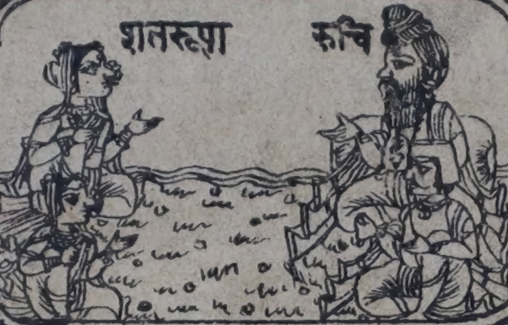
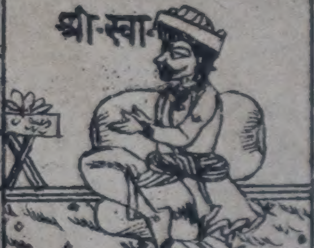

अथश्रीमद्भागवतेच्चतुर्थस्कंधःप्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः   नमःपरमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासायश्रीरामचंद्राय   अथैकत्रिंशता ऽ
ध्यायैर्विसर्गस्फूर्यईर्यते विसर्गस्त्वीश्वराधीनैर्ब्रह्ममन्वादिभिः कृतः १ तत्रतुप्रथमे ऽध्यायेमनुकन्या ऽन्वयाः पृथक् वर्ण्यंतेयत्रयज्ञादिमूर्तिभिः
प्रभवोहरेः २ मनुकन्या ऽन्वयंविस्तरेणवक्तुमाह मनोस्त्विति चकारात्द्वौपुत्रौच १ तुशब्दादन्यतो ऽपिपुत्रलाभःसूचितस्तद्दर्शयितु-
माह पुत्रिकाधर्ममाश्रित्येति अभ्रातृकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामलंकृताम् अस्यांयोजायतेपुत्रःसमेपुत्रोभवेदितिभाषाबंधेनकन्या
दानंपुत्रिकाधर्मः सचाभ्रातृकायांकन्यायांपुत्रार्थिनएवप्रसिद्धस्तथापिपुत्रबाहुल्यकामस्तथाकृतवानित्याह भ्रातृमतीमपीति २ मिथुनं

श्रीकृष्णायनमः   मैत्रेयउवाच   मनोस्तुशतरूपायांतिस्रःकन्याश्चजज्ञिरे आकूतिर्देवहूतिश्च
प्रसूतिरितिविश्रुताः १ आकूतिंरुचयेप्रादादपिभ्रातृमतींनृपः पुत्रिकाधर्ममाश्रित्यशतरूपानुमोदितः २
प्रजापतिःसभगवान्रुचिस्तस्यामजीजनत् मिथुनंब्रह्मवर्चस्वीपरमेणसमाधिना ३ यस्तयोःपुरुषःसा
क्षाद्विष्णुर्यज्ञस्वरूपधृक् यास्त्रीसादक्षिणाभूतेरंशभूता ऽनपायिनी ४ आनिन्येस्वगृहंपुत्र्याःपुत्रंविततं
रोचिषम् स्वायंभुवोमुदायुक्तोरुचिर्जग्राहदक्षिणाम् ५ तांकामयानांभगवानुवाहयजुषांपतिः तुष्टा-
यांतोषमापन्नो ऽजनयद्द्वादशात्मजान् ६ तोषःप्रतोषःसंतोषोभद्रःशांतिरिडस्पतिः इध्मःकविर्विभुःस्व
न्हःसुदेवोरोचनोद्विषट् ७ तुषितानाममतेदेवाआसन्स्वायंभुवांतरे मरीचिमिश्राऋषयोयज्ञःसुरगणे
श्वरः ८ प्रियव्रतोत्तानपादौमनुपुत्रौमहौजसौ तत्पुत्रपौत्रनप्तॄणामनुवृत्तंतदंतरम् ९ देवहूतिमदात्तातक-
र्दमायात्मजांमनुः तत्संबंधिश्रुतप्रायंभवतागदतोमम १०

पुरुषंस्त्रियंचसमाधिनाईश्वरध्यानेन ३ भूतेर्लक्ष्म्याअंशभूताअ
तस्तयोर्विवाहोनविरुद्धइतिभावः ४ ५ यजुषांयज्ञानांमंत्राणांवापतिर्विष्णुः ६ द्विषट्द्वादश ७ प्रसंगात् स्वायंभुवमन्वंतरगतंषट्कमाह तुषि
ताइतिद्वाभ्याम् मन्वंतरंमनुर्देवामनुपुत्राःसुरेश्वरः ऋषयों ऽशावतारश्चहरेःषड्विधमुच्यतइतिवक्ष्यति तत्रस्वायंभुवोमनुः तुषितादेवाः मरीचि
प्रमुखाः सप्तर्षयः यज्ञोहरेरवतारः सएवसुरगणेश्वरःइंद्रः ८ प्रियव्रतोत्तानपादौमनुपुत्रौपृथ्वीपालकौतदेवंयज्ञस्यहरेरूप्येणषड्विधत्वंतयोः
पुत्रपौत्रनप्तॄणांवंशैरनुवृत्तंव्याप्तंपालितंतत् मन्वंतरम् ९ श्रुतप्रायंबाहुल्येनश्रुतम् तत्कन्यावंशानामश्रुतत्वात्प्रायग्रहणम् १०   ६९

११ प्रसूतिप्रसवंपुत्रपौत्रादिभिर्विस्तारम् १२ ययोर्वंशेनापूरितम् १३ कश्यपस्यवंशंषष्ठेवक्ष्यति द्वितीयस्यवंशमाह पूर्णिमेति देवकुल्यांना-
मकन्यांच हरेःपादक्षालनाज्जन्मांतरेयादिवःसरिद्गंगाऽभूत् १४ आत्मेशब्रह्मसंभवान् विष्णुरुद्रब्रह्मणामंशैःसंभवान् १५ किंचित्किं
स्वित् किंकर्तुमिच्छवद्इतिवा १६ ऋक्षंनामकुलाद्रिंतपसिस्थितःसन् १७ तस्मिन्कुलाद्रौ प्रसूनानांस्तबकायेषुपलाशाशोकेषुतेषांकान

दक्षायब्रह्मपुत्रायप्रसूतिंभगवान्मनुः प्रायच्छत्यत्कृतःसर्गस्त्रिलोक्यांविततोमहान् ११ याःकर्दम
सुताःप्रोक्तानवब्रह्मर्षिपत्नयः तासांप्रसूतिप्रसवंप्रोच्यमानंनिबोधमे १२ पत्नीमरीचेस्तुकलासुषुवे
कर्दमात्मजा कश्यपंपूर्णिमानंचययोरापूरितंजगत् १३ पूर्णिमासूतविरजंविश्वगंचपरंतप देवकुल्यां
हरेःपादशौचाद्याऽभूत्सरिद्दिवः १४ अत्रेःपत्न्यनुसूयात्रीन्जज्ञेसुयशसःसुतान् दत्तंदुर्वाससंसोममा
त्मेशब्रह्मसंभवान् १५ विदुरउवाच अत्रेर्गृहेसुरश्रेष्ठाःस्थित्युत्पत्त्यंतहेतवः किंचिच्चिकीर्ष
वोजाताएतदाख्याहिमेगुरो १६ मैत्रेयउवाच ब्रह्मणानोदितःसृष्टावत्रिर्ब्रह्मविदांवरः सहप-
त्न्याययावृक्षंकुलाद्रिंतपसिस्थितः १७ तस्मिन्प्रसूनस्तबकपलाशाशोककानने वार्भिःस्रवद्भिरुद्घुष्टेनि
र्विंध्यायाःसमंततः १८ प्राणायामेनसंयम्यमनोवर्षशतंमुनिः अतिष्ठदेकपादेननिर्द्वंद्वोऽनिलभोजनः
१९ शरणंतंप्रपद्येऽहंयएवजगदीश्वरः प्रजामात्मसमांमह्यंप्रयच्छत्वितिचिंतयन् २० तप्यमानंत्रिभुव
नंप्राणायामैधसाऽग्निना निर्गतेनमुनेर्मूर्ध्नःसमीक्ष्यप्रभवस्त्रयः २१ अप्सरोमुनिगंधर्वसिद्धविद्याधरो
रगैः वितायमानयशसस्तदाश्रमपदंययुः २२ तत्प्रादुर्भावसंयोगविद्योतितमनामुनिः उत्तिष्ठन्नेकपादे
नददर्शविबुधर्षभान् २३ प्रणम्यदंडवद्भूमावुपतस्थेऽर्हणांजलिः वृषहंससुपर्णस्थान्स्वैःस्वैश्चिन्हैश्च-
चिन्हितान् २४

नैनिर्विंध्यानामनदीतस्याःस्रवद्भिर्वार्भिरुद्घुष्टेनादिते १८ १९ २० प्राणायामएवएधःसंदीपकोयस्यतेन मुनेर्मूर्ध्नो
निर्गतेनाग्निनातप्यमानंसमीक्ष्यतदाश्रमपदंययुरितिउत्तरेणान्वयः २१ अप्सरःप्रभृतिभिर्वितायमानंविस्तार्यमाणंयशोयेषांते २२ तेषांप्रादुर्भावः
प्राकट्यंतस्यसंयोगःसन्निधिः तेनविद्योतितंमनोयस्य उत्तिष्ठन् उत्कर्षेणतिष्ठन् २३ अर्हणंपुष्पादिकमंजलौयस्य उपतस्थेपूजयामास वृषाद्या
रूढान्स्वैःस्वैश्चिन्हैः त्रिशूलकमंडलुचक्रादिभिः २४

कृपयाऽवलोकोयस्मिन् हसच्चतद्वदनंचतेनउपलंभितान् प्रसन्नत्वेनज्ञापितान् तेषांरोचिषादीप्त्या २५ श्लक्ष्णयामधुरयासूक्तयागंभीरार्थया २६ अ॰ १
अनुयुगंकल्पेकल्पेविभज्यगृहीतोदेहोयैस्ते प्रसिद्धाब्रह्मविष्णुगिरीशायूयंवः युष्मान्प्रणतोऽस्मितेभ्यःसकाशादेकएवमेमयाउपहूतःशरणंतं
प्रपद्ये इत्येकस्यैवनिर्दिष्टत्वात् सचयुष्मासुकइतियुष्माभिरेवकथ्यतामित्यर्थः २७ अस्यप्रपंचः एकइति विविधैःप्रधानैरुपचारैःविबु-
धप्रधानइतिवापाठः प्रजननायपुत्रोत्पत्त्यै चित्तीकृतः चित्तेनैक्यंनीतःमनसोऽपिदूराःअगोचराःसंतःकथंतुत्रयोऽप्यत्रागताः २८ २९

कृपाऽवलोकेनहसद्वदनेनोपलंभितान् तद्रोचिषाप्रतिहतेनिमील्यपुनरक्षिणी २५ चेतस्तत्प्रवणंयुंज
न्नस्तावीत्संहतांजलिः श्लक्ष्णयासूक्तयावाचासर्वलोकगरीयसः २६ अत्रिरुवाच विश्वोद्भव
स्थितिलयेषुविभज्यमानैर्मायागुणैरनुयुगंविगृहीतदेहाः तेब्रह्मविष्णुगिरिशाःप्रणतोऽस्म्यहंवस्तेभ्यःक
एवभवतांमइहोपहूतः २७ एकोमयेहभगवान्विविधप्रधानैश्चित्तीकृतःप्रजननायकथंनुयूयम् अत्राग
तास्तनुभृतांमनसोऽपिदूराद्ब्रूतप्रसीदतमहानिहविस्मयोमे २८ मैत्रेयउवाच इतितस्यवचःश्रु-
त्वात्रयस्तेविबुधर्षभाः प्रत्याहुःश्लक्ष्णयावाचाप्रहस्यतमृषिंप्रभो २९ देवाऊचुः यथाकृत-
स्तेसंकल्पोभाव्यंतेनैवनान्यथा सत्संकल्पस्यतेब्रह्मन्यद्वैध्यायतितेवयम् ३० अथास्मदंशभूतास्तेआ
त्मजालोकविश्रुताः भवितारोऽगभद्रंतेविस्रप्स्यंतिचतेयशः ३१ एवंकामवरंदत्वाप्रतिजग्मुःसुरेश्वराः
सभाजितास्तयोःसम्यक्दंपत्योर्मिषतोस्ततः ३२ सोमोऽभूद्ब्रह्मणोंऽशेनदत्तोविष्णोस्तुयोगवित् दुर्वा-
साःशंकरस्यांशोनिबोधांगिरसःप्रजाः ३३ श्रद्धात्वंगिरसःपत्नीचतस्रोसूतकन्यकाः सिनीवालीकुहूराका
चतुर्थ्यनुमतिस्तथा ३४

तेत्वयायथाकृतःसंकल्पस्तेनतथैवभाव्यंनान्यथा यतःसत्संकल्पस्यतेसंकल्पः तर्हिकथमेकस्मिन्ध्या
यमानेत्रयःप्रतीतास्थतत्राहुः यदेकंजगदीश्वराख्यंतत्त्वंभवान् ध्यायतितएतेवयंत्रयोऽपितदेवैकंतत्त्वंनास्माकंभेदोस्तीत्यर्थः ३० विस्र-
प्स्यंतिविस्तारयिष्यंति अंतर्भूतणिजर्थस्यसृप्लगतावित्यस्यरूपम् ३१ ताभ्यांसम्यक्सभाजिताःपूजिताःसंतःततःस्थानात्प्रतिजग्मुः २
३२ अंगिरसःब्रह्मणस्तृतीयपुत्रस्य निबोधबुध्यस्व ३३ ताःकन्यानिर्दिशति सिनीवालीति शशिनीदृष्टेसिनीवालीस्यात् नष्टेकुहूरमावा
स्याअनुमतिरूनेराकासंपूर्णेपूर्णमासीच ३४

३५ पुलस्त्यः हविर्भुविपत्न्यामित्यन्वयः सोऽगस्त्यः दह्राग्निर्जाठराग्निः विश्रवाश्चपुलस्त्यस्यसुतइतिशेषः ३६ तस्यविश्रवसः इड-
विडायांजातः कुबेरः अन्यस्यांभार्यायांकेशिन्यांरावणादयस्त्रयः सुताः ३७ ३८ ज्वलतःप्रकाशमानान् ३९ चित्रकेतुप्रमुखाः ज
ज्ञिरे तेचसप्तर्षयोजाताः ४० तानेवाह चित्रकेतुरिति वसुभृद्यानोनामैकः शक्त्यादयोऽपरेऽन्यस्याःपुत्राः ४१ ४२ ख्यात्यांपत्न्यां

तत्पुत्रावपरावास्तांख्यातौस्वारोचिषेंऽतरे उतथ्योभगवान्साक्षात्ब्रह्मिष्ठश्चबृहस्पतिः ३५ पुलस्त्यो
ऽजनयत्पत्न्यामगस्त्यंचहविर्भुवि सोऽन्यजन्मनिदह्राग्निर्विश्रवाश्चमहातपाः ३६ तस्ययक्षपतिर्दे-
वःकुबेरस्त्विडविडासुतः रावणःकुंभकर्णश्चतथाऽन्यस्यांबिभीषणः ३७ पुलहस्यगतिर्भार्यात्रीनसूत
सतीसुतान् कर्मश्रेष्ठवरीयांसंसहिष्णुंचमहामते ३८ क्रतोरपिक्रियाभार्यावालखिल्यानसूयत ऋ
षीन्षष्टिसहस्राणिज्वलतोब्रह्मतेजसा ३९ ऊर्ज्जायांजज्ञिरेपुत्रावसिष्ठस्यपरंतप चित्रकेतुप्रधानास्ते
सप्तब्रह्मर्षयोऽमलाः ४० चित्रकेतुःसुरोचिश्चविरजामित्रएवच उल्बणोवसुभृद्यानोद्युमानृश-
क्त्यादयोऽपरे ४१ चित्तिस्त्वथर्वणःपत्नीलेभेपुत्रंधृतव्रतम् दध्यंचमश्वशिरसंभृगोर्वंशंनिबोधमे
४२ भृगुःख्यात्यांमहाभागःपत्न्यांपुत्रानजीजनत् धातारंचविधातारंश्रियंचभगवत्पराम् ४३ आ
यतिंनियतिंचैवसुतेमेरुस्तयोरदात् ताभ्यांतयोरभवतांमृकंडःप्राणएवच ४४ मार्कंडेयोमृकंडस्यप्रा
णाद्वेदशिरामुनिः कविश्चभार्गवोयस्यभगवानुशनासुतः ४५ तएतेमुनयःक्षत्तर्लोकान्सर्गैरभावय
न् एषकर्दमदौहित्रसंतानःकथितस्तव शृण्वतःश्रद्दधानस्यसद्यःपापहरःपरः ४६ प्रसूतिंमानवींद-
क्षउपयेमेह्यजात्मजः तस्यांससर्जदुहितॄःषोडशामललोचनाः ४७ त्रयोदशादाद्धर्मायतथैकामग्नये
विभुः पितृभ्यएकांयुक्तेभ्योभवायैकांभवच्छिदे ४८

पुत्रान्पुत्रींपुत्रींच तानेवाह धातारमिति ४३ ४४ तयोर्धातृ-
विधात्रोः कविश्चभार्गवःभृगोःपुत्रःयस्यकवेःसुतःउशनाः ४५ ४६ अजात्मजःब्रह्मपुत्रः नतुप्राचेतसः ४७ युक्तेभ्यःसंयतेभ्यः मिलितेभ्योवा
४८

४९ ५० ५१ सर्वेषांगुणानामुत्पत्तिर्यस्यांसा ५२ ५३ उपतस्थुः भेजुः ५४ निजयामाययायस्मिन्नात्मनिरवेगगनेरूपभेदंगंधर्वनगरमिवेदं विश्वंविरचितम् तस्यात्मनः प्रतिचक्षणायप्रकाशनायआत्मानंयोऽधमादुश्चकारप्रकटितवान् तस्मैपुरुषायनमः केनरूपेणप्रादुश्चकार ऋषेर्मूर्तिराकारोयस्मिन्तेनएतेनरूपेण ५५ सोऽयंनोऽस्मान्सुरगणान् अनल्पकरुणायुक्तेनविलोकनेनविशिष्टनेत्रेणदृश्यात् पश्यतु कथंभूतेन यच्छ्रीनिकेतममलमरविंदंतत्क्षिपतातिरस्कुर्वता कथंभूतः अनुमेयंशास्त्रतोविचार्यनत्वस्माकमपरोक्षंतत्त्वंयस्य कथंभूतानस्मान्

श्रद्धामैत्रीदयाशांतिस्तुष्टिःपुष्टिःक्रियोन्नतिः बुद्धिर्मेधातितिक्षाह्रीर्मूर्त्तिर्धर्मस्यपत्नयः ४९ श्रद्धाऽसूतशुभंमैत्रीप्रसादमभयंदया शांतिःसुखमुदंतुष्टिःस्मयंपुष्टिरसूयत ५० योगंक्रियोन्नतिर्दर्पमर्थंबुद्धिरसूयत मेधास्मृतिंतितिक्षातुक्षेमंह्रीःप्रश्रयंसुतम् ५१ मूर्त्तिःसर्वगुणोत्पत्तिर्नरनारायणावृषी ययोर्जन्मन्यदोविश्वमभ्यनंदत्सुनिर्वृतम् ५२ मनांसिककुभोवाताःप्रसेदुःसरितोऽद्रयः दिव्यवाद्यंततूर्याणिपेतुःकुसुमवृष्टयः ५३ मुनयस्तुष्टुवुस्तुष्टाजगुर्गंधर्वकिन्नराः नृत्यंतिस्मस्त्रियोदेव्यआसीत्परममंगलम् देवाब्रह्मादयःसर्वेउपतस्थुरभिष्टवैः ५४ योमाययाविरचितंनिजयात्मनीदंखेरूपभेदमिवतत्प्रतिचक्षणाय एतेनधर्मसदनेऋषिमूर्त्तिनाऽधमादुश्चकारपुरुषायनमःपरस्मै ५५ सोऽयंस्थितिव्यतिकरोपशमायसृष्टान्सत्त्वेननःसुरगणाननुमेयतत्त्वः दृश्याददभ्रकरुणेनविलोकनेनयच्छ्रीनिकेतममलंक्षिपतारविंदम् ५६ एवंसुरगणैस्तातभगवंतावभिष्टुतौ लब्धावलोकैर्ययतुरर्चितौगंधमादनम् ५७ ताविमौवैभगवतोहरेरंशाविहागतौ भारव्ययायचभुवःकृष्णौयदुकुरूद्वहौ ५८ स्वाहाऽभिमानिनश्चाग्नेरात्मजांस्त्रीनजीजनत् पावकंपवमानंचशुचिंचहुतभोजनम् ५९

स्थितेर्जगन्मर्यादायाव्यतिकरोऽन्यथात्वंतस्योपशमायसत्त्वेनगुणेनसृष्टान् ५६ लब्धोऽवलोकोयैःसुरगणैस्तैरभिष्टुतौअर्चितौसंतौययतुः ५७ भुवोभारस्यव्ययायनाशाय चकारएकवाक्यत्वार्थः तदुक्तंतंत्रे अर्जुनेतुनरावेशः कृष्णोनारायणःस्वयमितियदूद्वहः श्रीकृष्णःकुरूद्वहोऽर्जुनः उभावपिकृष्णनामानौ ५८ अग्न्यभिमानिनोदेवान् स्वाहानामतस्यभार्याहुतभोजनमितित्रयाणांविशेषणम् ५९ ६२ ६२ ६२ ६२ ६२ ६२ ३

पितरस्त्रयः पितामहएकः तैःसाकंसह ६० वैतानिकेवैदिकेकर्मणियज्ञेयेषांनामभिरग्निदेवताकाइष्टयोनिरूप्यंतेक्रियंते तएतेऽग्नयोनलौकिकाः
अतोबहूनांनवैयर्थ्यमितिभावः ६१ सौम्याःसोमपाः येषामग्नौकरणमस्तितेसाग्नयः तद्रहितास्त्वनग्नयः ६२ तयोस्तुसंततिर्नाभवत्जीवन्मु
क्तत्वादित्याह उभेतइति ६३ गुणशीलतःआत्मनःसदृशंदेवमनुव्रताऽपिसतीपुत्रंनलेभे ६४ तत्रहेतुःस्वेपितरिदक्षेअप्रतिरूपेअसदृशेप्रतिकू
लेसतीत्यर्थः आत्मनास्वयमेवात्मानंदेहमजहात्त्यक्तवती योगसंयुतायोगमाश्रित्येति ६५ इतिचतुर्थेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ द्विती

तेभ्योऽग्नयःसमभवंश्चत्वारिंशच्चपंचच तएवैकोनपंचाशत्साकंपितृपितामहैः ६० वैतानिकेकर्मणिय
न्नामभिर्ब्रह्मवादिभिः आग्नेय्यइष्टयोयज्ञेनिरूप्यंतेऽग्नयस्तुते ६१ अग्निष्वात्ताबर्हिषदःसौम्याःपित
रआज्यपाः साग्नयोऽनग्नयस्तेषांपत्नीदाक्षायणीस्वधा ६२ तेभ्योदधारकन्येद्वेवयुनांधारिणींस्वधा उभे
तेब्रह्मवादिन्यौज्ञानविज्ञानपारगे ६३ भवस्यपत्नीतुसतीभवंदेवमनुव्रता आत्मनःसदृशंपुत्रंनलेभेगुण-
शीलतः ६४ पितर्यप्रतिरूपेस्वेभवायानागसेरुषा अप्रौढैवात्मनात्मानमजहाद्योगसंयुता ६५ इति
श्री०चतुर्थस्कंधेविदुरमैत्रेयसंवादेप्रथमोऽध्यायः १ विदुरउवाच भवेशीलवतांश्रेष्ठेदक्षोदु-
हितृवत्सलः विद्वेषमकरोत्कस्मादनादृत्यात्मजांसतीम् १ कस्तंचराचरगुरुंनिर्वैरंशांतविग्रहम् आत्मारा-
मंकथंद्वेष्टिजगतोदैवतंमहत् २ एतदाख्याहिमेब्रह्मन्जामातुःश्वशुरस्यच विद्वेषस्तुयतःप्राणांस्तत्यजे
दुस्त्यजान्सती ३ मैत्रेयउवाच पुराविश्वसृजांसत्रेसमेताःपरमर्षयः तथाऽमरगणाःसर्वेसानुगामु
नयोऽग्नयः ४ तत्रप्रविष्टमृषयोदृष्ट्वार्कमिवरोचिषा भ्राजमानंवितिमिरंकुर्वंततन्महत्सदः ५ उदतिष्ठन्स
दस्यास्तेस्वधिष्ण्येभ्यःसहाग्नयः ऋतेविरिंच्यंशर्वंचतद्भासाक्षिप्तचेतसः ६

येप्रथमाध्यायोपक्षिप्तभवदक्षयोः विद्वेषव
र्यंतेहेतुर्विश्वसृग्यज्ञसंभवः १ सतींसतीनाम्नीम् १ नचासौकस्यापिद्वेषार्हइत्याह कइति चराचरगुरुंजगतांदैवतंचतंकोद्वेष्टिकथंचनिर्वैरंद्वेष्टि
निर्वैरत्वेहेतुः भावेक्तः शांतंशांतिरेवविग्रहोयस्य कुतःआत्मन्येवारामोरतिर्यस्यतम् यद्वा कःप्रजापतिर्दक्षःकथंद्वेष्टि एवंभूतेतस्मिन्द्वेषोऽयुक्तो
ऽशक्यश्चेत्यर्थः २ यतोहेतोर्विद्वेषः यतोविद्वेषात्प्राणांस्तत्याजएतदाख्याहि ३ तदेवाख्यातुमितिहासंप्रस्तौति पुरेति समेताआसन् ४ प्रविष्टंदक्ष
मितिशेषः महत्सदः महतींसभाम् ५ स्वधिष्ण्येभ्यःस्वीयासनेभ्यः ६

७ प्राक्स्वोपवेशनात्पूर्वमेवनिषण्णमुपविष्टंमृडंशिवम् तदनादृतः तेनाभ्युत्थानादिभिरकृतादरः नामृष्यत्नासहत वामंवक्रंयथाभव
तितथाऽभिवीक्ष्य ८ मेवचनंश्रूयतांअज्ञानान्मत्सराच्चनब्रुवतः ९ स्तब्धेनउचितक्रियाशून्येन ध्वस्तेनेतिपाठेभ्रष्टेन १० तदेवाह एषइ
ति यद्यस्माद्विप्राग्निसमक्षंसावित्रीतुल्यायामेदुहितुःपाणिमग्रहीत् ११ मृगशावस्यहरिणबालस्याक्षिणीवाक्षिणीयस्याः प्रत्युत्थाना-
भिवादार्हेमयिउचितंसन्मानंवाचाऽपिनाकरोत् १२ अनर्हायकन्यादत्तेत्यनुतप्यमानआह लुप्तक्रियायेतिसार्धैश्चतुर्भिः उशतींवेदलक्षणां
गिरम् १३ प्रेतावासेषुश्मशानेषुव्युप्ताविकीर्णाः केशाःयस्य १४ चिताभस्मनाकृतंस्नानंयेन प्रेतानांस्रजोमाल्यानियस्यसप्रेतस्रक्नृणामस्थी
निभूषणानियस्य शिवइत्यपदेशोनाममात्रंयस्य तमोमात्रात्मकः केवलतमोरूपआत्मास्वभावोयेषाम् १५ उन्मादाभूतविशेषास्तेषांनाथाय

सदसस्पतिभिर्दक्षोभगवान्साधुसत्कृतः अजंलोकगुरुंनत्वानिषसादतदाज्ञया ७ प्राङ्निषण्णंमृडंदृष्ट्वानामृष्य
त्तदनादृतः उवाचवामंचक्षुर्भ्यामभिवीक्ष्यदहन्निव ८ श्रूयतांब्रह्मर्षयोमेसहदेवाःसहाग्नयः साधूनांब्रुव-
तोवृत्तंनाज्ञानान्नचमत्सरात् ९ अयंतुलोकपालानांयशोघ्नोनिरपत्रपः सद्भिराचरितःपंथायेनस्तब्धेनदूषि
तः १० एषमेशिष्यतांप्राप्तोयन्मेदुहितुरग्रहीत् पाणिंविप्राग्निमुखतःसावित्र्याइवसाधुवत् ११ गृहीत्वामृग
शावाक्ष्याःपाणिंमर्कटलोचनः प्रत्युत्थानाभिवादार्हेवाचाऽप्यकृतनोचितम् १२ लुप्तक्रियायाशुचयेमा-
निनेभिन्नसेतवे अनिच्छन्नप्यदांबालांशूद्रायेवोशतींगिरम् १३ प्रेतावासेषुघोरेषुप्रेतैर्भूतगणैर्वृतः अट
त्युन्मत्तवन्नग्नोव्युप्तकेशोहसन्रुदन् १४ चिताभस्मकृतस्नानःप्रेतस्रङ्न्रस्थिभूषणः शिवापदेशोह्यशिवोम
त्तोमत्तजनप्रियः पतिःप्रमथभूतानांतमोमात्रात्मकात्मनाम् १५ तस्माउन्मादनाथायनष्टशौचायदुर्हृदे द
त्ताबतमयासाध्वीचोदितेपरमेष्ठिना १६ दुर्हृदेदुष्टचित्ताय बतेतिखेदे वास्तवस्त्वयमर्थः लुप्ताःक्रियाः यस्मिन्परब्रह्मरूप-
त्वात् अतएवनास्तिशुचिर्यस्मात् अमानिने अभिन्नसेतवेइतिच्छेदः तस्यपरमेश्वरस्यमदीयामानुषीकन्याकथंयोग्यास्यादितिल-
ज्जादिनादातुमनिच्छन्नपितत्संबंधलोभेनदत्तवान् शूद्रायेति अनर्हत्वमात्रेदृष्टांतः नहीनत्वेपूर्वापरस्ववचनविरोधापत्तेः एतदुक्तंभवति य
थाकश्चिच्छूद्रायवेदमर्थलोभेनददाति प्रेतावासेष्वित्यादिसर्वंविडंबनमात्रमिति स्वयमेवाह उन्मत्तवदिति अन्यथाउन्मत्तइत्येवावक्ष्यत् अशि ४
वः नास्तिशिवोयस्मात् अमत्तोऽमत्तजनप्रियइतिच्छेदः पतिःप्रमथभूतानामितिभक्तवात्सल्यमाह तामसानपिदोषमपनीयपातीति नष्टशौचा
मपिशौचंशुद्धिर्यस्मात् दुष्टेष्वप्येतेमयाऽनुकंप्याइतिहृन्मनोयस्यस दुर्हृत् तस्मै बतेतिहर्षेब्रह्मणोवाक्याल्लज्जाभयादिकंपरित्यज्यदत्तेत्यर्थः १६

अप्रतीपमप्रतिकूलंयथाभवति एवमेवस्थितमपिविनिंद्य १७ देवानांयजनसमयेदेवैःसहभागंनलभतांकिंतुतेभ्यःपूर्वमेवलभताम् अग्रभो-
जित्वात् यद्वा तेषुभुक्तवत्स्फलभतांसर्वपोषकत्वात् तत्रहेतुः देवगणोऽधमोयस्मात्सः देवगणाधीशइत्यर्थः १८ सदक्षस्तस्मात्विनि-
ष्क्रम्यजगाम हेकौरव्य १९ गिरिशस्यानुगानामग्रणीर्मुख्यः रोषएवकषायस्तेनदूषितः आरक्तनेत्रइत्यर्थः तस्यगिरिशस्यावाच्य
तांवचनानर्हतांनिंद्यतामित्यर्थः तेभ्योऽपिशापंविससर्ज २० दक्षंशपतिसार्द्धैस्त्रिभिः एतन्मर्त्यंदक्षशरीरमुद्दिश्यश्रेष्ठंमत्वाअप्रतिद्रुह्यप्र
तिद्रोहमकुर्वितिं पृथक्दृष्टिःभेददर्शी तत्त्वतःपरमार्थात् २१ अज्ञत्वमेवाह गृहेष्विति कर्मतंत्रंकर्मपरिकरम् वेदेयेवादाअर्थवादाः अ

मैत्रेयउवाच विनिंद्यैवंसगिरिशमप्रतीपमवस्थितम् दक्षोऽथापउपस्पृश्यक्रुद्धःशप्तुंप्रचक्रमे १७
अयंतुदेवयजनइंद्रोपेंद्रादिभिर्भवः सहभागंनलभतांदेवैर्देवगणाधमः १८ निषिध्यमानःससदस्य-
मुख्यैर्दक्षोगिरित्रायविसृज्यशापम् तस्माद्विनिष्क्रम्यविवृद्धमन्युर्जगामकौरव्यनिजंनिकेतनम् १९
विज्ञायशापंगिरिशानुगाग्रणीर्नंदीश्वरोरोषकषायदूषितः दक्षायशापंविससर्जदारुणंयेचान्वमोदंस्त
दवाच्यतांद्विजाः २० यएतन्मर्त्यमुद्दिश्यभगवत्यप्रतिद्रुहि द्रुह्यत्यज्ञःपृथक्दृष्टिस्तत्त्वतोविमुखो
भवेत् २१ गृहेषुकूटधर्मेषुसक्तोग्राम्यसुखेच्छया कर्मतंत्रंवितनुतेवेदवादविपन्नधीः २२ बुध्या
पराभिध्यायिन्याविस्मृतात्मगतिःपशुः स्त्रीकामःसोऽस्त्वतितरांदक्षोबस्तमुखोऽचिरात् २३ वि
द्याबुद्धिरविद्यायांकर्ममय्यामसौजडः संसरंत्विहयेचामुमनुशर्वावमानिनम् २४

क्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनः सुकृतंभवतीत्यादयस्तैर्विपन्नाविनष्टाधीर्यस्य २२ परोदेहादिः तमेवात्मत्वेनाभितोध्यातुंशीलंयस्या
स्तयाबुध्याविस्मृताआत्मनोगतिस्तत्त्वंयेन अतःपशुतुल्यः अतितरांस्त्रीकामोऽस्त्वितिद्वितीयःशापः बस्तस्यमुखमेवमुखंयस्ये-
तितृतीयःशापः २३ अयंचशापोऽस्यानुरूपएवेत्याह विद्याबुद्धिः इयमेवतत्त्वविद्येतिबुद्धिर्यस्य अतोसौजडएवद्विजान्शपतिसं
सरंत्वितिसार्द्धद्वाभ्याम् शर्वमवमन्यतइतितथा तमनुदक्षंयेच अनुवर्ततेतेसंसरंतुजन्ममरणाद्यनुभवंत्वितिएकःशापः २४

श्रुतायावेदरूपायाःपुष्पिण्याः पुष्पाणीवार्थवादाःमनःक्षोभकत्वात् अर्थवादबहुलायाइत्यर्थः मधुगंधतुल्येनप्ररोचनेनमथ्ना मनःक्षोभ-
केनोन्मथितआत्मामनोयेषांतेसंमुह्यंतु कर्मस्वासक्ताभवंत्वितिद्वितीयःशापः २५ सर्वभक्षाःभक्ष्या भक्ष्यविचारशून्याः वृत्त्यैदे
हादिपोषणायधृतानिविद्यातपोव्रतानियैः वित्तादिष्वेवारामोरतिर्येषांते याचकाःसंतोविचरंत्वितिचशापचतुष्टयम् २६ प्रत्यसृज
त् प्रत्यदात् शापरूपंब्रह्मदंडम् २७ सच्छास्त्रस्यपरिपंथिनः प्रतिकूलाः २८ सुरागौडीपैष्टीमाध्वीच आसवस्तालादिसंभवंम
घम् द्वंद्वैक्यात् षंढत्वम् तद्यत्रदैवंपूज्यंदेवतावदादरणीयमितिवा २९ ब्रह्मवेदम् कथंभूतम् सेतुंमर्यादारूपम् तदेवाह पुंसां

गिरःश्रुतायाःपुष्पिण्यामधुगंधेनभूरिणा मथ्नाचोन्मथितात्मानःसंमुह्यंतुहरद्विषः २५ सर्वभक्षाद्विजा
वृत्त्यैधृतविद्यातपोव्रताः वित्तदेहेंद्रियारामायाचकाविचरंत्विह २६ तस्यैवंवदतःशापंश्रुत्वाद्विजकु
लायवै भृगुःप्रत्यसृजच्छापंब्रह्मदंडदुरत्ययम् २७ भवव्रतधरायेचयेचतान्समनुव्रताः पाखंडिन
स्तेभवंतुसच्छास्त्रपरिपंथिनः २८ नष्टशौचामूढधियोजटाभस्मास्थिधारिणः विशंतुशिवदीक्षायां
यत्रदैवंसुरासवम् २९ ब्रह्मचब्राह्मणांश्चैवयद्यूयंपरिनिंदथ सेतुंविधारणंपुंसामतःपाखंडमाश्रि-
ताः ३० एषएवहिलोकानांशिवःपंथाःसनातनः यंपूर्वेचानुसंतस्थुर्यत्प्रमाणंजनार्दनः ३१ तद्ब्रह्मपर
मंशुद्धंसतांवर्त्मसनातनम् विगर्ह्ययातपाखंडदैवंवोयत्रभूतराट् ३२ मैत्रेयउवाच तस्यैवंवद
तःशापंभृगोःसभगवान्भवः निश्चक्रामततःकिंचिद्विमनाइवसानुगः ३३ तेपिविश्वसृजःसत्रंस
हस्रपरिवत्सरान् संविधायमहेष्वासयत्रेज्यऋषभोहरिः ३४ आप्लुत्यावभृथंयत्रगंगायमुनयान्विता वि
रजेनात्मनासर्वेस्वंस्वंधामययुस्ततः ३५ इतिश्रीभा०चतुर्थस्कंधेदक्षशापोनामद्वितीयोऽध्यायः २

वर्णाश्रमाचारवतांविधारणंधारकम् ३० सेतुत्वंप्रपंचयतिद्वाभ्याम् एषःवेदलक्षणएवशिवःपंथाः यंपूर्वेऋषयः अनुसंतस्थुः आश्रित-
वंतः यद्यस्मिन्जनार्दनःप्रमाणंमूलम् ३१ भूतराट् भूतानांतामसानांपतिः ३२ अन्योऽन्यशापेनउभयोर्नाशाद्विमनाइति तथाऽ
पिभगवदनुगृहीतानांनाशोनस्यादितिहेतोर्विमनाइवेतिभावः ३३ ऋषभःसर्वश्रेष्ठोहरिर्यत्रइज्यःपूज्यः तत्सत्रंसम्यग्विधाय हे
महेष्वासविदुर ३४ यत्रप्रयागेऽन्वितातत्रावभृथस्नानंकृत्वाततःस्थानात्ययुः ३५ इतिचतुर्थेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः २ छ

तृतीयेतुसतीतातयज्ञोत्सवदिदृक्षया गमिष्यंतीमहेशेनवारितानीतिहेतुभिः १ ध्रियमाणयोःअवतिष्ठमानयोः धृङ् अवस्थानइत्यस्मा
त् १ रुद्रविहीनोयज्ञोनास्त्येव तथाऽपिदक्षस्यरुद्रपरित्यागोद्वेषात्गर्वाच्च तत्रद्वेषेहेतुरुक्तः गर्वेहेतुमाह यदातुप्रजापतीनामाधिपत्येऽ
भिषिक्तः तदातस्यस्मयोगर्वोऽभवत् २ गर्वादेवब्रह्मिष्ठान्सेश्वरानभिभूयतिरस्कृत्यवाजपेयेनेष्ट्वाबृहस्पतिसवेनयजेतेतिश्रुतेः वा
जपेयेनेष्ट्वासमारेभे ३ कृतस्वस्त्ययनाःकृतमंगलाःसभर्तृकाइति दक्षिणादिभिः प्रथममर्हितानामपिपल्यर्हणेपुनरर्हणमुक्तम् ४
तत्तदाखेचराणांप्रजल्पतांसतांपितृयज्ञमहोत्सवंश्रुत्वा ५ तत्रव्रजतीःउपदेवानांगंधर्वादीनांवरस्त्रियश्चस्वस्यनिलयस्याभ्याशेस-

मैत्रेयउवाच सदाविद्विषतोरेवंकालोवैध्रियमाणयोः जामातुःश्वशुरस्यापिसुमहानतिचक्रमे १
यदाभिषिक्तोदक्षस्तुब्रह्मणापरमेष्ठिना प्रजापतीनांसर्वेषामाधिपत्येस्मयोऽभवत् २ इष्ट्वासवाजपे-
येनब्रह्मिष्ठानभिभूयच बृहस्पतिसवंनामसमारेभेक्रतूत्तमम् ३ तस्मिन्ब्रह्मर्षयःसर्वेदेवर्षिपितृदेवताः
आसन्कृतस्वस्त्ययनास्तत्पत्न्यश्चसभर्तृकाः ४ तदुपश्रुत्यनभसिखेचराणांप्रजल्पताम् सतीदाक्षाय
णीदेवीपितुर्यज्ञमहोत्सवम् ५ व्रजतीःसर्वतोदिग्भ्यउपदेववरस्त्रियः विमानयानाःसप्रेष्ठानिष्ककंठीः
सुवाससः ६ दृष्ट्वास्वनिलयाभ्याशेलोलाक्षीर्मृष्टकुंडलाः पतिंभूतपतिंदेवमौत्सुक्यादभ्यभाषत ७
सत्युवाच प्रजापतेस्तेश्वशुरस्यसांप्रतंनिर्यापितोयज्ञमहोत्सवःकिल वयंचतत्राभिसरामवामतेय
द्यर्थिताऽमीविबुधाव्रजंतिहि ८ तस्मिन्भगिन्योममभर्तृभिःस्वकैर्ध्रुवंगमिष्यंतिसुहृद्दिदृक्षवः अहं
चतस्मिन्भवताऽभिकामयेसहोपनीतंपरिबर्हमर्हितुम् ९

मीपेदृष्ट्वाऔत्सुक्यात् पतिमभ्यभाषतेतित्रयाणामन्व
यः कथंभूतास्त्रियोदृष्ट्वाविमानानियानानियासांताः प्रेष्ठैःसहिताः निष्कानिपदकानिकंठेषुयासांशोभमानानिवासांसियासाम् ६ लो
लानिचंचलान्यक्षीणियासाम् मृष्टानिउज्ज्वलानिकुंडलानियासांताः ७ निर्यापितःप्रवर्तितः हेवामशिवतेयद्यर्थिताइच्छातर्हिवयंच
तत्राभिसरामगच्छामः नचाद्यापियागोनिवृत्तः यतोऽमीविबुधाव्रजंति ८ औत्सुक्यंप्रकटयंत्याह तस्मिन्निितिषड्भिः पितृभ्यामुपनी-
तंदत्तंपरिबर्हमलंकारादिद्रव्यंभवतासहार्हितुंस्वीकर्तुमभिकामये अर्हितमितिपाठेसत्कृतंपरिबर्हमिच्छामीति ९ ७ ७

स्वसृः भगिनीः भर्तृभिः संमिताः सदृशीः क्लिन्नधियंस्नेहार्द्रचित्ताम् चिरमुत्कंठमुत्कंठमनोयस्याः साहंद्रक्ष्यामि हेमृड उन्नीयमानंप्रवर्त्यमानम् अध्वरेध्वजमिवदृश्यंश्रेष्ठमध्वरम् यद्वा उत्क्षिप्यमाणंयज्ञेकेतुयूपंवा १० अहोकिंतत्राश्चर्यंयेनतवैतदौत्सुक्यमितिचेदतआह हेअज एतद्विश्वमाश्चर्यरूपंत्वय्येवत्वन्मायया रचितंविभाति अतोयद्यपितवनाश्चर्यबुद्धिस्तथाऽप्यहंयोषिदुत्सुकस्वभावातवतत्त्वंनजानामि अतोदीनाकृपणासतीहेभवमेभवक्षितिंजन्मभूमिंदिदृक्षेद्रष्टुमिच्छामि ११ दिदृक्षामेवकैमुत्यन्यायेनव्यनक्तिपश्येतिद्वाभ्याम् हेअभवेति कृतद्वियोगदुःखत्वयानास्वादितमितिभावः अन्यायोषितः संबंधरहिताअपिप्रयांतीः पश्य

तत्रस्वसॄर्मेननुभर्तृसंमितामातृष्वसॄःक्लिन्नधियंचमातरम् द्रक्ष्येचिरोत्कंठमनामहर्षिभिरुन्नीयमानंचमृडाध्वरध्वजम् १० त्वय्येतदाश्चर्यमजात्ममायया विनिर्मितंभातिगुणत्रयात्मकम् तथाऽप्यहंयोषिदतत्त्वविच्चतेदीनादिदृक्षेभवमेभवक्षितिम् ११ पश्यप्रयांतीरभवान्ययोषितोऽप्यलंकृताःकांतसखावरूथशः यासांव्रजद्भिःशितिकंठमंडितंनभोविमानैःकलहंसपांडुभिः १२ कथंसुतायाःपितृगेहकौतुकंनिशम्यदेहःसुरवर्यनेंगते अनाहुताअप्यभियंतिसौहृदंभर्तुर्गुरोर्देहकृतश्चकेतनम् १३ तन्मेप्रसीदेदममर्त्यवांछितंकर्तुंभवान्कारुणिकोबताहंति त्वयात्मनोऽर्द्धेऽहमदभ्रचक्षुषानिरूपितामाऽनुगृहाणयाचितः १४ ऋषिरुवाच एवंगिरित्रःप्रिययाऽभिभाषितःप्रत्यभ्यधत्तप्रहसन्सुहृत्प्रियः संस्मारितोमर्मभिदःकुवागिषून्यानाहकोविश्वसृजांसमक्षतः १५

कांतसखाभर्तृसहिताः वरूथशः संघशः कथंभूताः यासांविमानैर्नभोमंडितंताः हेशितिकंठनीलकंठइतिपरानुग्रहायत्वयाविषमपिभक्षितमितिसूचयति १२ तदाहेसुरश्रेष्ठपितृगेहोत्सवंनिशम्यसुतायादेहःकथंनेंगतेद्रष्टुंनप्रचलतितथाऽप्यनाहूताःसंतः कथंगच्छामस्तत्राह सौहृदंकेतनंमित्रगृहंतथाभर्त्रादीनांचगृहमनाहूताअप्यभियंतिसंतः हस्वमार्षम् १३ हेअमर्त्यतत्तस्मात्प्रसीद इदंमेवांछितंकर्तुंभवानर्हति कारुणिकत्वमेवाह अदभ्रचक्षुषाअनल्पज्ञानेनापित्वयाआत्मनोदेहस्यार्द्धेऽहंनिरूपिताधृतायतोऽर्धनारीश्वरइतिख्यातोऽसिअतोमामामनुगृहाणयाचितःसन् १४ अभिभाषितोयाचितःकःदक्षः यानाह मर्मभिंदंतियेतान्कुवागिषून्दुरुक्तिबाणान्संस्मारितःसन् १५

अ० ३

६

अनाहूताअपीतित्वयायदुदितमुक्तंतच्छोभनमेव किंतु अनात्म्यंदेहादावहंकारः तत्कृतेनमदेनमन्युनाचतेबंधवोयघनुत्पादितदो षदृष्ट्योभवंति तर्हिनउत्पादिताआरोपितादोषदृष्टिर्येषांते १६ ननुविद्यादिगुणयुक्तोदक्षस्त्वादृशेषुमहत्सुकथंदोषदृष्टिर्भवेत् तत्रा ह विद्यादिभिरेवस्मृतौहतायांविवेकज्ञानेनष्टेसति भूयसांमहत्तमानांधामतेजोनपश्यंतिहि ननुगुणैः कथंविवेकनाशस्तत्राह सतां गुणैः विवेकहेतुभिरपिअसत्तमानामितरैः दोषभूतैः अतएवतैर्भृतः धृतःपुष्टोवाअहंविद्वान् तापसइत्यादिनामानोगर्वस्तेनदुष्टादृष्टि र्येषांते १७ स्वजनव्यपेक्षयाबंधुदृष्ट्यागृहान्नप्रतीयात् नावलोकयेत् अनवस्थितचित्तत्वमेवाह येवक्रधियाकुटिलयाबुद्ध्यापश्यं

श्रीभगवानुवाच त्वयोदितंशोभनमेवशोभनेअनाहूताअप्यभियांतिबंधुषु तेयद्यनुत्पादितदोष दृष्टयोबलीयसाऽनात्म्यमदेनमन्युना १६ विद्यातपोवित्तवपुर्वयःकुलैःसतांगुणैःषड्भिरसत्तमेत रैः स्मृतौहतायांभृतमानदुर्दृशस्तब्धानपश्यंतिहिधामभूयसाम् १७ नैतादृशानांस्वजनव्यपेक्ष- यागृहान्प्रतीयादनवस्थितात्मनाम् येऽभ्यागतान्वक्रधियाऽभिचक्षतेआरोपितभ्रूभिरमर्षणाक्षि भिः १८ तथाऽरिभिर्नव्यथतेशिलीमुखैःशेतेर्दिताङ्गोहृदयेनदूयता स्वानांयथावक्रधियांदुरुक्ति भिर्दिवानिशंतप्यतिमर्मताडितः १९ व्यक्तंत्वमुत्कृष्टगतेःप्रजापतेःप्रियात्मजानामसिसुभ्रुसंम ता अथापिमानंनपितुःप्रपत्स्यसेमदाश्रयात्कःपरितप्यतेयतः २०

ति आरोपिताउत्तंभिताभ्रूर्येषुता- न्यारोपितभ्रूणितैः आरोपिताभिर्भ्रूभिरितिवा अमर्षणैःसक्रोधैरक्षिभिः १८ ननुस्वजनानांगृहंसुहृद्भिर्गंतव्यंतेषांदुश्चेष्टितंच सोढव्यंनतस्यदुःसहत्वादित्याह तथेति अरिभिःशिलीमुखैर्बाणैरर्दितांगः खंडितगात्रोऽपितथानव्यथते यतःशेतेस्वपिति स्वा नांदुरुक्तिभिर्मर्मसुताडितोयथादूयताव्यथमानेनहृदादिवानिशंतप्यति १९ मयितत्रगतायांनेयंशंकेतिचेत्तत्राह व्यक्तंनि- श्चितम् उत्कृष्टागतिःस्थितिर्यस्यतस्यात्मजानांकन्यानांमध्येत्वंप्रियेतिमेसंमताऽसि पितुःसकाशान्मानंनलप्स्यसे मदाश्रयात् मत्संबं- धात् २०

ननुभगवन्त्वयाकिमितिदक्षःतिरस्कृतः यतोऽसौत्वांद्वेष्टिअतआह पापच्यमानेनअलंदह्यमानेनहृदामनसादुःखितेंद्रियः काभिः पुरुषोजीवः तस्यबुद्धिश्चित्तंतत्साक्षिणांनिरहंकाराणामित्यर्थः समृद्धिभिःपुण्यकीर्त्यादिभिः एषांपदंस्थानमैश्वर्यंप्राप्तुमकल्पः अशक्तःसन् परंद्वेष्टि असुरायथाहरिंकेवलंद्विषंति २१ ननुत्वयाप्रत्युत्थानविनयाद्यकरणादवज्ञातएवासौतत्राह हेसुमध्यमे प्रत्युद्गमादिकंमिथोजनैर्यद्विधीयतेतत्प्राज्ञैःसाधुविधीयते साधुत्वमेवाह परस्मैश्रीवासुदेवाय गुहाशयाय अंतर्यामिणएव तच्चचेतसैवपरिपूर्णेतस्मिन्कायिकव्यापारायोगात् अतोंऽतर्यामिदृष्ट्यामनसासर्वंकृतमितिभावः २२ किंच नकेवलमभ्यागतेष्वेववासुदेवदृष्ट्यानमनंक्रियते किंतु नित्यमेवमनसिवासुदेवश्चिंत्यतइत्याह विशुद्धंसत्त्वमंतःकरणंसत्त्वगुणोवा वसुदेवशब्दितंवसुदेवशब्देनोक्तम् कुतः यस्मात्तत्रसत्त्वेपुमान्वासुदेवईयतेप्रकाशते अपगतमावृतमावरणंयस्मात्सः अयमर्थः वसुदेवेभवतिप्रतीयतइतिहिवासुदेवःपरमेश्वरःप्रसिद्धः सचविशुद्धेसत्त्वेप्रतीयते अतःप्रत्ययार्थेनप्रसिद्धेनप्रकृत्यर्थोनिर्धार्यते ततश्चवासयतिदेवमितिव्युत्पत्त्यावसत्यस्मिन्नितिवासुदेवः दीव्यतेद्योततइतिवा वसुभिःपुण्यैर्दीव्यते प्रकाशतइतिवावसुदेवशब्दवाच्यंशुद्धसत्त्वम् ततःकिमतआह सत्त्वेचतस्मिन्मेमयानमसानमस्कारेणानुविधीयतेसेव्यतइत्यर्थः मनसेतिपाठेमनसाविशेषेणविधीयतेचिंत्यतइत्यर्थः यतःअधोमूतेषुप्रत्याहृतेष्वक्षेषुजायतेप्रकाशतेइंद्रियगोचरइत्यर्थः २३ तत्तस्मात्त्वयाननिरीक्ष्यः देहकृदपीतिपोषकत्वादिभिरौपचारिकपितृत्वव्यावृत्त्यर्थम् द्विट्शत्रुः तदेवाह हेवरोरुयोदक्षःविश्वसृजांयज्ञगतंमांनिरपराधंतिरोकरोत्तिरस्कृतवान् २४ ७

पापच्यमानेनहृदातुरेंद्रियःसमृद्धिभिःपूरुषबुद्धिसाक्षिणाम् अकल्पएषामधिरोढुमंजसापदंपरंद्वेष्टि-
यथाऽसुराहरिम् २१ प्रत्युद्गमप्रश्रयणाभिवादनंविधीयतेसाधुमिथःसुमध्यमे प्राज्ञैःपरस्मैपुरु
षायचेतसागुहाशयायैवनदेहमानिने २२ सत्त्वंविशुद्धंवसुदेवशब्दितंयदीयतेतत्रपुमानपावृतः स
त्त्वेचतस्मिन्भगवान्वासुदेवोह्यधोऽक्षजोमेनमसाविधीयते २३ तत्तेनिरीक्ष्योनपिताऽपिदेहकृ-
द्दक्षोममद्विट्तदनुव्रताश्चये योविश्वसृग्यज्ञगतंवरोरुमामनागसंदुर्वचसाऽकरोत्तिरः २४ ७

विपक्षेदोषमाह यदीति मद्वचोऽतिहायअतिक्रम्ययतःसंभावितस्यस्वप्रतिष्ठितस्ययदापराभवोभवतितदासपराभवःमरणायकल्पते
२५ इतिचतुर्थेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थेतुपतिंहित्वागतापित्राऽवमानिता रुषानिर्भर्त्स्यतंयज्ञेजहौदेहमितीर्यते १
उभयत्रानुज्ञातेबलान्निवारणेच स्नेहद्वेषाभ्यांउभयतःप्रकर्षेणयातीव्याकुलाअभवत्पूर्वमुक्त्वाश्रीरुद्रःपरिशंकिताभवात्परिशंकितापुनर्निविशतीचतदासासतीद्विधाआसबभूव नगता
नचस्थिताआंदोलावत्गतिरभवत् १ स्नेहदांदिदृक्षायाःप्रतिघातेनदुर्मनाःअश्रूणांकलाभिःलेशैःरतिविह्वलाव्याकुलाअप्रतिपू
रुषंस्वसमानपुरुषांतररहितम् प्रधक्ष्यतीवभस्मीकरिष्यतीव रुषाजातोवेपथुःकंपोयस्याः २ ततस्तंविहायपित्रोर्गृहानगात्

यदिव्रजिष्यस्यतिहायमद्वचोभद्रंभवत्यानततोभविष्यति संभावितस्यस्वजनात्पराभवोयदासस्सद्योमर
णायकल्पते २५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेउमारुद्रसंवादेतृतीयोऽध्यायः ३
मैत्रेयउवाच एतावदुक्त्वाविरराम शंकरः पत्न्यंगनाशंह्युभयत्रचिंतयन् स्नेहाद्दिदृक्षुःपरिशंकि
ताभवान्निष्क्रामतीनिर्विशतीद्विधाससा १ स्नेहद्दिदृक्षाप्रतिघातदुर्मनाःस्नेहाद्रुदत्यश्रुकलाऽतिवि
ह्वला भवंभवान्यप्रतिपूरुषंरुषाप्रधक्ष्यतीवैक्षतजातवेपथुः २ ततोविनिश्वस्यसतीविहायतंशो
केनरोषेणचदूयताहृदा पित्रोरगात्स्त्रैणविमूढधीर्गृहान्प्रेम्णात्मनोयोऽर्द्धमदात्सतांप्रियः ३ ताम-
न्वगच्छन्द्रुतविक्रमांसतीमेकांत्रिनेत्रानुचराःसहस्रशः सपार्षदयक्षामणिमन्मदादयःपुरोवृषेंद्रास्त
रसागतव्यथाः ४ तांसारिकाकंदुकदर्पणांबुजश्वेतातपत्रव्यजनस्रगादिभिः गीतायनेर्दुंदुभिशंखव
वेणुभिर्वृषेंद्रमारोप्यविटंकितायपुः ५

कथंभूतम् यःप्रीत्यातस्यै आत्मनोदेहस्यार्द्धमदात् त्यागेहेतुःस्त्रैणंस्त्रीस्व-
भावः तेनविमूढाधीर्यस्याः ३ द्रुतविक्रमांशीघ्रंगच्छंतीम् सहपार्षदैः यक्षैर्वर्तमानाःमणिमान्मदश्चादिर्येषांते पुरःपुरतोवृषेंद्रो
येषांते गतव्यथानिर्भयाःरुद्रातिक्रमेणतस्यागमनादागतव्यथाइतिवा ४ तांवृषेंद्रमारोप्यसारिकादिभिःक्रीडोपकरणैःश्वेता
तपत्रादिभिश्चमहाराजविभूतिभिःसहविटंकिताःशोभितायपुः सारिकापठननिरूपितापक्षिणीगीतायनेर्गीताश्रयैः ५

आसमंताद्घोवेदघोषस्तेनोर्जितंशोभमानंयज्ञसंबंधिपशुविशसनंयस्मिन् यद्वा तेनोर्जितमतिशयितंयज्ञवैशसंपरस्परंस्पर्धायस्मिन् तद्यजनंयज्ञस्थानंसमाविशद्देवी विबुधैश्चजुष्टम् मृदादिभिर्निसृष्टानिनिर्मितानिभांडानिपात्राणियस्मिन् ६ कश्चननाद्रियत् नाद्दतवान् यज्ञकृतोदक्षात्यद्भयंतस्मात् तत्रहेतुः तेनविमानिताम् स्वसृर्जननींचऋतेविना तास्तुसादराः परिषस्वजुःआलिंगितवत्यः प्रेमाश्रुभिर्निरुद्धःकंठोयासाम् ७ अप्रतिनंदिताअनादृतासतीनादत्तनगृहीतवती कथंसौदर्येणसोदरत्वेनभगिनीनांयःसंप्रश्नः तत्रसमर्थायोग्यायावार्तातयासहतांचनादत्तनाश्रृणोदित्यर्थः ८ नविद्यतेरुद्रस्यभागोयस्मिंस्तम् देवेरुद्रेकृतंहेल

आब्रह्मघोषोर्जितयज्ञवैशसंविप्रर्षिजुष्टंविबुधैश्चसर्वशः मृद्दार्वयःकांचनदर्भचर्मभिर्निसृष्टभांडंयजनंसमाविशत् ६ तामागतांतत्रनकश्चनाद्रियद्विमानितांयज्ञकृतोभयाज्जनः ऋतेस्वसृर्वैजननींचसादराःप्रेमाश्रुकंठ्यःपरिषस्वजुर्मुदा ७ सौदर्यसंप्रश्नसमर्थवार्तयामात्राचमातृष्वसृभिश्चसादरम् दत्तांसपर्यांवरमासनंचसानादत्तपित्राऽप्रतिनंदितासती ८ अरुद्रभागंतमवेक्ष्यचाध्वरंपित्राचदेवेकृतहेलनंविभौ अनादृतायज्ञसदस्यधीश्वरीचुकोपलोकानिवधक्ष्यतीरुषा ९ जगर्हसाऽमर्षविपन्नयागिराशिवद्विषंधूमपथश्रमस्मयम् स्वतेजसाभूतगणान्समुत्थितान्निगृह्यदेवीजगतोऽभिश्रृण्वतः १० श्रीदेव्युवाच नयस्यलोकेऽस्त्यतिशायनःप्रियस्तथाऽप्रियोदेहभृतांप्रियात्मनः तस्मिन्समस्तात्मनिमुक्तवैरकेऋतेभवंतंकतमःप्रतीपयेत् ११

नमवज्ञाआव्हानाद्यकरणात् ९ जगर्हनिंदितवतीअमर्षेणकोपेनविपन्नाअव्यक्तातयाशिवंद्वेष्टिइतिशिवद्विट्तम् धूमपथः कर्ममार्गस्तत्रश्रमोऽभ्यासस्तेनस्मयोगर्वोयस्यदक्षवधायसमुत्थितान् स्वाज्ञयानिगृह्यनिवार्य १० निंदामेवाह नयस्येतित्रयोदशभिः मुक्तवैरकेत्यक्तविरोधेतस्मिन्शिवेभवंतमृतेविनाकतमःप्रतीपयेत् प्रतिकूलमाचरेत् वैराभावेहेतवः यस्यलोकेअतिशायनः अतिशयितोनास्ति तथाप्रियश्चाप्रियश्चनास्ति समासपाठे अतिशयेनप्रियोनास्ति देहभृतांप्रियोऽयमात्मातस्यसमस्तस्यात्मनिकारणभूतेसमस्तरूपइतिवा ११ ७

तस्यचप्रतिकूलकरणंद्वेधा महत्तमद्रोहेणसाक्षात्तद्रोहेणच तत्रपुरुषाणांचातुर्विध्यंवदंतीमहत्तमद्रोहमाह दोषानितिद्वाभ्यां म् हेद्विजेत्यधिक्षेपः भवादृशाः त्वद्विधाः असूयकाःपरेषांगुणेषुदोषानेवगृण्हंति नतुगुणान् केचिन्मध्यस्थागुणेषुदोषान्नगृण्हं ति किंतुयथास्थितान् गुणदोषान् विवेकेनगृण्हंति तेतुमहांतउच्यंते साधवस्तुकेवलंगुणानेवगृण्हंतिनदोषान् तेतुमहत्तराउच्यं ते महत्तमास्तुदोषान्नगृण्हंत्येव तेचप्रत्युतफल्गून्तुच्छानपिगुणान्बहुलीकुर्वंतिइतिकरिष्णवोभवंतितेषुभवान् अघमविदत् विदितवान् कल्पितवानित्यर्थः तच्चब्रह्मिष्ठानभिभूयकल्पितवानित्यनेनसूचितम् १२ एतच्चदुर्जनेषुयुक्तमेवेत्याह नेति कुणपंजडं

दोषान्परेषांहिगुणेष्वसाधवोगृण्हंतिकेचिन्नभवादृशाद्विज गुणांश्चफल्गून्बहुलीकरिष्णवोमहत्तमा-
स्तेष्वविदद्भवानघम् १२ नाश्चर्यमेतद्यदसत्सुसर्वदामहद्विनिंदाकुणपात्मवादिषु सेर्ष्यंमहापूरुष-
पादपांसुभिर्निरस्ततेजःसुतदेवशोभनम् १३ यद्व्यक्षरंनामगिरेरितंनृणांसकृत्प्रसंगादघमाशुहंति-
तितत् पवित्रकीर्त्तितमलंघ्यशासनंभवानहोद्वेष्टिशिवंशिवेतरः १४ यत्पादपद्मंमहतांमनोऽलिभि
र्निषेवितंब्रह्मरसासवार्थिभिः लोकस्ययद्वर्षतिचाशिषोऽर्थिनस्तस्मैभवान्द्रुह्यतिविश्वबंधवे १५

शरीरंतदेवआत्मेतिवदंतियेतेषु ईर्ष्याअक्षांतिः सेर्ष्यंयथाभवत्येवंमहतांविनिंदेतियत् एतदाश्चर्यंनभवति सेर्ष्यंनिरस्ततेजःप्रभा वोयेषामितिवा यद्यपिमहापुरुषाः स्वनिंदांसहंतेतथाऽपितत्पादरेणवस्तदसहमानाः तेषांतेजोनिरस्यंति अतोऽशक्तेषुमहन्निं- दनमेवोचितमित्यर्थः १३ तदेवंमहत्तमद्रोहमुक्त्वातस्मिन्नेवकृतंद्रोहमाह यदितिद्वाभ्याम् यद्यस्यद्व्यक्षरमात्रंशिवइतितत्प्रसिद्धंनामनृ णांसर्वेषामाशुअघंसर्वंहंति केवलंगिरेवेरितमुच्चारितंनतुमनःपूर्वकंतच्चसकृदपिप्रसंगादपितंशिवंद्वेष्टि नलंघ्यंशासनमाज्ञायस्य अहोशिवेतरः अमंगलरूपः १४ पापहरत्वमुक्त्वाभुक्तिमुक्तिप्रदत्वेनशिवंवर्णयंत्याह यस्यपादपद्मंमनांस्येवालयस्तैः ब्रह्मरसोब्र ह्मानंदः सएवासवोमकरंदः तदर्थिनः यच्चार्थिनः सकामस्यताआशिषोवर्षति १५ ७ ७ ७ ७

यदुक्तंशिवापदेशोह्यशिवइतियच्चोक्तंप्रेतावासेष्वित्यादि तदाक्षिपंत्याह किंवेति योजटाअवकीर्यश्मशानेअवसत् वसतिस्म तस्यश्म शानमाल्यानिभस्मानिनृकपालानिचभूषणत्वेनसंतियस्यतंत्वत्तोऽन्येनविदुः किंतेविदंत्येवेतिचेत् नतथासतितेषांतद्दास्यानुपपत्तेरि त्याह तच्चरणादवसृष्टंगलितंनिर्माल्यंमूर्धभिर्धारयंति १६ इदानींदेहंत्यक्तुकामाधर्मतत्त्वमाह कर्णावाच्छाद्यनिर्गच्छेत् यद्यदिमर्तुं मारयितुंवाकल्पोनभवति कदा धर्मावितरिधर्मरक्षकेईशेस्वामिनि असृणिभिर्निरंकुशैर्नृभिरस्यमानेऽधिक्षिप्यमाणेप्रभुःशक्तश्चे त् रुशतीमकल्याणवादिनींप्रसह्यबलात् छिंद्यात् ततोऽपिस्वयंप्राणान्विसृजेदितियत्सधर्मः १७ तवत्वत्तःउत्पन्नम् शि-

किंवाशिवाख्यमशिवंनविदुस्त्वदन्येब्रह्मादयस्तमवकीर्यजटाःश्मशाने तन्माल्यभस्मनृकपाल्यवसत्-
पिशाचैर्येमूर्द्धभिर्दधतितच्चरणावसृष्टम् १६ कर्णौपिधायनिरयाद्यदकल्पईशेधर्मावितर्यसृणिभिर्नृ
भिरस्यमाने छिंद्यात्प्रसह्यरुशतीमसतींप्रभुश्चेज्जिह्वामसूनपिततोविसृजेत्सधर्मः १७ अतस्तवो
त्पन्नमिदंकलेवरंनधारयिष्येशितिकंठगर्हिणः जग्धस्यमोहाद्धिविशुद्धिमंधसोजुगुप्सितस्योद्धरणंप्र
चक्षते १८ नवेदवादाननुवर्त्ततेमतिःस्वएवलोकेरमतोमहामुनेः यथागतिर्देवमनुष्ययोःपृथक्-
स्वएवधर्मेनपरंक्षिपेत्स्थितः १९

तिकंठोनीलकंठः तन्निंदकात् प्रमादादापन्नस्यापवित्रस्यत्यागंविनानशुद्धिरितिदृ ष्टांतेनाह जग्धस्यभक्षितस्यान्नस्योद्धरणंवमनमेवपुंसः विशुद्धिंप्रचक्षते १८ यदुक्तंलुप्तक्रियायाशुच्चयइतितत्प्रत्याह नेति वेद वादान् विधिनिषेधरूपान् स्वएवलोकेस्वात्मन्येवरममाणस्यमहतोमुनेःसम्यक्विरक्तस्यमतिर्नानुवर्ततेनिवृत्ताधिकारत्वात् अधि कारभेदेदृष्टांतः यथादेवानांगतिराकाशएवमनुष्याणांपृथिव्यामेव अतःस्वएवधर्मेप्रवृत्तिलक्षणेनिवृत्तिलक्षणेवास्थितःसन् परम- न्यधर्मंपुरुषंवानक्षिपेत् ननिंदेत् व्यवस्थिताधिकारत्वेनोभयोःसत्यत्वात् नक्षिपेदेवेतिवाऽन्वयः १९ ७ ७ ७

एतदेवोपपादयंत्याह प्रवृत्तमग्निहोत्रादि निवृत्तंशमदमादि ऋतंसत्यमेव यतः वेदेआश्रितंविहितम् तच्चविविच्यव्यवस्थयाश्रितमृतत्वावि-
शेषेणव्यवस्थामेवाह उभयंरागवैराग्यलक्षणम् लिंगंचिन्हमधिकारिविशेषणंयस्मिन्तत् ननुयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहोति शांतोदांतइत्या
दिषुनैवंव्यवस्थाप्रतीयते सत्यम् तथाऽप्युभयोरेकाधिकारविरोधात्तथापर्यवस्यतीत्याह युगपद्भावोयौगपद्यंयौगपद्येनैकस्मिन् कर्तरित
त्कर्मद्वयंविरोधि ननुतर्हिनिवृत्तंकर्मशिवेनापिकर्तव्यमेवनेत्याह ब्रह्मणिसदाशिवेकिंचिदपिकर्मनऋच्छतिप्राप्नोति अतोययाप्रवृत्तनि
वृत्तयोःपरस्परधर्माकरणेनदोषः तथेश्वरएतदुभयधर्माकरणेऽपीतिभावः २० चिताभस्मकृतस्नानः तथानग्नइत्यादिनायोभोगाद्य-
भावउक्तस्तत्राह हेपितः अस्माभिरास्थिताःआश्रिताः पदव्यः अणिमादिसमृद्धयः वोयुष्माकंमानसंतीत्यर्थः यतोवः पदव्योयज्ञशाला

कर्मप्रवृत्तंचनिवृत्तमप्यृतंवेदेविविच्योभयलिंगमाश्रितम् विरोधितद्यौगपद्येककर्तरिद्वयंतथाब्रह्मणि
कर्मनर्छति २० मावःपदव्यःपितरस्मदास्थितायायज्ञशालासुनधूमवर्त्मभिः तदन्नतृप्तैरसुभृद्भिरी-
डिताअव्यक्तलिंगाअवधूतसेविताः २१ नैतेनदेहेनहरेकृतागसोदेहोद्भवेनालमलंकुजन्मना व्रीडाम
माभूत्कुजनप्रसंगतस्तज्जन्मधिक्योमहतामवद्यकृत् २२ गोत्रंत्वदीयंभगवान्वृषध्वजोदाक्षाय
णीत्याहयदासुदुर्मनाः व्यपेतनर्मस्मितमाशुतत्त्यहंव्युत्स्रक्ष्यएतत्कुणपंत्वदंगजम् २३

स्वेवभवंति ताश्चतदन्नेनयज्ञगतेनान्नेनतृप्तैः केवलमीडिताधूमवर्त्मभिश्चभुज्यंते याअस्मत्पदव्यस्तास्तुनैवंभूताः किंत्वव्यक्तलिंगाः
नव्यक्तंलिंगंहेतुर्यासाम् इच्छामात्रप्रभवत्वात् अवधूतैः ब्रह्मविद्भिः सेविताः अतोऽहमाढ्योरुद्रोदरिद्रइतिगर्वंमाकृथाइतिभावः २१
किंबहुनोक्तेनइदंदेहंत्यक्ष्याम्येवेत्याह द्वाभ्याम् एतेननालंनपूर्यतेकिम् अपित्वलमेव कथंभूतेन कुजन्मना तदेवाह हरेकृतापराध-
स्यतवदेहादुद्भूतेनउत्पन्नेन ननुश्लाघ्योऽयंदेहः कथंत्याज्यस्तत्राह कुजनस्यतवप्रसंगतः संबंधात्ममलज्जाऽभूत् अतोयोमहतामप्रि-
यकर्तातस्मात् यज्जन्मतद्धिक् त्वत्संबंधादश्लाघ्यमित्यर्थः २२ किंच परिहासादिषुविनोदेनापिदाक्षायणीतिसंबोधयन् त्वदीयंत्वत्संबं
धवाचकंगोत्रंनामयदावृषध्वजआह गृण्हातितदाऽहंव्यपेतनर्मस्मितंयथाभवत्येवंसुदुर्मनाअतिदुःखितचित्ताभवामि तस्माद्धिनिश्चि
तमेतत् कुणपप्रायंव्युत्स्रक्ष्येत्यक्ष्यामि २३

दक्षंभत्यनुवादंकृत्वा शत्रुहन् क्रोधादिरिपुघातिन् उदीचीमुदीच्यांदिशिपाठांतरेउदङ्मुखीशांतवाक् गृहीतमौनाजलंस्पृष्ट्वा आचम्यदृक्दृ
शम् २४ योगमार्गमेवाह कृत्वेति अनिलौप्राणापानावूर्ध्वाधोवृत्तिकरौनिरोधेनसमानौएकरूपौनाभिचक्रेकृत्वाततउदानमुत्थाप्यधियास
हत्हृदिस्थापयित्वाकंठमार्गेणभ्रुवोर्मध्यमनयत् २५ महतांपूज्यतमेनश्रीरुद्रेण २६ चरणांबुजेआसवंभजनानंदम् भर्तुरपरंनददर्श देह-
श्वसद्यःप्रज्वलितोऽभूत् समाधिनायोऽग्निस्तेन २७ खेभुविचहाहेत्यादिवादः तमेवाह हंतेतिविषादे देवतमस्यपूज्यतमस्यप्रिया

मैत्रेयउवाच इत्यध्वरेदक्षमनूद्यशत्रुहन्क्षितावुदीचींनिषसादशांतवाक् स्पृष्ट्वाजलंपीतदुकूल
संवृतानिमील्यदृग्योगपथंसमाविशत् २४ कृत्वासमानावनिलौजितासनासोदानमुत्थाप्यचनाभि
चक्रतः शनैर्हृदिस्थाप्यधियोरसिस्थितंकंठाद्भ्रुवोर्मध्यमनिंदिताऽनयत् २५ एवंस्वदेहंमहतांमहीय
सामुहुःसमारोपितमंकमादरात् जिहासतीदक्षरुषामनस्विनीदधारगात्रेष्वनिलाग्निधारणाम् २६
ततःस्वभर्तुश्चरणांबुजासवंजगद्गुरोश्चिंतयतीनचापरम् ददर्शदेहोहतकल्मषासतीसद्यःप्रजज्वा
लसमाधिजाग्निना २७ तत्पश्यतांखेभुविचाद्भुतंमहन्हाहेतिवादःसुमहानजायत हंतप्रियादै
वतमस्यदेवीजहावसून्केनसतीप्रकोपिता २८ अहोअनात्म्यंमहदस्यपश्यतप्रजापतेर्यस्यचरा-
चरंप्रजाः जहावसून्यद्विमतात्मजासतीमनस्विनीमानमभीक्ष्णमर्हति २९ सोऽयंदुर्मर्षहृदयोब्रह्म-
ध्रुक्चलोकेऽपकीर्तिंमहतीमवाप्स्यति यदंगजांस्वांपुरुषद्विडुद्यतांनप्रत्यषेधन्मृतयेऽपराधतः ३०
वदत्येवंजनेसत्याहृष्ट्वासुत्यागमद्भुतम् दक्षंतत्पार्षदाहंतुमुदतिष्ठन्नुदायुधाः ३१ तेषामापततांवेगंनि
शाम्यभगवान्भृगुः यज्ञघ्नघ्नेनयजुषादक्षिणाग्नौजुहावह ३२ अध्वर्युणाहूयमानेदेवाउत्पेतुरोजसा
ऋभवोनामतपसासोमंप्राप्ताःसहस्रशः ३३ केनदक्षेणप्रकोपितासती २८ महदनात्म्यंदौर्जन्यम् अस्यसर्वत्रस्नेह-
एवन्याय्यइत्याहुः यस्येति येनविमता अवज्ञाता २९ दुर्मर्षमत्यसहनंहृदयंयस्य लोकेजनमध्येचशब्दान्नरकंच यद्यतःस्वीयामं
गजांसुताम् अपराधतःस्वावज्ञया मृतयेमरणायोद्यतांननिवारितवान् पुरुषद्विट्शिवद्वेषी ३० अद्भुतंचदृष्ट्वा ३१ यत्रयज्ञघ्नान्
हंतीति यज्ञघ्नघ्नंतेनापहतंरक्षइत्यादिना ३२ अध्वर्युणाभृगुणा येतपसासोमंप्राप्ताः ऋभवोनामदेवाउत्थिताः ३३ ५ ५

ब्रह्मतेजसाउशद्भिर्देदीप्यमानैः ३४ इतिचतुर्थेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमेतुसतीदेहत्यागमाकर्ण्यशंकरः वीरभद्रंरुषोत्पाद्यतेनदक्षमघातयत् १ प्रजापतेर्हेतोर्निधनम् कुतः तेनासत्कृतायाः तस्याध्वरेऽरूभवोदेवास्तैः १ सधूर्जटिः रुद्रः घोरः सन् जटामुत्कृत्योत्पाद्योत्थितः सन् तांभुविविससर्ज रूदष्ट ओष्टपुटोयेन तडितांवन्हीनांचसटाज्वालास्तद्वदुग्रम् रोचिर्यस्यास्ताम् २ ततोजटायाःसकाशात् अतिकायोवीरभद्रोजातइतिशेषः तनुवातन्वादेहेनदिवंस्पृशन् अत्युच्चइत्यर्थः घनरुक् कृष्णवर्णः त्रयःसूर्या

तैरलातायुधैःसर्वेप्रमथाःसहगुह्यकाः हन्यमानादिशोभेजुरुशद्भिर्ब्रह्मतेजसा ३४ इति श्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेसतीदेहोत्सर्गोनामचतुर्थोऽध्यायः ४ मैत्रेयउवाच भवोभवान्यानिधनंप्रजापतेरसत्कृतायाअवगम्यनारदात् स्वपार्षदसैन्यंचतदध्वरर्भुभिर्विद्रावितंक्रोधमपारमादधे १ क्रुद्धःसुदष्टोष्टपुटःसधूर्जटिर्जटांतडिद्वह्निसटोग्ररोचिषम् उत्कृत्यरुद्रःसहसोत्थितोहसन्गंभीरनादोविससर्जतांभुवि २ ततोऽतिकायस्तनुवास्पृशन्दिवंसहस्रबाहुर्घनरुक् त्रिसूर्यदृक् करालदंष्ट्रोज्वलदग्निमूर्धजःकपालमालीविविधोद्यतायुधः ३ तंकिंकरोमीतिगृणंतमाहबद्धांजलिंभगवान्भूतनाथः दक्षंसयज्ञंजहिमद्भटानांत्वमग्रणीरुद्रभटांशकोमे ४ आज्ञप्तएवंकुपितेनमन्युनासदेवदेवंपरिचक्रमेविभुम् मेनेतदात्मानमसंगरंहसामहीयसांतातसहःसहिष्णुम् ५ अन्वीयमानःसहरुद्रपार्षदैर्भृशंनदद्भिर्व्यनदत्सुभैरवम् उद्यम्यशूलंजगदंतकांतकंसप्राद्रवद्घोषणभूषणांघ्रिः ६ अथर्त्विजोयजमानःसदस्याःककुभ्युदीच्यांप्रसमीक्ष्यरेणुम् तमःकिमेतत्कुतएतद्रजोऽभूदितिद्विजाद्विजपत्न्यश्चदध्युः ७

इवदृशोयस्य करालास्तुंगादंष्ट्रायस्य ज्वलदग्निरिवमूर्धजायस्य कपालमालायुक्तःविविधान्युद्यतान्यायुधानियस्य ३ हेरुद्र हेभटयुद्धकुशल मद्भटानांत्वमग्रणीःसन् सयज्ञंदक्षंजहि ब्रह्मतेजोदुर्जयमितिमाऽमंस्थाः यतस्त्वंमेअंशकः ४ मन्युनारुद्रेण परिचक्रमे प्रदक्षिणीचकार असंगमप्रतिघातंयत् रंहोवेगःतेन भोतात महीयसांबलीयसामपिसहः सहिष्णुम् बलंसोढुंक्षमंमेने ५ जगदंतकोमृत्युःतस्याप्यंतकंशूलम् घोषयंतिशब्दंकुर्वंतीतिघोषणानिनूपुरादीनिभूषणानिययोस्ताश्चंघ्रीयस्यसः ६ ककुभिदिशितमोनभवति किंतु रजइतिज्ञात्वाहुः रजएतत्कुतोऽभूत् दध्युःचिंतयामासुः ७ ७ ७

टी॰ हेत्वंतरासंभवेनौत्पातिकंकल्पयंति वातांइति दस्यूनामभावेहेतुः प्राचीनबर्हिस्तदानींतनोराजाजीवतीतिनकाल्यंतेनशीघ्रंनीयंते ८
प्रसूतिर्दक्षपत्नीसामिश्रामुख्यायासाम् विपाकःफलम् पश्यंतीनामिति तस्यादुःखाधिक्येहेतुः अवदध्यौ अवज्ञातवान् अनागाम
नागसम् ९ नचेदंकृताऽवज्ञामात्रंकिंतुरुद्रावज्ञानंच अतोनास्यभद्रंभविष्यतीत्याहुः यस्त्विति द्वाभ्याम् व्युप्तोविकीर्णोजटाकला-
पोयस्य स्वशूलस्यसूच्यामग्रेअर्पिताः दिग्गजेंद्रायस्यउदितान्युन्नमितानि अस्त्राणियैस्तेदोषोबाहवएवध्वजास्तान्वितत्यहर्षेणनृत्यति उ
च्चः अट्टहासः कठोरोहासएवस्तनयित्नुगर्जितंतेनभिन्नादीर्णादिशोयेनसः अमर्षयित्वा असहनयुक्तंकृत्वामन्युप्लुतंक्रोधव्याप्तम् उदस्तः

वातानवांतिनहिसंतिदस्यवःप्राचीनबर्हिर्जीवतिहोग्रदंडः गावोनकाल्यंतइदंकुतोरजोलोकोऽधुनाकिं
प्रलयायकल्पते ८ प्रसूतिमिश्राःस्त्रियउद्विग्नचित्ताऊचुर्विपाकोवृजिनस्यैषतस्य यत्पश्यंतीनांदुहितॄ
णांप्रजेशःसुतांसतीमवदध्यावनागाम् ९ यस्त्वंतकालेव्युप्तजटाकलापःस्वशूलसूच्यर्पितदिग्गजेंद्रः
वितत्यनृत्यत्युदितास्त्रदोर्ध्वजानुच्चाट्टहासस्तनयित्नुभिन्नदिक् १० अमर्षयित्वातमसह्यतेजसंमन्यु
प्लुतंदुर्विषहंभ्रुकुट्या करालदंष्ट्राभिरुदस्तभागणंस्यात्स्वस्तिकिंकोपयतोविधातुः ११ बह्वेवमुद्वि-
ग्नदृशोच्यमानेजनेनदक्षस्यमरवेमहात्मनः उत्पेतुरुत्पाततमाःसहस्रशोभयावहादिविभूमौचपर्यक्
१२ तावत्सरुद्रानुचरैर्मखोमहान्नानायुधैर्वामनकैरुदायुधैः पिंगैःपिशंगैर्मकरोदराननैःपर्याद्रवद्भि-
र्विदुरान्वरुध्यत १३ केचिद्बभंजुःप्राग्वंशंपत्नीशालांतथापरे सदआग्नीध्रशालांचतद्विहारंमहानसम् १४

विक्षिप्तोभागणोनक्षत्रसंघोयेन पुनश्चतंकोपयतोविधातुरपिकिंस्वस्ति स्यान्नस्यादेवकाऽन्यस्यकथा ११ उद्विग्नाप्रचलितादृक् यस्यते-
नजनेनबह्वेवयथाभवत्येवमुच्यमानेसति उत्पाततमाः महोत्पाताउत्थिताःपर्यक् सर्वतश्च कथंभूताः महात्मनोऽपिदक्षस्यभयावहाः १२
नानाआयुधानियेषाम् वामनकैः ह्रस्वैःउद्यतायुधैः पिंगैः कपिलैः पिशंगैः पीतैः मकरस्येवोदरमाननंचयेषांतैः परितोधावद्भिःअवरु-
द्धः १३ यज्ञशालायाःपूर्वपश्चिमस्तंभयोःअर्पितंपूर्वपश्चिमायतंकाष्ठंप्राग्वंशःतम् यज्ञशालायाःपश्चिमतः पत्नीशालाताम् यज्ञशाला-
याःपुरतःस्थितंसदोमंडपम् सदसःपुरोहविर्धानम् तस्योत्तरतआग्नीध्रशालाम् तद्विहारंयजमानगृहम् महानसंपाकभोजनशालाम् १४

रुरुजुः बभंजुः उत्तरवेद्याः मेखलाः सीमासूत्राणि आज्ञागुरूणांह्यविचारणीयाइतिहेतोर्नतेदोषभाजिनइतिभावः १५ प्रत्यासन्नान्प-
लायितान् समीपस्थान् पलायितानपिजगृहुः १६ १७ ग्रावभिरर्द्यमानाः नैकधा अनेकधादुद्रुवुः १८ स्रुवोहस्तेयस्यभवोवीरभद्रः
लुलुंचेउत्पाटितवान् १९ उज्जहार उद्धृतवान् सदस्यः सभायांस्थितः सन् शपंतंशिवनिंदांकुर्वंतंदक्षमक्ष्णा अक्षिसंकोचेन असूसूचत्
२० कलिंगदेशराजस्यानिरुद्धोद्वाहेबलभद्रोयथाधृतेदंतान्पातितवान् गरिमणिगुरुतरेरुद्रेनिंद्यमानेदतः दंतान् दर्शयन् योजहास
पूष्णोरिति पाठेद्विवचनमेंद्रापौष्णाश्चरुर्भवतीत्यत्रान्यसहितस्यापिपूष्णोदंतपातभास्यर्थेसूचितवान् तथाहि पूषाप्रपिष्टभागोऽदं

रुरुजुर्यज्ञपात्राणितथैकेऽग्नीननाशयन् कुंडेष्वमूत्रयन्केचिद्बिभिदुर्वेदिमेखलाः १५ अबाधंतमु-
नीनन्यएकेपत्नीरतर्जयन् अपरेजगृहुर्देवान्प्रत्यासन्नान्पलायितान् १६ भृगुंबबंधमणिमान्वी
रभद्रः प्रजापतिम् चंडीशःपूषणंदेवंभगंनंदीश्वरोऽग्रहीत् १७ सर्वएवर्त्विजोदृष्ट्वासदस्याःसदि-
वौकसः तैरर्द्यमानाःसुभृशंग्रावभिर्नैकधाद्रवन् १८ जुह्वतःस्रुवहस्तस्यश्मश्रूणिभगवान्भ-
वः भृगोर्लुलुंचेसदसियोऽहसत्श्मश्रुदर्शयन् १९ भगस्यनेत्रेभगवान्पातितस्यरुषाभुवि उज्ज
हारसदस्थोऽक्ष्णायःशपतमसूसुचत् २० पूष्णोह्यपातयद्दंतान्कालिंगस्ययथाबलः शप्यमानेग
रिमणियोऽहसद्दर्शयन्दतः २१ आक्रम्योरसिदक्षस्यशितधारेणहेतिना छिंदन्नपितदुद्धर्तुंनाश-
क्नोत्त्र्यंबकस्तदा २२ शस्त्रैरस्त्रान्वितैरेवमनिर्भिन्नत्वचंहरः विस्मयपरमापन्नोदध्यौपशुपतिश्चि
रम् २३

तर्कोहितंदेवाअब्रुवन्नितिविहितस्यपेषणस्यद्विदेवत्याभावात् तत्रतस्यदंताःसंतीतिवक्तव्यंस्यात् नचैतत्संग
च्छतइत्याशंक्यनत्रापितस्यदंतपातोअवस्थाभेदेप्रवृत्तेनद्विवचनेनप्राप्यते अतएवपूष्णोऽनुग्रहंद्वेधावक्ष्यति पूषातुयजमानस्यद-
द्भिर्जक्षतुपिष्टभुक्इति केवलश्चेत्पिष्टभुक्भविष्यति अन्यसहितश्चेद्यजमानस्यदाद्भिर्भक्षयिष्यतीत्यर्थः २१ छिंदन्नपीत्यत्रशिर-
इत्युपरि व्यक्तीभविष्यति त्र्यंबकोवीरभद्रः २२ अस्त्रान्वितैर्मंत्रसहितैः ननिर्भिन्नात्वक्यस्यतथाभूतंदक्षेतिशेषः २३ ७

सपशूनांपतिः मखेसंज्ञपनंयोगंकंठनिष्पीडनादिरूपंमारणोपायंदृष्ट्वातेनोपायेनाहरत् २४ अन्येषांब्राह्मणादीनांतद्विपर्ययः असाधुवा
दः अभूदितिशेषः २५ गुह्यकालयंकैलासम् २६ इतिचतुर्थेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठेतुदेवसंघेनसहगत्वाभवंविधिः
सांत्वयामासदक्षादिजीवितार्थमादरात् १ अथदेवगणाःस्वयंभुवेन्यवेदयन्इतिद्वितीयेनान्वयः १ शूलादिभिःसंच्छिन्नानित्रुटि
तानिभिन्नानिविदीर्णान्यंगानियेषाम्सहऋत्विग्भिःसभ्यैश्चवर्तमानाः २ कस्यदक्षस्ययज्ञेब्रह्माविष्णुश्चनेयतुः नजग्मतुः यत्रारु

दृष्ट्वासंज्ञपनंयोगंपशूनांसपतिर्मखे यजमानपशोःकस्यकायात्तेनाहरच्छिरः २४ साधुवादस्तदातेषांकर्मतत्तस्यशंसताम् भूतप्रेतपिशाचानामन्येषांतद्विपर्ययः २५ जुहावैतच्छिरस्तस्मिन्दक्षिणाग्नावमर्षितः तद्देवयजनंदग्ध्वाप्रातिष्ठद्गुह्यकालयम् २६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेदक्षयज्ञविध्वंसोनामपंचमोऽध्यायः ५ मैत्रेयउवाच अथदेवगणाःसर्वेरुद्रानीकैःपराजिताः शूलपट्टिशनिस्त्रिंशगदापरिघमुद्गरैः १ उच्छिन्नभिन्नसर्वांगाःसर्त्विक्सभ्याभयाकुलाः स्वयंभुवेनमस्कृत्यकार्त्स्न्येनैतन्न्यवेदयन् २ उपलभ्यपुरैवैतद्भगवानब्जसंभवः नारायणश्चविश्वात्मानकस्याध्वरमीयतुः ३ तदाकर्ण्यविभुःप्राहतेजीयसिकृतागसि क्षेमायतत्रसाभूयान्नप्रायेणबुभूषताम् ४ अथापियूयंकृतकिल्बिषाभवंयेबर्हिषोभागभाजंपरादुः प्रसादयध्वंपरिशुद्धचेतसाक्षिप्रप्रसादंप्रगृहीतांघ्रिपद्मम् ५ आशासानाजीवितमध्वरस्यलोकःसपालःकुपितेनयस्मिन् तमाशुदेवंप्रिययाविहीनंक्षमापयध्वंहृदिविद्धंदुरुक्तैः ६ नाहंनयज्ञोनचयूयमन्येयेदेहभाजोमुनयश्चतत्त्वम् विदुःप्रमाणंबलवीर्ययोर्वायस्यात्मतंत्रस्यकउपायंविधित्सेत् ७

द्रकोयज्ञस्तत्रनारायणविरिंच्यावपिनागतौ ३ विभुर्ब्रह्मातेजीयसि अतितेजस्विनिपुरुषेकृतागसिसत्यपिस्वयंतत्रकृतागसांबुभूषतामपराधंकर्तुमिच्छतांसातथाबुभूषातेषांक्षेमायनभूयात् प्रायेणेति
लोकोक्तिः नभवेदेवेत्यर्थः ४ अथापिप्रसादयध्वंक्षमापयत येप्रवंतः बर्हिषोयज्ञस्यभागभाजंपरादुः दूरेखंडितवंतःप्रगृहीतांघ्रिपद्मंपादौप्रगृ
ह्येत्यर्थः ५ अध्वरस्यजीवितंपुनःसंधानंप्रार्थयमानाःसंतः यस्मिन्कुपितेसतिसपालोलोकः नभवेन्नश्येदित्यर्थः ६ वयंतुतत्रगंतुंबिभीमः त्व
मेवकिंचिदुपायंविधत्स्वेतिचेत्तत्राह नेति यज्ञस्तदानींतनइंद्रः यस्यतत्त्वंबलवीर्ययोःप्रमाणमियत्तांचनविदुः वीर्यंपराक्रमः पापमितिपाठेऽपराधम् ७

८ कैलासंवर्णयति जन्मौषधीत्यादिचतुर्दशभिः नरेतरैर्देवैर्जुष्टम् ९ शृंगैरमणंरतिप्रदमित्युत्तरेणान्वयः कथंभूतैर्नानाधातुभिर्विचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्माश्चयेषु १० नानाअमलानिप्रस्रवणानियेषु नानाकंदराःसानवश्चयेषु रमणैःसहक्रीडंतीनाम् ११ मयूराणांकेकाभिःस्वनैर्नादितम् मदांधैरलिभिर्विमूर्छितम् मूर्छनारागगतिविशेषःतद्यासंकृतम् रक्तकंठानांकोकिलानांप्लावितैःप्लुतस्वनीतैःस्वरैः अन्येषांचपतत्रिणांकूजितैःउद्हस्तैःउन्नतशाखैर्द्रुमैर्द्विजान् पक्षिणआह्वयंतमिव लोकेहिहस्तमुत्क्षिप्योच्चैःस्वरेणाह्वानमर्थिनांकुर्वंति

सइत्थमादिश्यसुरानजस्तैःसमन्वितःपितृभिःसप्रजेशैः ययौस्वधिष्ण्यान्निलयंपुरद्विषःकैलासमद्रिप्रवरंप्रियंप्रभोः ८ जन्मौषधितपोमंत्रयोगसिद्धैर्नरेतरैः जुष्टंकिन्नरगंधर्वैरप्सरोभिर्वृतंसदा ९ नानामणिमयैःशृंगैर्नानाधातुविचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्मैर्नानामृगगणावृतैः १० नानाऽमलप्रस्रवणैर्नानाकंदरसानुभिः रमणंविहरंतीनांरमणैःसिद्धयोषिताम् ११ मयूरकेकाभिरुतंमदांधालिविमूर्छितम् प्लावितैरक्तकंठानांकूजितैश्चपतत्रिणाम् १२ आह्वयंतमिवोद्धस्तैर्द्विजान्कामदुघैर्द्रुमैः व्रजंतमिवमातंगैर्गृणंतमिवनिर्झरैः १३ मंदारैःपारिजातैश्चसरलैश्चोपशोभितम् तमालैःशालतालैश्चकोविदारासनार्जुनैः १४ चूतैःकदंबैर्नीपैश्चनागपुन्नागचंपकैः पाटलाशोकबकुलैःकुंदैःकुरबकैरपि १५ स्वर्णार्णशतपत्रैश्चवररेणुकजातिभिः कुब्जकैर्मल्लिकाभिश्चमाधवीभिश्चमंडितम् १६ पनसोदुंबराश्वत्थप्लक्षन्यग्रोधहिंगुभिः भूर्जैरोषधिभिःपूगैराजपूगैश्चजंबुभिः खर्जूराम्रातकाम्राद्यैःप्रियालमधुकेंगुदैः १७ द्रुमजातिभिरन्यैश्चराजितंवेणुकीचकैः कुमुदोत्पलकल्हारशतपत्रवनर्द्धिभिः १८ नलिनीषुकलंकूजत्खगवृंदोपशोभितम् १९

अद्रिश्चोत्क्षिप्तहस्ताकारैर्द्रुमैस्तत्रत्यपक्षिस्वनैश्चतथालक्ष्यतइत्यर्थः व्रजद्भिर्मातंगैर्व्रजंतमिवनिर्झरध्वनिभिर्गृणंतंभाषमाणमिव १३ १४ चूताम्रयोरवांतरजातिभेदः वेणुकीचकयोश्चनीरंध्रसरंध्रत्वेनभेदः १५ वेणुकजातिभिरित्यत्रवेणुकाएलाजातिर्मालती १६ १७ द्रुमजातिभिरित्यत्रजातिरवांतरभेदसामान्यम् १८ कुमुदादिसमृद्धिभिर्नलिनीषुसरःसुकलंमधुरंयथाभवति एवंकूजंतियानिपक्षिवृंदानितैरुपशोभितम् १९ ७

मृगादिभिर्निर्जुष्टंनिषेवितम् नाभिभिः कस्तूरीमृगैः पूर्वंमृगगणाः शृंगविशेषेणत्वेनोक्ताः इदानींस्वातंत्र्येणेत्यपौनरुक्त्यम् कदली
खंडैः संरुद्धानिआवृतानिनलिनीनांपुलिनानितैः श्रीःशोभायस्मिन् २० नंदयागंगयापर्यस्तंपरिवेष्टितम् सत्याः भवान्याः स्नानेन
पुण्यंपुण्यतरमतिसुगंधमुदकंयस्याम् २१ तत्रगिरौवनंचददृशुः यत्रवनेतन्नामसौगंधिकंपकंजंभवति जातावेकवचनम् २२ पुरींव
र्णयतिनंदाचेतिचतुर्भिः सरितौ पुराद्बाह्यतोभवतः तीर्थपादस्यहरेः पादांभोजरजसा २३ ययोर्विगाह्यप्रविश्यक्रीडंति २४ ययोरंभो

मृगैः शाखामृगैः क्रोडैर्मृगेंद्रैर्ऋक्षशल्यकैः गवयैर्नाभिभिर्व्याघ्रैर्निर्जुष्टंमहिषादिभिः २० कदलीखंड
संरुद्धनलिनीपुलिनश्रियम् पर्यस्तंनंदयासत्याः स्नानपुण्यतरोदया विलोक्यभूतेशगिरिंविबुधावि
स्मयंययुः २१ ददृशुस्तत्रतेरम्यामलकांनामवैपुरीम् वनंसौगंधिकंचापियत्रतन्नामपंकजम् २२ नं
दाचालकनंदाचसरितौबाह्यतःपुरम् तीर्थपादपदांभोजरजसाऽतीवपावने २३ ययोःसुरस्त्रियः
क्षत्तरवरुह्यस्वधिष्ण्यतः क्रीडंतिपुंसःसिंचंत्योविगाह्यरतिकर्शिताः २४ ययोस्तत्स्नानविभ्रष्टनवकुं
कुमपिंजरम् वितृषोऽपिपिबंत्यंभः पाययंतोगजागजीः २५ ताररहेममहारत्नविमानशतसंकुलाम्
जुष्टांपुण्यजनस्त्रीभिर्यथाखंसतडिद्घनम् २६ हित्वायक्षेश्वरपुरींवनंसौगंधिकंचतत् द्रुमैःकामदुघै
र्हृद्यंचित्रमाल्यफलच्छदैः २७ रक्तकंठखगानीकस्वरमंडितषट्पदम् कलहंसकुलप्रेष्ठंखरदंडजला
शयम् २८ वनकुंजरसंघृष्टहरिचंदनवायुना अधिपुण्यजनस्त्रीणांमुहुरुन्मथयन्मनः २९

विगततृषोऽगजाःपिबंति तत्रहेतुः तासांसुरस्त्रीणांस्नानेनभ्रष्टंगलितंयन्नवंकुंकुमंतेनपिंजरंपीतवर्णम् गजीः करिणीः २५ तारंरू
प्यम् तारादिमयविमानानांशतैःसंकुलाम् तडिद्भिःस्त्रीणाम् घनैर्विमानानाम् खेनपुर्य्याःसादृश्यम् २६ यक्षेश्वरपुरींहित्वाऽति
क्रम्यतद्वनंचदृष्ट्वातेदेवाःआरात् दूरात् ववंदंददृशुरितिचतुर्थेनान्वयः कथंभूतंवनम् चित्राणिमाल्यानिफलानिछदाश्चपत्राणिये
षुतैर्द्रुमैःहृद्यंसुरवकरम् २७ रक्तकंठखगानामनीकस्यस्वरैर्मंडिताःषट्पदस्वरायस्मिन् कलहंसानांकुलस्यप्रेष्ठम् खरदंडानिपद्मा
नितैर्युक्ताजलाशयायस्मिन् २८ वनकुंजरैःसंघृष्टायेहरिचंदनद्रुमाः तत्संबंधिनावायुनापुण्यजनस्त्रीणांमनःअधिअधिकमुन्मथयत् २९

यत्रचोत्पलमालिन्योवाप्यस्तत्रकिंपुरुषैः प्राप्तंवनंदृष्ट्वापाठांतरेकिंपुरुषैः प्राप्तावापीश्वदृष्ट्वाइत्यर्थः ३० योजनशतमुत्सेधउच्छ्रायोयस्य
पादोनैःसर्वतः पंचसप्ततियोजनप्रमाणैर्विटपैः शाखाभिरायतोविस्तृतः पर्यक्सर्वतः कृताअचलाछायायेननिर्गतंनीडंयस्मात् ३१
मुमुक्षूणांशरणमाश्रयम् त्यक्तामर्षोऽतकस्तत्तुल्यम् ३२ तंविशिनष्टिसनंदनाद्यैरितिपंचभिः सख्याकुबेरेणोपास्यमानम् ३३ वि
द्याउपासनातपश्चित्तैकाग्र्यंयोगः समाधिस्तेषांपंथानंप्रवर्त्तनद्वारंलोकस्यमंगलंहिततंततोवात्सल्यात्स्नेहाच्चरंतम् ३४ संध्याऽभ्र-
रुचारक्तवर्णेनांगेनभस्मादिलिंगंचंद्रलेखांचबिभ्रतम् ३५ व्रतिनामासनंदर्भातस्याम् ब्रह्मप्रवोचंतम् ३६ सव्यंपादपद्मंदक्षिणे

वैडूर्यकृतसोपानावाप्यउत्पलमालिनीः प्राप्तंकिंपुरुषैर्दृष्ट्वातआराद्ददृशुर्वटम् ३० सयोजनशतो-
त्सेधःपादोनविटपायतः पर्यक्कृताचलच्छायोनिर्नीडस्तापवर्जितः ३१ तस्मिन्महायोगमयेमुमुक्षु
शरणंसुराः ददृशुःशिवमासीनंत्यक्तामर्षमिवांतकम् ३२ सनंदनाद्यैर्महासिद्धैःशांतैःसंशांतविग्र
हम् उपास्यमानंसख्याचभर्त्रागुह्यकरक्षसाम् ३३ विद्यातपोयोगपथमास्थितंतमधीश्वरम् चरं-
तंविश्वसुहृदंवात्सल्याल्लोकमंगलम् ३४ लिंगंचतापसाभीष्टंभस्मदंडजटाजिनम् अंगेनसंध्याऽ
भ्ररुचाचंद्रलेखांचबिभ्रतम् ३५ उपविष्टंदर्भमय्यांबृष्यांब्रह्मसनातनम् नारदायप्रवोचंतंपृच्छते
शृण्वतांसताम् ३६ कृत्वोरौदक्षिणेसव्यंपादपद्मंचजानुनि बाहुंप्रकोष्ठेऽक्षमालामासीनंतर्कमुद्र-
या ३७ तंब्रह्मनिर्वाणसमाधिमाश्रितंव्यपाश्रितंगिरिशंयोगकक्षाम् सलोकपालामुनयोमनूना-
माद्यंमनुंप्रांजलयःप्रणेमुः ३८

ऊरौकृत्वाविन्यस्यजानुनिचसव्येबाहुंकृत्वाप्रकोष्ठेमणिबंधस्थाने अक्षमालांचकृत्वा
दक्षिणहस्तकृतयातर्कमुद्रयाउपलक्षितमासीनमित्यर्थः तदुक्तंयोगशास्त्रे एकपादमथैकस्मिन्विन्यसेदूरुसंस्थितम् इतर-
स्मिंस्तथाबाहुंवीरासनमिदंस्मृतम् तर्कमुद्राचोक्ता तर्जन्यंगुष्ठयोरग्रेमिथःसंयोज्यचांगुलीः प्रसार्यबंधनंप्राहुस्तर्कमुद्रेतिमां
त्रिकाइति ३७ ब्रह्मनिर्वाणंब्रह्मानंदः तत्रसमाधिरैकाग्र्यंतमाश्रितम् योगकक्षांयोगपट्टंचवामजानुदृढीकरणार्थंविशेषेणो
पाश्रितवंतम् मननशीलामनवस्तेषामाद्यंमुख्यम् ३८ ॰ ॰ ॰ ॰ ॰

आर्हत्तमोविष्णुर्वामनमूर्तिर्यथाकस्यकश्यपस्य ३९ महर्षिभिःसहिताःयेनीललोहितमनुवर्त्तंतेतेऽपितस्मैवंदनंचक्रुः एवंसर्वैर्नमस्कृ-
तःप्राह कृतःप्रणामोदेवैर्यस्मैतम् ४० यद्यपित्वंनीचवन्मांनमस्करोषि तथाऽपितवैश्वर्यमहंवेद्मीत्याह जानइति विश्वस्येशंजाने-
तत्रहेतुः जगतोयोनिर्याशक्तिः प्रकृतिर्बीजंच शिवःपुरुषस्तयोः कारणंतयाऽपिनिरंतरंनिर्भेदंयद्ब्रह्मनिर्विकारंतदेवत्व मितिजाने ४१
ननुविरुद्धमेतत्तत्राह त्वमेवसरूपयोरविभक्तयोःशिवशक्त्योःक्रीडन्विश्वसृष्ट्यादिकरोषि ऊर्णनाभिरिव स्वरूपयोरितिपाठेस्वांश-

सतूपलभ्यागतमात्मयोनिंसुरासुरेशैरभिवंदितांघ्रिः उत्थायचक्रेशिरसाभिवंदनमर्हत्तमःकस्य-
यथैवविष्णुः ३९ तथाऽपरेसिद्धगणामहर्षिभिर्येवैसमंतादनुनीललोहितम् नमस्कृतःप्राहश
शांकशेखरंकृतप्रणामंप्रहसन्निवात्मभूः ४० ब्रह्मोवाच जानेत्वामीशंविश्वस्यजगतोयो
निर्बीजयोः शक्तेःशिवस्यचपरंयत्तद्ब्रह्मनिरंतरम् ४१ त्वमेवभगवन्नेतच्छिवशक्त्योःसरूपयोः
विश्वंसृजसिपास्यत्सिक्रीडन्नूर्णपटोयथा ४२ त्वमेवधर्मार्थदुघाभिपत्तयेदक्षेणसूत्रेणससर्जि-
थाध्वरम् त्वयैवलोकेऽवसिताश्चसेतवोयान्ब्राह्मणाःश्रद्दधतेधृतव्रताः ४३ त्वंकर्मणांमंगलमंग
लानांकर्त्तुःस्मलोकंतनुषेस्वःपरंवा अमंगलानांचतमिस्रमुल्बणंविपर्ययःकेनतदेवकस्यचित् ४४
नवैसतांत्वच्चरणार्पितात्मनांभूतेषुसर्वेष्वभिपश्यतांतव भूतानिचात्मन्यपृथक्दिदृक्षतांप्रायेणरो-
षोऽभिभवेद्यथापशुम् ४५

योःअतोनविरोधः ४२ धर्ममर्थंचदोग्धियात्रयीतस्याअभिपत्तयेरक्षणायाध्वरंसृष्टवानसि
यद्वा हेधर्मार्थदुघ धर्माद्यभिपत्तयेतत्प्रापयेदक्षेणसूत्रेणनिमित्तेनसेतवोवर्णाश्रममर्यादाश्चअवसिताःनिबद्धाःनिर्णीताइतिवा श्रद्दधतेश्रद्धया-
अनुतिष्ठंति ४३ सर्वकर्मफलदातापित्वमेवेत्याह हेमंगल मंगलानांशुभानांकर्मणांकर्त्तुःस्वःस्वर्गपरंमोक्षंवातनुषे अमंगलानामशुभानांकर्मणांक
र्त्तुश्चतमिस्रंनरकंतनुषे तत्रकेनहेतुनातदेवतस्मिन्नेवकस्यचिद्विपर्ययोभवति ४४ त्वत्कोपोऽत्रहेतुरित्यसंभावितमितिकैमुत्यन्यायेनाह नवैसतां
सतःरोषोभिभवेत् तवत्वांद्वितीयार्थेषष्ठ्यौ पशुमज्ञंयथाऽभिभवति तद्वत् ४५

अतः येपृथक्धियः भेदहशःअतः कर्मण्येव दृष्टिर्येषाम् दुष्टआशयोयेषाम् परेषामुदयेनसंपदाअर्पितात्हृदिरुग्येषामरुंतुदामर्मभेत्ता
रः दैवेनैववधोयेषांतान् भवद्विधः निरुपमःसाधुः माऽवधीन्नहन्यात् ४६ प्रत्युतसाधूनांवृत्तमालोक्यानुग्रहमेवकर्त्तुमर्हसीत्या-
हद्वाभ्याम् यस्मिन्देशेयदाकालेस्पृष्टधियोमोहितचित्ताःपृथक्दृशोभवंति तत्रापराधेसाधवोहि अनुकंपयाअनंतरमेवपरदुःखा
सहिष्णुतयाचित्तप्रकंपेनकृपांकुर्वंति नतुक्रमंपराक्रमं कुतः दैवबलात् कृतेऽर्थेममैवंदैवमेवंभूतम् कोऽत्रापराधस्तेषामितिमत्वा हन
नंनकुर्वंतइत्यर्थः ४७ भवांस्तुअस्पृष्टमतिःअतःसमस्तदृक् सर्वज्ञः तयामाययाहृतआत्मायेषांतेषु अतएवकर्मानुगतचित्तेषु दृह

पृथक्धियःकर्मदृशोदुराशयाःपरोदयेनार्पितहृद्रुजोऽनिशम् परान्दुरुक्तैर्वितुदंत्यरुंतुदास्तान्माऽ
वधीद्दैववधान्भवद्विधः ४६ यस्मिन्यदापुष्करनाभमाययादुरंतयास्पृष्टधियःपृथग्दृशः कुर्वं
तितत्रह्यनुकंपयाकृपानसाधवोदैवबलात्कृतेक्रमम् ४७ भवांस्तुपुंसःपरमस्यमाययादुरंतया-
स्पृष्टमतिःसमस्तदृक् तयाहृतात्मस्वनुकर्मचेतःस्वनुग्रहंकर्त्तुमिहार्हसिप्रभो ४८ कुर्वध्वरस्यो
द्धरणंहतस्यभोत्वयाऽसमाप्तस्यमनोप्रजापतेः नयत्रभागंतवभागिनोददुःकुयज्विनोयेनमखोनि
नीयते ४९ जीवताद्यजमानोयंप्रपद्येताक्षिणीभगः भृगोःश्मश्रूणिरोहंतुपूष्णोदंताश्चपूर्ववत् ५०
देवानांभग्नगात्राणामृत्विजांचायुधाश्मभिः भवताऽनुगृहीतानामाशुमन्योऽस्त्वनातुरम् ५१ ए
षतेरुद्रभागोऽस्तुयदुच्छिष्टोऽध्वरस्यवै यज्ञस्तेरुद्रभागेनकल्पतामद्ययज्ञहन् ५२ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेरुद्रसांत्वनंनामषष्ठोऽध्यायः ६

अपराधेअनुग्रहंकर्त्तुमर्हसि ४८ एवंसा
मान्येनोक्त्वाप्रस्तुतमाह कुर्वितित्रिभिः त्वयाहतस्यअतएवासमाप्तस्यप्रजापतेरध्वरस्यहेमनोयत्राध्वरे कुयाज्ञिकाः भागिनोऽपि
तवभागंनददुः भागार्हत्वमाह येनत्वयामखोनिनीयतेफलंप्राप्यते ४९ ५० हेमन्योअनातुरमारोग्यमस्तु ५१ भागश्चत
वास्त्वित्याह एषइति हेरुद्रयावदित्यर्थेयदित्यव्ययम् यज्ञेकृतेयावानुच्छिष्टः अवशिष्टोऽर्थः तावानेवतवभागोऽस्तु हेरुद्र ते
नभागेनाद्ययज्ञःकल्पतांसंपद्यताम् ५२ इतिचतुर्थेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ ७ ७ ७ ७

वक्षसि अधिश्रितावधूर्लक्ष्मीर्यस्यसः उदारोहासोअवलोकश्चतयोः कलयालेशेन पार्श्वेउभयतोभ्रमतीव्यजनचामरेचामरव्यजनेएव-
राजहंसौयस्मिन् सः रज्यमानः शोभाऽतिशयंनीयमानः २१ ब्रह्मेंद्रत्र्यक्षानायकामुख्यायेषांते २२ हृतरुचः तिरस्कृतप्रभाः सन्नजि-
ह्वागद्गदवाचः ससाध्वसाः तन्महिम्नाक्षुभितचित्ताः उपतस्थुस्तुष्टुवुः २३ यस्यमहिमानंप्रतितुं अर्वागेववृत्तिर्येषांतेऽपियथामति
गृणंतिस्म अस्तुवन् कृतः प्रकटीकृतोऽनुग्रहार्थंविग्रहोयेनतम् यद्वा तेषामर्वाग्वृत्तित्वेहेतुः तेतुयस्यमहिमहिमाविभूतिमा

वक्षस्यधिश्रितवधूर्वनमाल्युदारहासावलोककलयारमयंश्चविश्वं पार्श्वभ्रमद्व्यजनचामरराजहंसः
श्वेतातपत्रशशिनोपरिरज्यमानः २१ तमुपागतमालक्ष्यसर्वेसुरगणादयः प्रणेमुः सहसोत्था-
यब्रह्मेंद्रत्र्यक्षनायकाः २२ तत्तेजसाहतरुचः सन्नजिह्वाः ससाध्वसाः मूर्ध्नाधृतांजलिपुटाउपत-
स्थुरधोऽक्षजम् २३ अप्यर्वाग्वृत्तयोयस्यमहिल्वात्मभुवादयः यथामतिगृणंतिस्मकृतानुग्रहवि
ग्रहम् २४ दक्षोगृहीतार्हणसादनोत्तमंयज्ञेश्वरंविश्वसृजांपरंगुरुम् सुनंदनंदाद्यनुगैर्वृतंमुदागृ-
णन्प्रपेदेप्रयतः कृतांजलिः २५

मरूपाइत्यर्थः २४ तत्रतावत् दक्षस्तुतिप्रकारमाह दक्षइति गृहीतमर्हणसादनो
त्तमंयेनतमुत्तमेपात्रेआसाद्य अर्हणीयेषुसमर्पितेषुप्रीत्यासार्हणपात्रंस्वयमेवयेनगृहीतमित्यर्थः यद्वा कथंप्रपेदे गृहीतमर्हणसा
दनोत्तमंयथाभवतितद्गृहीत्वाप्रपेदइत्यर्थः गृहीत्वेतिपाठस्तु सुगमः गृणन् स्तुवन् प्रपेदेशरणंजगाम दक्षऋत्विक् सदस्येश
भृगुब्रह्मेंद्रयोषितः ऋषयश्चतथासिद्धायजमानीचलोकपाः योगिब्रह्माग्निदेवाश्चस्तुवंतिजगदीश्वरम् तथागंधर्वविद्याध- १
ब्राह्मणाश्चपृथग्जगुः २५ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

ननुसाक्षात्परमेश्वरएवरुद्रः तस्यब्रह्मपुत्रत्वेनजीवत्वमनुकारमात्रंहंतकिमितित्वयाभेददृष्ट्याऽसौअवज्ञातइतिमांभगवान् आक्षे-
प्स्यतीत्याशंक्यामच्युतस्वरूपस्यजीवधर्मनात्यंतमेवसंगच्छतेनान्यस्येत्याह शुद्धमिति स्वधाम्निस्वस्वरूपेतिष्ठन् भवान्शुद्ध
चिन्मात्रंचैतन्यघनः शुद्धत्वेहेतुः उपरतानित्यनिवृत्ताअखिलाबुध्यवस्थायस्मात् अतः एकंभेदशून्यम् अतएवअभयम् द्वितीया
द्वैभयंभवतीतिश्रुतेः जीवस्यापिवस्तुतएवंभूतत्वात्तद्वैलक्षण्यार्थमुक्तम् मायांप्रतिषिध्यअभिभूय स्वतंत्रएवसन्तयामाय-
यापुरुषत्वंमनुष्यनाट्यमुपेत्यतस्यांमायायांतिष्ठन् अपरिशुद्धइवरागादिमानिवास्ते रामकृष्णाद्यवतारेतथाप्रतीयतेभवानि-

दक्षउवाच शुद्धंस्वधाम्न्युपरताखिलबुद्ध्यवस्थंचिन्मात्रमेकमभयंप्रतिषिध्यमायाम् तिष्ठं-
स्तयैवपुरुषत्वमुपेत्यतस्यामास्तेभवानपरिशुद्धइवात्मतंत्रः २६ ऋत्विजऊचुः तत्त्वं
नतेवयमनंजनरुद्रशापात्कर्मण्यवग्रहधियोभगवन्विदामः धर्मोपलक्षणमिदंत्रिवृदध्वराख्यं
ज्ञातंयदर्थमधिदैवमदोव्यवस्थाः २७

त्यर्थः अन्येत्वविद्योपाधयोमायाऽभिभूताः संसरंति अतस्त्वमेवेश्वरोनरुद्रा-
दयइतिभावः अतएवेमांदृष्टिंभगवान्वारयिष्यति अहंब्रह्माचशर्वश्चजगतः कारणंपरमित्यादिना २६ ऋत्विजोऽपिस्वस्याप-
राधंपरिहरंतः स्तुवंति भोअनंजनउपाधिमलशून्ययद्यपित्वमेवरुद्रादिदेवतारूपः तथाऽपिनंदीश्वरशापात् कर्मण्येवदुराग्रह-
धियः संतस्तवतत्त्वंनविद्मः किंतुधर्मस्यापूर्वस्योपलक्षणभूतंत्रिवृत् त्रयीप्रतिपाद्यमध्वराख्यंतवरूपमस्माभिर्ज्ञातम् कीदृशम्
यस्यसिद्धयेऽधिदैवम् देवताऽधिकारेणादोव्यवस्थाः अमूर्व्यवस्थाः अत्रेयमेवदेवतानान्येत्येवंभूतानियमाइत्यर्थः यद्वा व्यवस्थाइत्या-
ख्यातम् अडागमाद्यभावआर्षः यदर्थमदइदमिंद्राद्यधिदैवरूपंविशेषेणास्थितवानसीत्यर्थः २७ ७ ७ ७

सदस्यास्तुनिरीश्वरेऽपिदक्षाध्वरेधनलोभेनस्वप्रवृत्तिमनुचिंत्यानुतप्ताविरक्तिमाशासनास्तुवंति हेशरणद आश्रयंप्रद उत्पत्त्यध्वनि-
संसारमार्गेवर्तमानोअज्ञानांसार्थः समूहस्तेपादौकस्त्वत्पादरूपंनिवासंकदायास्यति अशरणेविश्रामस्थानशून्ये उरुक्लेशाएवदुर्गमस्था
नानियस्मिन् अंतकएवोग्रोव्यालस्तेनान्विष्टेलक्षी कृतेविषयरूपामृगतृष्णायस्मिन् आत्माऽहंकारास्पदंशरीरंममत्वास्पदंगेहंचसएव
उरुर्भारोयस्यसः द्वंद्वानिक्षुरवदुःखादीन्येवश्वभ्राणिगर्तायस्मिन् खलाएवमृगाव्याघ्रादयस्तेभ्योभयंयस्मिन् शोकएवदावाग्निर्य
स्मिन् कामेनउपसृष्टःपीडितः २८ श्रीरुद्रस्तुपूर्वंममनिंदादुःसहासीत् इदानींतु तांनगणयामीत्याह तवेति आशिषाकामेन अस
क्तैर्निष्कामैःरचितधियमभिनिवेशितचित्तम् अविद्यलोकःअविद्यः विद्याहीनोलोकः मामाम् यद्यपिविद्धंजपति आचारभ्रष्टंजपति

सदस्याऊचुः उत्पत्त्यध्वन्यशरणउरुक्लेशदुर्गेऽतकोग्रव्यालान्विष्टेविषयमृगतृष्णात्मगेहोरुभारः द्वं
द्वश्वभ्रेखलमृगभयेशोकदावेऽज्ञसार्थःपादौकस्तेशरणदकदायातिकामोपसृष्टः २८ रुद्रउवाच
तववरदवरांघ्रावाशिषेहाखिलार्थेह्यपिमुनिभिरसक्तैरादरेणार्हणीये यदिरचितधियंमाविद्यलोकोप-
विद्धंजपतिनगणयेतत्त्वत्परानुग्रहेण २९ भृगुरुवाच यन्माययागहनयाऽपहृतात्मबोधाब्रह्मा
द्यस्तनुभृतस्तमसिस्वपंतः नात्मन्श्रितंतववदंत्यधुनाऽपितत्त्वंसोयंप्रसीदतुभवान्प्रणतात्मबंधुः
३० ब्रह्मोवाच नैतत्स्वरूपंभवतोऽसौपदार्थभेदग्रहैःपुरुषोयावदीक्षेत् ज्ञानस्यचार्थस्यगु
णस्यचाश्रयोमायामयाद्व्यतिरिक्तोयतस्त्वम् ३१ इंद्रउवाच इदमप्यच्युतविश्वभावनंवपुरा
नंदकरंमनोदृशाम् सुरविद्विट्क्षपणैरुदायुधैर्भुजदंडैरुपपन्नमष्टभिः ३२ तज्जल्पनंतवयःपरोऽनुग्रहस्तेन त्व

त्पराणांवायोऽनुग्रहस्तेन २९ भृगुस्तुस्वभावतस्तत्त्वज्ञानहीनाजीवाः अतोऽज्ञानकृतंममदुश्चेष्टितंक्षमस्वेत्याह यन्माययेति आ-
त्मन्नात्मनिश्रितमनुगतंतववतत्त्वंनविदंति प्रणतानामात्माबंधुश्च ३० ब्रह्मादयोनविदंतीति भृगुणोक्तेतदसहमानोब्रह्मातत्त्वज्ञान
माविष्कुर्वन्निवाहनैतदिति पदार्थभेदग्राहकैरिंद्रियैर्गुणस्येंद्रियस्य यद्वा ज्ञानार्थयोःकारणस्यसत्त्वादेः अतएवअसतःमाया-
मयात् व्यतिरिक्तोभवान् ३१ इंद्रस्तुइंद्रियविषयःसर्वोऽपिमिथ्येतिब्रह्मणोक्तमसहमानआह इदंतववपुरपिउपपन्नमेव ननु १३
प्रपंचवदनिर्वचनीयतयाऽनुपपन्नम् सुराणांविद्विषःक्षपयंतीतितथातैर्भुजदंडैरुपलक्षितम् ३२ ७ ७ ७

ऋत्विजांपत्न्यः स्तुवंति यज्ञोऽयंतवयजनायत्वांयष्टुंकेनब्रह्मणापूर्वंसृष्टः हेयज्ञात्मन् तंनोयज्ञंनलिनकांत्यादृशानेत्रेणपुनीहि पवित्रं कुरु कथंभूतंयज्ञम् शवाःशेरते यस्मिन्निति शवशयनं श्मशानंतद्वाभाप्रतीतिर्यस्यसचासौशांतमेधश्चोपरतोत्सवः मेधशब्दे-नपशुहिंसाद्युत्सवोलक्ष्यते शवमुदकंतत्रशेते इतितथापद्यंतन्नामेतिसंबोधनंवा ३३ ऋषयस्तुकर्माण्यनुतिष्ठंतस्तत्पुण्येन त-त्फलेनचयुज्यंते भगवतस्तुतद्भावमालक्ष्यविस्मिताः स्तुवंति अनन्वितमघटमानंयद्यस्मादात्मनास्वयंकर्माचरसि अनुतिष्ठ-सि नत्वज्यसेलिप्यसे यतश्चान्येविभूतयेसंपदेईश्वरीमुपसेदुः लक्ष्मींभेजुः यद्वा यतइतिसार्वविभक्तिकस्तसिःयामित्यर्थः भवांस्तु स्वयमेवानुवर्तमानांतांनमन्यतेनाद्रियते ३४ सिद्धास्तुतत्कथारसरवमभिनंदंतः स्तुवंति अयंनोमनोगजः त्वत्कथैवमृष्टशुद्धपीयूषं

पत्न्यऊचुः यज्ञोऽयंतवयजनायकेनसृष्टोविध्वस्तःपशुपतिनाद्यदक्षकोपात् तंनस्त्वंशवशयना भशांतमेधयज्ञात्मन्नलिनरुचादृशापुनीहि ३३ ऋषयऊचुः अनन्वितंतेभगवन्विचेष्टितंय दात्मनाचरसिहिकर्मनाज्यसे विभूतयेयतउपसेदुरीश्वरींनमन्यतेस्वयमनुवर्ततींभवान् ३४ सिद्धाऊचुः अयंत्वत्कथामृष्टपीयूषनद्यांमनोवारणःक्लेशदावाग्निदग्धः तृषार्त्तोऽवगाढोनसस्मा रदावंननिष्क्रामतिब्रह्मसंपन्नवन्नः ३५ यजमान्युवाच स्वागतंतेप्रसीदेशतुभ्यंनमः श्रीनि-वासश्रियाकांतयात्राहिनः त्वामृतेऽधीशनांगैर्मखः शोभतेशीर्षहीनःकबंधोयथापूरुषः ३६ लोक पालाऊचुः दृष्टःकिंनोदृग्भिरसद्ग्रहैस्त्वंप्रत्यग्द्रष्टादृश्यतेयेनदृश्यम् मायात्येषोभवदीयाहिभूमन् यस्त्वंषष्ठःपंचभिर्भासिभूतैः ३७ तन्मयीयानदीतस्यामवगाढःप्रविष्टोदावाग्नितुल्यंसंसारतापंनसंस्मरतिनचततोनिर्ग-च्छति ब्रह्मसंपन्नवत् ब्रह्मैक्यंप्राप्तइव ३५ यजमानीदक्षपत्नीस्तौति तेस्वागतंभद्रमागमनंजातम् हेअधीश यथाशिरसाहीनः कबंधमात्रःपुरुषोंऽगैः करचरणाद्यवयवैः शोभनैरपिनशोभते तथात्वांविनाकेवलंप्रयाजाद्यंगैर्मखोनशोभते अतोनःश्रियासहत्रा यस्वतद्भक्तानुकुर्वित्यर्थः ३६ लोकपालास्त्वीश्वरत्वाभिमानारूढाभगवतस्तत्त्वमपश्यंतः ऊचुः दृष्टःकिंनदृष्टइत्यर्थः कुतः असद्ग्रहैः पुं स्त्वमाविष्टलिंगत्वादसत्प्रकाशरूपाभिःदृग्भिरिंद्रियैः अयंभावः शुद्धचित्तानांत्वंशुद्धसत्वमूर्त्तिर्भासि अस्माकंतुबहिर्मुखैरिंद्रियाणां पंचभूतोपलक्षितोजीवविशेषइवावभासि अतस्त्वमस्मदिंद्रियगोचरोनभवसिधिगस्मज्जीवितमिति ३७ ७ ७

योगेश्वरास्तदभेदेनभजतामनुग्रहभाक्त्वंमन्यमानाः स्वामिभृत्यभावेनभजतामप्यनुग्रहंप्रार्थयमानाः स्तुवंतिद्वाभ्याम् प्रेयानिति विश्वात्मनिपरब्रह्मणि त्वयियआत्मनः पृथक्त्वंनेक्षेत अमुतः अमुष्मादन्यः तेप्रेष्ठोनास्ति आत्मनोजीवान् पृथक्नेक्षेतेतिवा हेवत्सलभक्तजनप्रिय अनन्यवृत्त्याअव्यभिचारिण्याभक्त्याभजतोऽनुग्रहाणेत्यर्थः ३८ अव्यभिचारिणीभक्तिः कथंस्याद्भजनीयानांबहुत्वादित्याशंक्याहुः जगतउद्भवादिषुनिमित्तेषुदेवतोजीवादृष्टाद्बहुधाभिद्यमानागुणायस्यास्तयास्वमाययात्मनिस्वरूपेरचिताब्रह्मादिभेदमतिर्येनतस्मै स्वसंस्थयाकेवलस्वरूपावस्थानेनचविनिर्वर्तितोभेदभ्रमोगुणाश्चतद्धेतव आत्मनियेनतस्मै ३९ शब्दब्रह्मस्तौति नमस्तइति श्रितंस्वीकृतंसत्वंयेन अतः भक्त्यादिफलप्रसवित्रेसत्वगुणत्वंनिर्गुणत्त्वंचैकस्यकथमित्याशंक्याह

योगेश्वराऊचुः प्रेयान्नतेऽन्योऽस्त्यमुतस्त्वयिप्रभोविश्वात्मनीक्षेन्नपृथग्यआत्मनः अथापिभक्त्येशतयोपधावतामनन्यवृत्त्याऽनुगृहाणवत्सल ३८ जगदुद्भवस्थितिलयेषुदैवतोबहुभिद्यमानगुणयात्ममायया रचितात्मभेदमतयेस्वसंस्थयाविनिवर्तितभ्रमगुणात्मनेनमः ३९ ब्रह्मोवाच नमस्तेश्रितसत्त्वायधर्मादीनांचसूतये निर्गुणायचयत्काष्ठांनाहंवेदापरेऽपिच ४० अग्निरुवाच यत्तेजसाऽहंसुसमिद्धतेजाहव्यंवहेस्वध्वरआज्यसिक्तम् तंयज्ञियंपंचविधंचपंचभिः स्विष्टंयजुर्भिः प्रणतोऽस्मियज्ञम् ४१

यस्यकाष्ठांतत्त्वंनाहंवेद्मि अपरेब्रह्मादयश्चनविदुस्तस्मै ४० अग्निस्तुयज्ञमूर्त्तिंप्रणमति यस्यतेजसासुष्ठुसमिद्धंप्रदीप्तंतेजोयस्य सोऽहंप्रशस्ते अध्वरेहविर्वहामितंयज्ञियंयज्ञायहितंपालकम् यज्ञंयज्ञमूर्त्तिम् पंचविधत्वमैतरेयकेउक्तम् सएषयज्ञः पंचविधोऽग्निहोत्रंदर्शपूर्णमासौचातुर्मास्यानिपशुः सोमइतिपंचभिर्यजुभिर्मंत्रैः स्विष्टंसुपूजितम् तथाचश्रुतिः ओश्रावयेतिचतुरक्षरमस्तुश्रौषडितिचतुरक्षरंयजेतिद्व्यक्षरंयेयजामहइतिपंचाक्षरंद्व्यक्षरोवषट्कारः स्मृतिश्च चतुर्भिश्चचतुर्भिश्चद्वाभ्यांपंचभिरेवच हूयतेचपुनर्द्वाभ्यांसमेविष्णुः प्रसीदत्विति ४१ ७ ७ ७ ७

अ० ७

१

देवास्तु सत्यं वयमपि देवास्तथाऽपि जगदाद्यंतयोस्त्वमेव नान्यः कश्चिदित्याहुः पुरेति कल्पापाये प्रलये विकृतं कार्यजातमुदरीकृत्य संहृत्य त्वमेवाद्यः पुमान् उरगेंद्र एवाधिकम् शयनं शय्या तस्मिन् शेषे शयनं करोषि सिद्धैर्जनलोकादिवासिभिः विमृशिता विचिंतिताऽध्यात्मपदवी ज्ञानमार्गो यस्य स एव त्वं य इदानीमक्ष्णोः पथि चरसि प्रत्यक्षोसि अव सिरक्षसि ४२ गंधर्वाप्सरसस्तु वयं भिया केवलं सर्वानपि परमेश्वरत्वेनोपश्लोकयामः त्वमेव तु परमेश्वरः अन्ये तु त्वदंशा एवेत्याहुः अंशांशा इति हे भूमन् महत्तम क्रीडा भांडं क्रीडोपकरणं विश्वं ब्रह्मांडं यस्य तस्मै तेन नमनं कुर्मः ४३ विद्याधरास्तु केवलं विद्याभिः संपदः प्राप्यंते अहंकारादिव्यामोहनि

देवा ऊचुः पुरा कल्पापाये स्वकृतमुदरीकृत्य विकृतं त्वमेवाद्यस्तस्मिन् सलिल उरगेंद्राधिशयने पुमान् शेषे सिद्धैर्हृदि विमृशिताध्यात्मपदविः स एवाद्याक्ष्णोर्यः पथि चरसि भृत्यानवसि नः ४२ गंधर्वा ऊचुः अंशांशास्ते देव मरीच्यादय एते ब्रह्मेंद्राद्या देवगणा रुद्रपुरोगाः क्रीडाभांडं विश्वमिदं यस्य च भूमन् तस्मै नित्यं नाथ नमस्तेकरवाम ४३ विद्याधरा ऊचुः त्वन्माययाऽर्थमभिपद्य कलेवरेऽस्मिन् कृत्वा ममाहमिति दुर्मतिरुत्पथैः स्वैः क्षिप्तोऽप्यसद्विषयलालस आत्ममोहं युष्मत्कथाऽमृतनिषेवक उद्व्युदस्येत् ४४ ब्राह्मणा ऊचुः त्वं क्रतुस्त्वं हविस्त्वं हुताशः स्वयं त्वं हि मंत्रः समिद्दर्भपात्राणि च त्वं सदस्यर्त्विजो दंपती देवता अग्निहोत्रं स्वधा सोम आज्यं पशुः ४५ त्वं पुरा गां रसाया महासूकरो दंष्ट्रया पद्मिनीं वारणेंद्रो यथा स्तूयमानो नदल्लीलया योगिभिर्व्युज्जहर्थ त्रयीगात्र यज्ञक्रतुः ४६

वृत्तिस्तु त्वत्कथाश्रवणं विना नास्तीत्याहुः अर्थं पुरुषार्थसाधनं कलेवरमभिपद्य प्राप्य त्वन्मायया ऽस्मिन् ममेत्यहमिति चाभिमानं कृत्वा इमम् आत्ममोहं युष्मत्कथाऽमृतनिषेवक उत् उच्चैर्व्युदस्येत् परित्यजेन्नान्यः ननु स्वैः पुत्रादिभिरधिक्षिप्तो दुःखितः सन् परित्यजेदेव नेत्याहुः क्षिप्तोऽपि दुर्मतिः असत्सु विषयेष्वेव लालसा तृष्णा यस्य सः ४४ ब्राह्मणास्तु वंति त्वमिति त्रिभिः सदस्याश्च ऋत्विजश्च ४५ गां पृथ्वीम् रसायाः रसातलात् दंष्ट्रया व्युज्जहर्थ विशेषेणोद्धृतवानसि योगिभिस्तूयमानः हे त्रयीगात्र वेदमूर्ते यज्ञो यागः सयूपः क्रतुस्तद्विशेषः तद्रूपी यज्ञसंकल्परूप इति यज्ञः क्रतुः कर्म यस्येति वा ४६ ७

सत्वमस्माकंत्वद्दर्शनमाकांक्षतांप्रसीद अस्मद्यज्ञमप्युद्धरेत्यर्थः नचाशक्यंतवएतत् यतस्तवनाम्निकीर्त्यमानएवयज्ञविघ्नाः क्षयंयां
ति एवंप्रभावोयस्तस्मैनमः ४७ इत्यनेनप्रकारेणसर्वैःकीर्त्यमाने हेभद्रविदुर संनिन्येप्रवर्त्तयामास ४८ सर्वात्मतयासर्वभाग-
भोक्ताऽपिभगवान्निजानंदतृप्तोऽपिस्वेनभागेनत्रिकपालपुरोडाशेनप्रीयमाणइवदक्षमाभाष्यसंबोध्यवचोबभाषे ४९ योऽहंजग
तःकारणंआत्माचेश्वरश्चउपद्रष्टासाक्षीचस्वयंप्रकाशश्चनिरुपाधिश्चसएवब्रह्माशर्वश्चेत्यन्वयः ५० कुतइत्यतआह अहमेवा

सप्रसीदत्वमस्माकमाकांक्षतांदर्शनंतेपरिभ्रष्टसत्कर्मणाम् कीर्त्यमानेनृभिर्नाम्नियज्ञेशतेयज्ञविघ्नाः
क्षयंयांतितस्मैनमः ४७ मैत्रेयउवाच इतिदक्षःकविर्यज्ञंभद्ररुद्राभिमर्शितम् कीर्त्यमाने
हृषीकेशेसंनिन्येयज्ञभावने ४८ भगवान्स्वेनभागेनसर्वात्मासर्वभागभुक् दक्षंबभाषआभाष्य
प्रीयमाणइवानघ ४९ श्रीभगवानुवाच अहंब्रह्माचशर्वश्चजगतःकारणपरम् आत्मे
श्वरउपद्रष्टास्वयंदृगविशेषणः ५० आत्ममायांसमाविश्यसोऽहंगुणमयींद्विज सृजन्रक्षन्हर
न्विश्वंदध्रेसंज्ञांक्रियोचिताम् ५१ तस्मिन्ब्रह्मण्यद्वितीयेकेवलेपरमात्मनि ब्रह्मरुद्रौचभूतानि
भेदेनाज्ञोऽनुपश्यति ५२ यथापुमान्नस्वांगेषुशिरःपाण्यादिषुक्वचित् पारक्यबुद्धिंकुरुतेएवं-
भूतेषुमत्परः ५३ त्रयाणामेकभावानांयोनपश्यतिवैभिदाम् सर्वभूतात्मनांब्रह्मन्सशांतिमधिग
च्छति ५४ मैत्रेयउवाच एवंभगवतादिष्टःप्रजापतिपतिर्हरिम् अर्चित्वाक्रतुनास्वेनदे-
वानुभयतोऽयजत् ५५ रुद्रंचस्वेनभागेनह्युपाधावत्समाहितः कर्मणोदवसानेनसोमपानितरा
नपि उदवस्यसहर्त्विग्भिःसस्नाववभृथंततः ५६

त्ममायामधिष्ठायजगत्सृष्ट्यादिकुर्वन्सन्सचक्रियोचितांसंज्ञांधा
रयामि ५१ तस्मिन्केवलेऽद्वितीयेसमानासमानजातीयभेदरहितेब्रह्मणिमयिब्रह्मरुद्रौभूतानिचभेदेनाज्ञःपश्यतीत्यर्थः ५२ विद्वांस्तुभेदंन
पश्यतीतिसदृष्टांतमाह यथेति ५३ तस्मादेवमैक्यंपश्यन्कृतार्थोभवतीत्याह त्रयाणामेकोभावःस्वरूपंयेषाम् ५४ स्वेनक्रतुनात्रिकपाले-
स्याउभयतःअंगैःप्रधानेनच ५५ स्वेनभागेनयज्ञावशिष्टेनउदवस्यतेसमाप्यतेऽनेनेत्युदवासानंतेनकर्मणासोमपानितरानपिउपाधावदित्यनुषंगः १९
ततश्चउदवस्यकर्मसमाप्यअवभृथरूपंयथाभवतितथास्नातवान् ५६

स्वेनैवाऽनुभावेनाप्तराधसेप्राप्तसिद्धयेतस्माअपि ५७ ५८ आवृत्त्केभजतेस्म अनन्यभावानामेकैवगतिः यः तम् प्रलयकालेसुप्ता
शक्तिरीश्वरमिव ५९ बृहस्पतेःशिष्यान्मयाश्रुतम् ६० परंपवित्रंयआकर्ण्यतथाऽनुकीर्त्तयेत्सःआत्मनः परस्यापिअघंसंसारव्यसनं
सर्वदाधुनोति ६१ इतिचतुर्थेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ दक्षकन्याऽन्वयेप्राप्तादक्षयज्ञकथोदिता मनुपुत्रान्वयेप्राप्ताध्रुव-
चर्याऽथपंचभिः १ अष्टमेगुरुदारोक्तिरोषमत्सरतःपुरात् निर्गतेनध्रुवेणाहृतपसातोषणंहरेः २ एवंतावन्मनुकन्याऽन्वयोक्त्येवमरी

तस्माअप्यनुभावेनस्वेनैवावाप्तराधसे धर्मएवमतिंदत्वात्रिदशास्तेदिवंययुः ५७ एवंदाक्षायणी
हित्वासतीपूर्वकलेवरम् जज्ञेहिमवतःक्षेत्रेमेनायामितिशुश्रुम ५८ तमेवदयितंभूयआवृत्त्केप-
तिमंबिका अनन्यभावैकगतिंशक्तिःसुप्तेवपूरुषम् ५९ एतद्भगवतःशंभोःकर्मदक्षाध्वरद्रुहः
श्रुतंभागवताच्छिष्यादुद्धवान्मेबृहस्पतेः ६० इदंपवित्रंपरमीशचेष्टितंयशस्यमायुष्यमघौघमर्षणम्
योनित्यदाकर्ण्यनरोऽनुकीर्तयेद्धुनोत्यघंकौरवभक्तिभावतः ६१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे-
चतुर्थस्कंधेदक्षयज्ञसंधानोनामसप्तमोऽध्यायः ७ मैत्रेयउवाच सनकाद्यानारदश्चऋभु-
र्हंसोऽरुणिर्यतिः नैतेगृहान्ब्रह्मसुताह्यावसन्नूर्ध्वरेतसः १ मृषाधर्मस्यभार्यासीद्दंभंमायांचशत्रुहन्
असूतमिथुनंतत्तुनिर्ऋतिर्जगृहेऽप्रजः २ तयोःसमभवल्लोभोनिकृतिश्चमहामते ताभ्यांक्रोधश्च-
हिंसाचयद्दुरुक्तिःस्वसाकलिः ३ दुरुक्तौकलिराधत्तभयंमृत्युंचसत्तम तयोश्चमिथुनंजज्ञेयातना-
निरयस्तथा ४ संग्रहेणमयाख्यातःप्रतिसर्गस्तवानघ त्रिःश्रुत्वैतत्पुमान्पुण्यंविधुनोत्यात्मनोम
लम् ५ अथातःकीर्त्तयेवंशंपुण्यकीर्त्तेःकुरूद्वह स्वायंभुवस्यापिमनोर्हरेरंशांशजन्मनः ६

च्यादीनांब्रह्मपुत्राणांवंशावर्णिताः तत्रावशिष्टंकिंचिदाह सनकाद्याइति नावसन् नाश्रिताःऊर्ध्वरेतसोनैष्ठिकाः अतस्तेषांवंशोना
स्ति १ अधर्मोऽपिब्रह्मपुत्रस्तस्यवंशमाह मृषेतिचतुर्भिः दंभः परप्रतारणम् मायातदुचिताचेष्टातयोःसोदरयोरपिदांपत्यमधर्मो-
शतया एवमुपर्यपि अप्रजः अपुत्रः २ निकृतिः शठता यत् याभ्यांकलिश्चतस्यस्वसादुरुक्तिश्चेत्यर्थः ३ यातनातीव्रवेदना ४ प्रति
सर्गोऽनुसर्गएव यद्वा प्रतिसर्गःप्रलयःअधर्मस्यप्रलयहेतुत्वात्प्रतिसर्गत्वम् एनत् एतमधर्मवंशंपुण्यमितिवर्जनद्वारापुण्यहेतुत्वा-
त् ५ मनोःपुत्रवंशंहरेरंशोब्रह्मातस्यांशाद्देहार्द्धाज्जन्मयस्य ६

जगतोरक्षायांस्थितौ ७ सुनीतिः सुरुचिश्चजायेतयोर्मध्ये ८ तयोःप्रियाप्रियत्वंप्रपंचयन् ध्रुवचरितमाह पंचभिरध्यायैः सुरुचेःपु
त्रमुत्तमसंज्ञंलालयन् ९ तथाअंकारोहणंचिकीर्षमाणम् १० गर्वोक्तिमेवाह त्रिभिर्नेति नृपतेर्धिष्ण्यमासनंनृपात्मजोऽपिभवान्नारोढु-
मर्हति ११ १२ पुरुषमीश्वरम् १३ मिषंतंपश्यंतम् सन्नवाचंकुंठितवाचम् १४ उदूह्यआरोप्य अंतःपुरजनमुखात् श्रुत्वा १५ शोकए

प्रियव्रतोत्तानपादौशतरूपापतेःसुतौ वासुदेवस्यकलयारक्षायांजगतःस्थितौ ७ जायेउत्तानपादस्य-
सुनीतिःसुरुचिस्तयोः सुरुचिःप्रेयसीपत्युर्नेतरायत्सुतोध्रुवः ८ एकदासुरुचेःपुत्रमंकमारोप्य-
लालयन् उत्तमंनारुरुक्षंतंध्रुवंराजाऽभ्यनंदत ९ तथाचिकीर्षमाणंतंसपत्न्यास्तनयंध्रुवम् सुरुचिः
शृण्वतोराज्ञःसेर्ष्यमाहातिगर्विता १० नवत्सनृपतेर्धिष्ण्यंभवानारोढुमर्हति नगृहीतोमयायत्त्वंकुक्षा
वपिनृपात्मजः ११ बालोऽसिबतनात्मानमन्यस्त्रीगर्भसंभृतम् नूनंवेदभवान्यस्यदुर्लभेऽर्थेमनोरथः
१२ तपसाराध्यपुरुषंतस्यैवानुग्रहेणमे गर्भेत्वंसाधयात्मानंयदीच्छसिनृपासनम् १३ मैत्रेयउ
वाच मातुःसपत्न्याःसुदुरुक्तिविद्धःश्वसन्रुषादंडहतोयथाऽहिः हित्वामिषंतंपितरंसन्नवाचंज
गाममातुःप्ररुदन्सकाशम् १४ तंनिःश्वसंतंस्फुरिताधरोष्ठंसुनीतिरुत्संगउदूह्यबालम् निशम्यतत्-
पौरमुखान्नितांतंसाविव्यथेयद्गदितंसपत्न्याः १५ सोत्सृज्यधैर्यंविललापशोकदावाग्निनादावलतेव
बाला वाक्यंसपत्न्याःस्मरतीसरोजश्रियादृशाबाष्पकलामुवाह १६ दीर्घंश्वसंतीवृजिनस्यपारमप
श्यतीबालकमाहबाला मामंगलंतातपरेषुमंस्थाभुंक्तेजनोयत्परदुःखदस्तत् १७ सत्यंसुरुच्याऽभि
हितंभवान्मेयद्दुर्भगायाउदरेगृहीतः स्तन्येनवृद्धश्चविलज्जतेयांभार्येतिवावोढुमिडस्पतिर्माम् १८
आतिष्ठतत्तातविमत्सरस्त्वमुक्तंसमात्राऽपियदव्यलीकम् आराधयाधोक्षजपादपद्मंयदीच्छसेऽध्यास
नमुत्तमोयथा १९ वदावाग्निस्तेन दावाग्निगतालताइवस्थितासाबालाविलापंचकार १६ वृजिनस्यदुःखस्यअमंगलमपराधंपरेषुमा
मंस्थाः यत् यतः परेभ्योदुःखंददातियःसःस्वदत्तमेवदुःखंभुंक्ते १७ दुर्भगयामयाउदरेगृहीतः तस्याएवस्तन्येनवृद्धश्च दुर्भगत्वमेवाह यांमा
मिडस्पतिर्भूपतिर्भार्येतिवोढुंस्वीकर्तुंविलज्जतेवाशब्दाद्दासीत्यपि १८ पितृभार्यात्वेनमात्रासमामातुःसपत्नीतयाऽपियदुक्तंतपसाराध्यपु-
रुषमित्यादितदातिष्ठकुरु अध्यासनंयदीच्छसि १९

परिच्चर्यनिषेव्य विश्वविभावनायपालनायात्तास्वीकृताशुणाभिपत्तिः सत्वशुणाधिष्ठानंयेनतस्य जितआत्मामनःश्वसनःप्राणश्चयैस्तै
रभिवंद्यम् २० एकमत्त्यासर्वांतर्यामिदृष्ट्या २१ मृग्यापदाब्जयोःपद्धतिर्मार्गोयस्य तमेवाश्रयशरणंव्रजततोभजस्व नान्यस्मिन्
भावोयस्यतस्मिन् निजधर्मैर्भाविते शोधिते २२ तमेवेत्यनेनसूचितंसर्वोत्तमत्वंप्रपंचयति नान्यमिति हस्तेनगृहीतंदीपवत्पद्मंय

यस्यांघ्रिपद्मंपरिच्चर्यविश्वविभावनायात्तगुणाभिपत्तेः अजोऽध्यतिष्ठत्खलुपारमेष्ठ्यंपदंजितात्मश्वसनाभिवंद्यम् २० तथामनुर्वोभगवान्पितामहोयमेकमत्त्यापुरुदक्षिणैर्मखैः इष्ट्वाऽभिपेदेदुरवापमन्यतोभौमंसुखंदिव्यमथापवर्ग्यम् २१ तमेववत्साश्रयभृत्यवत्सलंमुमुक्षुभिर्मृग्यपदाब्जपद्धतिम् अनन्यभावेनिजधर्मभावितेमनस्यवस्थाप्यभजस्वपूरुषम् २२ नान्यंततःपद्मपलाशलोचनात्दुःखच्छिदंतेमृगयामिकंचन योमृग्यतेहस्तगृहीतपद्मयाश्रियेतरैरंगविमृग्यमाणया २३ मैत्रेयउवाच एवंसंजल्पितंमातुराकर्ण्यार्थागमंवचः संनियम्यात्मनात्मानंनिश्चक्रामपितुःपुरात् २४ नारदस्तदुपाकर्ण्यज्ञात्वातस्यचिकीर्षितम् स्पृष्ट्वामूर्धन्यघघ्नेनपाणिनाप्राहविस्मितः २५ अहोतेजःक्षत्रियाणांमानभंगममृष्यताम् बालोऽप्ययंहृदाधत्तेयत्समातुरसद्वचः २६ नारदउवाच नाधुनाऽप्यवमानंतेसन्मानंवाऽपिपुत्रक लक्षयामःकुमारस्यसक्तस्यक्रीडनादिषु २७ विकल्पेविद्यमानेऽपिनह्यसंतोषहेतवः पुंसोमोहमृतेभिन्नायल्लोकेनिजकर्मभिः २८ परितुष्येत्ततस्तातताविन्मात्रेणपूरुषः दैवोपसादितंयावद्वीक्ष्येश्वरगतिंबुधः २९ अथमात्रोपदिष्टेनयोगेनावरुरुत्ससि यत्प्रसादंसवैपुंसांदुराराध्योमतोमम ३०

या इतरैर्ब्रह्मादिभिः २३ संजल्पितंविलापंततःअर्थस्यागमोयस्मात्तथाभूतंवचआकर्ण्य २४
२५ विस्मितइत्युक्तंतदेवाह अहोतेजःप्रभावः २६ २७ विकल्पेमानापमानविवेकेसत्यपिभिन्नानसंतिकिंतुमोहकल्पिताएवेत्यर्थः कुतः
यत्सुखंदुःखंवातन्निजकर्मभिरेवभवतियतः २८ उपशमोपदेशेननिवर्तयति परितुष्येदितिषड्भिः ईश्वरगतिंवीक्ष्य ईश्वरानुकूल्यंविनानोद्य
माःफलहेतवइतिज्ञात्वापरितुष्येत्संतोषमेवकुर्यात् २९ दुष्करश्चतवायमुद्यमइत्याह अथेतिद्वाभ्याम् यस्यप्रसादमवरोद्धुंप्राप्तुमिच्छसि ३०

निःसंगेनतीव्रयोगेनसमाधिनामृगयंतोऽपियस्यपदवींमार्गंनविदुः सदेवोदुराराध्यः ३१ श्रेयसांकालेस्वदत्वे ३२ सुखदुःखयोर्मध्येसुखे-
सतिपुण्यंक्षीयतइतिदुःखेसतिपापंक्षीयतइत्यात्मानंतोषयन् तमसः पारंमोक्षंप्राप्नोति ३३ किंच गुणैरधिकात्पुंसइतिल्यब्लोपेपंच
मी तंदृष्ट्वाप्रीतिंकुर्यात् नत्वसूयामित्यर्थः अनुक्रोशंकृपांलिप्सेत् नतुतिरस्कारंसमानान्मैत्रींनतुस्पर्धाम् ३४ ३५ क्षात्रंस्वभावं

मुनयः पदवींयस्यनिःसंगेनोरुजन्मभिः नविदुर्मृगयंतोऽपितीव्रयोगसमाधिना ३१ अतोनिवर्ततामे
षनिर्बंधस्तवनिष्फलः यतिष्यतिभवान्कालेश्रेयसांसमुपस्थिते ३२ यस्ययद्दैवविहितंसतेनसुख
दुःखयोः आत्मानंतोषयन्देहीतमसः पारमृच्छति ३३ गुणाधिकान्मुदंलिप्सेदनुक्रोशंगुणाधमा-
त् मैत्रींसमानादन्विच्छेन्नतापैरभिभूयते ३४ ध्रुवउवाच सोऽयंशमोभगवतासुखदुःख
हतात्मनाम् दर्शितः कृपयापुंसांदुर्दर्शोऽस्मद्विधैस्तुयः ३५ अथाऽपिमेविनीतस्यक्षात्रंघोरमुपेयु-
षः सुरुच्यादुर्वचोबाणैर्नभिन्नेश्रयतेहृदि ३६ पदंत्रिभुवनोत्कृष्टंजिगीषोःसाधुवर्त्ममे ब्रूह्यस्मत्पि
तृभिर्ब्रह्मन्नन्यैरप्यनधिष्ठितम् ३७ नूनंभवान्भगवतोयोऽंगजः परमेष्ठिनः वितुदन्नटतेवीणांहि
तार्थंजगतोऽर्कवत् ३८ मैत्रेयउवाच इत्युदाहृतमाकर्ण्यभगवान्नारदस्तथा प्रीतः प्र-
त्याहतंबालंसद्वाक्यमनुकंपया ३९ नारदउवाच जनन्याभिहितः पंथाः सवैनिःश्रेयस
स्यते भगवान्वासुदेवस्तंभजतत्प्रवणात्मना ४० धर्मार्थकाममोक्षाख्यंयइच्छेच्छ्रेयआत्मनः
एकमेवहरेस्तत्रकारणंपादसेवनम् ४१ तत्तातगच्छभद्रंतेयमुनायास्तटंशुचि पुण्यंमधुवनं-
यत्रसान्निध्यंनित्यदाहरेः ४२

प्राप्तवतः अतएवाविनीतस्यदुर्वाक्यबाणैर्भिन्नेहृदिनश्रयतेनतिष्ठति ३६ अन्यैर
नधिष्ठितंत्रिभुवनेउत्कृष्टंपदंजेतुमिच्छोर्मेसाधुवर्त्ममार्गंब्रूहि ३७ अंकजइतिपाठेउत्संगाज्जातोयोनारदः सभवान् वीणांवितुदन्
वादयन् हिताय अटति ३८ ३९ निःश्रेयसस्यअभिप्रेतार्थस्यपंथाः कोऽसावित्यतआह भगवान्वासुदेवः अतएवतंभज ४० २
४१ मधुवनाख्यंयमुनायास्तटंगच्छयत्रमधुवने ४२ ७ ७ ७ ७ ७ ७

अध्ययनाद्यभावेऽपिआत्मनउचितानियोग्यानिदेवतानमस्कारादीनिकृत्वेतियमनियमाउक्ताः आसनकल्पनंचकुशादिभिःस्वस्तिका दिभिश्च ४३ प्राणेंद्रियमनसांमलंचांचल्यंव्युदस्येतिप्राणायामप्रत्याहारौ धारणामाह अभिध्यायेत्यादिषड्भिः गुरुणाधीरेणम नसागुरुंश्रीहरिम् ४४ स्मेरेषुसुंदरम् ४५ रमणीयान्यंगानियस्य ओष्ठश्चइक्षणाचईक्षणमरुणेओष्ठेक्षणेधारयतीतितथातम् अरुणमोष्ठमीक्षणंचधारयतीतिवा नृम्णंसुखकरम् यद्वा नृम्णंधनंसर्वपुरुषार्थनिधिमित्यर्थः ४६ पुरुषंपुरुषलक्षणयुक्तम् ४७ कौ

स्नात्वानुसवनंतस्मिन्कालिंद्याःसलिलेशिवे कृत्वोचितानिनिवसन्नात्मनःकल्पितासनः ४३ प्राणाया मेनत्रिवृताप्राणेंद्रियमनोमलम् शनैर्व्युदस्याभिध्यायेन्मनसागुरुणागुरुम् ४४ प्रसादाभिमुखंशश्व त्प्रसन्नवदनेक्षणम् सुनासंसुभ्रुवंचारुकपोलंसुरसुंदरम् ४५ तरुणंरमणीयांगमरुणोष्ठेक्षणाधरम् प्रणताश्रयणंनृम्णंशरण्यंकरुणार्णवम् ४६ श्रीवत्सांकंघनश्यामंपुरुषंवनमालिनम् शंखचक्रगदा पद्मैरभिव्यक्तचतुर्भुजम् ४७ किरीटिनंकुंडलिनंकेयूरवनमालिनम् कौस्तुभाभरणग्रीवंपीतकौशेय वाससम् ४८ कांचीकलापपर्यस्तलसत्कांचननूपुरम् दर्शनीयतमंशांतमनोनयनवर्द्धनम् ४९ प द्भ्यांनखमणिश्रेण्याविलसद्भ्यांसमर्चताम् हृत्पद्मकर्णिकाधिष्ण्यमाक्रम्यात्मन्यवस्थितम् ५० स्मयमा नमभिध्यायेत्सानुरागावलोकनम् नियतेनैकभूतेनमनसावरदर्षभम् ५१ एवंभगवतोरूपंसुभद्रंध्या यतोमनः निर्वृत्त्यापरयातूर्णंसंपन्नंननिवर्त्तते ५२ जप्यश्चपरमोगुह्यःश्रूयतांमेनृपात्मज यंसप्त- रात्रंप्रपठन्पुमान्पश्यतिखेचरान् ५३ ॐनमोभगवतेवासुदेवाय मंत्रेणानेनदेवस्यकुर्या- द्द्रव्यमयींबुधः सपर्यांविविधैर्द्रव्यैर्देशकालविभागवित् ५४ स्तुभस्याभरणंग्रीवायांयस्य ४८ कांचीकला-

पेनपर्यस्तंपरिवेष्टितम् मनोनयनयोर्वर्धनंहर्षकरम् ४९ हृत्पद्मकर्णिकायांधिष्ण्यंमध्यस्थानंतदाक्रम्यसमर्च्चतामात्मनिमनसिस्थि- तम् ५० ध्यानमाह स्मयमानमिति नियतेनप्रागुक्तयाधारणयासुस्थिरेण अतएकभूतेनएकाग्रेण धारणोक्तानिविशेषणा- निध्यानेऽपिद्रष्टव्यानि यद्वा यथोक्तमात्रमेव तदुक्तमेकादशस्कंधे नान्यानिचिंतयेद्भूयःसुस्मितंभावयेन्मुखमिति ५१ समाधि माह एवमितितूर्णंशीघ्रंसंपन्नंसत् ५२ जप्योमंत्रः ५३ ५४ ७ ७ ७ ७ ७ ७

द्रव्याण्येवाह सलिलैरिति शस्तैःदूर्वांकुरैः वन्यैरेवांशुकैः भूर्जत्वगादिभिः ५५ पूजायांअधिष्ठानमाह लब्ध्वासंपाद्यद्रव्यमयींशिलादि निर्मिताम् पूजासाद्गुण्यहेतूनाहसार्द्धाभ्याम् आभृतात्माधृतचित्तः मितंवन्यंभुंक्तइतितथा ५६ यत्करिष्यतीतितदानीमवतारप्राचु र्याभावात् ५७ पूर्वसेविताःसेवनंकारिताः कार्यत्वेनविहिताइत्यर्थः मंत्रहृदयेनद्वादशाक्षरेण ५८ एवमुक्तरीत्यामनोगतंयथाभ

सलिलैःशुचिभिर्माल्यैर्वन्यैर्मूलफलादिभिः शस्तांकुरांशुकैश्चार्चेत्तुलस्याप्रिययाप्रभुम् ५५ लब्ध्वाद्रव्यमयीमर्च्चांक्षित्यंब्वादिषुवार्चयेत् आभृतात्मामुनिःशांतोयतवाङ्मितवन्यभुक् ५६ स्वेच्छावतारचरितैरचिंत्यनिजमायया करिष्यत्युत्तमश्लोकस्तद्ध्यायेद्धृदयंगतम् ५७ परिचर्याभगवतोयावत्यःपूर्वसेविताः तामंत्रहृदयेनैवप्रयुंज्यान्मंत्रमूर्त्तये ५८ एवंकायेनमनसावचसाचमनोगतम् परिचर्यमाणोभगवान्भक्तिमत्परिचर्यया ५९ पुंसाममायिनांसम्यक्भजतांभाववर्द्धनः श्रेयोदिशत्यभिमतंयद्धर्मादिषुदेहिनाम् ६० विरक्तश्चेंद्रियरतौभक्तियोगेनभूयसा तंनिरंतरभावेनभजेताद्धाविमुक्तये ६१ इत्युक्तस्तंपरिक्रम्यप्रणम्यचनृपाऽर्भकः ययौमधुवनंपुण्यंहरेश्चरणचर्चितम् ६२ तपोवनंगतेतस्मिन्प्रविष्टोऽंतःपुरंमुनिः अर्हितार्हणकोराज्ञासुखासीनउवाचतम् ६३ नारदउवाच राजन्किंध्यायसेदीर्घंमुखेनपरिशुष्यता किंवानरिष्यतेकामोधर्मोवाऽर्थेनसंयुतः ६४ राजोवाच सुतोमेबालकोब्रह्मन्स्त्रैणेनाकरुणात्मना निर्वासितःपंचवर्षःसहमात्रामहान्कविः ६५ अप्यनाथंवनेब्रह्मन्मास्मादंत्यर्भकंवृकाः श्रांतंशयानंक्षुधितंपरिम्लानमुखांबुजम् ६६ अहोमेबतदौरात्म्यंस्त्रीजितस्योपधारय योऽंकंप्रेम्णारुरुक्षंतंनाभ्यनंदमसत्तमः ६७

वतितथाकायादिभिर्भक्तिमत्यापरिचर्ययापरिचर्यमाणोधर्मार्थकामेषुयत् अभिमतंतत् श्रेयोदिशतीतिद्वयोरन्वयः ५९ ६० विरक्तः सन्भजेत्किमर्थंमुक्तये ६१ हरेश्चरणाभ्यांचर्चितंमंडितम् ६२ अर्हितसत्कृत्यसमर्पितंमर्हणमर्घादिकंयस्मै ६३ किंवानरिष्यतेनन श्यतीतिसवितर्कःप्रश्नः ६४ मात्रासहनिर्वासितइतितस्याअप्यनाहृतत्वात् ६५ मास्मादंतिकिंस्विन्नखादंतीत्यर्थः ६६ ६७

देवेनश्रीहरिणागुप्तमात्मसात्कृत्वारक्षितंयस्ययशोजगत्प्रावृंक्तेव्याप्नोति ६८ विपुलयन्विस्तारयन् ६९ ७० ध्रुवोमधुवनेकिम करोत् इत्यपेक्षायामाह तत्रेत्यादिना अभिषिक्तः स्नातः यस्यांप्राप्तः ताम् ७१ कपित्थानिबदराणिचअशनंयस्यआत्मवृत्तिः देहस्थितिः तदनुसारेण ७२ ७३ तृतीयंचआनयन्ईषदिवनयन्नुपधावदित्यन्वयः प्रतिमाससमाहारसंकोचंतपोऽतिरेकंचकृतवानि-

नारदउवाच मामाशुचः स्वतनयंदेवगुप्तंविशांपते तत्प्रभावमविज्ञायप्रावृंक्तेयद्यशोजगत् ६८ सुदुष्करंकर्मकृत्वालोकपालैरपिप्रभुः एष्यत्यचिरतोराजन्यशोविपुलयंस्तव ६९ मैत्रेयउवाच इतिदेवर्षिणाप्रोक्तंविश्रुत्यजगतीपतिः राजलक्ष्मीमनादृत्यपुत्रमेवान्वचिंतयत् ७० तत्राभिषिक्तः प्रयतस्तामुपोष्यविभावरीम् समाहितः पर्यचरदृष्यादेशेनपूरुषम् ७१ त्रिरात्रांतेत्रिरात्रांतेकपित्थबदराशनः आत्मवृत्त्यनुसारेणमासन्निन्येऽर्चयन्हरिम् ७२ द्वितीयंचतथामासंषष्ठेषष्ठेऽर्भकोदिने तृणपर्णादिभिः शीर्णैः कृतान्नोऽभ्यर्चयद्विभुम् ७३ तृतीयंचानयन्मासंनवमेनवमेऽहनि अब्भक्षउत्तमश्लोकमुपाधावत्समाधिना ७४ चतुर्थमपिवैमासंद्वादशेद्वादशेऽहनि वायुभक्षोजितश्वासोध्यायन्देवमधारयत् ७५ पंचमेमास्यनुप्राप्तेजितश्वासोनृपात्मजः ध्यायन्ब्रह्मपदैकेनतस्थौस्थाणुरिवाचलः ७६ सर्वतोमनआकृष्यहृदिभूतेंद्रियाशयम् ध्यायन्भगवतोरूपंनाद्राक्षीत्किंचनापरम् ७७ आधारंमहदादीनांप्रधानपुरुषेश्वरम् ब्रह्मधारयमाणस्यत्रयोलोकाश्चकंपिरे ७८ यदैकपादेनसपार्थिवार्भकस्तस्थौतदंगुष्ठनिपीडितामही ननामतत्रार्द्धमिभेंद्रधिष्ठितातरीवसव्येतरतः पदेपदे ७९

त्यर्थः ७४ ७५ ७६ भूतानिशब्दादीनि इंद्रियाणिचआशेरतेयस्मिन् तन्मनआकृष्यब्रह्मध्यायन् ७७ धारयमाणस्यसतः तस्यतेजः सोढुमशक्नुवंतः ७८ तस्यांगुष्ठेननिपीडिता आक्रांतासतीमही तत्रतदाअर्धनननाम समेंशके अर्धशब्दस्यनपुंसकत्वादंशांशिनोरभेदाच्चैवंसामानाधिकरण्यम् इभेंद्रेणाधिष्ठितातरीनौर्यथा पदेपदेसव्यतोदक्षिणतश्चनमति तद्वत् ७९ छ छ छ छ

अन्यदप्याश्चर्यमाह तस्मिन्ध्रुवेविश्वंविश्वात्मकंविष्णुमात्मनः सकाशादनन्ययाधियाआत्माभेददृष्ट्या अभिध्यायतिसतिकिंकृ-
त्वा असंप्राणंतत् द्वारंचनिरुध्यआत्मन्येकीकृत्यस्वप्राणनिरोधेकृतेविश्वस्यप्राणनिरोधोजातइतिभावः ८० एवंप्राणनिरोधंकदा
चिदपिनविद्मः अखिलसत्त्वधाम्नः सर्वप्राणिशरीरस्यतस्माद्वृजिनात् क्लेशात् ८१ यतोबालात् कोऽसौबालः कथंचतस्मात्प्रा
णनिरोधइत्यतआह उत्तानपादस्यपुत्रोमयिविश्वरूपेसंगतात्मा ऐक्यंप्राप्तोवर्त्ततइति ८२ इतिचतुर्थेटीकायामष्टमोऽध्यायः८

तस्मिन्नभिध्यायतिविश्वमात्मनोद्वारंनिरुध्यासुमनन्ययाधिया लोकानिरुच्छ्वासनिपीडिताभृशं-
सलोकपालाःशरणंययुर्हरिम् ८० देवाऊचुः नैवंविदामोभगवन्प्राणरोधंचराचरस्या
खिलसत्त्वधाम्नः विधेहितन्नोवृजिनाद्विमोक्षंप्राप्तावयंत्वाशरणंशरण्यम् ८१ श्रीभगवा
नुवाच माभैष्टबालंतपसोदुरत्ययान्निवर्त्तयिष्येप्रतियातस्वधाम यतोहिवःप्राणनिरोध-
आसीदौत्तानपादिर्मयिसंगतात्मा ८२ इतिश्रीभाग०चतु०ध्रुवचरितेअष्टमोऽध्यायः८
मैत्रेयउवाच तएवमुच्छिन्नभयाउरुक्रमेकृतावनामाःप्रययुस्त्रिविष्टपम् सहस्रशीर्षोऽपि
ततोगरुत्मतामधोर्वनंभृत्यदिदृक्षयागतः १ सवैधियायोगविपाकतीव्रयाहृत्पद्मकोशेस्फुरितंत-
डित्प्रभम् तिरोहितंसहसैवोपलक्ष्यबहिःस्थितंतदवस्थंददर्श २ तद्दर्शनेनागतसाध्वसःक्षिताव
वंदतांगंविनमय्यदंडवत् दृग्भ्यांप्रपश्यन्प्रपिबन्निवार्भकश्चुंबन्निवास्येनभुजैरिवाश्लिषन् ३

नवमेतुहरिंस्तुत्वालब्ध्वातस्माद्वरान्ध्रुवः प्रत्यागत्याकरोद्राज्यंपित्रादत्तमितीर्यते १ एवंभगवद्वाक्येनगतभयाः १ सवैध्रुवः योग
विपाकेनदार्ढ्येननिश्चलया गरुडाधिरूढंपुरतःस्थितमपियदाऽतर्दृष्टित्वादसौनापश्यत्तदाभगवतैवांतः स्वरूपमाकृष्टंततस्तिरो
हितमुपलक्ष्यसमुत्थितःसन् तदवस्थंयाहृद्गतःस्फुरितस्तादृशम् २ आगतसाध्वसः जातसंभ्रमःविनमय्य आनतंकृत्वासंभ्र
ममेवाह दृग्भ्यांप्रपिबन्निवपश्यन्नवंदत आस्येनचुंबन्निवावंदत भुजाभ्यामाश्लिषन्निवावंदतेत्यर्थः ३ ७९ ७९

विवक्षंतंतद्गुणान्वक्तुमिच्छंतम् अतद्विदंस्तुत्यादिकर्त्तुमजानंतम् अस्यध्रुवस्यसर्वस्यचतद्धवस्थितत्वात् ज्ञात्वाब्रह्ममयेनवेदा-
त्मकेनशंखेन ४ भगवताप्रतिपादितांगिरंप्रतिपद्येतिशेषः प्रतिपद्यतामितिपाठेतांवेदात्मिकाम् परिज्ञातः परात्मनोरीश्वरजीव-
योर्निर्णयोयेनसः अतएवभक्त्याभावः प्रेमयस्य असत्वरंस्थैर्येणपरितः श्रुतंविख्यातमुरुश्रवः कीर्त्तिर्यस्यतम् ध्रुवाक्षितिः स्था
नंयस्येतिभावनिर्देशः ५ ईशानुग्रहसंप्राप्तवागाद्यद्भुतवृत्तिभिः द्वादशादित्यसंकाशैः श्लोकैरस्तौद्धरिंध्रुवः योमेप्रसुप्तांलीनांवा
चमन्यांश्चप्राणानिंद्रियाणिस्वधाम्नाचिच्छक्त्यासंजीवयति यतः अखिलाश्चक्षुरादिज्ञानक्रियाशक्तीर्धारयतीतितथापुरुषायां-

सतंविवक्षंतमतद्विदंहरिर्ज्ञात्वाऽस्यसर्वस्यचतद्धृवस्थितः कृतांजलिंब्रह्ममयेनकंबुनापस्पर्शबा
लंकृपयाकपोले ४ सवैतदैवप्रतिपादितांगिरंदेवींपरिज्ञातपरात्मनिर्णयः तंभक्तिभावोऽभ्यगृ-
णादसत्वरंपरिश्रुतोरुश्रवसंध्रुवक्षितिः ५ ध्रुवउवाच योऽतःप्रविश्यममवाचमिमांप्रसुप्तां
संजीवयत्यखिलशक्तिधरःस्वधाम्ना अन्यांश्चहस्तचरणश्रवणत्वगादीन्प्राणान्नमोभगवतेपुरु-
षायतुभ्यम् ६ एकस्त्वमेवभगवन्निदमात्मशक्त्यामायाख्ययोरुगुणयामहदाद्यशेषम् सृष्ट्वाऽ
नुविश्यपुरुषस्तदसद्गुणेषुनानेवदारुषुविभावसुवद्विभासि ७ त्वद्दत्तयावयुनयेदमचष्टविश्वंसु-
प्तप्रबुद्धइवनाथभवत्प्रपन्नः तस्यापवर्ग्यशरणंतवपादमूलंविस्मर्यतेकृतविदाकथमार्तबंधो ८

तर्यामिणे ६ ननुवागादींद्रियशक्तिधरावन्ह्यादयःप्रसिद्धानाहमित्यतआह एकइति अनुविश्यपुरुषोंऽतर्यामीत्वमेकएवतस्यामा
यायाः असत्सुगुणेष्विंद्रियादिषुस्थितःसन् तत्तद्देवतारूपेणनानेवभासि नतुत्वद्व्यतिरेकेणज्ञानक्रियाशक्तिधरःकश्चिदस्तीत्यर्थः ७
अपिच किंवक्तव्यंवन्ह्यादयोज्ञानादिशक्तिधरानभवंतीतियस्मात् ब्रह्मणोऽपिज्ञानंत्वदधीनमेवेत्याह त्वद्दत्तयावयुनयाज्ञानेनभ-
वंतंशरणंप्रपन्नोब्रह्माइदंविश्वमचष्ट अपश्यत् कथंसुप्तः प्रबुद्धःसन् यथापश्यतितद्वत् अतःआपवर्ग्यामुक्तास्तेषामपिशरणम्
कृतविदासर्वेंद्रियजीवनेनत्वत्कृतमुपकारंजानताकथंविस्मर्यते एवंभूतंत्वामभजंतः कृतघ्नाइत्यर्थः ८ छ छ छ

येच्चमादृशाः कामाद्यर्थंभजंतितेऽतिमूढाइत्याह नूनमिति भवाप्ययोजन्ममरणेतद्विमोक्षेहेतुंत्वामन्यहेतोः कामाद्यर्थंभजंति तेनूनंविमु
ष्टमतयः वंचितचित्ताः यतस्तेकल्पतरुम् त्वामर्चंतिततःकुणपतुल्येनदेहेनोपभोग्यंसुखमिच्छंति नचेच्छायोग्यंतदित्याह यत्स्पर्श-
जंविषयसंबंधजन्यंसुखंतन्नरकेऽपिभवति ९ ननुस्वर्गादिसुखंसकामैःप्राप्यतेनिष्कामभजनेतन्नस्यादित्यतआह येति स्वमहि
मनिनिजानंदरूपेऽपिमाभूत् नभवत्वित्यर्थः अंतकस्यासिनाकालेनलुलितात्खंडितात् विमानात् पततांसानास्तीतिकिमुवक्त-
व्यम् १० अतस्तेकथाश्रवणायसत्संगतिंदेहीत्याह भक्तिंत्वयिप्रवहतांसातत्येनकुर्वताम् ननुमोक्षंकिंनयाचसेअतआह येनमह-
त्संगेनअंजसाअयत्नतएवउरूणिव्यसनानियस्मिन् तन्नेष्येपारंगमिष्यामि भवत्गुणकथैवामृतंतस्यपानेनमत्तःसन् ११ कथाऽ

नूनंविमुष्टमतयस्तवमाययातेयेत्वांभवाप्ययविमोक्षणमन्यहेतोः अर्चंतिकल्पकतरुंकुणपोप-
भोग्यमिच्छंतियत्स्पर्शजंनिरयेऽपिनृणाम् ९ यानिर्वृतिस्तनुभृतांतवपादपद्मध्यानाद्भवज्जनक
थाश्रवणेनवास्यात् साब्रह्मणिस्वमहिमन्यपिनाथमाभूत्किंत्वंतकासिलुलितात्पततांविमानात्
१० भक्तिंमुहुःप्रवहतांत्वयिमेप्रसंगोभूयादनंतमहतामम॑लाशयानाम् येनांजसोल्बणमुरुव्य
सनंभवाब्धिंनेष्येभवद्गुणकथाऽमृतपानमत्तः ११ तेनस्मरंत्यतितरांप्रियमीशमर्त्यंयेचान्वदःसु
तसुहृद्गृहवित्तदाराः येत्वब्जनाभभवदीयपदारविंदसौगंध्यलुब्धहृदयेषुकृतप्रसंगाः १२ तिर्यङ्ग
गद्विजसरीसृपदेवदैत्यमर्त्यादिभिःपरिचितंसदसद्विशेषम् रूपंस्थविष्ठमजतेमहदाद्यनेकंनातःप
रंपरमवेद्मिनयत्रवादः १३

मृतपानस्यमादकत्वमाह तेअतितरांप्रियमपिमर्त्यंदेहंनस्मरंति नानुसंदधते येचसुता
द्यःअदःमर्त्यमनुसंबद्धास्तानपि केतेनस्मरंति येकृतप्रसंगाः केषुभवदीयपदारविंदसौगंध्येनलुब्धंहृदयंयेषांतेषु तुशब्देनान्ये-
षांकेवलयोगादिनिष्ठानांदेहाद्यभिमानान्निवृत्तिंदर्शयति १२ नन्वेवंविद्वानपित्वंकिमित्यभिमानंवहस्यतआह तिर्यगिति तिर्यङ्ग
गादिभिःपरिचितंव्याप्तम् संतोऽसंतश्चविशेषायस्य महदादीन्यनेकानिकारणानियस्य हेपरम अजतेइदंस्थविष्ठंविराड्रूपंकेवलं
वेद्मि अतःपरमीश्वरस्वरूपंनवेद्मि यत्रवादःशब्दव्यापारोनास्तितद्ब्रह्मरूपंचनवेद्मि अतोऽभिमानोननिवर्त्ततइतिभावः १३

तदेवभगवदनुकंपयातद्रूपद्वयंज्ञात्वेश्वररूपमनुवर्णयन्नमस्करोति कल्पांतएतदिति एतत्त्रैलोक्यंयःपुमाञ्शेते स्वस्मिन्नेवदृक्नर्बा हिर्यस्ययोगनिद्रारूढत्वात् अनंतसरवःशेषसहायः तदंके शेषोत्संगेयस्यनाभिरेवसिंधुःसमुद्रः तस्मिन्रोहतीति तथातस्मिन्कांच नलोकपद्मस्यगर्भेकर्णिकायांद्युमान् तेजस्वीब्रह्माभवति तंप्रणतोऽस्मीत्यर्थः १४ ननुममापिस्वापाद्यवस्थावत्वेकोजीवादिशे षइत्यतआह त्वंतुव्यतिरिक्तः जीवविलक्षणःआस्सेतिष्ठसि वैलक्षण्यमेवाह त्वंतुनित्यमुक्तः जीवस्तुत्वत्प्रसादान्मुच्यते त्वंप रिशुद्धः सतुमलिनः त्वंतुविबुद्धः सत्वज्ञः त्वमात्मा सतुजडः त्वंकूटस्थः सतुविकारीत्वमादिपुरुषःसत्वादिमान् त्वंतुभगवान् सतु भगहीनः त्वंत्रयाणांगुणानामधीशः सतुपरतंत्रःकुतः एतद्वैलक्षण्यम् यद्यतः बुद्ध्यवस्थितिंबुद्धेस्तांतामवस्थामखंडितयास्वदृ-

कल्पांतएतदखिलंजठरेणगृण्हञ्शेतेपुमान्स्वदृगनंतसखस्तदंके यन्नाभिसिंधुरुहकांचनलोक-
पद्मगर्भेद्युमान्भगवतेप्रणतोऽस्मितस्मै १४ त्वंनित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्धआत्माकूटस्थआदिपुरुषो
भगवांस्त्र्यधीशः यद्बुद्ध्यवस्थितिमखंडितयास्वदृष्ट्याद्रष्टास्थितावधिमखोव्यतिरिक्तआस्से १५
यस्मिन्विरुद्धगतयोह्यनिशंपतंतिविद्यादयोविविधशक्तयआनुपूर्व्यात् तद्ब्रह्मविश्वभवमेकमनंतमा
द्यमानंदमात्रमविकारमहंप्रपद्ये १६ सत्याशिषोहिभगवंस्तवपादपद्ममाशीस्तथाऽनुभजतःपुरुषा
र्थमूर्त्तेः अप्येवमार्यभगवान्परिपातिदीनान्वाश्रेववत्सकमनुग्रहकातरोऽस्मान् १७ मैत्रेयउवा
च अथाभिष्टुतएवंवैसत्संकल्पेनधीमता भृत्यानुरक्तोभगवान्प्रतिनंद्येदमब्रवीत् १८

ष्ट्याचिच्छक्त्याद्रष्टापश्यति द्रष्टेतितृन्प्रत्ययांतः अतोबुद्ध्यवस्थितिमित्यत्रषष्ठ्यभावः तथाभूतएवत्वंस्थितौपालनेअधिमखःयज्ञा धिष्ठाताश्रीविष्णुः १५ तमेवब्रह्मरूपेणज्ञातंनमस्करोति यस्मिन्निति पतंतिअकस्मादुद्भवंति विश्वस्यभवोयस्मात् एकमखंड म् आद्यमनादिम् १६ सकामभजनादपिमोक्षमाशासानआह हेभगवन् पुरुषार्थः परमानंदःसएवमूर्त्तिर्यस्य तस्य तवपादप द्ममाशिषोराज्यादेःसकाशात् सत्याआशीः परमार्थफलंनिश्चितम् कस्यतथातेनप्रकारेणत्वमेवपुरुषार्थइत्येवंनिष्कामतयाअ न्वनुभजतः यद्यप्येवंतथाऽपि हेआर्यस्वामिन् दीनान्सकामानपि अस्मान् भगवान् परिपातिसंसारभयात् रक्षत्येव यतःअनु ग्रहेहिताचरणेकातरःपरवशः यथानवप्रसूतावाश्रा धेनुर्वत्संक्षीरंपाययतिवृकादिभ्योरक्षतितद्वत् १७ १८ ७ ७

व्यवसितंसंकल्पितम् १९ तत्प्रयच्छामीत्युक्तंकिंतदित्यपेक्षायामाह नान्यैरितिसार्द्धद्वाभ्याम् हेभद्र ध्रुवाक्षितिर्निवासोयस्मिन्
आहितमर्पितम् २० धान्याक्रमणायभ्राम्यमाणानांपशूनांबंधनस्तंभोमेढीतस्यांबलीवर्दसमूहवत् अवांतरकल्पवासिनांपरस्तात्
पिस्यास्तुलोकत्रयनाशेऽप्यनश्वरम् धर्माग्न्यादयोनक्षत्ररूपाः वनौकसः सप्तर्षयः यत्प्रदक्षिणीकृत्यभ्रमंतश्चरंति २१ एतच्चरा-
ज्यानंतरंभविष्यतीत्याह प्रस्थितइति तुभ्यंपृथ्वींदत्वावनंप्रस्थितेभावेक्तः वनंप्रतिदीर्घगमनेकृतेसतिरक्षितारक्षिष्यसि २२

श्रीभगवानुवाच वेदाहंतेव्यवसितंहृदिराजन्यबालक तत्प्रयच्छामिभद्रंतेदुरापमपिसुव्र-
त १९ नान्यैरधिष्ठितंभद्रयद्भ्राजिष्णुध्रुवक्षिति यत्रग्रहर्क्षताराणांज्योतिषांचक्रमाहितम् २०
मेढ्यांगोचक्रवत्स्थास्नुपरस्तात्कल्पवासिनाम् धर्मोऽग्निःकश्यपःशक्रोमुनयोयेवनौकसः
चरंतिदक्षिणीकृत्यभ्रमंतोयत्सतारकाः २१ प्रस्थितेतुवनंपित्रादत्वागांधर्मसंश्रयः षट्त्रिं-
शद्वर्षसाहस्रंरक्षिताव्याहतेंद्रियः २२ त्वद्भ्रातर्युत्तमेनष्टेमृगयायांतुतन्मनाः अन्वेषंतीवनंमा-
तादावाग्निंसाप्रवेक्ष्यति २३ इष्ट्वामांयज्ञहृदयंयज्ञैःपुष्कलदक्षिणैः भुक्त्वाचेहाशिषःसत्या-
अंतेमांसंस्मरिष्यसि २४ ततोगंतासिमत्स्थानंसर्वलोकनमस्कृतम् उपरिष्टादृषिभ्यस्त्वंयतो
नावर्त्ततेगतः २५ मैत्रेयउवाच इत्यर्चितःसभगवानतिदिश्यात्मनःपदम् बाल-
स्यपश्यतोधामस्वमगाद्गरुडध्वजः २६ सोऽपिसंकल्पजंविष्णोःपादसेवाप्रसादितम् प्रा-
प्यसंकल्पनिर्वाणंनातिप्रीतोऽभ्यगात्पुरम् २७ विदुरउवाच सुदुर्लभंयत्परमंपदंहरे-
र्मायाविनस्तच्चरणार्चनार्जितम् लब्ध्वाऽप्यसिद्धार्थमिवैकजन्मनाकथंस्वमात्मानममन्यतार्थवित् २८
मैत्रेयउवाच मातुःसपत्न्यावाग्बाणैर्हृदिविद्धस्तुतान्स्मरन् नैच्छन्मुक्तिपतेर्मुक्तिंतस्मात्तापमुपेयिवान्
२९ त्वयाअसंकल्पितमपिमद्भक्तस्यतवद्रोहादेवंभविष्यतीत्याह त्वद्भ्रातरीति सासुरुचिःदावाग्निंप्रवेक्ष्यति २३ किंच इष्ट्वामांय-
ज्ञोहृदयंप्रियामूर्त्तिर्यस्यतम् २४ यतःस्थानात् २५ अतिदिश्यदत्वा २६ संकल्पजंमनोरथंपादसेवयाप्रापितंसंकल्पस्यनिर्वाणंसमाप्ति
र्यस्मात् २७ मायाविनःसकामस्ययत्सुदुर्लभंहरेःपदंतदेकेनैवजन्मनालब्ध्वाऽपिस्वमात्मानंमनअसिद्धार्थमप्राप्तमनोरथमिवकथममन्य
तपुरुषार्थविदपि २८-२९

तापमेवाह समाधिनेतिसार्द्धैः षड्भिः नैकेअनेकेभवायस्मिन् बहुजन्मप्राप्यस्तेनेत्यर्थः प्रणामस्तुत्यादिसमये गरुडाधिरूढस्यहरेः पादच्छा यायांस्थितमात्मानंस्मरन्नाह छायामुपेत्येति पृथङ्मतिः भेददृष्टिः सन् हाकष्टमितिभावः ३० अनात्म्यमात्मशून्यत्वमज्ञत्वंभव- च्छेत्तुः यदंतवत्तदयाचेयाचितवानस्मि ३१ अज्ञत्वेकारणंसंभावयति मतिरिति पतद्भिर्मदपेक्षयाअधःप्राप्नुवद्भिः अतएवासहन- शीलैः नाधुनाऽप्यवमानंतेइत्यादिसत्यमपि नारदस्यवचोयोनगृहीतवानस्मि तस्यमेमतिर्विदूषिता ३२ किंच दैवीमिति प्रसुप्तः स्वप्नानिवपश्यन् द्वितीयेअसत्यपिभ्रातैवभ्रातृव्यः शत्रुरिति दृष्ट्याहृद्रुजाहृदयशोकेनतप्येतापमनुभवामि ३३ किंच मयाप्रसा

ध्रुवउवाच समाधिनानैकभवेनयत्पदंविदुःसनंदादयऊर्ध्वरेतसः मासैरहंषड्भिरमुष्यपादयोश्छा यामुपेत्यापगतःपृथङ्मतिः ३० अहोबतममानात्म्यंमंदभाग्यस्यपश्यत भवच्छिदःपादमूलंग- त्वायाचेयदंतवत् ३१ मतिर्विदूषितादेवैःपतद्भिरसहिष्णुभिः योनारदवचस्तथ्यंनाग्राहिषमस- त्तमः ३२ दैवींमायामुपाश्रित्यप्रसुप्तइवभिन्नदृक् तप्येद्वितीयेऽप्यसतिभ्रातृभ्रातृव्यहृद्रुजा ३३ मयैतत्प्रार्थितंव्यर्थंचिकित्सेवगतायुषि प्रसाद्यजगदात्मानंतपसादुःप्रसादनम् ३४ भवच्छिद- मयाचेहंभवंभाग्यविवर्जितः स्वाराज्यंयच्छतोमौढ्यान्मानोमेभिक्षितोबत ईश्वरात्क्षीणपुण्येन फलीकारानिवाधनः ३५ मैत्रेयउवाच नवैमुकुंदस्यपदारविंदयोरजोजुषस्तातभवादृशा- जनाः वांछंतितद्दास्यमृतेर्थमात्मनोयदृच्छयालब्धमनःसमृद्धयः ३६ आकर्ण्यात्मजमायांतंसंप- रेत्ययथागतम् राजानश्रद्दधेभद्रमभद्रस्यकुतोमम ३७

द्ययत्प्रार्थितंतद्व्यर्थंप्रार्थितमाह भवच्छिदमिति ३४
एतदेवसदृष्टांतमाह स्वाराज्यंनिजानंदंप्रयच्छतः सकाशादभिमानः क्षीणपुण्येनमयाभिक्षितः याचितः क्षीणेनपुण्येनेतिवादृष्टां तएवसंबंधः यथाऽधनः ईश्वराच्चक्रवर्तिनः फलीकारान् सतुषतंडुलकणान् याचतेतद्वत् ३५ एवंनिस्पृहत्वंतस्ययुक्तमित्याह ता स्यदास्यंविनाअन्यमर्थमात्मनोनैववांच्छंति यदृच्छयैवलब्धेनमनसः समृद्धिर्येषांते ३६ प्रस्तुतमाह आकर्ण्येति संपरेत्य- मृत्वा आगतमाकर्ण्ययथातथानश्रद्दधेविश्वासंनचकार अभद्रस्यममभद्रंकुतइतिमत्वा ३७ ७ ७ ७

एष्यत्यचिरतइतिदेवर्षेर्वाक्यंश्रद्धाय ३८ ब्राह्मणादिभिःपर्यस्तःपरिवृतः ३९ ४० अस्यराज्ञोमहिष्योर्मध्येउत्तमंनिधायएकामेव
शिबिकांनरविमानमारुह्य ४१ उपवनस्याभ्याशेसमीपे ४२ विष्वक्सेनांघ्रिसंस्पर्शेनहतमशेषमघंबंधनंचयस्य ४३ जातउद्दा

श्रद्धायवाक्यंदेवर्षेर्हर्षवेगेनधर्षितः वार्त्ताहर्त्तुरतिप्रीतोहारंप्रादान्महाधनम् ३८ सदश्वंरथमारु
ह्यकार्त्तस्वरपरिष्कृतम् ब्राह्मणैःकुलवृद्धैश्चपर्यस्तोऽमात्यबंधुभिः ३९ शंखदुंदुभिनादेनब्र-
ह्मघोषेणवेणुभिः निश्चक्रामपुरात्तूर्णमात्मजाभीक्षणोत्सुकः ४० सुनीतिःसुरुचिश्चास्यमहि-
ष्योरुक्मभूषिते आरुह्यशिबिकांसार्धमुत्तमेनाभिजग्मतुः ४१ तंदृष्ट्वोपवनाभ्याशआयांतंतरसार
थात् अवरुह्यनृपस्तूर्णमासाद्यप्रेमविह्वलः ४२ परिरेभेऽंगजंदोर्भ्यांदीर्घोत्कंठमनाःश्वसन् विष्व
क्सेनांघ्रिसंस्पर्शहताशेषाघबंधनम् ४३ अथाजिघ्रन्मुहुर्मूर्धिशीतैर्नयनवारिभिः स्नापयामासत
नयंजातोद्दाममनोरथः ४४ अभिवंद्यपितुःपादावाशीर्भिश्चाभिमंत्रितः ननाममातरौशीर्ष्णासत्कृ
तःसज्जनाग्रणीः ४५ सुरुचिस्तंसमुत्थाप्यपादावनतमर्भकम् परिष्वज्याहजीवेतिबाष्पगद्गद-
यागिरा ४६ यस्यप्रसन्नोभगवान्गुणैर्मैत्र्यादिभिर्हरिः तस्मैनमंतिभूतानिनिम्नमापइवस्वयम्
४७ उत्तमश्चध्रुवश्चोभावन्योऽन्यंप्रेमविह्वलौ अंगसंगादुत्पुलकावस्रौघंमुहुरूहतुः ४८ सु-
नीतिरस्यजननीप्राणेभ्योऽपिप्रियंसुतम् उपगुह्यजहावाधिंतदंगस्पर्शनिर्वृता ४९ पयस्त-
नाभ्यांसुस्रावनेत्रजैःसलिलैःशिवैः तदाभिषिच्यमानाभ्यांवीरवीरसुवोमुहुः ५०

मोमहान्मनोरथो
यस्य ४४ अभिमंत्रितः पितुराशीर्भिः सहतेनकृतसंभाषणः ४५ ४६ सुरुच्याःप्रीतिर्नोसंभाविताइत्याह यस्येति नमंति अनुसर
रंति आपोयथास्वयमेवनिम्नंदेशमवतरंति ४७ ऊहतुः दधतुः ४८ ४९ हेवीर वीरसुवोध्रुवमातुः अभिषिच्यमानाभ्यांपयस्तदासु
स्राव ५०

चिरंनष्टः दर्शनमप्राप्तः रक्षितारक्षिष्यति ५१ ५२ एवमिति व्यवहितंपित्राद्युपलालनंपरामृश्यते ५३ पुरंवर्णयति तत्रतत्रेतिचतुर्भिः
सद्वंदैः फलमंजरीयुक्तैः पूगानांपोतैर्बालवृक्षैः तद्विधैः सद्वंदैरुपस्कृतंप्रतिद्वारमित्युत्तरेणान्वयः ५४ चूतपल्लवाश्ववासांसिचस्रज-
श्वमुक्तादामानिचतेषांविशिष्टंलंबनमस्तियेषुकुंभेषु ५५ गोपुरैरगारैश्वशातकुंभाः परिच्छदाः परिकरायेषु विमानानामिवशिखरैर्ध्रु-

तोशशंसुर्नराराज्ञीदिष्ट्यानेपुत्रआर्तिहा प्रतिलब्धश्चिरंनष्टोरक्षितामंडलंभुवः ५१ अभ्यर्चित-
स्त्वयानूनंभगवानुप्रणतार्तिहा यदनुत्थ्यायिनोवीरामृत्युंजिग्युःसुदुर्जयम् ५२ लाल्यमानंज-
नैरेवंध्रुवंसभ्रातरंनृपः आरोप्यकरिणींहृष्टःस्तूयमानोविशत्पुरम् ५३ तत्रतत्रोपसंक्लृप्तैर्लसन्
मकरतोरणैः सद्वंदैःकदलीस्तंभैःपूगपोतैश्चतद्विधैः ५४ चूतपल्लववासस्स्रङ्मुक्तादामविलंबि-
भिः उपस्कृतंप्रतिद्वारमपांकुंभैःसदीपकैः ५५ प्राकारैर्गोपुरागारैःशातकुंभपरिच्छदैः सर्वतोलं
कृतंश्रीमत्विमानशिखरद्युभिः ५६ मृष्टचत्वररथ्याट्टमार्गंचंदनचर्चितम् लाजाक्षतैःपुष्पफ
लैस्तंडुलैर्बलिभिर्युतम् ५७ ध्रुवायपथिदृष्टायतत्रतत्रपुरस्त्रियः सिद्धार्थाक्षतदध्यंबुदूर्वापुष्पफ
लानिच ५८ उपजह्रुःप्रयुंजानावात्सल्यादाशिषःसतीः शृण्वंस्तद्वल्गुगीतानिप्राविशद्भवनंपि
तुः ५९ महामणिव्रातमयेसतस्मिन्भवनोत्तमे लालितोनितरांपित्रान्यवसद्दिविदेववत् ६०
पयःफेननिभाःशय्यादांतारुक्मपरिच्छदाः आसनानिमहार्हाणियत्ररौक्माउपस्कराः ६१ यत्र-
स्फटिककुड्येषुमहामारकतेषुच मणिप्रदीपाआभांतिललनारत्नसंयुताः ६२ उद्यानानिचर-
म्याणिविचित्रैरमरद्रुमैः कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः ६३ वाप्योवैडूर्यसोपानाःपद्मोत्पल
कुमुद्वतीः हंसकारंडवकुलैर्जुष्टाश्चक्राह्वसारसैः ६४

तिर्येषाम् ५६ चत्वरमंगणम् रथ्यामहामार्गः अट्टउ-
च्चस्योपरिनिर्मिताभूमिका मार्गोऽवांतरः मृष्टाःसंमार्जिताश्चत्वरादयोयस्मिन् ५७ सिद्धार्थः श्वेतसर्षपः अक्षतायवाः ५८ उप
जह्रुः व्यकिरन्सतीः सत्यः ५९ ६० यत्रभवनोत्तमे ६१ ६२ ६३ कुमुत् कुमुदम् पद्मादिमत्योवाप्यः ६४ ९ ७

६५ ऊढवयसंप्राप्तयौवनम् अनुरक्ताः प्रजायस्मिन् ६६ प्रवयसंवृद्धम् ६७ इतिचतुर्थेटीकायांनवमोऽध्यायः ९ दशमे
भ्रातृहंतृणांयक्षाणामकरोद्वधम् एकएवालकांगत्वातस्यविक्रमउच्यते १ १ योषितांरत्नमिवातिमनोहरम् कन्यारत्नमितिवा २
यक्षेणाद्रौहिमवतिहतः आजावितिपाठेयुद्धेअस्यगतिंगतामृतेत्यर्थः ३ कोपामर्षशुचांद्वंद्वैक्यंतेनार्पितोव्याप्तः जैत्रंजयहेतुम् पु

उत्तानपादोराजर्षिःप्रभावंतनयस्यतम् श्रुत्वादृष्ट्वाद्भुततमंप्रपेदेविस्मयंपरम् ६५ वीक्ष्योढवय
संतंचप्रकृतीनांचसंमतम् अनुरक्तप्रजंराजाध्रुवंचक्रेभुवःपतिम् ६६ आत्मानंचप्रवयसमा
कलय्यविशांपतिः वनंविरक्तःप्रातिष्ठद्विमृशन्नात्मनोगतिम् ६७ इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेचतुर्थस्कंधेनवमोऽध्यायः ९ मैत्रेयउवाच प्रजापतेर्दुहितरंशिशुमारस्यवैध्रु
वः उपयेमेभ्रमिंनामतत्सुतौकल्पवत्सरौ १ इलायामपिभार्यायांवायोःपुत्र्यांमहाबलः पुत्रमुत्क
लनामानंयोषिद्रत्नमजीजनत् २ उत्तमस्त्वकृतोद्वाहोमृगयायांबलीयसा हतःपुण्यजनेनाद्रौत-
न्मातास्यगतिंगता ३ ध्रुवोभ्रातृवधंश्रुत्वाकोपामर्षशुचार्पितः जैत्रंस्यंदनमास्थायगतःपुण्यजनाल
यम् ४ गत्वोदीचींदिशंराजारुद्रानुचरसेविताम् ददर्शहिमवद्द्रोण्यांपुरींगुह्यकसंकुलाम् ५ दध्मौ-
शंखंबृहद्बाहुःखंदिशश्चानुनादयन् येनोद्विग्नदृशःक्षत्तरुपदेव्योऽत्रसन्भृशम् ६ ततोनिष्क्रम्यबलिनउ
पदेवमहाभटाः असहंतस्तन्निनादमभिपेतुरुदायुधाः ७ सतानापततोवीरउग्रधन्वामहारथः एकैकंयु
गपत्सर्वानहन्बाणैस्त्रिभिस्त्रिभिः ८ तेवैललाटलग्नैस्तैरिषुभिःसर्वएवहि मत्वानिरस्तमात्मानमाशं
सन्कर्मतस्यतत् ९

ण्यजनालयमलकाम् ४ रुद्रानुचराभूतादयः ५ दध्मौवादितवान् येनशंखवादनेन हेक्षत्तःउपदे-
व्योयक्षस्त्रियः ६ ७ एकैकंत्रिभिस्त्रिभिरित्येवंसर्वान्त्रयोदशायुतानियक्षान् युगपदहन्जघान ८ निरस्तंपराजितम् तस्यध्रुव
स्यतत्कर्मआशंसन्तुष्टुवुः ९

तेऽपितत्कर्मासहमानाअमुमविध्यन् द्विगुणंयथाभवत्येवंषड्भिःप्रतिकर्त्तुमिच्छंतः १० चित्रवाजैःविचित्रपक्षैः ११ १२ धारासंपातनच्छ
न्नोगिरिरिवनैवादृश्यत १३ सूर्यतुल्यः १४ यातुधानेषुराक्षसेषुजयकाशिषुजितंजितमिति जयप्रकाशकेषुसत्सु १५ १६ व्यधम-
त्संचूर्णयामास वर्माणिकवचानि १७ शिरःप्रमुखैरास्तृताः प्रकीर्णारेजुरितिद्वयोरन्वयः १८ १९ प्रायः बाहुल्येनविद्दक्णाः संछि

तेऽपिचामुममृष्यंतःपादस्पर्शमिवोरगाः शरैरविध्यन्युगपद्द्विगुणंप्रचिकीर्षवः १० ततःपरिघ
निस्त्रिंशैःप्रासशूलपरश्वधैः शक्त्यृष्टिभिर्भुशुंडीभिश्चित्रवाजैःशरैरपि ११ अभ्यवर्षन्प्रकुपि-
ताःसरथंसहसारथिम् इच्छंतस्तत्प्रतीकर्त्तुमयुतानित्रयोदश १२ औत्तानपादिःसतदाशस्त्रव
र्षेणभूरिणा नउपादृश्यतच्छन्नआसारेणयथागिरिः १३ हाहाकारस्तदैवासीत्सिद्धानांदिविपश्य
ताम् हतोऽयंमानवःसूर्योमग्नःपुण्यजनार्णवे १४ नदत्सुयातुधानेषुजयकाशिष्वथोमृधे उदति
ष्ठद्रथस्तस्यनीहारादिवभास्करः १५ धनुर्विस्फूर्जयन्दिव्यंद्विषतांखेदमुद्वहन् अस्त्रौघंव्यधम-
द्बाणैर्घनानीकमिवानिलः १६ तस्यतेचापनिर्मुक्ताभित्वावर्माणिरक्षसाम् कायानाविविशुस्ति-
ग्मागिरीनशनयोयथा १७ भल्लैःसंछिद्यमानानांशिरोभिश्चारुकुंडलैः ऊरुभिर्हेमतालाभैर्दो
र्भिर्वलयवल्गुभिः १८ हारकेयूरमुकुटैरुष्णीषैश्चमहाधनैः आस्तृतास्तारणभुवोरेजुर्वीरमनो
हराः १९ हतावशिष्टाइतरेरणाजिराद्रक्षोगणाःक्षत्रियवर्यसायकैः प्रायोविवृक्णावयवाविदु-
द्रुवुर्मृगेंद्रविक्रीडितयूथपाइव २० अपश्यमानःसतदाततायिनंमहामृधेकंचनमानवोत्तमः पुरीं
दिदृक्षन्नपिनाविशद्द्विषांनमायिनांवेदचिकीर्षितंजनः २१ इतिब्रुवंश्चित्ररथःस्वसारथिंयत्तःपरेषां
प्रतियोगशंकितः शुश्रावशब्दंजलधेरिवेरितंनभस्वतोदिक्षुरजोऽन्वदृश्यत २२

न्नाः अवयवायेषाम् २०

आततायिनंशस्त्रपाणिम् २१ इतिब्रुवन्नित्यत्रापिनमायिनामित्यादेरनुषंगः चित्ररथोध्रुवः यत्तः यत्नवान् प्रतियोगः पुनरु
द्योगः तस्माच्छंकितः नभस्वतोवायोर्हेतोः २२ ७ ७ ७ ७ ७ ७

विस्फुरंत्यस्तडितोयस्मिन् तेनत्रासयंतःस्तनयित्नवोऽअशनयोयस्मिन् २३ ववृषुःनिपेतुरित्यर्थः नसृजतिशरीरमित्यसृगिहम्लेष्मा मेदःप्रस्तःपुंस्त्वमार्षम् मेदांसिअस्याग्रतोनिपेतुः २४ साश्मवर्षिणःअश्मसहितंयद्वर्षतद्वंतः २५ अशनिवन्निश्वासोयेषाम् २६ २७ त्रासनानिभयंकराणि तिग्माक्रूरागतिःप्रवृत्तिर्येषाम् असुरराक्षसादिशब्दैरदूरांतरत्वेनयक्षाएवोच्यंते २८ तस्य

क्षणेनाच्छादितंव्योमघनानीकेनसर्वतः विस्फुरत्तडितादिक्षुत्रासयन्स्तनयित्नुना २३ ववृषूरुधिरौघासृक्पूयविण्मूत्रमेदसः निपेतुर्गगनादस्यकबंधान्यग्रतोऽनघ २४ ततःखेदृश्यतगिरिर्निपेतुःसर्वतोदिशम् गदापरिघनिस्त्रिंशमुशलाःसाश्मवर्षिणः २५ अहयोऽशनिनिश्वासावमंतोऽग्निंरुषाऽक्षिभिः अभिधावन्गजामत्ताःसिंहाव्याघ्राश्चयूथशः २६ समुद्रऊर्मिभिर्भीमःप्लावयन्सर्वतोभुवम् आससादमहान्हादःकल्पांतइवभीषणः २७ एवंविधान्यनेकानित्रासनान्यमनस्विनाम् ससृजुस्तिग्मगतयआसुर्यामाययाऽसुराः २८ ध्रुवेप्रयुक्तामसुरैस्तांमायामतिदुस्तराम् निशम्यतस्यमुनयःशमाशंसन्समागताः २९ मुनयऊचुः औत्तानपादेभगवांस्तवशार्ङ्गधन्वादेवःक्षिणोत्ववनतार्तिहरोविपक्षान् यन्नामधेयमभिधायनिशम्यचाद्धालोकोऽजसातरतिदुस्तरमंगमृत्युम् ३० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेदशमोऽध्यायः १० मैत्रेयउवाच निशम्यगदतामेवमृषीणांधनुषिध्रुवः संदधेऽस्त्रमुपस्पृश्ययन्नारायणनिर्मितम् १ संधीयमानएतस्मिन्मायागुह्यकनिर्मिताः क्षिप्रंविनेशुर्विदुरक्लेशाज्ञानोदयेयथा २

शंकल्याणमाशंसन् प्रार्थितवंतः २९ तवविपक्षान्शत्रून्नाशयतु अद्धासाक्षात् अंजसाऽसुरवेनैवमृत्युंतरति ३० इतिचतुर्थेटीकायांदशमोऽध्यायः १० एकादशेतुयक्षाणांक्षयंदृष्ट्वामनुःस्वयम् आगत्यवारयामासध्रुवंतत्त्वोपदेशतः १ एवंगदतांवचनमुपदेशमिवनिशम्य उपस्पृश्यआचम्य यन्नारायणनिर्मितंनारायणास्त्रंसंदधे १ क्लेशारागादयोयथा २

किंच तस्यार्षास्त्रमृषेर्नारायणात् उद्भूतमस्त्रंप्रयुंजतः संदधतः सतः स्रुवर्णमयाः पुंखाः मूलप्रांतायेषाम् कलहंसानांवासांसिपक्षायेषाम् शराविनिःसृताइतिद्रष्टव्यंउपरिष्टाच्छिलीमुखग्रहणात् ३ प्रधनेयुद्धेउन्नद्धाःउच्छ्रिताः फणायेषांतेसर्पाः ४ पृषत्कैर्बाणैर्निकृत्तावा-ह्वादयोयेषांतान् परंलोकंनिनाय कथंभूतम् ऊर्ध्वरेतसः संन्यासिनोऽर्कमंडलंनिर्भिद्ययंव्रजंतितम् ५ तान्अनागसोनिरपराधान्

तस्यार्षास्त्रंधनुषिप्रयुंजतः स्रुवर्णपुंखाः कलहंसवाससः विनिःसृताविविशुर्द्विषद्बलंयथावनंभी-मरवाःशिखंडिनः ३ तैस्तिग्मधारैःप्रधनेशिलीमुखैरितस्ततःपुण्यजनाउपद्रुताः तमभ्यधावन्कु पिताउदायुधाः सुपर्णमुन्नद्धफणाइवाहयः ४ सतान्पृषत्कैरभिधावतोमृधेनिकृत्तबाहूरुशिरोध-रोदरान् निनायलोकंपरमर्कमंडलंव्रजंतिनिर्भिद्ययमूर्ध्वरेतसः ५ तान्हन्यमानानभिवीक्ष्यगुह्यका ननागसश्चित्ररथेनभूरिशः औत्तानपादिंकृपयापितामहोमनुर्जगादोपगतः सहर्षिभिः ६ मनु रुवाच अलंवत्सातिरोषेणतमोद्वारेणपाप्मना येनपुण्यजनानेतानवधीस्त्वमनागसः ७ नास्मत्कुलोचितंतातकर्मैतत्सद्विगर्हितम् वधोयदुपदेवानामारब्धस्तेऽकृतैनसाम् ८ नन्वेकस्यापरा धेनप्रसंगाद्बहवोहताः भ्रातुर्वधाभितप्तेनत्वयांगभ्रातृवत्सल ९ नायंमार्गोहिसाधूनांहृषीकेशानुव-र्त्तिनाम् यदात्मानंपराग्गृह्यपशुवद्भूतवैशसम् १० सर्वभूतात्मभावेनभूतावासंहरिंभवान् आरा ध्यापदुराराध्यंविष्णोस्तत्परमंपदम् ११ सत्वंहरेरनुध्यातस्तत्पुंसामपिसंमतः कथंत्ववद्यंकृतवान-नुशिक्षन्सतांव्रतम् १२

६ तमसोनरकस्यद्वारेणयेनरोषेण ७ ८ ननुमद्भ्रातृहंतारः कथमकृतैनसोऽतआह नन्वि-ति ९ सत्यप्यपराधेचतवैतदुचितंनभवतीत्याह नायमिति पराग्गृह्यपराग्भूतंदेहमात्मानंगृहीत्वापशवोयथादेहाभिमानादन्यो ऽन्यंघ्नंतितथाभूतानांवैशसंहिंसेतियत् १० त्वंचबाल्येसाधुः सन्निदानींकथमन्यथाकृतवानित्याह सर्वभूतात्मभावेनेतिद्वाभ्या म् ११ अनुध्यातः हरेःहृदिस्थितः ज्ञातोवातत्पुंसांहरिदासानामपिसाधुत्वेनमतः १२ ७ ७ ७

सतांव्रतमेवाह महत्कृतितितिक्षयानीचेषुकरुणयासमेषुमैत्र्याअखिलेषुजंतुषुसमत्वेनच १३ ततःकृतार्थोभवतीत्याह संप्रसन्नेगु णैर्विमुक्तोऽतएवतत्कार्येणजीवेनलिंगशरीरेणनिर्मुक्तःसन् निर्वाणंसुखात्मकंब्रह्मप्राप्नोति १४ भ्रातृहंतृत्वमंगीकृत्योक्तमि- दानींतुनात्मनोभ्रातृपुत्रादिसंबंधः नचान्योऽन्यंहंतृत्वादिकमपीत्याह भूतैरितिदशभिः भूतैः पंचभिरारब्धैर्देहाद्याकारेणपरि- णतैर्योषित्पुरुषश्चेतिप्रसिद्धिः तयोर्व्यवायान्मैथुनात्संभूतिरन्ययोर्योषित्पुरुषयोरिहसंसारेभवति १५ एवंतावत्सर्गःप्रवर्त्तते एवंपालकाकारेणपरिणतैर्भूतैरवस्थितिः हंतृदेहाकारपरिणतैःसंयमः सचपरमात्मनोमाययागुणानांव्यतिकरान्नतुस्वतः१६

तितिक्षयाकरुणयामैत्र्याचाखिलजंतुषु समत्वेनचसर्वात्माभगवान्संप्रसीदति १३ संप्रसन्ने भगवतिपुरुषःप्राकृतैर्गुणैः विमुक्तोजीवनिर्मुक्तोब्रह्मनिर्वाणमृच्छति १४ भूतैःपंचभिरारब्धै र्योषित्पुरुषएवहि तयोर्व्यवायात्संभूतिर्योषित्पुरुषयोरिह १५ एवंप्रवर्त्ततेसर्गःस्थितिःसंयम- एवच गुणव्यतिकराद्राजन्माययापरमात्मनः १६ निमित्तमात्रंतत्रासीन्निर्गुणःपुरुषर्षभः व्यक्ताव्यक्तमिदंविश्वंयत्रभ्रमतिलोहवत् १७ सखल्विदंभगवान्कालशक्त्यागुणप्रवाहेण विभक्तवीर्यः करोत्यकर्त्तैवनिहंत्यहंताचेष्टाविभूम्नःखलुदुर्विभाव्या १८

ननुजडानांदेहानांगुणा नांवाकथंसर्गादिहेतुत्वंतत्राह निमित्तमात्रंपुरुषर्षभईश्वरः यत्रयस्मिन्निमित्तेसतिकार्यकारणात्मकंविश्वंभ्रमतिपरिवर्त्तते यथाअयस्कांतेनिमित्तेसतिलोहंप्रवर्त्तते तद्वत् १७ ननुसचेन्निमित्तंतर्हितस्याविशेषाद्युगपदेवसर्गादित्रयंभवेत् अतआह सखल्विति कालशक्त्याक्रमेणगुणानांप्रवाहेःक्षोभस्तेन विभक्तःसृष्ट्यादिविषयंवीर्यंशक्तिर्यस्य ननुकालोऽपिगुणान् युगपदेवक्षोभयेत्तत्राह चेष्टाकालशक्तिःदुर्विभाव्याअचिंत्या १८

नन्नुपित्रादिः सृजातिपालयतिराजादिः निहंतिचोरादिः नत्वीश्वरस्तत्राह सइति जननीपित्रादिनाजनंपुत्रादिजनयन्सर्पादिरूपेणांतकेनचो-
रादिकंतन्मृत्युहेतुनामारयन्नंतकरः स्वयंतु अनंतोऽनादिश्च अव्ययोऽक्षीणशक्तिश्च अयंभावः पित्रादयोऽन्यतउत्पत्त्यादिमंतोनस्वा
तंत्र्येणकारणंकिंत्वीश्वरएवतन्नियंतासर्वकारणमिति १९ नचैवंकुर्वतोऽपिवैषम्यप्रसक्तिः पक्षपाताभावादित्याशंक्याह द्वाभ्याम्
नवाइति मृत्युरूपस्यसमंयथाभवतितथाप्रजाः कर्मभूताविशतः तस्यसाम्येऽपिभूतेषुफलवैषम्यंतत्कर्मवशादितिसदृष्टांतमाह
तंधावंतमनुअनीशाः कर्माधीनाभूतसंघाः धावंति अनिलंधावंतमनुरजांसीव तत्रयथारजसांतमःप्रकाशजलाम्यादिप्रवेशेऽपि
नानिलस्यवैषम्यमेवमीश्वरस्यापीतिभावः २० अपचयमकालमृत्युम् उपचयंकालमृत्योरपरिरक्षाम् यद्वा अपचयंमशकादौउप-

सोऽनंतोऽंतकरःकालोऽनादिरादिकृदव्ययः जनंजनेनजनयन्मारयन्मृत्युनांतकम् १९ नवैस्वप-
क्षोऽस्यविपक्षएववापरस्यमृत्योर्विशतःसमंप्रजाः तंधावमानमनुधावंत्यनीशायथारजांस्यनिलंभू
तसंघाः २० आयुषोऽपचयंजंतोस्तथैवोपचयंविभुः उभाभ्यांरहितःस्वस्थोदुःस्थस्यविदधात्य-
सौ २१ केचित्कर्मवदंत्येनंस्वभावमपरेनृप एकेकालंपरेदैवंपुंसःकाममुतापरे २२ अव्यक्त-
स्याप्रमेयस्यनानाशक्त्युदयस्यच नवैचिकीर्षिततातकोवेदाथस्वसंभवम् २३

चयंदेवादौस्वस्थत्वात् उपचयापचयाभ्यांरहितोऽसौविभुः दुःस्थस्यकर्माधीनस्यविदधाति २१ एवंभूतश्चेश्वरः सर्ववादिसंम-
तः विवादस्तुनाममात्रेइत्याह केचिदितिपुंसः कामंवात्स्यायनादयः श्रुतिश्चकामोऽकार्षीत्कामः करोतिकामः कर्त्ता कामः कार
यितेत्यादिना २२ ननुकर्मादीनांजडत्वादिनास्वरूपतोऽपिभिन्नत्वात् कथमैकमत्यंतत्राह अव्यक्तस्यातएवाप्रमेयस्यतथाऽपि-
सत्वेहेतुः नानाशक्तीनांमहदादीनामुदयोयस्मात् चिकीर्षितमेवतावत्कोपिनवेद अथस्वस्यसंभवोयस्मात्तमीश्वरंकोवेद न
कोऽपिअद्धेतिपाठेसाक्षात् अतस्तत्त्वज्ञानाभावाद्विशेषांशेविवादइत्यर्थः तथाचश्रुतिः कोअद्धावेदकइहप्रवोचत्कुतआजा-
ताकुतइयंविसृष्टिः अर्वाग्देवाअस्यविसर्जनेनाथाकोवेदयतआबभूवेत्यादि २३ ७ ७ ७

ईश्वरवादस्यप्रकृतोपयोगमाह नचैतेभ्रातुर्हंतारः उक्तमेवहेतुमनुवदति विसर्गादानयोर्मृत्युजन्मनोः यद्वा विसर्गः सृष्टिः आदा-
नंसंहारः दैवमीश्वरएवहिकारणम् २४ तथाऽपिनिर्लेपतामाह सएवेति २५ अनहंकारत्वेहेतुमाह एषइति २६ सत्यमीश्वरए-
वकर्त्तातथाऽप्यहंकारादिमयानत्यक्तुंशक्यमितिचेदतआह तमेवेतिचतुर्भिः मृत्युमभक्तानांभक्तानांत्वमृतम् उपैहिशरणंगच्छ
तमेवेत्यवधारणेहेतुः यस्मैनसिनासिकायांदामभिर्वत्साःगावइवविश्वसृजोऽपिनामभिर्यंत्रिताबद्धाः संतोबलिंहरंति तत्कारितंकर्म

नचैतेपुत्रकभ्रातुर्हंतारोधनदानुगाः विसर्गादानयोस्तातपुंसोदैवंहिकारणम् २४ सएवविश्वंसृज
तिसएवावतिहंतिच अथापित्यनहंकारान्नाज्यतेगुणकर्मभिः २५ एषभूतानिभूतात्माभूते-
शोभूतभावनः स्वशक्त्यामाययायुक्तः सृजत्यत्तिचपातिच २६ तमेवमृत्युममृतंतातदैवंसर्वा
त्मनोपैहिजगत्परायणम् यस्मैबलिंविश्वसृजोहरंतिगावोयथावैनसिदामयंत्रिताः २७ यःपं
चवर्षोजननींत्वंविहायमातुःसपत्न्यावचसाभिन्नमर्मा वनंगतस्तपसाप्रत्यगक्षमाराध्यलेभे
मूर्ध्निपदंत्रिलोक्याः २८ तमेनमंगात्मनिमुक्तविग्रहेव्यपाश्रितंनिर्गुणमेकमक्षरम् आत्मानम
न्विच्छविमुक्तआत्मदृग्यस्मिन्निदंभेदमसत्प्रतीयते २९ त्वंप्रत्यगात्मनितदाभगवत्यनंतआ-
नंदमात्रउपपन्नसमस्तशक्तौ भक्तिंविधायपरमांशनकैरविद्याग्रंथिंविभेत्स्यसिममाहमितिप्ररू
ढम् ३० संयच्छरोषंभद्रंतेप्रतीपंश्रेयसांपरम् श्रुतेनभूयसाराजन्नगदेनयथामयम् ३१ ६७

कुर्वंतीत्यर्थः २७ तदाराधनंचतवसुशकमेवेत्याह यःपंचवर्षः सत्वंयमाराध्यत्रिलोक्यामूर्ध्निपदंस्थानंलेभेलब्धवानसि इदानींतमेवान्वि-
च्छ अवलोकयेत्युत्तरेणान्वयः प्रत्यंचिअक्षाणियस्मिन् क्रियाविशेषणंवा २८ हरिंध्यायंतंप्रत्याह हेअंगध्रुवमुक्तविरोधेआत्मनिमन-
सिव्यपाश्रितमवस्थितमात्मदृक् प्रत्यक्दृष्टिःसन् अयंभेदोयस्मिन् तदिदंभेदमसदेवविश्वंयस्मिन्प्रतीयते २९ तदन्वेषणफलमाह
त्वंतदाअन्वेषणकालएव ३० उपदेशसारमाह संयच्छेतिद्वाभ्याम् प्रतीपंप्रतिकूलम् अगदेनौषधेनयथारोगंनियच्छति ३१

येनरोषेणोपसृष्टात् व्याप्तात् ३२ अन्यच्चत्वयाकार्यमित्याह हेलनमितिद्वाभ्याम् यद्यतः जघ्निवान् घातितवान् ३३ ३४ ३५ इतिच
तुर्थेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेधनदेनाभिनंदितःपुरमागतः यज्ञैरिष्ट्वाहरेःस्थानमारुरोहेतिकीर्त्यते १ वैशसाद्वधान्नि-
वृत्तंज्ञात्वा १ हेक्षत्रियदायादक्षत्रियपुत्र अत्यजःत्यक्तवानसि २ नचवैरस्यकारणमस्तीत्याह नभवानिति अप्ययभावयोः मृत्युजन्म

येनोपसृष्टात्पुरुषाल्लोकउद्विजतेभृशम् नबुधस्तद्वशंगच्छेदिच्छन्नभयमात्मनः ३२ हेलनंगिरिश
भ्रातुर्धनदस्यत्वयाकृतम् यज्जघ्निवान्पुण्यजनान्भ्रातृघ्नानित्यमर्षितः ३३ तंप्रसादयवत्साशु
सन्नत्याप्रश्रयोक्तिभिः नयावन्महतांतेजः कुलंनोऽभिभविष्यति ३४ एवंस्वायंभुवःपौत्रमनुशास्य-
मनुर्ध्रुवम् तेनाभिवंदितःसाकमृषिभिःस्वपुरंययौ ३५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधे-
एकादशोऽध्यायः ११ मैत्रेयउवाच ध्रुवंनिवृत्तंप्रतिबुध्यवैशसादपेतमन्युंभगवान्धनेश्वरः
तत्रागतश्चारणयक्षकिन्नरैःसंस्तूयमानोभ्यवदत्कृतांजलिम् १ धनदउवाच भोभोःक्षत्रियदा
यादपरितुष्टोऽस्मितेनघ यत्त्वंपितामहादेशाद्वैरंदुस्त्यजमत्यजः २ नभवानवधीद्यक्षान्नयक्षाभ्रातरंत
व कालएवहिभूतानांप्रभुरप्ययभावयोः ३ अहंत्वमित्यपार्थाधीरज्ञानात्पुरुषस्यहि स्वाप्नीवाभा-
त्यतद्ध्यानाद्ययाबंधविपर्ययौ ४ तद्गच्छध्रुवभद्रंतेभगवंतमधोऽक्षजम् सर्वभूतात्मभावेनसर्व-
भूतात्मविग्रहम् ५ भजस्वभजनीयांघ्रिमभवायभवच्छिदम् युक्तंविरहितंशक्त्यागुणमय्यात्ममा
यया ६ वृणीहिकामंनृपयन्मनोगतंमत्तस्त्वमौत्तानपदेविशंकितः यतोवरार्होऽम्बुजनाभपादयोरनं
तरंत्वांवयमंगशुश्रुम ७

नोः ३ कथंतर्हि अहंहंतेत्यादिबुद्धिस्तत्राह अहंत्वमिति आभातिप्रकाशतेजायतइत्यर्थः अ
तद्ध्यानात् देहानुसंधानात् ययाधियाबंधः विपर्ययोदुःखादिः ४ तद्गच्छगत्वाचभगवंतंयजस्वेत्युत्तरेणान्वयः सर्वभूतात्मकोवि-
ग्रहोयस्य ५ माययायुक्तंविरहितंसगुणनिर्गुणभेदेन ६ काममसंकोचेन अविशंकितः निर्भयः अनंतरमतिनिकट-
स्थ् ७ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

सवरायचोदितइत्यनुवादरूपंपृथक्वाक्यम् अतः सवव्रइतितच्छब्दस्यापौनरुक्त्यम् ८ ९ द्रव्यक्रियादेवतानांकर्मसाध्यंफलरू-
पंकर्मफलप्रदंचेत्यर्थः १० सर्वस्य आत्मनि असर्वेसर्वोपाधिविवर्जिते ११ १२ भोगैः ऐश्वर्यादिभिः अभोगैः यज्ञाद्यनुष्ठानैः १३
बहवः सवायागाः संवत्सरावायस्मिन् तंकालंत्रिवर्गसाधकंनीत्वा अविचलानिसंयतानींद्रियाणियस्य १४ इदंदेहादिभगवन्माय-
याआत्मनिस्वस्मिन्रचितंमन्यमानः अत्राविद्यासृष्टिदृष्टांतयति अविद्यारचितमिति १५ आत्मादेहः आत्मादिमायिकमपिपु

मैत्रेयउवाच सराजराजेनवरायचोदितोध्रुवोमहाभागवतोमहामतिः हरौसवव्रेऽचलितांस्मृतिं
ययातरत्ययत्नेनदुरत्ययंतमः ८ तस्यप्रीतेनमनसातांदत्वेडविडास्ततः पश्यतोऽतर्दधेसोऽपिस्व
पुरंप्रत्यपद्यत ९ अथायजतयज्ञेशंक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः द्रव्यक्रियादेवतानांकर्मकर्मफलप्रदम्
१० सर्वात्मन्यच्युतेऽसर्वेतीव्रौघांभक्तिमुद्वहन् ददर्शात्मनिभूतेषुतमेवावस्थितंविभुम् ११ तमेवंशी
लसंपन्नंब्रह्मण्यंदीनवत्सलम् गोप्तारंधर्मसेतूनांमेनिरेपितरंप्रजाः १२ षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रंशशास
क्षितिमंडलम् भोगैःपुण्यक्षयंकुर्वन्नभोगैरशुभक्षयम् १३ एवंबहुसवंकालंमहात्माविचलेंद्रियः
त्रिवर्गौपयिकंनीत्वापुत्रायादान्नृपासनम् १४ मन्यमानइदंविश्वंमायारचितमात्मनि अविद्यार-
चितंस्वप्नगंधर्वनगरोपमम् १५ आत्मस्त्र्यपत्यसुहृदोबलमृद्धकोशमंतःपुरंपरिविहारभुवश्चर
म्याः भूमंडलंजलधिमेखलमाकलय्यकालोपसृष्टमितिसप्रययौविशालाम् १६ तस्यांविशुद्ध-
करणःशिववार्विगाह्यबध्वासनंजितमरुन्मनसाहृताक्षः स्थूलेदधारभगवत्प्रतिरूपएतद्ध्याय-
स्तदव्यवहितोव्यसृजत्समाधौ १७

नः कालेनोपसृष्टमनित्यमाकलय्यविचिंत्यविशालांबदरिकाश्रमम् १६ तत्रतत्
कृतमष्टांगयोगमाह तस्यांशिवंवाः उदकंविगाह्यप्रविश्येति स्नानादिनियमाउक्ताः विशुद्धकरणइतिशमादयोयमाः आसनादीनि-
स्फुटमेवोक्तानि जितोमरुत् प्राणोयेन आहृतान्यक्षाणियेन भगवतः प्रतिनिधिभूतेस्थूलेविराड्रूपेतन्मनोदधार ध्यायन् अव्यव-
हितोध्यातृध्येयभेदशून्यः सन्समाधौस्थितः ततस्थूलंव्यसृजत् १७ ७ ७ ७ ७ ७

एवमजस्रंनित्यंहरौभक्तिंप्रकर्षेणवहन्नसौध्रुवोऽहमित्यात्मानंनसस्मार यतोमुक्तलिंगस्त्यक्तशरीराभिमानः तत्रहेतवः आनंदबाष्प-
कलयाबिंदुप्रवाहेणाभिभूयमानः विक्लिद्यमानंद्रवद्धृदयंयस्यपुलकैर्व्याप्तांगः १८ १९ अनुअनंतरंदेवप्रवरौददर्शेत्यनुषंगः गदामवष्ट-
भ्यस्थितौकिरीटादिभिः सहितेचारुणीकुंडलेययोः २० उत्तमगायः पुण्यश्लोकः तस्यकिंकरौतौविज्ञायमधुद्विषःपार्षत्प्रधानावि

भक्तिंहरौभगवतिप्रवहन्नजस्रमानंदबाष्पकलयामुहुरर्द्यमानः विक्लिद्यमानहृदयःपुलकाचितांगो-
नात्मानमस्मरदसावितिमुक्तलिंगः १८ सददर्शविमानाग्र्यंनभसोऽवतरद्ध्रुवः विभ्राजयद्दशदि
शोराकापतिमिवोदितम् १९ तत्रानुदेवप्रवरौचतुर्भुजौश्यामौकिशोरावरुणांबुजेक्षणौ स्थिताव
वष्टभ्यगदांसुवाससौकिरीटहारांगदचारुकुंडलौ २० विज्ञायतावुत्तमगायकिंकरावभ्युत्थितःसा
ध्वसविस्मृतक्रमः ननामनामानिगृणन्मधुद्विषःपार्षत्प्रधानावितिसंहतांजलिः २१ तंकृष्णपादा-
भिनिविष्टचेतसंबद्धांजलिंप्रश्रयनम्रकंधरम् सुनंदनंदावुपसृत्यसस्मितंप्रत्यूचतुःपुष्करनाभसंम-
तौ २२ सुनंदनंदावूचतुः भोभोराजन्सुभद्रंतेवाचंनोऽवहितःशृणु यःपंचवर्षस्तपसाभ
वान्देवमतीतृपत् २३ तस्याखिलजगद्धातुरावांदेवस्यशार्ङ्गिणः पार्षदाविहसंप्राप्तौनेतुंत्वांभगव-
त्पदम् २४ सुदुर्जयंविष्णुपदंजितंत्वयायत्सूरयोऽप्राप्यविचक्षतेपरम् आतिष्ठतच्चंद्रदिवाकरा-
दयोग्रहर्क्षताराःपरियंतिदक्षिणम् २५ अनास्थितंतेपितृभिरन्यैरप्यंगकर्हिचित् आतिष्ठजगतां
वंद्यंतद्विष्णोःपरमंपदम् २६ एतद्विमानप्रवरमुत्तमश्लोकमौलिना उपस्थापितमायुष्मन्नधिरोढुं
त्वमर्हसि २७

तिहेतोः साध्वसेनसंभ्रमेणविस्मृत पूजाक्रमः केवलंतस्यनामानिगृणन्ननाम २१ २२ सुभद्रमितिसशरीर
स्यैवविष्णुपदारोहाभिप्रायम् अतीतृपत् तर्पितवान् २३ आवांतस्यपार्षदौ २४ सुदुर्जयत्वेहेतुः सूरयः सप्तर्षयोऽपियदप्राप्यकेव
लमधःस्थिताःपश्यंति यच्चंद्रादयःप्रदक्षिणंयथाभवतिएवंपरिक्रामंतितदातिष्ठअधितिष्ठ २५ २६ आयुष्मन्नित्यपिसशरीरस्याना-
भिप्रायमेव २७

मधुच्यवतेस्रवतीतिमधुच्युत् ताम् पाठांतरेमधुच्युतंयस्यांताममृतस्राविणीमित्यर्थः कृतंनित्यंकर्ममंगलंचालंकरणंयेन अभ्य-
वादयत् वादयामास २८ तदेवरूपंहिरण्मयंप्रकाशबहुलंबिभ्रत्सान्निध्येषंऐच्छत् २९ गृहंविमानम् अयंभावः यदाध्रुवःविमान
मारोढुमैच्छत् तदामृत्युरागत्यप्रणम्योवाच हेमहाराजमामंगीकुरु उवाचध्रुवः स्वागतंतेक्षणम् तावदुपविश एवमुक्त्वाध्रुवः

मैत्रेयउवाच निशम्यवैकुंठनियोज्यमुख्ययोर्मधुच्युतांवाचमुरुक्रमप्रियः कृताभिषेकःकृ
तनित्यमंगलोमुनीन्प्रणम्याशिषमभ्यवादयत् २८ परीत्याभ्यर्च्यधिष्ण्याग्र्यंपार्षदावभिवंद्य
च इयेषतदधिष्ठातुंबिभ्रद्रूपंहिरण्मयम् २९ तदोत्तानपदःपुत्रोददर्शांतकमागतम् मृत्योर्मू
र्ध्निपदंदत्वाआरुरोहाद्भुतंगृहम् ३० तदादुंदुभयोनेदुर्मृदंगपणवादयः गंधर्वमुख्याःप्रजगुः
पेतुःकुसुमवृष्टयः ३१ सचस्वर्लोकमारोक्ष्यन्सुनीतिंजननींध्रुवः अन्वस्मरदगंहित्वादीनांया
स्येत्रिविष्टपम् ३२ इतिव्यवसितंतस्यव्यवसायसुरोत्तमौ ददृशातेजगामासपुरोयानेनगच्छ
तीम् ३३ तत्रतत्रप्रशंसद्भिःपथिवैमानिकैःसुरैः अवकीर्यमाणांददृशेकुसुमैःक्रमशोग्रहान् ३४
त्रिलोकींदेवयानेनसोऽतिव्रज्यमुनीनपि परस्ताद्यद्ध्रुवगतिर्विष्णोःपदमथाभ्यगात् ३५ य
द्भ्राजमानंस्वरुचैवसर्वतोलोकास्त्रयोह्यनुविभ्राजंतएते यन्नाव्रजन्जंतुषुयेननुग्रहाव्रजंतिभद्रा
णिचरंतियेनिशम् ३६ शांताःसमदृशःशुद्धाःसर्वभूतानुरंजनाः यांत्यंजसाऽच्युतपदमच्युतप्रि
यबांधवाः ३७ इत्युत्तानपदःपुत्रोध्रुवःकृष्णपरायणः अभूत्त्रयाणांलोकानांचूडामणिरिवामलः
३८

विष्णोःस्मरणंकृत्वामृत्योर्मूर्ध्निपदंदत्वाविमानाग्र्यमारुरोह ३० ३१ दीनांहित्वाअगंदुर्गमंत्रिविष्टपंयास्यामीत्यन्वस्मरत् ३२
व्यवसितमभिप्रायम् व्यवसायज्ञात्वा ३३ ३४ देवयानेनदेवमार्गेणविमानेनेतिवा मुनीन्सप्तर्षीनपिततःपरस्ताद्विष्णोःपदंतद
भ्यगात् ध्रुवागतिर्यस्यसः ३५ यत्भ्राजमानमनुयस्यरुचालोकाविभ्राजंते येअननुग्रहानिष्कृपाः तेयन्नाव्रजन् नगतवंतः ३६ अ
च्युतःप्रियोबांधवोयेषाम् ३७ ३८

अनिमिषमनलसंज्योतिषांचक्रंयस्मिन्नाहितमर्पितंसद्भ्रमति मेढ्यामाहितोगंभीरवेगोगवांगणइव ३९ अतोद्यंवीणांवितुदन्वादयन् प्रचेत
सांब्रह्मसत्रे भगवन्महात्म्यप्रसंगेनध्रुवमहिमप्रतिपादनपरान्त्रीन्श्लोकानगायत ४ नूनमिति पतिरेवदेवतायस्यास्तस्याः सुनीत
स्ययः तपः प्रभावः तस्यतांगतिंफलमधिगंतुंवेदवादनशीलाब्रह्मर्षयोऽपिनैवप्रभवंति अभ्युपायान् भगवद्धर्मान्दृष्ट्वाऽपिकिंपुनर्नृपाः
४१ तपःप्रभावंगतिंचविशिनष्टिद्वाभ्याम् गुरुदाराः पितृपत्नीसुरुचिः तस्यावाक्शरैर्भिन्नेनहृदयेनवनंयातःसन् अजितमपिजिगाय

गंभीरवेगोनिमिषंज्योतिषांचक्रमाहितम् यस्मिन्भ्रमतिकौरव्यमेढ्यामिवगवांगणः ३९ महिमा
नंविलोक्यास्यनारदोभगवानृषिः अतोद्यंवितुदन्श्लोकान्सत्रेगायत्प्रचेतसाम् ४० नारदउ
वाच नूनंसुनीतेःपतिदेवतायास्तपःप्रभावस्यसुतस्यतांगतिम् दृष्ट्वाऽभ्युपायानपिवेदवादिनो
नैवाधिगंतुंप्रभवंतिकिंनृपाः ४१ यःपंचवर्षोगुरुदारवाक्शरैर्भिन्नेनयातोहृदयेनदूयता वनंमदादे-
शाकरोजितंप्रभुंजिगायतद्भक्तगुणैःपराजितम् ४२ यःक्षत्रबंधुर्भुवितस्याधिरूढमन्वारुरुक्षेदपिव
र्षपूगैः षट्पंचवर्षोयदहोभिरल्पैःप्रसाद्यवैकुंठमवापतत्पदम् ४३ मैत्रेयउवाच एतत्तेऽभि
हितंसर्वंयत्पृष्टोऽहमिहत्वया ध्रुवस्योद्दामयशसश्चरितंसंमतंसताम् ४४ धन्यंयशस्यमायुष्यंपु-
ण्यंस्वस्त्ययनंमहत् स्वर्ग्यंध्रौव्यंसौमनस्यंप्रशस्यमघमर्षणम् ४५ श्रुत्वैतच्छ्रद्धयाभीक्ष्णमच्यु
तप्रियचेष्टितम् भवेद्भक्तिर्भगवतिययास्यात्क्लेशसंक्षयः ४६

वशीकृतवान् ४२ तस्याधिरूढंतेनप्राप्तंपदंयोभुविक्षत्रबंधुः क्षत्रियोभवेत्सः तमनुवर्षसमूहैरपिआरोढुमिच्छेदपिकिंतत्संकल्पो
ऽप्यशक्यः दूरतआरोहणमित्यर्थः कथंभूतंपदम् षट्वापंचवर्षाणियस्यसः अल्पैरेवाहोभिः वैकुंठंप्रसाद्ययत्तस्यपदमवापतत् ४३
उद्दाममुत्कृष्टंयशोयस्य ४४ धनादेर्निमित्तम् ध्रौव्यंध्रुवस्थानप्रापकम् प्रशस्यंप्रशंसाऽर्हम् अघमर्षणंपापनाशनम् ४५
अच्युतप्रियस्यध्रुवस्यचेष्टितंश्रुत्वायोवर्ततेतस्यभक्तिर्भवेत् ४६ ७ ७ ७ ७ ७

तीर्थंमहत्वावाप्तिस्थानम् गुणाः यत्रभवंति ४७ समवायेसभायाम् ४८ ४९ नैच्छन्निष्कामस्तत्रश्रवणेआत्मैवात्मानंप्रतिसंतुष्टोभवतिइतिहेतोः सिद्धिंप्राप्नोति ५० किंच सत्पथेभगवन्मार्गेऽमृतरूपंज्ञानंयोदद्यात् ५१ ध्रुवस्यचरितंमयातेऽभिहितं मातुर्गृहं चहित्वा ५२ इतिचतुर्थेटीकायांद्वादशोऽध्यायः १२ एवंपंचभिरध्यायैर्ध्रुवचर्यानुवर्णिता अथैकादशभिश्चित्रंपृथुचारि

महत्वमिच्छतांतीर्थंश्रोतुःशीलादयोगुणाः यत्रतेजस्तदिच्छूनांमानोयत्रमनस्विनाम् ४७ प्रयतःकीर्तयेत्प्रातःसमवायेद्विजन्मनाम् सायंचपुण्यश्लोकस्यध्रुवस्यचरितंमहत् ४८ पूर्णमास्यांसिनीवाल्यांद्वादश्यांश्रवणेऽथवा दिनक्षयेव्यतीपातेसंक्रमेऽर्कदिनेऽपिवा ४९ श्रावयेच्छ्रद्दधानानांतीर्थपादपदाश्रयः नेच्छंस्तत्रात्मनात्मानंसंतुष्टइतिसिध्यति ५० ज्ञानमज्ञाततत्वाययोदद्यात्सत्पथेऽमृतम् कृपालोर्दीननाथस्यदेवास्तस्यानुगृण्हते ५१ इदंमयातेऽभिहितंकुरूद्वह ध्रुवस्यविख्यातविशुद्धकर्मणः हित्वाऽर्भकःक्रीडनकानिमातुर्गृहंचविष्णुशरणंयोजगाम ५२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेध्रुवचरितंनामद्वादशोऽध्यायः १२ सूतउवाच निशम्यकौषारविणोपवर्णितंध्रुवस्यवैकुंठपदाधिरोहणम् प्ररूढभावोभगवत्यधोक्षजेप्रष्टुंपुनस्तंविदुरःप्रचक्रमे १ विदुरउवाच केतेप्रचेतसोनामकस्यापत्यानिसुव्रत कस्यान्ववायेप्रख्याताःकुत्रवासत्रमासते २ मन्येमहाभागवतंनारदंदेवदर्शनम् येनप्रोक्तःक्रियायोगःपरिचर्याविधिर्हरेः ३ स्वधर्मशीलैःपुरुषोभगवान्यज्ञपूरुषः इज्यमानोभक्तिमतानारदेनेरितःकिल ४ यास्तादेवर्षिणातत्रवर्णिताभगवत्कथाः मह्यंशुश्रूषवेब्रह्मन्कार्त्स्न्येनाचष्टुमर्हसि ५

त्रमुच्यते १ तत्रत्रयोदशेवक्तुंपृथोर्जन्मध्रुवान्वये अंगोवेनपितापुत्रकौर्याद्भूतइतीर्यते २ प्ररूढोभावोभक्तिर्यस्य १ अन्ववायेवंशे २ नारदेनप्रचेतसांसत्रेवर्णिताः कथाःप्रष्टुंतन्महिमानमाह मन्यइति देवस्यदर्शनंयस्यहरेः परिचर्याप्रकारः क्रियायोगः पंचरात्रेयेन प्रोक्तः ३ स्वधर्मशीलैः प्रचेतोभिः ४ ५ ५ छ छ छ छ छ छ

ध्रुवस्यवंशेतेजाताइतिवक्तुंध्रुवस्यवंशमनुक्रामति ध्रुवस्येत्यादिना पितुःसार्वभौमश्रियंनैच्छत् अधिराजासनंच ६ अनिच्छा
यांहेतुमाह सइतिचतुर्भिः ७ आत्मानंस्वरूपभूतंब्रह्मावरुंधानः आप्नुवन्जानन् आत्मनोनान्यंतदैक्षत् स्वयंतुसर्वस्मादन्यःसन्
कथंभूतम्ब्रह्मनिर्वाणंशांतम् अवबोधरसेनैकात्म्यंयस्य ८ कथंभूतः अव्यवच्छिन्नोयोयोगः सएवाग्निस्तेनदग्धः कर्ममलाश-

मैत्रेयउवाच ध्रुवस्यचोत्कलःपुत्रःपितरिप्रस्थितेवनम् सार्वभौमश्रियंनैच्छदधिराजासनंपि
तुः ६ सजन्मनोपशांतात्मानिःसंगःसमदर्शनः ददर्शलोकेविततमात्मानंलोकमात्मनि ७ आ-
त्मानंब्रह्मनिर्वाणंप्रत्यस्तमितविग्रहम् अवबोधरसैकात्म्यमानंदमनुसंततम् ८ अव्यवच्छिन्न
योगाग्निदग्धकर्ममलाशयः स्वरूपमवरुंधानोनात्मनोऽन्यंतदैक्षत ९ जडांधबधिरोन्मत्तमूका
कृतिरतन्मतिः लक्षितःपथिबालानांप्रशांतार्चिरिवानलः १० मत्वातंजडवन्मत्तंकुलवृद्धाःसमं-
त्रिणः वत्सरंभूपतिंचक्रुर्यवीयांसम्भ्रमेःसुतम् ११ स्वर्वीथिर्वत्सरस्येष्टाभार्याऽसूतषडात्मजान्
पुष्पार्णंतिग्मकेतुंचइषमूर्जंवसुंजयम् १२ पुष्पार्णस्यप्रभाभार्यादोषाचद्वेबभूवतुः प्रातर्मध्यं-
दिनंसायमितिह्यासन्प्रभासुताः १३ प्रदोषोनिशिथोव्युष्टइतिदोषासुतास्त्रयः व्युष्टःसुतंपुष्क
रिण्यांसर्वतेजसमादधे १४ सचक्षुःसुतमाकूत्यांपत्न्यांमनुमवापह मनोरसूतमहिषीविरजान-
ड्वलासुतान् १५ पुरुंकुत्संत्रितंद्युम्नंसत्यवंतंधृतव्रतम् अग्निष्टोममतीरात्रंप्रद्युम्नंशिबिमुल्मुकम्
१६ उल्मुकोऽजनयत्पुत्रान्पुष्करिण्यांषडुत्तमान् अंगंसुमनसंख्यातिंक्रतुमंगिरसंगयम् १७

योवासनायस्य ९ जडादीनामिवाकृतिर्यस्यतथाभूतोलक्षितः अतन्मतिः नतेषामिवमतिर्यस्यसर्वज्ञत्वात् प्रशांतान्यर्चींषिज्वाला
यस्यानलस्यतद्वत्स्थितः १० यवीयांसमुत्कलात्कनिष्ठम् ११ इष्टाप्रियाभार्या १२ १३ निशीथोमध्यरात्रिः व्युष्टःप्रातःकालः तदभि-
मानिन्योदेवताः १४ ससर्वतेजाः चक्षुःसंज्ञंमनुंसुतंपुत्रमवाप मनोःमहिषीनड्वलाविरजान् शुद्धान् पुरुप्रमुखान्एकादशसुतान
सूत १५ १६ १७

दुर्मनसस्तस्यकुपुत्रनिंदावाक्यान्याह प्रायेणेतित्रिभिः अप्रजा येतैरभ्यर्चितः तत्रहेतुः कुत्सितैरपत्यैः संभृतंदुर्भरंधारयितुमशक्यंदुःखं-
येनविंदंति ४३ सर्वेषांसर्वैःसहआधिर्मानसीव्यथा ४४ तंप्रजाऽपदेशंपुत्रनाममात्रमपि आत्मनोमोहेनबंधनम् यदर्थाः यन्निमित्ताः
क्लेशदागृहाभवंति ४५ इदानींनिर्वेदहेतुत्वेनकुत्सितमेवापत्यमभिनंदति कदपत्यभिति शुचांपदात् शोकानांस्थानात् वरत्वेहेतुः नि
र्विद्येतेति तत्कुतः यद्यतः कदपत्यात् गृहाः क्लेशानिव हाभवंति ४६ महतामुदयानांविभूतीनामुदयोयस्मिन् तस्मात्गृहात्गतः यावेनं

प्रायेणाभ्यर्चितोदेवोयेऽप्रजागृहमेधिनः कदपत्यभृतंदुःखंयेनविंदंतिदुर्भरम् ४३ यतःपापीय
सीकीर्तिरधर्मश्चमहान्नृणाम् यतोविरोधःसर्वेषांयतआधिरनंतकः ४४ कस्तंप्रजाऽपदेशंवै-
मोहबंधनमात्मनः पंडितोबहुमन्येतयदर्थाःक्लेशदागृहाः ४५ कदपत्यंवरंमन्येसदपत्याच्छुचां
पदात् निर्विद्येतगृहान्मर्त्योयत्क्लेशनिवहागृहाः ४६ एवंसनिर्विण्णमनानृपोगृहान्निशीथउ-
त्थायमहोदयोदयात् अलब्धनिद्रोऽनुपलक्षितोनृभिर्हित्वागतोवेनसुवंप्रसुप्ताम् ४७ विज्ञाय
निर्विद्यगतंपतिंप्रजाःपुरोहितामात्यसुहृद्गणादयः विचिक्युरुर्व्यामतिशोककातरायथानिगूढ-
पुरुषंकुयोगिनः ४८ अलक्षयंतःपदवींप्रजापतेर्हतोद्यमाःप्रत्युपसृत्यतेपुरीम् ऋषीन्समेतान-
भिवंद्यसाश्रवोन्यवेदयन्पौरवभर्तृविप्लवम् ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेत्रयो
दशोऽध्यायः १३ मैत्रेयउवाच भृग्वादयस्तेमुनयोलोकानांक्षेमदर्शिनः गोप्तर्यसतिवैनृ
णांपश्यंतःपशुसाम्यताम् १

सुतेस्मिताम् ४७ प्रजाःपुरोहितादयश्चविचिक्युः अन्वेषितवंतः ४८ तंतत्रैवसंतम
पिनापश्यन्नितिदृष्टांतेनाह यथेति साश्रवःरुदंतः भर्तुर्विप्लवंनाशमदर्शनमित्यर्थः ४९ इतिचतुर्थेटीकायांत्रयोदशोऽध्या-
यः १३ चतुर्दशेतुदुष्पुत्रभयादंगेगतेद्विजैः अभिषिक्तस्यवेनस्यरोषात्तैर्वधउच्यते १ क्षेमदर्शिनः क्षेमचिंतकाः पशुसमा-
नरूपतांपश्यंतः १

अमात्यादीनांप्रकृतीनामसंमतम् पाठांतरेप्रकृत्यास्वभावेनासंमतम् २ ३ चोराः सर्वेलीनाः बभूवुः आरूढंनृपस्थानंराजासनंये
न अष्टविभूतिभिः लोकपालैश्वर्यैः ४ ५ ६ सत्रिणः मिलिताःसंतः ७ मूलतश्चाग्रतश्चदीप्तेज्वलितेकाष्ठेतन्मध्यवर्तिनांपिपी
लिकादीनांयथोभयतोव्यसनम् एवंतस्करेभ्यः पालकाच्चदुःखंप्राप्तमित्यर्थः ८ तदेवाहुः अराजकभयादिति अतदर्हणः रा

वीरमातरमाहूयसुनीथांब्रह्मवादिनः प्रकृत्यसंमतंवेनमभ्यषिंचन्पतिंभुवः २ श्रुत्वानृपासनग
तंवेनमत्युग्रशासनम् निलिल्युर्दस्यवःसर्वेसर्पत्रस्ताइवाखवः ३ सआरूढनृपस्थानउन्नद्धो
ऽष्टविभूतिभिः अवमेनेमहाभागान्स्तब्धःसंभावितःस्वतः ४ एवंमदांधउत्सिक्तोनिरंकुशइव-
द्विपः पर्यटन्रथमास्थायकंपयन्निवरोदसी ५ नयष्टव्यंनदातव्यंनहोतव्यंद्विजाःक्वचित्
इतिन्यवारयद्धर्मंभेरीघोषेणसर्वशः ६ वेनस्यावेक्ष्यमुनयोदुर्वृत्तस्यविचेष्टितम् विमृश्यलोकव्य-
सनंकृपयोचुःस्मसत्रिणः ७ अहोउभयतःप्राप्तंलोकस्यव्यसनंमहत् दारुण्युभयतोदीप्तइवतः-
स्करपालयोः ८ अराजकभयादेषकृतोराजाऽतदर्हणः ततोऽप्यासीद्भयंत्वद्यकथंस्यात्स्वस्तिदेहिना
म् ९ अहेरिवपयःपोषःपोषकस्याप्यनर्थभृत् वेनःप्रकृत्यैवखलःसुनीथागर्भसंभवः १० नि
रूपितःप्रजापालःसजिघांसतिवैप्रजाः तथाऽपिसांत्वयेमामुंनास्मांस्तत्पातकंस्पृशेत् ११ तद्विद्व
द्भिरसद्वृत्तोवेनोऽस्माभिःकृतोनृपः सांत्वितोयदिनोवाचंनग्रहीष्यत्यधर्मकृत् १२ लोकधिक्कारसंद-
ग्धंदहिष्यामःस्वतेजसा एवमध्यवसायैनंमुनयोगूढमन्यवः उपव्रज्याब्रुवन्वेनंसांत्वयित्वाचसाम
भिः १३ मुनयऊचुः नृपवर्यनिबोधैतद्यत्तेविज्ञापयामभोः आयुःश्रीबलकीर्तीनांतववतातविवर्द्धन
म् १४

ज्यानर्हः ९ अस्माकमप्यनिष्टंजातमित्याहुः अहेर्यथापयःपोषः क्षीरेणपोषणंपोषकस्याप्यनर्थंबिभर्त्तिपुष्णातितदेवाहुः
वेनइति १० निरूपितः नियुक्तोऽस्माभिःसांत्वयेमउपपत्तिभिः प्रार्थयिष्यामः तस्यपातकम् ११ स्वस्यतत्पातकस्पर्शेहेतुः तत्पातकत्वंविद्व
द्भिः १२ गूढोमन्युर्येषाम् सामभिःप्रियोक्तिभिः १३ १४

निष्कामानामानंत्यंमोक्षमपि १५ माविनशेत् माविनश्यतु १६ असाधवोयेअमात्यास्तेभ्यः यथायथाशास्त्रम् १७ १८ १९ २० सर्वा अ॰
न्लोकांश्चतत्पालानमरांश्चतत्पापकान्यज्ञांश्चसंगृण्हातिनियच्छतीतितथातम् विचित्रैः द्रव्ययज्ञादिभिः भवायसमृद्धये स्वदेशान् १५

धर्मआचरितःपुंसांवाङ्मनःकायबुद्धिभिः लोकान्विशोकान्वितरत्यथानंत्यमसंगिनाम १५
सतेमाविनशेद्वीरप्रजानांक्षेमलक्षणः यस्मिन्विनष्टेनृपतिरैश्वर्यादवरोहति १६ राजन्नसाध्व
मात्येभ्यश्चोरादिभ्यःप्रजानृपः रक्षन्यथाबलिंगृण्हन्निहप्रेत्यचमोदते १७ यस्यराष्ट्रेपुरेचैव-
भगवान्यज्ञपूरुषः इज्यतेस्वेनधर्मेणजनैर्वर्णाश्रमान्वितैः १८ तस्यराज्ञोमहाभागभगवान्भू
तभावनः परितुष्यातिविश्वात्मातिष्ठतोनिजशासने १९ तस्मिंस्तुष्टेकिमप्राप्यंजगतामीश्वरे-
श्वरे लोकाःसपालाह्येतस्मैहरंतिबलिमादृताः २० तंसर्वलोकामरयज्ञसंग्रहंत्रयीमयंद्रव्यमयं-
तपोमयम् यज्ञैर्विचित्रैर्यजतोभवायतेराजन्स्वदेशाननुरोद्धुमर्हसि २१ यज्ञेनयुष्मद्विषयेद्विजा
तिभिर्वितायमानेनसुराःकलाहरेः स्विष्टाःसुतुष्टाःप्रदिशंतिवांछितंतद्धेलनंनार्हथवीरचेष्टितुम्
२२ वेनउवाच बालिशाबतयूयंवाअधर्मेधर्ममानिनः येवृत्तिदंपतिंहित्वाजारंपतिमुपा
सते २३ अवजानंत्यमीमूढानृपरूपिणमीश्वरम् नानुविंदंतितेभद्रमिहलोकेपरत्रच २४
कोयज्ञपुरुषोनामयत्रवोभक्तिरीदृशी भर्तृस्नेहविदूराणांयथाजारेकुयोषिताम् २५ विष्णुर्विरिं-
च्योगिरिशइंद्रोवायुर्यमोरविः पर्जन्योधनदःसोमःक्षितिरग्निरपांपतिः २६ एतेचान्येचविबु-
धाःप्रभवोवरशापयोः देहेभवंतिनृपतेःसर्वदेवमयोनृपः २७

तद्वासिनोजनान् अनुरोद्धुमनुवर्तितुम् २१
युष्मद्विषयेत्वद्देशेहरेःकला अंशाःसुराः तेषांसुराणांहेलनमवज्ञाम् २२ बालिशाःअज्ञाः वृत्तिदमन्नादिप्रदंमांहित्वा २३ २४ ३६
भर्तृस्नेहोविदूरोयेषाम् २५ २६ देहेभवंतिनृपतेः अतोनृपतिरेवेश्वरः इतरेतदंशाइतिभावः २७ ७ ७ ७

बलिंचकरादिकम् अग्रभुक् आराध्यः २८ २९ तेनासत्कृताः भग्नायांयाञ्जायांचक्रुधुः ३० ३१ ३२ परिचक्षीतनिंदेत अशुभंवेन
विनाकृतमतामाहुः यदनुग्रहविषयःसन्नीदृशमैश्वर्यंयःप्राप्तः ३३ पूर्वंगूढमन्यवःहुंकृतैःहुंकारैः ३४ स्वाश्रमपदंप्रतिऋषिभिर्ग
तेगमनेकृते विद्यायोगेनमंत्रसहितयायुक्त्याओषधिबलेनपालयामास ३५ पुंवद्भाव आर्षःसरस्वत्याःसलिले आप्लुताइत्यर्थः३६

तस्मान्मांकर्मभिर्विप्रायजध्वंगतमत्सराः बलिंचमह्यंहरतमत्तोऽन्यःकोग्रभुक्पुमान् २८ मैत्रे
यउवाच इत्थंविपर्ययमतिःपापीयानुत्पथंगतः अनुनीयमानस्तद्याञ्जांनचक्रेभ्रष्टमंगलः २९
इतितेऽसत्कृतास्तेनद्विजाःपंडितमानिना भग्नायांभव्ययाञ्जायांतस्मैविदुरचुक्रुधुः ३० हन्यतांहन्यतामे
षपापःप्रकृतिदारुणः जीवन्जगदसावाशुकुरुतेभस्मसाद्ध्रुवम् ३१ नायमर्हत्यसद्वृत्तोनरदेववरासं
नम् योऽधियज्ञपतिंविष्णुंविनिंदत्यनपत्रपः ३२ कोवैनपरिचक्षीतवेनमेकमृतेऽशुभम् प्राप्तईदृ
शमैश्वर्यंयदनुग्रहभाजनः ३३ इत्थंव्यवसिताहंतुमृषयोरूढमन्यवः निजघ्नुर्हुंकृतैर्वेनंहतमच्युत
निंदया ३४ ऋषिभिःस्वाश्रमपदंगतेपुत्रकलेवरम् सुनीथापालयामासविद्यायोगेनशोचती ३५ एकदामुनयस्तेतुसरस्वत्सलिलाप्लुताः हुत्वाऽग्नीन्सत्कथाश्चक्रुरुपविष्टाःसरित्तटे ३६
वीक्ष्योत्थितान्महोत्पातानाहुर्लोकभयंकरान् अप्यभद्रमनाथायादस्युभ्योनभवेद्भुवः ३७ ए
वंमृशंतऋषयोधावतांसर्वतोदिशः पांसुःसमुत्थितोभूरिश्चोराणामभिलुंपताम् ३८ तदुपद्र
वमाज्ञायलोकस्यवसुलुंपताम् भर्तर्युपरतेतस्मिन्नन्योऽन्यंचजिघांसताम् ३९ चोरप्रायंज
नपदंहीनसत्वमराजकम् लोकान्नावारयन्शक्ता अपितद्दोषदर्शिनः ४०

तदातूत्पातान्वीक्ष्यभुवःअभद्रंनभवेत्किमित्याहुश्च ३७ एवंमृशंतऋषयःस्थिताः तदाधावतांचोराणांभूरिः पांसुःसमुत्थि
नः ३८ ततस्तदातेषांलोकस्यधनंलुंपतांजिघांसतांचोपद्रवमाज्ञाय ३९ तथाचोरप्रायमराजकंहीनसत्वंचजनपदमाज्ञाय
शक्ताअप्यवारणेदोषदर्शिनोऽपिलुंपतोलोकान्नावारयन्नित्यन्वयः ४० ७ ७ ७ ७

शक्तानांक्षत्रियाणामवारणेदोषइतिकिंवक्तव्यंसमदृगपिशांतोऽपिब्राह्मणोऽपियदिदीनानांसमुपेक्षकोभवेत्तर्हितस्यापिब्रह्मत- अ.
पःस्रवति ४१ ४२ अतउपेक्षादोषपरिहारायनांगस्येत्यादिविनिश्चित्यमहीपतेरूरुंतरसाममंथुरित्यन्वयः संस्थातुंनाशंगंतुम् १४
यद्वा ऋषयएवलुंपतोलोकान्नावारयन् कथंभूताः हुंकारेणैववेनंनिवारयितुंशक्ताअपितत्किंतस्मिन्निवारणाददोषदर्शिनः नचो
दासन् चोरोपद्रुतेर्दीनोपक्षायांतपोहानिप्रसंगात् नचान्यंतन्निवारकंराजानमकुर्वन् अंगवंशोच्छेदस्यानर्हत्वात् अतोवेनस्ये

ब्राह्मणःसमदृक्शांतोदीनानांसमुपेक्षकः स्रवतेब्रह्मतस्यापिभिन्नभांडात्पयोयथा ४१ नांगस्य
वंशोराजर्षेरेषसंस्थातुमर्हति अमोघवीर्याहिनृपावंशेऽस्मिन्केशवाश्रयाः ४२ विनिश्चित्यैव
मृषयोविपन्नस्यमहीपतेः ममंथुरूरुंतरसातत्रासीद्बाहुकोनरः ४३ काककृष्णोऽतिह्रस्वांगो
ह्रस्वबाहुर्महाहनुः ह्रस्वपान्निम्ननासाग्रोरक्ताक्षस्ताम्रमूर्द्धजः ४४ तंतुतेऽवनतंदीनंकिंकरोमीति
वादिनम् निषीदेत्यब्रुवंस्तातसनिषादस्ततोभवत् ४५ तस्यवंश्यास्तुनैषादागिरिकाननगोचराः
येनाहरज्जायमानोवेनकल्मषमुल्बणम् ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेनि
षादोत्पत्तिर्नामचतुर्दशोऽध्यायः १४ मैत्रेयउवाच अथतस्यपुनर्विप्रैरपुत्रस्यमहीपतेः बा
हुभ्यांमथ्यमानाभ्यांमिथुनंसमपद्यत १ तद्दृष्ट्वामिथुनंजातमृषयोब्रह्मवादिनः ऊचुःपरमसंतुष्टा
विदित्वाभगवत्कलाम् २ ऋषयऊचुः एषविष्णोर्भगवतःकलाभुवनपालिनी इयंचलक्ष्म्याः
संभूतिःपुरुषस्यानपायिनी ३

वदेहंममंथुरितियोज्यम् बाहुकोवामनः ४३ तमेवाह काकइवकृष्णः महत्योहनूक-
पोलप्रांतौयस्य ह्रस्वौपादौयस्य ४४ ४५ गिरिःकाननंगोचर आश्रयोनतुपुरादिप्रवेशोयेषाम् तत्रहेतुः येनकारणेनासावहर
त् ततस्तस्यवंश्यास्तथाभूताः ४६ इतिचतुर्थेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४ ततःपंचदशेविप्रैर्मथनाद्वेनबाहुतः जातस्यपृथु ३७
र्थोरुक्तमभिषेकार्हणादिकम् १ १ २ किमित्यूचुरित्यतआह एषइतिचतुर्भिः लक्ष्म्याःसंभूतिःकला ३ ७२ ७२

अत्रयः पुमान्सतुमहाराजोऽभविष्यति ४ सुदतीशोभनदंतवती गुणानांभूषणानांचभूषणरूपाअवरुंधतीभर्तृत्वेनभजंतीभविष्यति
५ अत्रहेतुः एषइतिलोकस्यरिरक्षयारिरक्षयिषया ६ स्वःस्त्रियः अप्सरसोनृत्यंतिस्म ७ ८ देवैःसहासृत्यआगत्यवैन्यस्यपृथोः
चिन्हैरेखात्मकंचक्रम् ९ अप्रतिहतंरेखांतरैरभिन्नंचक्रंयस्यचिन्हंसपरमेश्वरस्यांशः १० आभिषेचनिकानिअभिषेकसाधनानि

अयंतुप्रथमोराज्ञांपुमान्प्रथयितायशः पृथुर्नाममहाराजोभविष्यतिपृथुश्रवाः ४ इयंचसुदतीदेवीगुणभूषणभूषणा अर्चिर्नामवरारोहापृथुमेवावरुंधती ५ एषसाक्षाद्धरेरंशोजातोलोकरिरक्षया इयंचतत्परोहिश्रीरनुजज्ञेनपायिनी ६ मैत्रेयउवाच प्रशंसंतिस्मतंविप्रागंधर्वप्रवराजगुः मुमुचुःसुमनोधाराःसिद्धानृत्यंतिस्वःस्त्रियः ७ शंखतूर्यमृदंगाद्यानेदुर्दुंदुभयोदिवि तत्रसर्वउपाजग्मुर्देवर्षिपितृणांगणाः ८ ब्रह्माजगद्गुरुर्देवैःसहासृत्यसुरेश्वरैः वैन्यस्यदक्षिणेहस्तेदृष्ट्वाचिन्हंगदाभृतः ९ पादयोररविंदंचतंवैमेनेहरेःकलाम् यस्याप्रतिहतंचक्रमंशःसपरमेष्ठिनः १० तस्याभिषेकआरब्धोब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः आभिषेचनिकान्यस्मैआजह्रुःसर्वतोजनाः ११ सरित्समुद्रागिरयोनगागावःखगामृगाः द्यौःक्षितिःसर्वभूतानिसमाजह्रुरुपायनम् १२ सोऽभिषिक्तोमहाराजःसुवासाःसाध्वलंकृतः पत्न्याऽर्चिषाऽलंकृतयाविरेजेऽग्निरिवापरः १३ तस्मैजहारधनदोहैमंवीरवरासनम् वरुणःसलिलस्रावमातपत्रंशशिप्रभम् १४ वायुश्चवालव्यजनेधर्मःकीर्तिमयींस्रजम् इंद्रःकिरीटमुत्कृष्टंदंडसंयमनंयमः १५ ब्रह्माब्रह्ममयंवर्मभारतीहारमुत्तमम् हरिःसुदर्शनंचक्रंतत्पत्न्यव्याहतांश्रियम् १६ दशचंद्रमसिंरुद्रःशतचंद्रंतथाऽम्बिका सोमोऽमृतमयानश्वांस्त्वष्टारूपाश्रयंरथम् १७

११ १२ १३ हैमंवीरवरासनमुत्तमासनम् सलिलस्यस्रावोयस्मात् १४ द्वेवालव्यजने १५
ब्रह्ममयंवर्मकवचम् तत्पत्नीश्रीः श्रियंसंपदं १६ दशचंद्राकाराणिबिंबानिकोशेयस्यतम् असिंखड्गंशतचंद्रंचर्म रूपाश्रयमतिसुंदरम् १७

अजस्यगोश्वशृंगाभ्यांनिर्मितंचापम् योगमय्योपादस्पर्शमात्रेणाभीष्टदेशप्रापिके १८ नाट्यादिकौशलंखेचराः आत्मजंस्वप्रभवम्
१९ तंस्तोतुमुपस्थिताः २० स्तावकान् स्तोतुमुद्यतान् अभिप्रेत्यज्ञात्वा २१ लोकेस्पष्टगुणस्यसतोमेस्तुतिःस्यात् अधुनातुकि
माश्रयोमेस्तवोयोज्यताम् अतोवोगिरोऽधुनामयिवितथामाभूवन् यद्वा लोकेअधुनाअस्पष्टगुणस्यमेकिमाश्रयः स्तवःस्यात्
अतएषः क्रियमाणः स्तवः मेमदन्यस्ययोज्यतांनतुमेवितथाभिमानापत्तेरित्यर्थः २२ तस्मात्परोक्षेकालांतरेस्पष्टेषुगुणेषुस-
त्सु अस्माकमुपश्रुतानियशांसिप्रतिस्तोत्रमलमत्यर्थंकरिष्यथ हेअपीच्यवाचः मधुरगिरः सभ्यैः प्रेरितावयंत्वामेवस्तुमइतिचे

अग्निराजगवंचापंसूर्योरश्मिमयानिषून् भूः पादुकेयोगमय्यौद्यौः पुष्पावलिमन्वहम् १८ नाट्यंसु
गीतंवादित्रमंतर्धानंचखेचराः ऋषयश्चाशिषःसत्याःसमुद्रः शंखमात्मजम् १९ सिंधवःपर्वता-
नद्योरथवीथीर्महात्मनः सूतोऽथमागधोबंदीतंस्तोतुमुपतस्थिरे २० स्तावकांस्तानभिप्रेत्यपृथु
र्वैन्यःप्रतापवान् मेघनिर्ह्रादयावाचाप्रहसन्निदमब्रवीत् २१ पृथुरुवाच भोःसूतहेमागध-
सौम्यबंदिंल्लोकेऽधुनास्पष्टगुणस्यमेस्यात् किमाश्रयोमेस्तवएषयोज्यतामामय्यभूवन्वितथागि
रोवः २२ तस्मात्परोक्षेऽस्मदुपश्रुतान्यलंकरिष्यथस्तोत्रमपीच्यवाचः सत्युत्तमश्लोकगुणानुवादे
जुगुप्सितंनस्तवयंतिसभ्याः २३ महद्गुणानात्मनिकर्तुमीशःकःस्तावकैःस्तावयतेऽसतोऽपि तेऽस्या
भविष्यन्नितिविप्रलब्धोजनावहासंकुमतिर्नवेद २४ प्रभवोह्यात्मनःस्तोत्रंजुगुप्सन्त्यपिविश्रुताः
ह्रीमंतःपरमोदाराःपौरुषंवाविगर्हितम् २५

तत्राह उत्तमश्लोकस्यगुणानुवादेकार्येसतिजुगुप्सितमर्वाचीनंनस्ताव
यंति २३ ननुसंभावितैरेवगुणैरात्मानंजनस्तावयतीतिचेत्तत्राह महतांगुणानात्मनिसंपादयितुंशक्तोऽपिअसतोगुणान्संभावनामा
त्रेणकःस्तावयते यद्वा आदावेवसतोऽपिकः स्तावयते स्वतएवप्रख्यातिसिद्धेः अन्यस्तुमिथ्यागुणस्तुतिश्लाघीमंदइत्याह तद्दति
यद्ययंशास्त्राभ्यासादिकमकरिष्यत्तर्ह्यस्यविद्यादयोगुणाभविष्यन्नितिक्रियानिष्पत्त्याविप्रलब्धोजनानामवहासंनवेद २४ किंच प्र
भवोऽपिविश्रुताअपिह्रीमंतोऽपिजुगुप्सन्ति वेति दृष्टांतेयथाऽतिस्तुतौक्रियमाणायांविगर्हितंब्राह्मणवधादिपौरुषंनिंदंतितथाउचिता-
मपिस्तुतिंनसहंतइत्यर्थः २५

वरीमभिरितिदीर्घत्वमार्षंभवितृप्रधानोऽयंनिर्देशः वरिष्ठैः कर्मभिरविदिताइत्यर्थः २६ इतिचतुर्थेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५
षोडशेसर्वलोकेशैःसत्कृतंभार्ययायुतम् मुनिप्रयुक्ताःसूताद्याःस्तुवंतिस्मेतिवर्ण्यते १ १ नालंनसमर्थाः योभवान्अवतारेष्व
पिअस्याधिक्यमाहुः वेनस्यांगात् जातस्यतेपौरुषाणिप्रतिअवितर्क्यतयाब्रह्मादीनामपिधियोबभ्रमुः कुतः पुनर्वयंतद्वर्णनेसमर्था
भवेम २ अथापियथावद्वर्णयितुमशक्ताअपिकथाऽमृतेसादराः मुनिभिरुपदेशयोगबलेनहृदिप्रकाशनंतदनतिक्रम्यवितन्महि
विस्तारयामः ३ ४ तनौस्वदेहेलोकपालानांतनूर्मूर्तीः कालेकालेबिभर्ति यथाभागंपालनपोषणानुरंजनादिकार्यानुसारेणयज्ञा

वयंत्वविदितालोकेसूताद्यापिवरीमभिः कर्मभिःकथमात्मानंगापयिष्यामबालवत् २६ इति श्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेपंचदशोऽध्यायः १५ मैत्रेयउवाच इतिब्रुवाणं नृपतिंगायकामुनिचोदिताः तुष्टुवुस्तुष्टमनसस्तद्वागमृतसेवया १ नालंवयंतेमहिमानुवर्णनेयोदेववर्योऽवततारमायया वेनांगजातस्यचपौरुषाणितेवाचस्पतीनामपिबभ्रमुर्धियः २ अथाप्युदारश्रवसःपृथोर्हरेःकलाऽवतारस्यकथाऽमृतादृताः यथोपदेशंमुनिभिःप्रचोदिताःश्लाघ्यानिकर्माणिवयंवितन्महि ३ एषधर्मभृतांश्रेष्ठोलोकंधर्मेनुवर्तयन् गोप्ताचधर्मसेतूनांशास्तातत्परिपंथिनाम् ४ एषवैलोकपालानांबिभर्त्येकस्तनौतनूः कालेकालेयथाभागंलोकयोरुभयोर्हितम् ५ वसुकालउपादत्तेकालेचायंविमुंचति समःसर्वेषुभूतेषुप्रतपन्सूर्यवद्विभुः ६ तितिक्षत्यक्रमंवैन्यउपर्याक्रमतामपि भूतानांकरुणःशश्वदार्तानांक्षितिवृत्तिमान् ७ देवेऽवर्षत्यसौदेवोनरदेववपुर्हरिः कृच्छ्रप्राणाःप्रजाह्येषरक्षिष्यत्यंजसेंद्रवत् ८

दिप्रवर्तनेनस्वर्गस्यहितंवृष्ट्यादिनाचभूर्लोकस्यहितंयथा
भवतितथा ५ सूर्यादितनुधारणमेवाहाष्टभिः वसुधनंकरादानकालेआदत्तेदुर्भिक्षादिकालेविमुंचतिच अष्टौमासान्सूर्योयथाव
सुजलमादत्तेवर्षासुविमुंचतितद्वत् ६ मस्तकेपादेनाक्रमतामप्यार्तानांभूतानामतिक्रमंसहिष्यते क्षितेर्वृत्तिःसर्वसहनंसावृत्तिर्य
स्यास्तिसतथा ७ देवेऽवर्षतिएषकृच्छ्रंगताःप्राणायासांताः प्रजाः स्वयंवृष्टिंकृत्वारक्षिष्यति अत्रहेतुः असौनरदेववपुर्हरिरिति ८

वदनमेवामृतमूर्तिश्चंद्रस्तेनसानुरागोऽवलोकोयस्मिन् विशदंस्मितंतेनचारुणाअत्रचक्कचिद्वर्तमानसामीप्येवर्तमानवच्चेतिभूत
निर्देशश्चआशंसायांभूतवच्चेतिद्रष्टव्यः ९ नव्यक्तंवर्त्मप्रवेशनिर्गममार्गोयस्य निगूढंनिष्पत्तेःपूर्वमविज्ञातंकार्यंयस्यतच्चकार्यंगंभी
रंकिमर्थमेतत् कृतमित्यन्यैरज्ञाताभिप्रायंविधत्तइतितथाउपगुप्तंसंरक्षितंवित्तंयस्य अनंतमाहात्म्यश्चासौगुणानामेकंधामवि-
ष्णुर्यस्मिन् अनंतमाहात्म्योपेतागुणाएवएकंधामस्थानंयस्येतिवा संवृतात्मासंयतमूर्तिः समुद्रचरत्वेनवरुणस्याप्येतेगुणाद्रष्ट-
व्याः १० दुरासदःशत्रोर्मनसाऽपिप्राप्तुमशक्यः दुर्विषहःशत्रुभिःसोढुमशक्यः विदूरवत्पौरुषेणाभिभवितुमशक्यः वेनएवारणि

आप्याययत्यसौलोकंवदनामृतमूर्तिना सानुरागावलोकेनविशदस्मितचारुणा ९ अव्यक्तवर्त्मैषनिगू
ढकार्योगंभीरवेधाउपगुप्तवित्तः अनंतमाहात्म्यगुणैकधामापृथुःप्रचेताइवसंवृतात्मा १० दुरासदोदु
र्विषहआसन्नोऽपिविदूरवत् नैवाभिभवितुंशक्योवेनारण्युत्थितोनलः ११ अंतर्बहिश्चभूतानांपश्यन्
कर्माणिचारणैः उदासीनइवाध्यक्षोवायुरात्मेवदेहिनाम् १२ नादंड्यंदंडयत्येषसुतमात्मद्विषामपि
दंडयत्यात्मजमपिदंड्यंधर्मपथेस्थितः १३ अस्याप्रतिहतंचक्रंपृथोरामानसाचलात् वर्ततेभगवान-
र्कोयावत्तपतिगोगणैः १४ रंजयिष्यतियल्लोकमयमात्मविचेष्टितैः अथामुमाहूराजानंमनोरंजनकैः
प्रजाः १५ दृढव्रतःसत्यसंधोब्रह्मण्योवृद्धसेवकः शरण्यःसर्वभूतानांमानदोदीनवत्सलः १६ मातृ
भक्तिःपरस्त्रीषुपत्न्यामर्धइवात्मनः प्रजासुपितृवत्स्निग्धःकिंकरोब्रह्मवादिनाम् १७

स्तस्मादुत्थितः ११
चारणैर्गुप्तभृत्यैः पश्यन्नपिस्वस्तुतिनिंदादावुदासीनइववर्तिष्यते यथादेहिनामध्यक्षोऽविकृतआत्मभूतोवायुःसूत्रात्मातद्वत् १२ आ
त्मद्विषांसुतमिति सुतग्रहणंस्वात्मजसाम्यार्थम् धर्मपथेयमस्यवृत्तेस्थितः १३ चक्रमाज्ञासेनावारथस्यवाचक्रम् मानसाचलम-
भिव्याप्यप्रवर्तते किंपर्यंतमित्यतआह अर्कोरश्मिगणैर्यावत्तपतितावत् १४ यद्यस्माद्रंजयिष्यति अथतस्मान्मनोरंजनैर्हेतुभि
रमुंराजानमाहुः मनोरंजनकैरितिचेष्टितविशेषणम् १५।१६ मातरीवभक्तिर्भजनंयस्यआत्मनोदेहस्यार्द्धइवपत्न्यांप्रीतिमान् १७

नंदिं स्त्ररवं वर्द्धयतीति तथा मुक्तसंगेषु प्रकृष्टः संगो यस्य दंडपाणिरिवेत्यपराधानुपेक्षणमुच्यते नादंड्यमित्यत्र पक्षपाताभाव उक्तः १८
अयं त्विति तुशब्देन निरुपमत्वं दर्शयति कोसावात्मा तमाह यस्मिन्प्रतीतमपि नानात्वमर्थशून्यं पश्यंति १९ आ उदयाद्रेस्तत्पर्यंतं गो-
प्तागोपायिष्यति तदर्थं पर्यस्यते पर्यटिष्यति प्रदक्षिणीकरिष्यतीत्यर्थः २० तदा प्रदक्षिणं कुर्वते अस्मै मंस्यंते ज्ञास्यंतीति तस्य यश उच्चरं

देहिनामात्मवत्प्रेष्ठः सुहृदां नंदिवर्द्धनः मुक्तसंगप्रसंगोयं दंडपाणिरसाधुषु १८ अयं तु साक्षाद्भग-
वांस्त्र्यधीशः कूटस्थ आत्मा कलयाऽवतीर्णः यस्मिन्नविद्यारचितं निरर्थकं पश्यंति नानात्वमपि प्रती
तम् १९ अयं भुवो मंडलमोदयाद्रेर्गोप्तैकवीरो नरदेवनाथः आस्थाय जैत्रं रथमात्तचापः पर्यस्यते द
क्षिणतो यथाऽर्कः २० अस्मै नृपालाः किल तत्र तत्र बलिं हरिष्यंति सलोकपालाः मंस्यंत एषां स्त्रिय
आदिराजं चक्रायुधं तद्यश उच्चरंत्यः २१ अयं महीं गां दुदुहेऽधिराजः प्रजापतिर्वृत्तिकरः प्रजानाम्
यो लीलयाऽद्रीन्स्वशरासकोट्या भिंदन्समां गामकरोद्यथेंद्रः २२ विस्फूर्जयन्नाजगवं धनुः स्वयं य-
दाचरत्क्ष्मामविषह्यमाजौ तदा निलिल्युर्दिशि दिश्यसंतो लांगूलमुद्यम्येव यथा मृगेंद्रः २३ एषोऽश्व
मेधान्शतमाजहार सरस्वती प्रादुरभावि यत्र अहार्षीद्यस्य हयं पुरंदरः शतक्रतुश्चरमे वर्तमाने २४
एष स्वसद्मोपवने समेत्य सनत्कुमारं भगवंतमेकम् आराध्य भक्त्यालभतामलं तज्ज्ञानं यतो ब्रह्म प
रं विदंति २५ तत्र तत्र गिरस्तास्ता इति विश्रुतविक्रमः श्रोष्यत्यात्माश्रिता गाथाः पृथुः पृथुपराक्रमः
२६ दिशो विजित्याप्रतिरुद्धचक्रः स्वतेजसोत्पाटितलोकशल्यः सुरासुरेंद्रैरुपगीयमानमहानुभा
वो भविता पतिर्भुवः २७ इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे षोडशोऽध्यायः १६

त्यः कीर्तयंत्यः २१ इंद्र इवाद्रीन्भिंदन् २२ लांगूलमुन्नमय्य यथा मृगेंद्रश्चरति तथा धनुर्विस्फूर्जयन् यदा क्ष्मामचरत् २३ प्रादुरभावि
प्रादुरभूत् कर्मकर्तरि चिण् तत्राहार्षीत् हरणं करिष्यतीत्यर्थः २४ २५ विश्रुता विक्रमा यस्य गाथाः प्रबंधान् आत्माश्रिताः विष्ण्वा-
श्रिताः २६ उपगीयमानो महाऽनुभावो यस्य २७ इति चतुर्थे टीकायां षोडशोऽध्यायः १६ ७ ७ ७

ततःसप्तदशेलोकक्षुधःप्रशमयन्पृथुः ग्रस्तबीजांमहींहंतुंयत्तोभीत्यातयास्तुतः १ छंदयामासतोषितवान् १ भृत्यानमात्यान् पुरो-
धसःपुरोहितांश्चश्रेणीःतैलिकतांबूलकादीन् पौरविशेषान् प्रकृतीःनियोगिनः २ दोहनंपात्रम् ३ मेध्यंयज्ञार्हम् सविज्ञानमपरो
क्षज्ञानसहितम् ५ पूर्वदेहःपृथ्ववतारः तत्कथाश्रयम् स्तुश्रवोयस्य ६ अदुग्धत् दुग्धवान् ७ ८ जनतायास्त्वंपालइत्यामंत्रि

मैत्रेयउवाच एवंसभगवान्वैन्यःख्यापितोगुणकर्मभिः छंदयामासतान्कामैःप्रतिपूज्याभिनं-
द्यच १ ब्राह्मणप्रमुखान्वर्णान्भृत्यामात्यपुरोधसः पौरान्जानपदान्श्रेणीःप्रकृतीःसमपूजय
त् २ विदुरउवाच कस्माद्दधारगोरूपंधरित्रीबहुरूपिणी यांदुदोहपृथुस्तत्रकोवत्सो-
दोहनंचकिम् ३ प्रकृत्याविषमादेवीकृतातेनसमाकथम् तस्यमेध्यंहयंदेवःकस्यहेतोरपाहर
त् ४ सनत्कुमाराद्भगवतोब्रह्मन्ब्रह्मविदुत्तमात् लब्ध्वाज्ञानंसविज्ञानंराजर्षिःकांगतिंगतः
५ यच्चान्यदपिकृष्णस्यभवान्भगवतःप्रभोः श्रवःसुश्रवसःपुण्यंपूर्वदेहकथाश्रयम् ६
भक्तायमेनुरक्तायतवचाधोक्षजस्यच वक्तुमर्हतियोदुह्यद्वैन्यरूपेणगामिमाम् ७ सूत
उवाच चोदितोविदुरेणैवंवासुदेवकथांप्रति प्रशस्यतंप्रीतमनामैत्रेयःप्रत्यभाषत ८
मैत्रेयउवाच यदाभिषिक्तःपृथुरंगविप्रैरामंत्रितोजनतायाश्चपालः प्रजानिरन्नेक्षितिपृ-
ष्ठएत्यक्षुत्क्षामदेहाःपतिमभ्यवोचन् ९ वयंराजन्जाठरेणाभितप्तायथाग्निनाकोटरस्थेनवृ
क्षाः त्वामद्ययाताःशरणंशरण्यंयःसाधितोवृत्तिकरःपतिर्नः १० तन्नोभवानीहतुरातवेन्नंक्षुधा
र्दितानांनरदेवदेव यावन्ननंक्ष्यामहउज्झितोर्जावार्तापतिस्त्वंकिललोकपालः ११

तोनियुक्तः तदानिरन्ने
क्षितितलेसतिक्षुधाक्षामाःक्षीणदेहायासांताःप्रजाएत्यपृथुमब्रुवन् ९ जाठरेणाग्निनाऽभितप्ताः यःसाधितः विप्रैर्मथनेसंपादितः
तंत्वांशरणंयाताः १० तत्तस्मान्नोऽस्माकमन्नंरातवेरातुंदातुम् ईहतुईहतांयत्नंकरोतु उज्झितोर्जास्त्यक्तान्नाःसत्यः वार्तायाःजीविका-
याःपतिः ११

परिदेवनंविलापम् निमित्तंहेतुमन्वपद्यतज्ञातवान् १२ पृथिव्याओषधिबीजानिग्रस्तानीति व्यवसितोनिश्चितवान् १३ मृगयुनाद्रुता अनुगतामृगीव १४ १५ रोदसीद्यावापृथिव्यौतयोरंतरमंतरिक्षंच अनुपृष्ठतःउद्यतमायुधंयेन १६ १७ १८ योधर्मज्ञइतिमतःसभवा

मैत्रेयउवाच पृथुःप्रजानांकरुणंनिशम्यपरिदेवनम् दीर्घंदध्यौकुरुश्रेष्ठनिमित्तंसोऽन्वपद्यत
१२ इतिव्यवसितोबुद्ध्याप्रगृहीतशरासनः संदधेविशिखंभूमेःक्रुद्धस्त्रिपुरहायथा १३ प्रवेपमाना-
धरणीनिशम्योदायुधंचतम् गौःसत्यपाद्रवद्भीतामृगीवमृगयुद्रुता १४ तामन्वधावत्तद्वैन्यःकुपि-
तोऽत्यरुणेक्षणः शरंधनुषिसंधाययत्रयत्रपलायते १५ सादिशोविदिशोदेवीरोदसीचांतरंतयोः
धावतीतत्रतत्रैनंददर्शानूद्यतायुधम् १६ लोकेनाविंदतत्राणंवैन्यान्मृत्योरिवप्रजाः त्रस्तातदानिववृते
हृदयेनविदूयता १७ उवाचचमहाभागंधर्मज्ञापन्नवत्सल त्राहिमामपिभूतानांपालनेऽवस्थितोभ
वान् १८ सत्वंजिघांससेकस्माद्दीनामकृतकिल्बिषाम् अहनिष्यत्कथंयोषांधर्मज्ञइतियोमतः १९
प्रहरंतिनवैस्त्रीषुकृतागःस्वपिजंतवः किमुतत्वद्विधाराजन्करुणादीनवत्सलाः २० मांविपाट्या
जरांनावंयत्रविश्वंप्रतिष्ठितम् आत्मानंचप्रजाश्चेमाःकथमंभसिधास्यसि २१ पृथुरुवाच
वसुधेत्वांवधिष्यामिमच्छासनपराङ्मुखीं भागंबर्हिषियावृंक्तेनतनोषिचनोवसु २२ यवसंजग्ध्यनु
दिनंनैवदोग्ध्यौधसंपयः तस्यामेवंहिदुष्टायांदंडोनात्रनशस्यते २३ त्वंखल्वोषधिबीजानिप्राक्सृष्टा
निस्वयंभुवा नमुंचस्यात्मरुद्धानिमामवज्ञायमंदधीः २४

न् योषांमांकथमहनिष्यत् हनिष्यति १९ २० अजरांदृढांधास्यसिधारयिष्यसि २१ बर्हिषियज्ञेयाभवतीदेवतारूपेणभागंवृंक्तेवसुधान्यादिक-
म् २२ गोरूपेणतुयवसंतृणंजग्धि अत्तीत्यर्थः पयस्तकैनैवदोग्धिदुग्धंनस्रवति अत्रास्मिन्नपराधे २३ आत्मनिदेहेरुद्धानि २४ ७

महद्धेसर्वथाअन्नंनस्यादितिचेदतआह अमूषांप्रजानाम् मेदसामांसेन २५ यदुक्तंयोषांकथंहनिष्यतीतितत्राह पुमानिति तस्यवधोऽ
वधएव २६ यच्चोक्तंकथमंभसिधास्यसीतितत्राह त्वामिति तिलशः तिलप्रमाणानिखंडानिइत्येवंभूतामवस्थांनीत्वा २७ मन्युमयीं
मूर्तिंबिभ्रतम् कृतांततुल्यत्वमुच्यतेनतुकृतांतस्यमन्युमयीमूर्तिरिति २८ शंकूद्सत्वतनुंदेवमकस्मादतिदारुणम् वीक्ष्यमाणाप्रथुंप
प्थ्वीतुष्टावकरुणोक्तिभिः माययाविन्यस्तारचितानानाघोरादितनवोयेनगुणात्मनेगुणमयत्वेनप्रतीयमानायवस्तुतस्तुनिर्धूतानिरस्ता
द्रव्यक्रियाकारकेषुअधिभूताध्यात्माधिदैवेषुविभ्रमोऽहंकारः तन्निमित्ताऊर्मयोरागद्वेषादयश्चयस्मिन्तस्मै २९ अहोसर्वजीवाश्र

अमूषांक्षुत्परीतानामार्तानांपरिदेवितम् शमयिष्यामिमद्बाणैर्भिन्नायास्तवमेदसा २५ पुमान्-
योषिदुतक्लीबआत्मसंभावनोऽधमः भूतेषुनिरनुक्रोशोनृपाणांतद्वधोऽवधः २६ त्वांस्तब्धांदुर्मदानी
त्वामायोगांतिलशःशरैः आत्मयोगबलेनेमाधारयिष्याम्यहंप्रजाः २७ एवंमन्युमयींमूर्तिंकृतांतमि
वबिभ्रतम् प्रणताप्रांजलिःप्राहमहीसंजातवेपथुः २८ धरोवाच नमःपरस्मैपुरुषायमाय
याविन्यस्तनानातनवेगुणात्मने नमःस्वरूपानुभवेननिर्धुतद्रव्यक्रियाकारकविभ्रमोर्मये २९ येना
हमात्मायतनंविनिर्मिताधात्रायतोयंगुणसर्गसंग्रहः सएवमांहंतुमुदायुधःस्वराडुपस्थितोऽन्यंशरणंक
माश्रये ३० यएतदादावसृजच्चराचरंस्वमाययाऽत्माश्रययाऽवितर्क्यया तयैवसोऽयंकिलगोप्तुमुद्य-
तःकथंनुमांधर्मपरोजिघांसति ३१ नूनंबतेशस्यसमीहितंजनैस्तन्माययादुर्जययाऽकृतात्मभिः नल-
क्ष्यतेयस्त्वकरोदकारयद्योऽनेकएकःपरतश्चईश्वरः ३२

यत्वेनसृष्टांमांकथंहंतुंप्रवर्ततइत्याह येनविधात्राआत्मनांजी
वानामायतनमहंनिर्मिता यतःयस्यांमयिगुणसर्गस्यचतुर्विधभूतग्रामस्यसंग्रहःधारणम् स्वराट्स्वतंत्रः ३० सृष्टिसंहारकारकोऽहमेवेति
चेत् तथाऽपिप्रजापालनेप्रवृत्तस्यमद्वधोनुचितएवेत्याह यएतदिति आत्माश्रययाजीवविषयिण्या ३१ अतोदुर्ज्ञेयमीश्वरचेष्टितमित्याह
नूनमिति अकृतात्मभिःविक्षिप्तचित्तैः यईश्वरःस्वतंत्रःअकरोत् ब्रह्माणंपरतइतितेनब्रह्मणाचराचरमकारयत् यश्चस्वतएकःपरतोमा
ययाअनेकः ३२

तस्मादचिंत्यशक्तयेकेवलंनमइत्याह सर्गादिजन्मस्थितिभंगमस्यजगतः अनुरुणद्धि अनुवर्ततेकरोतिद्रव्याणिमहाभूतानिक्रियाइंद्रि-
याणिकारकादेवाः चेतनाबुद्धिः आत्मा ऽहंकारः तैःस्वशक्तिरूपैः समुन्नद्धाः समुत्कटानिरुद्धाःशक्तयोयस्य ३३ प्राणिनांधारणार्थं-
मांरसातलादुद्धृत्येदानींप्रजारक्षणेप्रवृत्तस्यमद्वधोनयुक्तइतिसकरुणमाह द्वाभ्याम् हेअजयःसृष्टवान् सएवभवान् स्वनिर्मितंच
राचरंजगत् सम्यक् स्थापयितुमादिसूकरःसन् मामभ्युज्जहार ३४ सएवधराधरोवराहोऽद्य अपामुपस्थेउपरिमयिनावि आधार
भूतायामवस्थिताः प्रजा रक्षितुमिच्छुःवीरमूर्तिः पृथुरूपः समभूत् यएवंभूतःसत्वंपयसिनिमित्तेमांजिघांससीतिचित्रमित्यर्थः ३५

सर्गादियोऽस्यानुरुणद्धिशक्तिभिर्द्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मभिः तस्मैसमुन्नद्धनिरुद्धशक्तयेनमःप
रस्मैपुरुषायवेधसे ३३ सवैभवानात्मविनिर्मितंजगद्भूतेंद्रियांतःकरणात्मकंविभो संस्थापयिष्य-
न्नजमांरसातलादभ्युज्जहारांभसआदिसूकरः ३४ अपामुपस्थेमयिनाव्यवस्थिताःप्रजाभवानद्यरि
रक्षिषुःकिल सवीरमूर्तिःसमभूद्धराधरोयोमांपयस्युग्रशरोजिघांससि ३५ नूनंजनैरीहितमीश्व-
राणामस्मद्विधैस्तद्गुणसर्गमायया नज्ञायतेमोहितचित्तवर्त्मभिस्तेभ्योनमोवीरयशस्करेभ्यः ३६
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुविजयेधरित्रीनिग्रहोनामसप्तदशोऽध्यायः १७
मैत्रेयउवाच इत्थंपृथुमभिष्टूयरुषाप्रस्फुरिताधरम् पुनराहावनिर्भीतासंस्तभ्यात्मानमा-
त्मना १

तस्मादीश्वरचेष्टितंदुर्ज्ञेयमितिकैमुत्यन्यायेनोपसंहरति नूनमिति तस्येश्वरस्यगुणसर्गरूपयामाययामोहितंचि
त्तमेववर्त्मयेषाम् मोहितानिचित्तवर्त्मानियेषामितिवा तैर्जनैः ईश्वराणांहरिभक्तानामेवतावदीहितंनज्ञायतेकिंपुनस्तस्यपरमेश्वर-
स्य अतएवपरमेश्वरवत् तेभ्योऽपिनमएवकेवलम् वीराणांजितेंद्रियाणांयशःकुर्वंतियेतेभ्यः यथावीराणांयशोवर्द्धेततथाचेष्टतां
नतुयथेष्टमितिभावः ३६ इतिचतुर्थेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः १७ अष्टादशेमहीवाक्याद्वत्सपात्रादिभेदतः पृथ्वा-
दिभिस्तत्सादुग्धास्वंस्वंदुग्धमितीर्यते १ १ ७ ७ ७ ७ ७

हेअभिभोप्रभो यद्वा भोदेवअभिअभयंयथाभवत्येवंमन्युंसंनियच्छ श्राविर्तंविज्ञापितम् नमद्वाक्येऽनादरःकर्तव्यइत्याह बुधोहिसर्व
तःसारमादत्ते २ मयिजीर्णाश्चोषधीरुपायेनगृहाणेतिवक्तुमुपायेनसर्वंसिध्यतिनान्यथेत्याह अस्मिन्निितित्रिभिः पुंसांश्रेयसःपुरुषा-
र्थस्यप्रसिद्धये अस्मिँल्लोकेकृष्यादयः अमुष्मिंश्चलोकेऽग्निहोत्रादयोयोगाउपायाद्दृष्टाः प्रयुक्ताअनुष्ठिताश्च ३ पूर्वैर्दर्शितान् अवरोऽ
र्वाचीनः ४ अविद्वान्विद्वानपीतिवाव्यभिचरंतिनसिध्यंति ५ सहेतुकमुपायमाह पुरेतिषड्भिः भवद्भिरितिराजसामान्याभिप्रा-

संनियच्छाभिभोमन्युंनिबोधश्राविर्तंचमे सर्वतःसारमादत्तेयथामधुकरोबुधः २ अस्मिन्लोकेऽ
थवाऽमुष्मिन्मुनिभिस्तत्वदर्शिभिः दृष्टायोगाःप्रयुक्ताश्चपुंसांश्रेयःप्रसिद्धये ३ तानातिष्ठतियः
सम्यगुपायान्पूर्वदर्शितान् अवरःश्रद्धयोपेतउपेयान्विदतेऽजसा ४ ताननादृत्ययोविद्वानर्था
नारभतेस्वयम् तस्यव्यभिचरंत्यर्थाआरब्धाश्चपुनःपुनः ५ पुरासृष्टाह्योषधयोब्रह्मणायावि-
शांपते भुज्यमानामयादृष्टाभवद्भिरधृतव्रतैः ६ अपालिताऽनादृताचभवद्भिर्लोकपालकैः चो
रीभूतेऽथलोकेऽहंयज्ञार्थेऽग्रसमोषधीः ७ नूनंतावीरुधःक्षीणामयिकालेनभूयसा तत्रयोगेन-
दृष्टेनभवानादातुमर्हति ८ वत्संकल्पयमेवीरयेनाहंवत्सलातव धोक्ष्येक्षीरमयान्कामाननु-
रूपंचदोहनम् ९ दोग्धारंचमहाबाहोभूतानांभूतभावन अन्नमीप्सितमूर्जस्वद्भगवान्वांछते-
यदि १० समांचकुरुमांराजन्देवदृष्टंयथापयः अपर्तावपिभद्रंतउपावर्तेतमेविभो ११ इतिप्रि
यंहितंवाक्यंभुवआदायभूपतिः वत्संकृत्वामनुंपाणावदुहत्सकलौषधीः १२

येणवेनादिभिरितिवा ६
अपालिताचौराद्यनिवारणात् अनादृताचयज्ञादिप्रवर्तनाऽभावात् यज्ञार्थेअग्रसंगिलितवती अन्यथाऽधृतव्रतैर्भुक्तानप्रसोष्यंते
ततश्चयज्ञादयोनसिध्येरन्नितिभावः ७ क्षीणाजीर्णाः ८ वत्संस्वकुलेमुख्यम् दोहनंदोहपात्रंदोग्धारंचोपकल्पय धोक्ष्येप्रपूर
यिष्यामि ९ भूतानामभीप्सितमन्नमूर्जस्वत् बलप्रदम् १० अपगतेऽपिवर्षर्तौयथामेसर्वतोवर्तेत ११ १२ ६९ ६९

प्रसंगादर्थांतरमाह तथेति यथाएथुः एवंसर्वत्रवाक्येपरेऽपिसारमाददते प्रस्तुतमनुवर्तयति ततोऽन्येचऋष्यादयः पंचदशादुदुहुः एथुभावि-
तांवशीकृताम् १३ देवींपृथ्वीम् वाङ्मनःश्रवणैर्वेदग्रहणादिंद्रियाणांपात्रत्वम् १४ सोममममृतंवीर्यमनःशक्तिम् ओजइंद्रियशक्तिम् बलं
देहशक्तिंतदेवपयः १५ सुरामासवंचतालादिमधम् १६ मधुवाङ्माधुर्यंसौभगंसौंदर्यंतत्सहितम् १७ कव्यंपितृणामन्नम् आमपात्रेपक्के-
मृन्मयेअधुक्षतदुदुहुः १८ संकल्पनामयीमणिमादिसिद्धिंयेविद्याधरादयस्तेचतमेववत्संप्रकल्प्यनभस्येवपात्रेखेचरत्वादिरूपांविद्यांदुदु

तथापरेचसर्वत्रसारमाददतेबुधाः ततोऽन्येचयथाकामंदुदुहुःएथुभाविताम् १३ ऋषयोदुदुहुर्देवीमिंद्रियेष्वथसत्तम वत्संबृहस्पतिंकृत्वापयश्छंदोमयंशुचि १४ कृत्वावत्संसुरगणाइंद्रंसोममदूदुहन् हिरण्मयेनपात्रेणवीर्यमोजोबलंपयः १५ दैतेयादानवावत्संप्रह्लादमसुरर्षभम् विधायादूदुहन्क्षीरमयःपात्रेसुराऽसवम् १६ गंधर्वाप्सरसोऽधुक्षन्पात्रेपद्ममयेपयः वत्संविश्वावसुंकृत्वागांधर्वंमधुसौभगम् १७ वत्सेनपितरोऽर्यम्णाकव्यंक्षीरमधुक्षत आमपात्रेमहाभागाःश्रद्धया-श्राद्धदेवताः १८ प्रकल्प्यवत्संकपिलंसिद्धाःसंकल्पनामयीम् सिद्धिंनभसिविद्यांचयेचविद्याधरादयः १९ अन्येचमायिनोमायामंतर्धानाद्भुतात्मनाम् मयंप्रकल्प्यवत्संतेदुदुहुर्धारणामयीम् २० यक्षरक्षांसिभूतानिपिशाचाःपिशिताशनाः भूतेशवत्सादुदुहुःकपालेक्षतजासवम् २१ तथाऽहयोदंदशूकाःसर्पानागाश्चतक्षकम् विधायवत्संदुदुहुर्बिलपात्रेविषंपयः २२ पशवोयवसंक्षीरंवत्संकृत्वाचगोवृषम् अरण्यपात्रेचाधुक्षन्मृगेंद्रेणचदंष्ट्रिणः २३ क्रव्यादाःप्राणिनःक्रव्यंदुदुहुःस्वेकलेवरे सुपर्णवत्साविहगाश्चरंवाचरमेवच २४ वटवत्सावनस्पतयःएथग्रसमयंपयः गिरयोहिमवद्वत्सानानाधातून्स्वसानुषु २५

हुः १९ अन्येचकिंपुरुषादयअंतर्धानेनाद्भुतात्मनांसंबंधिनींमायांधारणामयींसंकल्पमात्रप्रभवाम् २० भूतेशोरुद्रःस
एववत्सोयेषाम् क्षतजंरुधिरंतदेवासवम् २१ अहयोनिष्फणादंदशूकावृश्चिकादयःसर्पाःसफणास्तएवकद्रुसंततिजानागा बिलपात्रेमुखे २२
यवसंतृणम् गोवृषंरुद्रवाहंवृषभम् मृगेंद्रेणेत्युत्तरेणान्वयः २३ क्रव्यंमांसम् चरंकीटादिअचरंफलादि २४ २५ ७ ७

अनुक्तसर्वसंग्रहार्थमाह सर्वेस्वजातीयोयोगुरव्यस्तेनवत्सेन २६ उपसंहरति एवमितिस्वन्नमभीष्टमन्नम् तथैवक्षीरभेदम् दुदुहुः दोहं पा-
त्रम् २७ इमांपृथ्वीम् २८ धनुषोऽग्रेणगिरिशृंगाणिचूर्णयन् राज्ञांराजा सर्वेषामाजीविकादानात् २९ ३० ग्रामाहट्टादिशून्याःपुरोह-
ट्टादिमत्यस्ता एवमहत्यःपत्तनानिदुर्गाणिविविधानि यथाबृहस्पतिः औदकंपार्वतम् वार्क्षमैरिणंधान्वनंतथेति घोषान् आभीराणांनिवा-
सान् व्रजान् गवांनिवासान् शिबिरंसेनानिवासस्थानम् तत्सहितान् आकरान् स्वर्णादिस्थानानि खेटाःकर्षकग्रामाः खर्वटाः पर्वतप्रांत-

सर्वेस्वमुरव्यवत्सेनस्वेस्वेपात्रेपृथक्पयः सर्वकामदुघांपृथ्वींदुदुहुःपृथुभाविताम् २६ एवंपृथ्वाद
यःपृथ्वीमन्नादाःस्वन्नमात्मनः दोहवत्सादिभेदेनक्षीरभेदंकुरूद्वह २७ ततोमहीपतिःप्रीतःस-
र्वकामदुघांपृथुः दुहितृत्वेचकारेमांप्रेम्णादुहितृवत्सलः २८ चूर्णयन्स्वधनुःकोट्यागिरिकूटा-
निराजराट् भूमंडलमिदंवैन्यःप्रायश्चक्रेसमंविभुः २९ अथास्मिन्भगवान्वैन्यःप्रजानांवृत्तिदः
पिता निवासान्कल्पयांचक्रेतत्रतत्रयथाऽर्हतः ३० ग्रामान्पुरःपत्तनानिदुर्गाणिविविधानिच घोषा
न्व्रजान्सशिबिरानाकरान्खेटखर्वटान् ३१ प्राक्पृथोरिहनैवैषापुरग्रामादिकल्पना यथासुखंव
संतिस्मतत्रतत्राकुतोभयाः ३२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुविजयेऽष्टादशोऽ
ध्यायः १८ मैत्रेयउवाच अथादीक्षितराजातुहयमेधशतेनसः ब्रह्मावर्तेमनोःक्षेत्रेयत्र-
प्राचीसरस्वती १ तदभिप्रेत्यभगवान्कर्मातिशयमात्मनः शतक्रतुर्नममृषेपृथोर्यज्ञमहोत्सवम् २
यत्रयज्ञपतिःसाक्षाद्भगवान्हरिरीश्वरः अन्वभूयतसर्वात्मासर्वलोकगुरुःप्रभुः ३ अन्वितोब्रह्म
शर्वाभ्यांलोकपालैःसहानुगैः उपगीयमानोगंधर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः ४

ग्रामाश्च ३१ ३२ इतिचतुर्थेटीकायामष्टादशोऽध्यायः १८ ऊनविंशेऽश्वमेधांगहयापहरणात्पृथोः इंद्रंहंतुंप्रवृत्तस्यधात्रावारणमु
च्यते १ हयमेधशतेननिमित्तेन अदीक्षतदीक्षितोऽभूत् शताश्वमेधसंकल्पमकरोदित्यर्थः ब्रह्मावर्तेसरस्वतीदृषद्वत्योर्देवन-
द्योर्यदंतरम् तद्देवनिर्मितंदेशंब्रह्मावर्तंप्रचक्षते १ आत्मनःस्वस्यकर्मातिशेतइत्यतिशयमभिप्रेत्यज्ञात्वातदितितंपृथोर्यज्ञमहो
त्सवंनममृषेनसेहे २ अतिशयमेवदर्शयति यत्रेतिसप्तभिः साक्षादन्वभूयतप्रत्यक्षेणादृश्यत ३ ४ ५ ६

सिद्धादयश्चतंहरिमन्वीयुरित्युत्तरेणान्वयः ५ ६ धर्मदुघाहविर्दोग्धीधेनुःसती ७ ऊहुः वहंतिस्म सर्वरसान् इक्षुद्राक्षादिरसान् क्षीरंचदधिच अन्नंचपाकादि गोरसोघृतंतक्रंचतांश्चभूरीणिविस्तृतानिवर्ष्माणिशरीराणियेषांतेफलादिप्रासूयंत मधुच्युतः मधुस्राविणःसंतः ८ चतुर्विधंभक्ष्यंभोज्यंचोष्यंलेह्यंच ९ अधोक्षज ईशोनाथोयस्य परमउदयोऽभिवृद्धिर्यस्मिंस्तत्कर्मअसूयन् असहमानःप्रतिघातंविघ्नंचकारेत्यर्थः १० यजमानेवैन्ये यजुष्पतिंविष्णुंयजमानेसति स्पर्धमानइंद्रस्तिरोहितःसन्नपहृतवान् ११ त्वर-

सिद्धविद्याधरादैत्यादानवागुह्यकादयः सुनंदनंदप्रमुखाःपार्षदप्रवराहरेः ५ कपिलोनारदोद-
त्तोयोगेशाःसनकादयः तमन्वीयुर्भागवतायेचतत्सेवनोत्सुकाः ६ यत्रधर्मदुघाभूमिःसर्वकामदुघा
सती दोग्धिस्माभीप्सितानर्थान्यजमानस्यभारत ७ ऊहुःसर्वरसान्नद्यःक्षीरदध्यन्नगोरसान् तर
वोभूरिवर्ष्माणःप्रासूयंतमधुच्युतः ८ सिंधवोरत्ननिकरान्गिरयोन्नंचतुर्विधम् उपायनमुपाजह्रुः
सर्वेलोकाःसपालकाः ९ इतिचाधोक्षजेशस्यपृथोस्तुपरमोदयम् असूयन्भगवानिंद्रःप्रतिघात
मचीकरत् १० चरमेणाश्वमेधेनयजमानेयजुष्पतिम् वैन्येयज्ञपशुंस्पर्धन्नपोवाहतिरोहितः ११ त
मत्रिर्भगवानैक्षत्त्वरमाणंविहायसा आमुक्तमिवपाखंडंयोऽधर्मेधर्मविभ्रमः १२ अत्रिणाचोदितोहंतुं
पृथुपुत्रोमहारथः अन्वधावतसंक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् १३ तंतादृशाकृतिंवीक्ष्यमेनेधर्मंशरीरिण
म् जटिलंभस्मनाच्छन्नंतस्मैबाणंनमुंचति १४ वधान्निवृत्तंतंभूयोहंतवेऽत्रिरचोदयत् जहियज्ञहनंता
तमहेंद्रंविबुधाधमम् १५ एवंवैन्यसुतःप्रोक्तस्त्वरमाणंविहायसा अन्वद्रवदभिक्रुद्धोरावणंगृध्ररा-
डिव १६ सोऽश्वंरूपंचतद्धित्वातस्माअंतर्हितःस्वराट् वीरःस्वपशुमादायपितुर्यज्ञमुपेयिवान् १७
तत्तस्यचाद्भुतंकर्मविचक्ष्यपरमर्षयः नामधेयंददुस्तस्मैविजिताश्वइतिप्रभो १८

माणंधावंतम् आमुक्तः अप्रतिमुक्तश्चापिनद्धश्चापिनद्धवत् सन्नद्धोवर्मितःसज्जइत्यमरसिंहः पाखंडवेषंकवचमिवगृहीतवंतमित्यर्थः अधर्मेधर्मविभ्रमः धर्मोऽयमितिभ्रांतिकरोयस्तम् १२ १३ नमुंचतिस्म १४ हंतवेहंतुंयज्ञहंतवंतम् १५ गृध्रराट्जटायुः १६ तस्मैहित्वातदर्थमुत्सृज्य १७ विचक्ष्यदृष्ट्वा १८

तेनछन्नः सन् चषालोयूपाग्रेनिक्षिप्तःकाष्ठकटकः तद्युक्तात्यूपात् हिरण्यनिर्मितारशनायस्यतम् रशनायाद्दृढत्वेनछेदाशक्त्यारशनासहितमेवोन्दृत्ययूपाग्रान्नीतवानित्यर्थः विभुःसमर्थः १९ २० २१ अवद्यंनिंदितंरूपंमंदप्रज्ञाजगृहुः २२ तदेवपाखंडनामनिरुक्त्यादर्शयति यानीतिबहुवचनेनचान्यान्यपिगृहीतानीत्युक्तम् २३ तत्प्रभृतिपाखंडमार्गाःप्रवृत्ताइत्याह एवमिति तेनगृहीतेषुपुनर्विसृष्टेषु २४

उपसृज्यतमस्तीव्रंजहाराश्वंपुनर्हरिः चषालयूपतश्छन्नोहिरण्यरशनंविभुः १९ अत्रिःसंदर्शयामास त्वरमाणंविहायसा कपालखट्वांगधरंवीरोनैनमबाधत २० अत्रिणाचोदितस्तस्मैसंदधेविशिखं रुषा सोऽश्वंरूपंचतद्धित्वातस्थावंतर्हितःस्वराट् २१ वीरश्चाश्वमुपादायपितृयज्ञमथाव्रजत् तदवद्यंहरेरूपंजगृहुर्ज्ञानदुर्बलाः २२ यानिरूपाणिजगृहेइंद्रोहयजिहीर्षया तानिपापस्यखंडानि लिंगंखंडमिहोच्यते २३ एवमिंद्रेहरत्यश्वंवैन्ययज्ञजिघांसया तद्गृहीतविसृष्टेषुपाखंडेषुमतिर्नृणाम् २४ धर्मइत्युपधर्मेषुनग्नरक्तपटादिषु प्रायेणसज्जतेभ्रांत्यापेशलेषुचवाग्मिषु २५ तदभिज्ञायभगवान्पृथुःपृथुपराक्रमः इंद्रायकुपितोबाणमादत्तोद्यतकार्मुकः २६ तमृत्विजःशक्रवधाभिसंधितंविचक्ष्यदुःप्रेक्ष्यमसह्यरंहसम् निवारयामासुरहोमहामतेनयुज्यतेऽत्रान्यवधःप्रचोदितात् २७ वयंमरुत्वंतमिहार्थनाशनंह्वयामहेत्वच्छ्रवसाहतत्विषम् अयातयामोपहवैरनंतरंप्रसह्यराजन्जुहवामतेऽहितम् २८ इत्यामंत्र्यक्रतुपतिंविदुरास्यर्त्विजोरुषा स्रुग्घस्तान्जुह्वतोभ्येत्य स्वयंभूःप्रत्यषेधत २९

नग्नाजैनाः रक्तपटाबौद्धाः आदिशब्देनकापालिकादयस्तेषुउपधर्मेषुधर्मोपमेषुधर्मएवायमितिमतिः सज्जतइतिद्वयोरन्वयः पेशलेषुआपाततोरम्येषुवाग्मिषुहेतूक्तिचतुरेषु २५ २६ शक्रवधेऽभिसंधितंकृताभिप्रायम् प्रचोदितात्पशोर्वधादन्यस्यवधस्तवनयुज्यते २७ तद्वधंतुवयंकरिष्यामइत्याहुः वयमिहयज्ञनाशकंत्वत्कीर्त्यैवहतप्रभमिंद्रमाह्वयामहे कैः अयातयामैरगतवीर्यैराह्वानमंत्रैः अनंतरंचतेतवाहितंजुहवामहोष्यामः २८ अस्यपश्योःस्रुक्हस्तेयेषांतान् २९

यमिंद्रंयज्ञेनजिघांसथ यज्ञेनेशाः सर्वेस्फुरायस्यतनवः सइंद्रोभवतांवधार्होनभवति यद्यस्माद्यज्ञोनामायमिंद्रोभगवतस्तनुः अवतारः
ततः सप्तमआकूत्यांरुचेर्यज्ञोऽभ्यजायत सयामाद्यैः सुरगणैरपात्स्वायंभुवांतरमित्युक्तत्वात् ३० अतोबलीयसाऽनेनसरव्यमेवकर्तव्य
मन्यथाभूयः पाखंडंस्रक्ष्यतीत्याशयेनाह तदिदमिंद्रेणानुष्ठितंमहदन्याय्यंपश्यतकिमित्यपेक्षायामाह धर्मस्यव्यतिकरंविपर्ययं-
पाखंडपथम् ३१ तर्हिकिमत्रयुक्तमित्यतआह पृथुकीर्तेरिति एकेनोनंशतंयस्मिन् तादृशःक्रतुः क्रतुप्रयोगः पृथोर्भूयात् पृथुरि
तिपाठे एकोनशतंक्रतवोयस्यतादृशोऽपिमहेंद्रात्पृथुकीर्तिर्भूयादित्यर्थः तदेवमृत्विजः प्रत्युक्त्वापृथुंप्रत्येवाह अलमिति ३२ आत्म

नवध्योभवताभिंद्रोयंयज्ञोभगवत्तनुः यंजिघांसथयज्ञेनयस्येष्टास्तनवःसुराः ३० तदिदंपश्यत
महद्धर्मव्यतिकरंद्विजाः इंद्रेणानुष्ठितंराज्ञः कर्मैतद्विजिघांसता ३१ पृथुकीर्तेः पृथोर्भूयात्तर्ह्येकोन-
शतक्रतुः अलंतेक्रतुभिःस्विष्टैर्यद्भवान्मोक्षधर्मवित् ३२ नैवात्मनेमहेंद्रायरोषमाहर्तुमर्हसि उ
भावपिहिभद्रंतउत्तमश्लोकविग्रहौ ३३ मास्मिन्महाराजकृथाःस्मचिंतांनिशामयास्मद्वचआदृता
त्मा यद्ध्यायतोदैवहतंनुकर्तुंमनोऽतिरुष्टंविशतेतमोऽधम् ३४ क्रतुर्विरमतामेषदेवेषुदुरवग्रहः ध
र्मव्यतिकरोयत्रपाखंडैरिंद्रनिर्मितैः ३५ एभिरिंद्रोपसंसृष्टैःपाखंडैर्हारिभिर्जनम् ह्रियमाणंविचक्ष्वैनंयस्तेयज्ञध्रुगश्वमुट् ३६ भवान्परित्रातुमिहावतीर्णोधर्मंजनानांसमयानुरूपम् वेनापचारादवलुप्तमद्यतद्देहतोविष्णुकलासिवैन्य ३७

नैवात्मनेमहेंद्रायरोषंकर्तुंनार्हसि तत्रहेतुःउभावपीति ३३ तथाऽपिक्रतु
समाप्तिमेवध्यायंतंप्रत्याह अस्मिन्यज्ञविघ्नेचिंतांमास्मकृथाः यद्यस्माद्दैवहतंकार्यंकर्तुंध्यायतोमनोऽनुनिश्चितमतिरुष्टंसदंधम् तमोमो
हंविशतिनतुशांतिंलभते ३४ अतएवतवक्रतुर्विरमतु नन्विंद्रः किंननिवार्यतेऽतआह यतोदेवेषुदुराग्रहोभवतीति यत्रक्रतौ ३५ इंद्र
दुराग्रहकृतमनर्थंपश्येत्याह एभिरिंद्रेणोपसंसृष्टैरधिष्ठितैर्हारिभिश्चित्ताकर्षकैः यइंद्रस्तेऽश्वंमुष्णातीतितथा यज्ञायद्रुह्यतीतितथा-
तेनसृष्टैः ३६ ततोममकिमितिचेत्तत्राह भवानितिद्वाभ्याम् सांख्ययोगादिनानासिद्धांतानुरूपंधर्मंवेनस्यान्यायात् लुप्तंपरित्रातुंत-
द्देहाद्विष्णोःकलैवत्वमवतीर्णोऽसि ३७

अस्यविश्वस्योद्भवंविचार्ययेरुत्पादितोऽसितेषांविश्वसृजांसंकल्पंपिपीरहि आर्षः प्रयोगः पूरयेत्यर्थः प्रचंडोयः पाखंडमार्गः सर्वेंद्रीमायोपधर्मजननीतांजहि ३८ तथाचकृत्वायज्ञाग्रहंहित्वावात्सल्यंस्नेहंकृत्वाइंद्रेणसहसंधानंचकृतवान् ३९ कृतमवभृथसंबंधिस्नानंयेनस तस्मै ४० ४१ तुशनांवाक्यंत्वयेति ४२ इतिचतुर्थेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः १९ विंशेतुविष्णुनासाक्षात्स्थो

सत्वंविमृश्यास्यभवंप्रजापतेसंकल्पनंविश्वसृजांपिपीरहि ऐंद्रींचमायामुपधर्ममातरंप्रचंडपाखंड
पथंजहिप्रभो ३८ मैत्रेयउवाच इत्थंसलोकगुरुणासमादिष्टोविशांपतिः तथाचकृ-
त्वावात्सल्यंमघोनापिचसंदधे ३९ कृतावभृथस्नानायपृथवेभूरिकर्मणे वरान्ददुस्तेवरदायेतद्ब-
र्हिषितर्पिताः ४० विप्राःसत्याशिषस्तुष्टाःश्रद्धयालब्धदक्षिणाः आशिषोयुयुजुःक्षत्तरादिराजा
यसत्कृताः ४१ त्वयाहूतामहाबाहोसर्वएवसमागताः पूजितादानमानाभ्यांपितृदेवर्षिमानवाः
४२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुविजयएकोनविंशोऽध्यायः १९ ऋषिरु
वाच भगवानपिवैकुंठःसाकंमघवताविभुः यज्ञैर्यज्ञपतिस्तुष्टोयज्ञभुक्तमभाषत १
श्रीभगवानुवाच एषतेकारषीद्भंगंहयमेधशतस्यह क्षमापयतआत्मानममुष्यक्षंतुमर्हसि २
सुधियःसाधवोलोकेनरदेवनरोत्तमाः नाभिद्रुह्यंतिभूतेभ्योयर्हिनात्माकलेवरम् ३ पुरुषायदिमु-
ह्यंतित्वादृशादेवमायया श्रमएवपरंजातोदीर्घयावृद्धसेवया ४ अतःकायमिमंविद्वानविद्याकाम
कर्मभिः आरब्धइतिनैवास्मिन्प्रतिबुद्धोऽनुषज्जते ५ असंसक्तःशरीरेऽस्मिन्नमुनोत्पादितेगृहे अ
पत्येद्रविणेवापिकःकुर्यान्ममतांबुधः ६

यज्ञेनुशासनम् वरदानप्रसंगेनप्रीतिश्चान्योन्यमीर्यते १ मघवतासाकमिंद्रे-णसहवर्तमानः १ आत्मानंत्वांक्षमांकारयतोऽमुष्यत्वमपिक्षंतुमर्हसि २ यर्हियस्मात्कलेवरमात्मानभवति अतस्तदभिमानेनभूतेभ्योनाभिद्रुह्यंति ३ ४ अविद्यास्वरूपाज्ज्ञानंततः कामस्ततःकर्मतैरारब्धइतिविद्वान् तएवप्रतिबुद्धआत्मज्ञोऽस्मिन्नैवानुषज्जते ५ तथाऽपिपुत्रादिममत्वेनभूतद्रोहेणचसंगोभवेत्तत्राह असंसक्तइति ६

प्रतिबोधकमंविवृण्वन् देहेऽनुषंगाभावमाह एकइतिद्वाभ्याम् असावात्मा ऽस्मनोदेहात्परोभिन्न स्तत्रनवधावैलक्षण्येनभेदंसाधयति एकइतिनवभिः पदैः देहोहिबाल्ययुवादिभेदादनेकोमलिनश्चजडश्चसगुणश्चस्वकारणभूतगुणाश्रितश्चपरिच्छिन्नश्चगृहादिभिरावृतश्चदृश्यश्चानात्माच आत्मातुनैवमतोभिन्नः ७ आत्मस्थंस्वस्मिन्स्थितम् प्रकृतिस्थोऽपिदेहस्थोऽपितद्विकारैर्नलिप्यते यतः समयिब्रह्मणिस्थितः ८ इयमवस्थाकस्योत्पद्यतइत्यपेक्षायामाह यःस्वधर्मेणेतिचतुर्भिः ९ भवतुमनःप्रसन्नंततःकिंतत्राह यर्हि विशदाशयःप्रसन्नमनास्तदापरित्यक्तगुणःसन् सम्यग्दर्शनोभूत्वाशांतिमश्नुतेशांतिमेवाह ममसम्यगौदासिन्येनावस्थानमेवब्र-

एकःशुद्धःस्वयंज्योतिर्निर्गुणोऽसौगुणाश्रयः सर्वगोनावृतःसाक्षीनिरात्मात्मात्मनःपरः ७ यएवं संतमात्मानमात्मस्थंवेदपूरुषः नाज्यतेप्रकृतिस्थोऽपितद्गुणैःसमयिस्थितः ८ यःस्वधर्मेणमांनित्यंनिराशीःश्रद्धयाऽन्वितः भजतेशनकैस्तस्यमनोराजन्प्रसीदति ९ परित्यक्तगुणःसम्यक्दर्शनोविशदाशयः शांतिंमेसमवस्थानंब्रह्मकैवल्यमश्नुते १० उदासीनमिवाध्यक्षंद्रव्यज्ञानक्रियात्मनाम् कूटस्थमिममात्मानंयोवेदाप्नोतिशोभनम् ११ भिन्नस्यलिंगस्यगुणप्रवाहोद्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मनः दृष्टासुसंपत्सुविपत्सुसूरयोनविक्रियंतेमयिबद्धसौहृदाः १२ समःसमानोत्तममध्यमाधमःसुखेचदुःखेचजितेंद्रियाशयः मयोपक्लृप्ताखिललोकसंयुतोविधत्स्ववीराखिललोकरक्षणम् १३

ह्मतदेवकैवल्यमश्नुते १० सम्यग्दर्शनमेवाह उदासीनमेवात्मानंद्रव्यज्ञानक्रियात्मनांदेहज्ञानकर्मेंद्रियमनसामध्यक्षमिवस्थितमात्मानंयोवेद ११ संसारिणःकथंकूटस्थत्वमतआह भिन्नस्यलिंगस्यदेहस्यगुणप्रवाहःसंसारःभिन्नत्वेहेतुः द्रव्याद्यात्मकस्य तत्रचेतनाचिदाभासः अतोदृष्टासुप्राप्तासुहर्षशोकादिभिर्नविक्रियंते १२ त्वंचसूरिः अतःसुखेदुःखेचसमःसन् समानाउत्तममध्यमाधमायस्य जितानींद्रियाण्याशयश्चयेनसत्वमखिललोकरक्षणंकर्तुंकथंशक्यंतत्राह मयेश्वरेणउपक्लृप्ताःसंपादितायेऽखिलालोकाअमात्यादयस्तैःसंयुतः १३ ७ ७ ७ ७

ननुरक्षणंदंडादिसापेक्षमतस्तपोऽन्यद्वापुण्यंकरिष्यामीतिचेदतआह श्रेयइति यद्यस्मात्सांपरायेपरलोकेप्रजाभिः कृतात्सुकृतात्षष्ठमं- अ-
शंहर्ताहरति अरक्षणेदोषमाह अन्यथाप्रजाभिर्हृतंपुण्यंयस्यसप्रजानामघमत्तिपापंभुंक्ते अन्यथेत्यस्यविवरणम् करहारःसन्न २०
रक्षिताचेत् १४ एवंचमोक्षोऽप्यनायासेनभविष्यतीत्याह द्विजाग्र्याणांमतश्चासावनुवृत्तश्चपरंपराप्राप्तोयोधर्मः सएवप्रधानमर्थ-
कामौतुप्रासंगिकौयस्य अन्यतमोऽतिशयेनान्यधर्मादिष्वनासक्तइत्यर्थः ऐकपद्यपाठेधर्मप्रधानावन्यतमावर्थकामौयस्येत्यर्थः अ
स्याः पृथिव्याअवितासन् अल्पेनकालेनगृहागतान्सनकादीन्द्रक्ष्यसि अनुरक्तोलोकोयस्मिन्सः १५ मत्मत्तःसकाशात्किंचि

श्रेयःप्रजापालनमेवराज्ञोयत्सांपरायेसुकृतात्षष्ठमंशम् हर्ताऽन्यथाहृतपुण्यःप्रजानामरक्षिताक
रहारोऽघमत्ति १४ एवंद्विजाग्र्यानुमतानुवृत्तधर्मप्रधानोऽन्यतमोवितास्याः ह्रस्वेनकालेनगृहो
पयातान्द्रक्ष्यसिसिद्धाननुरक्तलोकः १५ वरंचमत्कंचनमानवेंद्रवृणीष्वतेऽहंगुणशीलयंत्रितः नाहं
मखैर्वैसुलभस्तपोभिर्योगेनवायत्समचित्तवर्ती १६ मैत्रेयउवाच सइत्थंलोकगुरु-
णाविष्वक्सेनेनविश्वजित् अनुशासितआदेशंशिरसाजगृहेहरेः १७ स्पृशंतंपादयोःप्रेम्णा-
व्रीडितंस्वेनकर्मणा शतक्रतुंपरिष्वज्यविद्वेषंविससर्जह १८ भगवानथविश्वात्मापृथुनोपहृता
र्हणः समुज्जिहानयाभक्त्यागृहीतचरणांबुजः १९ प्रस्थानाभिमुखोऽप्येनमनुग्रहविलंबितः प
श्यन्पद्मपलाशाक्षोनप्रतस्थेसुहृत्सताम् २०

हरंवृणीष्वगुणाःशमादयःशीलंनिर्मत्सरत्वादिस्वभावस्तैरहंयंत्रितो
वशीकृतः तद्रहितैस्तुमखादिभिर्नाहंसुलभः यतः समंचित्तंयेषांतेष्वेववर्तितुंशीलंयस्यसोहम् १६ १७ क्षमापयितुंपादयोःस्पृशंतं
स्वेनकर्मणाऽश्वापहरणेनव्रीडितम् प्रेम्णापरिष्वज्य १८ भगवान्प्रस्थानाभिमुखोऽप्यनुग्रहेणविलंबितःसन् नप्रतस्थेप्रयाणं-
नकृतवानितिद्वयोरन्वयः कथंभूतः उपहृतमर्पितमर्हणंयस्मैसमुज्जिहानयासमुत्कृष्टंत्यावर्धमानयाभक्त्यागृहीतेचरणांबुजेय ४
स्य १९ पद्मपलाशवदक्षिणीयस्यतथाभूतःसन् एवंपृथुंपश्यन् २० ५ ५ ५ ५

भगवतस्तत्कृपाऽतिरेकमुक्त्वातस्यभक्त्युद्रेकमाह सइतिद्वाभ्याम् बाष्पविक्लवत्वेनतूष्णीमवस्थितः सन्अमुंहृदोपगुह्याधात् धृतवान् २१ अतृप्तयोर्दृशोर्गोचरंविषयभूतम् पदाक्षितिंस्पृशंतमिति अयंभावः नखलुदेवाः पदाभुवंस्पृशंति अतःकृपापरवशोनूनंहरिरात्मानंविस्मृतवानिवेति अतएवस्खलनपरिहारायैवगरुडस्योन्नतेस्कंधेविन्यस्तंहस्ताग्रंयेनतम् २२ वरंवृणीष्वेति यदुक्तंतदसहमानआह हेविभोवरदानांब्रह्मादीनामीश्वरात् वरप्रदात्त्वत्तःसकाशात्बुधः कथंवरान्वृणीतेति कीदृशान् गुणैर्विक्रियतइति गुणविक्रियोऽहंकारः सएवात्मायेषांतेषांब्रह्मादीनांसंबंधिनः देहाभिमानिनांयोग्यानितिवातथाचेद्बुधएवनभवतीत्यर्थः जुगुप्सितत्वादपीत्याह यथेति बुधएवाहमपिनवृणइतिसमुच्चयायचकारः२३ कैवल्यपतइतिसंबोधनात् कैवल्यंवरिष्यतीतिमाशंक्येति-

सआदिराजोरचितांजलिर्हरिंविलोकितुंनाशकदश्रुलोचनः नकिंचनोवाचसबाष्पविक्लवोहृदोपगुह्यामुमधादवस्थितः २१ अथावमृज्याश्रुकलाविलोकयन्नतृप्तदृग्गोचरमाहपूरुषम् पदास्पृशंतंक्षितिमंसउन्नतेविन्यस्तहस्ताग्रमुरंगविद्विषः २२ पृथुरुवाच वरान्विभोत्वद्वरदेश्वराद्बुधः कथंवृणीतेगुणविक्रियात्मनाम् येनारकाणामपिसंतिदेहिनांतानीशकैवल्यपतेवृणेनच २३ नकामयेनाथतदप्यहंक्वचिन्नयत्रयुष्मच्चरणांबुजासवः महत्तमांतर्हृदयान्मुखच्युतोविधत्स्वकर्णायुतमेषमेवरः २४ सउत्तमश्लोकमहन्मुखच्युतोभवत्पदांभोजसुधाकणानिलः स्मृतिंपुनर्विस्मृततत्ववर्त्मनांकुयोगिनांनोवितरत्यलंवरैः २५

त्याह नेति महत्तमानामंतर्हृदयान्मुखद्वारेणनिर्गतोभवत्पदांभोजमकरंदोयशःश्रवणादिसुखंयत्रनास्तितादृशंचेत्कैवल्यंतर्हितत् क्वचित्कदाचिदपिनकामये तर्हिकिंकामयसेतदाह यशःश्रवणाय कर्णानामयुतंविधत्स्व ननुकोऽप्येवंनवृतवान् किमन्यच्चिंतयेत्याह ममतुएषएववरः २४ ननुतर्हिकैवल्याभावेरागद्वेषाद्याकुलानांभक्तिसुखमपिनस्यादित्याशंक्याह सइति भवत्पदांभोजसुधायाः कणोलेशस्तत्संबंधीयोऽनिलः सएवदूरादपिकिंचिद्यशः श्रवणमात्रमित्यर्थः विस्मृतंतत्ववर्त्मयैःकुयोगिभिस्तेषामपिपुनःस्मृतिमात्मज्ञानंवितरति अतोनखलुभक्तानांरागादिसंभवोऽतोनोऽस्माकंसारग्राहिणामन्यैर्वरैरलम् भक्तावेव मोक्षादिसर्वसुखांतर्भावादितिभावः २५ ७ ७ ७ ७ ७ ७

ननुभक्तिर्मुक्तिफलैव अतःफलंविहायसाधनेभवतः कोऽयमाग्रहइत्याशंक्याह हेस्तश्रवःमंगलकीर्ते तेशिवंयशःसतांसंगमेयःसकृद
पियदृच्छयाऽपिउपशृणोतिगुणज्ञश्चेत्सः पशुंविनाऽन्यःकथंविरमेत् गुणातिशयंसूचयति श्रीर्यत् यशएवप्रकर्षेणवृतवती गुणा
नांसर्वपुरुषार्थानांसंग्रहः स्वस्मिन्समाहारस्तदिच्छया २६ अतोलक्ष्मीरिवान्यवरत्यागेनत्वामेवाहंभजइत्याह अथेति लालसः
उत्सुकःसन् कर्मणिक्रियमाणेयथेंद्रेणसहकलिः एवंभक्तावपिकिंलक्ष्म्यासहकलिःस्यादितिवितर्कयति एकस्मिन् पत्योस्पर्धमा
नयोरावयोरपिकिंकलिर्नस्यादिति काक्वावितर्कः ननुपर्यायेणसेवायांनस्यात् नैवम् कृतस्त्वच्चरणयोरेवैकस्तानोमनोविस्ता-
रोयाभ्यांतयोः २७ भवतुवाकलिस्तथाऽपिभजेयमेवेत्याह जगज्जनन्यांवैशसंविरोधःस्यादेवतत्रहेतुर्यस्याःकर्मणिनःसमीहि

यशःशिवंसुश्रवआर्यसंगमेयदृच्छयाचोपशृणोतितेसकृत् कथंगुणज्ञोविरमेद्विनापशुंश्रीर्यत्प्रव
व्रेगुणसंग्रहेच्छया २६ अथाभजेत्वाऽखिलपूरुषोत्तमंगुणालयंपद्मकरेवलालसः अप्यावयो
रेकपतिस्पृधोःकलिर्नस्यात्कृतत्वच्चरणैकतानयोः २७ जगज्जनन्यांजगदीशवैशसंस्यादेवय-
त्कर्मणिनःसमीहितम् करोतिफल्ग्वप्युरुदीनवत्सलःस्वएवधिष्ण्येभिरतस्यकिंतया २८ भ
जंत्यथत्वामतएवसाधवोव्युदस्तमायागुणविभ्रमोदयम् भवत्पदानुस्मरणादृतेसतांनिमित्तम-
न्यद्भगवन्नविद्महे २९ मन्येगिरंतेजगतांविमोहिनींवरंवृणीष्वेतिभजंतमात्थयत् वाचानुतंत्या
यदितेजनोऽसितःकथंपुनःकर्मकरोतिमोहितः ३०

तमिच्छाभवति तथाऽपिइंद्रविरोधेमत्पक्षपातवदत्रापितवपक्षपातएवस्यादित्याह फल्गुतुच्छमपिउरुबहुकरोषि यतोदीनेषुव-
त्सलःस्वेस्वरूपएवरतस्यतयाकिंप्रयोजनंतांनाद्रियसइत्यर्थः २८ यतस्त्वंदीनवत्सलः अतएवसाधवोनिष्कामाअथज्ञानानंत
रमपित्वांभजंति कथंभूतम् मायागुणानांविभ्रमोविलासस्तस्योदयःकार्यंसनिरस्तोयस्मिंस्तम् तेकिमर्थंभजंतितत्राह भ
वत्पदानुस्मरणाद्विनाऽन्यत्तेषांनिमित्तंफलंनविद्मः २९ वरैःप्रलोभनंचकृपालोस्तवानुचितमित्याशयेनाह मन्यइति नुअ-
होतेवाचातंत्यायदिजनोऽयमसितःअबद्धःस्यात् तर्हिपुनःपुनःफलैर्मोहितःसन् कथंकर्मकरोति ३० ७ ७

त्वन्मायया खंडितस्य त्वया पुनः खंडनं न कर्तव्यं किंतु हितं चेष्टितव्यमित्याह त्वन्मायया कृतादात्मनस्त्वत्तः खंडितः पृथक्कृतो यतो
ऽन्यत् पुत्रादिकमाशास्ते ऽतः स्वयमविज्ञापित एव हितं चेष्टितुमर्हसि ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ वाग्वित्तांजलिभिर्भक्तितः पूजिताः संतो वैकुं
कुंठमनुगताः पार्षदाश्च ३६ अमुष्य राज्ञो हरन्निवेति लोकोक्तिः वस्तुतस्तस्य मनः सर्वदैव तदधीनमस्त्येव स्वधाम राज्ञो हृदयम् ३७

त्वन्मायया ऽद्धाजन ईश खंडितो यदन्यदाशास्त ऋतात्मनो ऽबुधः यथाचरेद्बालहितं पिता स्वयं-
तथा त्वमेवार्हसि नः समीहितुम् ३१ मैत्रेय उवाच इत्यादिराजन्नुतः स विश्वदृक् तमा
ह राजन्मयि भक्तिरस्तु ते दिष्ट्येदृशी धीर्मयि ते कृता यया मायां मदीयां तरति स्म दुस्त्यजाम् ३२
तत्त्वं कुरु मयादिष्टमप्रमत्तः प्रजापते मदादेशकरो लोकः सर्वत्राप्नोति शोभनम् ३३ मैत्रेय
उवाच इति वैन्यस्य राजर्षेः प्रतिनंद्यार्थवद्वचः पूजितो ऽनुगृहीत्वैनं गंतुं चक्रे ऽच्युतो मतिम् ३४
देवर्षिपितृगंधर्वसिद्धचारणपन्नगाः किन्नराप्सरसो मर्त्याः खगा भूतान्यनेकशः ३५ यज्ञेश्वरधिया
राज्ञा वाग्वित्तांजलिभक्तितः सभाजिता ययुः सर्वे वैकुंठमनुगतास्ततः ३६ भगवानपि राजर्षेः सोपाध्या
यस्य चाच्युतः हरन्निव मनो ऽमुष्य स्वधाम प्रत्यपद्यत ३७ अदृष्टाय नमस्कृत्य नृपः संदर्शितात्मने अव्य
क्ताय च देवानां देवाय स्वपुरं ययौ ३८ इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे विंशो ऽध्यायः २०
मैत्रेय उवाच मौक्तिकैः कुसुमस्रग्भिर्दुकूलैः स्वर्णतोरणैः महासुरभिभिर्धूपैर्मंडितं तत्र तत्र
वै १ चंदनागरुतोयार्द्ररथ्याचत्वरमार्गवत् पुष्पाक्षतफलैस्तोक्मैर्लाजैरर्चिभिरर्चितम् २ स
वृंदैः कदलीस्तंभैः पूगपोतैः परिष्कृतम् तरुपल्लवमालाभिः सर्वतः समलंकृतम् ३

अदृष्टाय लोचनपथमतिक्रांताय संदर्शित आत्मा येन तस्मै वस्तुतो ऽव्यक्ताय ३८ इति चतुर्थे टीकायां विंशो ऽध्यायः २०
एकविंशे तु पृथुना प्रजानामनुशासनम् महासत्रे सुरादीनां महासदसि वर्ण्यते १ पुरं ययावित्युक्तं तत्पुरमनुवर्णयति मौक्ति-
कैरिति त्रिभिः १ चंदनागरुयुक्तैस्तोयैरार्द्रा रथ्यादयस्तद्युक्तं तोक्मैः हरितयवैरंकुरैरर्चिभिर्दीपैः २ सवृंदैः पुष्पफलयुक्तैः
कदलीस्तंभैः पूगवृक्षैस्तथाविधैः सर्वतः समलंकृतं शोभितम् ३ ७ ७ ७ ७

संभृतान्यशेषाणिमंगलानिदध्यादीनितैःसहाभिजग्मुः मृष्टाउज्ज्वलाःकन्याश्च ४ गतस्मयोनिरहंकारः ५ प्रियान्वरान्प्रददातीति तथा ६ गुणैर्महान् अतएवमहत्तमः ७ गुणैर्विजृंभितमूर्जितंगुणवद्भिः सभाजितंसत्कृतंयशोगृणंतमर्चयन्नाह सदसस्पते शौनक ८ लब्धान्यशेषसुराणामर्हणानियेनसः किमकरोदितिशेषः ९ श्रवणोत्सुक्यमाविष्कुर्वन्प्रार्थयते कोन्विति यस्यविक्रमः पृथ्वी

स्त्रियस्तंदीपबलिभिःसंभृताशेषमंगलैः अन्वीयुर्मृष्टकन्याश्चमृष्टकुंडलमंडिताः ४ शंखदुंदुभिघोषेणब्रह्मघोषेणचर्त्विजाम् विवेशभवनंवीरःस्तूयमानोगतस्मयः ५ पूजितःपूजयामासतत्रतत्रमहायशाः पौरान्जानपदांस्तांस्तान्प्रीतःप्रियवरप्रदः ६ सएवमादीन्यनवद्यचेष्टितःकर्माणिभूयांसिमहान्महत्तमः कुर्वन्शशासावनिमंडलंयशःस्फीतंनिधायारुरुहेपरंपदम् ७ सूतउवाच श्रुत्वादिराजस्ययशोविजृंभितंगुणैरशेषैर्गुणवत्सभाजितम् क्षत्तामहाभागवतःसदस्पतेकौषारविंप्राहगृणंतमर्चयन् ८ विदुरउवाच सोऽभिषिक्तःपृथुर्विप्रैर्लब्धाशेषसुरार्हणः बिभ्रत्स्ववैष्णवंतेजोबाह्वोर्याभ्यांदुदोहगाम् ९ कोन्वस्यकीर्तिंनशृणोत्यभिज्ञोयद्विक्रमोच्छिष्टमशेषभूपाः लोकाःसपालाउपजीवंतिकाममद्यापितन्मेवदकर्मशुद्धम् १० मैत्रेयउवाच गंगायमुनयोर्नद्योरंतराक्षेत्रमावसन् आरब्धानेवबुभुजेभोगान्पुण्यजिहासया ११ सर्वत्रास्खलितादेशःसप्तद्वीपैकदंडधृक् अन्यत्रब्राह्मणकुलादन्यत्राच्युतगोत्रतः १२ एकदासीन्महासत्रदीक्षातत्रदिवौकसाम् समाजोब्रह्मर्षीणांचराजर्षीणांचसत्तम १३

दोहनंतस्योच्छिष्टतुल्यंकामम् तत्तस्यकर्मवद १० प्राचीनकर्मभिःप्रारब्धानेवबुभुजेनतुभोगांतरार्थंकर्माणिकरोति तदपिभोगेनपुण्यक्षपणेच्छयानतुसुखवासक्त्येत्यर्थः ११ अस्खलितोऽप्रतिहतआदेशआज्ञायस्यसप्तद्वीपेष्वेकएवदंडंधारयतीतितथा किंसर्वत्रनेत्याह ब्रह्मकुलव्यतिरेकेणअच्युतोगोत्रप्रवर्तकतुल्योयेषांवैष्णवानांतद्व्यतिरेकेणच १२ एकदातस्यमहासत्रदीक्षाआसीत्तत्रसत्रेदेवादीनांसमाजआसीदित्यर्थः १३ ७९ ७९

तस्मिन्पूज्येषु अर्चितेषुसत्सुसदसोमध्यउत्थितःसन् समंततः समैक्षतेतिषष्ठेनान्वयः १४ प्रांशुरुन्नतः पीनावायतौ भुजौयस्य कंजवदरुणे
ईक्षणेयस्यशोभनाद्विजाः स्मितंचयस्य १५ व्यूढंविस्तीर्णंवक्षोयस्य वलिभिस्तिसृभिर्वल्गुसुंदरंदलवदधोऽग्रमश्वत्थपत्रमिवउप
रिविस्तृतमधस्तात्संकुचितमुदरंयस्य आवर्तवन्निम्नानाभिर्यस्यकांचनवदुज्वलावूरूयस्यउदग्रावुन्नताग्रौपादौयस्य १६ सू-
क्ष्माश्चतेवक्राश्चासिताश्चस्निग्धाश्चमूर्द्धजायस्य कंबुवत्रिरेखांऽकिताकंधरायस्य परिधायवसित्वा उपवीयउत्तरीयंकृत्वा १७
नियमेनिमित्तेन्यस्तानित्यक्तानिभूषणानियेनसः अतएवतैरनावृतत्वाद्व्यंजिताअशेषगात्रेषुश्रीःस्वाभाविकीशोभायेनकृतान्यु

तस्मिन्नर्हत्सुसर्वेषुस्वर्चितेषुयथाऽर्हतः उत्थितःसदसोमध्येताराणामुडुराडिव १४ प्रांशुःपीनाय
तभुजोगौरःकंजारुणेक्षणः सुनासःसुमुखःसौम्यःपीनांसःसुद्विजस्मितः १५ व्यूढवक्षाबृह
च्छ्रोणिर्वलिवल्गुदलोदरः आवर्तनाभिरोजस्वीकांचनोरुरुदग्रपात् १६ सूक्ष्मवक्रासितस्निग्धमू
र्धजःकंबुकंधरः महाधनेदुकूलाग्र्येपरिधायोपवीयच १७ व्यंजिताशेषगात्रश्रीर्नियमेन्यस्तभूष
णः कृष्णाजिनधरःश्रीमान्कुशपाणिःकृतोचितः १८ शिशिरस्निग्धताराक्षःसमैक्षतसमंततः ऊचि
वानिदमुर्वीशःसदःसंहर्षयन्निव चारुचित्रपदंश्लक्ष्णंमृष्टंगूढमविक्लवम् १९ राजोवाच
सभ्याःशृणुतभद्रंवःसाधवोयइहागताः सत्सुजिज्ञासुभिर्धर्ममावेद्यंस्वमनीषितम् २० अहंदंड
धरोराजाप्रजानामिहयोजितः रक्षिताबृत्तिदःस्वेषुसेतुषुस्थापिताऽपृथक् २१ तस्यमेतदनुष्ठानाद्या
नाहुर्ब्रह्मवादिनः लोकाःस्युःकामसंदोहायस्यतुष्यतिदिष्टदृक् २२

चितानिकर्माणियेन १८ शिशिरेसंतापहरेस्निग्धेचतारेययोस्तेऽक्षिणीयस्य इदंवक्ष्यमाणंवाक्यमुक्तवांश्चचारुश्रोत्रप्रिय-
म् चित्राणिपदानियस्मिन् श्लक्ष्णंप्रशस्तंमृष्टंशुद्धम् गूढंगंभीरार्थम् अविक्लवमव्याकुलम् १९ भाषणेहेतुः धर्मजिज्ञासुभिःपुं
भिःसत्सुस्वमनीषितमावेद्यंवक्तव्यम् अतःप्रजानुशासनमिषेणजिज्ञासैवक्रियतेनयुष्मान् प्रतिधर्मप्रवचनमितिभावः २०
इदानींप्रजाःशिक्षयिष्यन् प्रजाशिक्षणादिकंममावश्यकमित्याह अहमितित्रिभिः पृथक्सेतुषुस्थापयिता २१ दिष्टदृक्प्राक्कर्मसा-
क्षीश्वरोयस्यतुष्यति तस्यवेदवादिनोयान्लोकानाहुः प्रजारक्षणाद्यनुष्ठानात्तेलोकामेस्युः कथंभूताः कामानांसम्यक्दोहःप्रपूरणं
येषु २२

अन्यथात्वनिष्टंस्यादित्याह यइति शमलंपापम् भगमैश्वर्यम् २३ तत्तस्माद्धेप्रजाः भर्तुर्ममपिंडार्थेपिंडदानवत् परलोकहितार्थंस्व अ-
कार्यमेवकुरुतस्वधर्ममेवानुतिष्ठत अधोक्षजेधीर्येषांतादृशाःसंतः वासुदेवार्पणदृष्ट्याइत्यर्थः अनुग्रहः कृतोभवेदितिशेषः २४ २१
शास्तुः शिक्षयितुरनुज्ञातुरनुमोदितुश्चप्रेत्यपरलोकेयत्फलंतत्तुल्यम् २५ कर्मकर्तव्यमित्यनुमोदामहे नतुवासुदेवेऽर्पणीयमि-
ति वेनादिभिस्तदनंगीकारादित्येवंवादिनः शनैःसंबोधयन्नाह हेअर्हसत्तमाः यज्ञपतिर्नामपरमेश्वरः केषांचिन्मतेतावदस्ति त-
थाऽपिविप्रतिपत्तेर्नतत्सिद्धिरित्याशंक्यजगद्वैचित्र्यान्यथानुपपत्तिंप्रमाणयति इहामुत्रचज्योत्स्नावत्यःकांतिमत्योभुवोभोगभूम
यःशरीराणिच २६ नन्विदंकर्मवैचित्र्यादेवसेत्स्यति तथाऽपिविद्वदनुभवेनेश्वरसिद्धिरित्याह मनोरितित्रिभिः अस्मत्पितामः

यउद्धरेत्करंराजाप्रजाधर्मेष्वशिक्षयन् प्रजानांशमलंभुंक्तेभगंचस्वंजहातिसः २३ तत्प्रजाभर्तृ
पिंडार्थस्वार्थमेवानसूयवः कुरुताधोक्षजधियस्तर्हिमेऽनुग्रहःकृतः २४ यूयंतदनुमोदध्वंपितृदे-
वर्षयोमलाः कर्तुःशास्तुरनुज्ञातुस्तुल्यंयत्प्रेत्यतत्फलम् २५ अस्तियज्ञपतिर्नामकेषांचिदर्ह-
सत्तमाः इहामुत्रचलक्ष्यतेज्योत्स्नावत्यःक्वचिद्भुवः २६ मनोरुत्तानपादस्यध्रुवस्यापिमहीपतेः
प्रियव्रतस्यराजर्षेरंगस्यास्मत्पितुःपितुः २७ ईदृशानामथान्येषामजस्यचभवस्यच प्रह्लाद-
स्यबलेश्चापिकृत्यमस्तिगदाभृता २८ दौहित्रादीनृतेमृत्योःशोच्यान्धर्मविमोहितान् वर्गस्व
र्गापवर्गाणांप्रायेणैकात्म्यहेतुना २९

हस्यांगस्य २७ कृत्यमस्ति अवश्यंकर्मफलदात्राभाव्यमितितेषांमत-
मित्यर्थः २८ मृत्योर्दौहित्रादीन्वेनादीन्विना धर्मेविमोहितान् अतःशोच्यान् ननुकर्मैवफलंदास्यतिकिंचुदेशगतावादेवताः
किंपरमेश्वरेणतत्राह वर्गेति वर्गोऽत्रत्रिवर्गःस्वर्गोधर्मस्यफलमपवर्गोमोक्षस्तेषामैकात्म्येनैकरूप्येणसर्वानुगतेनहेतुनातत्रा
पिप्रायेणहेतुना अयंभावः नतावज्जडस्यकर्मणःफलदातृत्वंघटतेनचार्वाग्देवतानांस्वातंत्र्यम् अंतर्यामिश्रुतेः नचतदाकर्म ५
साम्येफलतारतम्यंक्वचित्तदसिद्धिश्चसंभवति अतःस्वातंत्र्येणकर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुंसमर्थेनपरमेश्वरेणभाव्यमिति २९ ७९

किंच जीवानांमोक्षदः परमेश्वरएवनार्वाग्देवतास्तासामपिजीवत्वाविशेषादित्याशयेनाहत्रिभिः यस्यपादयोःसेवायामभिरुचि-
स्तपस्विनांसंसारतप्तानामशेषैर्जन्मभिः समृद्धंधियोमलंसद्यःक्षपयति तमेवभजतेतितृतीयेनान्वयः कथंभूताअहन्यहनिवर्द्धमा
नासतीसात्त्विकीतत्पादसंबंधस्यैवैषमहिमेतिदृष्टांतेनाह यथेति ३० विनिर्धूताअशेषामनोमलायस्य असंगोवैराग्यंतेनविज्ञान
स्यविशेषः साक्षात्कारस्तदेववीर्यंयस्य यस्यांघ्रिमूलेकृताश्रयःसन् ३१ आत्मवृत्तिभिरध्यापनादिभिर्मनोवचःकायानांगुणै-
र्ध्यानस्तुतिसपर्याभिरमायिनोनिष्कपटाःसंतः ननुब्रह्मादिभिःसेव्येकिमस्मद्भक्त्याभविष्यतितत्राह यथाधिकारमेवावसि

यत्पादसेवाऽभिरुचिस्तपस्विनामशेषजन्मोपचितंमलंधियः सद्यःक्षिणोत्यन्वहमेधतीसतीयथा
पदांगुष्ठविनिःसृतासरित् ३० विनिर्धुताशेषमनोमलःपुमानसंगविज्ञानविशेषवीर्यवान् यदंघ्रि
मूलेकृतकेतनःपुनर्नसंसृतिंक्लेशवहांप्रपद्यते ३१ तमेवयूयंभजतात्मवृत्तिभिर्मनोवचःकाय
गुणैःस्वकर्मभिः अमायिनःकामदुघांघ्रिपंकजंयथाऽधिकारावसितार्थसिद्धयः ३२ असावि्हा
नेकगुणोऽगुणोऽध्वरःपृथग्विधद्रव्यगुणक्रियोक्तिभिः संपद्यतेऽर्थाशयलिंगनामभिर्विशुद्धविज्ञा
नघनःस्वरूपतः ३३

तानिश्चितासमाप्तावाऽर्थसिद्धिर्येषाम् ३२ स्वकर्मभिर्यागादिभिर्भजतेत्युक्तंतत्रब्रह्मार्पणंब्रह्मह
विरितिन्यायेनसर्वेषुयागतदंगतत्फलेषुभगवद्दृष्ट्याकर्मकर्तव्यंनभिन्नदृष्ट्येतिवक्तुंतेषांभगवद्रूपतामाहद्वाभ्याम् असौभगवानेवस्व-
रूपतोविशुद्धविज्ञानघनोऽप्यगुणोनिर्विशेषणोऽपिसन्निहकर्ममार्गेऽनेकगुणोनानाविशेषणवान् अध्वरोयज्ञःसंपद्यते यज्ञोवैवि
ष्णुरितिश्रुतेः अनेकगुणत्वमेवाह पृथग्विधानियानिद्रव्यादीनितैः तत्रद्रव्याणिव्रीह्यादीनिगुणाःशुक्लादयः क्रियाअवघातादयःउ
क्तयोमंत्राः अर्थोऽगसाध्यउपकारः आशयःसंकल्पःलिंगंपदार्थानांशक्तिः नामज्योतिष्टोमादितैश्चाध्वरःसंपद्यते ३३ ७.

यागफलस्यापिभगवद्रूपतामाह प्रधानेति एषविभुःपरमानंदोऽपिशरीरेचेतनांविषयाकारांबुद्धिंप्रतिपद्यतदभिव्यंग्यानंदरूपःस नृक्रियाफलत्वेनप्रतीयते एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः यथाऽनलोदारुषुस्थितस्तद्गुणात्मकोदारुधर्म दैर्घ्यवक्रत्वादिमांस्तद्वत् कथंभूतेशरीरेप्रधानमव्यक्तंकालःक्षोभकः आशयोवासनाधर्मोऽदृष्टंतैःसंगृह्यतेजन्यतइतितथातस्मिन् ३४ तदेवमप्रवृत्तान् भगवद्भजनेप्रवर्त्यस्वतःप्रवृत्तानांप्रवृत्तिमभिनंदनेनदृढयति अहोइति वितरंतिकुर्वंति ३५ इ-

प्रधानकालाशयधर्मसंग्रहेशरीरएषप्रतिपद्यचेतनाम् क्रियाफलत्वेनविभुर्विभाव्यतेयथाऽनलोदारुषुतद्गुणात्मकः ३४ अहोममामीवितरंत्यनुग्रहंहरिंगुरुंयज्ञभुजामधीश्वरम् स्वधर्मयोगेनयजंतिमामकानिरंतरंक्षोणितलेदृढव्रताः ३५ माजातुतेजःप्रभवेमहर्द्धिभिस्तितिक्षयातपसाविद्ययाच देदीप्यमानेऽजितदेवतानांकुलेस्वयंराजकुलाद्द्विजानाम् ३६ ब्रह्मण्यदेवःपुरुषःपुरातनोनित्यंहरिर्यच्चरणाभिवंदनात् अवापलक्ष्मीमनपायिनींयशोजगत्पवित्रंचमहत्तमाग्रणीः ३७ यत्सेवयाऽशेषगुहाशयःस्वराड्विप्रप्रियस्तुष्यतिकाममीश्वरः तदेवतद्धर्मपरैर्विनीतैःसर्वात्मनाब्रह्मकुलंनिषेव्यताम् ३८

दानींहरिभक्तिदार्ढ्यायब्राह्मणभक्तिंविधत्ते माजात्वित्यष्टभिः महत्यश्चताऋद्धयश्चताभिर्यद्राजकुलस्यतेजस्तस्मात्सकाशात्द्विजानांकुलअजितोदेवतायेषांवैष्णवानांतेषांचकुलेमाजातुप्रभवेत्कदाचिदपिप्रभावंनकरोतु कथंभूतेसमृद्धिभिर्विनाऽपिस्वयमेवतितिक्षादिभिर्देदीप्यमाने ३६ ब्राह्मणानांस्तुवन्नाह यच्चरणाभिवंदनात्हरिर्लक्ष्मींयशश्चावाप ३७ यत्सेवयाचेश्वरस्तुष्यतितदेवब्रह्मकुलंनिषेव्यतामितिद्वयोरन्वयः हरेर्लोकसंग्रहरूपोयोधर्मस्तत्परैः ३८ ७ ७

ननुब्रह्मकुलएवनित्यंसेव्यमानेसर्वदेवतामुखभूतेऽग्नौयज्ञाद्यनुष्ठानंनस्यान्नचतेनविनाचित्तशुद्धिर्नचतयाविनामोक्षःस्यादित्याशं-
क्याह पुमानितिद्वाभ्याम् यस्यब्रह्मकुलस्यनित्यंसंबंधेननिषेवयापुमान्स्वयमेवज्ञानाभ्यासादिकंविनाऽप्यत्युत्तमंशमंमोक्षंल-
भेतकुतःयत्सेवयास्वतएवानतिवेलंशीघ्रंप्रसीदतः शुद्ध्यतआत्मनश्चित्तात्ततःपरंश्रेष्ठंदेवानांकिंसुखमस्ति ब्राह्मणसेवयैवयज्ञा
दिफलंज्ञानफलंतत्सर्वंभवतीत्यर्थः ३९ हरेरपितदेवपरंसुखमित्याह अश्नातीतिइज्यानांपूज्यानामिंद्रादीनांनामभिर्यस्यमुखेश्र
द्धयाहुतंहविरनंतोयथाऽश्नातितथाचेतनयारहितेहुताशनेहुतंनाश्नातिकैर्हुतमश्नातितत्वकोविदैःसर्वदेवमयश्चैतन्यमूर्तिरनं
तइतितत्वविद्भिः कुतएवंभूतोऽसौतत्राह पारमहंस्यंज्ञानंतत्परानर्हति अधिकुर्वंतीतिपारमहंस्यपर्यास्ताःगावोवाचोयस्मिन्

पुमान्लभेतानतिवेलमात्मनः प्रसीदतोऽत्यंतशमंस्वतःस्वयम् यन्नित्यसंबंधनिषेवयाततःप
रंकिमत्रास्तिमुखंहविर्भुजाम् ३९ अश्नात्यनंतःखलुतत्वकोविदैःश्रद्धाहुतंयन्मुखइज्यनाम-
भिः नवैतथाचेतनयाबहिष्कृतेहुताशनेपारमहंस्यपर्यगुः ४० यद्ब्रह्मनित्यंविरजंसनातनंश्रद्धा-
तपोमंगलमौनसंयमैः समाधिनाबिभ्रतिहार्थदृष्टयेयत्रेदमादर्शइवावभासते ४१ तेषामहंपा
दसरोजरेणुमार्यावहेयाधिकिरीटमायुः यंनित्यदाबिभ्रतआशुपापंनश्यत्यमुंसर्वगुणाभजंति ४२
गुणायनंशीलधनंकृतज्ञंवृद्धाश्रयंसंवृणुतेनुसंपदः प्रसीदतांब्रह्मकुलंगवांचजनार्दनःसानुचरश्चम-
ह्यम् ४३ मैत्रेयउवाच इतिब्रुवाणंनृपतिंपितृदेवद्विजातयः तुष्टुवुर्हृष्टमनसःसाधुवादेनसार्ध
वः ४४ उपनिषद्भिर्ज्ञानघनत्वेनोक्तइत्यर्थः यद्वापरमहंसानांज्ञाननिष्ठानांगम्यःपारमहंस्यःपरितोनगच्छंतिगावोवाचोय-
स्मिन्सपर्यगुरिंद्रियनियंतासचासौसचपारमहंस्यपर्यगुर्ज्ञानरूपःसर्वांतर्यामीत्यर्थः ४० नकेवलंचेतनत्वेनहुताशनाद्विशेषःकिं
तुवेदज्ञानादपीत्याह यदित्यव्ययम् येब्रह्मवेदंनित्यंबिभ्रतितेषामित्युत्तरेणान्वयः मंगलंनामप्रशस्ताचरणंनित्यमप्रशस्त-
स्यवर्जनम् एतद्धिमंगलंप्रोक्तमृषिभिस्तत्वदर्शिभिः मौनमध्ययनविरोधिवार्तात्यागः समाधिनाचित्तस्थैर्येण अर्थदृष्टयेवे-
दार्थमपिविचारयंतीत्यर्थः यत्रवेदेइदंविश्वम् ४१ हेआर्याआयुर्यावज्जीवमधिकिरीटंमुकुटस्योपरिवहेयेतिप्रार्थनायांलिङ्
यंरेणुम् ४२ गुणभजनस्यफलमाह गुणायनमन्वनुसंपदःसंवृणुतेसम्यक्भजंतितस्मात्प्रसीदतांप्रसीदतुगवांचकुलम् ४३ ४४

साधुवादमाह पुत्रेणेतिषड्भिः यद्यतो वेनोऽपितमोनरकमत्यनरत् अतितताराः ४५ ४६ ४७ मुकुंदनाथाःस्म त्वंनाथत्वमेवमुकुंदनाथ त्वेपर्यवसितमित्यर्थः तत्रहेतुर्यइति ४८ आजीविनांसेवकानाम् अनुशासनम्प्रजास्वनुरागः प्रकृतिः स्वभावः ४९ उपासादि तःप्रापितः कर्मभिर्भ्राम्यताम् ५० ईश्वरदृष्ट्याविप्रादयोऽपिप्रणमंति नमइति ब्रह्माविश्यब्राह्मणजातिमधिष्ठायक्षत्रंबिभर्ति क्षत्रंचाविश्यब्रह्मबिभर्ति तदुभयंचाविश्यइदंविश्वंबिभर्ति ५१ इतिचतुर्थेटीकायामेकविंशोऽध्यायः २१ द्वाविंशेतुप

पुत्रेणजयतेलोकानितिसत्यवतीश्रुतिः ब्रह्मदंडहतःपापोयद्वेनोऽत्यतरत्तमः ४५ हिरण्यकशिपुश्चा-
पिभगवन्निंदयातमः विविक्षुरत्यगात्सूनोःप्रह्लादस्यानुभावतः ४६ वीरवर्यपितःपृथ्व्याःसमाःसं-
जीवशाश्वतीः यस्येदृश्यच्युतेभक्तिःसर्वलोकैकभर्तरि ४७ अहोवयंह्यद्यपवित्रकीर्तेत्वयैवनाथेन
मुकुंदनाथाः यउत्तमश्लोकतमस्यविष्णोर्ब्रह्मण्यदेवस्यकथांव्यनक्ति ४८ नात्यद्भुतमिदंनाथत-
वाजीव्यानुशासनम् प्रजानुरागोमहतांप्रकृतिःकरुणात्मनाम् ४९ अद्यनस्तमसःपारस्त्वयोपासा
दितःप्रभो भ्राम्यतांनष्टदृष्टीनांकर्मभिर्दैवसंज्ञितैः ५० नमोविवृद्धसत्वायपुरुषायमहीयसे योब्र-
ह्मक्षत्रमाविश्यबिभर्तीदंस्वतेजसा ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेएकविंशोऽध्या
यः २१ मैत्रेयउवाच जनेषुप्रगृणत्स्वेवंपृथुंपृथुलविक्रमम् तत्रोपजग्मुर्मुनयश्चत्वारःसूर्यवर्च-
सः १ तांस्तुसिद्धेश्वरान्राजाव्योम्नोऽवतरतोऽर्चिषा लोकानपापान्कुर्वत्यासानुगोऽचष्टलक्षितान् २
तद्दर्शनोद्गतप्राणान्प्रत्यादित्सुरिवोत्थितः ससदस्यानुगोवैन्यइंद्रियेशोगुणानिव ३

रंज्ञानंपृथवेहरिशासना
त् सनत्कुमारोभगवानुपादिशदितीर्यते १ १ अर्चिषालक्षितान् सनकादयइतिज्ञापितान् अचष्टअपश्यत् २ तेषांदर्शनेनोद्गतान्प्राणा न्प्राप्तुमिच्छुरिव अयंभावः ऊर्ध्वंप्राणाह्युत्क्रामंतियूनस्स्थविरआयति प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यतइतिश्रुतेः प्राणास्तावत्तत्तेज साक्षिप्तास्तान्प्रत्युद्गच्छंति अतःस्वयमनुद्गच्छतः प्राणहानिःस्यादितिभयादिवससंभ्रमंप्रत्युद्गमंचकारेतिसहसदस्यैरनुगैश्च वर्तमान इंद्रियेशोजीवः गुणान् गंधादीन्प्रतियथोद्गच्छतीत्योत्सुक्येदृष्टांतः ३

यंभितोवशीकृतः गृहीतमध्यर्हणमर्घ्यमासनंचयैस्तान् ४ मार्जितंक्षालितमलकबंधनंयस्यमानयन्निवस्वयंचचार ५ भ वस्याप्यग्रजत्वेनमान्यान् ६ प्रीतः प्राहेत्युक्तंतदेवप्रीतिपूर्वकंवचनमाह अहोइतिदशभिः हेमंगलायनाः मंगलमयनंयेषांम याकिंमंगलमाचरितम् यस्यमेयोगिभिरपिदुर्दर्शनांवो दर्शनमासीत् ७ ८ दुर्दर्शत्वमेवाह नैवेति सर्वदृशमात्मानंयथासर्वेदृश्यानलक्षयंते येऽस्यविश्वस्यहेतवोमहदादयोमन्वादयोवा यद्वा कथंभूतान् येऽस्यसर्वदृगात्मदर्शनस्यहेतवस्तान् ९ येषांसाधूनांगृहाअर्हाणां-

गौरवाद्यंत्रितः सभ्यः प्रश्रयानतकंधरः विधिवत्पूजयांचक्रेगृहीताध्यर्हणासनान् ४ तत्पादशौचसलिलैर्मार्जितालकबंधनः तत्रशीलवतांवृत्तमाचरन्मानयन्निव ५ हाटकासेनआसीनान्स्वधिष्ण्येष्विवपावकान् श्रद्धासंयमसंयुक्तः प्रीतः प्राहभवाग्रजान् ६ पृथुरुवाच अहोआचरितंकिंमेमंगलंमंगलायनाः यस्यवोदर्शनंह्यासीद्दुर्दर्शानांचयोगिभिः ७ किंतस्यदुर्लभतरमिहलोकेपरत्रच यस्यविप्राःप्रसीदंतिशिवोविष्णुश्चसानुगः ८ नैवलक्षयतेलोकालोकान्पर्यटतोऽपियान् यथासर्वदृशंसर्वआत्मानंयेऽस्यहेतवः ९ अधनाअपितेधन्याः साधवोगृहमेधिनः यद्गृहाह्यर्हवर्यांबुतृणभूमीश्वरावराः १० व्यालालयद्रुमावैतेऽप्यरिक्ताखिलसंपदः यद्गृहास्तीर्थपादीयपादतीर्थविवर्जिताः ११ स्वागतंवोद्विजश्रेष्ठायद्व्रतानिमुमुक्षवः चरंतिश्रद्धयाधीराबालाएववृहंतिच १२ कच्चिन्नःकुशलंनाथाइंद्रियार्थार्थवेदिनाम् व्यसनावापएतस्मिन्पतितानांस्वकर्मभिः १३

पूज्यानांच यांचरणीयाः स्वीकारार्हा अंब्वादयोयेषुतादृशा अंबुचतृणंचभूमिश्चईश्वरोगृहस्वामीच्चावराभृत्यादयश्च १० व्यालानामालयाद्रुमाएवते अरिक्ताः पूर्णाअखिलाः संपदोयेषुतादृशाअपियद्गृहायेगृहास्तीर्थपादीयावैष्णवास्तेषांपादतीर्थेनविवर्जिताः ११ स्वागतंभद्रमागमनंजातम् यद्यस्माद्बालाएवभवंतोवृहंतिव्रतानिचरंति यद्वा येषांवोव्रतानिअन्येबालाश्चरंति १२ इंद्रियार्थमेवार्थंयेविदंतितेषांनोव्यसनान्युप्यंतेयस्मिंस्तस्मिन्संसारे १३ ७ ७

नन्वभ्यागतानांकुशलंपृच्छ्यते लोकेनत्वात्मनस्तत्राह भवत्स्विति १४ तत्तस्मात्कृतविश्वासः सन् तपस्विनांसंतप्तानांसुहृदोयु
ष्मान्पृच्छामि १५ नखल्वन्ययोगितुल्यायूयंकिंतुसाक्षाद्भगवानेवेत्याह व्यक्तंनिश्चितम् आत्मवतांधीराणामात्मातेष्वात्मत्वे
नप्रकाशमानः आत्मानंभावयतिप्रकाशयतीतितया इमांपृथ्वींचरति १६ सूक्तंशोभनवचनम् सारंन्याय्यम् लघुगंभीरार्थम्
मितमल्पाक्षरम् मधुश्रोत्रप्रियमृमुखप्रसत्यास्मयमानइवप्रतीयमानः १७ विदुषाजानताऽपिईदृशीपरार्थैकपरा १८ स्वय
मपिपृथोःसंगममभिनंदति संगमइति उभयेषांवक्तृणांश्रोतृणांचयेषांसंभाषणसहितः संप्रश्नः सर्वेषांशंसुखंविस्तारयति

भवत्सुकुशलप्रश्नआत्मारामेषुनेष्यते कुशलाकुशलायत्रनसंतिमतिवृत्तयः १४ तदहंकृतवि
श्रंभः सुहृदोवस्तपस्विनाम् संपृच्छेभवएतस्मिन्क्षेमः केनाजसाभवेत् १५ व्यक्तमात्म-
वतामात्माभगवानात्मभावनः स्वानामनुग्रहायेमांसिद्धरूपीचरत्यजः १६ मैत्रेयउवाच
पृथोस्तत्सूक्तमाकर्ण्यसारंसुष्ठुमितंमधु स्मयमानइवप्रीत्याकुमारः प्रत्युवाचह १७ सन
त्कुमारउवाच साधुपृष्टंमहाराजसर्वभूतहितात्मना भवताविदुषाचापिसाधूनांमतिरीदृशी
१८ संगमःखलुसाधूनामुभयेषांचसंमतः यत्संभाषणसंप्रश्नः सर्वेषांवितनोतिशम् १९ अस्त्येव-
राजन्भवतोमधुद्विषःपदारविंदस्यगुणानुवादने रतिर्दुरापाविधुनोतिनैष्ठिकी कामंकषायंमलमं-
तरात्मनः २० शास्त्रेष्वियानेववसुनिश्चितोनृणांक्षेमस्यसध्र्यग्विमृशेषुहेतुः असंगआत्मव्यतिरि-
क्तआत्मनिदृढारतिर्ब्रह्मणिनिर्गुणेचया २१

१९ तदेवंसंगमंप्रश्नंचाभिनंद्यानुवादमुखेनैवमोक्षसाधनमुपदिशति अ
स्त्येवेति गुणानामनुवादनेप्रश्नद्वारेणानुवादप्रवर्तनेश्रवणइत्यर्थः आत्मनोमनसोंऽतस्थंकामात्मकंमलंविधुनोति कषायंधातुरागवदनि
वर्त्यम् २० चित्तशुद्ध्यैवबहिर्वैराग्यमात्मरतिश्चभवति नचततोऽधिकंसाधनमस्ति शास्त्रेषुतयोरेवमोक्षहेतुत्वनिश्चयादित्याह शा
स्त्रेष्विति सध्र्यग्विमृशेषुसम्यक्विचारवत्सुक्षेमस्यहेतुरेतावानेवसुनिश्चितः कोऽसौ आत्मव्यतिरिक्तेअसंगोवैराग्यमात्मनि

नन्वेतदेवातिदुर्लभमित्याशंक्योत्तमाधिकारिणः श्रवणमात्रेणभवति अन्यस्यतुचित्तशुद्ध्यनुसारेणसाधनतारतम्यतोवर्धमानयाभ त्त्येत्यभिप्रेत्याह सेतिचतुर्भिः साब्रह्मणिरतिरसंगश्चश्रद्धादिभिः स्यादितिचतुर्थेनान्वयः जिज्ञासयातत्त्वदिदृक्षयाबुभुत्सयापुण्यंश्रवं यस्यतस्यहरेः पुण्यायाकथातयाच २२ अर्थारामाअर्थनिष्ठास्तामसाइंद्रियारामाः कामनिष्ठाराजसास्तैः सहयागोष्ठतस्यामतृष्णा- यातेषांचयेसंमताअर्थाः कामाश्चतेषामपरिग्रहेणविविक्तेर्विजनेयारुचिस्तया ऽत्मन्येवपरितोषेसतिस्यात् किंतुहरेर्गुणपीयूषपानाद्विना तस्मिन्नसतिविविक्तेरुचिर्नकार्यानचात्मनिपरितोषः कार्यइत्यर्थः २३ पारमहंस्यचर्ययाउपशमादिप्रधानयावृत्त्या स्मृत्याआत्महितानु- संधानेन मुकुंदाचरितमेवाग्र्यंसीधुश्रेष्ठममृतंतच्चरितस्मृतिस्तरवेनेत्यर्थः मार्गांतरस्यानिंदया निरीहयायोगक्षेमार्थक्रियाराहित्येन शी

साश्रद्धयाभगवद्धर्मचर्ययाजिज्ञासयाऽध्यात्मिकयोगनिष्ठया योगेश्वरोपासनयाचनित्यंपुण्यश्र वःकथयापुण्ययाच २२ अर्थेंद्रियारामसगोष्ठ्यतृष्णयातत्संमतानामपरिग्रहेण विविक्तरुच्यापरि तोषआत्मन्विनाहरेर्गुणपीयूषपानात् २३ अहिंसयापारमहंस्यचर्ययास्मृत्यामुकुंदाचरिताग्र्यसीधु ना यमैरकामैर्नियमैश्चाप्यनिंदयानिरीहयाद्वंद्वतितिक्षयाच २४ हरेर्मुहुस्तत्परकर्णपूरगुणाभिधा नेनविजृंभमाणया भक्त्याह्यसंगः सदसत्यनात्मनिस्यान्निर्गुणेब्रह्मणिचांजसारतिः २५ यदारति र्ब्रह्मणिनैष्ठिकीपुमानाचार्यवान्ज्ञानविरागरंहसा दहत्यवीर्यंहृदयंजीवकोशंपंचात्मकंयोनिमिवो- त्थितोऽग्निः २६

तोष्णादिद्वंद्वसहनेन २४ कथयेत्यत्रोक्तमपिकथनंभक्तावंतरंगत्वेनपुनरुच्यते तत्पराहरिभक्तास्तेषांक- र्णपूराः कर्णालंकारभूतायेहरेर्गुणास्तेषामभिधानेनसदसतिकार्यकारणरूपे २५ भवत्वन्यत्रासंगआत्मरतिश्चततः किमतआह यदानि ष्ठांप्राप्तारतिर्भवतितदाऽचार्यवान्सन् ज्ञानवैराग्ययोर्वेगेनावीर्यंनिर्वासनंसत्जीवस्यकोशमावरकंहृदयंपुमान्दहति कथंभूतम् पंचमहा भूतप्रधानम् यद्वा अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पंचतदात्मकम् उत्थितः प्रज्वलितोऽग्निर्योनिमरणिमिव यद्वा यदारतिराचार्या- नुग्रहश्चतदाज्ञानविरागयोर्वेगेनोत्थितः साक्षात्कारोऽवीर्यंपुनः प्ररोहक्षमंयथानभवत्येवंहृदयंदहतिशेषंसमानम् २६ ७ ७

ततःकिमतआह दग्धःआशयोहृदयमुपाधिर्यस्य अतएवमुक्ताःसमस्तास्तद्गुणाःकर्तृत्वादयोयेन आत्मनःसकाशात्बहिर्घटादिः अं
तःसुखदुःखादिर्नैवविचष्टेनपश्यत्येव कुतइत्यपेक्षायांद्रष्टृदृश्यप्रतीतेरंतःकरणहेतुत्वादित्याह परोदृश्यआत्माद्रष्टातयोर्यद्व्यवधा
नंभेदकंपूर्वमासीत्तस्यविनाशेसतियथास्वप्नेराजाऽहमित्यारोपितंसैन्यादिद्रष्टारंदृश्यंसैन्यंचस्वभावस्यानाशेनश्यतितद्वत् २७ द्रष्टृ
दृश्यभेदप्रतीतेरंतःकरणहेतुत्वमन्वयव्यतिरेकाभ्यामुपपादयति आत्मानमिति आत्मानंद्रष्टारमिंद्रियार्थंदृश्यमुभयोस्तयोःपरंसं
बंधहेतुमहंकारंचाशयेंऽतःकरणेसत्येवजाग्रत्स्वप्नयोःपश्यति अन्यदासुषुप्तौनतदुक्तम् दृश्यानुरंजितंद्रष्टृदृश्यंद्रष्ट्रनुरंजितम्
अहंकृत्योभयंरक्तंतन्नाशेऽद्वैततात्मनइति २८ एकस्मिन्नात्मनिदृश्यादिभेदप्रतीतिरौपाधिकीतिभेददृष्टांतेनस्पष्टयति निमि

दग्धाशयोमुक्तसमस्ततद्गुणोनैवात्मनोबहिरंतर्विचष्टे परात्मनोर्यद्व्यवधानंपुरस्तात्स्वप्नेयथापुरु-
षस्तद्विनाशे २७ आत्मानमिंद्रियार्थंचपरंयदुभयोरपि सत्याशयउपाधौवैपुमान्पश्यतिना-
न्यदा २८ निमित्तेसतिसर्वत्रजलादावपिपूरुषः आत्मनश्चपरस्यापिभिदांपश्यतिनान्यदा
२९ इंद्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्तंध्यायतांमनः चेतनांहरतेबुद्धेःस्तंबस्तोयमिवह्रदात् ३० भ्रश्यत्य
नुस्मृतिश्चित्तंज्ञानभ्रंशःस्मृतिक्षये तद्रोधंकवयःप्राहुरात्मापह्नवमात्मनः ३१

त्तइति लोकेऽपिचसर्व-
त्रजलदर्पणादौभेदनिमित्तेसत्येवात्मनोबिंबभूतस्यपरस्परप्रतिबिंबस्यचभेदंपश्यतिनतुजलाद्यभावे २९ तदेवंचतुर्भिरसंगात्मरत्योर्मो
क्षहेतुत्वमुक्तमिदानीमनात्मरतेःसंसारहेतुत्वमाह इंद्रियैरितिचतुर्भिः ध्यायतांगुणारोपेणस्मरतांपुंसामिंद्रियाणिस्मृतैर्विषयैराकृष्यं-
तेतैश्चमनआकृष्यते विषयासक्तिंप्राप्यते तच्चबुद्धेःसकाशात्तद्धर्मंचेतनांविचारसामर्थ्यंहरति एतच्चाविवेकिनानलक्ष्यतइतिदृष्टां
तेनाह तीरजःकुशादिस्तंबोयथामूलैस्तोयंह्रदादपहरतितद्वत् ३० चित्तंचेतनामनुतस्यामपहृतायांस्मृतिःपूर्वापरानुसंधानंभ्र
श्यति एवंतद्रोधंज्ञानभ्रंशमात्मनएवहेतोरात्मनोऽपह्नवंनाशंप्राहुः ३१ ७ ७ ७ ७

एवंभूतोनाशोभवतुततश्चकिमित्यतआह यदधियमधिकृत्यान्यस्यविषयस्यप्रियतमत्वमात्मनस्तुकामायसर्वंप्रियंभवतीतिश्रुतेस्तस्या-
त्मनःस्वेनैवयोव्यतिक्रमोऽपन्हवस्तस्माद्यःस्वार्थनाशोऽतःपरतरःस्वार्थनाशोनास्ति ३२ कुतइत्यतआह अर्थस्याभिध्यानमिंद्रियस्या
र्थःकामस्तस्याभिध्यानंसर्वार्थनाशः ज्ञानंविज्ञानंचपरोक्षापरोक्षंयेनध्यानेनमुख्यतांस्थावरताम् ३३ अनात्मरतेरनर्थहेतुत्वमुक्तं
संगस्याप्याह नेति यद्वस्तुधर्मादीनांविघातकंतस्मिन्संगंतमःसंसारम् ३४ तुल्यवन्निर्देशात्पुरुषार्थसाम्यभ्रांतिंवारयति तत्रापी-
ति कृतांतःकालः ३५ भयसंयुतत्वमेवाह परेब्रह्मादयोऽवरेऽस्मदादयोगुणक्षोभादनुपश्चाद्भवंति ईशःकालस्तेनविध्वंसिताआ

नातःपरतरोलोकेपुंसःस्वार्थव्यतिक्रमः यदध्यन्यस्यप्रेयस्त्वमात्मनःस्वव्यतिक्रमात् ३२ अर्थेंद्रियार्था
भिध्यानंसर्वार्थापन्हवोनृणाम् भ्रंशितोज्ञानविज्ञानाद्येनाविशतिमुख्यताम् ३३ नकुर्यात्कर्हिचित्सं
गंतमस्तीव्रंतितीरिषुः धर्मार्थकाममोक्षाणांयदत्यंतविघातकम् ३४ तत्रापिमोक्षएवार्थआत्यंति-
कतयेष्यते त्रैवर्ग्योऽर्थोयतोनित्यंकृतांतभयसंयुतः ३५ परेऽवरेचयेभावागुणव्यतिकरादनु नते-
षांविद्यतेक्षेममीशविध्वंसिताशिषाम् ३६ तत्त्वंनरेंद्रजगतामथतस्थुषांचदेहेंद्रियासुधिषणात्मभि
रावृतानाम् यःक्षेत्रवित्तपतयाहृदिविष्वगाविःप्रत्यक्चकास्तिभगवांस्तमवेहिसोऽस्मि ३७

शिषोयेषाम् ३६ यस्मादनात्मरतिरनर्थहेतुस्तस्माज्जगतांजंगमानांतस्थुषांस्थावराणांचदेहादिभिरात्मनाऽहंकारेणचावृतानांहृदिय
श्चकास्तिप्रकाशतेतमवेहि कथंसोऽस्मीति सोऽस्तीतिपाठेसएवैकोऽस्तिततोऽन्यदसदित्यर्थः ननुजीवोहृदिचकास्तिनान्यस्तत्रा-
ह क्षेत्रविदंजीवंतपतिनियमयतीतिक्षेत्रवित्तपस्तस्यभावस्तत्तातयांतर्यामिरूपेण यद्वा क्षेत्रवित्तेअहंममतास्पदेपातीतिक्षेत्र
वित्तपस्तेनरूपेण जीवस्तुपारतंत्र्यान्नपाति ननुकर्मजीवंनियच्छति नआविःप्रत्यक्षः तर्हिबुद्धिःन प्रत्यक्प्रतिलोमंचकास्ति बु
द्धिस्तुपराग्विषयाकारेण तर्ह्यहंकारः न विष्वक्व्याप्तत्वेनसतुपरिच्छिन्नः एवंभूतोयोभगवान् तमेवेहीति ३७

स्थावरजंगमादीनांत्वहदित्यकास्तीत्युक्तेतेषांसत्वंतत्संबंधादीश्वरस्यमालिन्यंप्रसक्तंनिराकुर्वन्नुद्रिक्तभक्त्यातंप्रणमति यस्मिन्निदंवि
श्वंसदसदात्मतयोत्कृष्टनिकृष्टभावेनकार्याकारणभावेनवामाययैवविभातितंप्रपद्ये मायात्वेहेतुः विवेकेनविधुतिर्निराकृतिर्यस्यतत्र
स्रजिवेतिवाशब्दोदृष्टांतेनित्यमुक्तम् यतःपरिशुद्धम् तत्कुतः विबुद्धंतत्वंसत्यमतएवप्रत्यूढाऽभिभूताकर्मभिःकलिलामलिनाप्रकृ-
तिर्येनतम् ३८ तमेवेहीतिज्ञानमुपदिष्टंतस्यदुष्करत्वेनभक्तिमुपदिशतिद्वाभ्याम् यस्यपादपंकजयोःपलाशान्यंगुलयस्तेषांवि
लासःकांतिरतस्यभक्त्यास्मृत्याकर्माशयमहंकाररूपंहृदयग्रंथिंकर्मभिरेवग्रथितम् रिक्तानिर्विषयामतिर्येषाम् रुद्धःप्रत्या-

यस्मिन्निदंसदसदात्मतयाविभातिमायाविवेकविधुतिस्रजिवाऽहिबुद्धिः तन्नित्यमुक्तपरिशुद्धवि
बुद्धतत्वप्रत्यूढकर्मकलिलप्रकृतिंप्रपद्ये ३८ यत्पादपंकजपलाशविलासभक्त्याकर्माशयंग्र-
थितमुद्ग्रथयंतिसंतः तद्वन्नरिक्तमतयोयतयोऽपिरुद्धस्रोतोगणास्तमरणंभजवासुदेवम् ३९
कृच्छ्रोमहानिहभवार्णवमप्लवेशांषड्वर्गनक्रमसुखेनतितीर्षंति तत्त्वंहरेर्भगवतोभजनीयमं-
घ्रिंकृत्वोडुपंव्यसनमुत्तरदुस्तरार्णम् ४० मैत्रेयउवाच सएवंब्रह्मपुत्रेणकुमारेणात्ममेध
सा दर्शितात्मगतिःसम्यक्प्रशस्योवाचतंनृपः ४१ राजोवाच कृतोमेनुग्रहःपूर्वंह-
रिणार्तानुकंपिना तमापादयितुंब्रह्मन्भगवन्यूयमागताः ४२ निष्पादितश्चकार्त्स्न्येनभगव
द्भिर्घृणालुभिः साधूच्छिष्टंहिसर्वंमेआत्मनासहकिंददे ४३

हृतःस्रोतोगणइंद्रियवर्गोयैःअरणंशरण-
म् ३९ ननुब्रह्मविदाप्नोतिपरमितिश्रुतेः कथंयतयोनोद्ग्रथयंतीत्युच्यतेतत्राह कृच्छ्रइति अप्लवेशांनप्लवस्तरणेहेतुरिट्ईशोयेषांतेषांमहा-
निहतरणेकृच्छ्रःक्लेशः तेहिअसुखेनयोगादिनेंद्रियषड्वर्गग्राहंभवार्णवंतितीर्षंति तत्तस्मात् उडुपंप्लवम् दुस्तरार्णवमित्यर्थः यद्वा अ
र्णशब्देवकाराभावआर्षः दुस्तरोदकरूपंव्यसनमित्यर्थः ४० आत्ममेधसाब्रह्मविदादर्शिता आत्मनोगतिस्तत्वंयस्मैसः ४१ ब्रह्मन्निति
संबोधनंप्राधान्यादेकस्ययूयमित्युक्तिःसर्वान्प्रति ४२ आत्मनादेहेनसहसर्वंराज्यादिकंमदीयंसाधूच्छिष्टंसाधुभिःस्वीयंसन्मत्वाप्र-
सादरूपेणदत्तम् अतस्तत्रममस्वत्वाभावात् गुरुदक्षिणार्थंकिंददे नहिपित्रादत्तंमोदकादितस्मैदानरूपेणप्रत्यर्प्यते ४३ ७

निवेदनंतुतदीयस्यैवसमर्पणंयथाभृत्योराज्ञेसेवादिरूपेणतांबुलादिकमर्पयति तथामयाऽपिसर्वंनिवेदितंस्वीकुरुतेत्याह प्राणाइति ४४ आत्मनःस्वत्वाभावंप्रपंचयति सेनापत्यंचेतिद्वाभ्याम् ४५ वस्त्रेपरिधत्तेअन्नमात्रंकेवलंभुंजतेनतुदानेस्वतंत्राः ४६ सत्यपिस्वत्वे सर्वस्वेनापिनगुरोःप्रत्युपकर्तुंशक्यमित्याह यैरिति आत्मवादेऽध्यात्मविचारएकांततोनिश्चयेननिगमिभिर्वेदविद्भिस्तेनित्यमन- ल्पकरुणाःस्वकृतेनैवदीनोद्धरणकर्मणातुष्यंतुकोनामतत्कृतमुपकारंप्रतिस्वयमुपकरोत्युदपात्रमंजलिंविनामयांऽजलिरेवतेभ्योव

प्राणादाराःसुताब्रह्मन्गृहाश्चसपरिच्छदाः राज्यंबलंमहीकोशइतिसर्वंनिवेदितम् ४४ सैनापत्यं चराज्यंचदंडनेतृत्वमेवच सर्वलोकाधिपत्यंचवेदशास्त्रविदर्हति ४५ स्वमेवब्राह्मणोभुंक्तेस्वंव- स्तेस्वंददातिच तस्यैवानुग्रहेणान्नंभुंजतेक्षत्रियादयः ४६ यैरीदृशीभगवतोगतिरात्मवादएकांत तोनिगमिभिःप्रतिपादितानः तुष्यंत्वदभ्रकरुणाःस्वकृतेननित्यंकोनामतत्प्रतिकरोतिविनोदपा त्रम् ४७ तआत्मयोगमतयआदिराजेनपूजिताः शीलंतदीयंशंसंतःखेभूवन्मिषतांनृणाम् ४८ वैन्यस्तुधुर्योमहतांसंस्थित्याऽध्यात्मशिक्षया आप्तकाममिवात्मानंमेनआत्मन्यवस्थितः ४९ कर्मा णिचयथाकालंयथादेशंयथाबलम् यथोचितंयथावित्तमकरोद्ब्रह्मसात्कृतम् ५० फलंब्रह्मणिवि- न्यस्यनिर्विषंगःसमाहितः कर्माध्यक्षंचमन्वानआत्मानंप्रकृतेःपरम् ५१ गृहेषुवर्तमानोऽपिससाम्रा ज्यश्रियान्वितः नासज्जतेंद्रियार्थेषुनिरहंमतिरर्कवत् ५२ एवमध्यात्मयोगेनकर्माण्यनुसमाचरन् पु त्रानुत्पादयामासपंचार्चिष्यात्मसंमतान् ५३ विजिताश्वंधूम्रकेशंहर्यक्षंद्रविणंवृकम् सर्वेषांलोकपा- लानांदधारैकःपृथुर्गुणान् ५४ गोपीथायजगत्सृष्टेःकालेस्वेस्वेच्युतात्मकः मनोवाग्वृत्तिभिःसौम्यैर्गुणैः संरजयन्प्रजाः ५५

इत्यर्थः यद्वा विनोदपात्रमुपहासास्पदंप्रत्युपकारेप्रवृत्तोजनानामुपहासास्पदंभवेदित्यर्थः ४७ खेअ भूवन् आकाशमार्गेणोद्गताः ४८ धुर्योमुख्यः अध्यात्मशिक्षयासंस्थितिरेकाग्रतातया आत्मन्यवस्थितःसन्मेने ४९ ब्रह्मसात्कृतंब्रह्मण्य र्पितंयथाभवति ५० निर्विषंगः कर्मस्वनासक्तः कर्माध्यक्षंकर्मसाक्षिणमुदासीनंमन्वानोऽकरोदितिपूर्वेणैवान्वयः नासज्जेतत्युत्तरेणवा ५१ ५२ अर्चिषिभार्गायाम् ५३ ५४ ५५

सोमश्चासौराजाचसइव भुवोवसूधनंगृह्णन् विसृजंश्चासौसूर्यवद्राज्ञः प्रतपनमाज्ञाकरणम् ५६ अग्निरिव दुर्धर्षः द्यौःस्वर्गइव ५७ अ॰
समुद्रोयथागांभीर्येणैतावानितिनबुध्यतेतथाऽसावभिप्रायतोदुर्बोधोऽचलराणमेरुरिव ५८ ५९ सर्वात्मासर्वत्रसंचारशक्तिर्बलादि- २२
भिर्मातरिश्वेवभूतराट्श्रीरुद्रः ६० अजोब्रह्मेव ६१ आत्मवत्त्वेजितेंद्रियत्वेभक्त्यादिभिःपरार्थोधमेचात्मनैवतुल्योनिरुपमः ६२
पुंभिःसत्पुरुषैरामःसीतापतिर्यथासतांकर्णरंध्रेषुप्रविष्टः ६३ इतिचतुर्थेटीकायांद्वाविंशतितमोऽध्यायः २२ त्रयोविंशे

राजेत्यधान्नामधेयंसोमराजइवापरः सूर्यवद्विसृजन्गृह्णन्प्रतपंश्चभुवोवसू ५६ दुर्धर्षस्तेजसेवा-
ग्निर्महेंद्रइवदुर्जयः तितिक्षयाधरित्रीवद्यौरिवाभीष्टदोनृणाम् ५७ वर्षतिस्मयथाकामंपर्जन्यइ
वतर्पयन् समुद्रइवदुर्बोधःसत्वेनाचलराडिव ५८ धर्मराडिवशिक्षायामाश्चर्येहिमवानिव कुबे
रइवकोशाढ्योगुप्तार्थोवरुणोयथा ५९ मातरिश्वेवसर्वात्माबलेनसहसौजसा अविषह्यतयादेवो
भगवान्भूतराडिव ६० कंदर्पइवसौंदर्येमनस्वीमृगराडिव वात्सल्येमनुवन्नृणांप्रभुत्वेभगवानजः ६१
बृहस्पतिर्ब्रह्मवादआत्मवत्त्वेस्वयंहरिः भक्त्यागोगुरुविप्रेषुविष्वक्सेनानुवर्तिषु ह्रियाप्रश्रयशी-
लाभ्यामात्मतुल्यःपरोद्यमे ६२ कीर्त्योर्ध्वगीतयापुंभिस्त्रैलोक्येतत्रतत्रह प्रविष्टःकर्णरंध्रेषु-
स्त्रीणांरामःसतामिव ६३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेद्वाविंशतितमोऽ
ध्यायः २२ मैत्रेयउवाच दृष्ट्वात्मानंप्रवयसमेकदावैन्यआत्मवान् आत्मनावर्द्धिताशे
षस्वानुसर्गःप्रजापतिः १ जगतस्तस्थुषश्चापिवृत्तिदोधर्मभृत्सताम् निष्पादितेश्वरादेशोयदर्थ-
मिहजज्ञिवान् २ आत्मजेष्वात्मजांन्यस्यविरहाद्रुदतीमिव प्रजासुविमनाःस्वेकःसदारोगात्तपोवनम् ३

सभार्यस्यवनेनित्यसमाधिनः विमानमधिरुह्याथवैकुंठगतिरीर्यते १ प्रवयसंवृद्धंदृष्ट्वातपोवनमगादितितृतीयेनान्वयः स्वकृतोऽ
नुसर्गोऽन्नादिसर्गःपुरग्रामादिसर्गश्चवर्द्धितोऽशेषःस्वानुसर्गोयेन १ जज्ञिवान्जातआविर्भूतइति २ आत्मजांपृथ्वीम् विमना ५५
स्सुचिंतातुरासुप्रजासुसदारःसभार्यस्तपोवनमगादिति ३ ॰ ॰ ॰ ॰ ॰

अदाभ्याविघ्नैर्नाशयितुमशक्यानियमायस्य वानप्रस्थानांसुसंमतउग्रेतपस्यारब्धः प्रवृत्तः कर्तरिक्तः यथास्वस्यधरामंडलस्यविजये-
पूर्वंमहतायत्नेनप्रवृत्तस्तथेति ४ उग्रंतपोदर्शयति कंदमूलेतित्रिभिः क्वचित्कदाचित् ५ चतुर्दिक्षुचत्वारोऽग्नयउपरिसूर्यइतिपं-
चानांतपःसंतापोयस्यसपंचतपाआसारंसहतइत्यासारषाट् शिशिरऋतौस्थंडिलेशयोभूमिशयनःसर्वदा ६ ७ तेनतपसाक्र
मानुसिद्धेनशनैःप्राप्तेनध्वस्तानिकर्माणियस्याऽतोऽमलआशयोयस्यछिन्नानिबंधनानिवासनायस्य ८ ९ १० परिकर्मणापरि-
चर्ययाशुद्धसत्वआत्मामनोयस्यतस्यज्ञानमभूत्कीदृशम् येननिजमुपाधिंजीवकोशंहृदयग्रंथिंसंशयानामसंभावनादीनांपदमा

तत्राप्यदाभ्यनियमोवैखानससुसंमते आरब्धउग्रतपसियथास्वविजयेपुरा ४ कंदमूलफलाहारः
शुष्कपर्णाशनःक्वचित् अब्भक्षःकतिचित्पक्षान्वायुभक्षस्ततःपरम् ५ ग्रीष्मेपंचतपावीरोवर्षा-
स्वासारषाण्मुनिः आकंठमग्नःशिशिरउदकेस्थंडिलेशयः ६ तितिक्षुर्यतवाक्दांतऊर्ध्वरेताजितानि
लः आरिराधयिषुःकृष्णमचरत्तपउत्तमम् ७ तेनक्रमानुसिद्धेनध्वस्तकर्मामलाशयः प्राणायामैः
सन्निरुद्धषड्वर्गश्छिन्नबंधनः ८ सनकुमारोभगवान्यदाहाध्यात्मिकंपरम् योगंतेनैवपुरुषमभजत्पुरु
षर्षभः ९ भगवद्धर्मिणःसाधोःश्रद्धयायततःसदा भक्तिर्भगवतिब्रह्मण्यनन्यविषयाऽभवत् १० तस्या
नयाभगवतःपरिकर्मशुद्धसत्वात्मनस्तदनुसंस्मरणानुपूर्त्या ज्ञानंविरक्तिमदभून्निशितेनयेनचिच्छे-
दसंशयपदंनिजजीवकोशम् ११ छिन्नान्यधीरधिगतात्मगतिर्निरीहस्तत्तत्यजेऽच्छिनदिदंवयुनेन-
येन तावन्नयोगगतिभिर्यतिरप्रमत्तोयावद्गदाग्रजकथासुरतिंनकुर्यात् १२

अयंचिच्छेद कीदृशेन अनयाभक्त्यानिशितेन कथंभूतयातस्यभगवतोऽनुसंस्मरणेनानुपूर्तिःसंपूर्तिर्यस्यास्तयानिशितेन ११
किंच छिन्नाऽन्यधीर्देहात्मबुद्धिर्यस्य यतोऽधिगतात्मगतिरतएवनिरीहः प्राप्तासुसिद्धिषुनिस्पृहः येनवयुनेनज्ञानेनइदंसंशयप
दंचिच्छेदतत्तत्यजेत्यक्तवान् तत्प्रयत्नादप्युपररामेत्यर्थः तस्ययोगसिद्धिष्वपिनिस्पृहत्वंयुक्तमेवेत्याह तावन्नाप्रमत्तःकिंतु-
प्रमत्तोभवति तस्यश्रीकृष्णकथारतत्वान्नतासुलोभोजातइत्यर्थः १२ ७ ७ ७

१३ देहत्यागप्रकारमाह संपीड्येतिपंचभिः पायुंगुदंसंपीड्येतिमुक्तासनंसूचितम् संपीड्यसीवनींसूक्ष्मांगुल्फेनैवतुमध्यतः सव्येदक्षि
णगुल्फेनमुक्तासनमितीरितम् मूलाधाराद्वायुमुत्सारयन् नाभ्यामवस्थाप्यततःकोष्ठेष्ववस्थाप्य अयूयुजदित्युत्तरेणान्वयः को
ष्ठान्येवाह हृदादीनांद्वंद्वैक्यम् शीर्षंभ्रूमध्यंतस्मिन् १४ तंवायुम् पाठांतरएवमसून्प्राणानुत्सर्पयन् क्रमेणमूर्ध्निब्रह्मरंध्रआवे
श्यततोदेहारंभकपंचभूतानिसमष्टिभूतेषुविलापितवान् तदाह वायुंवायावयूयुजदेकीकृतवान् कायंदेहगतंकठिनांशंक्षितौ १५
खानिइंद्रियछिद्राणि द्रवांशंतोयेतदेवंदेहंप्रविलाप्याद्वितीयात्मप्रतिपत्त्यर्थंमहाभूतानामपिलयमाह क्षितिमंभस्येकीकृतवान्
तदंभोऽदस्तेजोऽमुंवायुम् १६ तदेवंतामसाहंकारकार्यस्याकाशपर्यंतस्यलयमुक्त्वासात्विकराजसाहंकारकार्याणांलयमाह इंद्रिये

एवंसवीरप्रवरःसंयोज्यात्मानमात्मनि ब्रह्मभूतोदृढंकालेतत्याजस्वंकलेवरम् १३ संपीड्यपायुं
पार्ष्णिभ्यांवायुमुत्सारयन्शनैः नाभ्यांकोष्ठेष्ववस्थाप्यहृदुरःकंठशीर्षणि १४ उत्सर्पयंस्ततोमू
र्ध्निक्रमेणावेश्यनिस्पृहः वायुंवायौक्षितौकायंतेजस्तेजस्ययूयुजत् १५ खान्याकाशेद्रवंतोये
यथास्थानंविभागशः क्षितिमंभसितत्तेजस्यदोवायौनभस्यमुम् १६ इंद्रियेषुमनस्तानितन्मा
त्रेषुयथोद्भवम् भूतादिनाऽमून्युत्क्षिप्यमहत्यात्मनिसंदधे १७

ष्विति इंद्रियेषुमनइतिदेवानामप्युपलक्षणम् सविकल्पकज्ञानेनमनसइंद्रियैराकर्षणात्तेषुलयाभिधानंनतुकार्यत्वात् तदुक्तंगी-
तासु इंद्रियाणांहिचरतांयन्मनोऽनुविधीयतइति अत्रचेंऽद्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्तंध्यायतांमनइति इंद्रियेषुनभइतिपाठेऽप्ययम
र्थः भट्टादीनांमतेनभश्चाक्षुषम् केषांचिन्मानसम् आनुमानिकत्वमतेऽपींद्रियव्यापारोऽस्त्येव नभोगुणश्चशब्दःश्रोत्रग्राह्योऽतइंद्रि-
यग्राह्यत्वादिंद्रियेषुनभोविलापितमितितानींद्रियाणियथोद्भवमुद्भवोऽत्रवृत्तिलाभःसचविषयाधीनइतिश्रोत्रादीनांविषयेषुशब्दादिषुल
यः यद्वा तन्मात्रकार्याण्येवेंद्रियाणिमनोऽप्यपंचीकृततन्मात्रकार्यं आहंकारिकत्वाभिधानंतदधीनविवक्षयेऽत्याविरोधः भूतादिनाऽ
हंकारेणप्रागवशिष्टनभःसहितानींद्रियाण्युत्कृष्यपरतोनीत्वाभूतादौक्षिप्त्वातेनसहमहत्तत्त्वेसंदधइत्यर्थः १७ ७ ७

सर्वेषांगुणानांकार्याणांविन्यासःस्थितिर्यस्मिंस्तंमहांतम् मायामयेमायोपाधिप्रधानेजीवे तंचानुशयमुपाधिंयःपूर्वमनुशयीपुमान्जीवोः
सोऽप्युर्ब्रह्मणिस्थितःसन्नजहादित्यर्थः १८ वनप्रवेशमारभ्यराज्ञःकथामाह अर्चिर्नामेतिचतुर्भिः अनुगताऽनुजगाम अतदर्हा-
तदपिनार्हतियाकिंपद्भ्यांभुवःस्पर्शनमितियत् १९ भर्तुर्व्रतंयद्भूमिशयनादितस्मिन्धर्मेयानिष्ठातया ऋषीणामियमार्षीदेहयात्राकंद
मूलादिवृत्तिस्तयाचार्तिदुःखंनप्राप तत्रहेतुःप्रेयसःकरेणस्पर्शनेमानश्चताभ्यांनिर्वृत्तिर्यस्याः २० पृथिव्याःपत्युर्दुहितृत्वंतुतस्यादेव

तंसर्वगुणविन्यासंजीवेमायामयेन्यधात् तंचानुशयमात्मस्थमसावनुशयीपुमान् ज्ञानवैराग्यवीर्येण
स्वरूपस्थोजहात्प्रभुः १८ अर्चिर्नाममहाराज्ञीतत्पत्न्यनुगतावनम् सुकुमार्यतदर्हाचयत्पद्भ्यांस्प
र्शनंभुवः १९ अतीवभर्तुर्व्रतधर्मनिष्ठयाशुश्रूषयाचार्षदेहयात्रया नाविंदतार्तिंपरिकर्शिताऽपिसा-
प्रेयस्करस्पर्शनमाननिर्वृतिः २० देहंविपन्नाखिलचेतनादिकंपत्युःपृथिव्यादयितस्यचात्मनः आल
क्ष्यकिंचिच्चविलप्यसासतीचितामथारोपयदद्रिसानुनि २१ विधायकृत्यंह्रदिनीजलाप्लुतादत्त्वोद-
कंभर्तुरुदारकर्मणः नत्वादिविस्थांस्त्रिदशांस्त्रिःपरीत्यविवेशवह्निंध्यायतीभर्तृपादौ २२ विलोक्या
नुगतांसाध्वीपृथुंवीरवरंपतिम् तुष्टुवुर्वरदादेवैर्देवपत्न्यःसहस्रशः २३ कुर्वत्यःकुसुमासारंतस्मिन्म
दरसानुनि नदत्स्वमरतूर्येषुगृणंतिस्मपरस्परम् २४ देव्यऊचुः अहोइयंवधूर्धन्यायाचैवं-
भूभुजांपतिम् सर्वात्मनापतिंभेजेयज्ञेशंश्रीर्वधूरिव २५ सैषानूनंव्रजत्यूर्ध्वमनुवैन्यंपतिंसती प-
श्यतास्मानतीत्यार्चिर्दुर्विभाव्येनकर्मणा २६ तेषांदुरापंकिंत्वन्यन्मर्त्यानांभगवत्पदम् भुविलोलायुषो
येवैनैष्कर्म्यंसाधयंत्युत २७ सवंचितोवतात्मध्रुक्कृच्छ्रेणमहताभुवि लब्ध्वापवर्ग्यंमानुष्यंविषयेषु-
विषज्जते २८

तारूपेणविपन्नंनष्टमखिलंचेतनादिकंयस्मिंस्तथाभूतंदेहमालक्ष्यतंदेहंचितामारोपयत् २१ कृत्यंतत्कालोचितं
विधायह्रदिन्याजलआप्लुतास्नातासतीभर्तुरुदकंदत्त्वादिव्यंतरिक्षेस्थितान्नत्वावह्निंप्रदक्षिणीकृत्य २२ देवैःसहिताः २३ गृणंतिस्म
अभाषंत २४ २५ २६ भगवान्पद्यतेगम्यतेऽनेनेतितथातन्नैष्कर्म्यंज्ञानंयेचंचलायुषोऽपिसाधयंतितेषामन्यद्देवादिपदंकिमुदुर्लभंन
किंचिदित्यर्थः २७ अभक्तंशोचंति सवंचितइति यतआत्मनेद्रुह्यति योऽपवर्गसाधनंमानुष्यंलब्ध्वाऽपिविषयेष्वासक्तिंयाति २८

२९ ३० ३१ विशांपश्वादीनांवैश्यादीनांवापतिःस्यात् ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ यद्यपिबहूनिफलानिभवंतितथाऽपिमुक्तान्यसंगएवश्र अ०
वणादिकुर्यात् ३७ महतोभगवतोमाहात्म्यस्यसूचकम् पार्थवींपृथुसंबंधिनीम् पार्थिवीमितिवापाठः ३८ प्रथयन् कीर्तयन् भव २३

मैत्रेयउवाच स्तुवंतीष्वमरस्त्रीषुपतिलोकंगतावधूः यंवाआत्मविदांधुर्योवैन्यःप्रापाच्युताश
यः २९ इत्थंभूतानुभावोसौपृथुःपृथुपराक्रमः कीर्तितंतस्यचरितमुद्दामचरितस्यते ३० यइदंसुम
हत्पुण्यंश्रद्धयाऽवहितःपठेत् श्रावयेच्छृणुयाद्वापिसपृथोःपदवीमियात् ३१ ब्राह्मणोब्रह्मवर्चस्वी
राजन्योजगतीपतिः वैश्यःपठन्विट्पतिःस्याच्छूद्रःसत्तमतामियात् ३२ त्रिःकृत्वइदमाकर्ण्यनरो-
नार्यथवादृता अप्रजःसुप्रजतमोनिर्धनोधनवत्तमः ३३ अस्पष्टकीर्तिःसुयशामूर्खोभवतिपंडितः
इदंस्वस्त्ययनंपुंसाममंगल्यनिवारणम् ३४ धन्यंयशस्यमायुष्यंस्वर्ग्यंकलिमलापहम् धर्मार्थका
ममोक्षाणांसम्यक्सिद्धिमभीप्सुभिः ३५ श्रद्धयैतदनुश्राव्यंचतुर्णांकारणंपरम् विजयाभिमुखोरा-
जाश्रुत्वैतदनुयातियान् बलिंतस्मैहरंत्यग्रेराजानःपृथवेयथा ३६ मुक्तान्यसंगोभगवत्यमलांभक्तिमुद्व
हन् वैन्यस्यचरितंपुण्यंशृणुयाच्छ्रावयेत्पठेत् ३७ वैचित्रवीर्याभिहितंमहन्माहात्म्यसूचकम् अस्मि
न्कृतमतिर्मर्त्यःपार्थवींगतिमाप्नुयात् ३८ अनुदिनमिदमादरेणशृण्वन्पृथुचरितंप्रथयन्विमुक्तसंगः
भगवतिभवसिंधुपोतपादेसचनिपुणांलभतेगतिमनुष्यः ३९ इतिश्री० चतुर्थस्कंधेत्रयोविंशोऽध्या
यः२३ मैत्रेयउवाच विजिताश्वोऽधिराजासीत्पृथुपुत्रःपृथुश्रवाः यवीयोभ्योददात्काष्ठाभ्रातृभ्यो
भ्रातृवत्सलः १ हर्यक्षायादिशत्प्राचींधूम्रकेशायदक्षिणाम् प्रतीचींवृकसंज्ञायतुर्यांद्रविणसेविभुः २

सिंधौपोतःपादौयस्य ३९ इतिचतुर्थेटीकायांत्रयोविंशोऽध्यायः २३ एकादशभिरध्यायैःपृथोश्चरितमीरितम् प्रचेतसा-
मथाष्टाभिस्तन्मध्येपंचभिःपितुः १ चतुर्विंशेप्रपौत्रात्तुपृथोःप्राचीनबर्हिषः प्रचेतसांपुनस्तेभ्योरुद्रगीतंचवर्ण्यते २ अधिराज- ५७
आसीदित्यर्थः यवीयोभ्यः कनिष्ठेभ्यः काष्ठादिशः १ तुर्यांचतुर्थीम् २ ७ ७ ७ ७

शक्राल्लब्ध्वावरमंतर्धानसंज्ञितोबभूव एयोरश्वमेधेऽश्वविजयावसरे ३ अपत्यत्रयमेवाह पावकइति पुराय:शापस्तस्मान्मनुष्येषुउत्पन्ना:संत: योगगतिमग्नित्वंप्राप्ता: ४ नभस्वत्यामन्यस्यांभार्यायाम् अंतर्धानस्यविशेषणम् यइति एतेनशक्रादंतर्धानगतिलाभेकारणमुक्तम् ५ सचांतर्धानोराज्ञांवृत्तिंकरादानादिभिर्दारुणांपरपीडात्मकांमन्यमानोविससर्जेह ६ हंतिस्वानांक्लेशमितिहंसस्तंपुरुषंपूर्णम् कुशलंपुण्यंतद्रूपेणसमाधिना ७ ८ हाविर्धानिर्हविर्धानस्यपुत्र: योगेषुचप्राणायामादिषु ९

अंतर्धानगतिंशक्राल्लब्ध्वांऽतर्धानसंज्ञित: अपत्यत्रयमाधत्तशिखंडिन्यांसुसंमतम् ३ पावक: पवमानश्वशुचिरित्यग्नय:पुरा वसिष्ठशापादुत्पन्ना:पुनर्योगगतिंगता: ४ अंतर्धानोनभस्वत्यांहविर्धानमविंदत यइंद्रमश्वहर्तारंविद्वानपिनजघ्निवान् ५ राज्ञांवृत्तिंकरादानदंडशुल्कादिदारुणाम् मन्यमानोदीर्घसत्रव्याजेनविससर्जह ६ तत्रापिहंसंपुरुषंपरमात्मानमात्मदृक् यजंस्तल्लोकतामापकुशलेनसमाधिना ७ हविर्धानाद्धविर्धानीविदुरासूतषट्सुतान् बर्हिषदंगयंशुक्लंकृष्णंसत्यंजितव्रतम् ८ बर्हिषत्सुमहाभागोहाविर्धानि:प्रजापति: क्रियाकांडेषुनिष्णातोयोगेषुचकुरूद्वह ९ यस्येदंदेवयजनमनुयज्ञंवितन्वत: प्राचीनाग्रै:कुशैरासीदास्तृतंवसुधातलम् १० सामुद्रीदेवदेवोक्तामुपयेमेशतद्रुतिम् यांवीक्ष्यचारुसर्वांगींकिशोरींसुस्वलंकृताम् परिक्रमंतीमुद्वाहेचकमेऽग्नि:शुकीमिव ११

क्रियाकांडनिष्णातत्वमाह यस्येति इदंवसुधातलंदेवयजनंयज्ञवाटंवितन्वत:यत्रैकोयज्ञ: कृतस्तत्समीपएवयज्ञांतरंकुर्वत:सत: अतएवप्राचीनबर्हिरित्युच्यते १० समुद्रस्यकन्यांदेवदेवेनब्रह्मणोपदिष्टांशतद्रुतिंनामकिशोरींबालांपरिक्रमतींप्रदक्षिणंगच्छतींशुकीमिवेति एवंव्याख्यायते सप्तर्षीणांसत्रेतद्भार्यादर्शनेनाग्नि:कामसंतप्तोभूत् तंचतद्भार्यास्वाहानामसप्तर्षिभार्यारूपधारिणीसतीरमयामासरमयित्वाचतद्रेत:शुकीरूपेणशरस्तंबेनिधायागच्छत् तांयथासप्तर्षिभार्याभ्रांत्याऽग्नि:कामितवान् तद्वदितिस्रुकीमिवेतिपाठेस्तोकघृतधारामिवेत्यर्थ: ११ ७

सूर्ययानवोढयैवविबुधादयोविजिताअभिभूतास्तत्त्वनूपुरैः पादौक्कणयंत्यैवध्वनिमात्रेणेत्यर्थः १२ तुल्यंनामव्रतमाचारश्चयेषां धर्मेस्नाताधर्मपारगाः १३ तपसातपसांपतिंहरिमार्चयन् अर्चयामासुः १४ १५ १६ मुनयोऽपिसंगत्यागेनाप्तुमिष्टंयंदध्युरेवकेवलंनतुप्रापुः तेनशिवेन १७ ननुमुनीनांकिंतद्ध्यानेनघोरत्वादित्याशंक्याह आत्मारामोऽपिलोकरचनायाःपालनाय १८ गुर्वाज्ञाकारिणांशिवदर्शनंस्वतएवभवतीत्याशयेनाह प्रचेतसइति १९ समुद्रमुपसमुद्रात्किंचिन्न्यूनम् उपोधिकेचेतिकर्मप्र- | अ॰ २४

विबुधासुरगंधर्वमुनिसिद्धनरोरगाः विजिताःसूर्यया दिक्षु क्वणयंत्यैवनूपुरैः १२ प्राचीनबर्हिषःपुत्राःशतद्रुत्यांदशाभवन् तुल्यनामव्रताःसर्वेधर्मस्नाताःप्रचेतसः १३ पित्रादिष्टाःप्रजासर्गेतपसेऽर्णवमाविशन् दशवर्षसहस्राणितपसाऽर्चंस्तपस्पतिम् १४ यदुक्तंपथिदृष्टेनगिरिशेनप्रसीदता तद्ध्यायंतोजपंतश्चपूजयंतश्चसंयताः १५ विदुरउवाच प्रचेतसांगिरित्रेण यथासीत्पथिसंगमः यदुताहहरःप्रीतस्तन्नोब्रह्मन्वदार्थवत् १६ संगमःखलुविप्रर्षेशिवेनेहशरीरिणाम् दुर्लभोमुनयोदध्युरसंगाद्यमभीप्सितम् १७ आत्मारामोऽपियस्त्वस्यलोककल्पस्यराधसे शक्त्यायुक्तोविचरतिघोरयाभगवान्भवः १८ मैत्रेयउवाच प्रचेतसःपितुर्वाक्यंशिरसादाय साधवः दिशंप्रतीचींप्रययुस्तपस्यादृतचेतसः १९ समुद्रमुपविस्तीर्णमपश्यन्सुमहत्सरः महन्मनइवस्वच्छंप्रसन्नसलिलाशयम् २० नीलरक्तोत्पलांभोजकल्हारेंदीवराकरम् हंससारसचक्राह्वकारंडवनिकूजितम् २१ मत्तभ्रमरसौस्वर्यहृष्टरोमलताऽङ्घ्रिपम् पद्मकोशरजोदिक्षुविक्षिप्तपवनोत्सवम् २२

वचनीयः प्रसन्नाःसलिलाशयामत्स्यादयोयस्मिन् २० नीलोत्पलादीनामाकरंजन्मस्थानम् उत्पलांभोजकल्हाराणिरात्रिदिनसंध्याविकासीनि इंदीवरंनीलोत्पलंतस्यपुनरुक्तिप्राचुर्यज्ञापनार्थंहंसादिभिर्निकूजितम् २१ मत्तानांभ्रमराणांसौस्वर्येणहृष्टरोमाणोलताऽङ्घ्रिपायस्मिन् पद्मकोशरजोदिक्षुविक्षिपतापवनेनोत्सवोयस्मिन् २२ छ॰ | ५९

तत्रमृदंगपणवादिवाद्यमनुपश्चाद्दिव्यैर्मार्गभेदैर्मनोहरंगांधर्वगानमाकर्ण्यविस्मयंप्राप्ताः पाठांतरेमृदंगपणवादिअवतत्रक्षत्तुतेषांध्वनिम तिरस्कुर्वन्नित्यर्थः २३ तेचत्रिलोचनंवीक्ष्यजाताश्चर्याःप्रणेमुरित्युत्तरेणान्वयः २४ तप्तहेमराशिसदृशकांतिम् शितिर्नीलःकंठोयस्य तम् २५ २६ वेदिषदोबर्हिषदश्चिकीर्षितंभगवदाराधनंविदितम् २७ अनुग्रहकारणमाह यःसाक्षाद्वासुदेवंप्रपन्नःसहिमेप्रियःकथं भूतम् रंहसःसूक्ष्मात्त्रिगुणात्प्रधानात् जीवसंज्ञितात्पुरुषाच्चपरंप्रकृतिपुरुषयोर्नियंतारमित्यर्थः २८ तत्किंतस्यमहत्तमत्वादित्याह स्व

तत्रगांधर्वमाकर्ण्यदिव्यमार्गमनोहरम् विसिस्म्यूराजपुत्रास्तेमृदंगपणवाद्यनु २३ तर्ह्येवसरसस्त-स्मान्निष्क्रामंतंसहानुगम् उपगीयमानममरप्रवरंविबुधानुगैः २४ तप्तहेमनिकायाभंशितिकंठंत्रि-लोचनम् प्रसादसुमुखंवीक्ष्यप्रणेमुर्जातकौतुकाः २५ सतान्प्रपन्नार्तिहरोभगवान्धर्मवत्सलः ध-र्मज्ञान्शीलसंपन्नान्प्रीतःप्रीतानुवाचह २६ श्रीरुद्रउवाच यूयंवेदिषदःपुत्राविदितंवश्चिकी-र्षितम् अनुग्रहायभद्रंवएवंमेदर्शनंकृतम् २७ यःपरंरंहसःसाक्षात्त्रिगुणाज्जीवसंज्ञितात् भगवंतं वासुदेवंप्रपन्नःसप्रियोहिमे २८ स्वधर्मनिष्ठःशतजन्मभिःपुमान्विरिंच्यतामेतिततःपरंहिमाम् अव्याकृतंभागवतोऽथवैष्णवंपदंयथाऽहंविबुधाःकलाऽत्यये २९ अथभागवतायूयंप्रियास्थभग-वान्यथा नमेभागवतानांचप्रेयानन्योऽस्तिकर्हिचित् ३० इदंविविक्तंजप्तव्यंपवित्रंमंगलंपरम् निःश्रे यसकरंचापिश्रूयतांतद्वदामिवः ३१ मैत्रेयउवाच इत्यनुक्रोशहृदयोभगवानाहतान्शि-वः बद्धांजलीन्राजपुत्रान्नारायणपरोवचः ३२

धर्मनिष्ठःपुमान्बहुभिर्जन्मभिर्विरिंच्यतांप्राप्नोति ततोऽपिपुण्या तिशयेनमामेति भागवतस्तु अथदेहांतेअव्याकृतंप्रपंचातीतंवैष्णवंपदमेति यथाऽहंरुद्रोभूत्वाऽधिकारिकवद्वर्तमानःविबुधादे-वाश्चाधिकारिकाः कलात्ययेऽधिकारांतेलिंगभंगेसत्येष्यंति २९ अथभागवतत्वात्यूयंमेप्रियाःस्थभवद्भिरपिमयिप्रीतिःका-र्येत्याशयेनाह मेमदन्योभागवतानांचप्रेयान्नास्ति ३० अतइदंजप्तव्यंश्रूयतामिति विविक्तमसंकीर्णंयथाभवति ३१ सृष्ट्या दौब्रह्मणासृष्टापुत्रेभ्यःप्रोक्तमिदम् स्तोत्रंप्राह प्रचेतोभ्यःकृपयाभगवान्शिवः ३२ ७ ७ ७

तेजितंतवोत्कर्षः आत्मविद्धुर्याणांस्वस्तयेशोभनसत्तायैस्वानंदलाभायेत्यर्थः अतोमेस्वस्तिःस्वानंदसत्ताऽस्तुननुममोत्कर्षोमदर्थएव किंनस्यात्तत्राह भवताराधसास्वानंदरूपेणराद्धंसिद्धंत्वंपरमानंदरूपेणैवनित्यंस्थितइत्यर्थः अतएवंभूतायात्मनेतुभ्यंनमः सर्वस्मैसर्वरूपायच ३३ सर्वरूपत्वंप्रपंचयन्प्रणमतिसार्धैर्दशभिः पंकजंलोकात्मकंनाभौयस्यतस्मैकारणात्मनेनमः कारणत्वादेव सृज्यानांप्राणिनांयउपाधयोभूतानिसूक्ष्माणितन्मात्राणींद्रियाणिचतेषामात्मनेनियंत्रे अंतःकरणचतुष्टयाधिष्ठातृत्वेनप्रणमति चतुर्भिः श्लोकार्धैः वासुदेवायचित्ताधिष्ठात्रेकूटस्थायनिर्विकारायचित्तस्यैकरूपत्वात् ३४ संकर्षणायाहंकाराधिष्ठात्रे सूक्ष्मायाव्यक्तायदुरंतायानंतायांतकायमुखाग्निनालोकदाहकाय विश्वस्यप्रकृष्टोबोधोयस्मात् अंतरात्मनेबुद्ध्यधिष्ठात्रे ३५ हृषीकाणामीशं-

श्रीरुद्रउवाच जितंतआत्मविद्धुर्यस्वस्तयेस्वस्तिरस्तुमे भवताराधसाराद्धंसर्वस्माआत्मनेनमः ३३ नमःपंकजनाभायभूतसूक्ष्मेंद्रियात्मने वासुदेवायशांतायकूटस्थायस्वरोचिषे ३४ संकर्षणायसूक्ष्मायदुरंतायांतकायच नमोविश्वप्रबोधायप्रद्युम्नायांतरात्मने ३५ नमोनमोऽनिरुद्धायहृषीकेशेंद्रियात्मने नमःपरमहंसायपूर्णायनिभृतात्मने ३६ स्वर्गापवर्गद्वारायनित्यंशुचिषदेनमः नमोहिरण्यवीर्यायचातुर्होत्रायतंतवे ३७ नमऊर्जइषेत्रय्याःपतयेयज्ञरेतसे तृप्तिदायचजीवानांनमःसर्वरसात्मने ३८ सर्वसत्वात्मदेहायविशेषायस्थवीयसे नमस्त्रैलोक्यपालायसहओजोबलात्मने ३९

यदिंद्रियंमनस्तदात्मनेसूर्यरूपेणप्रणमति परमहंसायसूर्यायपूर्णायतेजसाविश्वव्यापिनेनिभृतात्मनेक्षयवृद्धिशून्याय ३६ स्वर्गापवर्गद्वारायच शुचिर्न्यंतःकरणेनिषीदतीतिशुचिषत् तस्मै हंसःशुचिषदितिश्रुतेः हिरण्यंवीर्यंयस्यतस्माअग्निरूपाय चातुर्होत्रंकर्मतस्मैतत्साधनायेत्यर्थः कुतस्तंतवेतद्विस्तारकाय ३७ सोमत्वमाह ऊर्जेपितृणामन्नाय इषेदेवानामन्नाय यज्ञरेतसेसोमाय सहिपितृणांदेवानांचान्नम् एवंरूपायत्रय्याःपतयेहरयेनमः सूर्याग्निसोमत्वेनैवतेजस्त्वमुक्तम् जलत्वमाह सर्वरसात्मनेजलरूपाय ३८ विशेषायपृथ्वीरूपाय सर्वेषांसत्वानांप्राणिनांयआत्मानस्तेषां देहायस्थवीयसेविराड्देहायच त्रैलोक्यपालायवायवेसहआदिरूपाय सहिप्राणरूपेणत्रैलोक्यंपालयति सहआदिधर्मायच ३९

नभसआकाशायार्थानांलिंगायज्ञापकायशब्दगुणत्वात् अंतर्बहिरात्मनेंऽतर्बहिर्व्यवहारालंबनाय एवंमहाभूतरूपत्वमुक्तम् अमुष्मैस्वर्गाय
भूरिवर्च्चसे एषवैज्योतिष्मंतंपुण्यलोकंयातीतिश्रुतेः ४० प्रवृत्तायचनिवृत्तायचकर्मणेपितृदेवाययथाक्रमंपितृदेवप्राप्तिफलायाधर्म
फलरूपायचमृत्यवे ४१ हेईशआशिषांकारणात्मनेसर्वकर्मफलदात्रेमनवेसर्वज्ञायमंत्रात्मकायेतिवा विष्णुत्वेनप्रणमति बृहतेधर्मा
यपरधर्मात्मनेकृष्णाय ४२ रुद्ररूपेणप्रणमति मीढुषेरुद्राय अहंकृतमहंकारस्तदात्मने सचकर्तृकरणकर्मशक्तित्रयसमेतस्त-
स्मैब्रह्मत्वेनप्रणमति चेतोज्ञानमाकूतिःक्रियातद्रूपाय वाचांविविधाविभूतिःसृष्टिर्यस्मात्तस्मै ४३ एवंनमस्कृत्यदर्शनंप्रार्थयते

अर्थलिंगायनभसेनमोंऽतर्बहिरात्मने नमःपुण्यायलोकायअमुष्मैभूरिवर्च्चसे ४० प्रवृत्तायनिवृत्ताय
पितृदेवायकर्मणे नमोधर्मविपाकायमृत्यवेदुःखदायच ४१ नमस्तआशिषामीशमनवेकारणा
त्मने नमोधर्मायबृहतेकृष्णायाकुंठमेधसे पुरुषायपुराणायसांख्ययोगेश्वरायच ४२ शक्तित्रय
समेतायमीढुषेऽहंकृतात्मने चेतआकूतिरूपायनमोवाचोविभूतये ४३ दर्शनंनोदिदृक्षूणांदेहि
भागवतार्चितम् रूपंप्रियतमंस्वानांसर्वेंद्रियगुणांजनम् ४४ स्निग्धप्रावृड्घनश्यामंसर्वसौंदर्य-
संग्रहम् चार्वायतचतुर्बाहुंसुजातरुचिराननम् ४५ पद्मकोशपलाशाक्षंसुंदरभ्रुवनासिकम् सु-
द्विजंसुकपोलास्यंसमकर्णविभूषणम् ४६ प्रीतिप्रहसितापांगमलकैरुपशोभितम् लसत्पंकज
किंजल्कदुकूलंमृष्टकुंडलम् ४७

दर्शनमितिनवभिः भागवतैःसत्कृतंदर्शनंदेहीत्यस्यविवरणंरूपमित्यादिप्रदर्शयेत्यंतम् स्वानांभक्तानांप्रियतमंरूपंप्रदर्शयेतिनवमे-
नान्वयः सर्वेषामिंद्रियाणांयेगुणाविषयास्तेषामंजनंव्यंजकंसर्वेंद्रियविषयविषयिरूपमित्यर्थः सर्वेंद्रियाणिस्वगुणैरनक्तिरंजयती-
तिवा ४४ स्निग्धःप्रावृषियोघनस्तद्वत्श्यामम् सर्वेषांसौंदर्याणांसंग्रहोयस्मिन् चारवआयताश्चत्वारोबाहवोयस्मिन् सुजातंय-
थोचितंसर्वावयवरुचिरमाननंयस्मिन् ४५ पद्मस्यकोशेमध्येयानिपलाशानितद्वदक्षिणीयस्मिन् सुकपोलमास्यंयस्मिन् समौक
र्णौविभूषणंयस्यकुंडलयोरग्रेवक्ष्यमाणत्वात् ४६ प्रीत्याप्रहसिताविवापांगौयस्मिन् ४७ ७ ७ ७

स्फुरंतिकिरीटादीनियस्मिन् शंखादिमदुत्तमर्द्धिर्लक्ष्मीः यद्वा एतैरुत्तमाऋद्धिरुत्कर्षोयस्यास्तितत् ४८ सौभगयुक्ताग्रीवायेन सिंह-
स्यस्कंधेपरितःकेसराएवत्विषस्तादृशीःसर्वतस्त्विषोबिभ्रच्चासौसौभगग्रीवःकौस्तुभोयस्मिन् यद्वासिंहस्येवस्कंधौतयोस्त्विषःकुं
डलहारादिदीप्तिर्बिभ्रदितिपृथग्विशेषणम् सौभगयुक्ताग्रीवायेनसकौस्तुभोयस्मिन् श्रियाहेतुभूतयाक्षिप्तस्तिरस्कृतोनिकषाश्मो
स्वर्णरेखांकितोनिकषणपाषाणोयेनतादृशेनोरसाउल्लसच्छोभमानम् ४९ श्वासोच्छ्वासाभ्यांसंविलग्नाश्चंचलावलयस्ताभिर्वल्गुस्फुद
दलवदश्वत्थपत्रसदृशमुदरंयस्मिन्प्रतिसंक्रामयत् यतोनिर्गतंतेनैवद्वारेणपुनःप्रवेशयदिव ५० श्यामश्रोण्याधिकरोचिष्णुयत्पीतं
दुकूलंतत्रस्वर्णमयीमेखलायस्मिन् अंघ्रीचजंघेचऊरूचनिम्नेअनुन्नतेजानुनीचसमैश्चारुभिरेतैःशोभनंदर्शनंयस्यसमाश्चारवौ ऽ-

स्फुरत्किरीटवलयहारनूपुरमेखलम् शंखचक्रगदापद्ममालामण्युत्तमर्द्धिमत् ४८ सिंहस्कंधत्वि
षोबिभ्रत्सौभगग्रीवकौस्तुभम् श्रियाऽनपायिन्याक्षिप्तनिकषाश्मोरसोल्लसत् ४९ पूररेचकसंविग्न
वलिवल्गुदलोदरम् प्रतिसंक्रामयद्विश्वंनाभ्यावर्तगभीरया ५० श्यामश्रोण्यधिरोचिष्णुदुकूलस्वर्णमे-
खलम् समचार्वंघ्रिजंघोरुनिम्नजानुसुदर्शनम् ५१ पदाशरत्पद्मपलाशरोचिषानखद्युभिर्नोऽत
रघंविधुन्वता प्रदर्शयस्वीयमपास्तसाध्वसंपदंगुरोमार्गगुरुस्तमोजुषाम् ५२ एतद्रूपमनुध्येयमा
त्मशुद्धिमभीप्सताम् यद्भक्तियोगोऽभयदःस्वधर्ममनुतिष्ठताम् ५३ भवान्भक्तिमतालभ्योदुर्ल-
भःसर्वदेहिनाम् स्वाराज्यस्याप्यभिमतएकांतेनात्मविद्गतिः ५४ तंदुराराध्यमाराध्यसतामपिदुराप
या एकांतभक्त्याकोवांछेत्पादमूलंविनाबहिः ५५

घ्र्यादयोयस्मिन् शोभनंदर्शनंयस्येतिपदत्रयंवा ५१ पदादी
पस्थानीयेन यद्वा एवंभूतेनपदोपलक्षितंरूपंपदंशरणंप्रदर्शयेत्यर्थः शरत्पद्मंतस्यपलाशंतद्वद्रोचिर्यस्यतेन नखदीप्तिभिरंतर्भवमध
मज्ञानंविधुन्वतास्वीयंरूपंपदंप्रदर्शय अपास्तंभक्तादादीनांसाध्वसंयेनतत् हेगुरो यतस्त्वमेवतमोजुषामज्ञानामस्माकंमार्गप्रदर्शकोगुरुः
५२ अतिदुर्लभमिदंमयाप्रार्थितमितिस्तोतैवाह एतद्रूपमनुध्येयंध्यानार्हमेवनतुप्रत्यक्षतःप्राप्यमित्यर्थः ५३ तर्हिकिंकेनापिनप्राप्य
तेतत्राह भवानितिदुर्लभत्वमेवाह स्वर्गराज्यंयस्यतस्याप्यभिमतःस्पृहणीयः किंच एकांतेनात्मवित्तस्यापिगतिर्गम्यः ५४ अत-
स्त्वद्व्यतिरेकेणनकिंचिद्वांछामीत्याह तंत्वामेकांतभक्त्याऽराध्यबहिःस्वर्गादिसुखम् ५५ ७ ७ ७

तत्रहेतुः यत्रपादमूलेशरणंप्रविष्टंकृतांतःकालोममायंवशइतिनाभिमानंकरोति किंकुर्वन् वीर्यप्रभावःशौर्यमुत्साहः ताभ्यांविस्फूर्जितयाक्षुभितयाभ्रुवाविश्वंविध्वंसयन्नपि ५६ त्वत्पादमूलेप्रविष्टस्यकृतांतभयाभावः कियानयंलाभः यतस्त्वद्भक्तसंगएवसकलपुरुषार्थश्रेणिशिरसिनर्तीत्याह भगवतस्तवसंगिनांसंगस्यक्षणार्धेनापिस्वर्गेनतुलयेनगणयामिनचापुनर्भवंमोक्षम् मर्त्यानामाशिषोराज्याद्याःकिमुत ५७ अथ अतोहेतोरनघावघहरावंघ्रीयस्यतस्यतवकीर्तियशस्तीर्थंगंगातयोःक्रमेणांतर्बहिःस्नानाभ्यांविधूतःपाप्मायेषाम् अतएवभूतेष्वनुक्रोशःकृपाकृसत्वंचरागादिरहितंचित्तंशीलंचार्जवादिविद्यते येषांसंगमोऽस्माकंस्यात् एषएवनस्त्वदनुग्रहः ५८ तत्वज्ञानंचत्वद्भक्तसंगादेवभवतीत्याह नयस्येति येषांसतांभक्तियोगेनानुगृहीतंशुद्धंसद्यस्यचित्तंबाह्यार्थैर्विक्षिप्तंनभवति तमोरूपायांगुहायांचनाविशत् लयंनप्राप तत्रतदामुनिस्तवगतिंतत्वंपश्यति ५९ कीदृशंतत्वंतदाह यत्रेति ६० जगतउपादानत्वेनतत्वंलक्षितंनिमित्तत्वेनापितदेवलक्षयन्नाह यइदंविश्वंसदिवपरमार्थमिवासृजत् कथंभूतयाययाभेदबुद्धिरन्येषांभवति तयाआत्मनित्वयिदुरत्ययास्वकार्यंकर्तुमसमर्थयातंत्वांनिरस्तभेदंप्रतीमहिजानीमः ६१ यद्यपित्वमेवंनिर्भेदंब्रह्मतथापिप्रागुक्तंसाकारंतवरूपंयइदंयजंतितएववेदागमतत्वज्ञाइत्याह क्रियाकलापैर्येकर्मयोगिनःपूजयंतितएवकोविदाः नत्वेतदनादृत्यकेवलज्ञानेप्रवृत्ताः तंत्रेआगमे कथंभूतमिदंभूतेंद्रियांतःकरणैरस्वतंत्रैर्यदुपलक्ष्यतेनियंतृरूपंतत् ६२

यत्रनिर्विष्टमरणंकृतांतोनाभिमन्यते विश्वंविध्वंसयन्वीर्यशौर्यविस्फूर्जितभ्रुवा ५६ क्षणार्द्धेनापि तुलयेनस्वर्गंनापुनर्भवम् भगवत्संगिसंगस्यमर्त्यानांकिमुताशिषः ५७ अथानघांघ्रेस्तवकीर्तितीर्थयोरंतर्बहिःस्नानविधूतपाप्मनाम् भूतेष्वनुक्रोशकृसत्वशीलिनांस्यात्संगमोऽनुग्रहएषनस्तव ५८ नयस्यचित्तंबहिरर्थविभ्रमंतमोगुहायांचविशुद्धमाविशत् यद्भक्तियोगानुगृहीतमंजसामुनिर्विचष्टेननुतत्रतेगतिम् ५९ यत्रेदंव्यजतेविश्वंविश्वस्मिन्नवभातियत् तत्त्वंब्रह्मपरंज्योतिराकाशमिवविस्तृतम् ६० योमाययेदंपुरुरूपयासृजद्बिभर्तिभूयःक्षपयत्यविक्रियः यद्भेदबुद्धिःसदिवात्मदुस्थयातमात्मतंत्रंभगवन्प्रतीमहि ६१ क्रियाकलापैरिदमेवयोगिनःश्रद्धाऽन्विताःसाधुयजंतिसिद्धये भूतेंद्रियांतःकरणोपलक्षितंवेदेचतंत्रेचतएवकोविदाः ६२

नन्वभिन्नेमयिभेदंकुर्वंतःसंतः कथंतेकोविदाः नहितेर्भेदः क्रियतेत्वयैवक्रीडार्थंचेतनात्मकोभेदः कृतइत्याह त्वमिति आद्यस्त्वमेकएव सुप्ता
मायाख्याशक्तिर्यस्य पश्चात्तयाशक्त्यारजःसत्वतमसांद्वैक्यम् यतोरजआदेर्महानहंकारः खंचमरुदग्निर्वार्धराश्चवारुदकंसुराश्चर्षय-
श्चभूतगणाश्चैवमिदंजगद्यतोभवति तद्विभिद्यतइत्यन्वयः ६३ एतदुपपादयति जरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपेणचतुर्विधंस्वांशेनप्रविष्टः
अथोइतिहेतोःपुरस्यांतःसंतमंशंचिदाभासंपुरीशयनात्पुरुषंविदुः तर्हिकिमीश्वरमेवसंसारिणंविदुःनेत्याह सरघामधुमक्षिकास्ताभिःसृ
ष्टमधिवक्षल्लकंविषयसुखमविद्यावृतःसन् योभुंक्तेतंजीवंविदुः तथाचश्रुतिः तयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीति
निर्णीतंचगुहांप्रविष्टावात्मानौहितद्दर्शनादित्यत्र ६४ तवतुसर्वनियंतुःकुतःसंसारइत्याह यःस्वशक्त्येदंसृष्टवान् सएषत्वंखलुभूतैरे

त्वमेकआद्यःपुरुषःसुप्तशक्तिस्तयारजःसत्वतमोविभिद्यते महानहंखंमरुदग्निवार्धराःसुरर्षयोभूतग
णाइदंयतः ६३ सृष्टंस्वशक्त्येदमनुप्रविष्टश्चतुर्विधंपुरमात्मांशकेन अथोविदुस्तंपुरुषंसंतमंतर्भुंक्ते
हृषीकैर्मधुसारघंयः ६४ सएषलोकानतिचंडवेगोविकर्षसित्वंखलुकालयानः भूतानिभूतैरनुमेयतत-
त्वोघनावलीर्वायुरिवाऽविषह्यः ६५ प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिंतयाप्रवृद्धलोभविषयेषुलालसम् त्वमप्र
मत्तःसहसाऽभिपद्यसेक्षुल्लेलिहानोऽहिरिवाखुमंतकः ६६ कस्त्वत्पदाब्जंविजहातिपंडितोयस्तेऽवमा
नव्ययमानकेतनः विशंकयाऽस्मद्गुरुरर्चतिस्मयद्विनोपपत्तिंमनवश्चतुर्दश ६७ अथत्वमसिनोब्रह्मन्
परमात्मन्विपश्चिताम् विश्वंरुद्रभयध्वस्तमकुतश्चिद्भयागतिः ६८

र्भूतानिमेघपंक्तीर्वायुरिवकालयन्विचाल
यन्लोकान्विचकर्षसि संहरसि अनुमेयतत्वोऽलक्ष्यस्वरूपः ६५ विकर्षणप्रकारमाह प्रमत्तमिति इतिकृत्यमेवमेवेदंकर्तव्यमि
तिचिंतयोच्चैःप्रमत्तम् तत्रहेतुः विषयेषुलालसमतिकामुकम् प्राप्तेऽपिविषयेप्रवृद्धलोभम् अंतकस्त्वमभिपद्यसेआक्रमसि क्षुधालेलि
हानोजिह्वयोष्ठप्रांतौस्पृशन्सर्पोमूषकमिव ६६ अतः कस्तवपदाब्जंत्यजेत्पंडितश्चेत् कथंभूतः यस्तवाऽवमानोऽनादरस्तेनव्ययमानं
केतनंशरीरंयस्यसः यदस्माकंगुरुर्ब्रह्माऽर्चतिस्म सर्वेषांस्तोतॄणांवाक्यंचविशंकयानाशशंकया विनोपपत्तिमिति दृढविश्वासेनमनव
श्चतुर्दशार्चतिस्म ६७ उपसंहरति अथेतिरुद्रभयेनध्वस्तम् अतोनकुतश्चिद्भयंयस्यांतादृशीगतिरसि ६८

६९ ७० योगादेशंनामैतत्स्तोत्रमुपासाद्यपाठतःप्राप्यमनसाधारयंतोऽभ्यासेनजपत ७१ विश्वसृजांपतिर्ब्रह्मा ७२ सिसृक्ष्मःसृष्टवंतः
७३ युक्तएकाग्रचित्तः ७४ ज्ञानमेवनौर्यस्य ७५ योऽधीयानोभवति ७६ असावमुष्माद्धरेरसत्वरन्स्थिरःसन् मद्गीतंस्तोत्रंतेनगी-
तात् एकएववल्लभःप्रियआश्रयस्तस्मात् ७७ कल्यउषसि ७८ तपश्चरततपसोऽतईप्सितंप्राप्स्यथ ७९ इतिचतुर्थेटीकायांच

इदंजपतभद्रंवोविशुद्धानृपनंदनाः स्वधर्ममनुतिष्ठंतोभगवत्यर्पिताशयाः ६९ तमेवात्मानमात्मस्थं
सर्वभूतेष्ववस्थितम् पूजयध्वंगृणंतश्चध्यायंतश्चासकृद्धरिम् ७० योगादेशमुपासाद्यधारयंतोमु-
निव्रताः समाहितधियःसर्वएतदभ्यसतादृताः ७१ इदमाहपुराऽस्माकंभगवान्विश्वसृक्पतिः भृ
ग्वादीनामात्मजानांसिसृक्षुःसंसिसृक्षताम् ७२ तेवयंनोदिताःसर्वेप्रजासर्गेप्रजेश्वराः अनेनध्व-
स्ततमसःसिसृक्ष्मोविविधाःप्रजाः ७३ अथेदंनित्यदायुक्तोजपन्नवहितःपुमान् अचिराच्छ्रेयआप्नो
तिवासुदेवपरायणः ७४ श्रेयसामिहसर्वेषांज्ञानंनिःश्रेयसंपरम् सुखंतरतिदुष्पारंज्ञाननौर्व्यसना
र्णवम् ७५ यइमंश्रद्धयायुक्तोमद्गीतंभगवत्स्तवम् अधीयानोदुराराध्यंहरिमाराधयत्यसौ ७६ विंद
तेपुरुषोऽमुष्माद्यद्यदिच्छत्यसत्वरन् मद्गीतगीतात्सुप्रीताच्छ्रेयसामेकवल्लभात् ७७ इदंयःकल्यउत्था
यप्रांजलिःश्रद्धयाऽन्वितः शृणुयाच्छ्रावयेन्मर्त्योमुच्यतेकर्मबंधनैः ७८ गीतंमयेदंनरदेवनंदनाःपरस्य
पुंसःपरमात्मनस्तवम् जपंतएकाग्रधियस्तपोमहच्चरध्वमंतेततआप्स्यथेप्सितम् ७९ इतिश्रीभाग
वतेम॰चतुर्थस्कंधेरुद्रगीतंनामचतुर्विंशोऽध्यायः २४ मैत्रेयउवाच इतिसंदिश्यभगवान्बार्हि
षदैरभिपूजितः पश्यतांराजपुत्राणांतत्रैवांतर्दधेहरः १ रुद्रगीतंभगवतःस्तोत्रंसर्वेप्रचेतसः जपंत
स्तेतपस्तेपुर्वर्षाणामयुतंजले २

तुर्विंशोऽध्यायः २४ प्रचेतस्सुतपस्यत्सुतत्पित्रेनारदोघृणी प्राचीनवर्हिषेऽ
ध्यात्मंपारोक्ष्येणाहपंचभिः १ पुरंजनकथाव्याजात्पंचविंशेतुनारदः आत्मनोबुद्धिसंगेनविविधामाहसंसृतिम् २ प्रचेतस्सुत
पस्तीव्रंतप्यमानेषुनारदः पुरंजनकथाकूटंप्राहप्राचीनवर्हिषे ३ १ २ ७ ७ ७ ७

प्रचेतस्कृतप्रश्नरत्नारदः प्राचीनबर्हिषंबोधितवान् अतः प्रचेतसांकथामसमाप्यैवतत्पितुर्वृत्तमाह प्राचीनबर्हिषमिति ३ श्रेयः फल- अ॰
मीहसइच्छसि इहकर्मणितदुभयंनेष्यतेविचारकैः ४ परंश्रेयोमोक्षम् कर्मभिरपविद्धाविक्षिप्ताधीर्यस्य ५ किंच गृहेषुस्थितःपुत्रा २९
दिष्वेवपुरुषार्थधीर्यस्य ६ कर्मफलेषुवैराग्यमुत्पाद्यब्रह्मविद्यामुपदेष्टुंयोगानुभावेनयज्ञपशून्प्रत्यक्षंप्रदर्शयोह भोभोइति संज्ञा-
पितान्मारितान् ७ एतेत्वांसंपरेतंमृतंसंप्रतीक्षंतेवैशसंत्वत्कृतंपीडांस्मरंतः ततश्चायःकूटैर्लोहयंत्रमयैःशृंगैःछिंदंतिछेत्स्यंति ८
अत्रास्मिन्संकटेनिस्तारकममुमितिहासंकथयिष्यामि ९ तत्रजीवस्यविषयासक्त्यासंसारः सचईश्वरानुग्रहेणनिवर्ततइतिवक्तुं-

प्राचीनबर्हिषंक्षत्तः कर्मस्वासक्तमानसम् नारदोऽध्यात्मतत्त्वज्ञः कृपालुः प्रत्यबोधयत् ३ श्रेयस्त्वंक
तमद्राजन्कर्मणात्मनईहसे दुःखहानिःसुखावाप्तिःश्रेयस्तन्नेहचेष्यते ४ राजोवाच नजा
नामिमहाभागपरंकर्मापविद्धधीः ब्रूहिमेविमलंज्ञानंयेनमुच्येयकर्मभिः ५ गृहेषुकूटधर्मेषुपुत्रदार-
धनार्थधीः नपरंविंदतेमूढोभ्राम्यन्संसारवर्त्मसु ६ नारदउवाच भोभोप्रजापतेराजन्पशू-
न्पश्यत्वयाऽध्वरे संज्ञापितान्जीवसंघान्निर्घृणेनसहस्रशः ७ एतेत्वांसंप्रतीक्षंतेस्मरंतोवैशसंतव
संपरेतमयःकूटैश्छिंदंत्युत्थितमन्यवः ८ अत्रतेकथयिष्येऽमुमितिहासंपुरातनम् पुरंजनस्यचरितं
निबोधगदतोमम ९ आसीत्पुरंजनोनामराजाराजन्बृहच्छ्रवाः तस्याविज्ञातनामासीत्सखाविज्ञात
चेष्टितः १० सोऽन्वेषमाणःशरणंबभ्रामपृथिवींप्रभुः नानुरूपंयदाऽविंदद्भूत्सविमनाइव ११ नसाधु
मेनेताःसर्वाभूतलेयावतीःपुरः कामान्कामयमानोऽसौतस्यतस्योपपत्तये १२ विपर्ययगृहीतस्यसाक्षाद्बोधयि

तुमशक्तेराजवृत्तांतमिवाह आसीदितिपुरंजनादीन्स्वयमेवातःपंचमेऽध्यायेव्याख्यास्यति तथाऽपिसुखग्रहणाययथोपयोगं-
किंचित्किंचिद्व्याख्यास्यामः तत्रस्वकर्मभिःपुरंजनयतीतिपुरंजनोजीवः नविज्ञातंनामयस्यनचविज्ञातंचेष्टितंयस्यसईश्वरस्त
स्यसखा यद्वा विज्ञातंचेष्टितंजीवप्रेरणादिलक्षणंयस्य जीवपारतंत्र्यस्यानुभवसिद्धत्वात् १० शरणंभोगायतनंदेहम् ११
यावत्यःपुरस्तास्तस्यतस्यकामस्योपपत्तयेप्राप्त्यै असौसाधुनमेने गवादिदेहानामैहिकपारलौकिकभोगभोग्यत्वाभावात् त ६२
थाचश्रुतिः ताभ्योगामानयत्ताअब्रुवन्नवैनोऽयमिति ताभ्योऽश्वमानयत्ताअब्रुवन्नवैनोऽयमलमितीति १२ ७ ७

हिमवतोदक्षिणेषुसानुषुकर्मक्षेत्रेभारतवर्षेपुरंमनुष्यशरीरम् लक्षितानिदृष्टानिसर्वाणिलक्षणानियस्याम् अंधपंगुत्वादिदोषरहितामित्यर्थः १३ तामनुवर्णयतित्रिभिः अत्रकिंचित्किंचित्साद्दश्यमवलंब्यकथासौंदर्यायप्राकारादीनिवर्ण्यंते परिखेवैरितिपुंस्त्वमार्षम् अक्षाणिगवाक्षाः त्वगादयःशरीरावयवाःप्राकारादिपुरावयवत्वेननिरूप्यंते स्वर्णशृंगादिशृंगैः शिखरैर्युक्तायेगृहास्तैः संकुलामिति आधारादिचक्राणिगृहाःशृंगाणिचराजसादिस्वभावाविवक्षिताः १४ नीलादिभिः क्लृप्ताहर्म्यस्थलीयस्याम् अरुणंमाणिक्यम् स्थलींहृदयम् नाड्यो नीलादिभावेननिरूप्यंते तत्तद्विषयवासनाबाभोगवतीनागानांपुरीमिव १५ सभासमाजस्थानम् चत्वरंचतुष्पथः रथ्याराजमार्गःआक्रीडायतनंद्यूतादिस्थानम् आपणोहट्टस्तैः चैत्यंजनानांविश्रामस्थानम् ध्वजेषुपताकास्ताभिश्वयुक्ताम् १६ अत्रचविषयनिष्ठबुद्धियो

सएकदाहिमवतोदक्षिणेष्वथसानुषु दद्र्शनवभिर्द्वार्भिःपुरंलक्षितलक्षणाम् १३ प्राकारोपवनाट्टालपरिखैरक्षतोरणैः स्वर्णरौप्यायसैःशृंगैःसंकुलांसर्वतोगृहैः १४ नीलस्फटिकवैडूर्यमुक्तामरकतारुणैः क्लृप्तहर्म्यस्थलींदीप्तांश्रियाभोगवतीमिव १५ सभाचत्वररथ्याभिराक्रीडायतनापणैः चैत्यध्वजपताकाभिर्युक्तांविद्रुमवेदिभिः १६ पुर्यास्तुबाह्योपवनेदिव्यद्रुमलताकुले नदद्विहंगालिकुलकोलाहलजलाशये १७ हिमनिर्झरविप्रुष्मत्कुसुमाकरवायुना चलत्प्रवालविटपनलिनीतटसंपदि १८ नानाऽरण्यमृगव्रातैरनाबाधेमुनिव्रतैः आहूतमन्यतेपांथोयत्रकोकिलकूजितैः १९ यदृच्छया गतांतत्रदद्र्शप्रमदोत्तमाम् भृत्यैर्दशभिरायांतीमेकैकशतनायकैः २०

गेन जीवस्यदेहसंबंधइतिविवक्षयाविषयवर्गबाह्योपवनत्वेननिरूपयति तद्विशेषान्स्रक्चंदनादीन्दिव्यद्रुमलतादिभावेन शेषःकथाऽलंकारः बाह्योपवनेप्रमदांददर्शेतिचतुर्थेनान्वयः नदतांविहंगालिकुलानांकोलाहलोयेषुतेजलाशयायस्मिन् १७ हिमनिर्झराणांविप्रुषोबिंदवस्तद्वताकुसुमाकरसंबंधिनावायुना चलंतःप्रवालाविटपाःशाखाश्चयेषांतैर्वृक्षैर्नलिनीनांसरसीनांतटेषुसंपल्समृद्धिर्यस्मिन् १८ अनाबाधेतत्कृतबाधारहिते मुनिव्रतैरहिंस्रैः आत्मानमाहूयंतंमन्यतेयत्रतत्रप्रमदोत्तमांविषयविवेकवतींबुद्धिंददर्श यदृच्छयागतामिति तयोःसंबंधस्यदुर्निरूप्यत्वंदर्शयति १९ तामनुवर्णयतिसार्द्धैश्चतुर्भिः दशभिर्ज्ञानकर्मेंद्रियैः एकैकंप्रत्येकंशतमनंतावृत्तयस्तासांनायकैः पतिभिःसहपाठांतरेनायिकास्त्रियोयेषांतैः २०

पंचशीर्षाणिवृत्तयोयस्य तेनाहिनाप्राणेनप्रतिहारेणपालकेनगुप्ताम् ऋषभंभर्तारम् अप्रौढांषोडशवार्षिकीम् २१ गंधज्ञानादिभिर्बुध्यवय
वैः सुनासत्वादिनिरूप्यते समंविन्यस्तौरचितौकर्णौताभ्यांकुंडलशोभांदधतीम् २२ अन्नमयंहिसोम्यमनइतियत्कृष्णंतदन्नस्येत्या-
दिश्रुत्यनुसारेणश्यामामित्युक्तम् नूपुरैः क्वणत्भ्याम् नूपुरेणपादांगुलीयकानामप्युपलक्षणाद्बहुवचनम् २३ व्यंजितंकैशोरंयौवनोप
क्रमोयाभ्याम् समौचवृत्तौच २४ तामाहेति तयोः संवादोक्तिः संबंधदार्ढ्याय अपांगएवपुंखोमूलप्रांतोयस्यकटाक्षस्यबाणस्यतेन
स्पृष्टोविद्धः प्रेम्णाउच्चैर्भ्रमंतीभ्रूर्धनुस्थानीयायस्मिंस्तेन २५ कुतःस्थानादिहागताऽसि हेसति पुर्याःसमीपस्थाउपपुरीभूस्तामालक्ष्य

पंचशीर्षाहिनागुप्तांप्रतिहारेणसर्वतः अन्वेषमाणामृषभमप्रौढांकामरूपिणीम् २१ सुनासांसुदतींबा-
लांसुकपोलांवराननाम् समविन्यस्तकर्णाभ्यांबिभ्रतींकुंडलश्रियम् २२ पिशंगनीवींसुश्रोणींश्या
मांकनकमेखलाम् पद्भ्यांक्वणद्भ्यांचलतींनूपुरैर्देवतामिव २३ स्तनौव्यंजितकैशोरौसमवृत्तौनिरंत
रौ वस्त्रांतेननिगूहंतींव्रीडयागजगामिनीम् २४ तामाहललितंवीरःसव्रीडस्मितशोभनाम् स्नि-
ग्धेनापांगपुंखेनस्पृष्टःप्रेमोद्भ्रमद्भ्रुवा २५ कात्वंकंजपलाशाक्षिकस्यासीहकुतःसति इमामुपपुरींभी
रुकिंचिकीर्षसिशंसमे २६ कएतेऽनुपथायेतएकादशमहाभटाः एतावाललनाःसुभ्रुकोऽयंतेहिपु
रःसरः २७ त्वंह्रीर्भवान्यस्यथवाक्सरमापतिंविचिन्वतीकिंमुनिवद्रहोवने त्वदंघ्रिकामाप्तसमस्तका
मंक्वपद्मकोशःपतितःकराग्रात् २८ नासांवरोर्वन्यतमाभुविस्पृक्पुरीमिमांवीरवरेणसाकम् अर्ह
स्यलंकर्तुमदभ्रकर्मणालोकंपरंश्रीरिवयज्ञपुंसा २९ किंकर्तुमिच्छसीत्यर्थः २६ नेतवयेऽनुपथाअनुवर्तिनएतेके ए
कादशोमहाभटोबृहद्बलत्वेनवक्ष्यमाणोयेषुदशसुते बुद्धेर्मनसः पृथगुपादानंबुद्धिपरिचारकेंद्रियसहायतयातत्परिचारकत्वविव-
क्षया २७ त्वंह्रीः किंपतिंधर्मंविचिन्वती अथवाभवानीपतिंशिवंविचिन्वती अथवाकिंवाक्सरस्वतीपतिंब्रह्माणम् रमापतिंवि-
ष्णुम् मुनिरिवसंयतासती कथंभूतंपतिम् त्वदंघ्रिकामैरेवत्वत्कृतयात्वदंघ्रिकामनयैवप्राप्ताःसमस्ताःकामायेनतम् २८ हेवरोरु
आसांमध्येत्वमन्यतमाऽपिनसंभवसि यतोभुविस्पृक् नहिदेवताभुवंस्पृशंतिवीरवरेणमया ननुत्वमकर्माकथंत्वयासहालंकरोमीति ६३
चेत्तत्राह अदभ्रमनल्पंकर्मत्वत्संगाद्यस्यममतेनस्वतोऽकर्मत्वेनत्वत्संगात्सकर्माभवामीत्यर्थः परंवैकुंठम् २९ ७ ७

यद्यस्मात्त्वापांगेनविखंडितमिंद्रियंमनोयस्यतंमांमनोभवोबाधते अथतस्मादनुग्रहाण सव्रीडंयद्भावेनप्रेम्णास्मितंतेनविभ्रमंती-
याभ्रूस्तयोपसृष्टःप्रेरितः ३० यद्व्रीडयासंमुखंनभवतितदाननमुन्नीयमेदर्शयशोभनेभ्रुवौयस्मिन् सुतारेशोभनकनीनिकेलोच
नेयस्मिन् व्यालंबिनोदीर्घायेअलकास्तेषांवृंदेनसंवृतंवल्गूनिवाचकानियस्मिन् ३१ हेवीरसापितंदृष्ट्वामोहितासतीनमाह ३२
यत्पृष्टंकस्यासीत्यनेनकस्यपुत्रीगोत्रजावेतिकात्वमितिचकिंनामासीतितत्राह आत्मनोममपरस्यतवापिकर्तारंसम्यग्नविद्मः गो
त्रंनामचयत्कृतंभवतितंचनविद्मः ३३ आत्मनोममशरणमियंपुरीयेननिर्मितातंचनविद्मः ३४ यत्पृष्टंकएतइत्यनुपद्याइतितत्राह

यदेषतेऽपांगविखंडितेंद्रियंसव्रीडभावस्मितविभ्रमद्भ्रुवा त्वयोपसृष्टोभगवान्मनोभवःप्रबाधतेऽथानु
गृहाणशोभने ३० तदाननंसुभ्रुसुतारलोचनंव्यालंबिनीलालकवृंदसंवृतम् उन्नीयमेदर्शयवल्गु-
वाचकंयद्व्रीडयानाभिमुखंशुचिस्मिते ३१ नारदउवाच इत्थंपुरंजनंनारीयाचमानमधीर
वत् अभ्यनंदततंवीरहसंतीवीरमोहिता ३२ नविदामवयंसम्यक्कर्त्तारंपुरुषर्षभ आत्मनश्चपर
स्यापिगोत्रंनामचयत्कृतम् ३३ इहाद्यसंतमात्मानंनविदामततःपरम् येनेयंनिर्मितावीरपुरीशर-
णमात्मनः ३४ एतेसखायःसख्योमेनरानार्यश्चमानद सुप्तायांमयिजागर्तिनागोऽयंपालयन्पुरीम्
३५ दिष्ट्यागतोऽसिभद्रंतेग्राम्यान्कामानभीप्ससे उद्वहिष्यामितांस्तेऽहंस्वबंधुभिररिंदम ३६ इमां-
त्वमधितिष्ठस्वपुरींनवमुखींविभो मयोपनीतान्गृह्णानःकामभोगान्शतंसमाः ३७ कंनुत्वदन्यंर
मयेह्यरतिज्ञमकोविदम् असंपरायाभिमुखमश्वस्तनविदंपशुम् ३८ धर्मोह्यत्रार्थकामौचप्रजा
नंदोमृतंयशः लोकाविशोकाविरजायान्नकेवलिनोविदुः ३९

एतइति ३५ आस्तांनामगोत्रादियदत्रागतोऽसिए-
तद्दिष्ट्याभद्रंतावत् ग्राम्यान् इंद्रियग्रामार्हान् उद्वहिष्यामिसंपादयिष्यामिस्वबंधुभिःसखीभिश्च ३६ समाःसंवत्सरान् मनुष्यदेहप्रवे
शाच्छतमित्युक्तम् ३७ प्रवृत्तिस्वभावत्वान्निवृत्तिनिंदापूर्वकंतत्संगमभिनंदतिपंचभिः त्वत्तोऽन्यंकंनुरमये अरतिज्ञंनैष्ठिकम् अकोवि
दमनिषिद्धसुखत्यागिनम् संपरायोमृत्युस्तदनभिमुखंपरलोकचिंताशून्यमश्वस्तनविदम् इदंकर्तव्यमितीहलोकचिंताशून्यम् पशुतुल्यम्
३८ अत्रगार्हस्थ्येप्रजानंदःपुत्रसुखम् अमृतंमोक्षःकेवलिनोयतयः ३९ ५ ५ ५ ५

गृहाश्रमइतियत् एतत्क्षेमार्हंशरणमाश्रयंवदंति ४० ४१ भोगिभोगयोः सर्पदेहाकारयोस्तवभुजयोर्यन्नसज्जेत् एवंभूतंकस्याः स्त्रिया
मनःस्यात् नकस्याअपियोभवान् अनाथवर्गाः दीनस्तेमास्तेषामाधिमलमत्यर्थमपोहितुंसर्वत्रचरति केनापोहितुंघृणयोद्धतः अतिश
यितोयः स्मितपूर्वकोऽवलोकस्तेन ४२ समुधसमुदीर्यसमाःसंवत्सरान् ४३ तत्रजाग्रदवस्थांसंक्षेपेणाह उपगीयमानइति स्वप्नाव-
स्थामाह इदिनींहृदयाकाशंस्वापस्थानम् शुचौनिदाघे ४४ इदानींनवद्वारप्रदर्शनपूर्वकंजाग्रदवस्थांप्रपंचयति यावदध्यायसमा-
प्ति सप्तेति तस्याःपुरउपरिकृताः द्वारःसप्तवृताइतिपाठेसंवृताः नेत्रेनासिकेश्रोत्रेमुखंचेतिसप्त अधोद्वेद्वारौगुदलिंगेयःकश्चनेति आत्मनः

पितृदेवर्षिमर्त्यानांभूतानामात्मनश्चह क्षेमंवदंतिशरणंभवेऽस्मिन्यद्गृहाश्रमः ४० कानामवीरविख्यातं
वदान्यंप्रियदर्शनम् नवृणीतप्रियंप्राप्तंमादृशीत्वादृशं पतिम् ४१ कस्यामनस्तेभुविभोगिभोगयोःस्त्रि
यानसज्जेद्भुजयोर्महाभुज योनाथवर्गाधिमलंघृणोद्धतस्मितावलोकेनचरत्यपोहितुम् ४२ नारद
उवाच इतितौदंपतीतत्रसमुद्यसमयंमियः तांप्रविश्यपुरींराजन्मुमुदातेशतंसमाः ४३ उपगीय-
मानोललितंतत्रतत्रचगायकैः क्रीडन्परिवृतःस्त्रीभिर्ह्रदिनीमाविशच्छुचौ ४४ सप्तोपरिकृताद्वारःपुर-
स्तस्यास्तुद्वेअधः पृथग्विषयगत्यर्थंतस्यांयःकश्चनेश्वरः ४५ पंचद्वारस्तुपौरस्त्यादक्षिणैकातथोत्तरा
पश्चिमेद्वेअमूषांतेनामानिनृपवर्णये ४६ खद्योताविर्मुखीचप्राग्द्वारावेकत्रनिर्मिते विभ्राजितंजन
पदंयातिताभ्यांद्युमत्सखः ४७ नलिनीनालिनीचप्राग्द्वारावेकत्रनिर्मिते अवधूतसखस्ताभ्यां-
विषयंयातिसौरभम् ४८

सम्यग्विज्ञानादनियतत्वाच्च ४५ तासुसप्तसुपंचद्वारःपौरस्त्याःपूर्वदिग्भवाः ४६ ख-
द्योतवदल्पप्रकाशावामनेत्ररूपा आविः प्रकटंमुखंयस्याःसाबहुप्रकाशादक्षिणनेत्रलक्षणा तस्माद्दक्षिणांगमात्मनोवीर्यवत्तरमि
तिश्रुतेः स्वानुभवाच्चतत्रप्रकाशाधिक्यम् एकत्रसंलग्नेविभ्राजितंरूपम् द्युमत्सखःचक्षुःसहितः ४७ नलनालशब्दौछिद्र-
वचनौतद्वतीनलिनीनालिनीच वामदक्षिणनासिके अत्रापिसंज्ञाभेदादेवकार्येन्यूनाधिक्यंपूर्ववत्ज्ञेयम् अवधूतोवायुर्वधि
ष्ठितोघ्राणःसौरभंगंधम् ४८ ६ ६ ६ ६ ६ ६ ६

मुख्याप्रधानाआस्यम् आपणोभाषणम् बहूदनश्चित्रमन्नम् बह्वोदनइत्यनुक्तिःपरोक्षवादत्वाय रसज्ञंरसनेंद्रियंविपणोवागिंद्रियंता-
भ्यामन्वितः ४९ दक्षिणेनेतिनतृतीयाकिंतुदक्षिणस्यांदिशीत्यस्मिन्नर्थेतद्धितोऽयमेनप्प्रत्ययोऽव्ययसंज्ञः एवमुत्तरेणेति अयमर्थः पं-
चानांविषयाणामन्यतोऽनवगतानांप्रकाशनायालमितिपंचालंशास्त्रंश्रवणकालेच्चबलाधिक्याद्दक्षिणकर्णःप्रथमंप्रवर्तते शास्त्रेचप्रथमं
श्रोतव्यंकर्मकांडमित्येतावतासाम्येनप्रवृत्तसंज्ञस्यकर्मकांडस्यदक्षिणकर्णेनश्रवणमिष्यते अतस्तदर्थमनुष्ठानायपितृभिराहूतःपितृलो
कप्रापकंपितृयानंप्रपद्यते तदनेनप्रकारेणपितृणामाह्वानमनेनभवतीतिपितृहूर्दक्षिणकर्णः एवंतद्वैपरीत्येनोत्तरःकर्णोदेवहूः तथा
चव्याख्यास्यति पितृहूर्दक्षिणःकर्णउत्तरोदेवहूःस्मृतः प्रवृत्तंचनिवृत्तंचशास्त्रंपंचालसंज्ञितम् पितृयानंदेवयानंश्रोत्राच्छ्रुतिधराद्व-

मुख्यानामपुरस्ताद्द्वास्तयापणबहूदनौ विषयौयातिपुरराड्रसज्ञविपणान्वितः ४९ पितृहूर्नृपपुर्या-
द्वार्दक्षिणेनपुरंजनः राष्ट्रंदक्षिणपंचालंयातिश्रुतिधरान्वितः ५० देवहूर्नामपुर्याद्वाउत्तरेणपुरंजनः
राष्ट्रमुत्तरपंचालंयातिश्रुतिधरान्वितः ५१ आसुरीनामपश्चाद्द्वास्तयायातिपुरंजनः ग्रामकंनामवि
षयंदुर्मदेनसमन्वितः ५२ निर्ऋतिर्नामपश्चाद्द्वास्तयायातिपुरंजनः वैशसंनामविषयंलुब्धकेनसम
न्वितः ५३ अंधावमीषांपौराणांनिर्वाक्पेशस्कृतावुभौ अक्षण्वतामधिपतिस्ताभ्यांयातिकरोतिच
५४ सयर्ह्यंतःपुरगतोविषूचीनसमन्वितः मोहंप्रसादंहर्षंवायातिजायात्मजोद्भवम् ५५ एवंकर्मसु
संसक्तःकामात्मावंचितोऽबुधः महिषीयद्यदीहेततत्तदेवान्ववर्तत ५६ क्वचित्पिबंत्यांपिबतिमदि
रांमदविह्वलः अश्नंत्यांक्वचिदश्नातिजक्षत्यांसहजक्षति ५७ क्वचिद्गायतिगायंत्यांरुदत्यांरुदति
क्वचित् क्वचिद्धसंत्यांहसतिजल्पंत्यामनुजल्पति ५८

जेदिति ५० ५१ असुराइंद्रियारामास्तेषामियमासुरीशि-
श्नद्वाःग्रामकंग्रामस्यजनानांकंसुखंव्यवायम् दुर्मदेनगुह्येंद्रियेण ५२ निर्ऋतिर्नामगुदः मृत्युद्वारत्वात् वैशसंमलविसर्गम् लुब्ध
केनपायुनानेनोत्क्रांतस्यदुःखप्राप्तेर्लुब्धकसाम्यम् ५३ अमीषांमध्येनिर्वाक्पादःपेशस्कृत् हस्तःतावुभावंधौ छिद्राभावात् स्वतो
ज्ञानक्रियाशक्त्यभावाच्च अक्षण्वतामिंद्रियवतांदेहानामधिपतिःपुरंजनः त्वगिंद्रियस्यानुक्तिःसर्वेष्वंतर्भावात् ५४ अंतःपुरंहृद
यंगतःविषूचीनंसर्वतोमुखंमनः मोहप्रसादहर्षास्तमःसत्वरजःकार्याणि जायाबुद्धिःआत्मजाइंद्रियपरिणामास्तदुद्भवम् ५५
५६ जक्षंत्यांभक्षयंत्याम् ५७ ५८

आसतीमासीनाम् ५९ ६० ६१ सर्वाअसंगत्वादिलक्षणाप्रकृतिः स्वभावोवंचितोयस्यसर्वथाप्रकृत्यावंचितइतिवानेच्छन् अनिच्छन् क्लै-
व्यात्पारवश्यात् ६२ इतिचतुर्थेटीकायांपंचविंशोऽध्यायः २५ षड्विंशेमृगयाव्याजात्स्वप्नजागरणोक्तितः सद्बुद्धित्यागयो-
गाभ्यांसंसृतिःसाप्रपंच्यते १ तदेवमात्मनउपाधिकृतांसुषुप्तावस्थांजाग्रदवस्थांचोक्त्वाइदानींस्वप्नावस्थामाह सएकदेतिदशभिः
महानिष्वासोधनुः कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यभिनिवेशोयस्यरथमारुह्यपंचप्रस्थंवनमगादितितृतीयेनान्वयः रथंतदानीमेवाविधृतंस्वप्नदेहंज्ञा
ग्रद्देहस्यशतसंवत्सरोपभोग्यपुरत्वेनोक्तत्वात् पंचज्ञानेंद्रियाण्यश्वायस्य आशुगंशीघ्रगतिम् द्वेअहंताममतेईषेदंडिकेयस्यद्वेपुण्य
पापेचक्रेयस्य एकंप्रधानमक्षोयस्य त्रयोगुणावेणवोध्वजायस्य पंचप्राणाबंधुराणिबंधनानियस्य १ एकंमनोरश्मिःप्रग्रहोयस्य

क्वचिद्धावतिधावत्यांतिष्ठंत्यामनुतिष्ठति अनुशेतेशयानायामन्वास्तेक्वचिदासतीम् ५९ क्वचिच्छृ-
णोतिशृण्वंत्यांपश्यंत्यामनुपश्यति क्वचिज्जिघ्रतिजिघ्रंत्यांस्पृशंत्यांस्पृशतिक्वचित् ६० क्वचिच्चशो-
चतींजायामनुशोचतिदीनवत् अनुहृष्यतिहृष्यंत्यांमुदितामनुमोदते ६१ विप्रलब्धोमहिष्यैवंस-
र्वप्रकृतिवंचितः नेच्छन्ननुकरोत्यज्ञः क्लैब्यात्क्रीडामृगोयथा ६२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थ-
स्कंधेपंचविंशोऽध्यायः २५ नारदउवाच सएकदामहेष्वासोरथंपंचाश्वमाशुगम् द्वीषंद्विच-
क्रमेकाक्षंत्रिवेणुंपंचबंधुरम् १ एकरश्म्येकदमनमेकनीडंद्विकूबरम् पंचप्रहरणंसप्तवरूथंपंचविक्र-
मम् २ हैमोपस्करमारुह्यस्वर्णवर्माक्षयेषुधिः एकादशचमूनाथःपंचप्रस्थमगाद्वनम् ३

एकाबुद्धिर्दमनःसूतोयस्यतंचतंचएकंहृदयंनीडंरथिनउपवेशस्थानंयस्मिन् द्वौशोकमोहौकूबरौयुगबंधनस्थानंयस्यपंचशब्दादयोविषयाः
प्रक्षिप्यंतेप्रक्षिप्यंतेयस्मिन् अस्यव्याख्यानंभविष्यति पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपइति सप्तधातवोवरूथारक्षाऽर्थंचर्माद्यावरणानियस्य पंचकर्मे
द्रियाणिविक्रमागतिप्रकारायस्य २ हैमोपस्करंसौवर्णाभरणम् स्वर्णवर्मावर्मकवचम् रजोगुणावृतः अक्षयेषुधिःइषुधिर्निषंगःअनंतवा
सनाऽहंकारोपाधिः एकादशोमनोरूपश्चमूनाथःसेनापतिर्यस्य वासनामयंस्यमनसःप्रग्रहत्वंसंकल्पविकल्पात्मकस्यहृद्वलत्वेनवक्ष्य-
माणस्यचमूनाथत्वमितिविभाराःपंचशब्दादयोविषयाःप्रस्थाःसानवोयस्मिन् तद्वनंभजनीयंदेशमगात् ३ छ छ

आत्तागृहीताइषवोरागादिरूपाः कार्मुकंचभोगाद्यभिनिवेशरूपंयेनजायांविवेकवतींबुद्धिंविहाय अतदर्हात्यागानर्हात्यागेहेतुः मृग्यंतइति-
मृगाःविषयाः तेषुव्यसनंभोगासक्तिः तेनलालसाऽतिस्पृहायस्य ४ बाणैः रागादिभिः वनेषुभजनीयदेशेषुवनचरान् भजनीयविषयान्-
न्यहनत् आत्मसात्कृतवान् कथापक्षेतुस्पष्टमेव ५ नन्वासुरींवृत्तिमाश्रित्येतिकिमितिमृगयानिंद्यते कथापक्षेतावद्राज्ञांविहितैवसाअ
ध्यात्मपक्षेऽपिजीवस्यविषयभोगोविहितएवेत्याशंक्याह तीर्थेष्वितित्रिभिः अयंभावः नहिमृगयाविधीयतेरागप्राप्तत्वात् किंतुनियम्यते
प्रवृत्तिःसंकोच्यते नियममेवषड्भिर्दर्शयति यद्यलमत्यर्थंलुब्धोरागीसन् हन्यात्तर्हितीर्थेषुश्राद्धादिष्वेव तत्रापिप्रतिदृष्टेषुप्रख्यातेष्वेवननि
त्यश्राद्धादिषु तत्रापिराजैवमेध्यानेववनएवयावदुपयोगमेवेति एवंजीवस्यविषयसेवापियावदुपयोगंनयथेष्टमितिनियमएवेत्यर्थः ६

चचारमृगयांतत्रदृप्तआत्तेषुकार्मुकः विहायजायामतदर्हांमृगव्यसनलालसः ४ आसुरींवृत्तिमाश्रि-
त्यघोरात्मानिरनुग्रहः न्यहनन्निशितैर्बाणैर्वनेषुवनगोचरान् ५ तीर्थेषुप्रतिदृष्टेषुराजामेध्यान्पशून्वने
यावदर्थमलंलुब्धोहन्यादितिनियम्यते ६ यएवंकर्मनियतंविद्वान्कुर्वीतमानवः कर्मणातेनराजेंद्र-
ज्ञानेननसलिप्यते ७ अन्यथाकर्मकुर्वाणोमानारूढोनिबध्यते गुणप्रवाहपतितोनष्टप्रज्ञोव्रजत्यधः
८ तत्रनिर्भिन्नगात्राणांचित्रवाजैःशिलीमुखैः विप्लवोभूद्दुःखितानांदुःसहःकरुणात्मनाम् ९ शशा
न्वराहान्महिषान्गवयान्रुरुशल्यकान् मेध्यानन्यांश्चविविधान्विनिघ्नन्श्रममध्यगात् १० ततःक्षु
त्तृट्परिश्रांतोनिवृत्तोगृहमीयिवान् कृतस्नानोचिताहारःसंविवेशगतक्लमः ११ आत्मानमर्हयांचक्रेधू-
पालेपस्रगादिभिः साध्वलंकृतसर्वांगोमहिष्यामादधेमनः १२ अतोनावश्यकत्वमित्याह यइति एवंनियतंकर्म-
विद्वान् तेनेत्युपलक्षणम् तेनान्येनवाकर्मणैवमनुष्ठितेनयत्ज्ञानंभवति तेनज्ञानेनहेतुनासोऽनुष्ठातानलिप्यते ७ अन्यथानियम-
मोल्लंघनेन अंतःकरणशुद्ध्यभावात् कर्तृत्वाभिमानमारूढः कर्मभिरनुबध्यते ततश्चगुणप्रवाहपतितोऽधोव्रजति ८ प्रासंगिकं
परिसमाप्यपुनर्मृगयामेवानुवर्तयति तत्रेति चित्रावाजाःपक्षायेषांतैः विप्लवोनाशः करुणात्मनाम्कृपालूनांदुःसहः ९ १० तदेवं-
स्वप्रावस्यादर्शिता इदानींपुनरपिविवेकवत्याबुद्ध्यारममाणस्यपुत्रादिसंततिंप्रपंचयिष्यन् कथासौंदर्यायतस्याःप्रणयकुपितायाः
अनुनयंप्रस्तावसहितमाह ततइत्यारभ्ययावदध्यायसमाप्ति एयिवान् आगतः कृतंस्नानमुचितंआहारश्चयेनसंविवेशशय्यामाश्रितः ११
१२

गृहमेधिनींसात्विकींबुद्धिंराजस्यांबुद्ध्यांवर्तमानोनापश्यत् १३ वेदिषत् हेप्राचीनबर्हिः अंतःपुरस्त्रियः तत्सखीः सेश्वरीणांस्वामिनीस- अ.
हितानांयथापुरेत्यादिश्यकुवाक्यम् १४ व्यंगेचक्रादिहीने १५, १६, निरवस्तारे आस्तरणरहिते १७ अवधूतांत्यक्तदेहादरांतत्संगेनो २६
न्मथितंव्याकुलंज्ञानंयस्य १८ प्रेमसंरंभः प्रणयकोपस्तस्यालिंगंकुटिलदृष्ट्यादिस्वास्मिन्नलब्धवान् १९ उत्संगमारोप्यलालिताम्
२० कृतमागोअपराधोयैस्तेषु आत्म सात्कृत्वाअस्मदधीनोऽयमितिमत्वाशिक्षाऽर्थंदंडंनकुर्वंति तेभृत्यामंदभाग्याः २१ यतःपर-

तृप्तोत्दृष्टः कृदृस्तश्चकंदर्पाकृष्टमानसः नव्यन्चष्टवरारोहांगृहिणींगृहमेधिनीम् १३ अंतःपुरस्त्रियोऽपृ-
च्छद्विमनाइववेदिषत् अपिवः कुशलंरामाः सेश्वरीणांयथापुरा १४ नतयैतर्हिरोचंतेगृहेषुगृहसंप
दः यदिनस्याद्गृहेमातापत्नीवापतिदेवता व्यंगरथइवप्राज्ञः कोनामासीतदीनवत् १५ क्ववर्ततेसा
ललनामज्जंतंव्यसनार्णवे यामामुद्धरतेप्रज्ञांदीपयंतीपदेपदे १६ रामाऊचुः नरनाथनजा
नीमस्त्वत्प्रियायद्व्यवस्यति भूतलेनिरवस्तारेशयानांपश्यशत्रुहन् १७ नारदउवाच पुरं-
जनः स्वमहिषींनिरीक्ष्यावधुतांभुवि तत्संगोन्मथितज्ञानोवैक्लव्यंपरमंययौ १८ सांत्वयन्श्लु-
क्ष्णयावाचाहृदयेनविदूयता प्रेयस्याःस्नेहसंरंभलिंगमात्मनिनाभ्यगात् १९ अनुनिन्येथशनैर्वी
रोऽनुनयकोविदः पस्पर्शपादयुगलमाहचोत्संगलालिताम् २० पुरंजनउवाच नूनंत्वकृ
तपुण्यास्तेभृत्यायेष्वीश्वराःशुभे कृतागःस्वात्मसात्कृत्वाशिक्षादंडंनयुंजते २१ परमोऽनुग्रहोदंडो
भृत्येषुप्रभुणार्पितः बालोनवेदतत्तन्वि बंधुकृत्यममर्षणः २२ सात्वंमुखंसुदतिसुभ्र्वनुरागभारव्री-
डाविलंबविलसद्धसितावलोकम् नीलालकालिभिरुपस्कृतमुन्नसंनः स्वानांप्रदर्शयमनस्विनिवल्गु-
वाक्यम् २३

मोऽनुग्रहोदंडः यस्तुदंडतोविषीदतिसोऽज्ञइत्याह बालइति बंधुकृत्यंशिक्षाकरणम् अमर्षणः क्रोधी २२ हे ६
सुदति हेसुभ्रुहेमनस्विनि सात्वमस्माकंस्वामिनीअतः स्वानांमुखंप्रदर्शय कीदृशम् अनुरागभारेणव्रीडयायोविलंबः मंथरतातेन
विलसत् हसितावलोकोयस्मिन् नीलाअलकाएवालयस्तैरुपस्कृतंभूषितम् उन्नतनासिकंवल्गुवाक्यंयस्मिन्तत् २३ ६७

हेवीरपत्निवीरस्यममभार्येयस्तेकृतापराधस्तस्मिन्नहंब्राह्मणकुलादन्यत्रान्यस्मिन्मुररिपुदासादितरत्रचदमंदधेदंडंकरोमि किंतुतंविगतभयमु-
न्नैर्मुदितंत्रिलोक्यामन्यत्रलोकत्रयाद्बहिरपिनपश्यामिमद्भयादेवासौमरिष्यतीत्यर्थः २४ तेवक्त्रमितःपूर्वंकदाचिदपिवितिलकंनपश्यामिसं
रंभेणकोपावेशेनभीमंभयंकरम् अविमृष्टमनुज्वलम् अपेतरागंस्नेहशून्यम् तथातेसुजातौशोभनौस्तनावपिशोकाश्रुभिरुपहतौनपश्या
मि तथाबिंबफलाकारमधरंचविगतः कुंकुमपंकतुल्यस्तांबूलरागोयस्मात्तादृशंनपश्यामि इदानींकुतएवंजातमितिशेषः पाठांतरेएवंभूतंमु
खंस्तनौचपश्यन् शंनविंदामीत्यन्वयः विगतःकुंकुमपंकरागोयाभ्यामितिस्तनयोर्विशेषणम् २५ तत्तस्मात्कृतंकिल्बिषमपराधोयेनतस्य
किल्बिषमेवाह स्वैरंस्वातंत्र्येणत्वामपृष्ट्वामृगयांगतस्यदेवोदेवनंक्रीडातांरातिददातीतिदेवरःकांतः तंकामवेगेनविस्रस्तंगतंपौंस्त्वंपौरुषंधै
र्यंयस्यतम् उशतीकामयमानाकृत्येकर्तुंयोग्येअर्थेकानभजेत २६ इतिचतुर्थेटीकायांषड्विंशोऽध्यायः २६ सप्तविंशेप्रियापुत्रा

तस्मिन्दधेदममहंतववीरपत्नियोन्यत्रभूसुरकुलात्कृतकिल्बिषस्तम् पश्येनवीतभयमुन्मुदितंत्रिलो-
क्यामन्यत्रवैमुररिपोरितरत्रदासात् २४ वक्त्रंनतेवितिलकंमलिनंविहर्षसंरंभभीममविमृष्टमपेतरागम्
पश्येस्तनावपिशुचोपहतौसुजातौबिंबाधरंविगतकुंकुमपंकरागम् २५ तन्मेप्रसीदसुहृदःकृतकिल्बि
षस्यस्वैरंगतस्यमृगयाव्यसनातुरस्य कादेवरंवशगतंकुसुमास्त्रवेगविस्रस्तपौंस्त्वमुशतीनभजेतकृत्ये
२६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपुरंजनोपाख्यानेषड्विंशोऽध्यायः २६ नारदउवा-
च इत्थंपुरंजनंसध्र्यग्वशमानीयविभ्रमैः पुरंजनीमहाराजरेमेरमयतीपतिम् १

धासक्त्याविस्मृतात्मनः कालकन्याद्युपाख्यानैर्जरारोगाद्युदीर्यते १ तदेवंजीवस्यानुनयादिकथासौंदर्येणात्यंतमुपाधिवश्यत्वमुक्त्वात
न्निमित्तांसंसारपरंपरांनिरूपयितुमाह इत्थमिति अत्रचप्रतिपदंकथंचिदध्यात्मपक्षेऽपियोजयितुंशक्यमेवश्रीनारदेनजीवस्य-
स्त्रीपुरुषवासनादार्ढ्येनविचित्रासंसृतिर्भवतीत्येतावदेवकथातात्पर्यंदर्शितम् क्वचित्पुमान्क्वचिच्चस्त्रीक्वचिन्नोभयमंदधीः देवोम
नुष्यस्तिर्यग्वायथाकर्मगुणंभवइतिवदता तत्रादौपुंस्त्वेनसंसृतिरध्यायत्रयेणोक्ता ततश्चैकेनाध्यायेनस्त्रीत्वेनसंसृतिंप्रदर्श्येश्वरप्रसा
दलब्धज्ञानेनमोक्षइत्युक्तम् ततस्तदेवयथोपयोगंव्याख्यातमितिपंचाध्यायारंभः प्रतीयनेप्रतिपदमध्यात्मयोजनातुदुर्घटानिःप्रयोज
नाचेति स्वप्नौदिख्यापनमनादृत्ययथोपयोगमेवव्याख्यास्यामः सध्र्यक्सम्यग्विभ्रमैर्विलासैः १ ७ ७ ७

कृतंस्वस्त्ययनंमंगलंकुंकुमसिंदूरादिभिर्यस्यास्ताम् २ उपगूढः परिरब्धः परिरब्धाकंधरातस्यायेन रहएकांतेअनुमंत्रैः अनुकूलैः गुह्यभाषणैः अपकृष्टाचेतनाविवेकोयस्य कालरंहः आयुर्व्ययम् प्रमदैवपरिग्रहोनज्ञानसाधनंयस्य ३ महार्हतल्पेउत्कृष्टशय्यायांशयानः महिष्याभुजउपधिः उपधानमुच्छीर्षकंयस्य अविसर्गपाठेशयनक्रियाविशेषणम् तांमहिषीमेवपरंपुरुषार्थममन्यत नतुयन्निजंरूपंब्रह्मतत् तमसाअज्ञानेनाभिभूतोयतः ४ ५ पुत्रानिंद्रियपरिणामान् दुहितृस्तदनंतरम् बुद्धिवृत्तीः पुत्रसंख्याचबाहुल्यमात्रवि

सराजमहिषींराजन्सुस्नातांरुचिराननाम् कृतस्वस्त्ययनांतृप्तामभ्यनंददुपागताम् २ तयोपगूढः परिरब्धकंधरोरहोनुमंत्रैरपकृष्टचेतनः नकालरंहोबुबुधेदुरत्ययंदिवानिशेतिप्रमदापरिग्रहः ३ शयानउन्नद्धमदोमहामनामहार्हतल्पेमहिषीभुजोपधिः तामेववीरोमनुतेपरंयतस्तमोभिभूतोननिजंपरंचयत् ४ तयैवंरममाणस्यकामकश्मलचेतसः क्षणार्धमिवराजेंद्रव्यतिक्रांतंनववयः ५ तस्यामजनयत्पुत्रान्पुरंजन्यांपुरंजनः शतान्येकादशविराडायुषोऽर्धमथात्यगात् ६ दुहितृर्दशोत्तरशतंपितृमातृयशस्करीः शीलौदार्यगुणोपेताः पौरंजन्यः प्रजापते ७ सपंचालपतिः पुत्रान्पितृवंशविवर्द्धनान् दारैः संयोजयामासदुहितृःसदृशैर्वरैः ८ पुत्राणांचाभवन्पुत्राएकैकस्यशतंशतम् यैर्वैपौरंजनोवंशःपंचालेषुसमेधितः ९ तेषुतद्रिक्थहारेषुगृहकोशानुजीविषु निरूढेनममत्वेनविषयेष्वनुबद्ध्यत १० ईजेचक्रतुभिर्घोरैर्दीक्षितःपशुमारकैः देवान्पितॄन्भूतपतीन्नानाकामोयथाभवान् ११ युक्तेष्वेवंप्रमत्तस्यकुटुंबासक्तचेतसः आससादसवैकालोयोऽप्रियःप्रिययोषिताम् १२ चंडवेगइतिख्यातोगंधर्वाधिपतिर्नृप गंधर्वास्तस्यबलिनःषष्ट्युत्तरशतत्रयम् १३

वक्षया दुहितृसंख्यातुपुत्रेभ्योन्यूनत्वेनगार्हस्थ्यसौंदर्यार्थमेव विराट्सम्राट् आयुषोऽर्धमित्याद्यपिकथासौंदर्यार्थमेव पुरंजनकन्यात्वात्पौरंजन्यः हेप्रजापते ६ ७ दारैः परिणामानंतरंहिताहितचिंताभिः वरैरुचितविषयभोगैः ८ पुत्राणांपुत्राः कर्माणिपंचालेषुशब्दादिविषयेषु ९ तेषुपुत्रादिषुतेषामपियेरिक्थहाराः पुत्रास्तेषुच १० ११ युक्तेष्वात्महितेषुकर्मस्वनवहितस्यसवैकालः जरासमयः १२ चंडवेगः संवत्सरेणावर्तमानेनोपलक्षितः गंधर्वादिवसाः १३

गंधर्व्योरात्रयः तादृशीः तादृश्यः मैथुन्यः दिवसैर्मिथुनीभूयस्थिताः सिताश्वासिताश्वशुक्लकृष्णपक्षीयाः परिभ्रमणेनसर्वैः कामैः सहवि
निर्मितांपुरीमपहरंति १४ प्रजागरःप्राणः १५ विंशत्याचसह १६ स्वसंबंधेस्वसंबंधिनिप्राणे १७ सएवमधुभुक् क्षुद्रसुखभोक्ता
स्वपार्षदैरिंद्रियैः नाविदत् नालोचितवान् १८ कालस्यदुहिताजराऽस्तितांनप्रत्यनंदत नैच्छत् बर्हिष्मन् हेप्राचीनबर्हिः १९ पूरवे
ययातिपुत्रायतेनवृतासतीवरमदात् ययातिः शुक्रशापाज्जरांप्राप्यपुत्रानुवाच इमांगृण्हीतेति तांज्येष्ठाश्चत्वारोनजगृहुः पुरुस्तुज

गंधर्व्यस्तादृशीरस्यमैथुन्यश्वासितासिताः परिहृत्याविलुंपंतिसर्वकामविनिर्मिताम् १४ तेचंडवेगानुच-
राःपुरंजनपुरंयदा हर्तुमारेभिरेतत्रप्रत्यषेधत्प्रजागरः १५ससप्तभिःशतैरेकोविंशत्याचशतंसमाः पुरं
जनपुराध्यक्षोगंधर्वैर्युयुधेबली १६ क्षीयमाणेस्वसंबंधएकस्मिन्बहुभिर्युधा चिंतांपरांजगामार्तःस
राष्ट्रपुरबांधवः १७ सएवपुर्यांमधुभुक्पंचालेषुस्वपार्षदैः उपनीतंबलिंगृण्हन्स्त्रीजितोनाविदद्भयम्
१८ कालस्यदुहिताकाचित्त्रिलोकींवरमिच्छती पर्यटंतीनबर्हिष्मन्प्रत्यनंदतकश्चन १९ दौर्भाग्येना-
त्मनोलोकेविश्रुतादुर्भगेतिसा यातुष्टाराजर्षयेतुवृतादात्पूरवेवरम् २० कदाचिदटमानासाब्रह्मलो-
कान्महींगतम् वव्रेबृहद्व्रतंमांतुजानतीकाममोहिता २१ मयिसंरभ्यविपुलमदाच्छापंसुदुःसहम्
स्थातुमर्हसिनैकत्रमद्याञ्चाविमुखोमुने २२ ततोविहतसंकल्पाकन्यकायवनेश्वरम् मयोपदिष्टमा
साद्यवव्रेनाम्नाभयंपतिम् २३ ऋषभंयवनानांत्वांवृणेवीरेप्सितंपतिम् संकल्पस्त्वयिभूतानांकृतःकि
लनरिष्यति २४ द्वाविमावनुशोचंतिबालावसदवग्रहौ यल्लोकशास्त्रोपनतंनरातिनतदिच्छति २५
अथोभजस्वमांभद्रभजतींमेदयांकुरु एतावान्पौरुषोधर्मोयदार्त्ताननुकंपते २६

गृहेततोययातिः तस्मैरा-
ज्यंददाविनिजरैवादादित्युक्तम् २० बृहद्व्रतंनैष्ठिकम् २१ प्रत्याख्यातवतिमयिसंरभ्यक्रोधंकृत्वानैकत्रस्थातुमर्हसीतिशापमदात् २२
आधयोव्याधयश्चयवनास्तेषामीश्वरंभयनामानंवव्रे २३ हेवीरत्वामीप्सितंपतिंवृणेनरिष्यतिननश्यति २४ लोकतोवेदतश्चयद्दे-
यत्वेनग्राह्यत्वेनउपनतंप्राप्तंतद्याच्यमानंयोनददातियश्चदीयमानंनेच्छति नगृण्हाति इमौद्वौकर्मभूतावनुशोचंतिसंतः २५ पुरुषेणक-
र्तव्योधर्मःपौरुषः २६

देवगुह्यंमरणम् तद्धिप्राणिनांवैराग्यानुदयायदेवैर्गोप्यते २७ तुभ्यंतवआत्मसमाधिनाज्ञानदृष्ट्यायाच्यमानोयंलोकस्त्वांनेच्छति अतोव्यक्तगतिःकुतःप्राप्तेत्यलक्षितगतिःसतीलोकमाक्रम्यभुंक्ष्व एवंसर्वोऽपिलोकस्तवपतिःस्यादित्यर्थः २८ नन्वेवंत्वयाशंकनीयंप्रतिकूलांलोकोहनिष्यतीतियस्मात्त्वमेवप्रजानाशंकरिष्यसीत्याह याहीति यामदीयायवनसैन्येनातयायुक्ता २९ किंच प्रज्वारइति मारकोवैष्णवोज्वरःमाहेश्वरस्यव्याध्यंतःपातित्वात् भीमाःघोराःसैनिकायस्य ३० इतिचतुर्थेटीकायांस-

कालकन्योदितवचोनिशम्ययवनेश्वरः चिकीर्षुर्देवगुह्यंसःसस्मितंतामभाषत २७ मयानिरूपितस्तुभ्यंपतिरात्मसमाधिना नाभिनंदतिलोकोऽयंत्वामभद्रामसंमताम् त्वमव्यक्तगतिर्भुंक्ष्व लोकंकर्मविनिर्मितम् २८ याहिमेसैन्येनायुक्ताप्रजानाशंप्रणेष्यसि २९ प्रज्वारोऽयंममभ्राताऽत्वंचमेभगिनीभव चराम्युभाभ्यांलोकेऽस्मिन्नव्यक्तोभीमसैनिकः ३० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपुरंजनोपाख्यानेसप्तविंशोऽध्यायः २७ नारदउवाच सैनिकाभयनाम्नोयेबर्हिष्मन्दिष्टकारिणः प्रज्वारकालकन्याभ्यांविचेरुरवनीमिमाम् १ तएकदातुरभसापुरंजनपुरींनृप रुरुधुर्भौमभोगाढ्यांजरत्पन्नगपालिताम् २ कालकन्यापिबुभुजेपुरंजनपुरंबलात् ययाऽभिभूतःपुरुषःसद्योनिःसारतामियात् ३ तयोपभुज्यमानांवैयवनाःसर्वतोदिशम् द्वार्भिःप्रविश्यसुभृशंप्रार्दयन्सकलांपुरीम् ४ तस्यांप्रपीड्यमानायामभिमानीपुरंजनः अवापोरुविधांस्तापान्कुटुंबीममताकुलः ५ कन्योपगूढोनष्टश्रीःकृपणोविषयात्मकः नष्टप्रज्ञोहृतैश्वर्योगंधर्वयवनैर्बलात् ६

प्तविंशोऽध्यायः २७ अष्टाविंशेतुवैदर्भ्याख्यानेनस्त्रीविचिंतया स्त्रीत्वंप्राप्तस्यदैवेनकदाचिन्मुक्तिरुच्यते १ इदानींतुपुरंजनस्यपुंदेहत्यागप्रकारपूर्वकंस्त्रीत्वप्रकारमाह सैनिकाइत्यादिराजसिंहस्यवेश्मनीत्यंतेनदिष्टंदैवंकुर्वंति अधिकुर्वंतीतितथामृत्योरादेशकारिणइतिवा १ जरत्पन्नगेनजीर्णप्राणेनपालिताम् २ ३ द्वार्भिश्चक्षुरादिभी रोगरूपेणप्रविश्य ४ ५ कन्ययाजरयोपगूढःसन् तत्प्रतिक्रियांनलेभइतितृतीयेनान्वयः हृतैश्वर्यःउत्थानादिष्वशक्तेः ६

प्रतिकूलान् अनपेक्षितविषयप्रापणान् अनादृतान् आदरमकुर्वाणान् स्वाधीनत्वाभावात् अनुगाइंद्रियाणि अमात्याइंद्रियदेवाः गतसौहृदा
मध्यवसायाभावात् ७ आत्मानमितिजरयाग्रस्तम् पंचालान्विषयान् अरिभिर्विघ्नादिभिर्दूषितान् ८ कालकन्ययाहेतुभूतयायातयामान्
निःसारानपिकामानभिलषन् विगताआत्मनोगतिः पारलौकिकीऐहिकः पुत्रादिस्नेहश्चयस्यसः स्नेहादितिवापाठः ९ सराजापुरंजनोहातुं-
प्रचक्रमेउपक्रांतवानितिद्वयोरन्वयः अनिकामतः अनिच्छयापि १० ११ सपरिच्छदः भृत्यवर्गसहितः कुटुंबेनदीव्यतीतिकौटुंबिकः कुटुं

विशीर्णांस्वपुरींवीक्ष्यप्रतिकूलाननादृतान् पुत्रान्पौत्रानुगामात्यान्जायांचगतसौहृदाम् ७ आत्मा-
नंकन्ययाग्रस्तंपंचालानरिदूषितान् दुरंतांचिंतामापन्नोनलेभेतत्प्रतिक्रियाम् ८ कामानभिलषन्दी-
नोयातयामांश्चकन्यया विगतात्मगतिस्नेहः पुत्रदारांश्चलालयन् ९ गंधर्वयवनाक्रांतांकालकन्योपमर्दि-
ताम् हातुंप्रचक्रमेराजातांपुरीमनिकामतः १० भयनाम्नोऽग्रजोभ्राताप्रज्वारःप्रत्युपस्थितः ददाहतांपु-
रींकृत्स्नांभ्रातुःप्रियचिकीर्षया ११ तस्यांसंदह्यमानायांसपौरःसपरिच्छदः कौटुंबिकःकुटुंबिन्याउपात-
प्यतसान्वयः १२ यवनोपरुद्धायतनोग्रस्तायांकालकन्यया पुर्यांप्रज्वारसंसृष्टःपुरपालोऽन्वतप्यत १३ नशे-
केसोऽवितुंतत्रपुरुकृच्छ्रोरुवेपथुः गंतुमैच्छत्ततोवृक्षकोटरादिवसानलात् १४ शिथिलावयवोयर्हिगंधर्वै-
र्हृतपौरुषः यवनैररिभीराजन्नुपरुद्धोरुरोदह १५ दुहितृःपुत्रपुत्रांश्चजामिजामानृपार्षदान् स्वत्वावशि-
ष्टंयत्किंचिद्गृहकोशपरिच्छदम् १६ अहंममेतिस्वीकृत्यगृहेषुकुमतिर्गृही दध्यौप्रमदयादीनोविप्रयोगउप-
स्थिते १७ लोकांतरंगतवतिमय्यनाथाकुटुंबिनी वर्तिष्यतेकथंत्वेषाबालकाननुशोचती १८ नमय्यना-
शितेभुंक्तेनास्नातेस्नातिमत्परा मयिरुष्टेसुसंत्रस्ताभर्त्सितेयतवाग्भयात् १९

विन्यासंधिर्नात्रविवक्षितः सान्वयः पुत्रादिसहितः १२ यवनैरुपरुद्धान्यायतनानियस्यसः पुरपालः १३ पुरुबहुकृच्छ्रंतेनउरुर्वेपथुर्यस्य
वृक्षकोटरादिवसर्पः १४ कंठेउपरुद्धोरुरोद घुरघुरध्वनिंचकार १५ दुहित्रादीन्दध्यावित्युत्तरेणान्वयः जामयोऽत्रस्नुषास्वत्वमात्रेणा-
वशिष्टंभोगस्तुप्रागेवक्षीणः १६ १७ ध्यानमेवाह लोकांतरमिति १८ अनाशिते अभोजिते भर्त्सिते भर्त्सनेकृतेयतवाग्भवति १९

अज्ञमविवेकिनंमाम् व्युषितेदेशांतरंगतेगृहमेधीयंवर्त्मगृहधर्ममपिकिंनेष्यति अनुवर्तयिष्यतियुक्तमेतत् यतोवीरसूःपुत्रवतीकिंवा मद्विरहमसहमानामरिष्यत्येवेत्यर्थः २० नविद्यतेपरमयनमाश्रयोयेषाम् अपरायणाःपुत्राःकन्याश्च यद्वा पराश्रयाःकन्याःभिन्नानौ-र्येषाम् २१ अतदर्हणंवस्तुतस्तस्यब्रह्मत्वात् २२ एष यदाक्षयंस्थानंनीयमानस्तदा अनुपथाःप्राणाइंद्रियाणिच तथाचश्रुतिः तमनुत्क्रामंतंप्राणोऽनुत्क्रामतिप्राण मनुत्क्रामंतंसर्वेप्राणाअनुत्क्रामंतीति २३ प्रकृतिंमहाभूतात्मताम् २४ नाविंदत् नसस्मार पुरःपूर्वंसखायंसंतमीश्वरम् २५ अदयालुनाकाम्यकर्मकृयेसंज्ञप्ताःहताः अमीवंपापंक्रोर्यंवा २६ शाश्वतीःसमाःआर्तिमनुभूय

प्रबोधयतिमामज्ञंव्युषितेशोककर्शिता वर्त्मैतद्गृहमेधीयंवीरसूरपिनेष्यति २० कथंनुदारकादीना दारकावापरायणाः वर्तिष्यंतेमयिगतेभिन्ननावइवोदधौ २१ एवंकृपणयाबुद्ध्याशोचंतमतदर्हणम् गृहीतुंकृतधीरेनंभयनामाभ्यपद्यत २२ पशुवद्यवनैरेषनीयमानःस्वकंक्षयम् अन्वद्रवन्ननुपथाः शोचंतोभृशमातुराः २३ पुरींविहायोपगतउपरुद्धोभुजंगमः यदातमेवानुपुरीविशीर्णाप्रकृतिंगता २४ विकृष्यमाणःप्रसभंयवनेनबलीयसा नाविंदत्तमसाविष्टःसखायंसुहृदंपुरः २५ तंयज्ञपशवोऽनेनसंज्ञप्तायेदयालुना कुठारैश्चिच्छिदुःक्रुद्धाःस्मरंतोऽमीवमस्यतत् २६ अनंतपारेतमसिमग्नोनष्टस्मृतिःसमाः शाश्वतीरनुभूयार्तिंप्रमदासंगदूषितः २७ तामेवमनसागृण्हन्बभूवप्रमदोत्तमा अनंतरंविदर्भस्यराजसिंहस्यवेश्मनि २८

२७ अंतकालेतांभार्यामेवमनसागृण्हन्स्मरन् अनंतरंविदर्भस्यवे-श्मनिप्रमदोत्तमाबभूव अतःपरमस्मिन्प्रकरणेएतावदेवप्रकृतोपयोगिविवक्षितम् स्त्रीध्यानेनस्त्रीत्वप्राप्तावपिपतिव्रताध्यानेनपूर्वादृष्टे-नचधार्मिकाद्विदर्भाज्जन्माभूत् धार्मिकसंगेनचविशुद्धस्यभागवतेनमलयध्वजेनसंगोऽभूत् ततोविष्णुभक्तिस्ततोवैराग्यंततस्त-मेवभर्तृरूपंगुरुंपातिव्रत्यधर्मेणभजतोभगवत्प्रसादलब्धज्ञानेनमोक्षइति अन्यत्तुकथाऽलंकारमात्रंतथाऽपिकिंचिद्वृत्तिसामान्ये-नेहयोजयिष्यामः विदर्भस्यविशिष्टदर्भोपलक्षितस्यकर्मठस्यराजसिंहस्यधर्मेणाहिप्रजापालनेनयज्ञादिनाचक्षत्रियाराजंतेतेषुश्रे-ष्ठस्यवेश्मनि २८

मलयोपलक्षितेदक्षिणदेशेध्वजइवदर्शनीयः सहिश्रीविष्णुभक्तप्रधानोदेशःतत्रमुख्यः महाभागवतइत्यर्थः पंडानिश्चयात्मिकाबुद्धिः तामर्हतीति
पांड्यःसउपयेमेपुरंजनोभागवतसंगंप्राप्तइत्यर्थः २९ आत्मजांश्रीकृष्णसेवारुचिम् तत्संगेनभगवद्धर्मेरुचिरभूदित्यर्थः असितस्यश्री-
कृष्णस्येक्षणंययातां यवीयसःसप्तसुतान् श्रवणंकीर्तनंविष्णोःस्मरणंपादसेवनम् अर्चनंवंदनंदास्यमितिभक्तिप्रकारान्सख्यात्म-
निवेदनयोस्त्वंपदार्थज्ञानोत्तरकालत्वात् तस्यचभगवत्तैवोत्तरत्रोपदेक्ष्यमाणत्वादिदानीमनुत्पत्तेःसप्तेत्युक्तम् भगवद्धर्मरुच्यातच्छ्रव
णकीर्तनादिकंजातमित्यर्थः द्रविडभूमिपालकान् द्रविडभूमिर्हिश्रवणादिभक्तिरेवस्तरक्षिताऽस्तीतिप्रसिद्धम् ३० अर्बुदमितिश्रव-
णादीनांप्रत्येकमनेकप्रकाराअभवन्नित्यर्थः तदुक्तम् भक्तियोगोबहुविधोमार्गैर्भामिनिभाव्यतइति येषांवंशधरैः यतःप्रवृत्तैःसंप्रदा
यभेदैः कल्पनामहीमन्वंतरंततःपरंचभोक्ष्यते अविद्याकामकर्मभ्योऽपिरक्षिष्यते ३१ अगस्त्यःअगानिनिष्क्रियाणिगात्राणिस्त्याय

उपयेमेवीर्यपणांवैदर्भींमलयध्वजः युधिनिर्जित्यराजन्यान्पांड्यःपरपुरंजयः २९ तस्यांसजनयांचक्रे
आत्मजामसितेक्षणाम् यवीयसःसप्तसुतान्सप्तद्रविडभूभृतः ३० एकैकस्याभवत्तेषांराजन्नर्बुदम
र्बुदम् भोक्ष्यतेयद्वंशधरैर्महीमन्वंतरंपरम् ३१ अगस्त्यःप्राग्दुहितरमुपयेमेधृतव्रताम् यस्यांदृढच्यु-
तोजातइध्मवाहात्मजोमुनिः ३२ विभज्यतनयेभ्यःक्ष्मांराजर्षिर्मलयध्वजः आरिराधयिषुःकृष्णंस
जगामकुलाचलम् ३३ हित्वागृहान्सुतान्भोगान्वैदर्भीमदिरेक्षणा अन्वधावतपांड्येशंज्यो-
त्स्नेवरजनीकरम् ३४ ति संघातयतीत्यगस्त्योमनःसप्राक्प्रथमजातांदुहितरंकृष्णसेवारुचिमुपयेमेतस्यांमनःकृ
ष्णेदृढांरतिंबबंधेत्यर्थः धृतानिशमदमादीनिव्रतानिययातांरतिम् दृढेभ्यःसत्यलोकादिभोगेभ्योऽपिच्युतस्तद्दुहितःकृष्णर
ताविहामुत्रभोगविरागोजातइत्यर्थः सएवोपशमात्मकत्वान्मुनिः कथंभूतः इध्मवाहोआत्मजोयस्यसः तद्विज्ञानार्थंसद्गुरुमेवा-
भिगच्छेत्समित्पाणिः श्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठमित्यादिश्रुतिप्रसिद्धासमिद्वहनोपलक्षितागुरूपसत्तिर्वैराग्यादभूदित्यर्थः नह्यविरक्तस्य-
गुरूपसत्तिःसंभवति कथापक्षेयथाश्रुतमेव ३२ क्ष्मांविभज्यतत्रश्रवणादिभक्तिभेदंव्यवस्थाप्य ३३ इदानींपुरंजनस्यस्त्रीभा
वंप्राप्तस्यसर्वतोविरक्तस्यपतिरेवगुरुः स्त्रीणामितिवचनात्पतिसेवयागुरुशुश्रूषाप्रकारंदर्शयितुमाह हित्वेत्यादिनामनोदधइत्यं
तेनग्रंथेन मदयतीतिमदिरमीक्षणंयस्याम् ३४ ७ ७ ७ ७ ७

तत्रचंद्रमसाधानद्यस्तासांपुण्यैः सलिलैरुभयत्रांतर्बहिश्चात्मनोमलंक्षालयन् तपआस्थितइत्युत्तरेणान्वयः ३५ अस्यतेभूमौक्षिप्यतइत्यष्टि
र्बीजम् ३६ ३७ विद्ययाउपासनयापक्वकषायः दग्धकामादिवासनः युयुजेआत्मनोब्रह्मतांभावयामास अक्षाणींद्रियाणि अनिलःप्रा-
णःआशयश्चित्तम् विजिताअक्षादयोयेन ३८ आस्तेस्मवर्षशतमितिज्ञानस्यदुःसाधनतांदर्शयति अतएवभक्तिंकृतवानित्या
ह वासुदेवे रतिमुद्वहन् अन्यद्देहादिकंनवेद ३९ सएवंवर्तमानः आत्मन्यात्मानंविद्वान् अन्यस्मादुपरराम कथंविद्वान् व्यतिरिक्तत
यादेहादिव्यतिरिक्तत्वेनकुतः व्यापकतयादेहादिप्रकाशकत्वेन ननुदेहाद्याकारोविमर्शएतत्प्रकाशयतिनतुनिराकारआत्मातआह आम

तत्रचंद्रमसानामृताम्रपर्णी वटोदका तत्पुण्यसलिलैर्नित्यमुभयत्रात्मनोमृजन् ३५ कंदाष्टिभिर्मू-
लफलैः पुष्पपर्णैस्तृणोदकैः वर्तमानः शनैर्गात्रकर्षणंतपआस्थितः ३६ शीतोष्णवातवर्षाणिक्षु
त्पिपासेप्रियाप्रिये सुखदुःखइतिद्वंद्वान्यजयत्समदर्शनः ३७ तपसाविद्ययापक्वकषायोनियमै
र्यमैः युयुजेब्रह्मण्यात्मानंविजिताक्षानिलाशयः ३८ आस्तेस्थाणुरिवैकत्रदिव्यंवर्षशतंस्थिरः
वासुदेवेभगवतिनान्यद्वेदोद्वहन्रतिम् ३९ सव्यापकतयात्मानंव्यतिरिक्ततयात्मनि विद्वान्स्वप्नइ
वामर्शसाक्षिणंविररामह ४० साक्षाद्भगवतोक्तेनगुरुणाहरिणानृप विशुद्धज्ञानदीपेनस्फुरताविश्वतो
मुखम् ४१ परेब्रह्मणिचात्मानंपरंब्रह्मतथात्मनि वीक्ष्यमाणोविहायेक्षामस्मादुपररामह ४२ पतिं
परमधर्मज्ञंवैदर्भीमलयध्वजम् प्रेम्णापर्यचरद्धित्वाभोगान्सापतिदेवता ४३

र्शस्यापिसाक्षिणम् अयंभावः आमर्शोनामांतःकरणवृत्तिः साचजडत्वादात्मप्रकाश्यैवेति यथास्वप्नेममेदंशिरश्छिन्नमित्यादिप्रतीतौ
तद्व्यतिरिक्तमात्मानंवेत्तितद्वत् ४० केनविद्वान् तत्राह साक्षाद्धरिरेवयोगुरुस्तेनोक्तेनसर्वतोमुखंयथातथास्फुरताअनवच्छिन्नेनज्ञा
नेन ४१ तदेवाह परइति ब्रह्मैवाहंनसंसारीति ब्रह्मण्यात्मनईक्षणेशोकादिनिवृत्तिः अहमेवब्रह्मेत्यात्मनिब्रह्मणईक्षणेब्रह्मपारो
ऽक्ष्यनिवृत्तिः अतोव्यतिहारेणेक्षमाणअस्मात्संसारादुपरराम ननुएवमपिजीवस्यकुतोब्रह्मत्वापत्तिः ईक्षणस्यैवव्यवधायकत्वादि
त्याशंक्याह ईक्षांविहायदग्धेंधनानलवत्तस्याः स्वयमेवोपशांतेरितिभावः ४२ ४३ ७ ७ ७

उपपतिंपत्युःसमीपे यद्वापत्युःकिंचिन्मात्रंन्यूनातत्समानासतीवभावित्यर्थः उपोऽधिकेचेतिकर्मप्रवचनीयः तद्योगेचद्वितीयाशांतमंगाराव स्थमनलमुपशांताशब्दाज्वालायथाभवतितद्वत् ४४ तदानीमपिसखस्थिरमासनंयस्यअतएवाजानतीयदातदायथापूर्वमसेवत ४५ पत्युरं घ्रिमर्चयंतीयदातस्मिन्लंघ्रावूभ्राणंनापश्यत् ४६ अबंधुंपतिरहितम् अश्रुभिरासिच्य ४७ क्षत्रबंधुभ्यः अधार्मिकक्षत्रियेभ्योऽपि ४८ अवर्तयत्प्रवर्तयामास ४९ तस्यांनिधायाग्निदानेनादीप्यच ५० पूर्वतरःअनादिरीश्वरःसखाद्वासुपर्णावितिश्रुतेः साम्नाप्रि-

चीरवासाव्रतक्षामावेणीभूतशिरोरुहा बभावुपपतिंशांताशिखाशांतमिवानलम् ४४ अजानती-
प्रियतमंयदोपरतमंगना सखस्थिरासनमासाद्ययथापूर्वमुपाचरत् ४५ यदानोपोलभेतांघ्रावूभ्राणं-
पत्युरर्चती आसीत्संविग्नहृदयायूथभ्रष्टामृगीयथा ४६ आत्मानंशोचतीदीनमबंधुंविक्लवाऽश्रुभिः
स्तनावासिच्यविपिनेसुस्वरंप्ररुरोदसा ४७ उत्तिष्ठोत्तिष्ठराजर्षेइमामुदधिमेखलाम् दस्युभ्यःक्षत्रबं
धुभ्योबिभ्यतीपातुमर्हसि ४८ एवंविलपतीबालाविपिनेनुगतापतिम् पतितापादयोर्भर्तूरुदत्यश्रूण्य-
वर्तयत् ४९ चितिंदारुमयींचित्वातस्यांपत्युःकलेवरम् आदीप्यचानुमरणेविलपंतीमनोदधे ५० तत्र-
पूर्वतरःकश्चित्सखाब्राह्मणआत्मवान् सांत्वयन्वल्गुनासाम्नातामाहरुदतींप्रभो ५१ ब्राह्मणउ-
वाच कात्वंकस्यासिकोवायंशयानोयस्यशोचसि जानासिकिंसखायंमांयेनाग्रेविचचर्थह ५२
अपिस्मरसिचात्मानमविज्ञातसखंसखे हित्वामांपदमन्विच्छन्भौमभोगरतोगतः ५३ हंसावहंचत्वं-
चार्यसखायौमानसायनौ अभूतामंतरावौकःसहस्रपरिवत्सरान् ५४ सत्वंविहायमांबंधोगतोग्राम्य-
मतिर्महीम् विचरन्पदमद्राक्षीःकयाचिन्निर्मितंस्त्रिया ५५

यवाक्येनसंबोधयन् ५१ यस्ययंशोचसिअग्रेसृष्टेःपूर्वंविचचर्थह मयिस्थितत्वेनसख्यंसुखमनुभूतवानसि ५२ यद्यपिमांनजानासि तथाऽप्यात्मानंत्वामविज्ञातसखंअविज्ञातःकश्चिन्मेसखाआसीदित्येवंकिंस्मरसिसखइतिपुंस्त्वनिर्देशःप्राक्तनपुंस्त्वस्मरणायसख्यं-स्मारयन् स्ववियोगकृतमनर्थमाह हित्वेतिसार्द्धैःषड्भिःपदंस्थानम् ५३ हंसौशुद्धौमानसंहृदयमयनंययोः कयापक्षेमानससरसिस्थितौप क्षिणावभूतांजानौ ओकोगृहम् अंतराविनैव वाशब्दएवार्थेसहस्रपरिवत्सरान्महाप्रलयोयावत् ५४ हेबंधोग्राम्येसुखेमतिर्यस्य स्त्रिया मायया ५५

पंचारामाउपवनानियस्मिन् नवद्वाराणिप्राणाच्छिद्राणियस्मिन् एकःप्राणःपालोयस्मिन् त्रीणिपृथिव्यप्तेजांसि कोष्ठानिप्राकारायस्मिन् षट् अ.
ज्ञानेंद्रियमनांसिकुलानिअभीष्टविषयसमर्पकावणिजोयस्मिन् पंचविपणाहट्टाः कर्मेंद्रियाणियस्मिन् पंचभूतानिप्रकृतिःउपादान- २८
कारणंयस्यस्त्रीबुद्धिरेवधवःपतिःस्वामिनीयस्मिन् ५६ स्वयमेवेमंश्लोकंव्याचष्टे पंचेंद्रियार्थाइति षट्कुलमित्ति एकपालमितिचस्पष्ट
त्वान्नव्याख्यातम् ५७ भूतान्येवप्रकृतिरुपादानंयस्यस्त्रीधवमित्यस्यव्याख्यानम् शक्तिरधीशायस्यतद्वशःसन्नित्यर्थः ५८ स्पृष्टः
अभिभूतःअतोनविद्यतेश्रुतेब्रह्मत्वेस्मृतिर्यस्य ५९ तत्वमुपदिशति नत्वमितिचतुर्भिः सुहृत्पतिः नवद्वारेपुरेयथारुद्धोऽसिनस्याः ६०

पंचाराममंनवद्वारमेकपालंत्रिकोष्ठकम् षट्कुलंपंचविपणंपंचप्रकृतिस्त्रीधवम् ५६ पंचेंद्रियार्थाआ
रामाद्वारःप्राणानवप्रभो तेजोऽबन्नानिकोष्ठानिकुलमिंद्रियसंग्रहः ५७ विपणस्तुक्रियाशक्तिर्भू
तप्रकृतिरव्यया शक्त्यधीशःपुमांस्त्वत्रप्रविष्टोनावबुध्यते ५८ तस्मिंस्त्वंरामयास्पृष्टोरममाणोऽश्रुत
स्मृतिः तत्संगादीदृशींप्राप्तोदशांपापीयसींप्रभो ५९ नत्वंविदर्भदुहितानायंवीरःसुहृत्तव नप-
तिस्त्वंपुरंजन्यारुद्धोनवमुखेयया ६० मायाह्येषामयासृष्टायत्पुमांसंस्त्रियंसतीम् मन्यसेनोभयं
यद्वैहंसौपश्यावयोर्गतिम् ६१ अहंभवान्नचान्यस्त्वंत्वमेवाहंविचक्ष्वभो ननौपश्यंतिकवयश्छिद्रं
जातुमनागपि ६२ यथापुरुषआत्मानमेकमादर्शचक्षुषोः द्विधाभूतमवेक्षेततथैवांतरमावयोः ६३ ए
वंसमानसोहंसोहंसेनप्रतिबोधितः स्वस्थस्तद्व्यभिचारेणनष्टामापपुनःस्मृतिम् ६४

पुमांसंपूर्वजन्मनियद्भमन्यथाइदानींचसतींश्रेष्ठांस्त्रियंयन्मन्यसेएषामायायतउभयमपिवस्तुतोनास्ति यस्मादावांहंसौशुद्धौनौआवयोर्वस्यमा
णांगतिंस्वरूपंपश्य ६१ तत्वंपदार्थयोश्चिदंशेनैक्यमाह अहमेवभवान् उपचारंवारयति नचान्यइति व्यतिहारोपदेशःउक्ताभिप्रायः छिद्रमंत
रम् ६२ तर्हिकथमावयोरज्ञत्वसर्वज्ञत्वादिभेदस्तत्राह यथेति आत्मानंदेहमादर्शेनिर्मलेमहांतंस्थिरंचावेक्षेत परस्यचक्षुषिचतद्विपरीतम्
विद्याविद्योपाधिकृतोधर्मभेदइत्यर्थः ६३ एवंनारदवाक्यम् एवममुनाप्रकारेणसमानसोहंसः क्षेत्रज्ञः हंसेनपरमात्मनाबोधितःसन् स्वस्थःआ- ७१
त्मनिस्थितःसन् चिरंध्यात्वा तद्व्यभिचारेणेश्वरवियोगेनविषयाभिलाषबुद्ध्यानष्टांस्मृतिमहंब्रह्मास्मीतिज्ञानंपुनःप्राप्तवान् ६४ छ

कथामात्रमितिबुद्धिंवारयति बर्हिष्मन्निति पारोक्ष्येणराजकथामिषेण तत्रहेतुः यद्यस्मात् हेबर्हिष्मन् प्राचीनबर्हिः एतद्राजकथामिषेण-
आत्मकथाप्रदर्शिता यस्माद्देवः श्रीनारायणः परोऽक्षप्रियः साक्षादात्मज्ञानकथनेनतवचेतसिकथानायातीतिभावः ६५ इतिचतु
र्थेटीकायामष्टाविंशतितमोऽध्यायः २८ ऊनत्रिंशेपरोऽक्षार्थव्याख्यानेनोपसंहृतम् स्त्रीसंगतोभवस्त्वीशसंगान्मुक्तिरितिस्फुटम् १
कवयःअध्यात्मविदः १ व्यनक्तिलिंगयतिचेतनीकरोतीत्यर्थः यद्वाव्यनक्तिप्रकटयति ततश्चस्वस्वकर्मणापुरंजनयतीतिपुरंजनपदंव्याख्या

बर्हिष्मन्नेतदध्यात्मंपारोऽक्ष्येणप्रदर्शितम् यत्परोऽक्षप्रियोदेवोभगवान्विश्वभावनः ६५ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपुरंजनोपाख्यानेअष्टाविंशतितमोऽध्यायः २८ प्राचीनबर्हिरुवाच
भगवंस्तेवचोऽस्माभिर्नसम्यगवगम्यते कवयस्तद्विजानंतिनवयंकर्ममोहिताः १ नारदउवाच
पुरुषंपुरंजनंविद्याद्यद्व्यनक्त्यात्मनःपुरः एकद्वित्रिचतुष्पादंबहुपादमपादकम् २ योऽविज्ञाताहृतस्तस्यपु-
रुषस्यसखेश्वरः यन्नविज्ञायतेपुंभिर्नामभिर्वाक्रियागुणैः ३ यदाजिघृक्षुःपुरुषःकार्त्स्न्येनप्रकृतेर्गुणा
न् नवद्वारंद्विहस्तांघ्रितत्रामनुतसाध्विति ४ बुद्धिंतुप्रमदांविद्यान्ममाहमितियत्कृतम् यामधिष्ठायदेहेऽ
स्मिन्पुमान्भुंक्तेऽक्षिभिर्गुणान् ५ सखायइंद्रियगणाज्ञानंकर्मचयत्कृतम् सख्यस्तद्वृत्तयःप्राणःपंचवृत्तिर्य
थोरगः ६ बृहद्बलंमनोविद्यादुभयेंद्रियनायकम् पंचालाःपंचविषयायन्मध्येनवखंपुरम् ७ अक्षिणीना
सिकेकर्णौमुखंवशिश्नगुदाविति द्वेद्वेद्वारौबहिर्यातियस्तदिंद्रियसंयुतः ८ अक्षिणीनासिकेआस्यमिति-
पंचपुरःकृताः दक्षिणादक्षिणःकर्णउत्तराचोत्तरःस्मृतः ९

तंभवति एकद्व्यादयःपादायस्य २ अविज्ञातशब्देनाहृतः व्याहृतःउक्तोयःसईश्वरःअविज्ञातनामनिरुक्तिः यद्यस्मात्पुंभिर्नामादियो
गेननविज्ञायते ३ तत्रतेषुपरेषुमध्ये ४ अक्षिभिरिंद्रियैः ५ पंचवृत्तित्वात् पंचशिराःसर्पइवप्राणः ६ एकादशमहाभटइति अने-
नएकादशोमहाभटोनायकइत्युक्तः तंदर्शयति बृहद्बलंयस्यतन्मनः नवखानिद्वाराणियस्य ७ द्युमत्सखइत्यादेरर्थंसंक्षेपेणाह यस्त
दिंद्रियसंयुतःसआत्माताभिर्द्वार्भिःबहिर्यातीति ८ पुरःपूर्वभागेकृताः ९ ७ ७ . ७ ७

नेत्रेइति रूपमितिचक्षुषेतिखद्योतादीनांव्याख्यानम् शेषोऽनुवादः ईश्वरःपुरंजनः १० नासेइतिव्याख्या अवधुनोतीत्यवधूतोवायुः तदा त्मकेनोच्छ्वासेनसहैकस्थानत्वात् घ्राणोऽवधूतः आस्यमितिव्याख्या रसज्ञविपणान्वितइत्यत्ररसज्ञशब्दनिर्दिष्टस्यरसविदित्यनुवादः र सइतिव्याख्यारसनेंद्रियमित्यर्थः विपणोवाग्रसविद्रस इत्येवपाठः आर्षत्वान्नदोषः ११ अंधः अन्नम् १२ १३ ग्रामकमित्यस्यानुवा- दः ग्रामिणांरतिरिति तस्यव्याख्याव्यवायइति १४ १५ विषूचीनपदार्थानुवादोविषूचिरिति तद्गुणैर्मनोगुणैस्तमःसत्वरजोभिः १६

पश्चिमेइत्यधोद्वारौगुदंशिश्नमिहोच्यते खद्योताविर्मुखीचात्रनेत्रेएकत्रनिर्मिते रूपंविभ्राजितंता- भ्यांविचष्टेचक्षुषेश्वरः १० नलिनीनालिनीनासेगंधःसौरभउच्यते घ्राणोऽवधूतोमुख्यास्यंविप णोवाग्रसविद्रसः ११ आपणोव्यवहारोत्रचित्रमंधोबहूदनम् पितृहूर्दक्षिणःकर्णउत्तरोदेवहूःस्मृ तः१२ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचशास्त्रंपंचालसंज्ञितम् पितृयानंदेवयानंश्रोत्राच्छ्रुतधराद्व्रजेत् १३ आसु- रीमेंद्रमर्वाग्द्वार्व्यवायोग्रामिणांरतिः उपस्थोदुर्मदःप्रोक्तोनिर्ऋतिर्गुदउच्यते १४ वैशसंनरकंपायुर्लु ब्धकोऽंधौतुमेशृणु हस्तपादौपुमांस्ताभ्यांयुक्तोयातिकरोतिच १५ अंतःपुरंचहृदयंविषूचिर्म- नउच्यते तत्रमोहंप्रसादंवाहर्षंप्राप्नोतितद्गुणैः १६ यथायथाविक्रियतेगुणाक्तोविकरोतिवा तथा- तथोपद्रष्टात्मातद्वृत्तीरनुकार्यते १७ देहोरथस्त्विंद्रियाश्वःसंवत्सररयोगतिः द्विकर्मचक्रस्त्रिगुण ध्वजःपंचासुबंधुरः १८ मनोरश्मिर्बुद्धिसूतोहृन्नीडोद्वंद्वकूबरः पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपःसप्तधातुवरूथ- कः १९

महिषीयद्यदीहेतेत्यादेरर्थंसंगृह्याह यथायथाबुद्धिःस्वप्नेविक्रियतेजाग्रतिविकरोतिवाइंद्रियाणिपरिणमयति तस्या गुणैरक्तोलिप्तआत्मातथातथातस्यावृत्तीःदर्शनस्पर्शनाद्याःकेवलमुपद्रष्टैवसन्बलादनुकार्यते १७ आशुगमित्येतद्व्याचष्टे संवत्स रस्येवाप्रतिहतोरयोवेगःप्रतीतितोयस्यससंवत्सररयः वस्तुतस्तुअगतिःस्वप्नशरीरादेर्बुद्धावेवविवृत्तत्वेनदेशांतरगत्यभावात् पा दांतरेसंवत्सरश्चतत्कृतंवयश्चताभ्यांगतिर्यस्येति द्वीपमित्यस्यव्याख्यानारदेनकृता द्विचक्रमित्यस्यव्याख्याद्विकर्मचक्रइति त्रिगुणध्वजइतित्रिवेणुपदव्याख्या १८ पंचप्रहरणमित्येतद्व्याचष्टे पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपइति १९ ७ ७ ७

पंचेंद्रियैःसूनाविनोदमिवान्यायेनविषयसेवांकरोतीतिपंचसूनाविनोदकृत् अनेनचचारमृगयांतत्रेत्यादिव्याख्यातम् २० परिक्रांत्यापरिक्रमणेन २१ भगिनीत्वेनजगृहेलोकानांक्षयाय २२ चराःसंचारिणःभूतानामुपसर्गेपीडायामाशुशीघ्रोमृत्युहेतुः रयोवेगोयस्यप्रज्वारस्येतिप्रशब्दव्याख्या पाठांतरेभूतकृताःअरयः अनेनचारिभिरुपरुद्धइत्यपिपदंव्याख्यातम् द्विविधःशीतोष्णारूपेणप्रवेशनिर्गमभेदात् २३ एवंपरोक्षत्वेनोक्तमर्थंव्याख्यायसर्वकथातात्पर्यमाह एवमित्यादिविरमक्रमेणेत्यंतेन आधिदैविकादिभिर्दुःखैःक्लिश्यमानोममाहमितिदेहेशतंवर्षाणिशेतेवर्ततइतिद्वयोरन्वयः २४ अशनापिपासादीन्प्राणधर्मान् अंधत्वादीनिंद्रियधर्मान् कामादीन् मनोधर्मांश्चनिर्गु-

आकूतिर्विक्रमोबाह्योमृगतृष्णांप्रधावति एकादशेंद्रियचमूःपंचसूनाविनोदकृत् संवत्सरश्चंडवेगःकालोयेनोपलक्षितः २० तस्याह्नानीहगंधर्वागंधर्व्योरात्रयःस्मृताः हरंत्यायुःपरिक्रांत्याषष्ट्युत्तरशतत्रयम् २१ कालकन्याजरासाक्षाल्लोकस्तांनाभिनंदति स्वसारंजगृहेमृत्युःक्षयाययवनेश्वरः २२ आधयोव्याधयस्तस्यसैनिकायवनाश्चराः भूतोपसर्गाशुरयःप्रज्वारोद्विविधज्वरः २३ एवंबहुविधैर्दुःखैर्दैवभूतात्मसंभवैः क्लिश्यमानःशतंवर्षंदेहेदेहीतमोवृतः २४ प्राणेंद्रियमनोधर्मानात्मन्यध्यस्यनिर्गुणः शेतेकामलवान्ध्यायन्ममाहमितिकर्मकृत् २५ यदात्मानमविज्ञायभगवंतंपरंगुरुम् पुरुषस्तुविषज्जेतगुणेषुप्रकृतेःस्वदृक् २६ गुणाभिमानीसतदाकर्माणिकुरुतेवशः शुक्लंकृष्णंलोहितंवायथाकर्माभिजायते २७ शुक्लात्प्रकाशभूयिष्ठान्लोकानाप्नोतिकर्हिचित् दुःखोदर्कान्क्रियायासांस्तमःशोकोत्कटान्क्वचित् २८ क्वचित्पुमान्क्वचिच्चस्त्रीक्वचिन्नोभयमंदधीः देवोमनुष्यस्तिर्यग्वायथाकर्मगुणंभवः २९ क्षुत्परीतोयथादीनःसारमेयोगृहंगृहम् चरन्विंदतियद्दिष्टंदंडमोदनमेववा ३०

णोऽप्यात्मन्यध्यस्यकामलवान् विषयसुखलेशान् ध्यायन् कर्मकृत् २५ ततःकिमतआह यदेतिद्वाभ्याम् स्वदृक्प्रकाशकस्वभावोऽपि २६ शुक्लंसात्विकंकृष्णंतामसंलोहितंराजसंयथाकर्मतथाजायते २७ तदेवाह शुक्लादितिद्वाभ्याम् प्रकाशोभूयिष्ठोयेषुदुःखमुदर्कउत्तरफलंयेषुक्रियया आयासोयेषुतान् लोहितात् तमःशोकाबुत्कटौयेषुतान् कृष्णादितिज्ञेयम् २८ नोभयंनपुंसकंयथाकर्मगुणंकर्मगुणावनतिक्रम्य २९ तेषुदैववशेनसुखदुःखेप्राप्नोतीतिसदृष्टांतमाहद्वाभ्याम् क्षुधापरीतोव्याप्तःसारमेयःश्वादंडंदंडेनताडनम् ३०

कामव्याप्तआशयोयस्य ३१ ननुतर्हिसुखस्यसंभवात् दुःखस्यचप्रतीकारसंभवान्नैकांततोहेयत्वंतत्राह दुःखेष्विति दुःखस्यप्र-
तीकारस्तावन्नास्तिस्याच्चेत्तस्यतस्यप्रतिक्रियातथाऽपित्रिविधेषुदुःखेषुमध्येएकतरेणापिदुःखेनव्यवच्छेदोवियोगोनास्ति ३२
प्रतिक्रियाणामपिदुःखरूपत्वादितिसदृष्टांतमाह यथाहीति ३३ दुःखस्यमूलभूतानितुकर्माणिप्रतिक्रियादिकर्मभिर्नैवनिवर्तंत
इत्याह नैकांततःअत्यंतंसवासनम् केवलंज्ञानरहितम् अविद्योपसृतंप्राप्तम् अतोविरोधान्ननिवर्तकत्वमितिभावः अत्रदृष्टांतः
स्वप्नेदृष्टःस्वप्नः प्रबोधंविनायथातंस्वप्नमत्यंतंनप्रतिकरोतीत्यर्थः ३४ ननुतर्हिअज्ञानविलसितत्वेनसंसृतिहेतोर्देहादेरप्यसात्विकं

तथाकामाशयोजीवउच्चावचपथाभ्रमन् उपर्यधोवामध्येवायातिदिष्टंप्रियाप्रियम् ३१ दुःखेष्वेकतरेणा
पिदैवभूतात्महेतुषु जीवस्यनव्यवच्छेदःस्याच्चेत्तत्तत्प्रतिक्रिया ३२ यथाहिपुरुषोभारंशिरसागुरुमु
द्वहन् तंस्कंधेनसआधत्तेतथासर्वाःप्रतिक्रियाः ३३ नैकांततःप्रतीकारःकर्मणांकर्मकेवलम् द्वयं
ह्यविद्योपसृतंस्वप्नेस्वप्नइवानघ ३४ अर्थेह्यविद्यमानेऽपिसंसृतिर्ननिवर्तते मनसालिंगरूपेणस्वप्नेवि-
चरतोयथा ३५ अथात्मनोऽर्थभूतस्ययतोनर्थपरंपरा संसृतिस्तद्व्यवच्छेदोभक्त्यापरमयागुरौ ३६ वा
सुदेवेभगवतिभक्तियोगःसमाहितः सध्रीचीनेनवैराग्यज्ञानंचजनयिष्यति ३७ सोऽचिरादेवराजर्षे-
स्यादच्युतकथाश्रयः शृण्वतःश्रद्दधानस्यनित्यदास्यादधीयतः ३८ यत्रभागवताराजन्साधवोवि
शदाशयाः भगवद्गुणानुकथनश्रवणाव्यग्रचेतसः ३९

तन्निवर्तनप्रयासेनतत्राह अर्थेहीति लिंगरूपेणउपाधिभूतेन ३५ तदेवंसंसृतिप्रकारमुक्त्वातन्निवृत्तिप्रकारमाह अथतस्मात्पुरुषा
र्थभूतस्यैवात्मनःयतोऽज्ञानान्मनसोवाअनर्थपरंपरारूपासंसृतिर्भवति तस्याव्यवच्छेदोगुरुरूपेवासुदेवेभक्त्यैव ३६ ननुसंसृतिनिवृ
त्तिर्वैराग्यपूर्वकात् ज्ञानादेवनतुभक्त्यातरतिशोकमात्मविदित्यादिश्रुतेस्तत्राह वासुदेवइति सध्रीचीनेनसमीचीनेनप्रकारेण ३७
नन्वसौमहाफलोभक्तियोगःकथंस्यादतआह सतुअच्युतस्यकथामाश्रित्यवर्तमानोऽचिरात्स्यात् कस्यस्यात्तदाह शृण्वतःअधीया
नस्य ३८ कुत्रस्यात्तदाह यत्रेति भगवतोगुणानुकथनेश्रवणेचव्यग्रंसत्वरंचेतोयेषांते ३९ ७ ७ ७

ननुसत्संगमंतरेणस्वयमेवकथाचिंतनादिनाभक्तिर्भवेदेवेत्याशंक्याहद्वाभ्याम् तस्मिन्स्थानेमहद्भिर्मुखरिताः कीर्तिताः मधुभिदश्चरित्रमेवपीयूषंतदेवशिष्यतइतिशेषोयासु असारांशरहितशुद्धामृतवाहिन्यइत्यर्थः अवितृषः अलंबुद्धिशून्याः संतः गाढैः सावधानैः कर्णैर्यैताः सरितः पिबंतिसेवंते अशनशब्देनक्षुल्लक्ष्यते अशनादयस्तान्नस्पृशंतिभक्तिरसिकान्नबाधंतइत्यर्थः ४० सत्संगमंतरेण स्वयमेवकथाचिंतनादिनाबालस्यादिनारसावेशाभावाच्चक्षुत्पिपासाद्यभिभूतस्यभक्तिर्नसंभवतीत्याह एतैरिति ४१ भगवदनुग्रहमंतरेणनतुकस्यापिज्ञानसंभवइतिकैमुत्यन्यायेनाह चतुर्भिः प्रजापतिर्ब्रह्मा ४२ मदंताः अहंनारदोऽंतेयेषाम् ४३ वाचांपत

तस्मिन्महन्मुखरितामधुभिच्चरित्रपीयूषशेषसरितः परितः स्रवंति तायेपिबंत्यवितृषोनृपगाढकर्णैस्तान्नस्पृशंत्यशनतृड्भयशोकमोहाः ४० एतैरुपद्रुतोनित्यंजीवलोकः स्वभावजैः नकरोतिहरेर्नूनंकथाऽमृतनिधौरतिम् ४१ प्रजापतिपतिः साक्षात्भगवान्गिरिशोमनुः दक्षादयः प्रजाध्यक्षानैष्ठिकाः सनकादयः ४२ मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यः पुलहः क्रतुः भृगुर्वसिष्ठइत्येतेमदंताब्रह्मवादिनः ४३ अद्यापिवाचस्पतयस्तपोविद्यासमाधिभिः पश्यंतोऽपिनपश्यंतिपश्यंतंपरमेश्वरम् ४४ शब्दब्रह्मणिदुष्पारेचरंतउरुविस्तरे मंत्रलिंगैर्व्यवच्छिन्नंभजंतोनविदुःपरम् ४५ यदायमनुगृह्णातिभगवानात्मभावितः सजहातिमतिंलोकेवेदेचपरिनिष्ठिताम् ४६ तस्मात्कर्मसुबर्हिष्मन्नज्ञानादर्थकाशिषु मार्थदृष्टिंकृथाः श्रोत्रस्पर्शिष्वस्पृष्टवस्तुषु ४७

योऽपिविद्यासमाधिभिरुपायैः पश्यंतोविचिन्वंतोऽपिपश्यंतंसर्वसाक्षिणंनपश्यंति ४४ कुतइत्यतआह शब्दब्रह्मणिवेदेउरुर्विस्तारोयस्य अर्थतोऽपिपारशून्येतस्मिन् वर्तमानाः मंत्राणांलिंगैर्वज्रहस्तत्वादिगुणयुक्तविविधदेवताऽभिधानसामर्थ्यैः परिच्छिन्नमेवेंद्रादिरूपंतत्तत्कर्माग्रहेणभजंतः परंपरमेश्वरंनविदुः ४५ तर्ह्यन्यः कोनामकर्माद्याग्रहंहित्वापरमेश्वरमेवभजेदित्यतआह यदायमनुगृह्णाति अनुग्रहेहेतुः आत्मनिभावितः सन् सतदालोकेलोकव्यवहारेवेदेचकर्ममार्गेपरिनिष्ठितांमतिंत्यजति ४६ अर्थकाशिषुपरमार्थत्वेनप्रकाशमानेषुपुरुषार्थबुद्धिंमाकृथाः प्ररोचनायकेवलंश्रोत्रप्रियेषुनस्पृष्टंवस्तुयैः ४७

ननुवेदेनस्वर्गादिसाधनत्वेनोक्तानिकर्माणीतिवेदवादिनोवदंति कथमस्पृष्टवस्तुष्वित्युच्यतेतत्राह येधूम्रधियोमलिनबुद्धयःसक- अ. २९
र्मकंकर्मपरंवेदमाहुस्ते अतद्विदः अवेदज्ञाः यतस्तेस्वंस्वरूपभूतंलोकमात्मतत्वंवेदतात्पर्यगोचरंनविदुः यत्रदेवोऽस्ति ४८ त्वंतुमहा
मूर्खएवइत्याह आस्तीर्येति बृहद्वधाद्बहुपशुवधात्मानीअज्वाहमित्यहंकारी अतस्तब्धः अविनीतःसन् कर्मनावैषि परंविद्यास्वरूपमप्य
त्वनवेत्सि नारदःस्वयंकृपयानद्वयंनिरूपयति हरितोषयतीतिहरितोषंयत्तदेवकर्मययातस्मिन्हरौमतिर्भवतिसैवविद्यामहाफलत्वात्
४९ कुतइत्यपेक्षायांहरेःपरमफलत्वंदर्शयन्नाह द्वाभ्याम् हरिर्देहभृतामात्माईश्वरश्चतत्रहेतुः स्वयंस्वातंत्र्येणप्रकृतिः कारणमतस्ते
षांतत्पादमूलमेवशरणमाश्रयःयतःयस्मिन् ५० नचतद्भजनेअन्यभजनइवदुःखंभयंचेत्याह सवाइति इतियोवेदसएवविद्वान्

स्वलोकंनविदुस्तेवैयत्रदेवोजनार्दनः आहुर्धूम्रधियोवेदंसकर्मकमतद्विदः ४८ आस्तीर्यदर्भैः
प्रागग्रैःकार्त्स्न्येनक्षितिमंडलम् स्तब्धोबृहद्वधान्मानीकर्मनावैषियत्परम् तत्कर्महरितोषंयत्
साविद्यातन्मतिर्यया ४९ हरिर्देहभृतामात्मास्वयंप्रकृतिरीश्वरः तत्पादमूलंशरणंयतःक्षेमोनृणामिह
५० सवैप्रियतमश्चात्मायतोनभयमण्वपि इतिवेदसवैविद्वान्योविद्वान्सगुरुर्हरिः ५१ नारदउवा
च प्रश्नएवंहिसंछिन्नोभवतःपुरुषर्षभ अत्रमेवदतोगुह्यंनिशामयसुनिश्चितम् ५२ क्षुद्रंचरंसुम
नसांशरणेमिथित्वारक्तंषडंघ्रिगणसामसुलुब्धकर्णम् अग्रेवृकानसुतृपोऽविगणय्ययांतंपृष्ठेमृगंमृग-
यलुब्धकबाणभिन्नम् ५३

गुरुरेवहरिश्चेवउक्तमुपसंहरति ५१ एवंभवतःप्रश्नःसंछिन्नः परिहृतः तदेवमात्मनोबंधमोक्षप्रका
रेकयारूपेणकथितेऽपिनातिनिर्विण्णचित्तंपुत्रागमनंप्रतीक्षमाणंसंतंतत्क्षणमेवमहाभयकंपितसकलगात्रंगृहान्निर्वासयितुंहरिणरूप-
कमाह अत्रेति वदतोमेवचःशृणु ५२ क्षुद्रमल्पंचरतीतितथातम् अलुक्सुमनसांपुष्पाणांशरणे आश्रमेवाटिकायांमिथित्वामिथः
परस्परंस्त्रियासहामिलित्वातत्रैव रक्तमासक्तंषडंघ्रयोभ्रमरास्तेषांगणास्तेषांसामसुगीतेषुलुब्धः कर्णोयस्यतंपरेषामसुभिर्हृतैः स्वीया-
नसूंस्तर्पयंतीत्यसुतृपः तानविगणय्य अगणयित्वालुब्धकस्यबाणेननभिन्नंमृगंमृगयान्वेषय ५३ ७४

श्लोकंप्रस्तुतेयोजयन्व्याचष्टे स्रुमनोभिः समानोधर्मः परिणामविरसत्वंयासांस्त्रीणाम् मिथिलेत्यस्यव्याख्या मिथुनीभूयस्त्रीभिः सहे
तिशेषः रक्तमित्यस्यव्याख्या तास्वभिनिवेशितंमनोयेन असकृत्पइत्यस्यव्याख्या आयुर्हरतइति यांतमित्यस्यव्याख्याविहरंतमि-
ति अंतर्नलिकायांगूढेनशरेणपराविध्यति दूरादेवताडयति ५४ उपदेशसारमाह सइतिविचक्ष्यविचार्य अंतर्हृदिचित्तंकर्णयोर्धुनीं
नदीमिवबहिर्वृत्तिंचित्तेनियच्छ एतच्चसर्वेंद्रियोपलक्षणार्थम् गृहाश्रमंचजहि कीदृशम् असत्तमानामतिकामुकानांयानियूथानिते

स्रुमनसःसधर्माणांस्त्रीणांशरणआश्रमेपुष्पमधुगंधवत्क्षुद्रतमंकाम्यकर्मविपाकजंकामस्रुखलवंजे
ह्वोपस्थादिविचिन्वंतंमिथुनीभूयतदभिनिवेशितमनसंषडंघ्रिगणसामगीतवदतिमनोहरवनितादि-
जनालापेष्वतितरामतिप्रलोभितकर्णमग्रेवृकयूथवदात्मनआयुर्हरतोऽहोरात्रांतान्काललवविशेषान-
विगणय्यगृहेषुविहरंतंपृष्ठतएवपरोक्षमनुप्रवृत्तोलुब्धकः कृतांतोऽतःशरेणयमिहपराविध्यतितमिम-
मात्मानमहोराजन्भिन्नहृदयंद्रष्टुमर्हसीति ५४ सत्वंविचक्ष्यमृगचेष्टितमात्मनोऽतश्चित्तंनियच्छहृ
दिकर्णधुनींचचित्ते जह्यंगनाश्रममसत्तमयूथगाथंप्रीणीहिहंसशरणंविरमक्रमेण ५५ राजोवा
च श्रुतमन्वीक्षितंब्रह्मन्भगवान्यदभाषत नैतज्जानंत्युपाध्यायाःकिंनब्रूयुर्विदुर्यदि ५६ संश-
योऽत्रतुमेविप्रसंछिन्नस्तत्कृतोमहान् ऋषयोऽपिहिमुह्यंतियत्रनेंद्रियवृत्तयः ५७ कर्माण्यारभतेये
नपुमानिहविहायतम् अमुत्रान्येनदेहेनजुष्टानिसयदश्नुते ५८

षांगाथायावार्तायस्मिन् जीवानांशरणमीश्वरम् एवंक्रमेणसर्वतोविरम ५५ अर्थांतरंप्रष्टुंपूर्वोक्तमर्थमनुवदतिश्रुतमन्वीक्षितंविचारि
तंब्रह्मन् हेनारद एतत्त्वदुक्तमात्मतत्वमुपाध्यायाः येममकर्मोपदेष्टारः आचार्यास्तेनजानंति ५६ अतस्तत्कृतउपाध्यायकृतः
तद्वाक्यविरोधेनात्मत्वेऽसंभावनारूपोमहान्संशयः संछिन्नस्त्वया अत्रतुकश्चित्संशयोवर्तते यत्रेंद्रियवृत्तीनामप्रवृत्तेःमुह्यंति
५७ संशयमाह द्वाभ्याम् कर्माणियेनदेहेनकरोति तमत्रैवविहाय अमुत्रलोकांतरेकर्मोपस्थापितेनअन्येनदेहेनजुष्टान्युपभुक्ता-
निजीवोऽश्नुतेप्राप्नोति ५८ ५ ५ ५ ५ ५ ५

इतिवादःश्रूयते प्राप्यपुण्यकृताल्लोकानितिशरीरजैः कर्मदोषैर्यातिस्थावरतांनरइतित्वयाचोक्तंशाश्वतीरनुभूयार्तिमिति एतच्चकर्तृ-
भोक्तृदेहभोगेनकृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगान्नसंगच्छतइतिभावः संशयांतरमाह प्रोक्तंवेदोक्तंकर्मक्रियतेजनैः तच्चनिरंतरमेवपरो
ऽक्षमदृश्यंसत्प्रकाशते अतःकर्मणोनष्टत्वात् तद्भोगोऽपिदुर्घटइतिभावः ५९ प्रथमस्यैवोत्तरम् येनैवेति अव्यवधानेनकर्तृभो-
क्तृदेहविच्छेदंविनास्थूलदेहनाशेऽपिमनःप्रधानस्यलिंगदेहस्यानाशान्नोक्तदोषप्रसंगइत्यर्थः ६० लिंगदेहविशिष्टस्यभोक्तृत्वंस्व
प्नदृष्टांतेनस्पष्टयति शयानमिमंजाग्रद्देहंश्वसंतंजीवंतमुत्सृज्यतदभिमानंत्यक्त्वाआत्मनिमनसिसंस्काररूपेणाहितंकर्मयथाभुंक्ते तादृ
शेनशयानदेहसदृशेनकर्मोपस्थापितेनदेहेनान्येनवापश्वादिदेहेनतथालोकांतरेप्वीतिभावः ६१ ननुभवतुनामलिंगविशिष्टस्यानेन-
दृष्टांतेनभोक्तृत्वंकर्तृत्वंतुदानप्रतिग्रहादिषुस्थूलविशिष्टस्यैवदृश्यतेतत्राह ममैतेपुत्रादयः असावहंब्राह्मणइतिब्रुवन्मनसायद्देहंगृ

इतिवेदविदांवादःश्रूयतेतत्रतत्रह कर्मयत्क्रियतेप्रोक्तंपरोक्षंतत्प्रकाशते ५९ नारदउवाच येनैवारभतेकर्मतेनैवामुत्रतत्पुमान् भुंक्तेह्यव्यवधानेनलिंगेनमनसास्वयम् ६० शयानमिममुत्सृज्यश्वसंतंपुरुषोयथा कर्मात्मन्याहितंभुंक्तेतादृशेनेतरेणवा ६१ ममैतेमनसायद्यदसावहमितिब्रुवन् गृह्णीयात्तत्पुमान्राद्धंकर्मयेनपुनर्भवः ६२ यथानुमीयतेचित्तमुभयैरिंद्रियेहितैः एवंप्राग्देहजंकर्मलक्ष्यतेचित्तवृत्तिभिः ६३ नानुभूतंक्वचानेनदेहेनादृष्टमश्रुतम् कदाचिदुपलभ्येतयद्रूपंयादृगात्मनि ६४

ण्हीयात् तत्ततोदेहाद्राद्धंसिद्धंकर्मपुमान् गृण्हीयात् येनकर्मणाअहंकारगृहीतेनपुनर्भवोभवति अन्यथाजन्मानुपपत्तेःअतोअभिमंतुर्मनोवि
शिष्टस्यैवकर्तृत्वमभिमानविषयस्यतुदेहस्यपुत्रादिदेहवत् द्वारमात्रत्वमितिभावः ६२ यदुक्तंकर्मणोनष्टत्वान्नामुत्रभोगइतितत्राह यथे
ति उभयैर्ज्ञानकर्मरूपैरिंद्रियाणामीहितैः कदाचिच्चित्तवृत्तिभिश्चित्तमनुमीयते सत्यपिसर्वेंद्रियविषयसंबंधेयुगपज्ज्ञानानुत्पत्तेःतदु
क्तमक्षपादेनयुगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसोलिंगमिति एवंचित्तवृत्तिभिरपिपूर्वदेहजंकर्मलक्ष्यते तासामपियुगपदनुत्पत्तेः ६३ इतोऽपि-
कर्मलक्ष्यतइत्याह नानुभूतमितिद्वाभ्याम् अनेनवर्तमानेनदेहेनक्वचकुत्रचिदपियन्नानुभूतमनुपभुक्तमदृष्टंचाश्रुतंचयद्रूपंयदात्म
कंयादृक्यत्प्रकारंचतत्कदाचिच्चस्वप्नमनोरथादिषु आत्मनिमनसिउपलभ्येत ६४ ६९ ६९ ६९

तेनहेतुनाऽस्यलिंगिनोवासनाश्रयस्यजीवस्यतादृशंतदनुभवादित्युक्तंपूर्वदेहसंभवंश्रद्धस्वनिश्चयेनमन्यस्वनह्यननुभूतोऽर्थोमनःस्प्रष्टुं मनसिस्फुरितुमर्हति ६५ किंच मनोवृत्त्यैवपूर्वापराणिशुभाशुभनिमित्तानिशरीराणिज्ञायंतइत्याह मनएवेति भद्रंतइतिसम्यग वधानार्थमाशिषाऽभिनंदति भविष्यतऊर्द्ध्वंप्राप्स्यतः नभविष्यतः नीचत्वंप्राप्स्यतोऽपिभावीनिरूपाणिशंसति मनएवौदार्यकार्पण्या दिवृत्तिभिःपूर्वमप्येवमेवासीत्पश्चादप्येवमेवभविष्यतीतिज्ञापयतीत्यर्थः ६६ ननुकदाचिद्दर्शनानर्हमपिस्वप्नेप्रतीयतेयथापर्वताग्रेसमु द्रः दिवानक्षत्राणि स्वशिरश्छेदइत्यादितत्राह अदृष्टमिति अन्यदेशाश्रयंसमुद्रादिकंपर्वताग्रेनिशाश्रयंनक्षत्रादिकंदिवाअभ्यंगादिकि याश्रयंस्वशिरश्छेदनादिनिद्रादिदोषेणहितथाप्रतीयतइत्यनुमंतव्यम् परस्यापितदनुपपत्तेस्तुल्यत्वादितिभावः ६७ ननुदरिद्रः क्वचि दात्मानंमहाराजंपश्यतितत्कथमसंभावितंसंगच्छेत्तत्राह सर्वइति आयांतिभोग्यत्वेनप्राप्नुवंतियांतिचभोगानंतरम् यदिचकश्चिद

तेनास्यतादृशंराजन्लिंगिनोदेहसंभवम् श्रद्धस्वाननुभूतोऽर्थोनमनःस्प्रष्टुमर्हति ६५ मनएवमनु ष्यस्यपूर्वरूपाणिशंसति भविष्यतश्चभद्रंतेतथैवनभविष्यतः ६६ अदृष्टमश्रुतंचात्रक्वचिन्मन सिदृश्यते यथातथाऽनुमंतव्यंदेशकालक्रियाश्रयम् ६७ सर्वेक्रमानुरोधेनमनसींद्रियगोचराः आ यांतिवर्गशोयांतिसर्वेसमनसोजनाः ६८ सत्वैकनिष्ठेमनसिभगवत्पार्श्ववर्तिनि तमश्चंद्रमसीवे दमुपरज्याबभासते ६९ नाहंममेतिभावोऽयंपुरुषेव्यवधीयते यावद्बुद्धिमनोक्षार्थगुणव्यूहोह्यना- दिमान् ७०

मनाभवेत्तर्ह्येवंनस्यात् नत्वेतदस्तीत्याह सर्वेसमनसइति अतःसर्वेषांसमनस्कत्वान्मनसिचसर्वार्थानांक्रमेणप्रवेशा- न्नात्यंतादृष्टचरःकस्यापिकश्चिदर्थोऽस्तीत्यर्थः ६८ तदेवंसर्वैरपिसर्वेऽर्थाःक्रमेणदृश्यंतइत्युक्तम् इदानींयुगपदपिसर्वदर्शनंकदाचिद्भवती त्याह सत्वैकनिष्ठेभगवत्पार्श्ववर्तिनिभगवद्ध्यानपरेमनसिइदंविश्वमुपरज्यसंगमिवप्राप्यावभासतेप्रतीत्यनर्हस्यापिकदाचित्प्रतीतौदृष्टांतःचं द्रमसिउपरज्यतमःराहुरिवतदिदंशुद्धेमनसिसर्वविषयस्फुरणंयोगिप्रत्यक्षमितिप्रसिद्धम् ६९ तदेवंस्थूलदेहनाशेऽपिलिंगदेहस्यानाशाद- न्यःकर्ताभोक्तेतिदोषोनास्तीत्युक्तंतत्रैवंशंकतेननुलिंगदेहस्यस्थूलदेहद्वारेणैवकर्तृत्वभोक्तृत्वेनतुकेवलस्यतत्रकदाचित्स्थूलदेहाभावेजी वस्यकर्तृत्वभोक्तृत्वाभावान्मुक्तिःप्रसज्येतत्राह अहंममेतिभावः स्थूलदेहसंबंधःपुरुषेजीवेनव्यवधीयते नविच्छिन्नोभवति किंपर्यंतम् बु द्ध्यादीनांव्यूहःपरिणामोलिंगंयावदस्ति अनादिमान् अनादिःसन् ७०

स्वापादावहंकाराद्यभावात्तद्विच्छेदमाशंक्याह द्वाभ्याम् सुप्त्यादिषु उपतापः इष्टवियोगादिदुःखं तेष्वहमिति ज्ञानमहंकारः नेहतेनप्र- काशते प्राणायतनानामिंद्रियाणां विघातात् इंद्रियैरहंकारास्पदवस्तुग्रहणे ह्यहंकारः स्फुरति नान्यथेत्यर्थः ७१ अपौष्कल्यादसंपूर्ण त्वात्प्राणायतनानामिति शेषः यूनस्तरुणस्य यदेकादशविधमेकादशेंद्रियैः स्फुटं लिंगमहंकरणं तन्न दृश्यते गर्भादाविति सतोऽप्यन भिव्यक्तौ दृष्टांतः कुह्वाममावास्यायां चंद्रमसो लिंगं रूपमिव ७२ तस्मादहंकारास्पदस्य स्थूलदेहस्याविच्छेदाद्वस्तुभूतार्थाभावेऽपि संसृतिनिवृत्तिर्नास्तीत्याह अर्थेहीति ७३ यावल्लिंगस्थूलदेहाविच्छेदात्संसारानिवृत्तिरित्येतत्प्रपंचयति एवमिति सार्धैस्त्रिभिः पं

सुप्तिमूर्छोपतापेषु प्राणायनविघाततः नेहते हमिति ज्ञानं मृत्युप्रज्वारयोरपि ७१ गर्भे बाल्येऽप्यपौ ष्कल्यादेकादशविधं यदा लिंगं न दृश्यते यूनः कुह्वां चंद्रमसो यथा ७२ अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि संसृति र्न निवर्तते ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमो यथा ७३ एवं पंचविधं लिंगं त्रिवृत्षोडशविस्तृतम् एष चेतनया युक्तो जीव इत्यभिधीयते ७४ अनेन पुरुषो देहानुपादत्ते विमुंचति हर्षं शोकं भयं दुःखं सुखं चानेन विंदति ७५ यथा तृणजलूकेयं नापयात्यपयाति च न त्यजेन्म्रियमाणोऽपि प्राग्देहाभि मतिं जनः ७६ यावदन्यं न विंदेत व्यवधानेन कर्मणाम् मन एव मनुष्येंद्र भूतानां भवभावनम् ७७ यदाऽ क्षैश्चरितान्ध्यायन्कर्माण्याचिनुतेऽसकृत् सति कर्मण्यविद्यायां बंधः कर्मण्यनात्मनः ७८ अतस्तद पवादार्थं भज सर्वात्मना हरिम् पश्यंस्तदात्मकं विश्वं स्थित्युत्पत्त्यप्यया यतः ७९

चविधं पंचतन्मात्रात्मकम् त्रिवृत्- त्रिगुणं षोडशविकारात्मना विस्तृतम् ७४ ७५ नन्वेकं देहं विसृज्य देहांतरप्रवेशात्पूर्वं विदेहता स्यादेवेत्यत आह यथेति नापयाति पूर्वं तृणस्यात्या गात् अपयाति च तृणांतरधारणात् तथा प्राक्देहाभिमतिं न त्यजेत् म्रियमाणोऽपि ७६ अन्यं देहम् कर्मणां प्राग्देहारंभकाणां व्यवधानेन विच्छेदेन समाप्त्या प्रकरणार्थमुपसंहरति मन एवेति भवभावनं संसारहेतुः ७७ कथं सति तदाह यदेति चरितान् उपभुक्तान् यतः क र्मणि सति नन्वसंगस्य कुतः कर्म तत्राह अविद्यायां सत्याम् अनात्मनो देहादेः कर्मणि बंधो भवति ७८ विश्वस्थित्यादयो यतो हरेर्भवंति ७९

हंसयोर्जीवेश्वरयोः ८० पुत्रानादिश्येति पुत्राणामादेशंमंत्रिणामग्रेकथयित्वा कपिलाश्रमंगंगासागरसंगमम् ८१ ८२ ८३ आत्मशौचंमनःशोधकंपारमेष्ठ्यंसर्वोत्कृष्टफलप्रदम् ८४ स्त्रीबुद्धिस्तत्सहितस्याश्रमोऽहंकारश्छिन्नोभवति अमुत्रकर्मफलभोगः कथमितिसंशयः छिन्नः ८५ इतिचतुर्थेटीकायामेकोनत्रिंशोऽध्यायः २९ प्रसंगात्पंचभिःप्रोक्तंवृत्तंप्राचीनबर्हिषः वर्ण्यतेऽत्रपुन

मैत्रेयउवाच भागवतमुख्योभगवान्नारदोहंसयोर्गतिम् प्रदर्श्यह्यमुमामंत्र्यसिद्धलोकंततोगमत् ८० प्राचीनबर्हीराजर्षिःप्रजासर्गाभिरक्षणे आदिश्यपुत्रानगमत्तपसेकपिलाश्रमम् ८१ तत्रैकाग्रमनावीरोगोविंदचरणांबुजम् विमुक्तसंगोनुभजन्भक्त्यातत्साम्यतामगात् ८२ एतदध्यात्मपारोक्ष्यंगीतंदेवर्षिणाऽनघ यःश्रावयेद्यःशृणुयात्सलिंगेनविमुच्यते ८३ एतन्मुकुंदयशसाभुवनंपुनानंदेवर्षिवर्यमुखनिःसृतमात्मशौचम् यःकीर्त्यमानमधिगच्छतिपारमेष्ठ्यंनास्मिन्भवेभ्रमतिमुक्तसमस्तबंधः ८४ अध्यात्मपारोक्ष्यमिदंमयाऽधिगतमद्भुतम् एवंस्त्रियाश्रमःपुंसश्छिन्नोऽमुत्रचसंशयः ८५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेविदुरमैत्रेयसंवादेप्राचीनबर्हिनारदसंवादोनामएकोनत्रिंशोऽध्यायः २९ विदुरउवाच येत्वयाऽभिहिताब्रह्मन्सुताःप्राचीनबर्हिषः तेरुद्रगीतेनहरिंसिद्धिमापुःप्रतोष्यकाम् १ किंबार्हस्पत्येहपरत्रवाऽथकैवल्यनाथप्रियपार्श्ववर्तिनः आसाद्यदेवंगिरिशंयदृच्छयाप्रापुःपरंनूनमथप्रचेतसः २ मैत्रेयउवाच प्रचेतसोऽन्तरुदधौपितुरादेशकारिणः जपयज्ञेनतपसापुरंजनमतोषयन् ३ दशवर्षसहस्रांतेपुरुषस्तुसनातनः तेषामाविरभूत्कृच्छ्रंशांतेनशमयन्रुचा ४

द्वाभ्यांप्रस्तुतंतत्प्रचेतसाम् १ तत्रत्रिंशेतपस्तुष्टादीशाल्लब्धवरास्ततः आगत्यवार्क्षीमुद्वाह्यराज्यंचक्रुरितीर्यते २ हरिंप्रतोष्यकांसिद्धिमापुः १ हेबार्हस्पत्य कस्यांचिद्विद्यायांबृहस्पतेर्मैत्रेयः शिष्यइतिज्ञातव्यम् तेयदृच्छयागिरिशंप्राप्यतस्यैवकैवल्यनाथप्रियस्यगिरिशस्यपार्श्ववर्तिनः तदनुगृहीताःसंतोनूनंपरंमोक्षंप्रापुरेवततःपूर्वंतुइहाथवापरत्रकिंप्रापुः २ रुद्रगीतजपरूपेणयज्ञेनतपसाचपुरंजनंहरिम् ३ तेषांकृच्छ्रंतपःक्लेशंरुचाकांत्याशमयन्शांतेनसत्वेनवपुषाआविर्भूतः ४ ७७

सुपर्णस्कंधमारूढइत्यादिनाबर्हिभतःसुतानाहइतितृतीयेनान्वयः ५ कनकमयेनवर्णवताविभूषणेनभ्राजमानकपोलंवदनंयस्य अष्टभि
रायुधैःगरुडएवकिन्नरः तेनपक्षस्वनैर्गीताकीर्तिर्यस्य ६ पीनाश्चतेआयताअष्टौभुजास्तेषांमंडलंसमूहः तन्मध्येस्थितयालक्ष्म्यास्प
र्धमानाश्रीःशोभायस्याः तयावनमालयापरिवृतःआद्यःपुरुषआह पर्जन्यस्यनादइवरुतंनादोयस्याः तयावाचासघृणोऽवलोकोयस्य
७ यूयंमेमत्तोवृणीध्वम् सौहार्देनहेतुनाअपृथक् धर्मोयेषांतेषांसंबोधनम् वःपरस्परंसौहृदेनतुष्टोऽहम् भूतेषुसौहृदंचभविष्यति ९

सुपर्णस्कंधमारूढोमेरुशृंगमिवांबुदः पीतवासामणिग्रीवःकुर्वन्वितिमिरादिशः ५ काशिष्णुनाकनक
वर्णविभूषणेनभ्राजत्कपोलवदनोविलसत्किरीटः अष्टायुधैरनुचरैर्मुनिभिःसुरेंद्रैरासेवितोगरुडकिं-
नरगीतकीर्तिः ६ पीनायताष्टभुजमंडलमध्यलक्ष्म्यास्पर्धच्छ्रियापरिवृतोवनमालयाद्यः बर्हिष्मतःपुरु
षआहसुतान्प्रपन्नान्पर्जन्यनादरुतयासघृणावलोकः ७ श्रीभगवानुवाच वरंवृणीध्वंभद्रंवो
यूयंमेनृपनंदनाः सौहार्देनापृथक्धर्मास्तुष्टोऽहंसौहृदेनवः ८ योऽनुस्मरतिसंध्यायांयुष्माननुदिनंन-
रः तस्यभ्रातृष्वात्मसाम्यंतथाभूतेषुसौहृदम् ९ येतुमांरुद्रगीतेनसायंप्रातःसमाहिताः स्तुवंत्य
हंकामवरान्दास्येप्रज्ञांचशोभनाम् १० यद्यूयंपितुरादेशमग्रहीष्टमुदान्विताः अथोवउशतीकीर्ति-
र्लोकाननुभविष्यति ११ भविताविश्रुतःपुत्रोऽनवमोब्रह्मणोगुणैः यएतामात्मवीर्येणत्रिलोकींपूर-
यिष्यति १२ कंडोःप्रम्लोचयालब्धाकन्याकमललोचना तांचापविद्धांजगृहुर्भूरुहानृपनंदनाः १३
क्षुत्क्षामायामुखेराजासोमःपीयूषवर्षिणीम् देशिनींरोदमानायानिदधेसदयोऽन्वितः १४

तेभ्योदास्येकिंपुन-
र्युष्मभ्यमितिशेषः १० अगृहीष्टः गृहीतवंतः अथोइतिहेतोः लोकाननुलोकेषुभविष्यति यद्वा लोकाननुभविष्यति द्रक्ष्यतिव्याप्स्यतीत्यर्थः
११ आत्मनोवीर्येणसंतानेन १२ पुत्रार्थंमादौभार्यांसंपादयति कंडोरितित्रिभिः तपोनाशार्थमिंद्रप्रेषितयाप्रम्लोचया कंडुर्नामऋषिःबहुकालं
रेमेसाचततःस्वर्गंगच्छंतीकंडोर्जातंगर्भंवृक्षेषुत्यक्त्वाजगामतदेतदुक्तम् अपविद्धांत्यक्ताम् १३ प्रसिद्धोवनस्पतीनांराजासोमःअमृत
स्राविणींदेशिनींतर्जनीम् रुदंत्यास्तस्यामुखेनिदधे अनेनाप्सरोगर्भसंभवेनामृताहारेणचतस्यालावण्यंक्लमस्वेददौर्गंध्यादिराहित्यंचोक्तम्
१४

मामनुवर्तमानेनपित्रानियुक्ताः संतः तत्रप्रजाविसर्गेनिमित्तेतामुद्वहत १५ ननुबहूनांकथमेकाभार्यास्यात्तत्राह अपृथक्धर्मः शीलंयेषां-
तेषांवःपत्नीभूयात् अर्पितोमवत्सुआशयोयया धर्मशीलयोरैक्यात् मद्वाक्याच्चनदृष्टादृष्टविरोधइतिभावः १६ अहतौजसः अप्र
तिहतबलाः संतः १७ पक्कगुणोदग्धकामादिमलआशयोयेषाम् अतः लोकद्वयभोगान्निरयप्रायान्निर्विद्यमत्स्थानंप्राप्स्यथ १८ न
नुगृहेषुप्रविष्टानामस्माकंतदासक्त्याबंधएवस्यात् कुतस्त्वद्भक्तिर्निर्वेदोवातत्राह गृहेष्विति कुशलंमय्यर्पितंकर्मयेषाम् मद्वा-
र्तयायातोयामः कालोयेषाम् १९ त्वद्वार्ताश्रोतृणांगृहेनेबंधइतिकुतस्तत्राह नव्यवदिति यद्यस्मात्कथाश्रवणात्ज्ञः सर्वज्ञोऽह

प्रजाविसर्गआदिष्टाःपित्रामामनुवर्तता तत्रकन्यांवरारोहांतामुद्वहतमाचिरम् १५ अपृथक्धर्मशी
लानांसर्वेषांवःसुमध्यमा अपृथक्धर्मशीलेयंभूयात्पत्न्यर्पिताशया १६ दिव्यवर्षसहस्राणांसह-
स्रमहतौजसः भौमान्भोक्ष्यथभोगान्वैदिव्यांश्चानुग्रहान्मम १७ अथमय्यनपायिन्याभक्त्यापक्क-
गुणाशयाः उपयास्यथमद्धामनिर्विद्यनिरयादतः १८ गृहेष्वाविशतांचापिपुंसांकुशलकर्मणाम् म
द्वार्तायातयामानांनबंधायगृहामताः १९ नव्यवद्धृदयेयज्ज्ञोब्रह्मैतद्ब्रह्मवादिभिः नमुह्यंतिनशोचंति
नहृष्यंतियतोगताः २० मैत्रेयउवाच एवंब्रुवाणंपुरुषार्थभाजनंजनार्दनंप्रांजलयः प्रचेतसः
तद्दर्शनध्वस्ततमोरजोमलागिरागृणन्गद्गदयासुहृत्तमम् २१ प्रचेतसऊचुः नमोनमः क्लेश-
विनाशनायनिरूपितोदारगुणाह्वयाय मनोवचोवेगपुरोजवायसर्वाक्षमार्गैरगताध्वनेनमः २२

मीश्वरः ब्रह्मवादिभिःप्रवक्तृभिर्निमित्तभूतैःश्रोतृणांत्वत्हृदयंनव्यवत् प्रतिपदंनूतनवत् अयेप्राप्नोमि ब्रह्मसाक्षात्कारोभवतीत्यर्थः
ननुत्वत्कथाश्रवणेकथंब्रह्मसाक्षात्कारस्तत्राह योऽहमेतदेवब्रह्म तत्रहेतुः यतोगताः यंमांप्राप्ताः संतोमोहशोकहर्षान्नप्राप्नुवंति
अतोमत्कथाश्रवणेननव्यवन्ममद्द्याविर्भावादस्यैवब्रह्मसाक्षात्कारत्वात् गृहेषुवसतामपिनबंधइत्यर्थः २० पुरुषार्थंभाजयतिप्रा
पयतीतितथातम् २१ वेदैःसकलश्रेयःसाधनत्वेननिरूपिताउदारगुणाः आह्वयानामानियस्य मनोवचसोर्वेगादपिपुरोऽग्रेजवोवे-
गोयस्य मनोवचसोरगोचरायेत्यर्थः अतएवसर्वेषामक्षाणांमार्गैः अगतः अनवगतोऽध्वायस्यतस्मैतेनमः २२ ७ ७

स्वनिष्ठयास्वरूपस्थित्याशुद्धाय अतःशांतायमनसिनिमित्तेसति अपार्थंव्यर्थमेवविलसत् विस्फुरितंद्वयंयस्मिन् गृहीतामायागुणै
र्विग्रहाब्रह्मादिमूर्तयोयेन २३ स्वतस्तुविशुद्धसत्वरूपाय संसारंहरतिमेधाज्ञानंयस्यतस्मै २४ २५ असुंक्ष्महिकृतवंतोवयम् २६ यद्उ
क्तंवरंवृणीध्वमितितन्मनसिनिधायाहुः रूपमिति समस्तानांक्लेशानांसंक्षयोयस्मात् नःआविष्कृतंप्रकटितम् अतोऽन्यत्किं
मनुकंपितमनुकंपेयमेवास्माकंपरमानुकंपेत्यर्थः २७ कुतइत्यतआह हेअभद्रंधनअमंगलनाशनत्वयाप्रत्ययोऽत्रविवक्षितः
एतावदेवदीनेषुवत्सलैःप्रभुभिर्भाव्यंकार्यम् किंतत्तत्राह यदिति अस्मदीयाएतइतिबुद्ध्याउचितेकालेऽनुस्मर्यतइतियत् त्व

शुद्धायशांतायनमःस्वनिष्ठयामनस्यपार्थंविलसद्द्वयाय नमोजगत्स्थानलयोदयेषुगृहीतमायागु-
णविग्रहाय २३ नमोविशुद्धसत्वायहरयेहरिमेधसे वासुदेवायकृष्णायप्रभवेसर्वसात्वताम् २४
नमःकमलनाभायनमःकमलमालिने नमःकमलपादायनमस्तेकमलेक्षण २५ नमःकमलकिंज
ल्कपिशंगामलवाससे सर्वभूतनिवासायनमोऽसुंक्ष्महिसाक्षिणे २६ रूपंभगवतात्वेतदशेषक्लेशसं
क्षयम् आविष्कृतंनःक्लिष्टानांकिमन्यदनुकंपितम् २७ एतावदेवप्रभुभिर्भाव्यंदीनेषुवत्सलैः यदनु-
स्मर्यतेकालेस्वबुद्ध्याऽभद्ररंधन २८ येनोपशांतिर्भूतानांक्षुल्लकानामपीहताम् अंतर्हितोऽतर्हृदये
कस्मान्नोवेदनाशिषः २९ असावेववरोऽस्माकमीप्सितोजगतःपते प्रसन्नोभगवान्येषामपवर्गगुरु
र्गतिः ३० वरंवृणीमहेऽथापिनाथत्वत्परतःपरात् नह्यंतस्त्वद्विभूतीनांसोनंतइतिगीयसे ३१

यानुरूपंदर्शितमितिभावः २८ येनानुस्मरणेनस्मृतानांतेषामुपशांतिःस्वरवंभवति किंच क्षुल्लकानामपिभूतानामंतर्हृदये अंतर्हि-
तःअंतर्यामित्वेनस्थितोभवानीहतामिच्छतांत्वदुपासकानांनोऽस्माकमाशिषः कस्माद्धेतोर्नवेदजानात्येवेत्यर्थः २९ तथाऽपिवक्त
व्यंचेत्तर्हियेषामस्माकंभगवान्प्रसन्नः असावेववरः भगवत्प्रसादएवास्माकमीप्सितोवरइत्यर्थः अपवर्गगुरुर्मोक्षमार्गप्रदर्शकःग
तिःस्वतश्चपुरुषार्थभूतः ३० यद्यप्येवंतथापिहेनाथत्वत्तः वरमेकंवृणीमहे कथंभूतात्परतःकारणादपिपरात् अक्षरात्परतः
परइतिश्रुतेः अतोयद्यपित्वंदातुंसमर्थः नचदेयानांत्वद्विभूतीनामंतोऽस्तियतोऽनंतविभूतित्वादनंतइतिगीयसे ३१ छ

तथाऽपियथासारंगोभ्रमरःपारिजातेस्वरवेनलब्धेसतिस्रुलभमप्यन्यहृक्षांतरंनसेवते तथावयमपिसाक्षात्त्वदंघ्रिमूलंप्राप्यकिंकिंवृणीमहि नकिंचिदित्यर्थः यद्वाकिमप्यन्यत्तुच्छंकिमर्थंवृणीमहि यद्वा यदिवृणीमहितर्हिकिंकिंवृणीमहि अनंतत्वेनमनोरथानामनवस्थानादि त्यर्थः ३२ अतएतावदेवप्रार्थयामइत्याहुः यावदिति स्पृष्टाः व्याप्ताः भगवतिप्रकृष्टःसंगोयेषांतेषांसंगोऽस्माकंस्यात् ३३ ननुराज्यभो- गान्स्वर्गापवर्गौचविहायकिमिदंप्रार्थ्यतेतत्राहुः तुलयामेति भगवत्संगिनांसंगस्यलवेनापि ३४ सत्संगस्यश्रैष्ठ्यंप्रपंचयति यत्रेतित्रि-

पारिजातेंजसालब्धेसारंगोऽन्यन्नसेवते त्वदंघ्रिमूलमासाद्यसाक्षात्किंकिंवृणीमहि ३२ यावत्तेमा यया स्पृष्टाभ्रमामइहकर्मभिः तावद्भवत्प्रसंगानांसंगःस्यान्नोभवेभवे ३३ तुलयामलवेनापिन- स्वर्गंनापुनर्भवम् भगवत्संगिसंगस्यमर्त्यानांकिमुताशिषः ३४ यत्रेड्यंतेकथामृष्टास्तृष्णायाः प्रशमोयतः निर्वैरंयत्रभूतेषुनोद्वेगोयत्रकश्चन ३५ यत्रनारायणःसाक्षाद्भगवान्न्यासिनांगतिः संस्तूयतेसत्कथासुमुक्तसंगैःपुनःपुनः ३६ तेषांविचरतांपद्भ्यांतीर्थानांपावनेच्छया भीतस्यकिंन रोचेततावकानांसमागमः ३७ वयंतुसाक्षाद्भगवन्भवस्यप्रियस्यसख्युःक्षणसंगमेन सुदुश्चि- कित्सस्यभवस्यमृत्योर्भिषक्तमंत्वाऽद्यगतिंगताःस्म ३८ यन्नःस्वधीतंगुरवःप्रसादिताविप्राश्च वृद्धाश्चसदाऽनुवृत्त्या आर्यानताःसुहृदोभ्रातरश्चसर्वाणिभूतान्यनसूययैव ३९ यन्नःसुतप्तंतप एतदीशनिरंधसांकालमदभ्रमप्सु सर्वंतदेतत्पुरुषस्यभूम्नोवृणीमहेतेपरितोषणाय ४०

भिः यत्रयेषुयतः याभ्यः कथाभ्यः निर्वैरंवैराभावः ३५ ३६ पद्भ्यांपावनेच्छयासंसाराद्भीतस्य ३७ सत्संगफलमस्माभिरेवानुभूत मित्याहुः वयंत्विति तवयःप्रियःसखातस्यभवस्य अत्यंतमचिकित्सस्यभवस्यजन्मनोमृत्योश्चभिषक्तमंसद्वैद्यंत्वांगतिंप्राप्ताः ३८ वरांतरंवृणुतेयन्नइतिद्वाभ्याम् नताःनमस्कृताः ३९ निरंधसांनिरन्नानाम् अदभ्रंबहुकालंतेपरितोषणायभवत्वितिवृणीमहे ४०

अज्ञानामप्यस्माकंत्वत्स्तुतिर्नायुक्तेत्याहुः मनुरिति यस्यतवमहिम्नोनदृष्टंपारंयैस्तेऽपित्वामात्मसमंस्वमत्यनुरूपंयथास्तुवंति अथो
ऽतः वयमपिगृणीमः ४१ सत्वमूर्तयेवासुदेवाय ४२ यानंस्वप्रयाणंअनिच्छतामपिसतांस्वधामययोर्भक्तत्वदृष्टंविवेशअनपवर्ग-
वीर्यः अकुंठितप्रभावः ४३ उदन्वतःसिंधोःसलिलान्निर्यायनिर्गत्यगांस्वर्गंरोद्धुमिवोच्छ्रितैर्द्रुमैर्गांमहींछन्नांवीक्ष्यद्रुमेभ्योऽकु-
प्यन् तदाहिप्राचीनबर्हिषः प्रव्रजितत्वादराजकेकर्षणाद्यभावात् द्रुमैर्भूमिश्छन्नाऽभूत् ४४ निरस्तावीरुधोऽपियस्यास्तथाभू-

मनुःस्वयंभूर्भगवान्भवश्चयेऽन्येतपोज्ञानविशुद्धसत्वाः अदृष्टपाराअपियन्महिम्नःस्तुवंत्य-
थोत्वात्मसमंगृणीमः ४१ नमःसमायशुद्धायपुरुषायपरायच वासुदेवायसत्वायतुभ्यंभगवतेनमः
४२ मैत्रेयउवाच इतिप्रचेतोभिरभिष्टुतोहरिःप्रीतस्तथेत्याहशरण्यवत्सलः अनिच्छतायानम
तृप्तचक्षुषांययौस्वधामाऽनपवर्गवीर्यः ४३ अथनिर्यायसलिलात्प्रचेतसउदन्वतः वीक्ष्याकुप्यन्द्रुमै
श्छन्नांगांगांरोद्धुमिवोच्छ्रितैः ४४ ततोऽग्निमारुतौराजन्नमुंचन्मुखतोरुषा महींनिर्वीरुधंकर्तुंसंवर्तक
इवात्यये ४५ भस्मसात्क्रियमाणांस्तान्द्रुमान्वीक्ष्यपितामहः आगतःशमयामासपुत्रान्बर्हिष्मतान-
यैः ४६ तत्रावशिष्टायेवृक्षाभीतादुहितरंतदा उज्जह्रुस्तेप्रचेतोभ्यउपदिष्टाःस्वयंभुवा ४७ तेचब्र
ह्मणआदेशान्मारिषामुपयेमिरे यस्यांमहदवज्ञानादजन्यजनयोनिजः ४८ चाक्षुषेत्वंतरेप्राप्तेप्रा-
क्सर्गेकालविद्रुते यःससर्जप्रजाइष्टाःसदक्षोदैवचोदितः ४९ योजायमानःसर्वेषांतेजस्तेज
स्विनांरुचा स्वयोपादत्तदाक्ष्याच्चकर्मणादक्षमब्रुवन् ५०

तांकर्तुंसंवर्तकःकालाग्निरुद्रः ४५ नयैर्युक्ति-
भिः ४६ उज्जह्रुःसमर्पयामासुः ४७ मारिषांवार्क्षीम् अजनयोनिर्ब्रह्मातस्माज्जातोदक्षःमहतःश्रीमहादेवस्यावज्ञानात् पूर्व
मजनयोनिजोब्रह्मपुत्रोऽपिसन् क्षत्रियजातोयस्यामजनिजातः ४८ प्राक्सर्गेपूर्वदेहकालेनविद्रुतेदैवेनेश्वरेणचोदितःसन् इ
ष्टाःप्रजाःससर्ज सदक्षइतिप्रसिद्धः ४९ स्वयारुचाप्रभयातेजउपादत्त आच्छादितवान् यंचकर्मदाक्ष्याद्दक्षमब्रुवन् ५०

तमभिषिच्यानादिर्ब्रह्माप्रजासर्गरक्षायांयुयोजसचदक्षोऽन्यान्मरीच्यादींस्तत्तद्व्यापारेषुनियुक्तवान् ५१ इतिचतुर्थेटी
कायांत्रिंशोऽध्यायः ३० एकत्रिंशेस्कृतेदक्षेधुरिन्यस्यवनेसताम् नारदोक्तेनमार्गेणमुक्तिरुक्ताप्रचेतसाम् १ ततः दिव्यव
र्षसहस्राणांसहस्रस्यांतेउत्पन्नविवेकज्ञानास्तेउपयास्ययमन्द्यामनिर्भिद्यनिरयादतइत्यधोक्षजभाषितंस्मरंतआशुप्राव्रजन् १

तंप्रजासर्गरक्षायामनादि रभिषिच्यच युयोजयुयुजेऽन्यांश्चसर्वेसर्वप्रजापतीन् ५१ इति
श्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेत्रिंशोऽध्यायः ३० मैत्रेयउवाच ततउत्पन्नविज्ञानाआ
श्वधोक्षजभाषितम् स्मरंतआत्मजेभार्यांविसृज्यप्राव्रजन्गृहात् १ दीक्षिताब्रह्मसत्रेणसर्वभूता
त्ममेधसा प्रतीच्यांदिशिवेलायांसिद्धोऽभूद्यत्रजाजलिः २ तान्निर्जितप्राणमनोवचोदृशोजितास
नान्शांतसमानविग्रहान् परेऽमलेब्रह्मणियोजितात्मनःसुरासुरेड्योददृशेस्मनारदः ३ तमागतंतउ
त्थायप्रणिपत्याभिनंद्यच पूजयित्वायथादेशंसुखासीनमथाब्रुवन् ४ प्रचेतसऊचुः स्वाग-
तंतेसुरर्षेद्यदिष्ट्यानोदर्शनंगतः तवचंक्रमणंब्रह्मन्नभयाययथारवेः ५ यदादिष्टंभगवताशिवेनाधोक्ष
जेनच तद्गृहेषुप्रसक्तानांप्रायशःक्षपितंप्रभो ६ तन्नःप्रद्योतयाध्यात्मज्ञानंतत्त्वार्थदर्शनम् येनांजसा
तरिष्यामोदुस्तरंभवसागरम् ७ मैत्रेयउवाच इतिप्रचेतसांपृष्टोभगवान्नारदोमुनिः भगव-
त्युत्तमश्लोकआविष्टात्माब्रवीन्नृपान् ८

ब्रह्मसत्रेणात्मविमर्शेनदीक्षिताः कृतसंकल्पाबभूवुःसर्वेषुभूतेष्वात्मेतिमे-
धाज्ञानंयस्मिन् तेनवेलायांसमुद्रतटेजाजलिर्नामऋषिः २ निर्जिताःप्राणमनोवचोदृशोयैस्तान् शांताउपरताःसमानामू
लाधारादारभ्यऋजवोविग्रहायेषाम् ब्रह्मणियोजितआत्मायैःसुरासुरैरीड्योदृष्टवान् ३ उत्थायप्रणिपत्ययथादेशंयथाविधिपू
जयित्वा ४ ५ आदिष्टमुपदिष्टंयदात्मतत्त्वंक्षपितंविस्मृतम् ६ ७ इतिप्रचेतोभिःपृष्टः ८ ७ ७ ७

अहोगृहप्रसक्त्याहरिसेवांविनासर्वंजन्मकर्मादिकंव्यर्थीकृतमितितान्शोचन्नाह तज्जन्मेति चतुर्भिः यतोजन्मादेर्हरिसेवैवफलम- अ॰
तस्तद्विहीनंसर्वंव्यर्थमित्यर्थः ९ शौक्लंसंबंधिजन्मविशुद्धमातापितृभ्यामुत्पत्तिः सावित्रमुपनयनेनयाज्ञिकंदीक्षयाविबुधानामि ३१
वदीर्घायुषाअपि १० वचोभिः वाग्विलासैः चित्तवृत्तिभिः नानाऽवधानसामर्थ्यैः इंद्रियाणांराधसापाटवेन ११ योगेनप्राणाया-
मादिनासांख्येनदेहादिव्यतिरिक्तात्मज्ञानमात्रेणसंन्यासवेदाऽध्ययनाभ्यामपि अन्यैरपिव्रतवैराग्यादिभिः श्रेयःसाधनैः १२
नन्वेषांनानाफलसाधनानांहरिसेवाभावमात्रेणकुतोवैयर्थ्यंतत्राह श्रेयसांफलानामात्मैवावधिः पराकाष्ठाअर्थतःपरमार्थतः आ

नारदउवाच तज्जन्मतानिकर्माणितदायुस्तन्मनोवचः नृणांयेनेहविश्वात्मासेव्यतेहरिरीश्वरः
९ किंजन्मभिस्त्रिभिर्वेहशौक्लसावित्रयाज्ञिकैः कर्मभिर्वात्रयीप्रोक्तैःपुंसोपिविबुधायुषा १० श्रु
तेनतपसावाकिंवचोभिश्चित्तवृत्तिभिः बुद्ध्यावाकिंनिपुणयाबलेनेंद्रियराधसा ११ किंवायोगे-
नसांख्येनन्यासस्वाध्याययोरपि किंवाश्रेयोभिरन्यैश्चनयत्रात्मप्रदोहरिः १२ श्रेयसामपिसर्वेषा-
मात्मात्यवधिरर्थतः सर्वेषामपिभूतानांहरिरात्मात्मदःप्रियः १३ यथातरोर्मूलनिषेचनेनतृप्यंति-
तत्स्कंधभुजोपशाखाः प्राणोपहाराच्चयथेंद्रियाणांतथैवसर्वार्हणमच्युतेज्या १४

त्मार्थत्वेनैवान्येषांप्रियत्वादित्यर्थः भवत्वात्माअवधिःहरेःकिमायातंतत्राह सर्वेषामपीति आत्माआत्मदश्चाविद्यानिरासेन-
स्वरूपाभिव्यंजकः ऐश्वर्येणापिरूपेणबलिप्रभृतिभ्यइवात्मप्रदःप्रियश्चपरमानंदरूपत्वात् १३ किंच नानाकर्मभिस्तत्तद्देवता
प्रीतिनिमित्तान्यपिफलानिहरिप्रीत्याभवंतिकेवलंतत्तद्देवताराधनेनतुनकिंचिदितिसदृष्टांतमाह यथेति मूलात्प्रथमविभागाः
स्कंधाःतद्विभागाभुजाःतेषामपिउपशाखाःउपलक्षणम् पत्रपुष्पादयोऽपितृप्यंति नतुमूलमेकंविनाताःस्वस्वनिषेचनेन प्राणस्योप ८
हारोभोजनंतस्मादेवेंद्रियाणांतृप्तिः नतुतत्तदिंद्रियेषुपृथक्पृथग्गन्धलेपनेन तथाऽच्युताराधनमेवसर्वदेवताराधनंनपृथगित्यर्थः १४

कुतः सर्वमूलत्वादिति सदृष्टांतमाह यथैववारः जलानिवर्षाकालेसूर्याद्उद्भवंति ग्रीष्मेतस्मिन्नेवप्रविशंति अस्याप्रसिद्धत्वेनदृष्टां
तांतरमाह यथाभूतानिभूमाविति गुणप्रवाहश्चेतनाचेतनात्मकः प्रपंचः १५ ननुहरावेवगुणप्रवाहइत्युक्तेतदाधारत्वेनसोपाधिक
त्वंहरेः स्यादित्याशंक्याह एतदिति एतद्विश्वंविष्णोस्तत्सर्वशास्त्रप्रसिद्धंपदंपरंसर्वोपाधिरहितंतदुत्पन्नत्वान्नततः पृथगित्यर्थः त
र्हिकथमन्यथाभातितत्राह सकृदिति सकृत्कदाचिद्विभातंस्फुरितंगंधर्वनगरवत् यथासवितुः प्रभानततोभिन्नायथाचजाग्रति
असत्वइंद्रियाणिस्फुरंतिसुषुप्तौतुसूक्ष्मशक्तयोभवंतीत्यर्थः कथंभूतोऽसौहरिः द्रव्यादीनांत्रिविधाहंकारकार्याणांतन्निमित्तस्यभे

यथैवसूर्यात्प्रभवंतिवारः पुनश्चतस्मिन्प्रविशंतिकाले भूतानिभूमौस्थिरजंगमानितथाहरावेवगुण
प्रवाहः १५ एतत्पदंतज्जगदात्मनः परंसकृद्विभातंसवितुर्यथाप्रभा यथाऽसवोजाग्रतिसुप्तशक्त-
योद्रव्यक्रियाज्ञानभिदाभ्रमात्ययः १६ यथानभस्यभ्रतमःप्रकाशाभवंतिभूपानभवंत्यनुक्रमात्
एवंपरेब्रह्मणिशक्तयस्त्वमूरजस्तमः सत्वमितिप्रवाहः १७ तेनैकमात्मानमशेषदेहिनांकालंप्रधा
नंपुरुषंपरेशम् स्वतेजसाध्वस्तगुणप्रवाहमात्मैकभावेनभजध्वमद्धा १८ दययासर्वभूतेषुसंतुष्ट्या
येनकेनवा सर्वेंद्रियोपशांत्याचतुष्यत्याशुजनार्दनः १९

दभ्रमस्यचात्ययोयस्मात्सः यदा अजाग्रतिसुषुप्तौअ
सवःसूक्ष्माः शक्तयोयेषांतेभवंति सवितुःप्रभेत्युक्तौदृष्टांतइति १६ नन्वसंगेहरौकथंप्रपंचोत्पत्तिलयौतत्राह यथेति अभ्रतमः
प्रकाशाआगमापायिनोरजस्तमःसत्वस्थानीयाः हेभूपाः प्रचेतसः अमूः शक्तयउद्भवंतिनभवंतिलीयंते इतिएवमयंजगत्प्रवाहः
१७ तेनसर्वकारणत्वेनहेतुनाकालोनिमित्तम् प्रधानमुपादानम् पुरुषःकर्ताएतत्त्रितयात्मकत्वात्सर्वकारणंपरमीश्वरमद्धासा-
क्षात् भजध्वम् कथमात्मनएकभावेनाभिन्नत्वेन १८ साधनमाह दयादिभिः शीघ्रंतुष्यति १९ ७ ७ ७

ततोनकदाचित्त्यजतीत्याह अपहृतानिरस्ताः सकलाएषणाः कामायस्मात् सचासावमलआत्माचमनस्तस्मिन् सतांमनसिनिरंतरंसमे
धितयाभावनयोपहूतः सन्नक्षरोहरिः छिद्रवत्तत्रत्याकाशवत् ततोनसरति नापयातिहि किंकुर्वन् आत्मनोनिजजनवशगत्वंस्वभ-
क्ताधीनत्वमयन्नवगच्छन् २० सतामेववश्योऽसौअसतांतुपूजामपिनगृण्हातीत्याह नेति कुमनीषिणांकुत्सितमतीनामधना-

अपहृतसकलैषणामलात्मन्यविरतमेधितभावनोपहूतः निजजनवशगत्वमात्मनोऽयन्नसर-
तिछिद्रवदक्षरः सतांहि २० नभजतिकुमनीषिणांसइज्यांहरिरधनात्मधनप्रियोरसज्ञः श्रुत-
धनकुलकर्मणांमदैर्येविदधतिपापमकिंचनेषुसत्सु २१ श्रियमनुचरतींतदर्थिनश्चद्विपदपतीन्
विबुधांश्चयत्स्वपूर्णः नभजतिनिजभृत्यवर्गतंत्रः कथममुमुद्विसृजेत्पुमान्कृतज्ञः २२
मैत्रेयउवाच इतिप्रचेतसोराजन्नन्याश्चभगवत्कथाः श्रावयित्वाब्रह्मलोकंययौस्वायंभुवो
मुनिः २३

श्चतेआत्मधनाश्चभगवद्धनास्तेप्रियायस्यरसज्ञः भक्तिरसरवज्ञः केकुमनीषिणस्तानाह श्रुतादिनिमित्तैर्मदैर्ये-
सत्सुपापंतिरस्कारंकुर्वंति २१ भक्ताधीनत्वंप्रपंचयन्नाह अनुवर्तमानामपिश्रियंतदर्थिनः सकामान् द्विपदपतीन्नरेंद्रान्विबु-
धान्देवानपियोनानुवर्ततेयतः स्वेनैवपूर्णः अतःस्वभृत्यवर्गानुरक्तएव एवंभूतममुमुत ईषदपिकथंपरित्यजेत् २२ प्रचेतसः
कर्मभूतान् अन्याश्चनूनंसनीतेरित्यादिध्रुवचरिताद्याः सत्रेऽगायत्प्रचेतसामित्युक्तत्वात् २३ ७ ७ ७

२४ प्रचेतसांनारदस्यचसंवादरूपमेतदाख्यानंतेऽभिहितम् हरेःकीर्तनंयस्मिन्तत् २५ यएषवंशःसोऽनुवर्णितः २६ यःप्रिय
व्रतः २७ २८ २९ स्वान्ज्ञातीन् दिदृक्षुः ३० राज्ञांचरितमितिशेषः ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कं

तेऽपितन्मुखनिर्यातंयशोलोकमलापहम् हरेर्निशम्यतत्पादंध्यायंतस्तद्गतिंययुः २४ एतत्तेऽ
भिहितंक्षत्तर्यन्मांत्वंपरिपृष्टवान् प्रचेतसांनारदस्यसंवादंहरिकीर्तनम् २५ श्रीशुकउ
वाच यएषउत्तानपदोमानवस्यानुवर्णितः वंशःप्रियव्रतस्यापिनिबोधनृपसत्तम २६
योनारदादात्मविद्यामधिगम्यपुनर्महीम् भुक्त्वाविभज्यपुत्रेभ्यऐश्वरंसमगात्पदम् २७ इमांतुकौषा
रविणोपवर्णितांक्षत्तानिशम्याजितवादसत्कथाम् प्रवृद्धभावोऽश्रुकलाकुलोमुनेर्दधारमूर्ध्नाचरणंहृ
दाहरेः २८ विदुरउवाच सोऽयमद्यमहायोगिन्भवताकरुणात्मना दर्शितस्तमसःपारोयत्रा
किंचनगोहरिः २९ श्रीशुकउवाच इत्यानम्यतमामंत्र्यविदुरोगजसाह्वयम् स्वानांदिदृक्षुःप्र
ययौज्ञातीनांनिर्वृताशयः ३० एतद्यःशृणुयाद्राजन्राज्ञांहर्यर्पितात्मनाम् आयुर्धनंयशःस्वस्ति-
गतिमैश्वर्यमाप्नुयात् ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहिता
यांप्रचेतसोपाख्यानंनामएकत्रिंशोऽध्यायः ३१ ७ ७ ७ ७

धेश्रीधरस्वामिविरचितायांश्रीभागवतभावार्थदीपिकायामेकत्रिंशोऽध्यायः ३१ ७ ७ ७ ७

इतिश्रीमद्भागवतचतुर्थस्कंधःसमाप्त :

अथश्रीमद्भागवतपंचमस्कंधःप्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः नमः श्रीमत्परमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासायश्रीरामाय अथातःपंचमस्कंध
व्याख्याऽनेकविशेषवान् प्रियव्रतान्वयोयत्रसप्रपंचःप्रपंच्यते षड्विंशत्याऽधुनाऽध्यायैःपंचमेस्थानमीर्यते १ लोकद्वीपादिमर्यादापालना
ख्यमनेकधा पृथिव्युपर्यधोलोकैर्मर्यादात्रिविधामता २ पुनश्चैकैकशस्तेषुमर्यादाबहुधामता भुवद्वीपादिमर्यादाःपाल्यंतेराजभिःपृथक्
३ भूमेरुपरिदेवाद्यैस्ततश्चाधोऽसुरादिभिः तत्राध्यायैस्त्रिविंशत्याप्रियव्रतपुरःसरैः ४ भुवोद्वीपादिमर्यादाःपालिताइतिवर्ण्यते त्रिभिः
सूर्यादिभिर्ज्योतिश्चक्रादिष्वितिकीर्त्यते ५ अतलादिषुदैत्याद्यैःपालनंचततस्त्रिभिः तत्रतुप्रथमेऽध्यायेज्ञानिनोराज्यनिर्वृतिः ६ पुन-
श्चज्ञाननिष्ठेतिप्रियव्रतकथाद्भुता वंशंप्रियव्रतस्यापिनिबोधनृपसत्तम ७ योनारदादात्मविद्यामधिगम्यपुनर्महीम् भुक्त्वाविभज्यपुत्रेभ्यऐ
श्वरंसमगात्पदमिति पूर्वस्कंधांतेउक्तम् प्रियव्रतस्यप्रथममात्मविद्याततोगृहाश्रमः ततःसर्वसंगत्यागेनमोक्षइत्युक्ततत्रविस्मितःपृच्छति

राजोवाच प्रियव्रतोभागवतआत्मारामःकथंमुने गृहेरमतयन्मूलःकर्मबंधःपराभवः १ ननूनंमुक्तसंगा
नांतादृशानांद्विजर्षभ गृहेष्वभिनिवेशोऽयंपुंसांभवितुमर्हति २ महतांखलुविप्रर्षेउत्तमश्लोकपादयोः छाया
निर्वृतचित्तानांनकुटुंबेस्पृहामतिः ३ संशयोऽयंमहान्ब्रह्मन्दारागारसुतादिषु सक्तस्ययत्सिद्धिरभूत्कृष्णेचम
तिरच्युता ४ श्रीशुकउवाच बाढमुक्तंभगवतउत्तमश्लोकस्यश्रीमच्चरणारविंदमकरंदरसआवेशितचेत
सोभागवतपरमहंसदयितकथांकिंचिदंतरायविहताःस्वांशिवतमांपदवींनप्रायेणाहिन्वंति ५

प्रियव्रतोभागवतः अतएवात्मारामः गृहेकथमरमत ननुरमतांकोदोषइतिचेदतआह कर्मणाबंधःपराभवश्चस्वस्वरूपतिरस्कारोयन्मू
लोभवतियद्गृहंमूलंकारणंयस्य १ गृहेपुरतिश्चतत्राभिनिवेशात्स्यात्सचभागवतानामात्मारामाणांनसंभवतीत्याह ननूनमिति २
गृहासक्तिर्हिकुटुंबादिस्पृहयाभवतिसाचतेषांनास्तीत्याह महतामिति उत्तमश्लोकपादयोः छायाकामादिसंतापहारिणीतयानिर्वृतं
चित्तंयेषांतेषांस्पृहायुक्तामतिर्नास्ति ३ दाराद्यासक्तस्यतुमोक्षः श्रीकृष्णेऽस्खलितामतिश्चाभूदितियत् अयंचमहान्संशयइत्या
ह संशयइति ४ अंगीकृत्यपरिहरति बाढमभिनिवेशादिकंनास्तीतिसत्यमेव तथाऽपिविघ्नवशेनतेषांप्रवृत्तिःपूर्वाभ्यासबलेनपुन-
र्निवृत्तिश्चसंगच्छतइत्याह भगवतःश्रीमच्चरणारविंदमकरंदरूपोयोरसस्तस्मिन्नावेशितंचेतोयैस्तेऽपिकेनचिदंतरायेणविघ्नेनविहता-
अपिस्वांशिवतमांपदवींमार्गंनहिन्वंतिनत्यजंतिकाम् भागवताएवपरमहंसास्तेषांदयितस्यप्रियस्यश्रीवासुदेवस्यकथांनत्यजंति ५

प्रियव्रतस्यब्रह्माद्वैर्वांतरायरूपाबभूवेतिसप्रसंगमाह यर्हीत्यादिनाविमुक्तसंगःप्रकृतिंभजस्वेत्यंतेन यर्हिवावहयदाहिवावेति प्रसिद्ध्यादौ हइतिचसःस्वपित्रामनुनाअवनितलपरिपालनायोपामंत्रितोनियुक्तोनैवाभ्यनंदत्नैच्छत् अथहतंदेवभगवानादिदेवोब्रह्मास्वभवनादव ततारेत्यन्वयः उपामंत्रणेहेतुः आम्नाताः राज्ञांशास्त्रेणोक्तायेप्रवराः श्रेष्ठागुणास्तेषांगणस्यैकांतभाजनतयानियताश्रयत्वेन अनिच्छायां हेतुः परमार्थसतत्त्वमात्मायथात्म्यमवगतंतद्येनसतथा अतः ब्रह्मसत्रेणात्मध्यानेनकार्येणदीक्षिष्यमाणःनियमंगृहीष्यन्प्रागपिवासुदे वएवनिरंतरसमाधियोगेनचित्तैकाग्र्येणसमावेशितःसमर्पितःसकलकारकाणामिंद्रियाणांयाःक्रियास्तासांकलापोयेनसः यद्यपितत्पित्रो क्तेनप्रत्याख्येयंतथाऽपितदधिकरणेराज्याधिकारेअसतोऽपिमिथ्याभूतादपिराज्यप्रपंचादात्मनःपराभवमालोचयन्नाभ्यनंदत् ६

यर्हिवावहराजन्सराजपुत्रःप्रियव्रतःपरमभागवतोनारदस्यचरणोपसेवयांऽजसाऽवगतपरमार्थसतत्त्वोब्र-
ह्मसत्रेणदीक्षिष्यमाणोऽवनितलपरिपालनायाम्नातप्रवरगुणगणैकांतभाजनतयास्वपित्रोपामंत्रितोभगवतिवा
सुदेवएवाव्यवधानसमाधियोगेनसमावेशितसकलकारकक्रियाकलापोनैवाभ्यनंदद्यद्यपितदप्रत्याम्नातव्यंतद
धिकरणआत्मनोऽन्यस्मादसतोऽपिपराभवमन्वीक्षमाणः ६ अथहभगवानादिदेवएतस्यगुणविसर्गस्यपरिबृंह-
णानुध्यानव्यवसितसकलजगदभिप्रायआत्मयोनिरखिलनिगमनिजगणपरिवेष्टितःस्वभवनादवततार ७ स-
तत्रतत्रगगनतलउडुपतिरिवविमानावलिभिरनुपथममरपरिवृढैरभिपूज्यमानःपथिपथिचवरूथशःसिद्धगंधर्व
साध्यचारणमुनिगणैरुपगीयमानोगंधमादनद्रोणीमवभासयन्नुपससर्प ८ तत्रहवाएनंदेवर्षिर्हंसयानेनपितरं
भगवंतंहिरण्यगर्भमुपलभमानःसहसैवोत्थायार्हणेनसहपितापुत्राभ्यामवहितांजलिरुपतस्थे ९

गुणविसर्गस्यगुणसृष्टेःपरिबृंहणंसमृद्धिस्तदनुचिंतयाव्यवसितःसकलजगतामभिप्रायोयेनसः यथाराज्ञाचारैर्मंडलेश्वराणामभिप्रायोनि श्चीयतेतद्वत् अखिलैर्निगमैर्मूर्तिमद्भिर्वेदैर्निजगणैश्चमरीच्यादिभिःपरिवृतःसत्यलोकादवतीर्णः ७ सचब्रह्मातत्रतत्रउडुपति- श्चंद्रइवप्रकाशमानोगंधमादनस्यद्रोणींदरीमवभासयन्नुपससर्पेत्यन्वयः अमरपरिवृढैर्देवेंद्रादिभिः ८ हंसयानेनोपलक्षणेनएनंपि तरमुपलभमानःमत्पिताऽयमितिलक्षयन्पितापुत्राभ्यांमनुप्रियव्रताभ्यांसहनारदः कृतांजलिःसन्सहसैवाभ्युत्थायार्हणेनपूजयासहो पतस्थेतुष्टाव प्रियव्रतंतदामंदरद्रोण्यांनारदः उपदिशतिमनुश्चतंनेतुमागतोऽस्तीतिज्ञातव्यम् ९ ७ ७ ७

हेभारत भगवानादिपुरुषोब्रह्माऽपिप्रियव्रतमितिहोवाचेत्यन्वयः तेननारदेनोपनीतमर्हणंयस्यसः सूक्तवाकेनयथोचितवाक्येन अतिशयेनउदितावर्णितागुणगणाःस्रजयाःसर्वोत्कर्षाश्चयस्य १० प्रवृत्तिनिष्ठंमद्वाक्यंप्रतिकूलंमत्वामय्यसूयांकरिष्यतीतिशंकमानोनाहमेवंवदामिकिंतुमन्मुखेनहरिरेवत्वामाज्ञापयतीतिवदन्प्रवृत्तिनिवृत्तिरहस्यमाह निबोधेतिनवभिः ऋतंसत्यम् अप्रमेयंदेवमसूयितुंदोषारोपेणद्रष्टुंनार्हसि तेतववततःतातः एषःत्वद्गुरुश्चमहर्षिःदिष्टमादिष्टमाज्ञांविवशा अस्वतंत्राःसंतोवहामः ११ विवशत्वमेवाहचतुर्भिः नेतितस्यकृतंतेननिर्मितंतनुभृज्जीवःतपआदिभिर्विहंतुमन्यथाकर्तुंनविभूयात्प्रभुर्नभवेत्मनीषयाप्रामादिबुद्धिबलेनपरतः बलवदाश्रयात् १२ तत्रदेहयोगेतावत्पारतंत्र्यंप्रसिद्धमित्याह भवायेति भवोजन्म भवाद्यर्थमव्यक्तेनेश्वरेणादिष्टंदत्तंदेहयोगंजनताजीवसमूहः

भगवानपिभारततदुपनीतार्हणःसूक्तवाकेनातितरामुदितगुणगणावतारस्रजयःप्रियव्रतमादिपुरुषस्तंस-
दयहासावलोकइतिहोवाच १० श्रीभगवानुवाच निबोधतातेदमृतंब्रवीमिमाऽसूयितुंदेवमर्हस्यप्रमे
यम् वयंभवस्तेततएषमहर्षिर्वहामसर्वेविवशायस्यदिष्टम् ११ नतस्यकश्चित्तपसाविद्ययावानयोगवीर्येणम
नीषयावा नैवार्थधर्मैःपरतःस्वतोवाकृतंविहंतुंतनुभृद्विभूयात् १२ भवायनाशायचकर्मकर्तुंशोकायमोहाय
सदाभयाय सुखायदुःखायचदेहयोगमव्यक्तदिष्टंजनताऽङ्गधत्ते १३ यद्वाचितंत्यांगुणकर्मदामभिःसु-
दुस्तरैर्वत्सवयंसुयोजिताः सर्वेवहामोबलिमीश्वरायप्रोतानसीवद्विपदेचतुष्पदः १४ ईशाऽभिसृष्टंह्यवरुं-
ध्महेऽङ्गदुःखंसुखंवागुणकर्मसंगात् आस्थायतत्तद्यदयुंक्तनाथश्चक्षुष्मतांधाइवनीयमानाः १५

सदाधत्तेनत्वन्यथाकर्तुंशक्नोति अंगहेप्रियव्रत १३ कर्मकरणेऽपिपारतंत्र्यमाह यद्वाचीतियस्यवाचिवेदलक्षणायांतत्यांदामन्याम् गुणाःसत्वादयः तत्पूर्वकाणिचयानिकर्माणितन्निबंधनैर्दामभिर्ब्राह्मणादिशब्दैःसुदुस्तरैःसुदृढैः हेवत्सवयंसर्वेसुयोजिताःनिबद्धाःसंतस्तस्मैईश्वरायबलिंवहामःतदिच्छयाकर्मकुर्मः नसिनासिकायांप्रोताबद्धाःसंतश्चतुष्पदोबलीवर्दायथाद्विपदेपुरुषाय १४ भोगेषुपारतंत्र्यमाह ईशेतिईश्वरेणअभिसृष्टंदत्तमेव अंगहेप्रियव्रत अवरुंध्महेस्वीकुर्मः यथास्वामिनादत्तमेवकाणिशादिबलीवर्दाभक्षयंतिनस्वेच्छयातद्वत् नचैवंवैषम्यमीश्वरस्ययतोगुणकर्मसंगान्नाथोयद्यद्देवतिर्यगादिलक्षणंदेहमयुंक्तयोजितवान्तत्तदास्थायस्वीकृत्ययथांऽधाःचक्षुष्मताछायातपंवानीयमानाःसंतः १५

नन्वेतत्सर्वमविदुषएवनत्वात्मविदइत्याशंक्याह मुक्तोऽपीतियावत्प्रारब्धंकर्मतावत् यथास्वप्नेअनुभूतंप्रतियातनिद्रः गतनिद्रः अभिमानशू
न्यएवानुस्मरति तर्हिभोगवासनयापुनर्जन्मभवेत्तत्राह किंतुदेहांतरारंभकान्गुणान्कर्माणिवासनाश्चनवृंक्तेनसंभजते १६ ननुगृहेव
र्तमानस्यभोगान्भुंजानस्यकुतोऽभिमानाभावोमोक्षोवा अतस्तत्त्यागेनवनवासएवयुक्तस्तत्राह भयंसंसारःस्यादेवप्रमत्तस्य अजितें-
द्रियस्य वनेष्वपितसंगभयाद्वनाद्वनांतरंगच्छतोपीत्यर्थः सहैवषट्सपत्नाःशत्रवोमनोबुद्धींद्रियाणिचयस्यसतथाभूतएववनेष्वपियतअ
स्तेबुधत्वेनजितेंद्रियत्वादात्मरतेःआत्मारामस्य अवद्यंरागादिदोषंकिंकरोतिनकरोत्येव १७ ननुगृहेवसतःपुरुषस्यरागादयःसंभवंति-

मुक्तोपितावद्बिभृयात्स्वदेहमारब्धमश्नन्नभिमानशून्यः यथाऽनुभूतंप्रतियातनिद्रः किंत्वन्यदेहायगुणान्न
वृंक्ते १६ भयंप्रमत्तस्यवनेष्वपिस्याद्यतःसआस्तेसहषट्सपत्नः जितेंद्रियस्यात्मरतेर्बुधस्यगृहाश्रमः
किंनुकरोत्यवद्यम् १७ यःषट्सपत्नान्विजिगीषमाणोगृहेषुनिर्विश्ययतेतपूर्वम् अत्येतिदुर्गाश्रितऊर्जि
तारीन्क्षीणेषुकामंविचरेद्विपश्चित् १८ त्वंत्वब्जनाभांघ्रिसरोजकोशदुर्गाश्रितोनिर्जितषट्सपत्नः भुंक्ष्वेहभो
गान्पुरुषातिदिष्टान्विमुक्तसंगःप्रकृतिंभजस्व १९ श्रीशुकउवाच इतिसमभिहितोमहाभागव
तोभगवतस्त्रिभुवनगुरोरनुशासनमात्मनोलघुतयाऽवनतशिरोधरोबाढमितिसबहुमानमुवाह २०

ननुवनइत्याशंक्याह यइति यःषट्वैरिणःषडिंद्रियाणिविजिगीषमाणःसपूर्वंगृहेषुस्थित्वातेषामत्यंतंनिरोधमकुर्वन् जेतुंयतेतक्षीणे
ष्वरिषुकामंगृहेऽन्यत्रवाविचरेत् यतोलोकेऊर्जितारीन् दुर्गाश्रितएवात्येतिजयति पश्चात्दुर्गेवाऽन्यत्रवावर्ततेयुत्स्येतेतिपाठेप्रहरेदि
त्यर्थः १८ इदंचगृहदुर्गाश्रयणंप्राकृतानांत्वंतु अब्जनाभस्यांघ्रिसरोजकोशएवदुर्गंतदाश्रितअतएवनिर्जितषट्सपत्नश्चतथाऽ
पिपुरुषेणेश्वरेणातिदिष्टान्दत्तान्भोगांस्तावत्भुंक्ष्वपश्चाद्विमुक्तसंगःसन्प्रकृतिंस्वरूपंभजस्वआत्मनिष्ठोभवेत्यर्थः १९ आ-
त्मनस्ततोलघुतयाअल्पतयातच्छासनमंगीचकार यद्वा आत्मनोयदनुशासनंतत् अलघुतयागौरवेणबाढंतथाकरिष्यामीति-
अवनतकंधरःसन्जग्राह २० ७ ७ ७ ७ ७ ७

मनुनासंतुष्टेनउपकल्पितापूजायस्यप्रियव्रतस्ययोगभ्रंशात् नारदस्यचशिष्यनाशात्कुटिलमीक्षणंसंभवतितत्तुनास्तीत्याह अविषमं- अ०
यथातथातयोरभिसमीक्षमाणयोःसतोः आत्मनःसम्यगवस्थानम् अवाङ्मनसंवाङ्मनसयोरविषयंक्षयंनिवासंजगाम पाठांतरे अवा १
क्वाचामगोचरंकथंचिन्मनसः क्षयंविषयमतः अव्यवहृतंव्यवहारशून्यंब्रह्मनिवृत्तंप्रवर्तयन् व्यवहाराद्विषण्णःसन् व्यवहारातीतंस्व-
रूपंचिंतयन्नंतर्हितइत्यर्थः २१ पुत्रंराज्येऽभिषिच्यवनंयास्यामीत्येवंयोमनोरथः सपरेणब्रह्मणैवप्रतिसंधितः संपादितोयस्यसः
नारदस्यानुमतेनराज्येस्थापयित्वाअतिविषमोदुस्तरोयोविषयविषजलाशयोगृहंतस्य आशादिक्प्रवृत्तिवासनाभोगेच्छावातस्याः

भगवानपिमनुनायथावदुपकल्पितापचितिःप्रियव्रतनारदयोरविषममभिसमीक्षमाणयोरात्मसमवस्थानम
वाङ्मनसंक्षयमव्यवहृतंप्रवर्तयन्नगमत् २१ मनुरपिपरेणैवंप्रतिसंधितमनोरथःसुरर्षिवरानुमतेनात्मजम-
खिलधरामंडलस्थितिगुप्तये आस्थाप्यस्वयमतिविषमविषयविषजलाशयाशायाउपरराम २२ इतिहवाव-
सजगतीपतिरीश्वरेच्छयाऽधिनिवेशितकर्माधिकारोऽखिलजगद्बंधध्वंसनपरानुभावस्यभगवतआदिपुरुष-
स्यांघ्रियुगुलानवरतध्यानानुभावेनपरिरंधितकषायाशयोऽवदातोऽपिमानवर्द्धनोमहतांमहीतलमनुशशास
२३ अथचदुहितरंप्रजापतेर्विश्वकर्मणउपयेमेबर्हिष्मतींनामतस्यामुहवावआत्मजानात्मसमानशीलगुणक
र्मरूपवीर्योदारान् दशभावयांबभूवकन्यांचयवीयसीमूर्जस्वतींनाम २४ आग्नीध्रेध्मजिह्वयज्ञबाहुमहावी
रहिरण्यरेताघृतपृष्ठसवनमेधातिथिवीतिहोत्रकवयइतिसर्वएवाग्निनामानः २५ एतेषांकविर्महावीरःसव
नइतित्रयआसन्नूर्ध्वरेतसस्तआत्मविद्यायामर्भभावादारभ्यकृतपरिचयाःपारमहंस्यमेवाश्रममभजन् २६

उपरतोऽभूत् २२ यत्स्पष्टंगृहेकथमरमततत्रोक्तमुत्तरमुपसंहरति इतिहवावइत्थमेवहि अधिनिवेशितःप्रापितः कर्माधिकारोयस्य-
अखिलस्यजगतोबंधध्वंसनःपरोऽनुभवोयस्यतस्ययदंघ्रियुगुलंतस्यानवरतंध्यानंतदनुभावेनपरिरंधितकषायोदग्धरागादिमलआ
शयोयस्य अतःअवदातःशुद्धोऽपिमहतांब्रह्मादीनामाज्ञापालनेनमानवर्द्धनः २३ उइतिविस्मये हइतिप्रसिद्धौवावेतिनिश्चयेआ-
त्मनःसमानैःशीलादिभिरुदारान्महतोदशपुत्रान्जनयामास २४ तानाह आग्नीध्रःइध्मजिह्वःयज्ञबाहुःमहावीरःहिरण्यरेताःघृ ३
तपृष्ठःसवनःमेधातिथिःवीतिहोत्रःकविश्चेति अग्नीनांनामानियेषांते २५ अर्भभावात्बाल्यादारभ्य २६ ७ ७

तस्मिन् पारमहंस्याश्रमेश्रीमच्चरणारविंदयोरविरतस्मरणेनाविगलितमखंडितोयःपरमोभक्तियोगस्तस्यानुभावेनविशोधितांतःकरणेप्रतीतोयोभगवान्तस्मिन्नात्मनः त्वंपदार्थस्यतादात्म्यम् अविशेषेणविशेषोदेहाद्युपाधिः तदपोहेन प्रापुः २७ २८ उपशमाश्रयेषुसत्स्व-दशकोटिभिरेकमर्बुदंएतादृशानिवर्षाणामेकादशार्बुदानिजगतींबुभुजइत्यन्वयः राज्ञोधर्मपालनंविषयभोगप्रभावैश्चाव्यंतत्रानायासे-नैवधर्मपालनमाह अव्याहताअखिलाःपुरुषकाराःपौरुषाणियस्मात्तेनसारेणबलेनसंभृतौपूर्णौदोर्दंडौतयोर्युगुलंतेनापीडितआकृष्टो-मौर्वीगुणस्तस्यस्तनितंटंकारः तेनैवयुद्धंविनाविरमितानिरस्ताधर्मप्रतिपक्षायेन भोगातिशयमाह बर्हिष्मत्याःस्वभार्यायाःअनुदिनमेध-

तस्मिन्नुह वाउपशमशीलाःपरमर्षयःसकलजीवनिकायावासस्यभगवतोवासुदेवस्यभीतानांशरणभूतस्यश्रीमच्चरणारविंदाविरतस्मरणाविगलितपरमभक्तियोगानुभावेनपरिभावितांतर्हृदयाधिगतेभगवतिसर्वेषांभूतानामात्मभूतेप्रत्यगात्मन्येवात्मनस्तादात्म्यमविशेषेणसमीयुः २७ अन्यस्यामपिजायायांत्रयःपुत्राआसन्उत्तमस्तामसोरैवतइतिमन्वंतराधिपतयः २८ एवमुपशमायनेषुस्वतनयेष्वथजगतीपतिर्जगतीमर्बुदान्येकादशपरिवत्सराणामव्याहताखिलपुरुषकारसारसंभृतदोर्दंडयुगुलापीडितमौर्वीगुणस्तनितविरमितधर्मप्रतिपक्षोबर्हिष्मत्याश्चानुदिनमेधमानप्रमोदप्रसरणयौषिण्यव्रीडाप्रमुषितहासावलोकरुचिरक्ष्वेल्यादिभिःपराभूयमानविवेकइवानवबुध्यमानइवमहामनाबुभुजे २९ यावदवभासयतिसुरगिरिमनुपरिक्रमन्भगवानादित्योवसुधातलमर्द्धेनैवप्रतपत्यर्द्धेनावच्छादयति तदाहि भगवदुपासनोपचितातिपुरुषप्रभावस्तदनभिनंदन्समजवेनरथेनज्योतिर्मयेनरजनीमपिदिनंकरिष्यामीतिसप्तकृत्वस्तरणिमनुपर्यक्रामत्द्वितीयइवपतंगः ३०

मानैःप्रमोदादिभिः पराभूयमानविवेकइव अतएवविषयासक्त्याआत्मानमनवबुध्यमानइवबुभुजे तत्रप्रमोदः पतिंदृष्ट्वाहर्षः ततः-प्रसरणमभ्युत्थानादिलीलाततोयौषिण्यंयोषित्स्वभावकृतशृंगारानुभावप्रकाशनम् ततोव्रीडयाप्रमुषिताःसंकोचिताहासावलोकाः ततोरुचिरक्ष्वेल्यादयःपरिहासवाक्यादीनितैः २९ प्रभावातिशयमाह यावद्वसुधातलंलोकालोकपर्यंतमवभासयतिमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्नादित्यः तस्मिन्नर्द्धेनैवोपलक्षितंप्रतपतिप्रकाशयति अर्द्धेनचावच्छादयतितमसाआवृणोति तदाद्वितीयःपतंगःसूर्यइवपर्यक्रामत् नचेद-मसंभावितंयतोभगवदुपासनेनोपचितःअतिपुरुषःपुरुषानतिक्रांतःप्रभावोयस्य ३० ७ ७ ७

येवैउह अतिप्रसिद्धास्तस्यरथचक्राग्रकृताःपरिखातागर्ताःयतःयैरेवकृतास्ते ३१ तानाह तेषांपरिमाणंशृणुविशेषःपूर्वस्ययद्विस्तारमानं उत्तरस्ततोद्विगुणेनविस्तारमानेनेत्येवंसिंधुभ्योबहिःसमंततःउपक्लृप्ताःरचिताः ३२ यथासिंधुभ्योबहिरेकैकशोद्वीपाःएवंद्वीपानामपिबहिःसिंधवइत्याह क्षारोदेति दधिमंडोमथितंदधिएतेसप्तजलधयःसप्तद्वीपानांपरिखाइवाभ्यंतरैतैःसंवेष्टितायेद्वीपाःतैःसमानाविस्तारतःबहिर्नीतःपृथक्असंकीर्णतया ३३ ३४ अहोआश्चर्यराज्ञःसामर्थ्यमितिपरीक्षिदभिप्रायज्ञोभगवान्बादरायणिराह नैवंमिति जिता:

योवाउहतद्रथचरणनेमिकृतपरिखातास्तेसप्तसिंधवआसन्यतएवकृताःसप्तभुवोद्वीपाः ३१ जंबूप्लक्षशाल्मलिकुशक्रौंचशाकपुष्करसंज्ञाः तेषांपरिमाणंपूर्वस्मात्पूर्वस्मात्उत्तरउत्तरोयथासंख्यंद्विगुणमानेनबहिःसमंततउपक्लृप्ताः ३२ क्षारोदेक्षुरसोदसुरोदघृतोदक्षीरोददधिमंडोदशुद्धोदाःसप्तजलधयःसप्तद्वीपपरिखाइवाभ्यंतरद्वीपसमानाएकैकश्येनयथापूर्वंसप्तस्वपिबहिर्द्वीपेषुपृथक्परितउपकल्पितास्तेषुजंबादिषुबर्हिष्मतीपतिरनुव्रतानात्मजानाग्नीध्रेध्मजिह्वयज्ञबाहुहिरण्यरेताघृतपृष्ठमेधातिथिवीतिहोत्रसंज्ञान्यथासंख्येनएकैकस्मिन्नेकमेवाधिपतिंविदधे ३३ दुहितरंचोर्जस्वतींनामोशनसेप्रायच्छद्यस्यामासीत्देवयानीनामकाव्यसुता ३४ नैवंविधःपुरुषकारउरुक्रमस्यपुंसांतदंघ्रिरजसाजितषड्गुणानाम् चित्रंविदूरविगतःसकृदाददीतयन्नामधेयमधुनासजहातिबंधम् ३५ सएवमपरिमितबलपराक्रमएकदातुदेवर्षिचरणानुशयनानुपतितगुणविसर्गसंसर्गेणानिर्वृतमिवात्मानंमन्यमानआत्मनिर्वेदइदमाह ३६ अहोअसाध्वनुष्ठितंयदभिनिवेशितोऽहमिंद्रियैरविद्यारचितविषमविषयांधकूपेतदलमलममुष्यावनितायाविनोदमृगंमांधिग्धिगिति-गर्हयांचकार ३७

षड्गुणाः इंद्रियाणिषडूर्मयोवायैस्तेषामेवंविधःपुरुषकारइतिनचित्रंनासंभावितंयतोविदूरविगतःअंत्यजोपियस्योरुक्रमस्यनामसकृदुच्चारयेद्यःसअधुनातत्क्षणमेवबंधंसंसारम् तन्वमितिपाठेऽप्ययमेवार्थः पाठांतरेतत्त्वंचांडालत्वंजहातिशुद्धोभवतीत्यर्थः ३५ तस्यपराक्रममुपसंहरन्निवृत्तिक्रममाह सएवमितिदेवर्षिचरणयोरनुशयनमुपसत्तिः तदनुपतितोयोगुणविसर्गोराज्यादिप्रपंचः तत्संसर्गेण आत्मनिमनसिनिर्वेदोयस्य ३६ तमाह मयाअसाध्वनुष्ठितंयद्यतोऽभिनिवेशितः तत्तत अलमलंविषयैःविनोदमृगंमर्कटम् ३७ छ छ छ छ छ छ

परदेवतायाः हरेः प्रसादेनाधिगतः प्राप्तोयः आत्मप्रत्यवमर्शोविवेकस्तेननारदस्यपदवींतदुपदिष्टमार्गमेवपुनरनुससारेत्यन्वयः किंकृ-
त्वा अनुगतेभ्यः पुत्रेभ्यइमांपृथ्वींविभज्यभुक्तोभोगोयस्याः तांभार्यांमहाविभूतिः साम्राज्यसंपत् तत्सहितांमहिषींमृतशरीरमिवपरि
त्यज्य तत्रहेतुः हृदिनिहितोनिर्वेदोयेन हृदीत्यस्योत्तरत्राप्यन्वयः हृदिगृहीतोनिश्चितोहरिविहारस्तेनानुभावः त्यागसामर्थ्यंयस्य-
३८ तस्यमहिमोपनिबंधनश्लोकाः पूर्वसिद्धाः कथ्यंतेयथावेदेतदप्येषश्लोकोभवतीतिकोनुकोनामकुर्यात् छायांघ्नन् तमोनिरस्यन्
३९ भूसंस्थानंद्वीपैः कृतंसरिद्गिरिवनादिभिः सीमाचयेनकृताभूतानांनिर्वृत्त्यैस्फुरवायअविवादाय ४० भौमंपातालजंदिव्यंस्वर्गजं

परदेवतायाःप्रसादाधिगतात्मप्रत्यवमर्शेनानुप्रवृत्तेभ्यःपुत्रेभ्यइमांयथादायंविभज्यभुक्तभोगांचमहिषींमृतकमिव
सहमहाविभूतिमपहायस्वयंनिहितनिर्वेदोहृदिगृहीतहरिविहारानुभावोभगवतोनारदस्यपदवींपुनरेवानु-
ससार ३८ तस्यहवाएतेश्लोकाः प्रियव्रतकृतंकर्मकोनुकुर्याद्विनेश्वरम् योनेमिनिम्नैरकरोच्छायांघ्नन्सप्त
सप्तवारिधीन् ३९ भूसंस्थानंकृतंयेनसरिद्गिरिवनादिभिः सीमाचभूतनिर्वृत्त्यैद्वीपेद्वीपेविभागशः ४० भौमंदि
व्यंमानुषंचमहित्वंकर्मयोगजम् यश्चक्रेनिरयौपम्यंपुरुषानुजनप्रियः ४१ इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेपंचमस्कंधेभुवनकोशेप्रियव्रतविजयेप्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुकउवाच एवंपितरिसंप्रवृत्तेतद
नुशासनेवर्तमानआग्नीध्रोजंबुद्वीपौकसःप्रजाऔरसवद्धर्मावेक्षमाणःपर्यगोपायत् १ सचकदाचित्पितृलोक
कामःसुरवरवनिताक्रीडाचलद्रोण्यांभगवंतंविश्वसृजांपतिमाभृतपरिचर्योपकरणआत्मैकाग्र्येणतपस्वी-
आराधयांबभूव २ तदुपलभ्यभगवानादिपुरुषःसदसिगायंतींपूर्वचित्तिंनामाप्सरसमभियापयामास ३

मानुषंमर्त्यलोकजंमहित्वंवैभवंयोनिरयतुल्यंमेनेपुरुषानुजनाविष्णुभक्तास्तएवप्रियायस्येति ४१ इतिपंचमेटीकायांप्रथमोऽध्यायः
१ द्वितीयेप्रोक्तमाग्नीध्रचरित्रंस्त्रैणसंमतम् पत्न्यांहिपूर्वचित्त्यांयोनाभिमुख्यानजीजनत् १ अस्मिन्वंशेप्रसिद्धोऽयमाग्नीध्रः स्त्रैण
पुंगवः विहसन्निवतस्येदंचरितंमुनिरब्रवीत् २ जंबुद्वीपमोकोयासांताःप्रजाःपुत्रवत्पालयामास धर्मावेक्षमाणः धर्ममवेक्षमाणइ-
त्यर्थः १ पितृलोककामःपुत्रकामः सुरवराणांवनितास्तासामाक्रीडाचलोमंदरःतस्यद्रोण्यामाभृतानिसंपादितानिपरिचर्योपकर
णानिपुष्पादीनियेन २ तदुपलभ्यज्ञात्वाब्रह्मा अभियापयामास संभोगार्थंप्रस्थापयामास ३ छ छ छ

साचतदाश्रमोपवनमुपबभ्रामेत्यन्वयः रमणीयत्वमेवाह विविधाश्चनिबिडाश्चयेविटपिनस्तेषांविटपाः तेषांनिकरास्तैः संश्लिष्टाःपुरट
लताःस्वर्णवल्यः तास्वारूढाः स्थलविहंगामयूरादयस्तेषांमिथुनैः प्रोच्यमानाभिः श्रुतिभिः उच्चार्यमाणैः षड्जादिस्वरैः प्रतिबोध्यमानायेः
सलिलकुक्कुटादयस्तैर्विचित्रंयथातथोपकूजितानादिताअमलाजलाशयास्तेषुकमलानितेषामाकरमुपवनम् ४ सुललितेगमनेयेपद
विन्यासास्तैर्गतौविलासोयस्याः चकारस्तस्याश्चेत्येकवाक्यत्वाय रवणरवणेति ध्वनिंकुर्वतोरुचिरस्यचरणाभरणस्यस्वनम् आमी
लिते नयनेएवनलिनमुकुलेतयोःयुगुलमीषद्विकचय्यकिंचिदुन्मील्यव्यचष्टददर्श ५ तामेवदेवींमकरध्वजस्यवशमुपनीतःसन् ज

साचतदाश्रमोपवनमतिरमणीयंविविधनिबिडविटपिविटपनिकरसंश्लिष्टपुरटलतारूढस्थलविहंगममिथुनैः
प्रोच्यमानश्रुतिभिःप्रतिबोध्यमानसलिलकुक्कुटकारंडवकलहंसादिभिर्विचित्रमुपकूजितामलजलाशयकम
लाकरमुपबभ्राम ४ तस्याःसुललितगमनपदविन्यासगतिविलासायाश्चानुपदंरवणरवणायमानरुचिर-
चरणाभरणस्वनमुपाकर्ण्यनरदेवकुमारःसमाधियोगेनामीलितनयननलिनमुकुलयुगुलमीषद्विकचय्यव्य-
चष्ट ५ तामेवाविदूरेमधुकरीमिवसुमनसउपजिघ्रतींदिविजमनुजमनोनयनाल्हादुदुघैर्गतिविहारविनयाव
लोकसुस्वराक्षरावयवैर्मनसिनृणांकुसुमायुधस्यविदधतींविवरम् ६ निजमुखविगलितामृतासवसहास-
भाषणामोदमदांधमधुकरनिकरोपरोधेनद्रुतपदविन्यासेनवल्गुस्पंदनस्तनकलशकबरभाररशनांदेवींतदव
लोकनेनविवृतावसरस्यभगवतोमकरध्वजस्यवशमुपनीतोजडवदितिहोवाच ७

डवदितिहवक्ष्यमाणानुदशश्लो
कानुवाच जाड्यानुकरणंचवैदग्ध्येनतदृशीकारार्थंदिविजानांदेवानांमनुजानांचयानिमनांसिनयनानिचतेषामाल्हाददुघैर्गत्यादि-
भिः नृणांमनसिकामस्यविवरंप्रवेशद्वारंविदधतींगतिश्चविहारश्चक्रीडाविनययुक्तोऽवलोकश्चसुस्वराण्यक्षराणिचअवयवा-
श्चनेत्रादयस्तैः ६ निजमुखाद्विगलितममृतमिवस्वादु आसवइवमादकंचयत्सहासंभाषणंतस्मिन् आमोदोनिश्वासगंधःतेन
मदांधायेमधुकरनिकरास्तैरुपरोधः आवरणंतेनभयात्द्रुतःशीघ्रोयःपदविन्यासःतेनवल्गुस्पंदनंकिंचिच्चलनंस्तनकलशयोः- ५
कबरभाररशनायांचयस्यास्ताम् तस्यावलोकनेनविवृतावसरस्यदत्तावकाशस्य ७ ६ ६ ६

कात्वंशैलेगिरावस्मिन्किंचिकीर्षसि मुनिवर्येत्यादिपुंस्त्वेनसंबोधनादिजाड्यानुकरणार्थम् हेमुनिवर्य नूनंभगवतःपरदेवताभूतस्यमा
याऽसि भ्रुवावालक्ष्यआह हेसुहृत्सखेवविज्येनिर्गुणेधनुषीबिभर्षिकिमात्मनोऽर्थंतवैवाभ्यांकिंकार्यमस्तिकिंवाप्रमत्तान् अजितेंद्रिया
न्मृगतुल्यानस्मदादीन्मृगयसेतान्वशीकर्तुंधनुषीधारयसीत्यर्थः ८ कटाक्षावालक्ष्याह बाणाविमौशतपत्रेनेत्रकमलेतएवपत्राणिपि
च्छानिययोःशांतौविभ्रमेणमंथरौपुंखवाभ्यांविनाऽपिरुचिरौपत्रतयाकल्पितनेत्राभ्यांपरभागस्यपुंखस्थानीयस्याभावात् अतितिग्मौ-
तीक्ष्णौदंतौअग्रभागौययोस्तौकस्मैप्रयोक्तुमिच्छसीतिनविद्मःअतोभयादेतावत्प्रार्थयामहेतवायंविक्रमोऽस्माकंक्षेमायास्तु ९ तदं-
गपरिमललोभेनानुगच्छतोभ्रमरानालक्ष्याह शिष्याइति अजस्रंसंततंयुष्मत्शिखातोविलुलिताविगलिताःसुमनसामभितोवृष्टीः
गलितानिकुसुमानिभजंतीत्यर्थःशुद्धत्वेनोपमावेदशाखाइवेति १० नूपुरस्वनमाकर्ण्याह वाचमिति तुभ्यंतवच्चरणगतपंजरयोः नू

कात्वंचिकीर्षसिचकिंमुनिवर्यशैलेमायाऽसिकाऽपिभगवत्परदेवतायाः विज्येबिभर्षिधनुषीसुहृदात्मनोऽ
र्थेकिंवामृगान्मृगयसेविपिनेप्रमत्तान् ८ बाणाविमौभगवतःशतपत्रपत्रौशांतावपुंखरुचिरावतितिग्मदंतौ क-
स्मैयुयुंक्षसिवनेविचरन्नविद्मःक्षेमायनोजडधियांतवविक्रमोऽस्तु ९ शिष्याइमेभगवतःपरितःपठंतिगायंति
सामसरहस्यमजस्रमीशम् युष्मच्छिखाविलुलिताःसुमनोभिवृष्टीःसर्वेभजंत्यृषिगणाइववेदशाखाः १० वाचंपरं
चरणपंजरतित्तिरीणांब्रह्मन्नरूपमुखरांशृणवामतुभ्यम् लब्धाकदंबरुचिरंकविटंकबिंबेयस्यामलातपरिधिःक्व
चवल्कलंते ११ किंसंभृतंरुचिरयोर्द्विजशृंगयोस्तेमध्येकृशोवहसियत्रदृशिःश्रितामे पंकोरुणःसुरभिरात्मवि
षाणईदृक्येनाश्रमंसुभगमेसुरभीकरोषि १२ पुरयोस्तित्तिरीणामंतर्गतरत्नानांकेवलंवाचंशृणुमः कथंभूताम् अरूपाअ
दृष्टवक्त्रकामुखराअतिप्रकटाचतांचतांचपीतंपरिधानंवस्त्रंनितंबकांतित्वेनप्रकल्प्याह कदंबकुसुमस्यरुचिर्दीप्तिः अंकविटंकबिंबे
चनितंबस्यसुंदरमंडलेक्वलब्धा पाठांतरे अंगेतिसंबोधनम् मेखलामालक्ष्याह यस्यामलातपरिधिर्वर्तते वस्त्रंनितंबकांतित्वेनप्रक
ल्प्यवस्त्रमदृष्ट्वैवपृच्छति क्वचतेवल्कलमिति ११ स्तनावालक्ष्याह शृंगयोःस्तनयोःकिंसंभृतंकिंपूर्णमस्तिमनोहरंकिंचिदस्तीत्येता
वत्तुजानामि यतोमध्येऽकृशोऽपित्वंकृच्छ्रेणवहसि धारयसि यत्रचमेदृशिर्दृष्टिःश्रितासंलग्नाऽस्ति अन्यथेदंहृदयंनघटतेइतिभावः
स्तनगतंकुंकुममालक्ष्याह पंकोऽरुणआत्मनस्तवविषाणेईदृक् अत्यपूर्वः कुतइत्यतआह येनपंकेन आश्रमंसुरभीकरोषिसुगंधयुक्तंक
रोषीति १२

लोकंस्थानं यत्रत्योजनः उरसाइत्यमपूर्वावयवौबिभर्ति मनसउन्नयनौ क्षोभकौ पाठांतरेइत्थंभूतलक्षणेतृतीयावक्त्रेणचवक्रभ्रुतंबिभर्ति किं
तदाह रसोमधुरालापः रासोविलासस्ताभ्यांसहितासुधा अधरामृतमादिशब्दात् स्मितनर्मादि १३ कावातवलोके आत्मनोदेहस्यवृत्ति
राहारः अंगहेसरवेअदनाच्चर्वणात् हविरितितत्संबंधीगंधोवाति आगच्छति इतितांबूलाभिप्रायम् अदनाद्धविरंगभातीतिपाठेममता
वद्भोजनात् बहिर्भूतेवदृत्तिर्भातीत्यर्थः यतस्त्वंविष्णोः कलाऽसिविष्णुश्चनाश्नाति अनश्नन्नन्यो अभिचाकशीतिइतिश्रुतेः विष्णोःक
लाऽसीत्यत्रहेतुः तवकर्णौविष्णोरिवानिमिषोन्मकरौअनिमिषौरत्ननेत्रत्वेननिमिषशून्यौउल्लसंतौमकरोतदाकारेकुंडलेययोः तौकिंच
तवमुखंसरइत्सरइव तदेवाह उद्विग्नंचंचलंमीनयुगुलमिवनेत्रद्वयंयस्मिन् द्विजाः दंताः तेषांपंक्त्याशोचिः शोभायस्मिन् सरसि

लोकंप्रदर्शयसकृदुत्तमतावकंमेयत्रत्यइत्थमुरसाऽवयवावपूर्वौ अस्मद्विधस्यमनउन्नयनौविभर्तिवक्रभ्रुतं
सरसरासंसुधादिवक्त्रे १३ कावात्मवृत्तिरदनाद्धविरंगवातिविष्णोःकलास्यनिमिषोन्मकरौचकर्णौ उद्वि
ग्नमीनयुगुलंद्विजपंक्तिशोचिरासन्नभृंगनिकरंसरइन्मुखंते १४ योऽसौत्वयाकरसरोजहतःपतंगोदिक्षु
भ्रमन्भ्रमतएजयतेऽक्षिणीमे मुक्तंनतेस्मरसिवक्रजटावरूथंकष्टोऽनिलोहरतिलंपटएषनीवीम् १५ रूपं
तपोधनतपश्चरतांतपोघ्नंह्येतत्तुकेनतपसाभवतोपलब्धम् चर्तुंतपोर्हसिमयासहमित्रमह्यंकिंवाप्रसीदति
सवैभवभावनोमे १६ नत्वांत्यजामिदयितंद्विजदेवदत्तंयस्मिन्मनोदृगपिनोनवियातिलग्नम् मांचारु
शृंग्यर्हसिनेतुमनुव्रतंतेचित्तंयतः प्रतिसरंतुशिवाःसचिव्यः १७

तुद्विजाराजहंसाः आसन्नोभृंगनिकरइवकेश-
स्तोमः परिमललुब्धभृंगस्तोमोवायस्मिन् १४ पतंगः कंदुकः भ्रमतः भ्रमच्चित्तस्यमेअक्षिणीएजयतेचंचलतांनयति वक्रकेश
समूहंमुक्तबंधनंनस्मरसिनसंभालयसि किंकष्टः धूर्तोनीवींहरति एतन्नस्मरसिकिम् १५ उपलब्धंप्राप्तम् मह्यंममहेमित्रमयासह
तपश्चर्तुमर्हसि किंच सवैभवभावनः संसृतिविस्तारकोब्रह्मामेप्रसीदति त्वांभार्यांकल्पयतीत्यर्थः १६ द्विजदेवेनब्रह्मणाद-
त्तम् दृकूमनश्चलग्नंसत् नापयाति हेचारुशृंगियतस्तेचित्तंतत्रमांत्वदधीनंनेतुमर्हसिसचिव्यस्तवसख्योऽपिशिवा अनुकूलाःस
त्यः मांप्रतिसरंतु अनुवर्तताम् यद्वा एतावत्पर्यंतमेयाःसचिव्यःसख्यःशिवाः फेरवः ताःप्रतिसरंतुनिर्यांतु यद्वा वनवासेसह
चर्योहरिण्यः शिवाःप्रतिसरंतुप्रदक्षिणंगच्छंतु १७ ॰ ॰ ॰ ॰ ॰

ग्राम्येषुवैदग्ध्यंयस्याः १८ बुद्ध्यादीनांहृद्दैक्यम् १९ सूत्वामसूयउपतस्थे अभजत् २० औत्पत्तिकेनैवस्वभावेनसंहननंदृढांगत्वम् २१ कामानांभोगैः अधिअधिकंमन्यमानः श्रुतिभिः वेदोक्तैःकर्मभिः अवारुंधप्रापमादयंतेमोदंते २२ इतिएवंभूताः संज्ञायासांताः परिणीतवंतः २३ इतिपंचमस्कंधेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः २ तृतीयेचरितंनाभेःपरंमंगलमीर्यते यस्ययज्ञेप्रतीतःसन्पुत्रोऽभूद्दृपभोह-

श्रीशुकउवाच इतिललनाऽनुयातिविशारदोग्राम्यवैदग्ध्ययापरिभाषयातांविबुधवधूंविबुधमतिरधिस-
भाजयामास १८ साचततस्तस्यवीरयूथपतेर्बुद्धिशीलरूपवयःश्रियोदार्येणपराक्षिप्तमनास्तेनसहायुतायुतप
रिवत्सरोपलक्षणंकालंजंबुद्वीपपतिनाभौमस्वर्गभोगान्बुभुजे १९ तस्यामुहवाआत्मजान्राजवरआग्नीध्रोनाभि
किंपुरुषहरिवर्षेलावृतरम्यकहिरण्मयकुरुभद्राश्वकेतुमालसंज्ञान्नवपुत्रानजनयत् सासूत्वायसुतान्नवानुव-
त्सरंगृहएवापहायपूर्वचित्तिर्भूयएवाजंदेवमुपतस्थे २० आग्नीध्रसुतास्तेमातुरनुग्रहादौत्पत्तिकेनैवसंहननब-
लोपेताःपित्राविभक्ताआत्मतुल्यनामानियथाभागंजंबुद्वीपवर्षाणिबुभुजुः २१ आग्नीध्रोराजाऽतृप्तकामो
तामप्सरसमेवानुदिनमधिमन्यमानस्तस्याःसलोकतांश्रुतिभिरवारुंधयत्रपितरोमादयंते २२ संपरेतेपितरि
नवभ्रातरोमेरुदुहितॄर्मेरुदेवींप्रतिरूपामुग्रदंष्ट्रींलतांरम्यांश्यामांनारींभद्रांदेववीतिमितिसंज्ञानवोदवहन् २३
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेआग्नीध्रवर्णनोनामद्वितीयोऽध्यायः २ श्रीशुकउवाच
नाभिरपत्यकामोऽप्रजयामेरुदेव्याभगवंतंयज्ञपुरुषमवहितात्माऽयजत १ तस्यहवावश्रद्धयाविशुद्धभावे
नयजतःप्रवर्ग्येषुप्रचरत्सुद्रव्यदेशकालमंत्रर्त्विग्दक्षिणाविधानयोगोपपत्त्यादुरधिगमोऽपिभगवान्भागव
तवात्सल्यतयासुप्रतीकआत्मानमपराजितंनिजजनाभिप्रेतार्थविधित्सयागृहीतहृदयोहृदयंगमंमनोन-
यनानंदनावयवाभिराममाविश्चकार २ रिः १ नाभिराग्नीध्रसुतः अपुत्रयामेरुदेव्याभार्ययासह १ प्रवर्ग्यसंज्ञकेषु
कर्मसुक्रियमाणेषुद्रव्यादयःसप्त येयोगाउपायास्तेषामुपपत्त्यासंपत्त्यादुरधिगमोदुष्प्रापोऽपिभागवतेषुकृपालुतयासुप्रतीकः शोभ
नावयवःसन्नात्मानमाविश्चकार अपराजितंस्वतंत्रम् निजभक्तानांयेऽभिप्रेतार्थास्तेषांविधित्सयागृहीतमाकृष्टंहृदयंचित्तंय-
स्य हृदयंगमंसुरवकरम् यतःमनोनयनान्यानंदयंतियेऽवयवास्तैरभिरामंसुंदरम् २ ७ ७ ७

अथहेत्यादिनिपातबाहुल्यंवाक्यालंकाराय आविष्कृतंभुजानांयुगुलद्वयंचतुष्टयंयेन हिरणमयंतेजोमयंपुरुषेषुविशिष्यतइतितथापुरु-
षोत्तममित्यर्थः अर्हणेनार्घ्येणसहोपतस्थुः अभजन्नित्यन्वयः विलसत् श्रीवत्सएवल्ललामंचिन्हंयस्य दरवरः शंखः वनरुहंपद्मम्
अछूरिचक्रम् अमृतमणिः कौस्तुभः एवमादिभिः उपलक्षितम् ३ स्फुटकिरणायेप्रवरामणयः तन्मयानियानिमुकुटादीन्यं-
गानांभूषणानितैर्विभूषितम् बहुमानेदृष्टांतः अधनाइवोत्तमधनंनिधिम् ४ अर्हसीत्यादिनानिगदेनस्तुवंति हेअर्हत्तमपरि
पूर्णोऽपित्वमनुपथानांभृत्यानामस्माकमर्हणंमुहुः स्वयमेवस्वीकर्तुमर्हसिनतुवयंस्तोतुंशक्ताइत्याहुः नमोनमइत्येतदेवास्मा

अथहतमाविष्कृतभुजयुगुलद्वयंहिरणमयंपुरुषविशेषंकपिशकौशेयांबरधरमुरसिविलसत्श्रीवत्सल
लामंदरवरवनरुहवनमालाऽछूर्यमृतमणिगदादिभिरुपलक्षितम् ३ स्फुटकिरणप्रवरमुकुटकुंडलक
टककटिसूत्रहारकेयूरनूपुराद्यंगभूषणविभूषितमृत्विक्सदस्यगृहपतयोऽधनाइवोत्तमधनमुपलभ्यस-
बहुमानमर्हणेनावनतशीर्षाणउपतस्थुः ४ ऋषयऊचुः अर्हसिमुहुरर्हत्तमार्हणमस्माकमनुप-
थानांनमोनमइत्येतावत्सदुपशिक्षितंकोऽर्हतिपुमान्प्रकृतिगुणव्यतिकरमतिरनीशईश्वरस्यप्रकृतिपुरुष
योरर्वाक्तनाभिर्नामरूपाकृतिभीरूपनिरूपणम् ५ सकलजननिकायवृजिननिरसनशिवतमप्रवरगुणग
णैकदेशकथनादृते ६ परिजनानुरागविरचितशबलसंशब्दसलिलसितकिसलयतुलसिकादूर्वांकुरैरपि-
संभृतयासपर्ययाकिलपरमपरितुष्यसि ७

कंसद्भिरुपशिक्षितम् त्वद्रूपस्यदुर्ज्ञेयत्वात् तदेवाहुः कोऽर्हतीति प्रकृतिगु-
णानांव्यतिकरः प्रपंचस्तस्मिन्नेवमतिर्यस्य अतएवानीशः प्रकृतिपुरुषयोः परस्य अतएवईश्वरस्य अर्वाक्तनाभिस्त्वामस्पृशंतीभिः प्र
पंचांतर्गताभिः नामचरूपंच आकृतिश्चआकारस्ताभिस्तवस्वरूपनिरूपणंकर्तुंकोनामपुमानर्हति ५ सर्वथैतन्मात्रमेवार्हति नाधिकमि
त्याहुः सकलजननिकायस्य वृजिनंनिरस्यंतीतितथाशिवतमाः प्रवराश्चयेगुणगणास्तेषामेक देशस्तस्यकथनाद्विनाअधिकंनार्हति
६ वाङ्मनसाऽगोचरोऽपित्वंभक्तानांसुखाराध्यएवेत्याहुः हेपरमपरिजनैरनुरागेणविरचितायेशबलसंशब्दाः गद्गदाक्षरस्तुतयः स
लिलंचसिताः किसलयाश्चशुद्धपल्लवाः शिलेतिपाठेशिलंकुशादिमंजरी एवमादिभिः संभृतयासंपादितयापूजयापरितुष्यसि ७

अथेतिप्रकारांतरे अन्यथातु अनयाइज्यययायागेनापिउरुभारभरया अनेकांगसमृद्ध्याऽपिभवतः समुपचितमपेक्षितंप्रयोजनंनैवपश्या मः ८ अत्रहेतुः आत्मनःस्वतएवअनुसवनंसर्वदा अंजसासाक्षात् बोभूयमानाअतिशयेनभवंतोयेऽशेषाःपुरुषार्थास्तेस्वरूपंयस्यप रमानंदस्य नचैवंसत्यपियागानर्थक्यमित्याहुः किंत्विति सकामानामस्माकमेवैतदुपपद्यतेनतवेत्यर्थः ९ स्वोपयोगमेवप्रदर्शयंति त द्यथेति परमेभ्योऽपिपरमपुरुषप्रकर्षयुक्तयाकरुणया उपकल्पयिष्यन् संपादयिष्यन् चकारात् कामितंचनापचितः अनपचितः- अपूजितएवपूजाऽनपेक्षत्वात्स्वयमेवोपलक्षितः दृष्टोऽसिइतरवत् सापेक्षवत् १० यद्यपित्वंवरान्दातुमाविर्भूतोऽसितथाऽपिहे

अथानयाऽपिनभवतइज्ययोरुभारभरयासमुचितमर्थमिहोपलभामहे ८ आत्मनएवानुसवनमंजसाबो-
भूयमानाशेषपुरुषार्थस्वरूपस्यकिंतुनाथाशिषआशासानामेतदभिसंराधनमात्रंभवितुमर्हति ९ तद्यथाबालि
शानांस्वयमात्मनःश्रेयःपरमविदुषांपरमपरमपुरुषप्रकर्षकरुणयास्वमहिमानंचापवर्गाख्यमुपकल्पयिष्यन्-
स्वयंनापचितएवेतरवदिहोपलक्षितः १० अथायमेववरोह्यर्हत्तमयर्हि बर्हिषिराजर्षेर्वरदर्षभोभगवान्निजपुरुषे
क्षणविषयआसीत् ११ असंगनिशितज्ञानानलविधूताशेषमलानांभवत्स्वभावानामात्मारामाणांमुनीनामनवर
तपरिगुणितगुणगणपरममंगलायनगुणगणकथनोऽसि १२ अथकथंचित्स्खलनक्षुत्पतनजृंभणदुरवस्थाना
दिषुविवशानांनःस्मरणायज्वरमरणदशायामपिसकलकश्मलनिरसनानितवगुणकृतनामधेयानिवचनगोच-
राणिभवंतु १३ किंचायंराजर्षिरपत्यकामःप्रजांभवादृशीमाशासानईश्वरमाशिषांस्वर्गापवर्गयोरपिभगवंतमु
पधावति प्रजायामर्थप्रत्ययोधनदमिवाधनःफलीकरणम् १४

अर्हत्तमराजर्षेर्बर्हिषियज्ञेनिजपुरुषाणांत्वद्भक्तानामस्माक मीक्षणाविषयोभवान्यर्हियदाआसीत् तदाह्ययमेववरःसंजातः ११ दर्शनस्यदुर्लभतामाहुः असंगेनवैराग्येणनिशितंयत् ज्ञानंसएवानल स्तेनविधूताअशेषामलायेषाम् अतोभवतइवस्वभावोयेषाम् तानेवाह आत्मारामाणामेवंभूतानांमुनीनामपिपरममंगलायनंगुण- कथनमेवनतुदर्शनंयस्य अतस्तैरनवरतंपरिगुणिता अभ्यस्तागुणगणायस्येतिसंबोधनम् १२ दर्शनेनैवकृतार्थाअपिवरमेकंप्रार्थयंते अथेति स्मरणायविवशानांत्वांस्मर्तुमशक्तानांनः १३ अन्यच्चप्रार्थनीयमस्तीत्याहुः किंचेति आशिषामैहिकानांस्वर्गापवर्गयोरपीश्वरं त्वामुपधावति प्रजायामेवपुरुषार्थ इतिप्रत्ययोयस्य अधनोयथाफलीकरणंतुषकणादिकमाशासानोधनदमुपधावति १४

इदंचनातिचित्रमित्याहुः इहसंसारेतेऽपराजितयामायया अनवसितपदव्यालक्षितमार्गया अपराजितः कोवैनकोऽपिअतस्तयाऽनावृत
मतिः कः अतएवविषयएवविषंतस्यरयावेगास्तैरनावृताप्रकृतिर्यस्यसः कः यद्यनुपासितमहच्चरणः अतस्त्वन्माययामोहितस्यैवमाशं
साघटतइत्यर्थः १५ अदभ्रकर्तः हेबहुकार्यकारिन् अल्पीयसेकार्यायत्वंयस्मादिहसमाहूतोऽसितत्रप्रजायामर्थेधर्थियांमंदानांतेषां
नोयद्देवहेलनमवज्ञानंतत् सर्वान्प्रतितवसाम्येनहेतुनाप्रतिवोढुमर्हसि १६ इतिनिगदेनगद्यात्मकस्तोत्रेणवर्षधरोभारतवर्षपतिर्नाभिः
तेनाभिवादितायेऋत्विजस्तैरभिवंदितौचरणौयस्य १७ अस्कलभत्वेहेतुः ममाहमेवाभिरूपः सदृशः कैवल्यात् अद्वितीयत्वात् द्वि-

कोवाइहतेऽपराजितोऽपराजितयामाययाऽनवसितपदव्याऽनावृतमतिर्विषयविषरयानावृतप्रकृतिरनुपा-
सितमहच्चरणः १५ यदुहवावतवपुनरदभ्रकर्तरिहसमाहूतस्तत्रार्थधियांमंदानांनस्तद्यद्देवहेलनंदेवदेवार्ह-
सिसाम्येनसर्वान्प्रतिवोढुमविदुषाम् १६ इतिनिगदेनाभिष्टूयमानोभगवाननिमिषर्षभोवर्षधराभिवादिताभि
वंदितचरणः सदयमिदमाह १७ श्रीभगवानुवाच अहोवताहमृषयोभगवद्भिरवितथगीर्भिर्वर-
मस्कलभमभियाचितोयदमुष्यआत्मजोमयासदृशोभूयादितिममाहमेवाभिरूपः कैवल्यादथापिब्रह्मवादो
नमृषाभवितुमर्हतिममैवहिमुखंयद्द्विजदेवकुलम् १८ ततआग्नीध्रीयेंऽशकलयाऽवतरिष्यामिआत्मतुल्य
मनुपलभमानः १९ इतिनिशामयंत्यामेरुदेव्याःपतिमभिधायांतर्दधेभगवान् २० बर्हिषितस्मिन्नेवविष्णुदत्तभ
गवान्परमर्षिभिःप्रसादितोनाभेःप्रियचिकीर्षयातदवरोधायनेमेरुदेव्यांधर्मान्दर्शयितुकामोवातरशनानांश्र
मणानामृषीणामूर्ध्वमंथिनांशुक्लयातनुवाऽवततार २१ इतिश्रीभागवतेम॰पंचमस्कंधेतृतीयोऽध्यायः ३

जेषुदेवाइवब्राह्मणास्तेषांकुलम् १८ आग्नीध्रीयेनाभौ १९ पतिंनाभिम् २० हेविष्णुदत्ततस्यावरोधायने अंतःपुरेमेरुदेव्यांशुक्लयाशुद्ध-
सत्वमूर्त्याऽवततार केषांधर्मान् वातरशनानां दिग्वाससाम् पाषंडिव्यावृत्त्यर्थमाह श्रमणानांतपस्विनाम् ऋषीणांज्ञानिनाम् ऊर्ध्वमंथि-
नांनैष्ठिकब्रह्मचारिणाम् २१ इतिपंचमेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थादित्रिभिःप्रोक्तमृषभस्येहितंमहत् लोकार्थयेनसल्क
र्मनैष्कर्म्यंचनिदर्शितम् १ चतुर्थेशतपुत्रस्यराज्यंतस्योपवर्ण्यते यस्यराज्येजनःसर्वःसंतोषामृतनिर्वृतः २ ॐ ॐ

अभिव्यज्यमानानिभगवल्लक्षणानिपादतलादिषुवज्रांकुशादीनियस्यमहाविभूतिः सर्वसंपत्तिः साम्यादिभिः सहवर्द्धमानप्रभावम् प्रकृतयोऽमात्यादयः जगृधुः अभिकांक्षंतिस्म १ वर्ष्मणादेहेनतस्यविशेषणद्वयंवरीयसाश्रेष्ठतमेनबृहंतः श्लोकाः पद्यानिकवीनांयस्मिन् तेनच ओजस्तेजः वीर्यप्रभावः शौर्यमुत्साहः एतैर्गुणैरतिश्रेष्ठत्वादृषभः श्रेष्ठइतिनामचकार २ तस्यवर्षेमंडले ३ अवरुत्स्यप्राप्यस्वैरमिच्छयागृहीतोनरलोकसमानधर्मोमनुष्याकारोयेनतम् अतएवमाययास्वपुत्रइतिविलसितामतिर्यस्य ४ आपौरप्रकृतिपौरान् प्रकृ

श्रीशुकउवाच अथतमुत्पत्त्यैवाभिव्यज्यमानभगवल्लक्षणंसाम्योपशमवैराग्यैश्वर्यमहाविभूतिभिरनुदिनमेधमानानुभावंप्रकृतयः प्रजाब्राह्मणादेवताश्चावनितलसमवनायातितरांजगृधुः १ तस्यहवाइत्थंवर्ष्मणावरीयसाबृहच्छ्लोकेनचओजसाबलेनश्रियायशसावीर्यशौर्याभ्यांचपिताऋषभइतीदंनामचकार २ तस्यहींद्रःस्पर्द्धमानोभगवान्वर्षेनववर्षतदवधार्यभगवानृषभदेवोयोगेश्वरः प्रहस्यात्मयोगमाययास्ववर्षमजनाभंनामाभ्यवर्षत् ३ नाभिस्तुयथाऽभिलषितंसुप्रजस्त्वमवरुध्यातिप्रमोदभरविह्वलोगद्गदाक्षरयागिरास्वैरंगृहीतनरलोकसधर्मंभगवंतंपुराणपुरुषंमायाविलसितमतिर्वत्सताततेतिसानुरागमुपलालयन्परांनिर्वृतिमुपगतः ४ विदितानुरागमापौरप्रकृतिजनपदोराजानाभिरात्मजंसमयसेतुरक्षायामभिषिच्यब्राह्मणेषूपनिधायसहमेरुदेव्याविशालायांप्रसन्ननिपुणेनतपसासमाधियोगेननरनारायणाख्यंभगवंतंवासुदेवमुपासीनः कालेनतन्महिमानमवाप ५ यस्यहपांडवेयश्लोकावुदाहरंति कोनुतत्कर्मराजर्षेर्नाभेरन्वाचरेत्पुमान् अपत्यतामगाद्यस्यहरिः शुद्धेनकर्मणा ६ ब्रह्मण्योऽन्यऽकुतोनाभेर्विप्रामंगलपूजिताः यस्यबर्हिषियज्ञेशंदर्शयामासुरोजसा ७

तांश्चाभिव्याप्यविदितोनुरागोयस्मिन् कथंभूतोनाभिः जनपदः जनाःपौरादयः पदंप्रमाणंयस्यसः आत्मजंधर्ममर्यादारक्षणार्थमभिषिच्यब्राह्मणानामुत्संगेनिधायविशालायांबदरिकाश्रमेप्रसन्नंपरानुद्वेजकंनिपुणंचतीव्रंतेनउपासीनः सेवमानः कालेनतन्महिमानंजीवन्मुक्तिमवाप ५ नाभेःतत्प्रसिद्धंकर्म अनुतदनंतरंकोनुपुमानाचरेत् नकोपीत्यर्थः ६ मंगलैर्दक्षिणाभिः पूजिताः संतः ओजसामंत्रबलेन ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

अन्येषांग्रहणायप्रदर्शितोगुरुकुलवासोयेन अनुशिक्षमाणः अनुशिक्षयन् उभयविधिंश्रुतिस्मृतिलक्षणंकर्मविधिमभियुंजन् अनुतिष्ठन्-
जयंत्यांभार्यायामात्मजानांशतंजनयामास ८ ९ तंभरतमनुकुशावर्तादयोनवपुत्राः नवतेः प्रधानाज्येष्ठाः १० तदनंतरंकविप्रमुखा
नव भागवतधर्मप्रदर्शकाः वसुदेवनारदयोः संवादोयस्मिन् उपरिष्टात् एकादशस्कंधे ११ महाशालीनाअतिविनीताः १२ केवलः
शुद्धः विपरीतवत् अनीश्वरवत् कर्माणिकुर्वन्नियमयत् नियमितवान् पाठांतरेनितरामरमयत् कर्मकरणेहेतुः अनुगतमुत्सन्नं-

अथहभगवानृषभदेवः स्ववर्षंकर्मक्षेत्रमनुमन्यमानः प्रदर्शितगुरुकुलवासोलब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातोगृहमे-
धिनांधर्माननुशिक्षमाणोजयंत्यामिंद्रदत्तायामुभयलक्षणंकर्मसमाम्नायाम्नातमभियुंजन्नात्मजानामा-
त्मसमानानांशतंजनयामास ८ येषांखलुमहायोगीभरतोज्येष्ठः श्रेष्ठगुणआसीत् येनेदंवर्षंभारतमितिव्य
पदिशंति ९ तमनुकुशावर्तइलावर्तोब्रह्मावर्तोमलयः केतुर्भद्रसेनइंद्रस्पृक्विदर्भः कीकटइतिनवनवतिप्रधा-
नाः १० कविर्हरिरंतरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः आविर्होत्रोथद्रुमिलश्चमसः करभाजनः इतिभागवतधर्मद
र्शनानवमहाभागवतास्तेषांसुचरितंभगवन्महिमोपबृंहितं वसुदेवनारदसंवादमुपशमायनमुपरिष्टाद्वर्णयि-
ष्यामः ११ यवीयांसएकाशीतिर्जायंतेयाः पितुरादेशकरामहाशालीनामहाश्रोत्रियायज्ञशीलाः कर्मविशुद्धाब्रा
ह्मणाबभूवुः १२ भगवानृषभसंज्ञआत्मतंत्रः स्वयंनित्यनिवृत्तानर्थपरंपरः केवलानंदानुभवईश्वरएवविपरीत
वत्कर्माण्यारभमाणः कालेनानुगतंधर्ममाचरणेनोपशिक्षयन्नतद्विदांसमउपशांतोमैत्रः कारुणिकोधर्मार्थयशः
प्रजानंदामृतावरोधेनगृहेषुलोकंनियमयत् १३ यद्यच्छीर्षण्याचरितंतत्तदनुवर्ततेलोकः १४ यद्यपिस्वविदि
तंसकलधर्मंब्राह्मंगुह्यंब्राह्मणैर्दर्शितमार्गेणसामादिभिरुपायैर्जनतामनुशशास १५ द्रव्यदेशकालवयःश्रद्धा-
र्त्विग्विविधोद्देशोपचितैः सर्वैरपिक्रतुभिर्यथोपदेशंशतकृत्वइयाज १६ धर्मस्वयमाचरणेनातद्विदामुपशिक्षयन् कथंध-
र्मादीनामवरोधेनसंग्रहेण आनंदोभोगः अमृतंमोक्षः १३ शीर्षण्यः श्रेष्ठः तेनाचरितंतत्तदनुवर्ततेयतः १४ सकलोधर्मोयस्मिंस्तत् ब्राह्मंगु-
ह्यंवेदरहस्यम् यद्यपिस्वेनैवविदितंतथाऽपिब्राह्मणान्पृष्ट्वेवकरोतीत्यर्थः १५ द्रव्यादिभिरुपचितैर्यज्ञैरिष्टवान् तत्रवयोयौवनम् युवैव
धर्ममन्विच्छेदितिवचनात् विविधोद्देशाः नानादेवतोद्देशाः यथोपदेशंयथाविधि १६ ६ ६ ६

अन्यस्मात्सकाशादात्मनः कश्चिदपिकिमपिकथंचनापिनवांच्छति इच्छानुदयेदृष्टांतः अविद्यमानंखपुष्पादिकमिवनचान्यदीयमवेक्ष-
तेऽपीत्यर्थः भर्तरिऋषभदेवेप्रतिक्षणमुल्लसितस्नेहोद्रेकंविनाऽन्यन्नवांछति १७ अवहितात्मनः संयतचित्तानपिप्रजानुशासनार्थमुप-
शिक्षयन्नितिहवक्ष्यमाणमुवाच १८ इतिपंचमेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमेमोक्षधर्मोपदेशैःपुत्रानुशासनम् उक्तंपा
रमहंस्यंचतस्यहृद्वतितिक्षया १ विड्भुजामपियेसंतितान्कष्टान्दुःखदान्कामान्विषयान्नार्हते तद्योग्योऽयंमनुष्यदेहोनभवति दि
व्यमुत्कृष्टम् येनतपसा यस्मात् शुद्ध्यत्सत्वादनंतंब्रह्मसुखंभवति १ मोक्षबंधयोर्निदानमाह महत्सेवामिति तमसः संसारस्यद्वारंयो-

भगवतर्षभेणपरिरक्ष्यमाणएतस्मिन्वर्षेनकश्चनपुरुषोवांछत्यविद्यमानमिवात्मनोऽन्यस्मात्कथंचनकिमपिक
र्हिचिदवेक्षतेभर्तर्यनुसवनंविजृंभितस्नेहातिशयमंतरेण १७ सकदाचिदटमानोभगवानृषभोब्रह्मावर्तगतो
ब्रह्मर्षिप्रवरसभायांप्रजानांनिशामयंतीनामात्मजानवहितात्मनःप्रश्रयप्रणयभरसुयंत्रितानप्युपशिक्षय-
न्नितिहोवाच १८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेऋषभदेवानुचरितेचतुर्थोऽध्यायः ४
ऋषभउवाच नायंदेहोदेहभाजांनृलोकेकष्टान्कामानर्हतेविड्भुजांये तपोदिव्यंपुत्रकायेनसत्त्वंशुद्ध्येद्य-
स्माद्ब्रह्मसौख्यंत्वनंतम् १ महत्सेवांद्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारंयोषितांसंगिसंगम् महांतस्तेसमचित्ताःप्र
शांताविमन्यवःसुहृदःसाधवोये २ येवामयीशेकृतसौहृदार्थाजनेषुदेहंभरवार्तिकेषु गृहेषुजायात्मज-
रातिमत्सुनप्रीतियुक्तायावदर्थाश्चलोके ३ नूनंप्रमत्तःकुरुतेविकर्मयदिंद्रियप्रीतयआपृणोति नसा-
धुमन्येयतआत्मनोऽयमसन्नपिक्लेशदआसदेहः ४ षितांयेसंगिनस्तेषांसंगम् महतांलक्षणमाह सार्द्धेन महांतइति
साधवःसदाचाराः २ मयिईशेकृतंसौहृदमेव अर्थःपुरुषार्थोयेषाम् वाशब्देनान्यनिरपेक्षस्यैवास्यलक्षणत्वंदर्शयति देहंबिभर्तीतिदेहं
भराविषयवार्तैवनधर्मविषयायेषुतेषुजनेषुजायादियुक्तेषुगृहेषुचरातिर्मित्रंधनंवापाठांतरेजायादिप्रदेषुयावदर्थाश्चयावदर्थमेवा-
र्थोयेषामितिमध्यमपदलोपीसमासः देहनिर्वाहाधिकस्पृहाशून्याइत्यर्थः ३ कामान्नार्हतीतियदुक्तंतदुपपादयति नूनमिति यद्य-
दाइंद्रियप्रीतये आपृणोतिव्याप्रियतेतदाप्रमत्तःसन् विकर्मपापंनूनंकुरुते यतोविकर्मणःप्राचीनादयंक्लेशदोदेहोजातः तस्यैवपुनः
करणंसाधुनमन्ये ४ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

देहादेर्नश्वरत्वात्क्रियानयमनर्थइत्याशंक्याह पराभवोदेहादिनास्वरूपाभिभवः अज्ञानकृतस्तावद्भवति तत्रहेतुः यावत्क्रियाःस्युः तावदिदं
मनोहिकर्मस्वभावमेवस्यात् येनकर्मात्मकेनमनसा ५ उक्तमुपसंहरति एवंपूर्वकृतंकर्मकर्तृभूतंमनः कर्मभूतंवशंप्रयुंक्तेपुनःकर्मनिबंध
करोतीतिजीवन्मुक्तकर्मव्यावृत्त्यर्थमाह अविद्ययेति अविद्ययाआत्मनिउपधीयमाने आच्छाद्यमानेसति एवंमनःकर्तृपुरुषंकर्मव-
शंप्रयुंक्ते ६ नकेवलंदेहयोगमात्रमनर्थांतरंचेत्याह यदागुणानामिंद्रियाणामीहांचेष्टामयथामिथ्याआत्मीयानभवतीतिविपश्चित्-
विवेकीसन् नपश्यति नुपश्यतीतिपाठे अयथा आत्मीयत्वेनेत्यर्थः तत्रतदासहसागतस्मृतिः स्वरूपस्मृतिशून्यःसन् अज्ञोमूढः मैथु
नसुखप्रधानंगृहंप्राप्यतापान्विंदति ७ ननुयथोपयोगंस्त्रियामिथुनीभूयसुखमात्रमनुभवतःकुतस्तापाःस्युस्तत्राह पुंसइति प्र

पराभवस्तावदबोधजातोयावन्नजिज्ञासतआत्मतत्त्वम् यावत्क्रियास्तावदिदंमनोवैकर्मात्मकंयेनशरीरबंधः
५ एवंमनःकर्मवशंप्रयुंक्तेअविद्ययात्मन्युपधीयमाने प्रीतिर्नयावन्मयिवासुदेवेनमुच्यतेदेहयोगेनतावत्
६ यदानपश्यत्ययथागुणेहांस्वार्थेप्रमत्तःसहसाविपश्चित् गतस्मृतिर्विंदतितत्रतापानासाद्यमैथुन्यमगारम-
ज्ञः ७ पुंसःस्त्रियामिथुनीभावमेनंतयोर्मिथोहृदयग्रंथिमाहुः अतोगृहक्षेत्रसुताप्तवित्तैर्जनस्यमोहोऽयमहंम
मेति ८ यदामनोहृदयग्रंथिरस्यकर्मानुबद्धोदृढआश्लथेत तदाजनःसंपरिवर्ततेऽस्मान्मुक्तःपरंयात्यति-
हायहेतुम् ९ हंसेगुरौमयिभक्त्याऽनुवृत्त्यावितृष्णयाद्वंद्वतितिक्षयाच सर्वत्रजंतोर्व्यसनावगत्याजिज्ञासया
तपसेहानिवृत्त्या १० मत्कर्मभिर्मत्कथयाचनित्यंमद्देवसंगाद्गुणकीर्तनान्मे निर्वैरसाम्योपशमेनपुत्राजिहास
यादेहगेहात्मबुद्धेः ११ त्येकंतयोरेकैकोहृदयग्रंथिरस्त्येवएनंमिथःस्थूलमन्यंहृदययोर्ग्रंथिंदुर्भेदंवदंति कुतइत्यतआह -
अतःअस्मात्मिथुनीभावात् प्रत्येकंहृदयग्रंथिनातुदेहेंद्रियमात्रेऽहंममेतिमोहः अस्मात्तुगृहादिभिर्विषयभूतैर्महान्मोहोभवेदि
त्यर्थः ८ कदातर्हितस्यनिवृत्तिरतआह यदाऽस्यजनस्यकर्मभिरनुबद्धोदृढोमनोरूपोहृदयग्रंथिःशिथिलोभवेत् तदाऽस्मात्मि
थुनीभावान्निवर्तते ततश्चहेतुमहंकारंत्यक्त्वामुक्तःसन् परंपदंयाति ९ हेतुमतिहायेत्युक्तंतत्रपंचविंशतिसाधनान्याह चतुर्भिः हं
सेमयिगुरौभक्तिःसेवाअनुवृत्तिस्तत्परताविगततृष्णायासर्वत्रलोकांतरेऽपिव्यसनावगत्यादुःखानुसंधानेन ईहानिवृत्त्याकाम्यकर्मत्या
गेन १० मदर्थैःकर्मभिःअहमेवदेवोयेषांतैःसंगात् हेपुत्राःदेहगेहयोरात्मबुद्धेः अहंममेतिबुद्धेः ११ ७ ७ ७

अध्यात्मयोगेनअध्यात्मशास्त्राभ्यासेनसध्र्यक् सम्यक् इतिसर्वत्रसंबंधः असंप्रमादेनकर्तव्यस्यापरित्यागेन १२ सर्वत्रमद्भावोमद्भावनातत्र विचक्षणेननिपुणेनविज्ञानविराजितेन अनुभवपर्यंतेनज्ञानयोगेनसमाधिनाधृत्युद्यमसत्वयुक्तः धैर्यप्रयत्नविवेकैर्युक्तः सन्नहंकाराख्य-मुपाधिंव्यपोहेत् निरस्येत् १३ ततःसाधनादुपरमेदित्याह कर्माण्याशेरतेयस्मिन् योगेनउपायेन यद्यपिफलेसिद्धेसाधनोपरमः सिद्धएवतथाऽपियावद्देहपातंतदभ्यासशंकावारणायोक्तम् १४ किंच पुत्रान्पिताशिष्यान्वागुरुः नृपश्चप्रजाःएवमनुशिक्षयेत् ममलोकंयःकामयते यद्वा मदनुग्रहएवार्थोयस्यविमन्युः शिक्षितस्याकरणेऽपिकोपशून्यः अतज्ज्ञान् तत्त्वमविदुषः श्रेयोबुद्ध्याकर्मसुमूढान् अन्ययोपदे

अध्यात्मयोगेनविविक्तसेवयाप्राणेंद्रियात्माभिजयेनसध्र्यक् सच्छ्रद्धयाब्रह्मचर्येणशश्वदसंप्रमादेनयमेनवाचाम् १२ सर्वत्रमद्भावविचक्षणेनज्ञानेनविज्ञानविराजितेन योगेनधृत्युद्यमसत्वयुक्तोलिंगंव्यपोहेत्कुशलोऽहमाख्यम् १३ कर्माशयंहृदयग्रंथिबंधमविद्ययासादितमप्रमत्तः अनेनयोगेनयथोपदेशंसम्यक्व्यपोह्योपरमेतयोगात् १४ पुत्रांश्चशिष्यांश्चनृपोगुरुर्वामल्लोककामोमदनुग्रहार्थः इत्थंविमन्युरनुशिष्यादतज्ज्ञान्नयोजयेत्कर्मसुकर्ममूढान् कंयोजयन्मनुजोऽर्थंलभेतनिपातयन्नष्टदृशंहिगर्ते १५ लोकःस्वयंश्रेयसिनष्टदृष्टिर्योऽर्थान्समीहेतनिकामकामः अन्योऽन्यवैरःसुखलेशहेतोरनंतदुःखंचनवेदमूढः १६ कस्तंस्वयंतदभिज्ञोविपश्चिदविद्यायामंतरेवर्तमानम् दृष्ट्वापुनस्तंसघृणःकुबुद्धिंप्रयोजयेदुत्पथगंयथांऽधम् १७ गुरुर्नस-स्यात्स्वजनोनसस्यात्पितानसस्याज्जननीनसास्यात् दैवंनतत्स्यान्नपतिश्चसस्यान्नमोचयेद्यःसमुपेतमृत्युम् १८

शेप्रत्यवायमाह मनुजःकाम्यकर्मसुपुरुषंयोजयत् गर्तेसंसारकूपेपातयति समनुजःकमर्थंपुरुषार्थंलभेतनकम-पीत्यर्थः १५ नयोजयेदित्येतदुपपादयति लोकइतित्रिभिः नष्टदृष्टित्वेहेतुः यइति निकाममतिशयेनकामोयस्य १६ तमीदृशंकुबुद्धिंदृष्ट्वातत्रैवकस्तंप्रवर्तयेन्नकोऽपिउत्पथेनगच्छंतमंधंयथातेनैवगच्छेतिकःब्रूयात् १७ समुपेतःसंप्राप्तोमृत्युःसंसारोयेनतंततोभक्तिमार्गोपदेशेनयोनमोचयेत् सगुर्वादिर्नभवतीत्यर्थः यद्वा यस्तंमोचयितुंनशक्नुयात् अतस्तस्यगुर्वादिर्नस्यादितिनिषेधः ततश्चपितानस्यादितिपुत्रोत्पत्तौयत्नोनकार्यइत्यर्थः दैवंदेवतानस्यादितिपूजानग्राह्येत्यर्थः एवमन्यदपिद्रष्टव्यम् १८ ७

एवंमोक्षधर्मोनुपदिश्यभ्रातृशुश्रूषणलक्षणंधर्मंस्पर्द्धादिनिवृत्तयेतेषांजन्मकथनपूर्वकमाह द्वाभ्याम् इदंमनुष्याकारंशरीरंममदुर्वि-
भाव्यमवितर्क्यंमदिच्छाविलसितंनत्वहंप्राकृतोमनुष्यइत्यर्थः मेहृदयंतुसत्त्वम् किंतद्धृदयंयत्रधर्मः तत्शुद्धसत्त्वमित्यर्थः कुतः यद्य-
स्मान्मयाऽधर्मोदूरादेवपृष्ठेकृतः उत्सारितः अतएवमामृषभंश्रेष्ठंप्राहुः १९ भवंतश्चहृदयेनशुद्धसत्वमयेनजाताः तस्मान्मत्सरंहि
त्वामहत्तमंसनाभंसोदरंभजध्वम् ननुत्वत्पुत्रत्वात् त्वांवयंभजेमराजपुत्रत्वात्प्रजाश्चपालयामेतिचेदतआह तदेवमेशुश्रूषणंप्रजा-
नांचपालनंभरतानुवृत्त्यैवसर्वंकृतंस्यादितिभावः २० इदानींब्राह्मणाश्चसेव्याइत्याशयेनतेषांसर्वेभ्यः श्रैष्ठ्यमाहपंचभिः भूतेषुचे
तनेषुविरोहंतीतिवीरुधः स्थावराः उत्उच्चैः अतिशयेनोत्तमाः तेभ्योपियेसरीसृपाः सर्पंतीतिजंगमाः तेउदुत्तमाइतिसर्वत्रानुषंगः

इदंशरीरंममदुर्विभाव्यंसत्त्वंहिमेहृदयंयत्रधर्मः पृष्ठेकृतोमेयदधर्मआरादतोहिमामृषभंप्राहुरार्याः १९ तस्मा
द्भवंतोहृदयेनजाताः सर्वेमहीयांसममुंसनाभम् अक्लिष्टबुद्ध्याभरतंभजध्वंशुश्रूषणंतद्भरणंप्रजानाम्
२० भूतेषुवीरुद्भ्यउदुत्तमायेसरीसृपास्तेषुसबोधनिष्ठाः ततोमनुष्याः प्रमथास्ततोऽपिगंधर्वसिद्धाविबुधानु
गाये २१ देवासुरेभ्योमघवत्प्रधानादक्षादयोब्रह्मसुतास्तुतेपाम् भवः परः सोऽथविरिंच्यवीर्यः समत्परोऽहं-
द्विजदेवदेवः २२ नब्राह्मणैस्तुलयेभूतमन्यत्पश्यामिविप्राः किमतः परंतु यस्मिन्नृभिः प्रहुतंश्रद्धयाऽह
मश्नामिकामंनतथाऽग्निहोत्रे २३ धृतातनूरुशतीमेपुराणीयेनेहसत्वंपरमंपवित्रम् शमोदमः सत्यमनुग्रह-
श्चतपस्तितिक्षाऽनुभवश्चयत्र २४ तेष्वपिसबोधनिष्ठास्त्रियतिर्येषांपश्वादीनांतेकीटकादिभ्यः ततः तेष्वपिमनुष्याः ततोऽपिप्र-
मथाः भूतप्रेतादयः ततोऽपिगंधर्वाः ततः सिद्धाः ततोऽन्येविबुधानुगाः किन्नरादयः २१ तेभ्योसुराः देवासुरेभ्यः संधिरार्षः देवाश्चमघवत्प्र-
धानाः देवेष्वयइंद्रः श्रेष्ठइत्यर्थः ततोऽपिब्रह्मसुतादक्षादयः तेषांमध्येभवः परः श्रेष्ठः सभवः विरिंच्यवीर्यः विरिंच्योवीर्यंशक्तिः कारणं-
यस्यसविरिंच्यवीर्यः अतस्तज्जनकत्वाद्विरिंच्यस्ततः परइत्यर्थः सविरिंच्योमत्परः अहंपरोयस्य द्विजदेवाब्राह्मणाएवदेवाः पूज्याय-
स्यसोहम् २२ ब्राह्मणैरन्यद्भूतंनतुलयेसमंनपश्यामि अतोब्राह्मणात्परंतुभूतंकिंपश्यामि नकिंचित् विप्राइतितत्रत्यानांब्राह्मणानांसंबो
धनम् समस्यैवाभावादधिकंकुतस्त्यमित्यर्थः तत्रहेतूनाहसार्द्धाभ्याम् यस्मिन् ब्राह्मणेश्रद्धयाप्रकर्षेणहुतमन्नादिकामंयथेष्टमहमश्ना- ११
मि २३ मेतनूर्मूर्तिर्वेदाख्यायेनब्राह्मणेनइहलोकेधृता यत्रचब्राह्मणेसत्वादयोऽष्टौगुणाः संतिततः परंकिंपश्यामीत्यन्वयः २४ ७

निस्पृहत्वमाह मत्तोऽपियेषांनकिंचित्प्रार्थनीयमस्तितेषामितरेणराज्यादिनाकिमुस्यान्नकिमपि २५ तदेवंब्राह्मणसंमानंविधायेदानींसर्व-
भूतसंमानंविधत्ते हेसुताःसर्वाणिजंगमानिस्थावराणिचभूतानिमदधिष्ठानतयावोयुष्माभिःसंमाननीयानिपदेपदेक्षणेक्षणेविविक्ताःपूतामत्सरा
दिरहितादृष्टिर्येषांतैः तदेवममार्हणम् २६ सर्वकर्मणामीश्वरार्पणंविधत्ते मनोवचोदृशामन्येषांचकरणानामीहितस्यव्यापारस्यमेपरि

मत्तोप्यनंतात्परतःपरस्मात्स्वर्गापवर्गाधिपतेर्नकिंचित् येषांकिमुस्यादितरेणतेषामकिंचनानांमयिभ-
क्तिभाजाम् २५ सर्वाणिमद्धिष्ण्यतयाभवद्भिश्चराणिभूतानिसुताध्रुवाणि संभावितव्यानिपदेपदेवोवि
विक्तदृग्भिस्तदुहार्हणंमे २६ मनोवचोदृक्करणेहितस्यसाक्षात्कृतंमेपरिबर्हणंहि विनापुमान्येनमहाविमो
हात्कृतांतपाशान्नविमोक्तुमीशेत् २७ श्रीशुकउवाच एवमनुशास्यात्मजान्स्वयमनुशिष्टानपि
लोकानुशासनार्थंमहानुभावःपरमसुहृत्भगवान्नृषभापदेशउपशमशीलानामुपरतकर्मणांमहामुनीनां
भक्तिज्ञानवैराग्यलक्षणंपारमहंस्यधर्ममुपशिक्षमाणःस्वतनयशतज्येष्ठंपरमभागवतंभगवज्जनपराय
णंभरतंधरणिपालनायाभिषिच्यस्वयंभवनएवोर्वरितशरीरमात्रपरिग्रहउन्मत्तइवगगनपरिधानःप्रकी-
र्णकेशआत्मन्यारोपिताहवनीयोब्रह्मावर्तात्प्रवव्राज २८ जडांधमूकबधिरपिशाचोन्मादकवदवधूतवे
षोऽभिभाष्यमाणोऽपिजनानांगृहीतमौनव्रतस्तूष्णींबभूव २९

बर्हणमाराधनमेवसाक्षात्कृतंफलम् येनपरिबर्हणेन
विनाकालपाशाद्विमोक्तुंनईशेत्नसमर्थोभवेत् २७ स्वतएवसुशिक्षितानपिलोकानुशासनार्थमनुशास्यमुनीनांपारमहंस्यधर्ममुपशिक्षयि
ष्यन्भरतमभिषिच्यऋषभइत्यपदेशोनामयस्यभगवान् ब्रह्मावर्तात् स्वदेशात्प्रवव्राजेत्यन्वयः उर्वरितोऽवशिष्टः शरीरमात्रपरिग्रहोय
स्य २८ अभिभाष्यमाणोऽपिजनानांमध्येजडादिवद्वर्तमानः तूष्णींबभूव अवधूतस्येववेषोयस्य २९ ५ ५

तत्रपुरादिष्वनुपथंमार्गेमार्गेअवनिचराप संदेर्दुर्जनैस्तर्जनादिभिःपरिभूयमानोऽपितदविगणयन्नेवैकचरएकाकीपृथिवींपरिबभ्रामेत्यन्व
यः तत्रपुरंपत्तनम् ग्रामाहट्टवंतः आकरःखनिःखेटः कृषीवलग्रामः वाटःपुष्पादिवाटिका शिबिरंसेनायावासस्थानम् घोषागोपानाम्
सार्थोयात्रिकजनसंघातः आश्रमाःऋषीणाम् तर्जनंभयजननम् ताडनंप्रहारः अवमेहनमुपरिमूत्रणम् ष्ठीवनंफूत्कृत्यश्लेष्मप्रक्षेपःग्रा
वांशकृतोरजसश्चप्रक्षेपः पूतिवातोऽधोवायुः दुरुक्तंशापः एतैःअगणनेदृष्टांतः मक्षिकाभिरिवेति तत्रहेतुः असतिमिथ्याभूतेसंस्थानेसं
निवेशेदेहइत्युपलक्षणमाकारोयस्यसदित्यपदेशमात्रंयस्यतस्मिन्निरभिमानत्वात् केनहेतुना उभयोःसदसतोर्योऽनुभवः तत्स्वरूपेण-
यत्स्वमहिम्न्यवस्थानंतेन अतएवाखंडितंमनोयस्यसःपरिबभ्राम ३० सचतदाग्रहगृहीतइवादृश्यत तत्रहेतुः पराक्पुरतोऽवलंबमा

तत्रतत्रपुरग्रामाकरखेटवाटशिबिरव्रजघोषसार्थगिरिवनाश्रमादिष्वनुपथमवनिचरापसदैःपरिभूयमानोमक्षि-
काभिरिववनगजस्तर्जनताडनावमेहनष्ठीवनग्रावशकृद्रजःप्रक्षेपपूतिवातदुरुक्तैस्तदविगणयन्नेवासत्संस्था
नएतस्मिन्देहोपलक्षणेसदपदेशउभयानुभवस्वरूपेणस्वमहिमावस्थानेनासमारोपिताहंममाभिमानत्वाद
विखंडितमनाःपृथिवीमेकचरःपरिबभ्राम ३० अतिसुकुमारकरचरणोरःस्थलविपुलबाह्वंसगलवदना-
द्यवयवविन्यासःप्रकृतिसुंदरस्वभावहासमुखोनवनलिनदलायमानशिशिरतारारुणायतनयनरुचिरःसदृ
शसुभगकपोलकर्णकंठनासोविगूढस्मितवदनमहोत्सवेनपुरवनितानांमनसिकुसुमशरासनमुपदधानःपरा
गवलंबमानकुटिलजटिलकपिशकेशभूरिभारोऽवधूतमलिननिजशरीरेणग्रहगृहीतइवादृश्यत ३१

नाश्चतेकुटिलाश्चतेजटिलाश्चकपिशाश्चकेशाःतेषांभूरिभारोयस्यावधूतमनादृतमतएवमलिनंनिजशरीरंतेन कथंभूतोऽप्येवमदृश्यत अति
सुकुमाराणिकरचरणोरःस्थलानितथाविपुलाबाह्वादयः तएवावयवाःतेषांविशिष्टोन्यासःसन्निवेशोयस्यसः तथाप्रकृत्यैवसुंदरःस्वभा-
वसिद्धोहासःतेनशोभनंमुखंयस्यतथानवनलिनदलवत् आचरतीयेशिशिरतारेतापहारिकनीनिकेअरुणेआयतेनयनेताभ्यांरुचिरःत
थासदृशाअन्यूनाधिकाःसुभगाश्चकपोलकर्णकंठनासिकायस्यतस्यविगूढस्मितंयद्वदनंतस्यमहोत्सवेनविभ्रमेणपुरांगनानांमनसिकाम- १२
मुद्दीपयन् एवंभूतोऽपितथाऽदृश्यतेत्यन्वयः ३१ ५ ५ ५ ५ ५

यर्हियदालोकंजनंयोगस्यप्रतिपक्षमाचक्षाणः पश्यन्बभूव तस्यप्रतिक्रियाकरणंकर्मचनिंदितमित्याचक्षाणः तदाआजगरंव्रतमास्थितःस
नृशयानएवाश्नातिस्मेत्यन्वयः आजगरंव्रतंनामएकत्रैवस्थित्वाप्रारब्धकर्मोपभोगः अवमेहति मूत्रयतिहदतिपुरीषमुत्सृजति उच्चरितेपुरीषे
चेष्टमानोविलुंठन्तेनैवादिग्धाआलिप्ताउद्देशादेहप्रदेशायस्यसः ३२ बीभत्समिवाशंक्याह तस्येति पुरीषस्यसुरभिणागंधेनसौगंध्यंय
स्यसवायुः ३३ एवंगवादिचर्ययापानादिकरोतिस्म तदेवाह व्रजन्नित्यादिना काकमृगगवामिवान्यदपिचरितंवृत्तिर्यस्य ३४ नानायोग
चर्याआचरतीति तथालोकयात्रापरिहाराययोगिभिरेवंवर्तितव्यमितिप्रदर्शनायतथाकृतवान् वस्तुतस्तुभगवान् यतः अविरतःपरमम-
हान् उत्तरोत्तरशतगुणत्वेनोत्कर्षोयआनंदः तदनुभवस्वरूपः किंच वासुदेवे आत्मनोऽव्यवधानेन अभेदेननविद्यते अन्येषामिव अंत-

यर्हिवावसभगवान्लोकमिमंयोगस्यान्द्धाप्रतीपमविचक्षाणस्तत्प्रतिक्रियाकर्मबीभत्सितमितिव्रतमाजगरमा-
स्थितःशयानएवाश्नातिपिबतिखादत्यवमेहतिहदतिस्मचेष्टमानउच्चरितआदिग्धोद्देशः ३२ तस्यहयःपुरी
षसुरभिसौगंध्यवायुस्तंदेशंदशयोजनंसमंतात्सुरभिंचकार ३३ एवंगोमृगकाकचर्ययाव्रजंस्तिष्ठन्नासीनः
शयानःकाकगोमृगचरितःपिबतिखादत्यवमेहतिस्म ३४ इतिनानायोगचर्याचरणोभगवान्कैवल्यपतिर्ऋ
षभोऽविरतपरममहानंदानुभवआत्मनिसर्वेषांभूतानामात्मभूतेभगवतिवासुदेवआत्मनोऽव्यवधानानंतरोद
रभावेनसिद्धसमस्तार्थपरिपूर्णोयोगैश्वर्याणिवैहायसमनोजवांतर्धानपरकायप्रवेशदूरग्रहणादीनियदृच्छयोपग
तानिनांजसानृपहृदयेनाभ्यनंदत् ३५ इतिश्रीभागवतेम॰पंचमस्कंधेऋषभदेवानुचरितेपंचमोऽध्यायः ५
राजोवाच ननूनंभगवआत्मारामाणांयोगसमीरितज्ञानावभर्जितकर्मबीजानामैश्वर्याणिपुनःक्लेशदा
निभवितुमर्हंतियदृच्छयोपगतानि १ रामध्येउदरस्यदेहोपाधेर्भावस्तेननित्यनिवृत्तोपाधित्वेनेत्यर्थः स्वतएवसिद्धैः समस्तैरर्थैः
फलैःपरिपूर्णत्वाद्योगैश्वर्याणिनाभ्यनंदत् वैहायसंखेचरत्वम् मनोजवंमनसइवदेहस्यवेगम् दूरग्रहणम् दूरदर्शनम् हेनृप हृदयेनमनसा ३५
इतिपंचमेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठेलीनाभिमानस्यदेहत्यागक्रमाभिधा प्रदह्यतंदवाग्निःयःपश्यन्नपिनपश्यति १ योगैश्व-
र्याणिनाभ्यनंदत् इत्युक्तंतत्रपृच्छति नेति भगवः हेभगवन् योगेनसमीरितमुद्दीपितंयत्ज्ञानंतेनावभर्जितानिदग्धानिकर्मबीजानिरागा-
दीनियैः तेषांयदृच्छयाप्राप्तानियोगैश्वर्याणिपुनःक्लेशदानिभवितुंनार्हंति अतःकिमितिनाभ्यनंदत्दित्यर्थः १ ७ ७

अंगीकृत्यपरिहरति सत्यमिति एकेबुद्धिमंतोऽनवस्थानस्यचंचलस्यमनसोविश्वासंनसंगच्छंते नसम्यक्प्राप्नुवंतिशठः किरातोयथाधृते-
ष्वपिमृगेषुशठेकिराते यथामृगाइतिसप्तम्यंतंवा पाठांतरेशठोवंचकः किरातोवणिक् व्यवहर्तरियथाअस्मिन्वाव्यवहर्ताविश्वासंनयातीत्यर्थः
पाक्षिकोदोषोवर्जनीयइत्युपदेष्टुंनाप्यनंददातिभावः २ यद्विश्रंभात्यस्यविश्वासात्चिराच्चीर्णबहुकालसंचितंतपः चस्कंदस्रावऐश्वरम्
विष्णोर्मोहिनीरूपदर्शनेन यद्वा ईश्वराणांसमर्थानामपिसौभरिप्रभृतीनांतपः ३ तत्रहेतुः नित्यमितिकृतविश्वासोयोयोगीतदायंमनः
कामस्यतमनुयेऽरयस्तेषांचच्छिद्रमवकाशंददाति यथाकृतविश्वासस्यपत्युःपुंश्चलीजायाजाराणामवकाशंदत्वापतिंघातयति तथामनोऽपि
कामादिभिर्योगिनंभ्रंशयतीत्यर्थः ४ अरीन्कथयन्नुपसंहरति कामइति यन्मूलः यन्निमित्तोभवति तन्मनः कोनुबुधः स्वीकुर्यात् स्वाधी

ऋषिरुवाच सत्यमुक्तंकिंत्विहवाएकेनमनसोऽद्धाविश्रंभमनवस्थानस्यशठकिरातइवसंगच्छंते २ त
थाचोक्तम् नकुर्यात्कर्हिचित्सख्यंमनसित्ह्यनवस्थिते यद्विश्रंभाच्चिराच्चीर्णंचस्कंदतपऐश्वरम् ३ नित्यंद-
दातिकामस्यछिद्रंतमनुयेऽरयः योगिनःकृतमैत्रस्यपत्युर्जायेवपुंश्चली ४ कामोमन्युर्मदोलोभःशोकमोहभ
यादयः कर्ममूलश्चयन्मूलःस्वीकुर्यात्कोनुतद्बुधः ५ अथैवमखिललोकपालललामोविलक्षणैर्जडवदवधू
तवेषभाषाचरितैरविलक्षितभगवत्प्रभावोयोगिनांसांपरायविधिमनुशिक्षयन्स्वकलेवरंजिहासुरात्मन्यात्मान-
मसंव्यवहितमनर्थांतरभावेनान्वीक्षमाणउपरतानुवृत्तिरुपरराम ६ तस्यहवाएवंमुक्तलिंगस्यभगवतऋषभ
स्ययोगमायावासनयादेहइमांजगतीमभिमानाभासेनचंक्रममाणः ७ कोंकवेंककुटकान्दक्षिणकर्णाटका
न्देशान्यदृच्छयोपगतःकुटकाचलोपवनआस्यकृताश्मकवलउन्मादइवमुक्तमूर्द्धजोसंवीतएवविचचार ८

नमितिमन्यते ५ प्रासंगिकंसमाप्य प्रस्तुतमाह अथेति अखिलानांलोकपालानांललामोमंडनभूतोऽपिउपरताबाधिताऽनुवृत्तिर्यस्मात्
सउपरराम देहाभिमानंजहौ विलक्षणैरनेकप्रकारैरवधूतवेषादिभिर्नविलक्षितोभगवत्प्रभावोयस्मिन् सांपरायविधिंदेहत्यागप्रकारम् आ-
धाराधेयभावव्यावृत्त्यर्थमाह अनर्थांतरभावेन अभेदेन उपासनाव्यावृत्त्यर्थमाह असंव्यवहितम् ६ मनसास्वयंत्यक्तेऽप्यभिमानेकेना
पिसंस्कारेणदेहःप्रचलति यथाकुलालचक्रंसोऽयमभिमानाभासः तेनसचजीवन्मुक्तानामविद्यावासनयाभवतीतिततोविशेषमाह यो १३
गमायावासनयेति ७ कोंकादीन्देशान्गतःसन् कयापिवासनयाआस्येकृतअश्मकवलोयेन असंवीतोनग्नः ८ ७ ७

समीरवेगेनविधुतानांकंपितानांवेणूनांसंघर्षणेनजातउग्रोदावानलः आलेलिहानः सर्वतोग्रसन् ९ अवधूतवेषेणऋषभदेवस्तत्रगतइत्येत
स्यसूचकमाह यस्यकिलाश्रमातीतमनुचरितंतद्देशवासिभ्यउपाकर्ण्य अर्हन्नितिनामयस्यसराजास्वयंतत्रउपशिक्ष्यशिक्षित्वाकुपथश्चा
सौपाषंडश्चतंनिजमनीषयासंप्रवर्तयिष्यतइत्यन्वयः तत्रहेतुः कलावित्यादि भवितव्येनप्राणिनांपूर्वसंचितपापफलेन १० येनप्रवर्तके-
नमनुजेष्वपसदानिकृष्टाः स्वविधिनानियोगोयस्मिन् शौचचारित्रेतद्विहीनाः देवावज्ञारूपाण्यस्नानादीनिकुव्रतानिगृह्णानाः वेदादीनां
विदूषकाभविष्यंति ११ तत्फलंचांधंतमः प्राप्स्यंतीत्याह तेचेति अर्वाक्तनयाअवेदमूलयानिजलोकयात्रयास्वेच्छाकृतप्रवृत्त्याआश्व-

अथसमीरवेगविधुतवेणुविकर्षणजातोग्रदावानलस्तद्वनमालेलिहानःसहतेनददाह ९ यस्यकिलानुचरितमुपा-
कर्ण्यकोंकवेंककुटकानांराजाऽर्हन्नामोपशिक्ष्यकलावधर्मउत्कृष्यमाणेभवितव्येनविमोहितः स्वधर्मपथमकुतो-
भयमपहायकुपथपाषंडमसमंजसंनिजमनीषयामंदः प्रवर्तयिष्यते १० येनहवावकलौमनुजापसदादेवमायामो
हिताः स्वविधिनियोगशौचचारित्रविहीनादेवहेलनान्यपव्रतानिनिजेच्छयागृह्णानाअस्नानानाचमनाशौचकेशो
लुंचनादीनिकलिनाऽधर्मबहुलेनोपहतधियोब्रह्मब्राह्मणयज्ञपुरुषलोकविदूषकाः प्रायेणभविष्यंति ११ तेचह्यर्-
वाक्तनयानिजलोकयात्रयांऽधपरंपरयाश्वस्तास्तमस्यंधेस्वयमेवप्रपतिष्यंति १२ अयमवतारोरजसोपप्लुतकैवल्यो
पशिक्षणार्थः तस्यानुगुणान्श्लोकान्गायंति १३ अहोभुवः सप्तसमुद्रवत्याद्वीपेषुवर्षेष्वधिपुण्यमेतत् गायंतिय
त्रत्यजनामुरारेः कर्माणिभद्राण्यवतारवंति १४ अहोनुवंशोयशसाऽवदातः प्रैयव्रतोयत्रपुमान्पुराणः कृतावता-
रःपुरुषः सआद्यश्चचारधर्मयदकर्महेतुम् १५ कोन्वस्यकाष्ठामपरोनुगच्छेन्मनोरथेनाप्यभवस्ययोगी योयोग-
मायाः स्पृहयत्युदस्ताह्यसत्तयायेनकृतप्रयत्नाः १६

स्ताः कृतविश्वासाः १२ ननुतर्ह्यनर्थकारीकिमर्थोऽयमृषभावतारस्तत्रा
ह अयमिति रजोव्याप्तानांजनानांमोक्षमार्गोपशिक्षणार्थः तस्यकैवल्योपशिक्षणस्यानुरूपान् १३ अधिकंपुण्यंयस्मिन् एतद्भारतंवर्षं
ऋषभाद्यवतारयुक्तानिकर्माणि १४ प्रियव्रतस्यवंशः अवदातः शुद्धः यत्रवंशे यद्यस्मात् अकर्मामोक्षस्तस्यहेतुंधर्मंचचार १५ अपरः
कोनुयोगीअस्यकाष्ठांदिशमप्यनुगच्छेत् योयोगीयेनऋषभेणअसत्तयाअवस्तुत्वेनउदस्तानिरस्तायोगमायाः सिद्धीर्वांछति कथंभूताः
कृतः प्रयत्नोयास्तदर्थंप्रयत्नंचकरोतीत्यर्थः यद्वा कथंभूताउदस्ताः कृतप्रयत्नाः सेवितुमुद्यताअपीत्यर्थः १६ ७ ७

विशुद्धाचरितेयत्ईरितंकथितंतत्समस्तंदुश्चरितमभितोहरतीतितथापरममहामंगलानामयनंच अविहितःसन् अनयोरपिश्रोतृश्राव यित्रोरविशेषेणभक्तिःसम्यक् अनुवृत्ताभवतीत्यर्थः १७ भक्तेःपरमपुरुषार्थत्वमाह यस्यांभक्तावेवनतुयोगादिषुअनुसवनमविर तमात्मानंस्नापयंतःस्वयमासादितमप्रार्थितंभगवतास्वयमेवदीयमानमपि अनादरेहेतुः भगवदीयत्वेनैवपरितःसमाप्ताःसम्यक्प्रा-प्ताःसर्वेपुरुषार्थायैस्ते १८ ननुभगवतोऽतिसुलभत्वदर्शनान्मोक्षस्यचातिदुर्लभत्वादियमतिस्तुतिरेवेत्याशंक्याह हेराजन् भवतां पांडवानांयदूनांचपतिःपालकःगुरुःउपदेष्टादेवमुपास्यःप्रियःसुहृत् कुलस्यपतिः नियंताकिंबहुना क्वचकदाचित्दौत्यादिषुवःपा-

इतिहस्मसकलवेदलोकदेवब्राह्मणगवांपरमगुरोर्भगवतऋषभाख्यस्यविशुद्धाचरितेरितंपुंसांसमस्तदुश्चरि-ताभिहरणम् परममहामंगलायनमिदमनुश्रद्धयोपचितयाऽनुशृणोत्याश्रावयतिवाऽवहितोभगवतितस्मिन्वा सुदेवएकांततोभक्तिरनयोरपिसमनुवर्तते १७ यस्यामेवकवयआत्मानमविरतंविविधवृजिनसंसारपारता-पोपतप्यमानमनुसवनंस्नापयंतस्तयैवपरयानिर्वृत्त्याह्यपवर्गमात्यंतिकंपरमपुरुषार्थमपिस्वयमासादितंनोएवा द्रियंते भगवदीयत्वेनैवपरिसमाप्तसर्वार्थाः १८ राजन्पतिर्गुरुरलंभवतांयदूनांदैवंप्रियःकुलपतिःक्वचकिंकरो-वः अस्त्वेवमंगभगवान्भजतांमुकुंदोमुक्तिंददातिकर्हिचित्स्मनभक्तियोगम् १९ नित्यानुभूतनिजलाभनिवृ त्ततृष्णःश्रेयस्यतद्रचनयाचिरसुप्तबुद्धेः लोकस्ययःकरुणयाभयमात्मलोकमाख्यन्नमोभगवतेऋषभायत स्मै २० इतिश्रीभागवतेम०पंचमस्कंधेऋषभदेवानुचरितेषष्ठोऽध्यायः ६ श्रीशुकउवाच भरतस्तुमहा भागवतोयदाभगवताऽवनितलपरिपालनायसंचिंतितःतदनुशासनपरःपंचजनींविश्वरूपदुहितरमुपयेमे १ त स्यामुहवाआत्मजान्कार्त्स्न्येनानुरूपानात्मनःपंचजनयामासभूतादिरिवभूतसूक्ष्माणि २ उवानांकिंकरोऽपिआज्ञानु

वर्ती अस्तुनामैवंतथाऽप्यन्येषांनित्यंभजतामपिमुक्तिंददाति नतुकदाचिदपिसप्रेमभक्तियोगम् १९ वर्णितमृषभावतारंनमस्करोति नित्य मनुभूतंयन्निजरूपंसएवलाभः तेननिवृत्तातृष्णायस्यसः अतद्रचनयादेहाद्यर्थमनोरथेनश्रेयसिविषयेचिरंसुप्ताबुद्धिर्यस्य तस्यजनस्यकरु-णयानिर्भयमात्मस्वरूपंयआख्यातवान् तस्मैनमः २० इतिपंचमस्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ अध्यायानांत्रयेणैवमृषभाख्यान मीरितम् अष्टभिर्भरताख्यानमतःप्रस्तूयतेऽमृतम् १ सप्तमेभरतोराज्येचिरंयज्ञैर्हरिंयजन् आरब्धकर्मनिर्वाणेहरिक्षेत्रेऽभजद्धरिम् २

भारतमितिस्वनाम्नाख्यापकत्वेनधर्माद्यतिशयः सूचितः ३ बहुवित्सर्वज्ञः ४ यज्ञाअयूपाः क्रतवः सयूपाः तद्रूपम् उच्चावचैर्महद्भिरल्पै-
श्चक्रतुभिः कर्मभिः श्रद्धयाईजेचतानेवाह आहृताः स्वाधिकारेणात्मसात्कृतायेअग्निहोत्रादयः तेषांप्रकृतिविकृतिभिः अग्निहोत्राद-
योद्विविधाः सकलांगयुक्ताः प्रकृतयः विकलांगाविकृतयइति तैर्द्विविधैरपीष्टवानित्यर्थः अनुसवनमित्यंतंवाचातुर्होत्रविधिनेत्यंतंवाग
द्यम् ५ किंच संप्रचरत्सुप्रवर्तमानेषुनानायोगेषुविरचिता अनुष्ठिता अंगक्रियायेषांतेषुयदपूर्वंतद्वासुदेवएवभावयमानः चिंतयन् सय
जमानोयज्ञभाजोयेदेवाः सूर्यादयस्तान् पुरुषस्यवासुदेवस्यावयवेषुचक्षुरादिष्वभ्यध्यायत् नतुपृथक्त्वेनेत्यन्वयः अपूर्वेपक्षद्वयंमीमां-
सकानांतदानीमेवसूक्ष्मत्वेनोत्पन्नंफलमेवापूर्वंकालांतरफलोत्पादिकाकर्मशक्तिर्वेति तदुक्तम् यागादेवफलंतद्धिशक्तिद्वारेणसिध्यति
सूक्ष्मशक्त्यात्मकंवाऽपिफलमेवोपजायतइति तदेवाह क्रियाफलंधर्माख्यमितिच ननुयद्यंगंदेवताः कर्मप्रधानमितिमतंतर्हिकर्तृनिष्ठम

सुमतिंराष्ट्रभृतंसुदर्शनमावरणंधूम्रकेतुमिति अजनाभंनामैतद्वर्षंभारतमितियतआरभ्यव्यपदिशंति ३ स
बहुविन्महीपतिः पितृपितामहवदुरुवत्सलतयास्वेस्वेकर्मणिवर्तमानाः प्रजाः स्वधर्ममनुवर्तमानः पर्यपाल
यत् ४ ईजेचभगवंतंयज्ञक्रतुरूपंक्रतुभिरुच्चावचैः श्रद्धयाहृताग्निहोत्रदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपशुसोमा-
नांप्रकृतिविकृतिभिरनुसवनंचातुर्होत्रविधिना ५ संप्रचरत्सुनानायागेषुविरचितांगक्रियेष्वपूर्वंयत्तत्क्रियाफलं
धर्माख्यंपरेब्रह्मणियज्ञपुरुषेसर्वदेवतालिंगानांमंत्राणामर्थनियामकतयासाक्षात्कर्तरिपरदेवतायांभगवतिवा-
सुदेवएवभावयमानआत्मनैपुण्यमृदितकषायोहविःष्वध्वर्युभिर्गृह्यमाणेषुसयजमानोयज्ञभाजोदेवास्तान्पुरु-
षावयवेष्वभ्यध्यायत् ६

पूर्वंस्यात् तदुक्तम् कर्मभ्यः प्रागयोग्यस्यकर्मणः पुरुषस्यवा योग्यताशास्त्रगम्यायापरासाऽपूर्वमिष्य
तइति अथदेवताप्रधानंकर्मतुदेवताराधनार्थंतदादेवताप्रसादरूपत्वादपूर्वस्यदेवताश्रयत्वमेवयुक्तम् प्रोक्षणाद्यपूर्वस्येवव्रीह्याद्याश्रयत्वं
कुतोवावासुदेवाश्रयमपूर्वंभावयति उच्यतेयदिकर्तृनिष्ठमपूर्वंतर्हिवासुदेवस्यांतर्यामिणः प्रवर्तकत्वेनमुख्यकर्तृत्वात्तदाश्रयमेवापूर्वं
नतुतत्प्रयोज्ययजमानाश्रयंशास्त्रफलंप्रयोक्तरीतिन्यायात् अन्यथाऋत्विजामप्यपूर्वाश्रयत्वप्रसंगात् तदेवाह साक्षात्कर्तरीति देवताश्रय-
त्वेऽपिवासुदेवाश्रयत्वमेवेत्याह परदेवतायामिति परदेवतात्वेहेतुः सर्वदेवतालिंगानांतत्तद्देवताप्रकाशकानांमंत्राणांयेऽर्थाइंद्रादिदेवतास्ते
षांनियामकतयातस्यैवप्रसादनीयत्वात् फलदातृत्वाच्चयुक्तमेवापूर्वाश्रयत्वमित्यर्थः एवंभावनमेवात्मनोनैपुण्यंकौशलंतेनमृदिताः क्षीणाः
कषायाः रागादयोयस्य अध्वर्युभिरितिबहुवचनंनानाकर्माभिप्रायेण ६

एवंभूतयाकर्मविशुद्ध्याविशुद्धसत्वस्यभक्तिरजायतेत्यन्वयः क्व अंतर्हृदयेयआकाशः सएवशरीरमभिव्यक्तिस्थानंयस्यतस्मिन्ब्रह्मणिकीदृ-
शेमहापुरुषरूपस्योपलक्षणमाकारोयस्य तस्मिन् किंच श्रीवत्सादिभिरुपलक्षितेनिजपुरुषाणांनारदादीनांहृदिलिखितवन्निश्चलत-
यास्थितेनउक्तेनपुरुषरूपेणआत्मानिस्वमनसिविरोचमाने कीदृशीभक्तिः अत्यंतातिशयेनएधमानोरयोवेगः प्रकर्षोयस्याः ७ एव
मनुवृत्त्यावर्षाणामयुतानितेषांसहस्रंतत्पर्यंतकालेऽवसितोनिश्चितः कर्मनिर्वाणावसरः राज्यभोगादृष्टसमाप्तिसमयोयेनसः अधिकृत्यभु

एवंकर्मविशुद्ध्याविशुद्धसत्वस्यांतर्हृदयाकाशशरीरेब्रह्मणिभगवतिवासुदेवेमहापुरुषरूपोपलक्षणेश्रीवत्स-
कौस्तुभवनमालाऽरिदरगदादिभिरुपलक्षितेनिजपुरुषहृल्लिखितेनात्मनिपुरुषरूपेणविरोचमानउच्चैस्तरांभ-
क्तिरनुदिनमेधमानरयाऽजायत ७ एवंवर्षायुतसहस्रपर्यंतावसितकर्मनिर्वाणावसरोऽधिभुज्यमानंस्वतनये-
भ्योरिक्थंपितृपैतामहंयथादायंविभज्यस्वयंसकलसंपन्निकेतात्स्वनिकेतात्पुलहाश्रमंप्रवव्राज यत्रहवावभगवा
न्हरिरद्यापितत्रत्यानांनिजजनानांवात्सल्येनसंनिधाप्यतइच्छारूपेण ८ यत्राश्रमपदान्युभयतोनाभिभिर्दृष
च्चक्रैश्चक्रनदीनामसरित्प्रवरासर्वतःपवित्रीकरोति ९ तस्मिन्वावकिलसएकलःपुलहाश्रमोपवनेविविधकुसुम-
किसलयतुलसिकाऽम्बुभिः कंदमूलफलोपहारैश्चसमीहमानोभगवतआराधनंविविक्तउपरतविषयाभिलाषउप-
भृतोपशमःपरांनिर्वृतिमवाप १०

ज्यमानंरिक्थंधनंयथाविभागंविभज्य सकलसंपदांनिकेतात् आश्रयात् स्वगृहात्पुलहाश्र
मंहरिक्षेत्रंप्रवव्राज यत्रक्षेत्रेविद्याधरकुंडेवात्सल्यंकर्तृतेनसन्निहितः क्रियतेभक्तानामपेक्षितेनरूपेणसन्निहितोभवतीत्यर्थः ८ आश्र
मस्थानानिउभयतउपर्यधश्चनाभिर्येषांतैर्दृषच्चक्रैः शिलामध्यगतैश्चक्रैः चक्रनदीगंडकीसरितांश्रेष्ठापवित्रीकरोति ९ एकलः ए- १५
कः आराधनंसमीहमानः कुर्वाणः विविक्तः शुद्धः अतएवउपरतोविषयाभिलाषोयस्य उपभृतः संवृद्धः उपशमोयस्य १० छ

प्रवर्द्धमानानुरागस्यभरेणयत्द्रुतंद्रवीभूतंहृदयंतस्मिन्शैथिल्यमनुघमोयस्य आत्मनिदेहेउद्भिद्यमानंरोमपुलककुलंरोमांचवृंदंयस्यक
कारः समासांतः औत्कंठ्यात्प्रवृत्तेनप्रणयबाष्पेणानिरुद्धोऽवलोकोययोः तेनयनेयस्यसः एवंवर्तमानस्तामपिभगवत्सपर्यांनसस्मारे-
त्यन्वयः तत्रहेतुः निजरमणस्यस्वप्रीतिदातुर्येअरुणेचरणारविंदेतयोरनुध्यानेनपरिचितः समृद्धोभक्तियोगः तेनपरिप्लुतः सर्वतोव्या
प्तः परमआल्हादः परमानंदोयस्मिन् गंभीरहृदयह्रदेतस्मिन्नवगाढानिमग्नाधिषणायस्य ११ धृतानिभगवद्व्रतानियेनसभगवंतंसूर्यमं
डलेऽभ्युपतिष्ठन्नेतदुहोवाचेत्यन्वयः कीदृशः एण्याहरिण्याअजिनमैणेयंतदेववासस्तेन अनुसवनाभिषेकेणार्द्राः कपिशाश्चयाः
कुटिलाजटास्तासांकलापेनचविरोचमानः सूर्यप्रकाशिकयाऋचाहिरणमयंध्येयः सदासवितृमंडलमध्यवर्तीत्यादिनोक्तम् उज्जिहा

तयेत्थमविरतपुरुषपरिचर्ययाभगवतिप्रवर्द्धमानानुरागभरद्रुतहृदयशैथिल्यः प्रहर्षवेगेनात्मन्युद्भिद्यमानरो
मपुलककुलकऔत्कंठ्यप्रवृत्तप्रणयबाष्पनिरुद्धावलोकनयनएवंनिजरमणारुणचरणारविंदानुध्यानपरि
चितभक्तियोगेनपरिप्लुतपरमाल्हादगंभीरहृदयह्रदावगाढधिषणस्तामपिक्रियमाणांभगवत्सपर्यांनसस्मार ११
इत्थंधृतभगवद्व्रतऐणेयाजिनवाससाऽनुसवनाभिषेकार्द्रकपिशकुटिलजटाकलापेनचविरोचमानः सूर्यर्चाभग
वंतंहिरण्मयंपुरुषमुज्जिहानेसूर्यमंडलेऽभ्युपतिष्ठन्नेतदुहोवाच १२ परोरजः सवितुर्जातवेदोदेवस्यभर्गोमनसेदंज
जान स्फरेतसादः पुनराविश्यचष्टेहंसंगृध्राणंनृषद्रिंगिरामिमः १३ इतिश्रीभागवतेम० पंचमस्कंधेभरतचरित्रेभ
गवत्परिचर्यायांसप्तमोऽध्यायः ७

नेउक्रच्छतिसाति सकारांतपाठेसन्नंतात्पचाद्यच् अर्थस्तुसएव १२ परोरजः रजसः प्रकृ-
तेः परंशुद्धसत्वात्मकं सवितुर्देवस्यसूर्यस्यभर्गः स्वरूपभूतंतेजः जातंवेदोधनंकर्मफलंयस्मात्तत्कर्मफलदमित्यर्थः अत्रहेतुः यत्मनसैवेदं
विश्वंजजानससर्ज पुनश्चअदः सृष्टंविश्वमंतर्यामिरूपेणप्रविश्यगृध्राणंकांक्षंतंहंसंजीवंस्फरेतसाचिच्छक्त्याविचष्टे पश्यतिपालयती-
त्यर्थः नृषुसीदति उपाधितयातिष्ठतीतिनृषत्बुद्धिः तस्यारिंगिंरिंगणंगतिंरातीतिनृषद्रिंगिराम् वाछंदसीत्यभिपूर्वरूपत्वाभावः तद्भर्गः
इमः शरणंव्रजामः १३ इतिपंचमस्कंधेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमेभजतोविष्णुंतस्यकर्मांतरायतः एणरक्षाप्रसक्तस्य-
जातमेणत्वमीर्यते १ कृपयापिकृतः संगः पतनायैवयोगिनः इतिप्रदर्शयन्नाहभरतस्यैणपोषणम् २ ५ ५

नैयमिकंनित्यंनैमित्तिकविधिप्राप्तम् आवश्यकमर्थप्राभंमूत्रोत्सर्गादिकृतमभिषेकादिकंयेनब्रह्माक्षरंप्रणवंजपन् उदकांतेनद्यास्तीरेजलाश
याभ्याशंनद्याःसमीपेपेपीयमाने अत्यासक्त्यापीयमानेसोति तावदेवतत्क्षणमेव अविदूरेणसन्निधौमृगपतेःसिंहस्यउन्नादोमहान्नादः
उद्गतः १ प्रकृत्यास्वभावतएवविक्लवाव्याकुलास्कृतरांतुहरिभयस्याभिनिवेशेनव्यग्रंव्याकुलंहृदयंयस्याः पारिप्लवदृष्टिःपरिभ्रांतनेत्राअनगता
तृषातृट्यस्याःउच्चक्रामनदीमुल्लंघितवती २ अंतर्वत्न्याःगर्भिण्याउरुभयेनस्थानाद्विचलितोयोनेर्निर्गतःसन्स्रोतसिप्रवाहेनिपतितःत

श्रीशुकउवाच एकदातुमहानद्यांकृताभिषेकनैयमिकावश्यकोब्रह्माक्षरमभिगृणानोमुहूर्तत्रयमुदकांतउपवि
वेश तत्रतदाराजन्हरिणीपिपासयाजलाशयाभ्याशमेकैवोपजगाम तयापेपीयमानउदकेतावदेवाविदूरेणन
दतोमृगपतेरुन्नादोलोकभयंकरउदपतत् १ तमुपश्रुत्यसामृगवधूःप्रकृतिविक्लवाचकितनिरीक्षणासुतरामपि
हरिभयाभिनिवेशव्यग्रहृदयापारिप्लवदृष्टिरगततृषाभयात्सहसैवोच्चक्राम २ तस्याउत्पतंत्याअंतर्वत्न्याउरुभ
यावगलितोयोनिनिर्गतोगर्भःस्रोतसिनिपपात तत्प्रसवोत्सर्पणभयखेदातुरास्वगणेनवियुज्यमानाकस्यांचिद्द-
र्यांकृष्णासारसतीनिपपातअथचममार ३ तंत्वेणकुणकंकृपणंस्रोतसाऽनूह्यमानमभिवीक्ष्यापविद्धंबंधुरिवानुकं-
पयाराजर्षिर्भरतआदायमृतमातरमित्याश्रमपदमनयत् ४ तस्यहवाएणकुणकउच्चैरेतस्मिन्कृतनिजाभि
मानस्याहरहस्तत्पोषणपालनलालनप्रीणनानुध्यानेनात्मनियमाःसहयमाःपुरुषपरिचर्यादयएकैकशःकति
पयेनाहर्गणेनवियुज्यमानाःकिलसर्वएवोदवसन् ५

प्रसवोगर्भपातःउत्सर्पणमुल्लंघनंभयंचएतैःखेदेनातुरापीडिता-
दर्यांगिरिगुहायांहरिणवधूःपपातअथानंतरंमृताच ३ एणकुणकंहरिणबालकम् अपविद्धंबंधुभिस्त्यक्तमितिएतैःकृपणत्वादि-
हेतुभिर्योऽनुकंपातयाअनयत् ४ कृतोनिजःस्वीयइत्यभिमानोयेनपोषणंतृणादिनापालनंवृकादिभ्योरक्षणम् लालनंचुंबनादिना
प्रीणनंकंडूयनादिना एतैर्यदनुध्यानमासक्तिस्तेन आत्मनोनियमाःस्नानादयः यमाअहिंसादयः तत्सहिताईश्वरपरिचर्यादयश्चप्रत्य
हमेकैकशोवियुज्यमानाःसंतः कतिपयेनाहर्गणेनसर्वेउत्सन्नाबभूवुः ५ ७ ७ ७ ७

आसक्तिंप्रपंचयति अहोइत्यादिनाइतिकृतानुषंगइत्येतत्पर्यंतेन ईश्वररथचरणः कालचक्रंतस्यपरिभ्रमणवेगेनस्वगणादिभ्योविभ्रंशि-
तः माइतिमांचशरणंप्रापितः मामेवमातापित्रादिबुद्ध्याउपेयायप्राप्तः यौथिकान्यूथसंघातिनः अनसूयुनाएतन्निमित्तंममस्वार्थोभ्र-
श्यतीतिदोषदृष्टिमकुर्वता ६ तदेवाह नूनंहीति ७ इतिएवंकृतोऽनुषंगः आसक्तिर्येनमृगजहुनामृगापत्येनसहस्नेहेनानुबद्धंहृदयंयेन
८ स्नेहानुबंधमेवप्रपंचयति कुशकुसुमेत्यादिनास्वधयतीत्यंतेनसालावृकाः श्वानः यदाभयंशंकमानोभवतितदातेनसहवनंसमावि

अहोबतायंहरिणकुणकः कृपणईश्वररथचरणपरिभ्रमणरयेणस्वगणसुहृद्बंधुभ्यः परिवर्जितः शरणंचमोपसा
दितोमामेवमातापितरौभ्रातृज्ञातीन्यौथिकांश्चैवोपेयायनान्यंकंचनवेदमय्यतिविस्रब्धश्चअतएवमयामत्परायं-
णस्यपोषणपालनप्रीणनलालनमनुसूयुनाऽनुष्ठेयंशरण्योपेक्षादोषविदुषा ६ नूनंह्यार्याःसाधवउपशमनशीलाः
कृपणसुहृदएवंविधार्थेस्वार्थानपिगुरुतरानुपेक्षंते ७ इतिकृतानुषंगआसनशयनाटनस्थानाशनादिषुसहमृग
जहुनास्नेहानुबद्धहृदयआसीत् ८ कुशकुसुमसमित्पलाशफलमूलोदकान्याहरिष्यमाणोवृकसालावृकादि-
भ्योभयमाशंसमानोयदासहहरिणकुणकेनवनंसमाविशति ९ तदापथिषुचमुग्धभावेनतत्रतत्रविषक्तमतिप्रण
यभरहृदयःकार्पण्यात्स्कंधेनोद्वहति एवमुत्संगेउरसिचाधायोपलालयन्मुदंपरमामवाप १० क्रियायांनिर्वर्त्यमा
नायामंतरालेधूत्थायोत्थाययदैनमभिचक्षीततर्हिवावसवर्षपतिःप्रकृतिस्थेनमनसातस्माआशिषआशास्तेस्वस्ति-
स्ताद्वत्सतेसर्वतइति ११ अन्यदाभृशमुद्विग्नमनानष्टद्रविणइवकृपणःसकरुणमतितर्षेणहरिणकुणकविरहविह्वल-
हृदयसंतापस्तमेवानुशोचन्किलकश्मलंमहदभिरंभितइतिहोवाच १२ अपिबतसवैकृपणएणबालकोमृतहरिणी-
सुतअहोममानार्यस्यशठकिरातमतेरकृतसुकृतस्यकृतविस्रंभआत्मप्रत्ययेनतदविगणयन्सुजनइवागमिष्य-
तिकिम् १३

शति ९ अतिशयितःप्रणयभरोयस्यतद्धृदयंयस्यसः १० वर्षपतिर्भरतःप्रकृतिस्थेनस्वस्थेनस्तात् भूयात् ११ अन्यदा
अदर्शनेसकरुणंयथाभवत्येवमनुशोचन् इतिहोवाचेत्यन्वयः अतितर्षेण अत्यौत्सुक्येनहरिणकुणकविरहेणविह्वलेहृदयेसंतापोयस्यक-
श्मलंमोहंप्रापितःसन् १२ अपीतिसंभावनायांबतेत्यनुकंपायाम् अहोइतिनिर्वेदे शठकिरातयोरिववंचनपराक्रूराचमतिर्यस्य अकृतसुकृत
स्यनिर्भाग्यस्यममतच्छाठ्यादिकमगणयन्नाचिंतयन्नागमिष्यतिकिम् अपराधाचिंतनेहेतुः आत्मप्रत्ययेनस्वचित्तशुद्ध्याकृतविश्वा-
सःसन्सुजनोनयथागणयतितद्वत् १३

शष्पाणिकोमलतृणानि १४ नैकच्चरोयूथच्चरःसूकरादिः यद्वा एकएवच्चरतियःक्रूरस्वभावोव्याघ्रादिर्नभक्षयतिकिम् १५ सकललोकस्यक्षे-
मोयस्मात्सउदयोयस्यवेदत्रयीआत्मास्वरूपंयस्यसःसूर्योनिम्लोचति अस्तंयातिमृगवध्वान्यासोनिक्षेपभूतः १६ हरिणएवराजकुमारः
आगत्यमामपिस्वित्स्फुरवयिष्यतीत्यन्वयः किंकुर्वन् विविधैरुचिरैर्दर्शनीयैर्निजैर्मृगदारकविनोदैःस्वीयानांखेदमपनुदन् १७ संभवति
चैतदित्याह क्ष्वेलिकायांक्रीडायांमृषायःसमाधिस्तेनामीलितेदृशौयेनतंमांप्रेमसंरंभेणप्रणयकोपेनपृषत्जलबिंदुःतद्वदपरुषेणमृदु-
नाविषाणाग्रेणलुठतिसंघट्टयति १८ आसादितंहविर्यस्मिन्तस्मिन्बर्हिषिदर्भेदंताकर्षणादिनाचापलेनदूषितेसति दूषित्वेतिपाठेबर्हि-

अपिक्षेमेणास्मिन्नाश्रमोपवनेशष्पाणिच्चरंतंदेवगुप्तंद्रक्ष्यामि १४ अपिच्चनवृकःसालावृकोऽन्यतमोवानैकच्चर-
एकच्चरोवाभक्षयति १५ निम्लोचतिहभगवान्सकलजगत्क्षेमोदयस्त्रय्यात्माऽद्यापिममनमृगवधून्यासआग
च्छति १६ अपिस्विदकृतसुकृतमागत्यमांस्फुरवयिष्यतिहरिणराजकुमारोविविधरुचिरदर्शनीयनिजमृगदार-
कविनोदैरसंतोषंस्वानामपनुदन् १७ क्ष्वेलिकायांमांमृषासमाधिनाआमीलितदृशंप्रेमसंरंभेणचकितचकित-
आवृत्यपृषदपरुषविषाणाग्रेणलुठति १८ आसादितहविषिबर्हिषिदूषितेमयोपालब्धोभीतभीतःसपद्युपरत
रासवदृषिकुमारवदवहितकरणकलापआस्ते १९ किंवाअरेआचरितंतपस्तपस्विन्याऽनयायदियमवनिःसविन
यकृष्णसारतनयतनुतरसुभगशिवतमाखरखुरपदपंक्तिभिर्द्रविणविधुरातुरस्यकृपणस्यममद्रविणपदवींसूच
यंत्यात्मानंचसर्वतःकृतकौतुकंद्विजानांस्वर्गापवर्गकामानांदेवयजनंकरोति २० अपिस्विदसौभगवानुडुप-
तिरेनंमृगपतिभयान्मृतमातरंमृगबालकंस्वाश्रमपरिभ्रष्टमनुकंपयाकृपणजनवत्सलःपरिपाति २१

षिविषयेदूषणंकृत्वेत्यर्थः मयाऽधिक्षिप्तःसन्तत्क्षणमेवोपरतक्रीडोनिश्चलआस्ते १९ इतिबहुधाप्रलप्योत्थायबहिर्निर्गत्यतत्खुरखा
तभूभागोपलंभसंभ्रांतहृदयआह किंवेति अरेअहोअनयाक्षित्याकिंवातपआचरितंतपस्विन्यासभाग्ययायत्यस्मादियंसावन-
यस्यकृष्णसारतनयस्यतनुतराःसुभगाश्वशिवतमाश्वाखराश्वखुरायेषुतेषांपदानांतत्रतत्रांकितानांपंक्तिभिःद्रविणंमृगस्तेनरहित
स्यअतएवातुरस्यदुःखितस्यममद्रविणमार्गंसूचयंतीसतीस्वात्मानंचताभिःकृतमंडनंद्विजानांयज्ञभूमिंकरोति यस्मिन्देशेमृगः
कृष्णस्तस्मिन्धर्मान्निबोधतेतिस्मृतेः २० तावदुदितेचंद्रेमृगंदृष्ट्वास्वमृगत्वंसंभावयन्नाह अपिस्विदिति २१ ७ ७

चंद्ररश्मिस्पर्शसुखंप्राप्याह किंवेतिसंभावनायामात्मजविश्लेषेणज्वरस्तापःसएवदवदहनः तस्यज्वालाभिरुपतप्यमानाहृदयरूपास्थ-लनलिनीयस्य जलस्थंपद्मंतापंसोढुंक्षममितिस्थलग्रहणम् उपसृतोमृगीतनयोयेनतंमांचंद्रःस्वधयतिशांतिंगमयति कैःशिशिरंचतच्छांतंचमय्यनुरागेणगुणितंच आवर्तितंपुनःपुनःस्रवत्यद्वदनसलिलंतदेवामृतमयागभस्तयःतैः लोकेहिमंत्रवादिनोवदनसलिलैस्तापंशमयंतीतिप्रसिद्धम् उपसृत्यमृगीतनयइतिपाठे मनोरथांतरमेतत् उपसृत्यमृगीतनयःकिंवामांस्वधयिष्यतीतिशेषंसमानम् २२ मृगदार

किंवात्मजविश्लेषज्वरदवदहनशिखाभिरुपतप्यमानहृदयस्थलनलिनीकंमामुपसृतमृगीतनयंशिशिरशांतानुरागगुणितनिजवदनसलिलामृतमयगभस्तिभिःस्वधयतीतिच २२ एवमघटमानमनोरथाकुलहृदयोमृगदारकाभासेनस्वारब्धकर्मणायोगारंभणतोविभ्रंशितःसयोगतापसोभगवदाराधनलक्षणाच्च कथमितरथाजात्यंतरएणकुणकआसंगःसाक्षान्निःश्रेयसप्रतिपक्षतयाप्राक्परित्यक्तदुस्त्यजहृदयाभिजातस्यतस्यैवमंतरायविहतयोगारंभणस्यराजर्षेर्भरतस्यतावन्मृगार्भकपोषणपालनप्रीणनलालनानुषंगेणाविगणयतआत्मानमहिरिवाखुबिलंदुरतिक्रमःकालःकरालरभसआपद्यत २३ तदानीमपिपार्श्ववर्तिनमात्मजमिवानुशोचंतमभिवीक्ष्यमाणोमृगएवाभिनिवेशितमनाविसृज्यलोकमिमंसहमृगेणकलेवरंमृतमनुनमृतजन्मानुस्मृतिरितरवन्मृगशरीरमवाप २४ तत्रापिहवाआत्मनोमृगत्वकारणंभगवदाराधनसमीहानुभावेनानुस्मृत्यभृशमनुतप्यमानआह २५

कवदाभासमानेनभगवदाराधनलक्षणात् कर्मणश्चविभ्रंशितः प्रारब्धकर्मत्वेहेतुः कथमितरथेति साक्षात्स्वपुत्रवत्कथमासंगःस्यात् पूर्वपरित्यक्तादुस्त्यजाऔरसायेन अंतरायेणविहतंयोगारंभणंयस्य आत्मानमविगणयतःआत्मचिंतामकुर्वतः तावदेवतीव्रवेगः कालोमृत्युसमयश्चापद्यत २३ लोकंदेहंमृगेणसहितंविसृज्यप्राकृतइवमृगशरीरमवाप कथंभूतः कलेवरंमृतमनुनमृतानविनष्टापूर्वजन्मानुस्मृतिर्यस्य २४ आहस्वचित्ते २५ ५ ५ ५ ५

अहोकष्टंधाराणांमार्गाद्भ्रष्टोऽहम् भ्रंशमेवाह यद्यतः विमुक्ताः समस्ताः संगायेनविविक्तंपुण्यारण्यंशरणंयस्य आत्मवतोधीरस्यममनः-
सर्वेषांभूतानामात्मनिवासुदेवेसमावेशितंचनिश्चलंसत् आरात् दूरादेवसत्सावगलितंनिःसृतम् केनसमावेशितम् तस्यानुश्रवणादिष्व-
भियोगेन अभिनिवेशेन अशून्याः सकलायामायस्मिन्तेनकालेन २६ निगूढोऽनाविष्कृतोनिर्वेदोयेन शालग्रामोपलक्षितमाश्रम-
म् कालंजरात् यत्रहरिणोजातः तस्मात्पर्वतात् २७ आत्मैवसहचरोयस्य एकाकी प्रतीक्षमाणस्यैवप्रपंचः मृगत्वनिमित्तेति तीर्थोद

अहोकष्टंभ्रष्टोऽहमात्मवतामनुपथात् यद्विमुक्तसमस्तसंगस्यविविक्तपुण्यारण्यशरणस्यात्मवत आत्मनिसर्वे
षामात्मनांभगवतिवासुदेवेतदनुश्रवणमननसंकीर्तनाराधनानुस्मरणाभियोगेनाशून्यसकलयामेनसमावे-
शितंसमाहितं कार्त्स्न्येनमनस्तत्तुपुनर्ममाबुधस्याराम्मृगसुतमनुपरिसुस्राव २६ इत्येवंनिगूढनिर्वेदोविसृज्य
मृगीमातरंपुनर्भगवत्क्षेत्रमुपशमशीलमुनिगणदयितंशालग्रामंपुलस्त्यपुलहाश्रमंकालंजरात्प्रत्याजगाम २७
तस्मिन्नपिकालंप्रतीक्षमाणः संगाच्च भृशमुद्विग्न आत्मसहचरशुष्कपर्णतृणवीरुधावर्तमानोमृगत्वनिमित्ताव-
सानमेवगणयन्मृगशरीरंतीर्थोदकक्लिन्नमुत्ससर्ज २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभरतच
रितेअष्टमोऽध्यायः ८ श्रीशुकउवाच अथकस्यचिद्द्विजवरस्यांगिरःप्रवरस्यशमदमतपःस्वा
ध्यायाध्ययनत्यागसंतोषतितिक्षाप्रश्रयविद्याऽनसूयात्मज्ञानानंदयुक्तस्यात्मसदृशश्रुतशीलाचाररूपौदार्य-
गुणाः नवसोदर्याअंगजाबभूवुः मिथुनंचयवीयस्यांभार्यायाम् १ यस्तुतत्रपुमांस्तंपरमभागवतंराजर्षिप्र
वरंभरतमुत्सृष्टमृगशरीरंचरमशरीरेणविप्रत्वंगतमाहुः २

केनक्लिन्नमार्द्रमर्धोदकस्थमित्यर्थः २८ इतिपंचमेटी-
कायामष्टमोऽध्यायः ८ नवमेजडविप्रत्वेतस्यरागाद्यभावतः भद्रकालीपशुत्वेऽपिनिर्विकारत्वमीर्यते १ पितुःप्राप्तात्मविज्ञानोभ
रतोमृगतांगतः प्रारब्धकर्मवेगेनतदंतेजडविप्रताम् २ अंगिरसगोत्रजानांप्रवरस्यश्रेष्ठस्यशमादियुक्तस्य त्यागोऽत्रातिथ्यादिभ्योऽन्न
दानादिविद्याकर्मविद्या आत्मज्ञानंदेहादिव्यतिरिक्तमात्रात्मज्ञानम् आनंदोधर्मसंपत्तिजः आत्मनासदृशाः श्रुतादयोगुणायेषांते
समानोदरानवपुत्राबभूवुः यवीयस्यांकनिष्ठायांचमिथुनंस्त्रीपुरुषयुग्मम् १ उत्सृष्टंमृगशरीरंयेनतम् शुचीनांश्रीमतांगेहेयोगभ्र
ष्टोऽभिजायतइतिस्मृतेः २

तत्रापिन्वान्यसंगादात्मनोभ्रंशमाशंकमानश्चात्मानमुन्मत्तादिरूपेणदर्शयामासेत्यन्वयः किंकुर्वन् कर्मबंधविध्वंसनंश्रवणंस्मरणंगुणानांविवरणंकथनंचयस्यतद्भगवतश्चरणारविंदयुगुलंमनसाविशेषेणधारयन् प्रतिघातशंकायांहेतुः अनुस्मृतास्वीयपूर्वजन्मनामावलिः परंपरायेनसः ३ पुत्रस्नेहेऽनुबद्धंमनोयस्यजडस्यगार्हस्थ्यानधिकारात्समावर्तनांतान्संस्कारान्विदधानस्तमुपनीयउपनीतस्यपुनः शौचादीन्त-स्यानभिप्रेतानपिशिक्षितवान् तत्रहेतुः अनुशिष्टेनहिभाव्यंपितुःसकाशात्पुत्रेणेति ४ सोऽपिचपितुःशिक्षानिर्बंधनिवृत्तयेअसध्रीचीन

तत्रापिस्वजनसंगाच्चभृशमुद्विजमानोभगवतः कर्मबंधविध्वंसनश्रवणस्मरणगुणविवरणचरणारविंदयुगुलंमनसाविदधदात्मनः प्रतिघातमाशंकमानोभगवदनुग्रहेणानुस्मृतस्वपूर्वजन्मावलिरात्मानमुन्मत्तजडांधबधिरस्वरूपेणदर्शयामासलोकस्य ३ तस्यापिहवाआत्मजस्यविप्रः पुत्रस्नेहानुबद्धमनाआसमावर्तनात्संस्कारान्यथोपदेशंविदधानउपनीतस्यचपुनः शौचाचमनादीन्कर्मनियमाननभिप्रेतानपिसमशिक्षयत् अनुशिष्टेनहिभाव्यंपितुःपुत्रेणेति ४ सचापितदुहपितृसन्निधावेवासध्रीचीनमिवस्मकरोति छंदांस्यध्यापयिष्यन्सहव्याहृतिभिःसप्रणवशिरस्त्रिपदींसावित्रींग्रैष्मवासंतिकान्मासानधीयानमप्यसमवेतरूपंग्राहयामास ५ एवंस्वतनुजआत्मन्यनुरागावेशितचित्तः शौचाध्ययनव्रतनियमगुर्वनलशुश्रूषणाद्यौपकुर्वाणककर्माण्यनभियुक्तान्यपिसमनुशिष्टेनभाव्यमित्यसदाग्रहः पुत्रमनुशास्यस्वयंतावदनधिगतमनोरथः कालेनाप्रमत्तेनस्वयंगृहएवप्रमत्तउपसंहृतः ६

मिवकरोतिस्म उपाकरणवेदव्रताद्यनंतरंश्रावणादिमासेषुवेदानध्यापयिष्यन्नादौतावत्व्याहृतिभिः सहप्रणवशिरःसहितांत्रिपदींचैत्रादिचतुरोमासानधीयानमप्यसमवेतरूपंयथाभवत्येवंग्राहयामास तावताऽपिकालेनस्वरानुपूर्व्यादियुक्तंव्याहृत्यादितस्यनागतमित्यर्थः ५ आत्मभूतेस्वतनुजेअनुरागेणावेशितंचित्तंयेनशौचादीनियान्यौपकुर्वाणकस्यसावधिब्रह्मचर्यवतः कर्माणितेनानभियुक्तानिअनादृतान्यपितंपुत्रंप्रत्यनुशास्यापिअप्राप्तपुत्रपांडित्यमनोरथः स्वयंकालेनोपसंहृतः मृतइत्यर्थः अनुशासननिर्बंधेपुनस्तमेवहेतुमाह अनुशिष्टेनभाव्यमित्यसन्नयोग्यआग्रहोयस्य ६ ७ ६ ७ ७

सपत्न्यैसमर्प्य अनुसंस्थयाअनुमरणेनसप्तम्यंतपाठेप्ययमेवार्थः न्यवृत्सततनिवर्तितुमैच्छन्निवृत्ताइत्यर्थः ७ यदाऽभिभाष्यमाणस्त-
दातदनुरूपाणिप्रभाषते मूल्यमंतरेणबलात्यत्कर्मकार्यतेसाविष्टिः वेतनंमूल्यंविष्ट्यादिभिरुपसादितमन्नमभ्यवहरतिपरंभुंक्तेकेवलं
नत्विंद्रियप्रीतये ८ अत्रहेतुद्वयमाह नित्यंसदानिवृत्तंनिमित्तंयस्मात् उत्पादकशून्यःस्वसिद्धः अभिव्यंजकशून्यःविशुद्धः केवलोयोऽ
नुभवःसएवानंदरूपःस्वात्मातस्यलाभः एवंभूतोऽहमितिज्ञानंतस्याधिगमःप्राप्तिरस्तियस्यद्वंद्वानिसन्मानावमानादीनितद्धेतुकयोः

अथयवीयसीद्विजसतीस्वगर्भजातंमिथुनंसपत्न्याउपन्यस्यस्वयमनुसंस्थयापतिलोकमगात् पितर्युपरतेभ्रा
तरएनमतत्प्रभावविदस्त्रय्यांविद्यायामेवपर्यवसितमतयोनपरविद्यायांजडमतिरितिभ्रातुरनुशासनानिर्बंधा-
न्न्यवृत्सत ७ सच्चप्राकृतैर्द्विपदपशुभिरुन्मत्तजडबधिरेत्यभिभाष्यमाणोयदातदनुरूपाणिप्रभाषतेकर्मा-
णिसच्चकार्यमाणःपरेच्छयाकरोतिविष्टितोवेतनतोवायाञ्चयायदृच्छयावोपसादितमल्पंबहुमिष्टंकदन्नंवाऽ
भ्यवहरतिपरंनेंद्रियप्रीतिनिमित्तम् ८ नित्यनिवृत्तनिमित्तस्वसिद्धविशुद्धानुभवानंदस्वात्मलाभाधिगमः
सुखदुःखयोर्द्वंद्वनिमित्तयोरसंभावितदेहाभिमानः ९ शीतोष्णवातवर्षेषुवृषइवानावृतांगःपीनःसंहननां
गःस्थंडिलसंवेशनानुन्मर्दनामज्जनरजसामहामणिरिवानभिव्यक्तब्रह्मवर्चसःकुपटावृतकटिरुपवीतेनो
रुमषिणाद्विजातिरितिब्रह्मबंधुरितिसंज्ञयाअतज्ज्ञजनावमतोविचचार १०

सुखदुःखयोरकृतदेहाभिमानःतस्मा
न्नेंद्रियप्रीतिनिमित्तमभ्यवहरतीत्यन्वयः ९ अतएवशीतोष्णादिष्वनावृतांगःविचचारेत्यन्वयः कीदृशःपुनःपुष्टःसंहननांगःसंहन्यंते
निबिडीभवंतिस्म अंगानियस्यकठिनावयवइत्यर्थः स्थंडिलसंवेशनंभूमिशयनम् अनुन्मर्दनंमर्दनाभावः अमज्जनंस्नानाभावः तैर्यद्रजः
तेनाप्रकटंब्रह्मवर्चसंब्राह्मंतेजोयस्य यथामहामणिरनभिव्यक्ततेजाभवति कुत्सितेनपटेनावृताकटिर्यस्य उरुमषिणा अतिमलिनेनतत्त्व-
तस्तंनजानंतियेतैर्जनैरवमतःसन् १० ५ ५ ५ ५ ५ ५

यदातुपरेभ्यः कर्ममूल्येनाहारमपेक्षमाणोभवतितदाकेदारकर्मणिशालिक्षेत्रेकर्दमविलोडनादौआहारप्रलोभनेननियुक्तः सन् करोतिकिंतु -
अत्रकर्दमस्यप्रक्षेपेक्षेत्रंसमंभवेत् इतः उद्धरणेविषमंस्यादित्यादिनवेदभ्रातृभिर्दत्तान् कणादीनप्यमृतवद्भुंक्ते कणाश्चूर्णतंडुलाः पिण्याकं-
तैलयंत्रोत्थितंतिलकिट्टम् फलीकरणंतुषाः कुल्माषाः कीटदष्टामाषाः स्थालीपुरीषंस्थालीलग्नंदग्धान्नम् ११ तस्यरागादिराहित्यमलौ-
ल्यंचैवमीरितम् अथान्यच्चरितंप्राहचित्रंमृत्यावसंभ्रमः वृषलपतिः शूद्रसामंतश्चोरराजः आलभत आलब्धुंप्रवृत्तः १२ दैवाद्बंधन-

यदातुपरतआहारंकर्मवेतनतईहमानः स्वभ्रातृभिरपिकेदारकर्मणिनिरूपितस्तदपिकरोतिकिंतुनसमविषम-
न्यूनमधिकमितिवेद कणपिण्याकफलीकरणकुल्माषस्थालीपुरीषादीन्यप्यमृतवदभ्यवहरति ११ अथकदा
चित्कश्चिद्वृषलपतिर्भद्रकाल्यैपुरुषपशुमालभतापत्यकामः १२ तस्यहदैवमुक्तस्यपशोःपदवींतदनुचराःपरि
धावंतोनिशिनिशीथसमयेतमसावृतायामनधिगतपशवः आकस्मिकेनविधिनाकेदारान्वीरासनेनमृगवराहा-
दिभ्यः संरक्षमाणमंगिरः प्रवरसुतमपश्यन् १३ अथतएनमनवद्यलक्षणमवमृश्यभर्तृकर्मनिष्पत्तिंमन्यमा-
नाबध्वारशनयाचंडिकागृहमुपनिन्युर्मुदाविकसितवदनाः १४ अथपणयस्तंस्वविधिनाऽभिषिच्याहतवाससा-
च्छाद्यभूषणालेपस्रक्तिलकादिभिरुपस्कृतंभुक्तवंतंधूपदीपमाल्यलाजकिसलयांकुरफलोपहारोपेतयावैशससं
स्थयामहतागीतस्तुतिमृदंगपणवघोषेणचपुरुषपशुंभद्रकाल्याः पुरतउपवेशयामासुः १५ अथवृषलराजप-
णिः पुरुषपशोरसृगासवेनदेवींभद्रकालींयक्ष्यमाणस्तदभिमंत्रितमसिमतिकरालनिशितमुपाददे १६

विमुक्तस्यपशोः तमसाव्याप्तायांनिशितत्रापिनिशीथसमये अर्द्धरात्रावसरे आकस्मिकोदैवनिर्मितः विधिः प्रकारस्तेनवीरासनेनऊर्ध्वाव-
स्थानेन १३ अवमृश्यज्ञात्वा १४ पणयः चोराः अहतेननूतनेनउपस्कृतमलंकृतम् वैशससंस्थयाहिंसाविधानेनगीतादिघोषेणसह १५
वृषलराजस्यपणिः पुरोहितत्वेनवर्तमानश्चोरः तदभिमंत्रितंभद्रकालीमंत्राभिमंत्रितम् १६

धनमदएवरजः तेनोत्सिक्तंत्यक्तमर्यादंमनोयेषांभगवत्कलायुक्तंवीराणांब्राह्मणानांकुलंतुच्छीकृत्ययथेच्छंवर्तमानानांयत्कर्मतदुपलभ्यदे-
वीउच्चचाट प्रतिमांत्यक्त्वाबहिर्निर्गता कथंभूतमालंभनम् सूनायामपिआपत्कालेऽनुज्ञातायामपिहिंसायामननुज्ञातंभद्रकालीत्यंतंग-
घम् १७ अमर्षोपराधासहनंरोषश्चवपुषोदाहनंतयोरावेशस्तस्यरभसेनवेगेनविलसितउत्तंभितोभ्रूकुटिलक्षणोविटपःशाखाकुटिलादं-
ष्ट्राश्चअरुणानीक्षणानितेषांचआटोपःसंभ्रमस्तेनातिभयानकंवदनंयस्याः इदंतुजगद्धंतुमुद्यतेवमहांतमट्टहासंसनादंहासंततःस्थानादु
त्पत्यविवृक्णानिछिन्नानिशीर्षाणियेषांगणेनपरिवारेणसहशिरांसिएवकंदुकानितेषांलीलयाचिक्रीडेच १८ ननुकथंदेव्याराधकानामेवं

इतितेषांवृषलानांरजस्तमःप्रकृतीनांधनमदरजउत्सिक्तमनसांभगवत्कलावीरकुलंकदर्थीकृत्योत्पथेनस्वैरंविहर
तांहिंसाविहाराणांकर्मातिदारुणंयद्ब्रह्मभूतस्यसाक्षाद्ब्रह्मर्षिसुतस्यनिर्वैरस्यसर्वभूतसुहृदःसूनायामप्यननु-
मतमालंभनंतदुपलभ्यब्रह्मतेजसा अतिदुर्विषहेणदंदह्यमानेनवपुषासहसोच्चचाटसैवदेवीभद्रकाली १७ भृ
शममर्षरोषावेशरभसविलसितभ्रूकुटिविटपकुटिलदंष्ट्रारुणेक्षणाटोपातिभयानकवदनाहंतुकामेवेदंमहाऽट्ट
हासमतिसंरंभेणविमुंचंतीततउत्पत्यपापीयसांदुष्टानांतेनैवासिनाविवृक्णशीर्ष्णांगलात्स्रवंतमसृगासवमत्युष्णं
सहगणेननिपीयातिपानमदविह्वलोच्चैस्तरांस्वपार्षदैःसहजगौननर्तचविजहारचशिरःकंदुकलीलया १८ ए
वमेवखलुमहदभिचारातिक्रमःकात्स्र्न्येनात्मनेफलति १९ नवाएतद्विष्णुदत्तमहदद्भुतंयदसंभ्रमःस्वशिरश्छे
दनआपतितेऽपिविमुक्तदेहाद्यात्मभावसुदृढहृदयग्रंथीनांसर्वसत्त्वसुहृदात्मनांनिर्वैराणांसाक्षाद्भगवता अ
निमिषारिवरायुधेनाप्रमत्तेनतैस्तैर्भावैःपरिरक्ष्यमाणानांतत्पादमूलमकुतश्चिद्भयमुपसृतानांभागवतपरम-
हंसानाम् २० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेजडभरतचरितेनामनवमोऽध्यायः ९ विपरीतंफलंतत्राह

एवमेवेति महत्सुअभिचाररूपोऽतिक्रमःअपराधः १९ नन्वसंभावितमिदमेवंयन्मरणेऽप्यव्याकुलत्वंमारकेषुचक्रोधाभावइत्यादितत्राह
नवाइति विमुक्तोदेहाद्यात्मभावलक्षणःसुदृढोहृदयग्रंथिर्यैःसर्वसत्त्वानांसुहृदःआत्मानश्चयेतेषांनचतेषांदेहाद्यभिमानसद्भावेऽपिम
रणादिभयमस्तीत्याह साक्षाद्भगवताऽभितोरक्ष्यमाणानाम् केन अनिमिषःकालःसएवअरिश्चक्रंतेनवरायुधेनतैस्तैर्भावैश्चअंतर्यामित- २०
याप्रवर्त्यमानैर्भद्रकाल्यादिरूपैः नकुतश्चिदपिभयंयस्मिन् भागवतानांभगवदुपासकानांपरमहंसानाम् २० इतिपंचमस्कंधेटीकायांन
वमोऽध्यायः ९

दशमेक्षिपतारात्राशिबिकांस्वांवहन्मुनिः स्वदुर्वादानुवादेनविज्ञायाशुप्रसादितः १ एवंभूताविकारित्वमज्ञसर्वज्ञयोःसमम् इतिसर्वज्ञ-
तासिद्ध्यैरहूगणकथेरणम् २ रहूगणोनामसिंधुसौवीरदेशयोः राजातत्त्वजिज्ञासुः कपिलाश्रमंयदागच्छतिस्मतदायहृत्तंतदाह अथेति
इक्षुमत्यानद्यास्तीरेतेषांशिबिकावाहानांकुलस्यनाथेनएषगौरिवखरइवचभारंवोढुंसमर्थइतिधियापूर्वंयेकेचनविष्टाबलात् गृहीतास्तैःस
हप्रसभंबलात् गृहीतःसन् अतदर्होऽपिसमहानुभावः शिबिकामुवाहेत्यन्वयः १ हिंसापरिहारार्थमिषुमात्रप्रदेशावलोकस्यानुपश्चात्या-

श्रीशुकउवाच अथसिंधुसौवीरपतेरहूगणस्यव्रजतइक्षुमत्यास्तटेतत्कुलपतिनाशिबिकावाहपुरुषान्वेषण
समयेदैवेनोपसादितःसद्विजवरउपलब्धएषपीवायुवासंहननांगोगोखरवद्धुरंवोढुमलमितिपूर्वविष्टिगृहीतैःसह-
गृहीतःप्रसभमतदर्हउवाहशिबिकांसहमहाऽनुभावः १ यदाहद्विजवरस्येषुमात्रावलोकानुगतेर्नसमाहितापुरुषग-
तिस्तदाविषमगतांशिबिकांरहूगणउपधार्यपुरुषानधिवहतआहहेवोढारःसाध्वतिक्रमतकिमितिविषममुह्यतेयान
मिति २ अथतईश्वरवचःसोपालंभमुपाकर्ण्योपायतुरीयाच्छंकितमनसस्तंविज्ञापयांबभूवुः ३ नवयंनरदेवप्रम
त्ताभवन्नियमानुपथाःसाध्वेववहामःअयमधुनैवनियुक्तोऽपिनद्रुतंव्रजतिनानेनसहवोढुमुहवयंपारयामइति ४
सांसर्गिकोदोषएवनूनमेकस्यापिसर्वेषांसांसर्गिकाणांभवितुमर्हतीतिनिश्चित्यनिशम्यकृपणवचोराजारहूगणउ-
पासितवृद्धोऽपिनिसर्गेणबलात्कृतईषदुत्थितमन्युरविस्पष्टब्रह्मतेजसंजातवेदसमिवरजसावृतमतिराह ५

गतिज्ञस्याहेतुभूतायाःपुरुषाणांगतिर्नसम्यगाहिताएकरूपानाभूत् २ सोपालंभंसाक्षेपम् सामदानभेददंडेषुउपायेषुचतुर्थाच्छंकितचि
त्ताः ३ भवन्नियमानुपथाः त्वदाज्ञानुवर्तिनः नपारयामः नशक्नुमः ४ कृपणानांवचोनिशम्यसांसर्गिकः संसर्गनिमित्तः एकस्यापि-
दोषःसर्वेषामेवभवितुमर्हतीतिनिश्चित्यरहूगणआहेत्यन्वयः कथंभूतः उपासितावृद्धायेनसोऽपिस्वभावेनबलात्परवशःकृतःसन् कथं
भूतंप्रत्याह नस्पष्टंब्रह्मतेजोयस्मिन् भस्मनाच्छन्नमग्निमिवस्थितम् ५ ७ ७ ७ ७

भ्रातरितिसंबोधनमाक्षेपाभिप्रायम् व्यक्तंनिश्चितमुरुअधिकंपरिश्रांतोऽसीत्यादीनिविपरीतार्थोनिषद्वाक्यानि ऊहिवान् भापितवान् तत्रा पिस्फचिरम् जरसाचहृद्वत्वेनसंघट्टिनःसहचराः बहुयथाभवत्येवंविप्रलब्धोऽपिवक्रोक्त्याउपहसितोऽपितूष्णीमुवाहेत्यन्वयः तूष्णींभावे- हेतुः अविद्यारचिताद्रव्यादयोयस्मिन्स्वचरमकलेवरे नाध्यारोपितोमिथ्याप्रत्ययोयेनतत्रद्रव्याणिमहाभूतानिगुणाइंद्रियाणिकर्मा- णिपुण्यपापानिआशयोंऽतःकरणंयतःब्रह्मभूतः ६ मामनादृत्यभर्तुःस्वामिनोममशासनमाज्ञामतिक्रामसिचिकित्सांशास्तिम् दंडपाणि र्यमोयथाजनसमूहस्यशास्तिंकरोति यथास्वांप्रकृतिमप्रमत्ततान् ७ अबद्धमनन्वितम् नरदेवोऽहमित्यभिमानोयस्यतम् अनुविद्धेनसंगु णितेनतिरस्कृतः अशेषः संपूर्णोभगवतःप्रियोनिकेतआश्रयोयेनतंयद्वाऽशेषाणांभगवत्प्रियाणांनिकेतःसर्वेषांभूतानांसुहृच्चआत्माच

अहोकष्टंभ्रातर्व्यक्तमुरुपरिश्रांतोदीर्घमध्वानमेकएवऊहिवान्सुचिरंनातिपीवानसंहननांगोजरसाचोपद्रुतो भवान्सखेनोएवापरएतेसंघट्टिनइतिबहुविप्रलब्धोऽप्यविद्ययाविहितद्रव्यगुणकर्माशयस्वचरमकलेवरेऽव- स्तुनिसंस्थानविशेषेऽहंममेत्यनध्यारोपितमिथ्याप्रत्ययोब्रह्मभूतस्तूष्णींशिबिकांपूर्ववदुवाह ६ अथपुनःस्वशि बिकायांविषमगतायांप्रकुपितउवाचरहूगणःकिमिदमरेत्वंजीवन्मृतोमांकदर्थीकृत्यभर्तृशासनमतिचरसिप्रमत्त- स्यचतेकरोमिचिकित्सांदंडपाणिरिवजनतायायथाप्रकृतिंस्वांभजिष्यसइति ७ एवंबहुबद्धमपिभाषमाणंनरदेवा भिमानंरजसातमसाऽनुविद्धेनमदेनतिरस्कृताशेषभगवत्प्रियनिकेतंपंडितमानिनंसभगवान्ब्राह्मणोब्रह्मभूतःसर्वभू तसुहृदात्मायोगेश्वरचर्यायामतिव्युत्पन्नमतिःस्मयमानइवविगतस्मयमिदमाह ८ ब्राह्मणउवाच त्वयोदि तंव्यक्तमविप्रलब्धंभर्तुःसमेस्याद्यदिवीरभारः गंतुर्यदिस्यादधिगम्यमध्वापीवेतिराशौनविदांप्रवादः ९

योगेश्वराणांचर्याजडादिवत् आचरणंतस्यांचात्यंतंव्युत्पन्नापरिचितामतिर्यस्यसतंस्मयमानः हसन्निवेतिमुखप्रसत्तिर्द्योत्यतेविगतस्मयःगत- गर्वः ८ तत्रवक्रोक्त्यायदुक्तंत्वंनश्रांतः नचदीर्घमध्वानमागतइतितत्रोत्तरमाह त्वयायदुदितमुक्तंश्रमादिनास्तीतितद्व्यक्तंस्फुटंतत्तथैवअविप्रल ब्धंविप्रलंभोनभवति तदेवाह हेवीर यदिभारोनामकश्चित्स्यात्सचभर्तुर्वोढुर्देहस्ययदिस्यात्सचमेयदिप्रसक्तःस्यात् तर्हीदानींभाराभावात् विप्र लंभःस्यात् नत्वेतदस्तिभारस्यवोढुश्चानिरूप्यत्वात्ममचतत्संबंधाभावात् तथागंतुरधिगम्यंप्राप्यमध्वावायदिस्यात् अद्धेतिपाठेसाक्षात्परमा- र्थतः तच्चमेयदिस्यादित्यादियोज्यम् यत्त्वयोक्तंनातिपीवेतितत्राह चेतनमुद्दिश्यत्वंपीवेतिप्रवादोविदांविदुषांनभवति किंतुमूर्खाणांयतोऽयंप्र- वादोराशौभूतसंघेदेहेएवनत्वात्मनिदेहएवपीनोनाहमित्यर्थः ९

एतत्प्रपंचयति स्थौल्यमिति कलिः कलहः अहंकारेणमदश्चदेहेनसहतदभिमानेनजातस्यहिभवंति ममतुनिरभिमानस्यनसंति यद्वा देहेजा-
तेयोजातस्तस्यैवतानिममतुतत्रनजातस्यनसंति १० यच्चोक्तंजीवन्मृतोऽसीतितत्राप्याह जीवन्मृतत्वंनकेवलंममकिंतुविकृतस्यसर्वस्यप-
रिणामिनोदृष्टम् यद्यस्माद्विकृतंप्रतिक्षणमाद्यंतवत् यदुक्तंभर्तृशासनमतिचरसीतितत्राह स्वंचस्वाम्यंचतयोर्भावः सत्ताहेईड्यत्रपक्षेध्रु
वः यदिव्यवस्थितःस्यादित्यर्थः तर्हिविधिनियोगःकृत्यंकर्मतयोर्योगोध्रुवउच्यतेउचितोभवति उचसमवायेइतिधातुः यदितुतवराज्यभ्रंशोम
मचराज्यंस्यात् तदासर्वमेतद्विपरीतंस्यादित्यर्थः ११ ननुयावद्राजाऽहंतावत्तवस्वामीभवाम्येवेतिचेत्तत्राह विशेषोराजभृत्यादिभेदस्तंबुद्धे
र्विवरमवकाशंव्यवहारादन्यन्नपश्यामिमनाक्ईषदपि अथापितवायमभिमानश्चेत्तर्हिब्रूहिकिंतेकरवामेति १२ यच्चोक्तंप्रमत्तस्यतेचिकित्सां

स्थौल्यंकार्श्यंव्याधयआधयश्चक्षुत्तृड्भयंकलिरिच्छाजराच निद्रारतिर्मन्युरहंमदःशुचोदेहेनजातस्यहिमेन-
संति १० जीवन्मृतत्वंनियमेनराजन्नाद्यंतवद्यद्विकृतस्यदृष्टम् स्वस्वाम्यभावोध्रुवईड्ययत्रतर्ह्युच्यतेऽसौवि-
धिकृत्ययोगः ११ विशेषबुद्धेर्विवरंमनाक्चपश्यामियन्नव्यवहारतोऽन्यत् कईश्वरस्तत्रकिमीशितव्यंतथापि
राजन्करवामकिंते १२ उन्मत्तमत्तजडवत्स्वसंस्थांगतस्यमेवीरचिकित्सितेन अर्थःकियान्भवताशिक्षितेन
स्तब्धप्रमत्तस्यचपिष्टपेषः १३ श्रीशुकउवाच एतावदनुवादपरिभाषयाप्रत्युदीर्यमुनिवरउपशमशील
उपरतानात्म्यनिमित्तउपभोगेनकर्मारब्धंव्यपयन्राजयानमपितथोवाह १४ सचापिपांडवेयसिंधुसौवीरपतिस्तत्व
जिज्ञासायांसम्यक्श्रद्धयाऽधिकृताधिकारस्तत्हृदयग्रंथिविमोचनंद्विजवचआश्रुत्यबहुयोगग्रंथसंमतंत्वरयाऽ
वरुह्यशिरसापादमूलमुपसृतःक्षमापयन्विगतनृपदेवस्मयउवाच १५ करोमियथास्वांप्रकृतिंभजिष्यसइतितत्राह उन्म

त्तादिवद्वर्तमानस्यवस्तुतः स्वसंस्थांब्रह्मभावंगतस्यभवताकृतेनचिकित्सितेनदंडेनशिक्षितेनवाकियानर्थः मुक्तस्यार्थानर्थयोरसंभवात् य
दिपुनरहंनमुक्तः किंतुप्रमत्तःस्तब्धएवतथाऽपिममशिक्षादिकंपिष्टपेषणवद्व्यर्थमित्यर्थः नहिजडस्वभावः शिक्षयाऽपिपटूकर्तुंशक्यतइति
१३ अनुवादरूपयापरिभाषयाभाषणेनतंप्रत्युत्तरंदत्वाउपरतमनात्म्येदेहात्मत्वेनिमित्तमविद्यायस्य आरब्धफलंकर्मक्षपयन् १४ हेपांडवेय
सम्यक्याश्रद्धातयैवतत्वजिज्ञासायांप्राप्तोऽधिकारोयेन यथादर्शपूर्णमासाधिकृतस्यैवगोदोहनेनपशुकामस्यापःप्रणयेदितिगुणफलसंबंधेऽ
प्यधिकारः एवंसात्विकश्रद्धायामधिकृतस्यैवास्यामधिकारइत्यर्थः बहुयोगग्रंथसंमतंद्विजस्यतद्वचःश्रुत्वाविगतोनृपदेवोऽधिराजइतिगर्वोयस्य १५

द्विजानांमध्येकतमः यतः सूत्रमुपवीतंबिभर्षि यद्वादत्तात्रेयादीनांमध्येकतमोऽवधूतः इहापिकस्माद्धेतोःप्राप्तः नोऽस्माकंक्षेमायचेत्प्राप्तः तर्हिशङ्कुः कपिलोमुनिर्नभवसिकिम् उतेतिवितर्के १६ किमनयाचिंतयाशिबिकांतावद्वहामीतिचेदतआह नाहमिति वित्तपःकुबेरः १७ यस्मात्भृशंशंकेतस्मात्कस्त्वमित्यादिप्रश्नानामुत्तरंब्रूहिनिगूढंपिहितंविज्ञानरूपंवीर्यंप्रभावोयेन अपारःअनंतमहिमा तत्रहेतुः नोमनसाऽपिभेत्तुंनक्षमं नशक्यम् किंभेत्तुमित्यपेक्षायामाह तेवचांसीति यद्वा मनसायुक्ताः सूक्ष्मदृष्टयोऽपिभेत्तुंनशक्नुवंतीत्यर्थः १८ स्वस्यज्ञानार्थितांदर्शयति अहंचेति इहसंसारेयत्अरणंशरणंतत्किमितिप्रष्टुंप्रवृत्तोऽस्मिज्ञानशक्त्याऽवतीर्णंकपिलम् १९ सएवभवान्किंस्विदेवंविचरतिगृहाविष्टःकथंविचक्षीतपश्येत् २० एवंतत्स्वरूपंपृष्ट्वातदुक्तोत्तराण्याक्षिपति तत्रयदुक्तंममश्रमोनास्तीतितत्राह दृष्टइति आत्मनोमेअनुमन्येअनुमिमे अ

कस्त्वंनिगूढश्चरसिद्विजानांबिभर्षिसूत्रंकतमोऽवधूतः कस्यासिकुत्रत्यइहापिकस्मात्क्षेमायनश्चेदसिनोतशुक्लः
१६ नाहंविशंकेसुरराजवज्रान्नत्र्यक्षशूलान्नयमस्यदंडात् नाग्न्यर्कसोमानिलवित्तपास्त्राच्छंकेभृशंब्रह्मकुलाव-
मानात् १७ तद्ब्रूह्यसंगोजडवन्निगूढविज्ञानवीर्योविचरस्यपारः वचांसियोगग्रथितानिसाधोनन:क्षमंतेमनसाऽ
पिभेत्तुम् १८ अहंचयोगेश्वरमात्मतत्त्वविदांमुनीनांपरमंगुरुंवै प्रष्टुंप्रवृत्तःकिमिहारणंतत्साक्षाद्धरिंज्ञानकलाऽ
वतीर्णम् १९ सवैभवांल्लोकनिरीक्षणार्थमव्यक्तलिंगोविचरत्यपिस्वित् योगेश्वराणांगतिमंदबुद्धिःकथंविचक्षीत
गृहानुबंधः २० दृष्टःश्रमःकर्मतआत्मनोमेभर्तुर्गंतुर्भवतश्चानुमन्ये यथाऽसतोदानयनाद्यभावात्समूलदृष्टोव्यवहार
मार्गः २१ स्थाल्यग्नितापात्पयसोऽभितापस्तत्तापतस्तंडुलगर्भरंधिः देहेंद्रियास्वाशयसन्निकर्षात्तत्संसृतिःपुरुषस्या
नुरोधात् २२

नुमानंचैवम् भवान्भारवाहनादिनाश्रांतः कर्तृत्वात्यःकर्तासश्राम्यति यथाऽहंयुद्धादिकर्ताइति नन्विदंव्यवहारमात्रंनतु सत्यंतदुक्तंव्यवहारतोऽन्यन्नपश्यामेतितत्राह यथेति व्यवहारमार्गःप्रपंचःसमूलःसप्रमाणकएवेष्टः यथायथावत् असताघटादिनाउदकानयनादेरभावात् एवंप्रयोगःप्रपंचःसत्यःअर्थक्रियाकारित्वात् यःपुनरसत्यः नासावर्थक्रियाकारी यथामिथ्याघटादिरिति २१ यदुक्तमुपाधिधर्माःस्थौल्यादयोमेनवस्तुतः संतीति औपाधिकत्वेऽपिसत्यत्वंकिंवास्यादित्याह स्थाल्याअग्निनातापात्तन्मध्यवर्तिनः क्षीरस्यतापः तस्यतापात्तंडुलानांबहिर्भागस्यततस्तद्गर्भस्यचरंधिःपाकः नचात्रकिंचिन्मिथ्याएवंदेहादिभिःसन्निकर्षात्संबंधात्तन्निमित्तासंसृतिः पुरुषस्यभवति असवः- २२
प्राणाः आशयोमनःअनुरोधादुपाधिधर्मानुवृत्तेन तथाहिनिदाघादिनादेहेतप्तेइंद्रियाणांतापः ततःप्राणस्यततोमनसइत्येवंयथायथमूह्यम् २२

यदुक्तंस्वस्वाम्यभावोऽध्रुवइतितत्राहशास्तेति अध्रुवत्वेऽपियदायोनृपतिःसप्रजानांशास्तागोप्ताचयच्चोक्तंस्तब्धादेःशिक्षापिष्टपेषइतितत्राह योऽच्युतस्यकिंकरःसपिष्टंनपिनष्टिनिष्फलंनकरोति स्तब्धत्वाद्यनपगमेऽपिशास्तुरीश्वराज्ञासंपादनेनैवसफलत्वात् तदाह स्वधर्मरूपमच्युतस्याराधनंकुर्वन् यस्माद्घौघंनिजहाति २३ यस्मादेवंममत्वदुक्तंविपरीतंप्रतिभातितत्तस्मात्नरदेवाभिमानमदेनतुच्छीकृताःतिरस्कृताःसत्तमाभवादृशायेनतस्यमेमैत्रीदृशंस्नेहयुक्तांदृष्टिंकृषीष्टकरोतुसतामवज्ञारूपंपापंयथातरिष्यामि २४ ननुममावज्ञाकृतविकाराभावात्कुतःपापंतत्राह नेति यद्यपितवविक्रियानास्तिविश्वस्यसुहृत्त्वात्सौसखाचतस्य अतःसर्वत्रसाम्येनस्वदेहेविगताभिमानस्यतथाऽपिमहताम

शास्ताऽभिगोप्तानृपतिःप्रजानांयःकिंकरोवैनपिनष्टिपिष्टम् स्वधर्ममाराधनमच्युतस्ययदीहमानोनिजहात्यघौघम् २३ तन्मेभवान्नरदेवाभिमानमदेनतुच्छीकृतसत्तमस्य कृषीष्टमैत्रीदृशमार्तबंधोयथातरेसदवध्यानमंहः २४ नविक्रियाविश्वसुहृत्सखस्यसाम्येनवीताभिमतेस्तवापि महद्विमानात्स्वकृताद्धिमादृङ्नंक्ष्यत्यदूरादपिशूलपाणिः २५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेदशमोऽध्यायः १० ब्राह्मणउवाच अकोविदःकोविदवादवादान्वदस्यथोनातिविदांवरिष्ठः नसूरयोहिव्यवहारमेतंतत्त्वावमर्शेनसहामनंति १ तथैवराजन्नुरुगार्हमेधवितानविद्योरुविजृंभितेषु नवेदवादेषुहितत्त्ववादःप्रायेणशुद्धोनुचकास्तिसाधुः २

वमानात्मादृशोविनंक्ष्यति अदूरात्क्षिप्रंशूलपाणिरिवातिसमर्थोऽपिइत्यर्थः २५ इतिपंचमेटीकायांदशमोऽध्यायः १० एकादशेतुसंपृष्टोरहूगणमहीभृता उपादिशत्परंज्ञानंसयोगीतिनिगद्यते १ अकोविदःअविद्वानपित्वंकोविदानांवादाउद्ग्रहणिकास्तत्तुल्यान्वादानेववदसि अथोअतःअत्यंतंविदुषांमध्येश्रेष्ठोनभवसि कुतः हियस्मात् यंस्वामिभृत्यादिलौकिकव्यवहारंत्वंसत्यमात्थएतंसूरयस्तत्वविचारेणसहनवदंतिकिंत्वविचारसुंदरंवदंति अतोनसत्यः १ वैदिकोऽपिकर्मव्यवहारोनसत्यइत्याह तथैवेति उरवोगार्हागृहसंबंधिनोमेधायज्ञास्तेषांवितानोविस्तारःतद्विषयास्र्याविद्यास्तुउरुअधिकंविजृंभितेषुविलसितेषुवेदवादेषुतत्ववादःसुनिश्चितंनचकास्तिनप्रकाशते तथाचश्रुतिः नेहनानास्तिकिंचनेत्यादि शुद्धोहिंसादिशून्यःसाधुःरागादिशून्यश्च प्रायेणेति ईश्वरार्पितकर्मणांपरमार्थफलत्वाभिप्रायेणोक्तम् २

ननुश्रुतवेदांतस्यापिपुंसः कर्मसुप्रवृत्तेः कथमसत्यतातत्राह नेति साक्षाद्यथावत्तत्वज्ञानायवरीयस्यो ऽपिवेदांतवाचस्तस्यनसम्यगासन्
बभूवुः स्वप्नेयानिरुक्तिस्तयास्वप्नदृष्टांतेनदृश्यत्वादिहेतुनास्वथमेवहेयत्वेनानुमितंयस्यनस्यात् ३ एवंप्रपंचस्यसत्यत्वंतदुक्तंनिराकृत्यसं-
सारस्यापितदुक्तांसत्यतांनिराकर्तुंतस्यमनोनिमित्ततामाह यावदित्यादिनायावत्समाप्ति मनोयावद्रज आदिभिर्गुणैरनुरुद्धं वशीकृतंभवति
तावत्तन्मनोनिरंकुशंसत्पुरुषस्यकुशलंधर्ममितरमधर्मंवाआतनोति कैः चेतोभिः ज्ञानेंद्रियैः आकूतिभिः कर्मेंद्रियैश्च ४ ततश्चधर्माधर्म-
वासनायुक्तंतदेवानेकदेहादिवैचित्र्यंकरोतीत्याह सइति पुंस्त्वमात्मशब्दविशेषणत्वेनतन्मनइत्यर्थः वासनायुक्तआत्मोपाधित्वादात्माअतो
विषयैरुपरक्तोऽनुविद्धः अतोगुणप्रवाहः गुणैरितस्ततश्चाल्यमानः अतएवविकृतः कामादिपरिणामवान् षोडशात्माषोडशकलासुभूतेंद्रिय
रूपासुमुख्यः पृथक्नामभिः सहपृथक्रूपभेदंदेवतिर्यगादिरूपंबिभ्रत् अंतर्बहिष्ट्वमुत्कृष्टत्वंनिकृष्टत्वंचपुरैस्तैरेवदेहैः हेतुभूतैस्तनोति

नयस्यतत्वग्रहणायसाक्षाद्वरीयसीरपिवाचःसमासन् स्वप्नेनिरुक्त्यागृहमेधिसौख्यंनयस्यहेयानुमितंस्वयंस्यात्
३ यावन्मनोरजसापूरुषस्यसत्वेनवातमसावाऽनुरुद्धम् चेतोभिराकूतिभिरातनोतिनिरंकुशंकुशलंचेतरंवा ४
सवासनात्माविषयोपरक्तोगुणप्रवाहोविकृतःषोडशात्मा बिभ्रत्पृथङ्नामभिरूपभेदमंतर्बहिष्ट्वंचपुरैस्तनोति ५ दुः
खंसुखंव्यतिरिक्तंचतीव्रंकालोपपन्नंफलमाव्यनक्ति आलिंग्यमायारचितांतरात्मास्वदेहिनंसंसृतिचक्रकूटः ६
तावानयंव्यवहारःसदाविःक्षेत्रज्ञसाक्ष्योभवतिस्थूलसूक्ष्मः तस्मान्मनोलिंगमदोवदंतिगुणागुणत्वस्यपरोवरस्य
७ गुणानुरक्तंव्यसनायजंतोःक्षेमायनैर्गुण्यमथोमनःस्यात् यथाप्रदीपोघृतवर्तिमश्नन्शिखाःसधूमाभजतिह्यन्य
दास्वम् ८ नामभिरित्यत्ररेफलोपेदीर्घाभावआर्षः ५ फलंचतदनुरूपंकरोतीत्याह दुःखंसुखंव्यतिरिक्तंचमोहंतीव्रंदुर्निवारंकालप्राप्तंफ
लंसर्वतोऽभिव्यनक्तिसृजति ननुजडः कथंसृजतितत्राह स्वदेहिनमालिंग्य आलिंगनेकारणमाह माययारचितअंतरात्माजीवोपाधिः उपाधितामा
ह संसृतिचक्रे कूटयति छलयतीतितथाययाग्रामकूटकइति ६ एवमयंमनोनिबंधनः संसारोजीवेफलतीत्याह तावानिति आविःप्रकाशमानः स-
दाक्षेत्रज्ञस्यसाक्ष्यः दृश्योभवतिस्थूलसूक्ष्मः जाग्रत्स्वप्नरूपः मनसःसंसारहेतुत्वमुपसंहरन्मोक्षस्यापितदेवकारणमित्याह तस्मादिति अदो
मनःलिंगंकारणंगुणत्वंगुणाभिमानत्वंतद्राहित्यंतदेवपरमवरंचतस्य ७ कथमेकमेवविलक्षणयोः कारणमवस्थाभेदादित्याह गुणेति नैर्गु-
ण्यंनिर्गुणम् अथोइतिकार्त्स्न्येन दृष्टांतेनस्फुटयति यथेति अन्यदातुघृतक्षयेस्वंपदंशुक्लभास्वररूपंमहाभूतात्मत्वंवा ८ ६९ ६२

अन्यत्र अन्यदा वृत्तीर्दर्शयति एकादशवृत्तयः आसन् आकूतयः क्रियाकाराः पंचधियश्चज्ञानाकाराः पंच अभिमानश्चेति ९ हेवीर भूमीः विषयान् विषयानेवाह गंधादयः पंचज्ञानेंद्रियद्वाराधीवृत्तीनांविषयाः आकृतिः रूपम् श्रवः शब्दः विसर्गादयः पंचकर्मेंद्रियद्वाराकर्माकारवृत्तीनां विषयाः रतिः संभोगः अर्तिर्गतिः १० पुरस्याभिमानविषयत्वमकारमाह एकादशंपुरम् स्वीक्रियतइतिस्वीकरणम् अयमर्थः शरीरमभिमानस्यनज्ञेयतयागंधादिवद्विषयः नापिकार्यतयाविसर्गादिवत् किंतुममेतिभोगायतनत्वेनस्वीकार्यतयाविषयइति एकेतुविवेकिनामेवपुरंममत्वाभिमानविषयः नतुमूढानामतोमूढदृष्ट्याअहमहंकारंद्वादशंवृत्त्यंतरमाहुः तस्यचपुरमेवशय्यासंज्ञंद्वादशंविषयमाहुः तत्रहिजीवोऽहंकारेणशेतेयतः पुरिशयनात्पुरुषइत्युच्यते तासांवृत्तीनामवांतरभेदैरानंत्यमाह द्रव्याणिविषयाः स्वभावपरिणामहेतुः आशयः संस्कारः कर्मअदृष्टम् कालः

पदंतथागुणकर्मानुबद्धंवृत्तीर्मनः श्रयतेऽन्यत्रतत्वम् एकादशासन्मनसोहिवृत्तयआकूतयः पंचधियोऽभिमानः ९ मात्राणिकर्माणिपुरंचतासांवदंतिहैकादशवीरभूमीः गंधाकृतिः स्पर्शरसश्रवांसिविसर्गरत्यर्त्यभिजल्पशिल्पाः १० एकादशंस्वीकरणंममेतिशय्यामहंद्वादशमेकआहुः द्रव्यस्वभावाशयकर्मकालैरेकादशामीमनसोविकाराः सहस्रशः शतशः कोटिशश्चक्षेत्रज्ञतोनमिथोनस्वतः स्युः ११ क्षेत्रज्ञएतामनसोविभूतीर्जीवस्यमायारचितस्यनित्याः आविर्हिताः क्वापितिरोहिताश्चशुद्धोविचष्टेह्यविशुद्धकर्तुः १२

क्षोभकः तैर्निमित्तभूतैः प्रथमंशतशः ततः सहस्रशः ततः कोटिशः स्युः नतुमिथः स्युः नचस्वतः किंतुक्षेत्रज्ञतः परमेश्वरात् तस्यचानंतशक्तित्वात् अनंताः स्युरित्यर्थः यद्वातासांमिथ्यात्वमनेनोच्यतेकोटिशोभवंत्यतस्ताः क्षेत्रज्ञतएवस्युः तत्सत्तयैवसत्तांलभेरन्नतुमिथोनचस्वतइति यद्वा क्षेत्रज्ञोजीवस्तस्मान्नस्युः तस्याविकारित्वात् नमिथः इतरेतराश्रयत्वापत्तेः नस्वतः आत्माश्रयत्वापत्तेः अतोमिथ्याभूताएव ११ तदेवंश्लोकत्रयेणगुणकर्मानुरुद्धंमनोवृत्तीः श्रयतइति यदुक्तंतत्प्रपंचितम् अन्यदातत्वंश्रयतइतियदुक्तंतदेवतत्वमाह क्षेत्रज्ञइति जीवस्यजीवोपाधेः अविशुद्धकर्तुर्मनसः नित्याः प्रवाहरूपेणाविच्छिन्नाः जाग्रत्स्वप्नयोराविर्भूताः पश्यतिक्वापिसुषुप्तौतिरोभूताः पश्यति अवस्थात्रयसाक्षीक्षेत्रज्ञआत्मतत्वमित्यर्थः १२

क्षेत्रज्ञोद्विविधः त्वंपदार्थोजीवः तत्पदार्थईश्वरश्च तत्राद्योनिरूपितः इदानींतत्प्राप्यमीश्वरंनिरूपयति क्षेत्रज्ञआत्माव्यापीपुराणोजगत्कार-णभूतःपुरुषःपूर्णःसाक्षादपरोक्षःसचस्वयंज्योतिः नतुज्ञानस्यविषयत्वेनाश्रयत्वेनवापरोऽक्षःअजः जन्मादिशून्यःपरेषांब्रह्मादीनामपिईशः नारंजीवसमूहः सअयनंयस्यनियंतुः भगवानैश्वर्यादिषड्गुणवान्वासुदेवःसर्वभूतानामाश्रयःस्वाधीनयामाययाआत्मनिजीवेअवधीयमानःअवस्थाप्यमानः कर्मकर्तरिप्रयोगः तन्नियंतृत्वेनवर्तमानइत्यर्थः १३ एतत्सदृष्टांतमाह यथेति आत्मस्वरूपेणप्राणरूपेणईशेत्नियमयति इदंविश्वम् १४ तदेवमात्मनःशुद्धत्वंसंसारस्यचमिथ्यात्वंप्रदर्श्येदानींतन्निवृत्तिमाह तनुभृत्देहीवयुनोदयेनज्ञानोत्पत्त्यायावन्मायांविधूयात्मतत्त्वंनवेदतावदिहभ्रमति १५ यावच्चविषयानुरक्तंमनएवानर्थहेतुरितिनवेदतावन्निर्वेदाभावात्परिभ्रमत्येवेत्याह नेति आत्म-

क्षेत्रज्ञआत्मापुरुषःपुराणःसाक्षात्स्वयंज्योतिरजःपरेशः नारायणोभगवान्वासुदेवःस्वमाययात्मन्यवधीय-मानः १३ यथाऽनिलःस्थावरजंगमानामात्मस्वरूपेणनिविष्टईशेत् एवंपरोभगवान्वासुदेवःक्षेत्रज्ञआत्मेद-मनुप्रविष्टः १४ नयावदेतांतनुभृन्नरेंद्रविधूयमायांवयुनोदयेन विमुक्तसंगोजितषट्सपत्नोवेदात्मतत्त्वंभ्रमती-हतावत् १५ नयावदेतन्मनआत्मलिंगंसंसारतापावपनंजनस्य यच्छोकमोहामयरागलोभवैरानुबंधंममतां-विधत्ते १६ भ्रातृव्यमेनंतददभ्रवीर्यमुपेक्षयाऽध्येधितमप्रमत्तः गुरोर्हरेश्चरणोपासनास्त्रोजहिव्यलीकंस्वय-मात्ममोषम् १७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेरहूगणसंवादेएकादशोऽध्यायः ११ रहूगणउवाच नमोनमःकारणविग्रहायस्वरूपतुच्छीकृतविग्रहाय नमोऽवधूतद्विजबंधुलिंगनिगूढनित्यानुभवायतु-भ्यम् १

नेतिलिंगमुपाधिभूतंमनः संसारतापानामावपनंक्षेत्रंयावन्नवेदतावद्भ्रमतीत्यनुषंगः तापावपनत्वेहेतुः यन्मनःशोकाद्यनुबंधं-ममतांचविधत्ते १६ तत्तस्मात्भ्रातृव्यंशत्रुमध्येधितंसंप्रवृद्धम् स्वयंव्यलीकंमिथ्याभूतंतथाऽप्यात्मानंमुष्णातीतितथातम् गुरुरेवहरिस्तस्य-चरणोपासनमेवास्त्रंयस्यतथाभूतःसन्जहिघातय १७ इतिपंचमस्कंधेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेपुनराप्रष्टःसंदेहेनमहीभृता सयोगीसर्वसंदेहानुपानुददितीर्यते १ कारणमीश्वरः तस्यैवलोकसंरक्षणार्थोविग्रहोयस्य स्वरूपेणपरमानंदप्रकाशेनतुच्छीकृतो विग्रहोयेन हेअवधूतयोगेश्वरद्विजबंधोर्लिंगेनवेषेणनिगूढोनित्यानुभवोयेनतस्मैनमः १ ७ ७ ७

विशेषतः प्रष्टुंतद्वाक्यमभिनंदति ज्वरएवामयोरोगस्तेनार्तस्य यथासत्स्वादुअगदमौषधंयथाचनिदाघेनदग्धस्य संतप्तस्याहिमांभः शीतलमु-
दकंगंगोदकंवा तथाहेब्रह्मन्कुत्सितेदेहेयोमानः अहंकारः सएवअहिः तेनविशेषेणदष्टादृष्टिर्विवेकलक्षणायस्य तस्यमेतवेदंवचः अमृ
ततुल्यमौषधम् ममसंशयविषयमर्थंपश्चात्प्रक्ष्यामि अधुनातावत्त्वदुक्तंवचः अध्यात्मयोगेनग्रथितंदुर्बोधंसुबोधंयथाभवतिएवंव्या
ख्याहिकौतूहलयुक्तंचेतोयस्यतस्यमम ३ त्वयोदितंव्यक्तमविप्रलब्धमित्यादिनाभारवाहनादिक्रियाचतत्फलंचश्रमादिप्रत्यक्षादिभि-
र्दृश्यमानंसत् अबाधितमपिव्यवहारमात्रमूलम् यद्वासतःअबाधितव्यवहारस्यमूलंकारणमपि नह्यंजसातत्त्वविमर्शनायक्षममितिभवान्

ज्वरामयार्तस्ययथागदंसन्निदाघदग्धस्ययथाहिमांभः कुदेहमानाहिविदष्टदृष्टेर्ब्रह्मन्वचस्तेऽमृतमौषधं-
मे २ तस्माद्भवंतममसंशयार्थंप्रक्ष्यामिपश्चादधुनासुबोधम् अध्यात्मयोगग्रथितंतवोक्तमाख्याहिकौ
तूहलचेतसोमे ३ यदाहयोगेश्वरदृश्यमानंक्रियाफलंसत्व्यवहारमूलम् नह्यंजसातत्त्वविमर्शनायभवा
नमुष्मिन्भ्रमतेमनोमे ४ ब्राह्मणउवाच अयंजनोनामचलन्पृथिव्यांयःपार्थिवःपार्थिवकस्यहेतोः
तस्यापिचांघ्र्योरधिगुल्फजंघाजानूरुमध्योरशिरोधरांसाः ५ अंसेऽधिदार्वीशिबिकाचयस्यांसौवीरराजेत्य
पदेशआस्ते यस्मिन्भवान्रूढनिजाभिमानोराजाऽस्मिसिंधुष्वितिदुर्मदांधः ६ शोच्यानिमांस्त्वमधिकष्ट-
दीनान्विष्ट्यानिगृह्णन्निरनुग्रहोऽसि जनस्यगोप्ताऽस्मिविकत्थमानोनशोभसेवृद्धसभासुधृष्टः ७

यदाहअमुष्मिन्नर्थे-
ममनोभ्रमति ४ अबाधितत्वमसिद्धमित्याह हेपार्थिवयःपार्थिवोविकारःसएवकस्यहेतोः कस्माच्चित्कारणात्पृथिव्यांचलन्नयंभारवाहादिर्ज
नोनामप्रसिद्धः यस्तुनचलतिसपाषाणादिरित्येतावानेवभेदः तस्यचजडत्वान्नभारः श्रमश्च किंच भवेदेवंयदिश्रमस्याश्रयोनिरूप्येतनत्वेतद-
स्ति अवयवव्यतिरेकेणश्रमास्पदस्यावयविनोऽनिरूपणादित्याशयेनाह तस्यापिपृथ्वीविकारस्यापि अंघ्र्योःअधिउपर्युपरिगुल्फादयःउरसः
सलोपआर्षः ५ शिबिकायामप्यवयवीनास्तित्वय्यपिनास्तितदाह सौवीरराजेत्यपदेशोनाममात्रंयस्यसपार्थिवोविकारआस्ते राजेतिसंधिरार्षः
यस्मिन्भवान्निरूढात्माभिमानःसिंधुषुराजाऽस्मीतिदुर्मदेनांधःसन् ६ शोच्यान्विष्ट्यानिगृह्णन्निष्कृपोवर्तसेऽतोमिथ्यैवगोप्ताऽस्मीतिश्लाघमा-
नोमहतांसभासुनशोभसेयतोधृष्टः ७

नचोत्तरोत्तरावयवभारःपूर्वपूर्वावयवानांभवेदितिवाच्यंतेषामप्यनिरूपणादित्याशयेनाह यदेति निष्ठांनाशंप्रभवमुत्पत्तिंविदामःतत्तदाक्षितेरन्य-स्यविकारस्याभावात् नाममात्रादन्यत्व्यवहारस्यमूलंकारणमर्थक्रिययासदित्यनुमेयंनिरूप्यताम् तथाचश्रुतिः वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमिति ८ तर्हिक्षितेःसत्यतास्यात्तत्राह एवंक्षितिशब्दस्यापिवृत्तंवर्तनमर्थविनेवनिरुक्तम् यद्वाक्षितिशब्दस्यवृत्तंयस्मिन् तदपिमिथ्यात्वेननिरुक्तमित्यर्थः कुतः असत्सुसूक्ष्मेषुपरमाणुषुस्वकारणभूतेषुनिधानात्लयात् अतःपरमाणुव्यतिरेकेणक्षितिर्नास्तीत्यर्थः पर-माणवस्तर्हिसत्याःस्युस्तत्राह तेमनसाकार्यानुपपत्त्यावादिभिःकल्पिताःकल्पनाबीजमाह येषांसमूहेनविशेषःकृतः तेषांसमूहःपृथ्वीबु-द्ध्यालंबनमित्यर्थः अवयविनोनिरस्तत्वात्समूहग्रहणम् तथाऽपिसत्याःस्युः न अविद्ययाप्रपंचस्यभगवन्मायाविलसितत्वादज्ञानेनकल्पिताः ९ एवमन्यदपिकृशत्वादिधर्मकंबुद्ध्याप्रतीतंद्वितीयंद्वैतंद्रव्यादिनाम्नाउपलक्षितयाऽजयामाययाकृतमवेहितत्रकृशंह्रस्वंस्थूलंतत्प्रति

यदाक्षितावेवचराचरस्यविदामनिष्ठांप्रभवंचनित्यम् तन्नामतोऽन्यद्व्यवहारमूलंनिरूप्यतांसत्क्रिययाऽनु-मेयम् ८ एवंनिरुक्तंक्षितिशब्दवृत्तमसन्निधानात्परमाणवोये अविद्ययामनसाकल्पितास्तेतेषांसमूहेनकृतो विशेषः ९ एवंकृशंस्थूलमणुर्बृहद्यदसच्चसज्जीवमजीवमन्यत् द्रव्यस्वभावाशयकालकर्मनाम्नाऽजयावेहिकृतंद्वितीयम् १० ज्ञानंविशुद्धंपरमार्थमेकमनंतरंत्वबहिर्ब्रह्मसत्यम् प्रत्यक्प्रशांतंभगवच्छब्दसंज्ञंयद्वासुदेवंकवयोवदंति ११ रहूगणैतत्तपसानयातिनचेज्ययानिर्वपणाद्गृहाद्वा नछंदसानैवजलाग्निसूर्यैर्विनामहत्पादरजोऽभिषेकम् १२ यत्रोत्तमश्लोकगुणानुवादःप्रस्तूयतेग्राम्यकथाविघातः निषेव्यमाणोऽनुदिनंमुमुक्षोर्मतिंसतींयच्छतिवासुदेवे १३ योगि अणुबृहतोःपृथगुपादानात् असत्कारणंसत्कार्यंजीवंचेतनमजीवंजडम् १० तर्हिकिंसत्यंतदाह ज्ञानंसत्यम् व्यावहारिकसत्यत्वंव्यावर्तयति परमार्थम् वृत्तिज्ञानव्यवच्छेदार्थानिषड्विशेषणानि विशुद्धम् तत्वाविद्यकम् एकंतत्तुनानारूपम् अनंतरं-त्वबहिः बाह्याभ्यंतरशून्यम् तन्नृविपरीतम् ब्रह्मपरिपूर्णम् तत्तुपरिच्छिन्नंप्रत्यक् तत्तुविषयाकारम् प्रशांतंनिर्विकारम् तदेवंस्वरूपज्ञा-नंसत्यमित्युक्तम् कीदृशंतत् ऐश्वर्यादिषड्गुणत्वेनभगवच्छब्दःसंज्ञायस्ययच्चज्ञानंवासुदेवंवदंति ११ एतत्प्राप्तिस्तुमहत्सेवांविनानभवतीत्याह हेरहूगण एतत्ज्ञानंतपसापुरुषोनयाति इज्ययावैदिककर्मणानिर्वपणात् अन्नादिसंविभागेनगृहाद्वातन्निमित्तपरोपकारेणछंदसावेदाभ्यासेन जलाग्न्यादिभिरुपासितैः १२ महत्सेवायास्तत्प्राप्त्युपायमाह यत्रयेषुमहत्सुग्राम्यकथानांविघातोयस्मात् १३ २९

विषयसंगस्तुयोगभ्रंशकइतिवदन्कस्त्वंनिगूढश्चरसीतिप्रश्नस्योत्तरमाह अहमितिद्वाभ्याम् विमुक्तोदृष्टश्रुताभ्यांसंगनिमित्तोबंधोयेनहतोऽर्थः
प्रयोजनंयस्य १४ श्रीकृष्णार्चनंभ्रष्टमप्युद्धरतीत्याह सेति जनसंगात्विशंकमानः अविवृतः अप्रकटः १५ असंगैर्महद्भिर्यःसत्संगस्तेन-
जातंज्ञानमेवासिःखड्गस्तेनच्छिन्नमोहःसन् अध्वनःसंसारमार्गस्य अतिशायितंश्रेष्ठंपरंहरिंयाति यद्वापारमतिअतिक्रम्यहरिंयाति अ-
तिरतिक्रमणेचेतिकर्मप्रवचनीयत्वाद्द्वितीया तस्यहरेरीहानांकथनस्मृतिभ्यांलब्धास्मृतिर्येनसः १६ इतिपंचमेटीकायांद्वादशोऽध्या
यः १२ त्रयोदशेविरक्तायवृथातत्वनिरूपणम् इतिवैराग्यदार्ढ्यायभवाटव्युपवर्ण्यते १ अध्वनःपारमित्युक्तंतदेवाध्वानंप्रसिद्धमार्गं

अहंपुराभरतोनामराजाविमुक्तदृष्टश्रुतसंगबंधः आराधनंभगवतईहमानोमृगोऽभवंमृगसंगाद्धतार्थः १४ सा-
मांस्मृतिर्मृगदेहेऽपिवीरकृष्णार्चनप्रभवानोजहाति अथोअहंजनसंगादसंगोविशंकमानोऽविवृतश्चरामि
१५ तस्मान्नरोऽसंगसुसंगजातज्ञानासिनेहैवविवृक्णमोहः हरिंतदीहाकथनस्मृतिभ्यांलब्धस्मृतिर्यात्यतिपार
मध्वनः १६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेब्राह्मणरहूगणसंवादेद्वादशोऽध्यायः १२ ब्राह्मण
उवाच दुरत्ययेऽध्वन्यजयानिवेशितोरजस्तमःसत्वविभक्तकर्मदृक् सएषसार्थोऽर्थपरःपरिभ्रमन्भवाट-
वींयातिनशर्मविंदति १ यस्यामिमेषण्नरदेवदस्यवःसार्थंविलुंपंतिकुनायकंबलात् गोमायवोयत्रहरंतिसार्थिकं
प्रमत्तमाविश्ययथोरणंवृकाः २

रूपकेणवैराग्यायप्रपंचयति दुरत्ययेदुस्तरेअध्वनिप्रवृत्तिमार्गेरजस्तमःसत्वैर्विभक्तानिकर्मा
णिकार्यतयापश्यतीतितथासएषप्रसिद्धःसार्थोजीवसमूहःअर्थपरःसुखार्थःसन् यथावणिक्सार्थोऽर्थार्जनायगच्छन्नटवींयातितद्वत् १
अस्याध्यायस्यव्याख्यानरूपउत्तराध्यायोऽस्तितथाऽपिसुखप्रतिपत्तयेकिंचित्किंचिद्व्याख्यायते यस्यांभवाटव्यामिमेइंद्रियनामानःष-
ड्दस्यवःचोराःकुत्सितोनायकःसारथिर्बुद्धिर्यस्यतंसार्थंविलुंपंतितस्यधर्म्यंधनमुपभोगेनमुष्णंतीत्यर्थः गोमायवःसृगालतुल्यादारापत्याद
यःत्वंमेभर्तापितेत्येवंप्रविश्यप्रमत्तंसार्थिकंसार्थेस्थितंहरंतिइतस्ततआकर्षंतिउरणंमेषम् २ ५ ५ ५

वीरुधोलतातृणानिचगुल्मानिचलतादिजालानिप्रभूतैरेतैर्गह्वरेदुष्प्रवेशेक्षेत्रे कठोरैस्तीव्रैर्दंशैर्मक्षिकाविशेषैर्मशकैश्चयथाकश्चिदुपद्रुतोभव अ. १३
ति एवंकामकर्मादिभिर्गह्वरेगृहाश्रमेवर्तमानोदुर्जनैरुपद्रुतोभवतीत्यर्थः गंधर्वपुरवदघटमानमेवदेहादिकंप्रकर्षेणसत्यमेवेदमितिपश्यति
क्वचित्क्वचित्क्वापिक्वापिआशुरयःअतिवेगउल्मुकाकारोग्रहः पिशाचः तत्तुल्यंसुवर्णमुपादेयत्वेनप्रपश्यतीत्यर्थः ३ निवासादिष्वात्मास्व
भावोयस्याःसाबुद्धिर्यस्यसः ततस्ततोधावतीत्युभयत्रतावानेवार्थः वात्याचक्रवातः तस्यामुत्थितःपांसुस्तेनधूम्रादिशः रजस्वलेरजोव्या-
प्ते अक्षिणीयस्यसयथानजानाति तथावात्येवभ्रमयतीयास्त्रीतस्यामुत्थितैरागादिभिः अप्रकाशमानादिक्देवताः कर्मसाक्षीभूतानजानातीत्यर्थः
४ अदृश्यानांझिल्लीनांभृंगारिकासंज्ञानांकीटविशेषाणांस्वनैः कर्णयोःशूलोव्यथायस्य उलूकाघूकास्तेषांवाग्भिर्व्यथितोऽतरात्मामनोयस्यअ

प्रभूतवीरुत्तृणगुल्मगह्वरे कठोरदंशैर्मशकैरुपद्रुतः क्वचित्तुगंधर्वपुरंप्रपश्यतिक्वचित्क्वचिच्चाशुरयोल्मुकग्रहम्
३ निवासतोयद्रविणात्मबुद्धिस्ततस्ततोधावतिभोअटव्याम् क्वचिच्चवात्योत्थितपांसुधूम्रादिशोनजानातिर
जस्वलाक्षः ४ अदृश्यझिल्लीस्वनकर्णशूलउलूकवाग्भिर्व्यथितांतरात्मा अपुण्यवृक्षाञ्श्रयतेक्षुधार्दितोम
रीचितोयान्यभिधावतिक्वचित् ५ क्वचिद्वितोयाःसरितोऽभियातिपरस्परंचालषतेनिरंधः आसाद्यदावंक्वचि
दग्नितप्तोनिर्विद्यतेक्वचयक्षैर्हृतासुः ६ शूरैर्हृतस्वःक्वचनिर्विण्णचेताःशोचन्विमुह्यन्नुपयातिकश्मलम् क्वचि
च्चगंधर्वपुरंप्रविष्टःप्रमोदतेनिर्वृतवन्मुहूर्तम् ७ चलन्क्वचित्कंटकशर्कराऽङ्घ्रिर्नगारुरुक्षुर्विमनाइवास्ते पदेप
देऽभ्यंतरवह्निनाऽर्दितः कौटुंबिकः क्रुध्यतिवैजनाय ८

त्रचपरोऽक्षमप्रियवक्तारोझिल्लीतुल्याःप्रत्यक्षमप्रियवक्तारोघूक
तुल्याः येषांछायाऽपिपापहेतुः तेअपुण्यवृक्षाः तत्तुल्यानधार्मिकान्सेवते मरीचितोयानीतिनिष्फलत्वेनविज्ञातानपिविषयान् ५ वितोयास्सु
सरित्सुपतितस्यगात्रभंगात्सद्योदुःखंभवति नचोदकलाभः तद्वदिहचपरत्रचदुःखदान्पाखंडानभियाति आलषतेदायादादिभ्योअन्ना-
दिवांछति उभयत्रापिसएवार्थः दावंदावाग्नितुल्यंदुःखदंगृहंप्राप्यशोकाग्निनातप्तोनिर्विद्यतेविषीदति तत्रचयक्षराक्षसतुल्यैराजभिः हृतमसु
वत्प्रेष्ठंधनंयस्यसनिर्विद्यते ६ अन्यैश्चशूरैर्हृतंस्वंवित्तंयस्यनिर्विषण्णाविषण्णंचेतोयस्य कश्मलंमूर्छाम् गंधर्वपुरमिवमनोरथोपगतपितृपुत्रादि २६
समाजंप्रविष्टःसन् ७ कंटकादिविद्धांघ्रिरिवविघ्नैरभिभूतःसन्नगतुल्यंमहत्कर्मारोढुंकर्तुमिच्छुर्विमनाइवआस्ते पदेपदेक्षणेक्षणे अभ्यंतरेण-
वह्निनाजाठरेण ८

अजगराहिनानिद्रारूपेणगिलितोनवेत्ति विपिनेत्यक्तः शवइवदंदशूकैर्हिंस्रैर्दुर्जनैर्दष्टःपीडितःअंधोलुप्तविवेकः अंधकूपेमोहेपतितः तमि-
स्रेदुःखेशेतेलीयते ९ क्षुद्ररसान्परयोषादीन्विचिन्वन्गवेषयन् तन्मक्षिकाभिर्योषादिस्वामिभिः विमानः अवज्ञातः ताडितः सन् व्यथितो-
भवतियदिकथंचित्तत्रातिक्लेशेनप्रतिलब्धमानः प्राप्तयोषादिर्भवतितदाबलादन्येऽपहरंतितान्यदाऽभियुंक्तेतदाततोऽप्यन्येहरंति १० यत्किंचित्
अत्यल्पमपिमिथोव्यवहरन्क्रयादिनागृह्णन्वित्तशाठ्यात्धनवंचनात् ११ शय्यादिहीनःआस्यतेऽस्मिन्नित्यासनंकंबलादि स्थीयतेऽत्रेतिस्था
नंगृहम् विहरंत्यनेनेतिविहारोयानादि याचमानोऽपियदापरस्मादप्राप्तकामस्तदापरकीयेवस्तुनिदृष्टिरभिलाषोयस्यसोऽवमानंप्राप्नोति १२

क्वचिन्निगीर्णोऽजगराहिनाजनोनावैतिकिंचिद्विपिनेऽपविद्धः दष्टःस्मशेतेक्वचदंदशूकैरंधोंऽधकूपेपतितस्त-
मिस्रे ९ कर्हिस्मचित्क्षुद्ररसान्विचिन्वंस्तन्मक्षिकाभिर्व्यथितोविमानः तत्रातिकृच्छ्रात्प्रतिलब्धमानोबलाद्विलु
पंत्यथतंततोऽन्ये १० क्वचिच्चशीतातपवातवर्षप्रतिक्रियांकर्तुमनीशआस्ते क्वचिन्मिथोविपणन्यच्चकिंचिद्विद्वेष
मृच्छत्युतवित्तशाठ्यात् ११ क्वचित्क्वचित्क्षीणधनस्तुतस्मिन्शय्यासनस्थानविहारहीनः याचन्परादप्रतिलब्ध
कामःपारक्यदृष्टिर्लभतेऽवमानम् १२ अन्योऽन्यवित्तव्यतिषंगवृद्धवैरानुबंधोविवहन्मिथश्च अध्वन्यमुष्मिन्नु
रुकृच्छ्रवित्तबाधोपसर्गैर्विहरन्विपन्नः १३ तांस्तान्विपन्नान्सहितत्रतत्रविहायजातंपरिगृह्यसार्थः आवर्ततेऽद्या
पिनकश्चिदत्रवीराध्वनःपारमुपैतियोगम् १४ मनस्विनोनिर्जितदिग्गजेंद्राममेतिसर्वेभुविबद्धवैराः मृधेशयीरन्न-
तुतद्व्रजंतियन्न्यस्तदंडोगतवैरोऽभियाति १५ प्रसज्जतिक्वापिलताभुजाश्रयस्तदाश्रयाव्यक्तपदद्विजस्पृहः क्व
चित्कदाचिद्धरिचक्रतस्त्रसन्सख्यंविधत्तेबककंकगृध्रैः १६ एवमन्योऽन्यंवित्तव्यतिषंगेणधनविनिमयेनविवृद्धोवैरानुबंधो
यस्यतथाविधोऽपिपरस्परंविवहन्विवाहादिसंबंधंकुर्वन् उरुभिःकृच्छ्रैःश्रमैर्वित्तबाधैःउपसर्गैश्चद्वेषादिभिर्विपन्नःमृतप्रायोभवति १३ दुरत्ययत्व
मध्वनोदर्शयति तांस्तान्विपन्नान्मृतान्विहायजातंजातंपरिगृह्यविहरन् यतःप्रस्थितःतंप्रतिनावर्तते हेवीर अध्वनःपारंयोयोगस्तंचनोपैति अत्रसार्थेक
श्चिदतिसमर्थोऽपि १४ तदेवाह मनस्विनःशूराःनिर्जितादिग्गजेंद्रायैःममेयंभूर्ममेयामितिभुविनिमित्तभूतायांबद्धवैरैर्यैःन्यस्तदंडःसंन्यासीयद्विष्णोः
पदमभियातितत्तुनव्रजंति १५ सिंहावलोकनेनपुनर्भवाटवीमेवानुवर्तयति प्रसज्जतिआसक्तिंकरोति कीदृशः लतानांभुजाःशाखास्तद्वत्सुकुमारा-
येस्त्रीणांभुजाःतदाश्रयःसन् तदाश्रयाअव्यक्तपदाअस्फुटाक्षराःकलभाषिणोयेद्विजाःपक्षिणःतत्तुल्येषुस्त्रीसंगप्रसक्तेष्वासक्तेषुस्पृहायस्यता
दृशोभूत्वाहरिचक्रंसिंहसमूहःतत्तुल्यात्कालचक्रनिमित्ताज्जन्ममरणादेःत्रसन्तत्परिहारायकैश्चित्प्रलोभितोबकादिवद्दंचकैःक्षुद्रैःक्रूरैश्च पा
खंडैःसहसख्यंकरोतितेषुप्रविशति १६

तैर्वंचितस्तत्रफलाभावंज्ञात्वाहंसानांब्राह्मणानांकुलंपुनःप्रविशन्तेषांशीलंप्रायश्चित्तपूर्वकंपुनरुपनयनाद्याचारमरोचयन्अप्रियंपश्यन्वानरतु
ल्यान्भ्रष्टाचारान्शूद्रप्रायानुपैतितज्जातिरासेनवानरजातिक्रीडयास्त्रियामिथुनीभूयपरस्परमुखोद्वीक्षणेनविस्मृतोजीवितावधिर्येन १७ द्रुम
वत्केवलदृष्टार्थेषुगृहेषु व्यवायदीनःस्वरतेच्छयाकृपणः एवंस्वस्ययद्बंधनंप्राप्तंतस्मिन्विवशःपरिहर्तुमशक्तःपाठांतरेतु वनेसंसारेचरन्नित्यर्थः-
गिरिकंदरवदतिभयानकेरोगादिदुःखेपतन्कंदरस्थगजतुल्यान्मृत्योःभीतःसन्वल्लीतुल्यंप्राचीनंकर्मावलंब्यावस्थितोभवति १८ सार्थंप्रविश
तियथापूर्वंप्रवृत्तिमार्गेरमते १९ त्वमपिअध्वनिनिवेशितइत्यनुषंगः अतोऽस्याध्वनःपारमतितरअसज्जितात्माविषयेष्वनभिनिवेशितचित्तःसन्

तैर्वंचितोऽहंसकुलंसमाविशन्नरोचयंश्छीलमुपैतिवानरान् तज्जातिरासेनसुनिर्वृतेंद्रियःपरस्परोद्वीक्षणविस्मृ
तावधिः १७ द्रुमेषुरंस्यन्सुतदारवत्सलोव्यवायदीनोविवशःस्वबंधने क्वचित्प्रमादाद्गिरिकंदरेपतन्वल्लींगृहीत्वा
गजभीतआस्थितः १८ अतःकथंचित्सविमुक्तआपदःपुनश्चसार्थंप्रविशत्यरिंदम अध्वन्यमुष्मिन्नजयानिवे-
शितोभ्रमज्जनोऽद्यापिनवेदकश्चन १९ रहूगणत्वमपिह्यध्वनोऽस्यसंन्यस्तदंडःकृतभूतमैत्रः असज्जितात्माहरिसे-
वयाशितज्ञानासिमादायतरातिपारम् २० राजोवाच अहोनृजन्माखिलजन्मशोभनंकिंजन्मभिस्त्वपरैरप्यमु
ष्मिन् नयद्धृषीकेशयशःकृतात्मनांमहात्मनांवःप्रचुरःसमागमः २१ नह्यद्भुतंत्वच्चरणाब्जरेणुभिर्हतांहसोभक्तिरधोऽ
क्षजेऽमला मौहूर्तिकाद्यस्यसमागमाच्चमेदुस्तर्कमूलोऽपहतोविवेकः २२ नमोमहद्भ्योस्तुनमःशिशुभ्योनमोयु-
वभ्योनमआबटुभ्यः येब्राह्मणागामवधूतलिंगाश्चरंतितेभ्यःशिवमस्तुराज्ञाम् २३

हरिसेवयाशितंतीक्ष्णीकृतम् २० अखिलजन्मसुशोभनंनृजन्मैवनपरंश्रेष्ठंयेभ्योदेवादिजन्मभ्यः तैरपिकिममुष्मिन्स्वर्गेऽपिजन्मभिःकिंनकिं-
चित् यत्येषुजन्मसुयत्रस्वर्गेवावोमहात्मनांसमागमःप्रचुरोनभवति हृषीकेशस्ययशसाकृतःशोधितआत्मायैस्तेषाम् २१ संततमुपासितैःत्व
त्पदाब्जरेणुभिर्हतमंहोयस्यतस्याऽधोऽक्षजेनिर्मलाभक्तिर्भवतीतिनैवाद्भुतम् यस्यतवमुहूर्तमात्रभवात्समागममात्रादपिदुस्तर्केणबद्धमूलोऽ
पिममअविवेकोनष्टः २२ ब्रह्मविदःकेनरूपेणविचरंतीत्यज्ञानात्सर्वान्नमस्यति नमइति येबटवोक्रीडारतत्वादश्रद्धेयधौरेयास्तानप्यभिव्या
प्यसर्वेभ्योनमइत्यर्थःस्वदृष्टांतेनराज्ञांमहदवज्ञांसंभाव्याह राज्ञांशिवमस्त्विति २३

उत्तरामातायस्यहेउत्तरामातः विगणयतः नगणयतः अवमंतर्यपिपरमकरुणाकरत्वेनसिंधुपतयेआत्मतत्वमुपदिश्य निभृताःशांताःकरणानामूर्मयोयस्मिन् सआशयोयस्य २४ स्रजनात्तस्मात्सम्यगवगतंपरमात्मसतत्वंयेनतथाभूतःसन् तदानीमेवदेहेआत्ममतिंचविससर्ज हेनृपभगवदाश्रितोभरतः तदाश्रितोरहूगणोयः तस्यानुभावः सद्योदेहाहंकारत्यागः २५ पारोक्ष्येणवणिक्सार्थकरूपकेणआर्याणांविवेकिनांमनीषयेवद-

श्रीशुकउवाच इत्येवमुत्तरामातःसवैब्रह्मर्षिस्रुतःसिंधुपतयआत्मसतत्वंविगणयतःपरानुभावःपरमकारुणिकतयोपदिश्यरहूगणेनसकरुणमभिवंदितचरणआपूर्णार्णवइवनिभृतकरणोर्म्याशयोधरणिमिमांविचचार
२४ सौवीरपतिरपिस्रुजनसमवगतपरमात्मसतत्वआत्मन्यविद्याऽध्यारोपितांदेहात्ममतिंविससर्ज एवंहिनृपभगवदाश्रिताश्रितानुभावः २५ राजोवाच योहवाइहबहुविदामहाभागवतत्वयाऽभिहितः पारोऽक्ष्येणवचसाजीवलोकभवाध्वासह्यार्यमनीषिकयाकल्पितविषयोनाञ्जसाव्युत्पन्नलोकसमधिगमअथतदेवैतद्दुरवगमंसमवेतानुकल्पेननिर्दिश्यतामिति २६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः १३ छ

स्युस्थानीयानींद्रियाणिगोमायुस्थानीयान्यपत्यादीनीत्येवंकल्पितविषयः अव्युत्पन्नस्यतुलोकस्यजनस्यसम्यक्अधिगमोनभवति अथअतःतदेवभवाध्वरूपंसमवेतानुकल्पेनप्रस्तुतेतत्तदनुरूपार्थोपकल्पनेन २६ इतिपंचमस्कंधेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशेभवारण्यरूपकव्याकृतिःकृता प्रस्तुतेतस्यगोमायुमशकाद्यर्थकल्पनम् १ छ छ छ छ छ

यःपरीक्षिताप्टष्टःसःश्रीशुकउवाच सहेतिसूतोक्तिः दुरत्यये ऽध्वन्यजयानिवेशितइतियदुक्तंतदेवनिवेशनप्रकारकथनेनप्रपंचयति यएषप्रसि-द्धोजीवलोकः अयंविष्णोर्मायया अस्तगमे ऽध्वन्यापतितोभवाटवींगतःसन्हरिरूपस्यगुरोश्चरणारविंदयेमधुकराःसेवकास्तेषामनु पदवींतैरनुष्ठितंभक्तिमार्गमद्यापिनावरुंधेनसंप्राप्नोतीत्यन्वयः मायायाःस्वकार्यद्वारेणसंसारमार्गपातहेतुत्वमाह देहात्ममानिनांसत्वादिगुणविशेषैर्विकल्पितानिविभक्तानियानिकुशलाकुशलविमिश्रकर्माणितैर्विनिर्मिताभिर्विविधदेहावलीभिर्वियोगसंयोगादिर्यो ऽनादिःसंसारः तदनुभवस्यद्वारभूतेन तस्मिन्संसाररूपेदुर्गमार्गवदस्तगमे ऽध्वन्यापतितः यथावणिजांसार्थःसमूहः अर्थार्जनपरःस्वदेहनिष्पादितानांकर्मणांफलद्वारेणानु-

सहोवाच यएषदेहात्ममानिनांसत्वादिगुणविशेषविकल्पितकुशलाकुशलसमवहारविनिर्मितविविधदेहावलिभिर्वियोगसंयोगाद्यनादिसंसारानुभवस्यद्वारभूतेनषडिंद्रियवर्गेणतस्मिन्दुर्गाध्ववदस्तगमे ऽध्वन्यापतितईश्वरस्यभगवतोविष्णोर्वशवर्तिन्यामायया जीवलोको ऽयंयथावणिक्सार्थो ऽर्थपरःस्वदेहनिष्पादितकर्मानुभवः श्मशानवदशिवतमायांसंसाराटव्यांगतोनाद्यापिविफलबहुप्रतियोगेहस्तत्तापोपशमनींहरिगुरुचरणारविंदमधुकरानुपदवीमवरुंधे यस्यामुहवाएतेषडिंद्रियनामानःकर्मणादस्यवएवते १ तद्यथापुरुषस्यधनंयत्किंचित्साक्षाद्धर्मौपयिकंबहुकृच्छ्राधिगतंसाक्षात्परमपुरुषाराधनलक्षणोयो ऽसौधर्मस्तंतुसांपरायउदाहरंति तद्धर्म्यंधनंदर्शनस्पर्शनश्रवणास्वादनावघ्राणसंकल्पव्यवसायगृहग्राम्योपभोगेनकुनाथस्याजितात्मनोयथासार्थस्यतथा ऽजितात्मनोविलुंपंति २ अथचयत्रकौटुंबिकादारापत्यादयोनाम्नाकर्मणावृकसृगालाएवअनिच्छतो ऽपिकदर्यस्यकुटुंबिनउरणकवत्संरक्ष्यमाणंमिषतो ऽपहरंति ३

भवोयस्य विफलाश्चबहुप्रतियोगाःबहुविघ्नाश्चईहाश्चेष्टायस्यसः तस्यांसंसाराटव्यांयेतापास्तेषामुपशमनींनाशनीम् यस्यामित्यादिव्याचष्टेयस्यांभवाटव्याम् १ दस्युतुल्यंतेषांकर्मदर्शयति तद्यथेति धर्मौपयिकंधर्मकारणंतमेवस्वाभिप्रेतंधर्ममाह साक्षादिति तंतुसांपरायेपरलोकार्थमुदाहरंति तद्धर्म्यंधर्मार्हंधनम् दर्शनाद्याःपंचज्ञानेंद्रियाणांवृत्तयःसंकल्पव्यवसायावंतःकरणस्य एतैर्गृहे योग्राम्यउपभोगःतेनकुनाथस्यकुबुद्धेरजितात्मनोविलुंपंति यथाचोराःकुपालकस्यानवहितात्मनःसार्थस्यधनंहरंतितद्वत् २ गोमायवोयत्रेत्येतद्याचष्टे अथचेत्यर्थांतरोपन्यासे कर्मणावृकाःसृगालाश्चकदर्यस्यातिलुब्धस्य ३ छ छ छ

प्रभूतवीरुत्तृणगुल्मगव्हरइत्येतद्व्याचष्टे यथाहीति नदग्धानिबीजानियस्मिन् यद्यस्मात् योऽयमावसथआश्रमः एषकामानांकरंडः यथाकर्पूर-
भाजनेकर्पूरक्षयेऽपिपरिमलोनक्षीयते एवमत्रवासनानामक्षीणत्वान्नकर्माण्युत्सीदंतिइत्यर्थः ४ दंशमशकतुल्यैरपसदैर्नीचैः शलभादिभि-
श्चउपरुत्थ्यमानः पीड्यमानोबहिःप्राणोवित्तंयस्यतथाविधोऽप्यस्मिन्नध्वनिपरिभ्रमन् अविद्यादिभिरुपरक्तेनमनसागंधर्वपुरतुल्यमघटमा
नंनरलोकंसत्यतयामिथ्यादृष्टिरनुपश्यति ५ प्रपश्यतीतिप्रशब्दसूचितमर्थांतरंदर्शयति तत्रचगंधर्वपुरेक्वचिदातपोदकंमृगतृष्णाजलंतत्तुल्या
न्विषयाननुपधावतीति ६ क्वचित्कांचिच्चाशक्तयोल्मुकग्रहमित्येतद्व्याचष्टे क्वचिच्चाशेषाणांदोषाणांनिषदनंस्थानंपुरीषविशेषमग्नेर्विषातस्यपु

यथाह्यनुवत्सरंकृष्यमाणमप्यदग्धबीजंक्षेत्रंपुनरेवावपनकालेगुल्मतृणवीरुद्भिर्गव्हरमिवभवति एवमेवगृहाश्रमःक
र्मक्षेत्रंयस्मिन्नहिकर्माण्युत्सीदंतियदयंकामकरंडएषआवसथः ४ तत्रगतोदंशमशकसमापसदैर्मनुजैः शलभश-
कुंततस्करमूषकादिभिरुपरुत्थ्यमानोबहिःप्राणः क्वचित्परिवर्तमानोऽस्मिन्नध्वन्यविद्याकामकर्मभिरुपरक्तम
नसाऽनुपपन्नार्थंनरलोकंगंधर्वनगरमुपपन्नमितिमिथ्यादृष्टिरनुपश्यति ५ क्वचिदातपोदकनिभान्विषयानुपधाव
तिपानभोजनव्यवायादिव्यसनलोलुपः ६ क्वचिच्चाशेषदोषनिषदनंपुरीषविशेषंतद्वर्णगुणनिर्मितमतिःसुवर्णमु
पादित्सत्यग्निकामकातरइवोल्मुकपिशाचम् ७ अथकदाचिन्निवासपानीयद्रविणाद्यनेकात्मोपजीवनाभिनिवेश-
एतस्यांसंसाराटव्यामितस्ततःपरिधावति ८ क्वचिच्चवात्यौपम्ययाप्रमदयारोहमारोपितस्तत्कालरजसारजनीभू-
तइवासाधुमर्यादोरजस्वलाक्षोदिग्देवताअतिरजस्वलमतिर्नविजानाति ९

रीषस्येवलोहितोवर्णोयस्यरजोगुणस्यतेननिर्मि-
तातद्विषयामतिर्यस्यसःसुवर्णमुपादातुमिच्छति अग्निकामेनकातरःपरवशःउल्मुकसदृशंपिशाचमिवशीतातुरोत्यरण्येऽग्निवज्ज्वाज्व-
ल्यमानंततस्ततोधावंतमुल्मुकपिशाचमग्निबुध्याऽनुधावतिनतुतंप्राप्नोतिकथंचित्प्राप्तश्चेत्तर्हितेनभक्षितःसन्म्रियतेएवंसुवर्णमनुधा
वन्नपीत्यर्थः ७ निवासतोयद्रविणेत्येतद्व्याचष्टे अथेति निवासादिष्वनेकेष्वात्मनःउपजीव्येषुअभिनिवेशोयस्य ८ क्वचिच्चवात्योत्थि
तेत्येतद्व्याचष्टे क्वचिच्चेति आरोहमंकम् तस्मिन्कालेयद्रजःरागस्तेनस्वदृष्ट्यावरकेण रजन्यांरात्रौभूताइव क्वस्वपाठेरजनीभूतस्तमोमयद
वातीवरजसाछन्नमतिःअतएवरजोव्याप्तचक्षुरिवदिक्षुस्थितामर्यादाऽतिक्रमसाक्षिभूतादेवतानजानाति ९ ५ ५

अनुपादेयमेवोपादेयतयागृह्णातीतिप्रक्रमसाजात्यादुत्तरश्लोकचतुर्थपादंप्रथमंव्याचष्टे क्वचित्सकृदिति क्वचिदातपोदकनिभानित्यत्रमि-
थ्याविषयेषुलंपटत्वमुक्तम् निवासतोयेत्यत्रतदर्जनप्रयासउक्तः अत्रतुबाधितेष्वपिपुनःप्रवृत्तिरुच्यतेइत्यपौनरुक्त्यम् स्वयमेवसकृदवगतंवैत-
थ्यांविफलत्वंयेनपराभिध्यानेनदेहाभिनिवेशेनविभ्रंशितास्मृतिर्यस्य तयैवविभ्रंशितयास्मृत्यास्मृतिभ्रंशादेवेत्यर्थः १० अदृश्यझि-
ल्लीस्वनेत्येतद्व्याचष्टे क्वचिदुलूकेति अतिपरुषोरभसउत्साहस्तेनाटोपः संभ्रमोयथाभवत्येवंरिपूणांराजकुलस्यचनिर्भर्त्सितेन अतिव्यथितंक-
र्णमूलंहृदयंचयस्य ११ अपुण्यवृक्षानित्येतद्व्याचष्टे सयदेति दुग्धमुपभुक्तंपूर्वंसकृत्तंयेन तदाकारस्करोविषतिंदुः तत्प्रमुखाः येऽपुण्यद्रुमा-

क्वचित्सकृदवगतविषयवैतथ्यःस्वयंपराभिध्यानेनविभ्रंशितस्मृतिस्तयैवमरीचितोयप्रायांस्तानेवाभिधावति १०
क्वचिदुलूकझिल्लीस्वनवदतिपरुषरभसाटोपंप्रत्यक्षंपरोऽक्षंवारिपुराजकुलनिर्भर्त्सितेनातिव्यथितकर्णमूलहृदयः ११
सयदादुग्धपूर्वसकृतस्तदाकारस्करकाकतुंडाद्यपुण्यद्रुमलताविषोदपानवदुभयार्थशून्यद्रविणान्जीवन्मृतान्स्वयं
जीवन्म्रियमाणउपधावति १२ एकदाऽसत्प्रसंगान्निकृतमतिर्व्युदकस्रोतःस्खलनवदुभयतोऽपिदुःखदंपाखंडमभि
याति १३ यदातुपरबाधयांऽधआत्मनेनोपनमतितदाहिपितृपुत्रबर्हिष्मतःपितृपुत्रान्वाखलुभक्षयति १४ क्वचि-
दासाद्यगृहंदाववत्प्रियार्थविधुरमसुखोदर्कशोकाग्निनादह्यमानोभृशंनिर्वेदमुपगच्छति १५ क्वचित्कालविषमित-
राजकुलरक्षसाऽपहृतप्रियतमधनासुःप्रमृतकइवविगतजीवलक्षणआस्ते १६

स्तथाविधालताश्चविषोदपानाश्चविषकूपाः तत्तुल्यान्दृष्टादृष्टप्रयोजनशून्यधनान् १२ क्वचिद्वितोयाः सरितइत्येतद्व्याचष्टे एकदाक्वचिद-
सतांप्रसंगात्निकृतावंचितामतिर्यस्यसः निरुदकनदीगर्तपातेयथासद्यः शिरःस्फुटतिपश्चादपितद्वेदनाऽनुवर्तते एवमिहपरत्रचदुःखदम्
१३ परस्परंचालषतेनिरंधइत्येतद्व्याचष्टे यदात्विति अंधःअन्नंनोपनमतिनोपतिष्ठतिपितृपुत्राणांबर्हिः कुशाः तद्वतः पितुःपुत्राणांवाकुशा-
दितृणमात्रमपियेषुपश्यतितान्भक्षयतिबाधतइत्यर्थः पितृपुत्रबर्हिष्मानितितुपाठःसुगमः १४ आसाद्यदावमित्येतद्व्याचष्टे क्वचिदासाद्ये-
ति १५ क्वचयक्षैर्हृतासुरित्येतद्व्याचष्टे क्वचित्कालेनविषमितंप्रतिकूलतांनीतंयद्राजकुलंतदेवरक्षः तेनअपहृताः प्रियतमधनरूपाःअ-
सवोयस्याविगतानिजीवलक्षणानिहर्षादीनियस्य शूरैर्हृतस्वइत्यप्यनेनैवव्याख्यातम् १६ ७ ७ ७

कश्चिच्चगंधर्वपुरंप्रविष्टइत्येतद्व्याचष्टे कदाचिन्मनोरथप्राप्तंपित्राद्यसदेवसदितिमत्वापूर्वंगंधर्वपुरवदघटमानदर्शनमुक्तमिदानींतन्निमित्तस्र-
रवासक्तिरुच्यतइतिभेदः १७ चलन्क्वचिदित्येतद्व्याचष्टे क्वचिद्गृहाश्रमेयाः कर्मचोदनास्तासामतिभरोऽतिविस्तारः सएवगिरिस्तमारुरुक्षन्
तदंतंगंतुमिच्छन् १८ पदेपदेऽभ्यंतरवन्हिनेतिव्याचष्टे क्वचिच्चदुःसहेनेति १९ क्वचिन्निगीर्णइत्येतद्व्याचष्टे सएवेति २० दष्टःस्मशेतेइ-
तिव्याचष्टे कदाचिदिति मानोगर्वएवदंष्ट्रापरपीडाकरत्वात् भग्नामानदंष्ट्रायस्य अतएवनलब्धोनिद्रायाःक्षणोऽपियेन २१ कर्हिस्म-
चित्क्षुद्ररसानित्येतद्व्याचष्टे कर्हिस्मकाममधुलवानिति यदानिहतोभवति तदासद्यएवनिरयेपतति २२ प्रसंगात्प्रवृत्तस्यकर्मणःसंसारहे-

कदाचिन्मनोरथोपगतपितृपितामहाद्यसत्सदितिस्वप्ननिर्वृत्तिलक्षणमनुभवति १७ क्वचिद्गृहाश्रमकर्मचोदना
ऽतिभरगिरिमारुरुक्षमाणोलोकव्यसनकर्षितमनाःकंटकशर्कराक्षेत्रंप्रविशन्निवसीदति १८ क्वचिच्चदुःसहेनकाया-
भ्यंतरवन्हिनागृहीतसारःस्वकुटुंबायक्रुध्यति १९ सएवपुनर्निद्राऽजगरगृहीतोऽधेतमसिमग्नःशून्यारण्यइवशेतेना
न्यत्किंचनवेदशवइवापविद्धः २० कदाचिद्भग्नमानदंष्ट्रोदुर्जनदंदशूकैरलब्धनिद्राक्षणोव्यथितहृदयेनानुक्षीयमाण
विज्ञानोऽधकूपेऽधवत्पतति २१ कर्हिस्मचित्काममधुलवान्विचिन्वन्यदापरदारपरद्रव्याण्यवरुधानोराज्ञास्वामि-
भिर्वानिहतःपतत्यपारेनिरये २२ अथचतस्मादुभयथाऽपिहिकर्मास्मिन्नात्मनःसंसारावपनमुदाहरंति २३ मुक्तस्त
तोयदिबंधाद्देवदत्तउपाच्छिनत्तितस्मादपिविष्णुमित्रइत्यनवस्थितिः २४ क्वचिच्चशीतवाताद्यनेकाधिदैविकभौति-
कात्मीयानांदशानांप्रतिनिवारणअकल्पोदुरंतचिंतयाविषण्णआस्ते २५ क्वचिन्मिथोव्यवहरन्यत्किंचिद्धनमन्ये-
भ्योवाकाकिणिकामात्रमपहरन्यत्किंचिद्वाविद्वेषमेतिवित्तशाठ्यात् २६

तुत्वंस्फुटयति अथचेति यस्मादेवंतस्मात् अथ-
अनंतरमेवउभयथाइहचपरत्रचअस्मिन्प्रवृत्तिमार्गेसंसारस्यावपनंजन्मक्षेत्रंकर्मोदाहरंति २३ तत्रातिकृच्छ्रंप्रतिलब्धमानइत्येतद्व्याचष्टेमु-
क्तइतियदिबंधान्मुक्तोभवतितर्हिततःसकाशादन्योहरतितस्मादप्यन्यः नत्वसौभोक्तुंलभतइत्यर्थः २४ क्वचिच्चशीतातपेत्येतद्व्याचष्टे क्वचि
च्चेति शीतादयोऽनेकाअधिदैविकाद्यायाःदशाःदुःखावस्थास्तासाम् २५ क्वचिन्मिथइत्येतद्व्याचष्टे क्वचिन्मिथोयत्किंचिद्धनंव्यवहरन्का
किणिकामात्रंविंशतिकपर्दकमात्रंततोऽपिन्यूनंवायत्किंचिदपहरन्विद्वेषमेति २६ ५ ५ ५ ५

अध्वन्यमुष्मिन्नुरुकृच्छ्रवित्तबाधोपसर्गैरित्युक्तानुपसर्गान्प्रपंचयति अध्वन्यमुष्मिन्निमेउरुकृच्छ्रवित्तबाधादयः तथासुखदुःखादयश्च २७
व्युत्क्रमैः पुनरुक्तैश्चनानापाठैरतः परम् दुर्गमोऽपिमदाध्वाऽयंसंप्रदायेनतीर्यते १ तत्रप्रसज्जतिक्वापीत्यादिनासिंहावलोकनन्यायेनोक्तमर्थ
मपकृष्यक्रमेणव्याचष्टे क्वापिदेवमाययेति प्रस्कन्नमपगतंविवेकज्ञानंयस्य यस्यास्त्रियाविहारगृहंक्रीडागृहंतदारंभेआकुलंहृदयंयस्य-
अनेनप्रसज्जतीतिव्याख्यातम् तदाश्रयेत्यादिव्याचष्टे तस्याआश्रयेऽवसक्ताः संलग्नाः सुताः दुहितरश्च कलत्रंचसैवस्त्रीतेषांभाषितादि
भिरपहृतंहृदयंयस्यप्रहिणोतिप्रक्षिपति २८ क्वचित्कदाचिद्धरिचक्रतस्त्रसन्नित्येतद्व्याचष्टे कदाचिदीश्वरस्येति परमाणुरादिः द्विपरार्द्ध

अध्वन्यमुष्मिन्निमउपसर्गास्तथासुखदुःखरागद्वेषभयाभिमानप्रमादोन्मादशोकमोहलोभमात्सर्येर्ष्याऽवमानक्षुत्पि-
पासाधिव्याधिजन्मजरामरणादयः २७ क्वापिदेवमाययास्त्रियाभुजलतोऽपगूढः प्रस्कन्नविवेकविज्ञानोयद्विहार
गृहारंभाकुलहृदयस्तदाश्रयावसक्तसुतदुहितृकलत्रभाषितावलोकविचेष्टितापहृतहृदयआत्मानमजितात्मापारे
ऽधेतमसिप्रहिणोति २८ कदाचिदीश्वरस्यभगवतोविष्णोश्चक्रात्परमाण्वादिद्विपरार्द्धापवर्गोपलक्षणात्परिवर्ति-
तेनवयसारंहसाहरतआब्रह्मतृणस्तंबादीनांभूतानामनिमिषतोविभ्रस्तहृदयस्तमेवेश्वरंकालचक्रनिजायुधंसाक्षाद्भग-
वंतंयज्ञपुरुषमनादृत्यपाखंडदेवताः कंकगृध्रबकवटप्रायाआर्यसमयपरिहृताः सांकेत्येनाभिधत्ते २९ यदापाखंडि-
भिरात्मवंचितैस्तैरुरुवंचितोब्रह्मकुलंसमावसंस्तेषांशीलमुपनयनादिश्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानेनभगवतोयज्ञपुरुषस्य-
आराधनमेवतदरोचयंश्छूद्रकुलंभजते निगमाचारेऽशुद्धितोयस्यमिथुनीभावः कुटुंबभरणंयथावानरजातेः ३०

अपवर्गोऽतः तदेवोपलक्षणंयस्यतस्मात्कालोपलक्षणादितिपृथक्पदत्वेनपाठेकालस्वरूपादित्यर्थः रंहसाशीघ्रेणपरिवर्तितेनपरिभ्रमणे
नवयसाबाल्यादिक्रमेणब्रह्माणमभिव्याप्यतृणस्तंबआदीनिभूतानि चक्रतः सकाशाद्विभ्रस्तहृदयः सन्पाखंडदेवताअभिमुख्येनधत्तइत्य-
न्वयः अनिमिषतः निमेषमकुर्वतः अप्रमत्तादित्यर्थः मिषितांप्रतिकर्तुमशक्तानामित्यर्थः कर्मणिषष्ठ्यः कालचक्रंनिजंनित्यमायुधंयस्य सां
केत्येनमूलप्रमाणशून्येनपाखंडागमेन २९ तैर्वंचितइत्येतद्व्याचष्टे यदात्विति आत्मनावंचितैः उरुअधिकंवंचितः सन्तेषांब्राह्मणानांयच्छी-
लमुपनयनादितदरोचयंश्छूद्रवद्वर्ततेनिगमोक्ताचारेअशुद्धितः स्वस्यशुद्ध्यभावात् यस्यशूद्रस्यकेवलंमिथुनीभावः कुटुंबभरणंचव्यापारो-
नाग्निहोत्रादेः ३० छ छ छ छ छ छ छ छ

तज्जातिरासेनेत्यादिव्याचष्टे तत्रापिनिरवरोधःप्रतिबाधरहितःस्वैरेणस्वेच्छयाक्रीडन्विस्मृतमृत्युकालःसन् ३१ द्रुमेषुरंस्यन्नित्येतद्व्याचष्टे-
क्वचिद्द्रुमवदिति व्यवायक्षणःमिथुनोत्सवोभवति ३२ क्वचित्प्रमादादित्येतद्व्याचष्टे एवमध्वनिस्फुरद्दुःखाद्यवरुंधानोगिरिकंदरप्रायेतम-
सिरोगाद्यापदिपततीतिशेषः ३३ क्वचिच्छीतवातेत्यादिपूर्वस्मादधिकोक्तिः रोगाद्यापदिपतितःसन्शीतादिभिःक्लिश्यन्नास्तइत्यर्थः ३४ त
देवंसिंहावलोकनन्यायेनोक्तमर्थंयथास्थानमपकृष्यव्याख्यायक्रमस्थमनुवर्तयितुंपूर्वोक्तमेवानुवदति क्वचिन्मिथइतिवित्तशाठ्येनकदाचि

तत्रापिनिरवरोधःस्वैरेणविहरन्नतिकृपणबुद्धिरन्योऽन्यमुखनिरीक्षणादिनाग्राम्यकर्मणैवविस्मृतकालावधिः
३१ क्वचिद्द्रुमवद्वैहिकार्थेषुरंस्यन्यथावानरःसुतदारवत्सलोव्यवायक्षणः ३२ एवमध्वन्यवरुंधानोमृत्युगज-
भयात्तमसिगिरिकंदरप्राये ३३ क्वचिच्छीतवाताद्यनेकदैविकभौतिकात्मीयानांदुःखानांप्रतिनिवारणेऽक-
ल्पोदुरंतविषयविषण्णआस्ते ३४ क्वचिन्मिथोव्यवहरन्यत्किंचिद्धनमुपयातिवित्तशाठ्येन ३५ क्वचित्क्षीणधनः
शय्यासनाशनाद्युपभोगविहीनोयावदप्रतिलब्धमनोरथोपगतादानेवसितमतिस्ततस्ततोऽवमानादीनिजनादभिल
भते ३६ एवंवित्तव्यतिषंगविवृद्धवैरानुबंधोऽपिपूर्ववासनयामिथउद्वहत्यथापवहति ३७ एतस्मिन्संसाराध्वनि-
नानाक्लेशोपसर्गबाधितःआपन्नविपन्नोयस्तमुहवावेतरस्तत्रविसृज्यजातंजातमुपादायशोचन्मुह्यन्बिभ्यद्विव
दन्क्रंदन्संहृष्यन्गायन्नह्यमानःसाधुवर्जितोनैवावर्ततेऽद्यापियतआरब्धएषनरलोकसार्थःयमध्वनःपारमुपदिशं-
ति ३८ यदिदंयोगानुशासनंनवाएतदवरुंधते यन्न्यस्तदंडामुनयउपशमशीलाउपरतात्मानःसमवगच्छंति ३९

यत्किंचिद्धनमुपयाति ३५ क्वचित्क्वचित्क्षीणधनस्त्वितिव्याचष्टे क्वचित्क्षीणधनइतिअप्रतिलब्धंयन्मनोरथेनोपगतंवांछितंतस्यादानेस्वीका
रेनिश्चितमतिःसन् ३६ अन्योऽन्यवित्तव्यतिषंगेनेत्येतद्व्याचष्टे एवंवित्तव्यतिषंगेति अपवहतित्यजति ३७ अध्वन्यमुष्मिन्नित्यादिव्याचष्टे ए
तस्मिन्निति आपन्नःआपदंप्राप्तःविपन्नोविनष्टोवायत्रयःतमितरस्तत्रविसृज्यनह्यमानः वहमानःसाधुवर्जितःसाधुव्यतिरिक्तः ३८ अनावृत्तौ
हेतुमाह यदिदमिति ३९

मनस्विनइत्यादिव्याचष्टे यदपीति येवैराजर्षयस्तेऽपिनावरुंधतेकिंतुपरंकेवलंमृधेशयीरन् प्रसज्जतीत्यादिगिरिकंदरइत्यंतमपकृष्यव्याख्याते- अ०
ग्रंथमतिक्रम्यवल्लींगृहीत्वेत्यादिग्रंथंव्याचष्टे कर्मवल्लीमिति एवमुपरिस्वर्गतोऽपिनरलोकसार्थमेवोपयाति ४० तदेवंभरतोक्तिंव्याख्याय- १४
तच्चरितेसंग्रहश्लोकानाह तस्येदंकर्मश्लोकैरुपगायंति आर्षभस्यऋषभपुत्रस्यअन्योनृपःअनुवर्त्मनार्हतिवर्त्मानुगंतुंनशक्नोति ४१ तत्रहे
तुमाह यइति सुहृद्राज्ययोर्द्वैक्यम् योदुस्त्यजान्दारादीन्विष्ठामिवजहौतस्यार्षभस्येतिसंबंधः दुस्त्यजत्वेहेतुः हृदिस्पृशः मनोज्ञान्
त्यागेहेतुः उत्तमश्लोकेलालसालंपटत्वंयस्य ४२ तस्यैवंविषयत्यागोनचित्रमित्याह यएवंभूतोऽसौनृपःक्षित्यादीन्नैच्छदितियत्तदुचितं-

यदपिदिगिभजयिनोयज्विनोयेवैराजर्षयःकिंतुपरंमृधेशयीरन्अस्यामेवममेयमितिकृतवैरानुबंधाःयांविसृज्य
स्वयमुपसंहृताःकर्मवल्लीमवलंब्यततआपदःकथंचिन्नरकाद्विमुक्तःपुनरप्येवंसंसाराध्वनिवर्तमानोनरलोक
सार्थमुपयातिएवमुपरिगतोऽपि ४० तस्येदमुपगायंतिआर्षभस्येहराजर्षेर्मनसाऽपिमहात्मनःनानुवर्त्मार्हतिनृपो
मक्षिकेवगरुत्मतः ४१ योदुस्त्यजान्दारसुतान्सुहृद्राज्यंहृदिस्पृशः जहौयुवैवमलवदुत्तमश्लोकलालसः
४२ योदुस्त्यजान्क्षितिसुतस्वजनार्थदारान्प्रार्थ्यांश्रियंसुरवरैःसदयावलोकाम् नैच्छन्नृपस्तदुचितंमहतां-
मधुद्विट्सेवाऽनुरक्तमनसामभवोऽपिफल्गुः ४३ यज्ञायधर्मपतयेविधिनैपुणाययोगायसांख्यशिरसेप्रकृती-
श्वराय नारायणायहरयेनमइत्युदारंहास्यन्मृगत्वमपियःसमुदाजहार ४४

सदयावलोकांभरतस्यदयाययाभवतिएवमव
लोकोयस्याःइतिपरिजनावलोकःश्रियामुपचर्यते यतः मधुद्विषःसेवायामनुरक्तंमनोयेषांतेषांमहतामभवोमोक्षोऽपिफल्गुःतुच्छएव ४३ तस्यसे
वानुरागमेवाह यज्ञायेति यज्ञरूपायधर्मपतयेयज्ञादिफलदात्रे विधौनैपुण्यंयस्यतस्मैधर्मानुष्ठात्रे योगोऽष्टांगः तस्मैसांख्यंज्ञानंतच्छिरःप्रधानं
फलंयस्यतस्मैयोगायप्रकृतीश्वरायमायानियंत्रे अतएवनारंजीवसमूहःसअयनमाश्रयोयस्यसर्वजीवनियंत्रे एवंकर्मज्ञानदेवताकांडैःप्रति- ३१
पादितायहरयेनमइति उदारमुच्चैर्यःसम्यगुच्चारितवान् मृगत्वंमृगदेहमपिहास्यन्त्यक्ष्यन् यएवंभूतः तस्यतदुचितमितिवातस्यानुवर्त्मनार्ह
तीतिवासंबंधः ४४

भरतचरितश्रवणादिफलमाह इदमिति भागवतैः सभाजिताः अवदाताः शुद्धाः गुणाः कर्माणि च यस्य तस्य भरतस्यानुचरितं योऽनुशृणोति आत्मन एव सकाशात्सर्वा आशिष आशास्ते स्वत एव प्राप्नोति न तु कांचिदपि परस्मादपेक्षत इत्यर्थः ४५ इति पंचमे टीकायां चतुर्दशोऽध्यायः १४ एवमष्टभिरध्यायैर्भरतस्योक्तमीरितम् ततः पंचदशे तस्य कीर्त्यंते वंशजा नृपाः १ ऋषभपदवीं जीवन्मुक्तमार्गमनुवर्त

इदं भागवतसभाजितावदातगुणकर्मणो राजर्षेर्भरतस्यानुचरितं स्वस्त्ययनमायुष्यं धन्यं यशस्यं स्वर्ग्यापवर्ग्यं वाऽनुशृणोत्याख्यास्यति अभिनंदति च सर्वा एवाशिष आत्मन आशास्ते न कांचन परत इति ४५ इति श्रीभागवते महापुराणे पञ्चमस्कंधे भरतोपाख्याने ब्राह्मणरहूगणसंवादे चतुर्दशोऽध्यायः १४ श्रीशुक उवाच भरतस्यात्मजः सुमतिर्नामाभिजितो यमु ह वाव केचित्पाखंडिन ऋषभपदवीमनुवर्तमानं चानार्या अवेदसमाम्नातां देवतां स्वमनीषया पापीयस्या कलौ कल्पयिष्यंति १ तस्माद्वृद्धसेनायां देवताजिन्नाम पुत्रोऽभवत् २ अथासुर्यां तत्तनयो देवद्युम्नस्ततो धेनुमत्यां सुतः परमेष्ठी तस्य सुवर्चलायां प्रतीह उपजातः ३ य आत्मविद्यामाख्याय स्वयं संशुद्धो महापुरुषमनुसस्मार प्रतीहात्सुवर्चलायां प्रतिहर्त्रादयस्त्रय आसन्निज्याकोविदाः सूनवः प्रतिहर्तुः स्तुत्यामजभूमानो अजनिषाताम् ४ भूम्न ऋषिकुल्यायामुद्गीथः सुतः प्रस्तावो देवकुल्यायां प्रस्तावान्नियुत्सायां हृदयज आसीद्विभुः विभोरत्यां च पृथुषेणस्तस्मान्नक्त आकूत्यां जज्ञे नक्ताद्द्रुतिपुत्रो गयो राजर्षिप्रवर उदारश्रवाः अजायत साक्षाद्भगवतो विष्णोर्जगद्रिरक्षिषया गृहीतसत्वस्य कलात्मवत्त्वादिलक्षणेन महापुरुषतां प्राप्तः ५

मानं यं दृष्ट्वेति शेषः यद्वा यं सुमतिमवेदसमाम्नातां देवतां कल्पयिष्यंति बुद्धोऽयं साक्षादवतीर्ण इति मंस्यंत इत्यर्थः १ २ तत्तनयः देवताजितः पुत्रः ३ आत्मविद्यां बहुभ्य आख्याय व्याख्यानेनैव स्वयं संशुद्धोऽनुसस्मार अपरोक्षतयाऽनुभूतवान् प्रतिहर्ता प्रस्तोता उद्गातेति त्रयो यज्ञनिपुणाः सूनव आसन् अजनिषातां जातौ ४ हृदयजः पुत्रः जगतो रिरक्षिषया रक्षितुमिच्छया गृहीतं सत्वं येन तस्य विष्णोः कला अंशः सन् ५

महापुरुषत्वमेवाह सर्वैरिति धर्मस्तस्यद्विविधःअभिषिक्तत्वात्प्रजापालनादिरेकः गृहस्थत्वादिज्यादिश्चापरः द्विविधोऽपिभगवतिसर्वात्मन्य- र्पितःसन्परमार्थलक्षणः तेनपरिभाविता संस्कृता अतिशुद्धामतिर्यस्य अतएवोपरतमनात्म्यंदेहाद्यहंभावोयस्मिन् तस्मिन्नात्मनिचित्ते- स्वयमेवोपलभ्यमाने ब्रह्मण्यात्मानुभवोयस्यतादृशोऽपिनिरभिमानएव अवनिमजूगुपत्पालयामास ६ कर्मभिःगयंकःप्रतियातिअनुक- रोतिनकोऽपि अत्रहेतुः यज्ञादिरूपांभगवत्कलांगयमृतेऽन्यः कइत्यनुषंगः अभिमानीसर्वतोमानास्पदंमनस्वीतिवासमागतासंप्राप्ताश्रीर्येन यमितिवा सतांसदसःसभायाःपतिःसतांसेवकः यद्वा यज्वादिरूपोभगवत्कलामृतेगयंकोऽन्यःप्रतियातीत्यन्वयः ७ सतीःसत्याःसत्या

सर्वैस्वधर्मेणप्रजापालनपोषणप्रीणनोपलालनानुशासनलक्षणेनेज्यादिनाचभगवतिमहापुरुषेपरावरेब्रह्म- णिसर्वात्मन्यर्पितपरमार्थलक्षणेनब्रह्मविच्चरणानुसेवयापादितभगवद्भक्तियोगेनचाभीक्ष्णशःपरिभावि- तातिशुद्धमतिरुपरतानात्म्येआत्मनिस्वयमुपलभ्यमानब्रह्मात्मानुभवोऽपिनिरभिमानएवावनिमजूगुपत्त स्येमांगाथांपांडवेयपुराविदउपगायंति ६ गयंनृपःकःप्रतियातिकर्मभिर्यज्वाऽभिमानीबहुविद्धर्मगोप्ता स मागतश्रीःसदसःपतिःसतांसत्सेवकोऽन्योभगवत्कलामृते ७ यमभ्यषिंचन्परयामुदासतीःसत्याशिषोदक्ष कन्याःसरिद्भिः यस्यप्रजानांदुदुहेधराशिषोनिराशिषोगुणवत्सस्नुतोधाः ८ छंदांस्यकामस्यचयस्यका- मान्दुदूहुराजह्रुरथोबलिंनृपाः प्रत्यंचितायुधिधर्मेणविप्रायदाशिषांषष्ठमंशंपरेत्य ९ यस्याध्वरेभगवानध्व- रात्मामघोनिमाद्यत्युरुसोमपीथे श्रद्धाविशुद्धाचलभक्तियोगसमर्पितेज्याफलमाजहार १०

आशिषोयासांताः दक्षकन्याः श्रद्धामैत्रीदयेत्याद्याः निराशिषोऽपियस्यप्रजानामाशिषःकामान्धरादुदुहे तस्यगुणाएववत्सस्तेनस्नुतमूधो यस्याः पृथिव्याः यच्छब्दानांतंगयंकःप्रतियातीतिसंबंधः ८ छंदांसिवेदाःतद्विहितकर्माणिचदुदुहुः युधिप्रत्यंचिताः बाणैःप्रतिपूजितानृ पाःयस्यबलिमाजह्रुः अर्पयामासुः धर्मेणपालनेनदक्षिणादिभिश्चयदाप्रत्यंचिताविप्राःतदापरेत्यलोकांतरेआशिषांधर्मफलानांषष्ठमं शमाजह्रुः पुण्यषड्भागमादत्तेन्यायेनपरिपालयन्नितिस्मृतेः ९ उरुसोमपीथेबहुसोमपानेऽध्वरेमघोनिइंद्रेमाद्यतिमदंप्राप्नुवतिसति श्रद्धया विशुद्धोयोऽचलोभक्तियोगस्तेनसमर्पितमिज्याफलमाजहार अर्हणमिवप्रत्यक्षतःस्वीकृतवानित्यर्थः १० ७ ७

यस्यभगवतःप्रीणनाद्देवादीनांद्वंद्वैक्यंतत्सद्यःप्रीयेतप्रीतिंगच्छेत् सविश्वजीवः सर्वांतर्यामीस्वयंप्रीतिरूपएवबर्हिषियज्ञेगयस्यहस्फुटंप्री
तिमगात्तृप्तोऽस्मीतिप्रत्यक्षंप्रीतिमाविष्कृतवानित्यर्थः ११ १२ सुमनसिस्त्रियाम् १३ कीर्त्याअतिशयेनअलमकरोत्भूषितवान् १४
इतिपंचमेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५ पूर्वोक्तद्वीपसिंध्वादिमानचिन्हस्वरूपतः स्पष्टंप्रवक्तुमारब्धापंचाध्यायीततःपरम् १ षोड-

यत्प्रीणनाद्बर्हिषिदेवतिर्यङ्मनुष्यवीरुत्तृणमाविरिंच्यात् प्रीयेतसद्यःसहविश्वजीवः प्रीतःस्वयंप्रीतिमगाद्गय
स्य ११ गयाद्गयंत्यांचित्ररथःसुगतिरवरोधनइतित्रयःपुत्राबभूवुः चित्ररथादूर्णायांसम्राडजनिष्ट १२ ततउ-
त्कलायांमरीचिःमरीचेर्बिंदुमत्यांबिंदुमानुदपद्यत तस्मात्सरघायांमधुनामाऽभवत्मधोःसुमनसिवीरव्रतःततो-
भोजायांमंथुप्रमंथूजज्ञाते मंथोःसत्यायांभौवनः ततोदूषणायांत्वष्टाऽजनिष्टत्वष्टुर्विरोचनायांविरजः विरजस्यश-
तजित्प्रवरंपुत्रशतंकन्याचविषूच्यांकिलजातम् १३ तत्रायंश्लोकः प्रैयव्रतंवंशमिमंविरजश्चरमोद्भवः अकरोद
त्यलंकीर्त्याविष्णुःसुरगणंयथा १४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेप्रियव्रतवंशानुकीर्तनंनामपंचदशोऽ
ध्यायः १५ राजोवाच उक्तस्त्वयाभूमंडलायामविशेषोयावदादित्यस्तपतियत्रचासौज्योतिषांगणैश्चंद्र-
मावासहदृश्यते १ तत्रापिप्रियव्रतरथचरणपरिखातैःसप्तभिःसप्तसिंधवउपक्लृप्ताःयतएतस्याःसप्तद्वीपविशेषविक
ल्पस्त्वयाभगवन्खलुसूचितःएतदेवाखिलमहंमानतोलक्षणतश्चसर्वंविजिज्ञास्यामि २ भगवतोगुणमयेस्थूल-
रूपआवेशितंमनोह्यगुणेऽपिसूक्ष्मतमआत्मज्योतिषिपरेब्रह्मणिभगवतिवासुदेवाख्येक्षममावेशितुंतदुहैतद्गुरोऽ
र्हस्यनुवर्णयितुमिति ३ ऋषिरुवाच नवैमहाराजभगवतोमायागुणविभूतेःकाष्ठांमनसावचसावाऽधिगं
तुमलंविबुधायुषाऽपिपुरुषस्तस्मात्प्राधान्येनैवभूगोलकविशेषंनामरूपमानलक्षणतोव्याख्यास्यामः ४

शेऽधस्तथाचोर्ध्वपरितःसन्निवेशतः मेरोःस्थितिर्महीकंजकर्णिकाचोपवर्ण्यते २ प्रियव्रतचरित्रोक्तायुक्ताद्वीपादिकल्पना तद्विशेषविजिज्ञासुः
कथंतेपरिपृच्छति ३ उक्तइति किंपर्यंतमुक्तः तदाह यावदादित्यस्तपति यत्रचासौशुक्लकृष्णपक्षयोर्नक्षत्रगणैःसहचंद्रमावादृश्यतेता
वत् १ यतः येभ्यः सिंधुभ्यः एतस्याः भुवः सूचितः संक्षेपतोदर्शितः २ जिज्ञासायाःफलमाह भगवतइति ३ यामायागुणविभूतिःतस्याःकाष्ठा-
मंतंरूपंसंनिवेशःलक्षणंचिन्हम् ४

कुवलयंभूमंडलंतदेवकमलंतस्यकोशाः सप्तद्वीपाः तेष्वभ्यंतरकोशः प्रथमोजंबुद्वीपः नियुतयोजनविशालः लक्षयोजनविस्तीर्णः ५ नवयोजनसहस्रमायामोयेषाम् आयामोऽत्रविस्तारः एतच्चभद्राश्वकेतुमालव्यतिरेकेणद्रष्टव्यम् तयोश्चतुस्त्रिंशद्योजनसहस्रायामत्वात् केचित्तुनीलनिषधयोः संलग्नाग्रयोः समुद्रप्रवेशमंगीकृत्यतयोरपिसंकुचितत्वेननवसहस्रायामत्वंसंपादयंति संनिवेशश्चवायुनोक्तः धनुर्वत्संस्थितेद्वेयेद्वेवर्षेदक्षिणोत्तरे दीर्घाणितत्रचत्वारिचतुरस्रमिलावृतमिति ६ नाभ्यांमध्ये द्वीपस्यायामोलक्षयोजनप्रमाणम् तावान्समुन्नाह उच्छ्रायोयस्य ७ मूलेषोडशयोजनसहस्रंविततः तावताषोडशयोजनसहस्रमानेन चतुरशीतियोजनसहस्रमानेनचबहिर्दृश्यते एवंलक्षयोजनोन्ना

योवाऽयंद्वीपः कुवलयकमलकोशाभ्यंतरकोशोनियुतयोजनविशालः समवर्तुलोयथापुष्करपत्रम् ५ यस्मिन्नववर्षाणिनवयोजनसहस्रायामान्यष्टभिमर्यादागिरिभिः स्रुविभक्तानिभवंति ६ एषांमध्येइलावृतंनामाभ्यंतरवर्षंयस्यनाभ्यामवस्थितः सर्वतः सौवर्णः कुलगिरिराजोमेरुर्द्वीपायामसमुन्नाहः कर्णिकाभूतः कुवलयकमलस्य ७ मूर्द्धनिद्वात्रिंशत्सहस्रयोजनविततोमूलेषोडशसहस्रंतावताऽंतर्भूम्यांप्रविष्टः उत्तरोत्तरेणेलावृतंनीलः श्वेतः शृंगवानितित्रयोरम्यकहिरण्मयकुरूणांवर्षाणांमर्यादागिरयः प्रागायताउभयतः क्षारोदावधयोद्विसहस्रपृथवएकैकशःपूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तरउत्तरोदशांशाधिकांशेनदैर्घ्यएवह्रसंति ८ एवंदक्षिणेनेलावृतंनिषेधोहेमकूटोहिमालयइतिप्रागायतायथानीलादयअयुतयोजनोत्सेधाहरिवर्षकिंपुरुषभारतानांयथासंख्यम् ९ तथैवेलावृतमपरेणपूर्वेणचमाल्यवद्गंधमादनावानीलनिषधायतौद्विसहस्रंपप्रथुः १० केतुमालभद्राश्वयोः सीमानंविदधाते ११

हः उत्तरोत्तरेणेलावृतस्योत्तरोत्तरतः क्रमेणनीलादयस्त्रयोमर्यादागिरयः प्रागायताः पूर्वतोदीर्घाः क्षारोदोवधिर्येषांद्विसंहस्रयोजनविस्तीर्णाः दशांशादीषदधिकोयोंऽशः तेनदैर्घ्यएवह्रसंतिनतूच्चत्वेपृथुत्वेवा यथोक्तंविष्णुपुराणे लक्षप्रमाणौद्वौमध्येदशहीनास्तथापरइति एतच्चस्थूलदृष्ट्यैवोक्तम् तयोरपियथावन्मध्यमत्वाभावेनलक्षप्रमाणत्वाभावात् ८ अयुतयोजनउत्सेधः उच्छ्रायोयेषाम् अयंचोत्सेधोनीलादीनामपिद्रष्टव्यः नीलादिपृथुत्वंचैषामपिद्रष्टव्यम् यथासंख्यंमर्यादागिरयइतिशेषः ९ आनीलनिषधायतौउत्तरतोनीलपर्यंतंदक्षिणतोनिषधपर्यंतंचदीर्घौपप्रथुः विस्तीर्णौभवतः १० तावेवकेतुमालभद्राश्वयोर्वर्षयोः सीमानंकुर्वाते ११ छ. छ छ छ छ छ छ

नन्वेवंसतिपूर्वापररेखायामिलावृतवेष्टितोमेरुर्मध्ये ततःपूर्वापरतोगिरिद्वयंवर्षद्वयंचनातःकिंचिदस्तिदक्षिणोत्तररेखायांतुतथैवेलावृतवेष्टितो
मध्येमेरुःउभयतस्त्रीणित्रीणिवर्षाणिगिरयश्च तत्कथंसर्वतोलक्षप्रमाणत्वंजंबुद्वीपस्यउच्यतेमेरोःषोडशसहस्राणिसर्वतःस्थितत्वादिला
वृतस्याष्टादशअन्येषांषण्णांचतुःपंचाशत् गिरीणांषण्णांद्वादशेत्येवंदक्षिणोत्तररेखायांतावल्लक्षणम् पूर्वापररेखायामपिसमेरोरिलावृत-
स्यचतुस्त्रिंशत् गिर्योश्चत्वारिशेषाणिद्विषष्टिसहस्राणि पूर्वापर वर्षयोरासमुद्रंदैर्घ्येद्रष्टव्यानि अतोनविरोधःअयुतयोजनप्रमाणोविस्तारो
न्नाहोयेषांविस्तीर्णमूर्ध्नोमेरोरवष्टंभत्वात्पूर्वपश्चिमौगिरीदक्षिणोत्तरविस्तारौदक्षिणोत्तरौचपूर्वापरविस्तारौद्रष्टव्यौसर्वतोदशयोजनसह

मंदरोमेरुमंदरःसुपार्श्वःकुमुदइतिअयुतयोजनविस्तारोन्नाहामेरोश्चतुर्दिशमवष्टंभगिरयउपक्लृप्ताः १२ चतु
र्ष्वेतेषुचूतजंबूकदंबन्यग्रोधाश्चत्वारःपादपप्रवराःपर्वतकेतवइवाधिसहस्रयोजनोन्नाहास्तावद्विटपविततयः
शतयोजनपरिणाहाः १३ ह्रदाश्चत्वारःपयोमध्विक्षुरसमृष्टजलायदुपस्पर्शिनउपदेवगणायोगैश्वर्याणिस्वा
भाविकानिभरतर्षभधारयंति १४ देवोद्यानानिचभवंतिचत्वारिनंदनंचैत्ररथंवैभ्राजकंसर्वतोभद्रमिति १५
येष्वमरपरिवृढाःसहसुरललनाललामयूथपतयउपदेवगणैरुपगीयमानमहिमानःकिलविहरंति १६ मंदरोत्सं
गएकादशशतयोजनोत्तुंगदेवचूतशिरसोगिरिशिखरस्थूलानिफलान्यमृतकल्पानिपतंति १७ तेषांविशीर्यमाणा
नामतिमधुरसुरभिसुगंधिबहुलारुणरसोदेनारुणोदानामनदीमंदरगिरिशिखरान्निपतंतीपूर्वेणेलावृतमुपप्लावय
ति १८ यदुपजोषणाद्भवान्याअनुचरीणांपुण्यजनवधूनामवयवस्पर्शसुगंधवातोदशयोजनसमंतादनुवासयति १९

स्रविस्तारांगीकारेत्विलावृतलोपात्पूर्वेणेलावृतमुपप्लावयतीत्यादिविरोधःस्यात् १२ अधिसहस्रमेकादशशतानिउन्नाहोयेषांतावत्प्रमाणंविट-
पविततिर्येषाम् शतयोजनंपरिणाहोविस्तारोयेषाम् १३ यदुपस्पर्शिनःयत्सेविनः १४ १५ ललामोभूषणंसुरललनानांभूषणभूताःश्रेष्ठायाः-
स्त्रियस्तासांयूथस्यपतयःसहसंभूययेषुविहरंति १६ एकादशशतयोजनमुत्तुंगोयोदेवचूतस्तस्यशिरसःसकाशात् फलप्रमाणमुक्तंवायुपुरा
णे अरत्नीनांशतान्यष्टावेकषष्ट्यधिकानिच फलप्रमाणमाख्यातमृषिभिस्तत्वदर्शिभिरिति १७ अतिमधुरश्चासौस्वतःसुरभिश्चसुगं-
धिश्चनचान्येषांगंधैरधिवासितःबहुलश्चारुणश्चरसःसएवउदमुदकंतेन १८ यदुपजोषणात्यस्यरसस्यसेवनात् १९ ७९ ७९

अनस्थिप्रायाणामतिसूक्ष्मबीजानांयत्रनिपतंतीततश्चारभ्यात्मनोदक्षिणतःसर्वमिलावृतंव्याप्यवहतीत्यर्थः २० तावत्सर्वतःरोधसोस्तटयोः २१ २२ आयामोऽत्रव्यामःसचव्यामोबाह्वोःसकरयोस्ततयोस्तिर्यगंतरमित्युक्तलक्षणः पञ्चव्यामंपरिणाहःस्थौल्यंयासामित्यर्थः केचित्तु

एवंजंबूफलानामत्युच्चनिपातविशीर्णानामनस्थिप्रायाणामिभकायनिभानांरसेनजंबूनामनदीमेरुमंदरशिखरादयुतयोजनोदवनितलेनिपतंतीदक्षिणेनात्मानंयावदिलावृतमुपस्यंदयति २० तावदुभयोरपिरोधसोर्यामृत्तिकातद्रसेनानुविध्यमानावाय्वर्कसंयोगविपाकेनसदाऽमरलोकाभरणंजांबुनदंनामसुवर्णंभवति २१ यदुहवावविबुधादयःसहयुवतिभिर्मुकुटकटककटिसूत्राद्याभरणरूपेणखलुधारयंति २२ यस्तुमहाकदंबःसुपार्श्वनिरूढोयस्तस्यकोटरेभ्योविनिःसृताःपंचायामपरिणाहाःपंचमधुधाराःसुपार्श्वशिखरात्पतंत्योऽपरेणात्मानमिलावृतमनुमोदयंति २३ यात्युपयुंजानानांमुखनिर्वासितोवायुःसमंताच्छतयोजनमनुवासयति २४ एवंकुमुदनिरूढोयःशतवल्शोनामवटस्तस्यस्कंधेभ्योनीचीनाःपयोदधिमधुघृतगुडान्नाद्यंबरशय्यासनाभरणादयःसर्वएवकामदुघानदाःकुमुदाग्रात्पतंतस्तमुत्तरेणेलावृतमुपयोजयंति २५ यानुपजुषाणानांनकदाचिदपिप्रजानांवलीपलितक्लमस्वेददौर्गंध्यजरामयमृत्युशीतोष्णवैवर्ण्योपसर्गादयस्तापविशेषाभवंति यावज्जीवंसुखंनिरतिशयमेव २६ कुरंगकुररकुसुंभवैकंकत्रिकूटशिशिरपतंगरुचकनिषधशिनीवासकपिलशंखवैडूर्यजारुधिहंसर्षभनागकालंजरनारदादयोविंशतिगिरयोमेरोःकर्णिकायाइवकेसरभूतामूलदेशेपरितउपक्लृप्ताः २७ जठरदेवकूटौमेरुंपूर्वेणाष्टादशयोजनसहस्रमुदगायतौद्विसहस्रंपृथुतुंगौभवतःएवमपरेणपवनपारियात्रौदक्षिणेनकैलासकरवीरौप्रागायतौएवमुत्तरतस्त्रिशृंगमकरौअष्टभिरेतैःपरिसृतोऽग्निरिवपरितश्चकास्तिकांचनगिरिः २८ मेरोर्मूर्द्धनिभगवतआत्मयोनेर्मध्यतउपक्लृप्तांपुरीमयुतयोजनसाहस्रीसमचतुरस्रांशातकौंभींवदंति २९

पंचव्यामपरिणाहाइत्येवपठंति २३ २४ नीचीनाअधोमुखाः २५ २६ २७ चतुर्दिक्षुमेरुमूलाद्योजनसहस्रंत्यक्त्वाऽग्नेःपरितःपरिधयइवजठरदेवकूटादयस्तिष्ठंति अतोऽष्टादशयोजनसहस्रंप्रमाणमत्रोक्तम् वैष्णवादिपुराणेषुपरिमाणादियत्पुनःअन्यथावर्णितंतत्तुल्यभेदाद्यपेक्षयाद्विसहस्रंपृथूच्चतुंगौच २८ २९ ७ ७ ७

अ० १६

३४

यथादिशंप्राच्यादिदिक्षुयथारूपमिंद्रादिवर्णानतिक्रमेणतुरीयमानेनसार्द्धद्विसहस्रप्रमाणेननामानिपुराणांतरात्ज्ञातव्यानि यथोक्तम् मे
रौनवपुराणिस्युर्मनोवत्यमरावती तेजोवतीसंयमनीतथाकृष्णांगनापरा श्रद्धावतीगंधवतीतथाचान्यामहोदया यशोवतीचब्रह्मेंद्रवन्ह्यादी-
नांयथाक्रममिति ३० इतिपंचमेटीकायांषोडशोऽध्यायः १६ ततःसप्तदशेगंगागमनंतच्चतुर्दिशम् इलावृतेचरुद्रेणसंकर्षणनिषे
वणम् १ यज्ञलिंगस्यबलेर्यज्ञेलिंगंत्रिविक्रममूर्तिर्यस्यविक्रमतःदक्षिणेनपदाभुवंक्रांत्वावामपदमुत्क्षिपतःवामपादांगुष्ठनखेननिर्भिन्नमू-
र्ध्वमुपरिभागोयस्यांडकटाहस्यतस्यविवरेणांतःप्रविष्टायाबाह्यजलधारासादिवोमूर्द्धन्यवततारेत्यन्वयः तस्ययच्चरणपंकजंतस्यावनेजनेन

तामनुपरितोलोकपालानामष्टानांयथादिशंयथारूपंतुरीयमानेनपुरोऽष्टावुपक्लृप्ताः ३० इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेपंचमस्कंधेभुवनकोशवर्णनंनामषोडशोऽध्यायः १६ श्रीशुकउवाच तत्रभगवतःसाक्षाद्यज्ञलिंग
स्यविष्णोर्विक्रमतोवामपादांगुष्ठनखनिर्भिन्नोर्ध्वांडकटाहविवरेणांतःप्रविष्टायाबाह्यजलधारातच्चरणपंकजाव
नेजनारुणकिंजल्कोपरंजिताखिलजगदघमलापहोपस्पर्शनाऽमलासाक्षाद्भगवत्पदीत्यनुपलक्षितवचोऽभिधी
यमानाऽतिमहताकालेनयुगसहस्रोपलक्षणेनदिवोमूर्द्धन्यवततार १ यत्तद्विष्णुपदमाहुःयत्रहवाववीरव्रतऔत्ता
नपादिःपरमभागवतोऽस्मत्कुलदेवताचरणारविंदोदकमितियामनुसवनमुत्कृष्यमाणभगवद्भक्तियोगेनदृढं-
क्लिद्यमानांतर्हृदयऔत्कंठ्यविवशामीलितलोचनयुगुलकुड्मलविगलितामलबाष्पकलयाऽभिव्यज्यमानरोम
पुलकोऽधुनाऽपिपरमादरेणशिरसाबिभर्ति २

क्षालनेनअरुणंतद्भक्तंकुंकुमंतदेवकिंजल्कास्तैरुपरंजिताअतएवाखिल-
स्यजगतोऽघमलापहमुपस्पर्शनंयस्याःतथाऽप्यमलातन्मलसंगशून्यासाक्षाद्भगवत्पदीति यदनुपलक्षितंजान्हवीभागीरथीत्याद्युपल
क्षणांतररहितंवचोनामतेनाभिधीयमानातस्मिन्समयेभगवत्पदीनामपश्चात्नामांतराणिजातानि १ कोऽसौदिवोमूर्द्धातमाह यदिति किं
तद्विष्णुपदंतदाह यत्रेति वीरव्रतः दृढसंकल्पः अस्मत्कुलदेवतायाहरेश्चरणारविंदोदकमितिहेतोःपरमादरेणबिभर्तीत्यन्वयः कथंभू
तःसन्प्रतिक्षणंवर्द्धमानेनभगवद्भक्तियोगेनदृढमत्यंतंक्लिद्यमानमंतर्हृदयंयस्य अतएवऔत्कंठ्येनविवशमामीलितंयल्लोचनयुगुलंतदेवकुड्म
लेताभ्यांविगलितममलंबाष्पंतस्यकलयासहअभिव्यज्यमानंरोमपुलकानांकुलंयस्य २ ७ ७ ७

ततःसप्तऋषयस्तस्यागंगायाःप्रभावाभिज्ञाःसंतोयांजटाजूटैरुद्वहंतीत्यन्वयःएतावत्येवनातोऽधिकारस्तीत्यभिप्रायवंतः तत्रहेतुः भगवतिसं अ·
ततंभक्तियोगलाभेनैवोपेक्षिताअन्येपुरुषार्थाआत्मज्ञानंचयैः कामिवकइवधारयंति प्रत्यक्षंमुक्तिमिवतामागतांमुमुक्षवोजनाइवेति ३ १७
ततोऽनेकसहस्रकोटीनांविमानानामनीकैःसंकुलेनदेवयानेनाकाशमार्गेणावतरंतीसप्तऋषिभ्योऽर्वागेवप्रायशः कर्मिणांगतिरितिततोऽर्वा-
गेवसंकुलत्वमुक्तमावार्यआप्लाव्यमेरुमूर्द्धस्थेब्रह्मसदनेनिपतति ४ अभिस्पंदंती अभितोगच्छंती ५ केसराचलानांमेरुसमानोच्छ्रायत्वा

ततऋषयस्तत्प्रभावाभिज्ञायांननुतपस आत्यंतिकीसिद्धिरेतावतीभगवतिसर्वात्मनिवासुदेवेऽनुपरतभक्तियोग
लाभेनैवोपेक्षितान्यार्थात्मगतयोमुक्तिमिवागतांमुमुक्षवइवसबहुमानमद्यापिजटाजूटैरुद्वहंति ३ ततोऽनेकसह
स्रकोटिविमानानीकसंकुलदेवयानेनावतरंतींदुमंडलमावार्यब्रह्मसदनेनिपतति ४ तत्रचतुर्द्धाभिद्यमानाचतुर्भिर्नाम-
भिश्चतुर्दिशमभिस्पंदंतीनदनदीपतिमेवाभिनिविशति ५ सीतालकनंदाचक्षुर्भद्रेतिसीतातुब्रह्मसदनात्केसराच-
लादिगिरिशिखरेभ्योऽधोऽधःप्रस्रवंतीगंधमादनमूर्द्धसुपतित्वाअंतरेणभद्राश्ववर्षंप्राच्यांदिशिक्षारसमुद्रमभिप्र
विशति ६ एवंमाल्यवच्छिखरान्निःपतंतीततोऽनुपरतवेगाकेतुमालमभिचक्षुःप्रतीच्यांदिशिसरित्पतिंप्रविशति
७ भद्राचोत्तरतोमेरुशिरसोनिपतितागिरिशिखराद्गिरिशिखरमतिहायशृंगवतःशृंगादवस्पंदमानाउत्तरांस्तुकुरू-
नभितउदीच्यांदिशिजलधिमभिप्रविशति ८ तथैवालकनंदादक्षिणेनब्रह्मसदनाद्बहूनिगिरिकूटान्यतिक्रम्यहेमकूटा
द्धैमकूटान्यतिरभसतररंहसालुठयंतीभारतमभिवर्षंदक्षिणस्यांदिशिजलधिमभिप्रविशति ९ यस्यांस्नानार्थंचाग
च्छतःपुंसःपदेपदेऽश्वमेधराजसूयादीनांफलंनदुर्लभमिति अन्येचनदानद्यश्चवर्षेवर्षेसंतिबहुशोमेर्वादिगिरिदुहितरः
शतशः १० तत्रापिभारतमेववर्षंकर्मक्षेत्रमन्यान्यष्टवर्षाणिस्वर्गिणांपुण्यशेषोपभोगस्थानानिभौमानिस्वर्गपदानिव्य
पदिशंति ११

तुप्रथमंतेषामादिशिखरेषुमुख्यशृंगेषुपततिततस्तेभ्योऽधोऽधःप्रस्रवंतीसती ६ माल्यवच्छिखरात्केतुमालाभि
मुखंनिष्पतंतीचक्षुःसंज्ञा ७ गिरिशिखरादितिकुमुदशिखरादुच्चलितानीलशिखरंततउच्चलिताश्वेतशिखरंतदप्यतिहायशृंगवतः
शृंगादधःस्रवंती ८ अतिरभसतररंहसाअस्खलिततीव्रतरवेगेन ९ बहुशः बहुविधाः मेर्वादिगिरीणांदुहितरः तत्प्रसूताः १० दिव्य- ३५
भौमबिलभेदात्त्रिविधःस्वर्गः तत्रभौमस्वर्गस्यपदानिस्थानानिव्यपदिशंति ११ ६९ ६९ ६९ ६९

अयुतंपुरुषमानेन आयुर्वर्षाणियेषाम् वज्रवत्दृढंसंहननंशरीरंतस्मिन्बलवयोमोदास्तैः प्रमुदितानियानिमहासौरतानिमिथुनानितेषांव्यवा-
यापवर्गेसंभोगावसानेएकवर्षशेषेआयुषिधृतएकोगर्भोयैः तादृशानिकलत्राणियेषाम् त्रेतायुगसमः विषयसुखोत्कर्षात् कृतयुगेहिस-
र्वेध्याननिष्ठाः द्वापारादौतुदुःखबहुलाः १२ यत्रहयेषुहिवर्षेषुदेवपतयः स्वैःस्वैः सेवकगणेषुमुख्यैः कृतमहोपचाराः संतः स्वैरंविहरंतीत्य
न्वयः केषुस्थानेषुसर्वेषुऋतुषुकुसुमस्तबकादीनांश्रियासमृध्याऽत्यंतंनम्यमानाविटपास्तदाश्रितालताश्चयेषुतैर्विटपिभिरुपशुभमाना-
निशोभमानानिरुचिराणिकाननानियेषुतेष्वाश्रमायतनेषुवर्षगिरिद्रोणीषुचतथाअमलेषुजलाशयेषुविकचानिविकाशीनियानिनवानिव

एषुपुरुषाणामयुतंपुरुषायुवर्षाणांदेवकल्पानांनागायुतप्राणानांवज्रसंहननबलवयोमोदप्रमुदितमहासौरतमिथुन-
व्यवायापवर्गवर्षधृतैकगर्भकलत्राणांतत्रतुत्रेतायुगसमःकालोवर्तते १२ यत्रहदेवपतयःस्वैःस्वैर्गणनायकैर्विहि
तमहाऽर्हणाःसर्वर्तुकुसुमस्तबकफलकिसलयश्रियानम्यमानविटपलताविटपिभिरुपशुभमानरुचिरकाननाश्रमायत
नवर्षगिरिद्रोणीषुतथाचामलजलाशयेषुविकचविविधनववनरुहामोदमुदितराजहंसजलकुक्कुटकारंडवसारसचक्र
वाकादिभिर्मधुकरनिकराकृतिभिरुपकूजितेषुजलक्रीडादिभिर्विचित्रविनोदैःसुललितसुरसुंदरीणांकामकलिल
विलासहासलीलाऽवलोकाकृष्टमनोदृष्टयःस्वैरंविहरंति १३ नवस्वपिवर्षेषुभगवान्नारायणोमहापुरुषःपुरुषाणां
तदनुग्रहायात्मतत्वव्यूहेनात्मनाऽद्यापिसन्निधीयते १४ इलावृतेतुभगवान्भवएकएवपुमान्नह्यन्यस्तत्रापरोनि
र्विशतिभवान्याःशापनिमित्तज्ञःयत्प्रवेक्षतःस्त्रीभावस्तत्पश्चाद्वक्ष्यामि १५ भवानीनाथैःस्त्रीगणार्बुदसहस्रैरवरुध्य
मानोभगवतश्चतुर्मूर्तेर्महापुरुषस्यतुरीयांतामसींमूर्तिंप्रकृतिमात्मनःसंकर्षणसंज्ञामात्मसमाधिरूपेणसन्निधाप्यैतद
भिगृणन्भवउपाधावति १६ नरुहाणिनीरजानितेषामामोदेनमुदितैराजहंसादिभिर्मधुकरनिकराणांच आकृतिभिर्जातिविशेषै-
रुपकूजितेषुकामेन कलिलैः क्षुभितैर्विलासादिभिराकृष्टमनोदृष्टिश्चयेषांते १३ नवस्वपिवर्षेषुयेपुरुषास्तेषांतदनुग्रहायसचासौवक्ष्यमा-
णोऽनुग्रहस्तदर्थमात्मतत्वव्यूहेनस्वमूर्तिसमूहेनसंनिधीयतेसंनिहितोभवति १४ अपरःअर्वाचीनःपश्चान्नवमस्कंधे १५ भवानीनाथा-
स्वामिनीयेषांतैः स्त्रीगणानामर्बुदसहस्रैरवरुध्यमानः सर्वतः सेव्यमानः आत्मनः प्रकृतिंकारणमात्मनिसमाधिर्ध्यानंयस्यतेनरूपेणएतद्व-
क्ष्यमाणंमंत्रादिकमभिगृणन्जपन् १६ ७ ७ ७ ७ ७ ७

अ०
१७

सर्वेषांगुणानांसंख्यानंप्रकाशोयस्मात् स्वयंतुअव्यक्तायअप्रमेयाय १७ हेभजन्यभजनीयत्वात्त्वांपरमेश्वरंभजइत्यन्वयः अरणंशरणंपादपं
कजंयस्यकृत्स्नस्यभगस्यऐश्वर्यादिषाड्गुण्यस्यपरमयनमाश्रयम् भक्तेषुअलमत्यर्थंभावितंप्रकटितंभूतभावनंस्वरूपंयेन भवापहंसंसार
हरम् भक्तेषुइत्यनुषंगः भवंभावयतीतितथातम् अर्थादभक्तेषुइतिद्रष्टव्यम् १८ ईश्वरत्वमुपपादयंस्तामसत्वेनप्रसक्तमनादरंवारयति-
नयस्येति निरीक्षमाणस्यापिदृष्टिर्मायागुणैर्विषयैश्चित्तवृत्तिभिः करणैश्च अण्वपिईषदपिनाज्यतेनलिप्यतेकिमर्थंनिरीक्षमाणस्यईशेइश
नायनियमनाय ईशनमीट् संपदादित्वाद्भावेक्विप् अत्रवैधर्म्यदृष्टांतः यथाअजितक्रोधवेगानांनोऽस्माकंदृष्टिरज्यतेनतथेति अतः आत्म-
नइंद्रियाणिजिगीषुः जेतुमिच्छुर्मुमुक्षुः तंकोनमन्येतनाद्रियेत १९ ननुस्त्रीमद्याभ्यांमत्तस्यकुतोदृष्टिर्नाज्यतेतत्राह असतीदृष्टिर्यस्यतस्य
स्वमाययाक्षीवामत्तइवयोभयंकरःप्रतिभातिमध्वासवाभ्यामाताम्रलोचनइव नागवधूविमोहनेनतथाप्रतिभानंयुक्तमित्याह नेति पादार्चने-

श्रीभगवानुवाच ॐनमोभगवतेमहापुरुषायसर्वगुणसंख्यानायानंतायाव्यक्तायनमइति १७ भजेभज-
न्यारणपादपंकजंभगस्यकृत्स्नस्यपरंपरायणम् भक्तेष्वलंभावितभूतभावनंभवापहंत्वाभवभावमीश्वरम् १८
नयस्यमायागुणचित्तवृत्तिभिर्निरीक्षतोह्यण्वपिदृष्टिरज्यते ईशेयथानोजितमन्युरंहसांकस्तंनमन्येतजिगीषुरा
त्मनः १९ असद्दृशोयःप्रतिभातिमाययाक्षीवेवमध्वासवताम्रलोचनः ननागवध्वोऽर्हणईशिरेह्रियायत्पादयोः
स्पर्शनधर्षितेंद्रियाः २० यमाहुरस्यस्थितिजन्मसंयमंत्रिभिर्विहीनंयमनंतमृषयः नवेदसिद्धार्थमिवक्वचित्स्थितंभू
मंडलंमूर्द्धसहस्रधामसु २१ यस्याद्यआसीद्गुणविग्रहोमहान्विज्ञानधिष्ण्योभगवानजःकिल यत्संभवोऽहं-
त्रिवृतास्वतेजसावैकारिकंतामसमैंद्रियंसृजे २२ यस्यपादयोःस्पर्शनेनधर्षितंमोहितमिंद्रियंमनोयासांताःस्त्रियालज्जयाभुज
घर्हणेनईशिरेनशेकुः कस्तंनमन्येतेतिपूर्वेणैवान्वयः २० अस्यविश्वस्यस्थितिजन्मसंयमहेतुंयमाहुः अतएवत्रिभिः स्थित्यादिभिर्विहीनमनंतंच
यमाहुः ऋषयोमंत्राः छंदोऽनुरोधेनदीर्घपाठेऋकारोदेवमातालक्ष्मीःसाचऋषयश्चेत्यर्थः अनंतत्वंदर्शयति मूर्द्धसहस्रमेवधामानिस्थानानिते-
षुक्वचिदेकदेशस्थितंभूमंडलंयोनवेदसिद्धार्थंसर्षपमिवतस्मैनमइतिचतुर्थेनान्वयः २१ तत्रजन्महेतुत्वंमहदादिद्वारेणप्रपंचयति तस्यगुणनिमि-
त्तोमहान्नामविग्रहआसीत् विज्ञानंसत्त्वंधिष्ण्यमाश्रयोयस्यसः तस्यचित्तरूपत्वेनसत्वप्रधानत्वात्सएवकिलाधिदेवोवासुदेवाभेदविवक्षयाभग ३६
वानजोब्रह्मायत्संभवः यस्माद्ब्रह्मणःसंभूतःअहंरुद्रः त्रिवृतात्रिगुणेनस्वतेजसास्वविभूतिरूपेणाहंकारेणवैकारिकंदेवतावर्गंतामसंभूतवर्गमैं-
द्रियमिंद्रियवर्गंचसृजेसृजामि २२

किंच एतेवयंमहदादयः सर्वेयस्यानुग्रहादिदंब्रह्मांडंसृजामः कथंभूताः यस्यमहात्मनोवशेस्थिताः संतः यतः सूत्रेणक्रियाशक्त्यायंत्रिताः प्रोताः शकुंताः पक्षिणइवलौकिकेनसूत्रेणवयमित्युक्तम् तानेवाह महानहंकारश्चवैकृतादयः पूर्वोक्तावर्गाश्च २३ स्थितिलयहेतुत्वंदर्शयन्प्रणमतियेननिर्मितामेतांमायामेवायंजनोऽजसावेदनतुतन्निस्तारणयोगमुपायंकर्हिचिदपिवेदेतिस्थितिहेतुत्वंदर्शितम् कीदृशीं कर्माण्येवपर्वाणिग्रंथयः तानिनयतिप्रापयतीतितथाताम् प्रलयहेतुत्वमाह विलीयतेऽस्मिन्नितिविलयः उदेत्यस्मादितिउदयः विलयश्चोदयश्चात्मास्वरूपंयस्यतस्मैनमः २४ इतिपंचमेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः १७ अष्टादशेततोमेरोःपूर्वादिक्रमतस्त्रिषु त्रिषुचोत्तरवर्षेषुसेव्यसेवकव

एतेवयंयस्यवशेमहात्मनः स्थिताःशकुंताइवसूत्रयंत्रिताः महानहंवैकृततामसेंद्रियाः सृजामसर्वेयदनुग्रहादिदम् २३ यन्निर्मितांकर्ह्यपिकर्मपर्वणींमायांजनोऽयंगुणसर्गमोहितः नवेदनिस्तारणयोगमंजसातस्मैनमस्तेविलयोदयात्मने २४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेसप्तदशोऽध्यायः १७ श्रीशुकउवाच तथाचभद्रश्रवानामधर्मसुतस्तत्कुलपतयः पुरुषाभद्राश्ववर्षेसाक्षाद्भगवतोवासुदेवस्यप्रियांतनूंधर्ममयींहयशीर्षाभिधानींपरमेणसमाधिनासन्निधाप्येदमभिगृणंतउपधावंति १ भद्रश्रवसऊचुः ॐनमोभगवतेधर्मायात्मविशोधनायनमइति २ अहोविचित्रंभगवद्विचेष्टितंघ्नंतंजनोऽयंहिमिषन्नपश्यति ध्यायन्नसद्यर्हिविकर्मसेवितुंनिर्हृत्यपुत्रंपितरंजिजीविषुः ३ वदंतिविश्वंकवयःस्मनश्वरंपश्यंतिचाध्यात्मविदोविपश्चितः तथाऽपिमुह्यंतितवाजमाययासुविस्मितंकृत्यमजंनतोऽस्मितम् ४

र्णनम् १ भद्रश्रवावर्षपतिः तस्यकुलपतयः सेवकमुख्याश्च १ भद्रश्रवसऊचुरितिप्राणभृतउपदधातीतिवद्गणलक्षणयातद्योगाद्गणिषुलिंगसमवायन्यायेनबहुवचनम् २ अयंजनोमिषन्नपिपश्यन्नपि घ्नंतंहिंसंतंनपश्यतिनालोचयतीतिभगवद्विचेष्टितमेवतच्चविचित्रम् अदर्शनेलिंगम् पुत्रंबालंपितरंवृद्धंमृतंनिर्हृत्यदग्ध्वास्वयंतदुभयधनैर्जिजीविषतिजीवितुमिच्छति पाठांतरेतुछंदःसामंजस्यम् किंधर्माद्यर्थेनयर्हियतः असत्तुच्छंविषयसुखंसेवितुंविकर्मपापमेवध्यायन् ३ नन्वविद्वान्नपश्यतिकिमत्रचित्रंतत्राह नश्वरंवदंतिस्मशास्त्रतःपश्यंतिचसमाधौहेअजतथाऽपिमाययामुह्यंति एतच्चतवकृत्यंचेष्टितंसुविस्मितमतिचित्रमतः शास्त्रादिश्रमंविहायतंत्वामजंनतोऽस्मि ४ ५ ५ ५

इदमपरंचित्रवत्प्रतीयमानमपित्वयिनचित्रमित्याह विश्वोद्भवादिकर्मअकर्तुरपिअपगताआवृत्आवरणंयस्मात्तादृशस्यापितेअंगीकृतंवेदेनत्वयितन्नचित्रंयतःमाययासर्वात्मनिकार्यकारणेस्वईश्वरिकर्मयुक्तम् वस्तुतःसर्वव्यतिरिक्तेनिरुपाधावनावृतत्वमकर्तृत्वंचयुक्तम् ५ परमेश्वरत्वेनस्तुत्वाप्रस्तुतावतारचरितमाह वेदानिति तमसादैत्यरूपेणतिरस्कृतान्अपनीतान्नाचतुरंगश्चनृतुरंगौतद्रूपोविग्रहोयस्यकवयेब्रह्मणेतदर्थमवितथेहितायसत्यसंकल्पाय ६ उत्तरत्रप्रह्लादचरित्रे महापुरुषस्यगुणानांभाजनःआश्रयःदैत्यदानवकुलस्यतीर्थीकरणंशीलमाचरितंचयस्य फलसंकल्पेनव्यवधानशून्यश्वासावनन्यश्चाव्यभिचारीयोभक्तियोगस्तेनउपास्तेसेवते ७ तेजसामपितेजसे

विश्वोद्भवस्थाननिरोधकर्मतेह्यकर्तुरंगीकृतमप्यपावृतः युक्तंनचित्रंत्वयिकार्यकारणेसर्वात्मनिव्यतिरिक्तेचवस्तुतः ५ वेदान्युगांतेतमसातिरस्कृतान्रसातलाद्योनृतुरंगविग्रहः प्रत्याददेवैकवयेऽभियाचतेतस्मैनमस्तेऽवितथेहितायतइति ६ हरिवर्षेचापिभगवान्नरहरिरूपेणास्ते तद्रूपग्रहणनिमित्तमुत्तरत्राभिधास्ये तद्दयितंरूपंमहापुरुषगुणभाजनोमहाभागवतोदैत्यदानवकुलतीर्थीकरणशीलाचरितःप्रह्लादोऽव्यवधानानन्यभक्तियोगेनसह तद्वर्षपुरुषैरुपास्ते इदंचोदाहरति ७ ॐनमोभगवतेनरसिंहायनमस्तेजस्तेजसेआविराविर्भववज्रनखवज्रदंष्ट्रकर्माशयान्रंधयरंधयतमोग्रस ॐस्वाहाअभयमभयमात्मनिभूयिष्ठाॐक्ष्रौम् ८ स्वस्त्यस्तुविश्वस्यखलःप्रसीदतांध्यायंतुभूतानिशिवंमिथोधिया मनश्चभद्रंभजतादधोऽक्षजआवेश्यतांनोमतिरप्यहैतुकी ९ माऽगारदारात्मजवित्तबंधुषुसंगोयदिस्याद्भगवत्प्रियेषुनः यःप्राणवृत्त्यापरितुष्टआत्मवान्सिध्यत्यदूरान्नतथेंद्रियप्रियः १०

आविराविःअतिप्रकटोभववीप्सावा कर्माशयान्कर्मवासनाःकर्माश्रयानितिपाठेरागादीन्रंधयनिर्दहभूयिष्ठाःभूयाः ८ विश्वस्यस्वस्तिप्रार्थनेखलस्यापिभवेत्तच्चसाधुपीडांविनानस्यात् अन्योऽन्यममंगलंध्यायतांचभूतानामन्योऽन्यघातंविनानभवेत्इत्याशंक्याह खलःप्रसीदतुक्रौर्यंत्यजतु भूतानिचमिथःशिवमेवध्यायंतु तेषांमनश्चभद्रमुपशमादिकंभजतुनोऽस्माकमपिमतिःअपिशब्दात्भूतानांचमतिःअहैतुकीनिष्कामासती ९ नःसंगःक्वापिमास्यात्यदिकथंचित्स्यात्तर्हिअगारादिषुमास्यात् किंतुभगवत्प्रियेष्वेवअगारादिसंगदोषमाह यइति ३७
इंद्रियप्रियोगृहाद्यासक्तः १०

भगवत्प्रियसंगेगुणमाह येषांभगवत्प्रियाणांसंगात् लब्धंमुकुंदविक्रमंश्रुतिभिः श्रवणादिभिः संस्पृशतांसेवमानानांपुंसामंतर्गतोऽजोमानसंमलं हरति कथंभूतंविक्रमम् निजमसाधारणंवीर्यंवैभवंप्रभावातिशयोयस्यतीर्थंतुगंगादिमुहुः संस्पृशतामंगजंमलंकेवलंहरतितान्कोवैनसेवेते-त्यन्वयः ११ मानसमलापगमफलमाह यस्येति अकिंचनानिष्कामामनःशुद्धोहरेर्भक्तिर्भवति ततश्चतत्प्रसादेसतिसर्वेदेवाःसर्वैर्गुणैर्धर्म-ज्ञानादिभिःसहतत्रसम्यगासतेनित्यंवसंति गृहाद्यासक्तस्यतुहरिभक्त्यसंभवात्कुतोमहतांगुणाः ज्ञानवैराग्यादयोभवंति असतिविषयसु-खेमनोरथेनबहिर्धावतः १२ ननुहरिविमुखस्यगृहाद्यासक्तस्यापिलोकेमहत्त्वंदृश्यते सत्यंदृश्यतेतत्तूपहासास्पदमितिसहेतुकमाह हरिर्हीति यथाझषाणांमीनानामीप्सितंतोयमेवात्मातेनविनाजीवनाभावात् महानतिप्रसिद्धोऽपिगृहेयदिसज्जतेतदादंपतीनांमिथुनानांभूद्रादिष्व

यत्संगलब्धंनिजवीर्यवैभवंतीर्थंमुहुःसंस्पृशतांहिमानसम् हरत्यजोऽतःश्रुतिभिर्गतोऽगजंकोवैनसेवेतमुकुंदवि-क्रमम् ११ यस्यास्तिभक्तिर्भगवत्यकिंचनासर्वैर्गुणैस्तत्रसमासतेसुराः हरावभक्तस्यकुतोमहद्गुणामनोरथेना-सतिधावतोबहिः १२ हरिर्हिसाक्षाद्भगवाञ्छरीरिणामात्माझषाणामिवतोयमीप्सितम् हित्वामहांस्तंयदिस-ज्जतेगृहेतदामहत्त्वंवयसादंपतीनाम् १३ तस्माद्रजोरागविषादमन्युमानस्पृहाभयदैन्याधिमूलम् हित्वागृहंसं-सृतिचक्रवालंनृसिंहपादंभजताकुतोभयमिति १४ केतुमालेऽपिभगवान्कामदेवस्वरूपेणलक्ष्म्याःप्रियचि-कीर्षयाप्रजापतेर्दुहितृणांपुत्राणांतद्वर्षपतीनांपुरुषायुषाऽहोरात्रपरिसंख्यानानांयासांगर्भामहापुरुषमहास्त्रते-जसोद्वेजितमनसांविध्वस्ताव्यसवःसंवत्सरांतेविनिपतंति १५

पिप्रसिद्धंवयसैवकेवलंयत्महत्त्वंतदेवतस्यभवतिनतुज्ञानादि-ना मिथुनेषुतेषुपूज्यमानेषुस्त्रीभ्यःपुंसांमहत्त्वम् बालमिथुनेभ्यश्चवृद्धमिथुनानांमहत्त्वंयथेत्यर्थः १३ यस्मादेवंतस्मात्गृहंहित्वाऽकुतोभयंनृ-सिंहपादंभजतेत्यसुरानुपदिशति कीदृशंगृहम् रजस्तृष्णारागोऽभिनिवेशः रजआदीनांमूलंकारणमतएवसंसृतीनांजन्ममरणादीनांचक्र-वालंमंडलमविच्छेदोयस्मात् १४ केतुमालेऽपिकामदेवस्वरूपेणआस्तइतिशेषः किमर्थमास्तेअतआह लक्ष्म्याइति प्रजापतिःसंवत्सरः संवत्सरोवैप्रजापतिरितिश्रुतेः तस्यदुहितरोरात्र्यभिमानिन्योदेवताःपुत्रादिवसाभिमानिनोदेवाः तेषांचप्रियचिकीर्षया पुरुषायुषावर्षशते-नयान्यहोरात्राणितैःपरिसंख्यानंगणनायेषांषट्त्रिंशत्सहस्राणामित्यर्थः यासांदुहितृणांमहापुरुषस्यमहाऽस्त्रंचक्रंतस्यतेजसा १५ ७

रमांरमयन्स्वीयानींद्रियाणिरमयते केनसाधनेनरमयन्तदाह अतीवस्फुललिततयागत्यायोविलासस्तेनविलसितोरुचिरोहासलेशोमंदस्मितंतत्स अ॰
हितोऽवलोकएवलीलातयाकिंचिदुत्तंभितमुत्तुंगितंस्फुदरंयत्भ्रूमंडलंतेनस्फुभगवदनारविंदंतस्यश्रिया १६ तद्भर्तृभिः दिवसाधिष्ठातृभिरुपेता- १८
१७ सर्वैर्गुणविशेषैः श्रेष्ठवस्तुभिर्विलक्षितोलक्षीकृतआत्मायस्य आकूतीनांक्रियाणांचित्तीनांज्ञानानांचेतसांसंकल्पाध्यवसायादीनांविशेषा-
णांतत्तद्विषयाणांषोडशकलाअंशाएकादशेंद्रियपंचविषयलक्षणायस्यछंदोमयायवेदोक्तकर्मप्राप्याय अन्नमयाय अन्नोपष्टभ्यत्वात् -

अतीवस्फुललिततगतिविलासविलसितरुचिरहासलेशावलोकलीलयाकिंचिदुत्तंभितस्फुदरभ्रूमंडलस्फुभगवद
नारविंदश्रियारमांरमयन्निंद्रियाणिरमयते १६ तद्भगवतोमायामयरूपंपरमसमाधियोगेनरमोदेवीसंवत्सर-
स्यरात्रिषुप्रजापतेर्दुहितृभिरुपेताःहस्स्फुचतद्भर्तृभिरुपास्तेइदंचोदाहरति १७ ॐ ह्रांह्रींह्रूंओंनमोभगवतेहृ-
षीकेशायसर्वगुणविशेषैर्विलक्षितात्मनेआकूतीनांचित्तीनांचेतसांविशेषाणांचाधिपतयेषोडशकलायछंदोमयान्न
मयायामृतमयायसर्वमयायसहसेओजसेबलायकांतायकामायनमस्तेउभयत्रभूयात् १८ स्त्रियोव्रतैस्त्वाहृषी
केश्वरंस्वतोह्याराध्यलोकेपतिमाशासतेऽन्यम् तासांनतेवैपरिपांत्यपत्यंप्रियंधनायूंषियतोऽस्वतंत्राः १९ स-
वैपतिःस्यादकुतोभयःस्वयंसमंततःपातिभयातुरंजनम् सएकएवेतरथामिथोभयंनैवात्मलाभादधिमन्यते
परम् २०

अमृतमयायपरमानंदाविष्कारत्वात् सर्वमयायसर्वविषयत्वात् सहसेओजसेबलायतद्धेतुत्वात् १८ त्वत्कामेनैवत्व
त्सेवकत्वादहंकृतार्थोऽस्मिअन्यकामनयातुत्वामर्चंत्योनपरिपूर्णमनोरथाःस्युरित्याह स्त्रियइति स्वतएवहृषीकाणामीश्वरंपतिंसंतं-
त्वामाराध्ययाःस्त्रियोऽन्यंपतिंप्रार्थयंतेपतिकामानांहिकामाराधनंव्रतेषुप्रसिद्धंतासामपत्यादीनितेपतयोनपातुंशक्ताः १९ अतस्तेपत
यएवनभवंतीत्याह सवाइति सचैवंभूतःपतिः भवानेकएवनान्योयोभवानात्मलाभात् परमन्यदधिकंनमन्यतइतरथाऽन्याधीनस्फुरव- ३८
स्यनस्वतंत्रता स्वतंत्रनानात्वेच्चमंडलेश्वराणामिवमिथोभयंस्यादित्यर्थः २० ५ ५ ५ ५

किंच निष्कामभजनेऽप्रार्थिताएवसर्वेकामाभवंति सकामभजनेतुकामितमात्रमनित्यंचेत्याह यास्त्रीतस्यउक्तलक्षणस्यतवपादसरोरुह-
स्यार्हणंपूजामेवकामयेत् नफलांतरंसाअखिलेषुकामेषुलंपटासर्वान्कामान्प्राप्नोतीत्यर्थः ईप्सितमीप्सितोफलांतरमाप्तुमपेक्षितःसन् अ-
र्चितश्चेत्तर्हितदेवैकंरासिददासि किंच यद्यतःफलभोगानंतरंभग्नायाञ्चायाचिनोऽर्थोयस्याःसाप्रतप्यतेदुःखंप्राप्नोतितदेवरासिनतुनि-
त्यम् २१ ननुममार्हणेकुतःसर्वकामप्राप्तिः त्वमेवकामार्थिभिःसेव्यसेअतआह मत्प्राप्तयेब्रह्मादयस्तपस्तप्यंतेकुर्वंति कथंभूताः ऐंद्रियेसुखेधीर्येषामलुक्समासः तथाऽपिभवत्पादपरायणादृतेमांनविंदंति मत्कटाक्षविलसितविभूतिंनलभंतइत्यर्थः यतः त्वय्येवहृदयंयस्याःसाऽहंत्व

यातस्यतेपादसरोरुहार्हणंनिकामयेत्साऽखिलकामलंपटा तदेवरासीप्सितमीप्सितोऽर्चितोयद्भग्नयाञ्चाभगवा-
न्प्रतप्यते २१ मत्प्राप्तयेऽजेशसुरासुरादयस्तप्यंतउग्रंतपऐंद्रियेधियः ऋतेभवत्पादपरायणान्नमांविंदंत्यहं
त्वत्हृदयायतोऽजित २२ सत्वंममाप्यच्युतशीर्ष्णिवंदितंकरांबुजंयत्त्वदधायिसात्वताम् बिभर्षिमांलक्ष्मवरे-
ण्यमाययाकईश्वरस्येहितमूहितुंविभुरिति २३ रम्यकेचभगवतःप्रियतमंमात्स्यमवताररूपंतद्वर्षपुरुषस्यम-
नोःप्राक्प्रदर्शितम् सइदानीमपिमहताभक्तियोगेनाराधयतीदंचोदाहरति २४ ओंनमोभगवतेमुख्यतमायन
मःसत्वायप्राणायौजसेसहसेबलायमहामत्स्यायनमइति २५ अंतर्बहिश्चाखिललोकपालकैरदृष्टरूपोविचर
स्युरुस्वनः सईश्वरस्त्वंयइदंवशेनयन्नाम्नायथादारुमयींनरःस्त्रियम् २६

त्परतंत्रत्वात्त्वदनुवर्तिनमेवविलोकयामि-
नान्यमित्यर्थः २२ इदानींकृपांप्रार्थयते सत्वमिति यद्भजनंविनानकश्चित्पुरुषार्थः सत्वम् त्वदितित्वयायत्करांबुजंसात्वतांभक्तानांशी-
र्ष्णिअधायिकृपयान्यस्तंतन्ममापिशीर्ष्णिनिधेहीतिशेषः कथंभूतंवंदितंसर्वकामवर्षित्वेनसद्भिस्स्तुतम् नचमयितवानादरः यतः हेवरेण्यमां
वक्षसिलक्ष्मबिभर्षि अहोचित्रमेतत् मयिकेवलमादरमात्रंभक्तेषुतुपरमाकृपाअतईश्वरस्यतवयत्माययाईहितंतत्कोवितर्कयितुंसमर्थः
२३ २४ सत्वायसत्वप्रधानायमुख्यतमायप्राणायसूत्रात्मने २५ उरुःस्वनोवेदात्मकोनादोयस्ययइदंविश्वंब्राह्मणादिनाम्नाविधिनिषेधालं
बनभूतेनवशेअनयत् नियमितवान् सत्वमीश्वरः तथाचश्रुतिः तस्यवाक्तंतिर्नामानिदामानीति २६ ७ ७ ७

नन्विंद्रादयोवशंनयंतिलोकपालत्वात्कुतोऽहंतत्राह यमिति मत्सरएवज्वरोयेषांतेयंहित्वाद्विपदः चतुष्पदः सरीसृपंजंगमंस्थाणुस्थावरंचयदत्रदृश्यते-
नत्किंचिदपिपातुंनशक्ताः सत्वमेवप्राणरूपेणपालकईश्वरश्चेत्यर्थः तथाचश्रुतिः ताअहिंसंताहमुक्थमस्म्यहमुक्थमस्म्यहमुक्थमस्मीत्यादि
२७ अवतारचरितमाह भवानिमांक्षोणीमयामनुनासहमत्साहितांधृत्वेत्यध्याहारः ऊर्मिमालावतिप्रलयार्णवे ओजसाक्रमतेविचरति यद्वा
पातुमित्यस्यानुषंगः क्षोणींपातुंक्रमतेउत्सहतइत्यर्थः यतः अजः कीदृशीम् ओषधीनाम् वीरुधानांचनिधिमाश्रयभूताम् तस्मैनमः जगतोयः
प्राणगणस्तस्यात्मनेनियंत्रे २८ तत्प्रियतमांतांप्रियतनुम् २९ अकूपारायकूर्मायसर्वः संपूर्णः सत्त्वगुणोविशेषणंयस्य नउपलक्षितंस्थानं-

यंलोकपालाः किलमत्सरज्वराहित्वायतंतोऽपिपृथक्समेत्यच पातुंनशेकुर्द्विपदश्चतुष्पदः सरीसृपंस्थाणु-
यदत्रदृश्यते २७ भवान्युगांतार्णवऊर्मिमालिनिक्षोणीमिमामोषधिवीरुधांनिधिम् मयासहोरुक्रमते-
जओजसातस्मैजगत्प्राणगणात्मनेनमइति २८ हिरण्मयेऽपिभगवान्निवसतिकूर्मतनुंबिभ्राणस्तस्य-
तत्प्रियतमांतनुमर्यमासहवर्षपुरुषैः पितृगणाधिपतिरुपधावतिमंत्रमिमंचानुजपति २९ ॐ नमोभगवतेअकू
पारायसर्वसत्त्वगुणविशेषणायनोपलक्षितस्थानायनमोवर्ष्मणेनमोभूम्नेनमोनमोऽवस्थानायनमस्ते ३० यद्रू-
पमेतन्निजमाययाऽर्पितमर्थस्वरूपंबहुरूपरूपितम् संख्यानयस्यास्त्ययथोपलंभनात्तस्मैनमस्तेव्यपदेशरूपिणे
३१ जरायुजंस्वेदजमंडजोद्भिदंचराचरंदेवर्षिपितृभूतमैंद्रियम् द्यौःखंक्षितिः शैलसरित्समुद्रद्वीपग्रहर्क्षेत्यभिधे
यएकः ३२

यस्यवारिचरत्वात् वर्ष्मणेवर्षीयसेकालानवच्छिन्नाय भूम्नेसर्वगताय अवस्थानाय आधाराय ३० निजमाययाऽ
र्पितंप्रकाशितमेतदर्थस्वरूपंदृश्यंपृथिव्यादियस्यैवरूपम् यतः पृथङ्नास्ति कथंभूतम् बहुभिः रूपैरूपितंनिरूपितंयस्यचसंख्यानास्ति कु
तः अयथामिथ्यैवोपलंभनात् नहिमरीचिजलमेतावदिति संख्यातुंशक्यते अव्यपदेशरूपिणेअनिरुक्तप्रपंचाकाराय ३१ बहुरूपत्वंद
र्शयंस्तस्येश्वरादव्यतिरेकमाह जरायुजेति द्वीपग्रहर्क्षमित्यभिधेयस्त्वमेवैकः नत्वद्व्यतिरिक्तोऽस्ति सर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिश्रुतेरित्य-
र्थः ३२ छ छ छ छ छ छ छ

सप्रपंचतामनूद्यतन्निरासेनप्रणमति यस्मिन्निति असंख्येया अनंताविशेषायेषांतानिनामानिरूपाण्याकृतयश्चयस्यताहशेयस्मिन्त्व यिकविभिः कपिलादिभिरियंचतुर्विंशत्यादिसंख्याकल्पितासतीययातत्त्वदृशायेनतत्त्वज्ञानेनापनीयतेतस्मैसांख्यसिद्धांतरूपायनमः परमार्थरूपायेतिवा ३३ एषाभूरुपधावतीत्यन्वयः ३४ मंत्रैस्तत्वेनलिंग्यतेइतितथातस्मै यज्ञाअयूपाः ऋतवः सयूपाः तद्रूपायअतएवमहतोऽध्वराअवयवभूतायस्यकर्मणाशुक्लायशुद्धाययज्ञानुष्ठात्रेत्रियुगायकृतयुगेयज्ञाभावात् यद्वाकलियुगेछन्नत्वात् ३५ कवयोविद्वांसः विपश्चितोनिपुणाः गुणेषुदेहेंद्रियादिषुमथ्नंतिविचिन्वंति मथ्नाविवेकसाधनेनमनसाक्रियार्थैः कर्मभिः तत्फलेश्वगूढमप्रकाशमानंदिदृक्षवः

यस्मिन्नसंख्येयविशेषनामरूपाकृतौकविभिःकल्पितेयम् संख्याययातत्त्वदृशाऽपनीयतेतस्मैनमःसांख्यनिदर्शनायतइति ३३ उत्तरेषुचकुरुषुभगवान्यज्ञपुरुषःकृतवराहरूपआस्ते तंतुदेवीहैषाभूःसहकुरुभिरस्खलितभक्तियोगेनोपधावति इमांचपरमामुपनिषदमावर्त्तयति ३४ ॐनमोभगवतेमंत्रतत्त्वलिंगाययज्ञक्रतवेमहाऽध्वरावयवायमहापुरुषायनमःकर्मशुक्लायत्रियुगायनमस्ते ३५ यस्यस्वरूपंकवयोविपश्चितोगुणेषुदारुष्विवजातवेदसम् मथ्नंतिमथ्नामनसादिदृक्षवोगूढंक्रियाऽर्थैर्नमईरितात्मने ३६ द्रव्यक्रियाहेत्वयनेशकर्तृभिर्मायागुणैर्वस्तुनिरीक्षितात्मने अन्वीक्षयांऽगातिशयात्मबुद्धिभिर्निरस्तमायाकृतयेनमोनमः ३७ करोतिविश्वस्थितिसंयमोदयंयस्येप्सितंनेप्सितमीक्षितुर्गुणैः मायायथाऽयोभ्रमतेतदाश्रयंग्राव्णोनमस्तेगुणकर्मसाक्षिणे ३८

एवंमथनेईरितःप्रकटितआत्मास्वरूपंयस्यतस्मैनमः ३६ मथनमेवदर्शयन्नाह द्रव्यंविषयः क्रियाइंद्रियव्यापारः हेतुर्देवता अयनंदेहः ईशः कालः कर्ताअहंकारः एतैर्मायायागुणैः कार्यैरुपलक्षणैः वस्तुत्वेननिरीक्षितोयआत्मातस्मै अन्वीक्षयाविचारेणअंगैर्यमनियमादिभिःअतिशयात्मानिश्चयवतीबुद्धिर्येषांतैः निरस्तामायानिमित्ताआकृतिर्यस्मात्तस्मै ३७ तदेवंनिर्गुणरूपेणनत्वापरमेश्वररूपेणप्रणमति करोतीति यस्येक्षितुर्जीवार्थमीप्सितमत्यंतानिच्छायामीक्षणायोगात् स्वार्थंतुनेप्सितंविश्वस्थित्यादिस्वगुणैर्मायाकरोति तस्याजडत्वेऽपीश्वरसन्निधानात्प्रवृत्तिंदृष्टांतेनाह यथाअयोलोहंग्राव्णोअयस्कांतान्निमित्तात्भ्रमतेतदाश्रयंतदभिमुखंसत् गुणानांकर्मणांजीवादृष्टानांचसाक्षिणेतस्मैतेनमः ३८

अवतारञ्चरितमाह प्रमथ्येति योजगतामादिः कारणभूतः सूकरः मांपृथ्वीमग्रदंष्ट्रे दंष्ट्राऽग्रेकृत्वारसातलादारभ्यउदन्वतः प्रलयार्णवात् इभो-
गजइवनिरगात् ततश्चप्रतिगजतुल्यंदैत्यंप्रमथ्ययःक्रीडन्स्थितः तंविभुंप्रणताऽस्मीत्यन्वयः ३९ इतिपंचमेटीकायांअष्टादशोऽध्यायः
१८ ऊनविंशेकिंपुरुषे भारतेचोपवर्ण्यते सेव्यसेकभावश्चभारतश्रैष्ठ्यमेवच १ किंपुरुषवर्षइति भर्ताचासौभगवांश्चतस्यकथाम् १
२ आर्याणिलक्षणानिशीलंव्रतंचयस्मिन् उपशिक्षितात्मनेसंयतचित्ताय उपासितोऽनुसृतोलोकोयेनसाधुवादः साधुत्वप्रसिद्धिः तस्य
निकषणायनिकषाश्मवन्निर्द्धारस्थानायपरमसीम्नइत्यर्थः ३ श्रीरामंपरमार्थरूपेणप्रणमति यदेकंवेदांतेषुप्रसिद्धंतत्त्वंतत्प्रपद्येतत्कथंभूतम्

प्रमथ्यदैत्यंप्रतिवारणंमृधेयोमांरसायाजगदादिसूकरः कृत्वाऽग्रदंष्ट्रेनिरगादुदन्वतः क्रीडन्निवेभःप्रणताऽस्मि
तंविभुमिति ३९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभुवनकोशवर्णनंनामाऽष्टादशोऽध्यायः १८
श्रीशुकउवाच किंपुरुषेवर्षेभगवंतमादिपुरुषंलक्ष्मणाग्रजंसीताऽभिरामंतच्चरणसन्निकर्षाभिरतः पर-
मभागवतोहनुमान्सहकिंपुरुषैरविरतभक्तिरुपास्ते १ आर्ष्टिषेणेनसहगंधर्वैरनुगीयमानांपरमकल्याणीं भर्तृ
भगवत्कथांसमुपशृणोतिस्वयंचेदंगायति २ ॐनमोभगवतेउत्तमश्लोकायनमआर्यलक्षणशीलव्रतायनमउ
पशिक्षितात्मनेउपासितलोकायनमःसाधुवादनिकषणायनमोब्रह्मण्यदेवायमहापुरुषायमहाराजायनमइति ३
यत्तद्विशुद्धानुभवमात्रमेकंस्वतेजसाध्वस्तगुणव्यवस्थम् प्रत्यक्प्रशांतंसुधियोपलंभनंह्यनामरूपंनिरहंप्रपद्ये
४ मर्त्यावतारस्त्विहमर्त्यशिक्षणंरक्षोवधायैवनकेवलंविभोः कुतोऽन्यथास्यूरमतःस्वआत्मनःसीताकृतानि-
व्यसनानीश्वरस्य ५ विशुद्धश्चासावनुभवश्चसएवमात्रास्वरूपंयस्य विशुद्धत्वेहेतुः प्रशांतम् तत्रापिहेतुः स्वतेजसास्वरूपप्र-
काशेनध्वस्ताःगुणानांविविधाजाग्रदाद्यवस्थायस्मिन् अनुभवमात्रत्वेहेतुः प्रत्यक्दृश्यादन्यत् तत्कुतः अनामरूपम् ननुवस्तुतएवंभू
तस्यापिजीवस्योक्तसर्वविपर्ययोदृश्यतेतत्राह निरहमहंकाराभावात् नतथावैपरीत्यमित्यर्थः ननुश्रीरामस्यरूपंनैवंप्रतीयतेतत्राह सुधि-
यापुंसाउपलभ्यतइत्युपलंभनंशुद्धचित्तेनब्रह्मत्वेनैवोपलभ्यतइत्यर्थः ४ कथंतर्हिदशरथपुत्रत्वंतत्राह विभोर्मर्त्यावतारस्तुरक्षसोरावण
स्यवधाय तस्यमनुष्यादन्यतोऽवध्यत्वात् नकेवलमेतावत्किंतुइहसंसारेस्त्रीसंगादिकृतंदुःखंदुर्वारमितिमर्त्यानांशिक्षणंचशिक्षार्थमपीत्य
र्थः अन्यथास्वेस्वरूपेरममाणस्यजगदात्मनः सीताविरहकृतानिव्यसनानिइतिकुतःस्युः ५ ६९ ६९ ६९

विषयासक्त्यभावेनव्यसनानर्हत्वमुपपादयति नवैसभगवान्त्रिलोक्यांक्वापिसक्तः यतआत्मवतांधीराणामात्मासुहृत्तमश्चअतोनस्त्रीकृतं मोहंप्राप्नुयात् नलक्ष्मणंचेति देवदूतेनश्रीराममंत्रयताविज्ञापितमत्रागतस्त्वयावध्यइति तदेवद्वारिस्थितंलक्ष्मणंदुर्वाससमागतंविज्ञापयितुं प्रविष्टंहंतुमुद्यतोवसिष्ठवाक्यात्तत्याजेतच्चनयुज्येतइत्यर्थः ६ अतःश्रीरामएवसर्वैःसेव्यइतिवक्तुंनतस्यतोषहेतुःसत्कुलजन्मादिकिंतुभक्तिरेवेत्याह नजन्मेति महतःपुरुषाज्जन्ममहतःश्रीरामस्येतिवासौभगंसौंदर्यमाकृतिर्जातिः यद्यस्मात्तेजन्मादिभिर्विसृष्टान्त्यक्तानपिनोवनचरान् बत अहोलक्ष्मणस्याग्रजोऽपिसखिलेकृतवान् ७ तस्मात्सुरोवाअन्योवायःकोऽपिश्रीराममेवसर्वप्रकारेणभजेत्सुकृतज्ञम-

नवैसआत्मात्मवतांसुहृत्तमःसक्तस्त्रिलोक्यांभगवान्वासुदेवः नस्त्रीकृतंकश्मलमश्नुवीतनलक्ष्मणंचापिविहातुमर्हति ६ नजन्मनूनंमहतोनसौभगंनवाङ्नबुद्धिर्नाकृतिस्तोषहेतुः तैर्यद्विसृष्टानपिनोवनौकसश्चकारसख्येबतलक्ष्मणाग्रजः ७ सुरोऽसुरोवाऽप्यथवानरोनरःसर्वात्मनायःसुकृतज्ञमुत्तमम् भजेतरामंमनुजाकृतिंहरिंयउत्तराननयत्कोसलान्दिवमिति ८ भारतेऽपिवर्षेभगवान्नरनारायणाख्य आकल्पांतमुपचितधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्योपशमोपरमात्मोपलंभनमनुग्रहायात्मवतामनुकंपयातपोऽव्यक्तगतिश्चरति ९ तंभगवान्नारदोवर्णाश्रमवतीभिर्भारतीभिःप्रजाभिर्भगवत्प्रोक्ताभ्यांसांख्ययोगाभ्यांभगवदनुभावोपवर्णनंसावर्णेरुपदेक्ष्यमाणःपरमभक्तिभावेनोपसरतिइदंचाभिगृणाति १० ॐनमोभगवतेउपशमशीलायोपरतानात्म्यायनमोऽकिंचनवित्तायऋषिऋषभायनरनारायणायपरमहंसपरमगुरवेआत्मारामाधिपतयेनमोनमइति ११ गायतिचेदम् कर्ताऽस्यसर्गादिषुयोनबध्यतेनहन्यतेदेहगतोऽपिदैहिकैः द्रष्टुर्नदृग्यस्यगुणैर्विदूष्यतेतस्मैनमोऽसक्तविविक्तसाक्षिणे १२

स्त्रीयस्यापिभजनेबहुमानिनम् उत्तरान्कोसलान्अयोध्यावासिनः ८ उपचितैर्धर्मादिभिरात्मोपलभ्यतेयेनतत्तपश्चरति तच्चउपशमः इंद्रियाणांसंयमः उपरमोनिरहंकारताआत्मवतामनुग्रहायनरवार्थम् ईश्वरत्वात् ९ भगवदनुभावउपवर्ण्यतेयेनपंचरात्रेणतत्सावर्णेः मनोःउपसरतिसेवते १० उपरतानात्म्यायनिरहंकाराय ११ असक्तश्चासौविविक्तश्चसाक्षीचतस्मैनमः असक्तत्वंदर्शयति अस्यविश्वस्यसर्गादिषुकर्ताऽपियोनबध्यते अहंकर्तेतिनमन्यते विविक्तत्वमाह देहगतोऽपिदैहिकैः क्षुत्पिपासादिभिर्योनहन्यतेनाभिभूयते साक्षित्वमाह यस्यद्रष्टुरपिसतोदृग्दृष्टिर्गुणैर्दृश्यैर्नविदूष्यतेनविक्रियते १२ ७ ७ ७

योगकौशलंनिरूपयन् योगंप्रार्थयते इदमितित्रिभिः हेयोगेश्वरहिरण्यगर्भायद्योगनैपुण्यंजगादइदमेवतत् किंजन्मप्रभृतिभक्त्याअंतकालेपु- अ॰
मांस्त्वयिमनोधारयेदितियत् कथंभूतः सन् उज्झितंदुष्कलेवरंतदभिमानोयेन १३ अन्यथातस्यशास्त्राभ्यासादिश्रमोव्यर्थइत्याह ऐहिका- १९
मुष्मिककामेषुलंपटोमूर्खः सुतादिषुयोगक्षेमंचिंतयन् कुत्सितस्यकलेवरस्यात्ययात् मृत्योः शंकेततयाविद्वानपिसन् यः शंकेततस्ययत्नः श्रम-

इदंहियोगेश्वरयोगनैपुणंहिरण्यगर्भोभगवानजगादयत् यदंतकालेत्वयिनिर्गुणेमनोभक्त्यादधीतोज्झितदु-
ष्कलेवरः १३ यथैहिकामुष्मिककामलंपटः सुतेषुदारेषुधनेषुचिंतयन् शंकेतविद्वान्कुकलेवरात्ययाद्यस्तस्य
यत्नः श्रमएवकेवलम् १४ तन्नः प्रभोत्वंकुकलेवरार्पितांत्वन्माययाऽहंममतामधोक्षज भिंद्यामयेनाशुवयं
सुदुर्भिदांविधेहियोगंत्वयिनः स्वभावजमिति १५ भारतेऽप्यस्मिन्वर्षेसरिच्छैलाः संतिबहवः मलयोमंगलप्र-
स्थोमैनाकस्त्रिकूटऋषभः कूटकः कोल्लकः सह्योदेवगिरिऋष्यमूकः श्रीशैलोवेंकटः महेंद्रोवारिधारोविंध्यः शु-
क्तिमानृक्षगिरिः पारियात्रोद्रोणश्चित्रकूटोगोवर्द्धनोरैवतकः ककुभोनीलोगोकामुखइंद्रकीलः कामगिरिरिति-
चान्येचशतसहस्रशः शैलास्तेषांनितंबप्रभवानदानद्यश्चसंत्यसंख्याताः १६ एतासामपोभारत्यः प्रजानाम-
भिरेवपुनंतीनामात्मनाचोपस्पृशंति १७ चंद्रवशाताम्रपर्णीअवटोदाकृतमालावैहायसीकावेरीवेणीपयस्वि
नीशर्करावर्तातुंगभद्राकृष्णावेण्याभीमरथीगोदावरीनिर्विंध्यापयोष्णीतापीरेवासुरसानर्मदाचर्मण्वतीसिंधुः
अंधः शोणश्चनदौमहानदीवेदस्मृतीऋषिकुल्यात्रिसामाकौशिकीमंदाकिनीयमुनासरस्वतीदृषद्वतीगोम-
तीसरयूरोधस्वतीसप्तवतीसुषोमाशतद्रूश्चंद्रभागामरुद्वृधावितस्ताअसिक्नीविश्वेतिमहानद्यः १८

एव १४ यस्माद्विदुषोऽपीयमेवदशा तत्तस्माद्धेप्रभोअधोक्षज त्वमेवनोयोगंविधेहि कीदृशंत्वयिस्वभावजंसहजवासनारूपंयेनयोगेन
वयंत्वन्माययानः कुकलेवरेअर्पितामहंममतांशीघ्रंभिंद्यामत्यजेमदुर्भिदामुपायांतरैः सर्वथात्यक्तुमशक्याम् १५ इलावृतवदस्मि- ४१
न्नपिवर्षेसरितः शैलाश्चसंति नितंबप्रभवाः तटेभ्यः संभूताः १६ आत्मनाचदेहेनाप्युपस्पृशंति १७ १८ ७९ ७९

लब्धंजन्मयैस्तैः पुरुषैः सात्विकादिस्वकृतेनकर्मणादिव्यादिगतयआत्मनोविधीयंतेसाध्यंतेहियस्मात्सर्वाएवगतयः कर्मानुसारेणसर्वेषां भवंति यस्यवर्णस्ययद्विधानंमोक्षप्रकारः संन्यासवनस्थत्वादितदनतिक्रमेणास्मिन्नेववर्षेनृणामपवर्गश्चभवति एतच्चकर्मादिबहुसाधन संभवाभिप्रायेणोक्तम् नत्वन्यत्रापवर्गाभावेनतदुपर्यपिबादरायण संभवादितिदेवानामपिमोक्षस्यसूचितत्वात् १९ अपवर्गस्वरूपमाह योऽसाविति अनात्म्येआत्मनिभवमात्म्यंरागादितद्रहिते अनिरुक्तेवाचामगोचरेअनिलयनेअनाधारेअनन्यनिमित्तोऽहैतुकोभक्तियोगएव-लक्षणंस्वरूपंयस्य कथंभवतिनानागतीनांनिमित्तंयोऽविद्याग्रंथिः तस्यरंधनंछेदनंतद्द्वारेणमहापुरुषपुरुषाविष्णुभक्तास्तैःप्रकृष्टःसंयोगो-यदाभवतितदा २० एतदेवमानुष्यमेवसर्वपुरुषार्थसाधनंगायंति अमीषामेभिःउतस्वित् अथवास्वयमेवसाधनंविनैवहरिरेषांप्रसन्नोऽभूत्-

अस्मिन्नेववर्षेपुरुषैर्लब्धजन्मभिःशुक्ललोहितकृष्णवर्णेनस्वारब्धेनकर्मणादिव्यमानुषनारकगतयोबह्व्यआत्मन आनुपूर्व्येणसर्वाह्येवसर्वेषांविधीयंते यथावर्णविधानमपवर्गश्चापिभवति १९ योऽसौभगवतिसर्वभूतात्मन्यना-त्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेपरमात्मनिवासुदेवेऽनन्यनिमित्तभक्तियोगलक्षणोनानागतिनिमित्ताऽविद्याग्रंथिरंधनद्वा रेणयदाहिमहापुरुषपुरुषप्रसंगः २० एतदेवहिगायंति अहोअमीषांकिमकारिशोभनंप्रसन्नएषांस्विदुतस्वयं-हरिः यैर्जन्मलब्धंनृषुभारताजिरेमुकुंदसेवौपयिकंस्पृहाहिनः २१ किंदुष्करैर्नःक्रतुभिस्तपोव्रतैर्दानादिभिर्वाद्यु-जयेनफल्गुना नयत्रनारायणपादपंकजस्मृतिःप्रमुष्टाऽतिशयेंद्रियोत्सवात् २२ कल्पायुषांस्थानजयात्पुनर्भवात्-क्षणायुषांभारतभूजयोवरम् क्षणेनमर्त्येनकृतंमनस्विनःसंन्यस्यसंयांत्यभयंपदंहरेः २३ नयत्रवैकुंठकथासुधा पगानसाधवोभागवतास्तदाश्रयाः नयत्रयज्ञेशमखामहोत्सवाःसुरेशलोकोऽपिनवैससेव्यताम् २४

एवंभूतस्यपुण्यस्यदुष्करत्वात् भारताजिरेभारतांगणेनःकेवलंस्पृहैवयत्रतन्मुकुंदसेवोपयोगिनृषुजन्मयैर्लब्धम् २१ स्पृहामेवाह किमि-त्यादिसप्तभिः दुष्करैः क्रत्वादिभिर्नः फल्गुनातुच्छेनद्युजयेनस्वर्गप्राप्त्याकिंनकिंचित्फलम् कुतः यत्रनारायणपादपंकजस्मृतिर्नास्ति प्रत्यु त अतिशयितानींद्रियाणामुत्सवात् भोगात्प्रमुष्टाऽभूत् २२ क्षणमेवायुर्येषाम् वरत्वेहेतुः मर्त्येनापिदेहेनक्षणेनैवकालेनकृतंकर्मसंन्य स्यहरेःपदंसम्यग्यांति २३ अतःयत्रवैकुंठकथाऽमृतनद्योनसंति तदाश्रयाः कथापगाश्रयाः महांतोनृत्याद्युत्सवायेषुताहशायज्ञेशस्यम-खाश्चपूजाःसःसुरेशस्यब्रह्मणोऽपिलोकोनसेव्यताम् २४

अमुमुक्षून्नरान्निंदति प्राप्ताइति ज्ञानंचतदर्थाःक्रियाश्चतदर्थानिद्रव्याणिचतेषांकलापेनसंभृतांपूर्णाम् अपुनर्मृतायमोक्षाय वनौकाइवव-
नौकसः पक्षिणोयथालुब्धकात्मुक्ताअपिपुनर्यदितस्मिन्नेववृक्षेप्रमत्ताविहरंतितर्हियथाबध्यंतेतद्वत् २५ अहोभारतवासिनांभाग्यमि-
त्याहुः यैरिति अग्नयेजुष्टंनिर्वपामिइंद्रायजुष्टंनिर्वपामीत्येवंभागशोनिरुप्तंपृथक्कृतंकथंविधिनाप्रकारेणमंत्रेणचवस्तुतश्चरुपुरोडाशादि
भेदेनइष्टंदेवतामुद्दिश्यत्यक्तंनिरुप्तंचममेदमितिस्वीकृत्यत्यागानंतरमश्नातीत्यर्थः पृथक्इंद्रादिनामभिराहुतः आहूतः आशिषांप्रभुःस्वयं
पूर्णोऽपिहरिः २६ तत्रापिनिष्कामाः कृतार्थाइत्याहुः सत्यमिति प्रार्थितःसन्नर्थितंददातीतिसत्यंतथाऽपिपरमार्थदोनभवत्येव यद्यस्मात्

प्राप्तानृजातिंत्विहयेचजंतवोज्ञानक्रियाद्रव्यकलापसंभृताम् नवैयतेरन्नपुनर्मृतायतेभूयोवनौकाइवयांतिबंधन
म् २५ यैःश्रद्धयाबर्हिषिभागशोहविर्निरुप्तमिष्टंविधिमंत्रवस्तुतः एकःपृथङ्नामभिराहुतोमुदागृह्णातिपूर्णः-
स्वयमाशिषांप्रभुः २६ सत्यंदिशत्यर्थितमर्थितोनृणांनैवार्थदोयत्पुनरर्थितायतः स्वयंविधत्तेभजतामनिच्छता
मिच्छापिधानंनिजपादपल्लवम् २७ यद्यत्रनःस्वर्गसुखावशेषितंस्विष्टस्यसूक्तस्यकृतस्यशोभनम् तेनाज
नाभेस्मृतिमज्जन्मनःस्याद्वर्षेहरिर्यद्भजतांशंतनोति २८ श्रीशुकउवाच जंबुद्वीपस्यचराजन्नुपद्वीपा
नष्टौहैकउपदिशंति सगरात्मजैरश्वान्वेषणइमांमहींपरितोनिखनद्भिरुपकल्पितान् २९ तद्यथास्वर्णप्रस्थ-
श्चंद्रशुक्लआवर्तनोरमणकोमंदरहरिणःपांचजन्यःसिंहलोलंकेति ३० एवंतवभारतोत्तमजंबुद्वीपवर्षविभा-
गोयथोपदेशमुपवर्णितइति ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेजंबुद्वीपवर्णनोनामएकोनविंशतित-
मोऽध्यायः १९ श्रीशुकउवाच अतःपरंप्लक्षादीनांप्रमाणलक्षणसंस्थानतोवर्षविभागउपवर्ण्यते १

यतोदत्तानंतरंपुनरर्थिताभवति ननुनार्थितश्चेत्किमपिनदद्यादित्याशंक्याह अनिच्छतांनिष्कामानांतदुत्थानांपिधानमाच्छादकंसर्वकामपरिपू-
रकंनिजपादपल्लवंस्वयमेवसंपादयति २७ स्विष्टस्यसम्यग्यजनस्यसूक्तस्यप्रवचनस्यकृतस्यअन्यस्यापिकर्मणःस्वर्गसुखादुपभुक्तादव-
शेषितंयदिकिंचिदस्तितेनाजनाभेवर्षेनोऽस्माकंजन्मस्यात् कीदृशम् स्मृतिमत्हरिरेवसेव्यइत्यनुसंधानयुक्तम् यतःहरिःभजतांशंसुखंत
नोति २८ २९ ३० ३१ इतिपंचमेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः १९ विंशेप्लक्षादिषट्द्वीपस्थितिमाहसहार्णवैः लोकालो
कस्थितिश्चांतर्बहिर्भागादिमानतः १ १

तावतालक्ष विस्तारेण परिक्षिप्तः परिवेष्टितः उपास्तेतिष्ठति आकलय्यसमर्प्य २ अभिज्ञाताः प्रसिद्धाः सप्तैव अन्येचपर्वतानद्यश्चसहस्र
शः संतीत्यर्थः मानसोत्तरस्यमंडलाकारत्वोक्तेरेतेषुप्लक्षादिपंचद्वीपेषुवर्षाद्रयस्तिर्यग्रेखाकाराउभयतोऽब्धिंस्पृशंतइतिगम्यते अन्यथासप्तव-
र्षविभागासंभवात् वैष्णवेवर्षाणांपूर्वादिक्रमोक्तेश्च ३ जलोपस्पर्शनेनविधूतंरजस्तमश्चयेषाम् हंसादयोब्राह्मणादिस्थानीयाः वर्णाः विबुधो

जंबुद्वीपोऽयंयावत्प्रमाणविस्तारस्तावताक्षारोदधिनापरिवेष्टितोयथामेरुर्जंब्वाख्येनलवणोदधिरपिततोद्विगु-
णविशालेनप्लक्षाख्येनपरिक्षिप्तोयथापरिखाबाह्योपवनेनप्लक्षोजंबुप्रमाणोद्वीपाख्याकरोहिरण्मयउत्थितोयत्रा
ग्निरुपास्तेसप्तजिह्वस्तस्याधिपतिःप्रियव्रतात्मजइध्मजिह्वःस्वंद्वीपंसप्तवर्षाणिविभज्यसप्तवर्षनामभ्यआत्म
जेभ्यआकलय्यस्वयमात्मयोगेनोपरराम २ शिवंयवयसंसुभद्रंशांतंक्षेममममृतमभयमितिवर्षाणितेषुगिरयोन
द्यश्चसप्तैवाभिज्ञाताः ३ मणिकूटोवज्रकूटइंद्रसेनोज्योतिष्मान्सुपर्णोहिरण्यष्ठीवोमेघमालइतिसेतुशैलाःअ
रुणानृम्णांगिरसीसावित्रीसुप्रभाताऋतंभरासत्यंभराइतिमहानद्यः यासांजलोपस्पर्शनविधूतरजस्तमसोहं-
सपतंगोर्ध्वायनसत्यांगसंज्ञाश्चत्वारोवर्णाःसहस्रायुषोविबुधोपमसंदर्शनप्रजननाःस्वर्गद्वारंत्रय्याविद्ययाभगवं
तंत्रयीमयंसूर्यमात्मानंयजंते ४ प्रत्नस्यविष्णोरूपंचसत्यस्यऋतस्यब्रह्मणःअमृतस्यचमृत्योश्चसूर्यमात्मान-
मीमहीति ५ प्लक्षादिषुपंचसुपुरुषाणामायुरिंद्रियमोजःसहोबलंबुद्धिर्विक्रमइतिचसर्वेषामौत्पत्तिकीसि-
द्धिरविशेषेणवर्तते ६ प्लक्षःस्वसमानेनेक्षुरसोदेनावृतोयथातथाद्वीपोऽपिशाल्मलोद्विगुणविशालःसमानेन
सुरोदेनावृतःपरिवृंक्ते ७ यत्रहवैशाल्मलीप्लक्षायामायस्यांवावकिलनिलयमाहुर्भगवतश्छंदःस्तुतःपत-
त्रिराजस्यसाद्वीपहूतयेउपलक्ष्यते ८ तद्द्वीपाधिपतिःप्रियव्रतात्मजोयज्ञबाहुःस्वसुतेभ्यःसप्तभ्यस्तन्ना-
मानिसप्तवर्षाणिव्यभजत्सुरोचनंसौमनस्यंरमणकंदेववर्षपारिभद्रमाप्यायनमविज्ञातमिति ९ पमंसंदर्शनंक्लम-
स्वेदादिरहितंरूपंप्रजननमपत्योत्पादनंचयेषाम् ४ विगीताअपिद्वीपमंत्राव्याख्यायंते प्रत्नस्यपुराणपुरुषस्यविष्णोर्यद्रूपंतंसूर्यमीमहीतिश
रणंव्रजेम कथंभूतंसत्यादीनामात्मानमधिष्ठातारंतत्रसत्यमनुष्ठीयमानोधर्मः ऋतंप्रमीयमाणोधर्मः ब्रह्मणः तद्बोधकस्यवेदस्यअमृतस्य-
शुभफलस्यमृत्योःअशुभफलस्य ५ ६ ७ सुपर्णोऽसिगरुत्मान्त्रिवृत्तेशिरइत्यादिश्रुतेः छंदोभिःस्वावयवैःश्रीविष्णुंस्तोतीति छंदस्तु
तस्यद्वीपस्यहूतयेव्यपदेशाय ८ ९

१० ११ स्वगोभिःस्वरश्मिभिः अंधः अन्नम् सोमोनोराजा आस्तु आभिमुख्येनभवतु ह्रस्वपाठेत्वविवक्षयासंध्यभावः १२ एवंक्षरोदाद्बहिर्घृ-
तोदेनावृतः कुशद्वीपइत्यन्वयः स्वशष्पाणिस्वकोमलशिखास्तेषांरोचिषा १३ १४ १५ १६ हेजातवेदः त्वंसाक्षात्परस्यब्रह्मणोहरेर्हव्य-

तेषुवर्षाद्रयोनद्यश्चसप्तसप्तैवाभिज्ञाताः स्वरसःशतशृंगोवामदेवः कुंदः मुकुंदः पुष्पवर्षः सहस्रश्रुतिरिति अनुमती-
सिनीवालीसरस्वतीकुहूरजनीनंदाराकेति १० तद्वर्षपुरुषाः श्रुतधरवीर्यधरवसुंधरेषंधरसंज्ञाभगवंतंवेदमयं-
सोममात्मानंवेदेनयजंते ११ स्वगोभिःपितृदेवेभ्योविभजन्कृष्णशुक्लयोःप्रजानांसर्वासांराजांऽधःसोमोनआ
स्त्विति १२ एवंक्षरोदाद्बहिस्तद्विगुणःस्वमानेनावृतोघृतोदेनयथापूर्वःकुशद्वीपोयस्मिन्कुशस्तंबोदेवकृतस्तद्वी
पाख्याकरोज्वलनइवापरःस्वशष्परोचिषादिशोविराजयति १३ तद्वीपपतिःप्रैयव्रतोराजाहिरण्यरेतानामस्वंद्वी
पंसप्तभ्यःस्वपुत्रेभ्योयथाभागंविभज्यस्वयंतपआतिष्ठत १४ वसुवसुदानदृढरुचिनाभिगुप्तस्तुत्यव्रतविवि-
क्तवामदेवनामभ्यस्तेषांवर्षेषुसीमागिरयोनद्यश्चाभिज्ञाताःसप्तसप्तैवचक्रश्चतुःशृंगःकपिलश्चित्रकूटोदेवानीकऊ
र्ध्वरोमाद्रविणइति १५ रसकुल्यामधुकुल्यामित्रविंदाश्रुतविंदादेवगर्भाघृतच्युतामंत्रमालेति यासांपयोभिःकु
शद्वीपौकसःकुशलकोविदाभियुक्तकुलकसंज्ञाभगवंतंजातवेदसरूपिणंकर्मकौशलेनयजंते १६ परस्यब्रह्म
णःसाक्षाज्जातवेदोऽसिहव्यवाट्देवानांपुरुषांगानांयज्ञेनपुरुषंयजेति १७ तथाबहिःक्रौंचद्वीपोद्विगुणः-
स्वमानेनक्षीरोदेनपरितउपक्लृप्तःवृतोयथाकुशद्वीपोघृतोदेन यस्मिन्क्रौंचोनामपर्वतराजोद्वीपनामनिवर्तकआ-
स्ते १८ योऽसौगुहप्रहरणोन्मथितनितंबकुंजोऽपिक्षीरोदेनासिच्यमानोभगवतावरुणेनाभिगुप्तोविभयोबभूव १९
तस्मिन्नपिप्रैयव्रतोघृतपृष्ठोनामाधिपतिःस्वद्वीपेवर्षाणिसप्तविभज्यतेषुपुत्रनामसुसप्तरिक्थादान्वर्षपान्निवेश्य
स्वयंभगवान्भगवतःपरमकल्याणयशसआत्मभूतस्यहरेश्चरणारविंदमुपजगाम २० आमोमधुरुहोमेघपृष्ठो-
सुधामाभ्राजिष्ठोलोहितार्णोवनस्पतिरितिघृतपृष्ठसुतास्तेषांवर्षगिरयःसप्तसप्तैवनद्यश्चाभिख्याताःशुक्लोवर्द्ध-
मानोभोजनउपबर्हिणोनंदोनंदनःसर्वतोभद्रइति २१ वाडसि अतोदेवानांयज्ञेनपुरुषंहरिमेवयज अंगानांनाम्नादत्तमंगिनेस-
मर्पयेत्यर्थः १७ उपक्लृप्तःवेष्टितःयथाकुशद्वीपोघृतोदेनावृतः १८ गुहस्यकार्तिकेयस्य प्रहरणेन आयुधेनउन्मथितानितंबाःकुंजानिचयस्य १९
स्वयंभगवानज्ञानीपरमकल्याणंयशोयस्येति २० २१

आपोमयमम्मयम् २२ हेआपः पुरुषवीर्याईश्वरात् लब्धसामर्थ्याः स्थभवथअतएवभूर्भुवःस्वः त्रैलोक्यंपुनंत्यः ताः भवत्योनोऽस्माकंस्पृशतां स्पर्शनंकुर्वताम् भुवः शरीराणिपुनंतुयतआत्मनास्वरूपेणेव अमीवघ्नीः पापहंत्र्यः २३ दध्नोमंडरसः सएवोदकंयस्ययस्यपर्णान्यंतः खर-

अभयाअमृतौघाआर्यकातीर्थवतीवृत्तिरूपवतीपवित्रवतीशुक्लेति यासामंभः पवित्रममलमुपयुंजानाः पुरुष-ऋषभद्रविणदेवकसंज्ञावर्षपुरुषाआपोमयंदेवमपांपूर्णेनांजलिनायजंते २२ आपः पुरुषवीर्यास्थपुनंतीर्भूर्भुवः स्वः तानः पुनीतामीवघ्नीः स्पृशतामात्मनाभुवइति २३ एवंपुरस्तात्क्षीरोदात्परितः उपवेशितः शाकद्वीपोद्वात्रिंशल्लक्षयोजनायामः समानेनचदधिमंडोदेनपरीतःयस्मिन्शाकोनाममहीरुहः स्वक्षेत्रव्यपदेशकोयस्यहमहासुरभिगंधस्तंद्वीपमनुवासयति २४ तस्याधिप्रैयव्रतएवाधिपतिर्नाम्नामेधातिथिः सोऽपिविभज्यसप्तवर्षाणिपुत्रनामानि-तेषुस्वात्मजान्पुरोजवमनोजवपवमानधूम्रानीकचित्ररेफबहुरूप विश्वधारसंज्ञान्निधाप्याधिपतीन्स्वयंभगवत्यनंते आवेशितमतिस्तपोवनंप्रविवेश २५ एतेषांवर्षमर्यादागिरयोनद्यश्चसप्तसप्तैव ईशानउरुशृंगोबलभद्रः शत-केसरः सहस्रस्रोतोदेवपालोमहानसइति २६ अनघायुर्दाउभयस्पृष्टिरपराजितापंचपदीसहस्रस्रुतिर्निजधृतिरिति २७ तद्वर्षपुरुषाऋतसत्यव्रतदानव्रतानुव्रतनामानो भगवंतंवाय्वात्मकंप्राणायामविधुतरजस्तमसः परमसमाधि-नायजंति २८ अंतः प्रविश्यभूतानियोबिभर्त्यात्मकेतुभिः अंतर्यामीश्वरः साक्षात्पातुनोयद्वशेस्फुटम् २९ एवमेव दधिमंडोदात्परतः पुष्करद्वीपस्ततोद्विगुणायामः समंततउपकल्पितः समानेनस्वादूदकेनसमुद्रेणबहिरावृतोय-स्मिन्बृहत्पुष्करंज्वलनशिखामलकनकपत्रायुतायुतंभगवतः कमलासनस्याध्यासनंपरिकल्पितंतद्द्वीपमध्येमा-नसोत्तरनामैकएवार्वाचीनपराचीनवर्षयोर्मर्यादाचलोऽयुतयोजनोच्छ्रायायामोयत्रतुचतसृषुदिक्षुचत्वारिपुराणिलो-कपालानामिंद्रादीनांयदुपरिष्टात्सूर्यरथस्यमेरुंपरिभ्रमतः संवत्सरात्मकंचक्रंदेवानामहोरात्राभ्यांपरिभ्रमति ३० एतद्द्वीपस्याप्यधिपतिः प्रैयव्रतोवीतिहोत्रोनामैतस्यात्मजौरमणकधातकिनामानौवर्षपतीनियुज्यसस्वयंपूर्वजवद्भगव-त्कर्मशीलइत्यास्ते ३१

स्पर्शानिबहिर्मृदुस्पर्शानिसशाकोनामवृक्षः २४ २५ २६ २७ २८ आत्मकेतुभिः प्राणादिवृत्तिभिः २९ ज्वलनशिखावदमलानांकनकपत्राणामयुतानामयुतानियस्यतत्देवानामहोरात्राभ्यामुत्तरदक्षिणायनाभ्यामित्यर्थः ३० ३१

ब्रह्मरूपिणंकमलासनमूर्तिम् सकर्मकेनब्रह्मसालोक्यादिसाधनेन ३२ कर्ममयंकर्मफलरूपंब्रह्मलिंग्यतेयस्मात् एकस्मिन्नेवपरमेश्वरेऽअंतोनिष्ठायस्यतदतएववस्तुतोऽद्वैतम् ३३ ततःशुद्धोदात्परस्तात् लोकःसूर्याद्यालोकवान् देशःअलोकःतद्रहितस्तयोरंतरालेमध्येतयोर्विभागार्थमित्यर्थः ३४ ततःपरस्तादित्युक्तस्तदेवकियतांऽतरेणेत्यपेक्षायांतदंतर्वर्तिनींभूमिमाह यावन्मानसोत्तरमेर्वोरंतरंसार्द्धसप्तलक्षोत्तरंसार्द्धकोटिपरिमितंतावतीभूःशुद्धोदात्परास्ति तत्रचप्राणिनोऽपिसंति ततः कांचनीभूमिरन्यास्तीत्यर्थः साचैकोनचत्वारिंशल्लक्षोत्तरकोट्यष्टकपरिमिताज्ञेया एवंहिसतिमेरुलोकालोकयोरंतरंसार्द्धद्वादशकोटिपरिमितंवक्ष्यमाणमुपपन्नंभवति एतदेवशैवतंत्रेषूक्तम् कोटिद्वयंत्रि

तद्वर्षपुरुषाभगवंतंब्रह्मरूपिणंसकर्मकेनकर्मणाराधयंति इदंचोदाहरंति ३२ यत्तत्कर्ममयंलिंगंब्रह्मलिंगंजनोऽर्चयेत् एकांतमद्वयंशांतंतस्मैभगवतेनमः ३३ ऋषिरुवाच ततःपरस्ताल्लोकालोकनामाचलोलोकालोकयोरंतरालेपरितउपक्षिप्तः ३४ यावन्मानसोत्तरमेर्वोरंतरंतावतीभूमिःकांचन्यन्यादर्शतलोपमा यस्यांप्रहितःपदार्थोनकथंचित्पुनःप्रत्युपलभ्यतेतस्मात्सर्वसत्वपरिहृतासीत् ३५ लोकालोकइतिसमाख्यायदनेनाचलेनलोकालोकस्यांतर्वर्तिनाऽवस्थाप्यते ३६ सलोकत्रयांतेपरितईश्वरेणविहितोयस्मात्सूर्यादीनांध्रुवापवर्गाणांज्योतिर्गणानांगभस्तयोर्वाचीनास्त्रींल्लोकानावितन्वानानकदाचित्पराचीनाभवितुमुत्सहंतेतावदुन्नहनायामः ३७ एतावाँल्लोकविन्यासोमानलक्षणसंस्थाभिर्विचिंतितःकविभिःसतुपंचाशत्कोटिगणितस्यभूगोलस्यतुरीयभागोऽयंलोकालोकाचलः ३८

पंचाशल्लक्षाणिचततःपरम् पंचाशच्चसहस्राणिसप्तद्वीपाससागरा ततोहेममयीभूमिर्दशकोट्योवरानने देवानांक्रीडनार्थायलोकालोकस्ततःपरमिति अत्रचदशकोटित्वंपूर्वोक्तभूम्यासहद्रष्टव्यंसर्वसत्वपरिहृतेतिदेवव्यतिरेकेणेतिविज्ञेयंदेवानांक्रीडनार्थायेत्युक्तत्वात् ३५ ३६ लोकत्रयस्यांतेपरितोमर्यादारूपोविहितः यस्मात्प्रतिबंधकात् सूर्यआदिर्येषांध्रुवोऽपवर्गोऽतोयेषाम् आवितन्वानासमंतात्प्रकाशयंतः परतोगंतुंनशक्नुवंतितावदुन्नहनमुत्सेधः तदनुरूपआयामश्चविस्तारोयस्यध्रुवादप्युच्छ्रितत्वात्त्रिलोकीमर्यादाभूतइत्यर्थः ३७ सोऽयंतुलोकालोकाचलः तुरीयभागः चतुर्थोऽशः सार्द्धद्वादशकोट्यः मेरोरेकतइतिद्रष्टव्यम् ३८ ५ ५ ५ ५ ५

आशास्कृदिक्षुयेऽधिनिवेशिताः तेआसते ३९ तेषांदिग्गजानांस्वविभूतीनांस्वांशभूतानांमहेंद्रादीनांचविविधवीर्योपबृंहणायसकललो-
कस्वस्तयेचभगवान्तस्मिन्नास्तेइत्यन्वयः किंकुर्वन् आत्मनः स्वस्ययद्विशुद्धंसत्वंतत्संधारयमाणःआविष्कुर्वन् कीदृशम् धर्मज्ञानादी
न्यष्टमहासिद्धयश्चोपलक्षणंयस्यतत् दोर्दंडैरुपलक्षितः सन्महाविभूतेः परमैश्वर्यस्यपतित्वादेकयैवमूर्त्यासमंतादास्ते ४० नन्वंतर्या
मिणाऽतस्थेनैवसर्वंकर्तुंशक्यंकिंतस्यबहिः समंतादवस्थानेनेत्याशंक्यतस्यार्थंस्वयमेवव्याचष्टे आत्मनोयोगमाययाविरचितायावि
विधलोकयात्रातस्यागोपीथायरक्षणायएषभगवानेवंभूतः आकल्पंवेषंगतः लीलयाप्राप्तइतिसमंतादास्तइत्यस्यार्थः ४१ अलोकप-

तदुपरिष्टाच्चतसृष्वाशास्वात्मयोनिनाऽखिलजगद्गुरुणाऽधिनिवेशितायेद्विरदपतयऋषभःपुष्करचूडोवा
मनोऽपराजितइतिसकललोकस्थितिहेतवः ३९ तेषांस्वविभूतीनांलोकपालानांविविधवीर्योपबृंहणायभगवा-
न्परममहापुरुषोमहाविभूतिपतिरंतर्याम्यात्मनोविशुद्धसत्वंधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याद्यष्टमहासिद्ध्युपलक्षणंवि
ष्वक्सेनादिभिःस्वपार्षदप्रवरैःपरिवारितोनिजवरायुधोपशोभितैर्निजभुजदंडैःसंधारयमाणः तस्मिन्गिरिवरे
समंतात्सकललोकस्वस्तयआस्ते ४० आकल्पमेवंवेषंगतएषभगवानात्मयोगमाययाविरचितविविधलोक-
यात्रागोपीथायेति ४१ योंऽतर्विस्तारएतेनह्यलोकपरिमाणंचव्याख्यातंयद्बहिर्लोकालोकाचलात् ततःपर-
स्ताद्योगेश्वरगतिंविशुद्धामुदाहरंति ४२ अंडमध्यगतःसूर्योद्यावाभूम्योर्यदंतरम् सूर्यांडगोलयोर्मध्येको-
ट्यःस्युःपंचविंशतिः ४३ मृतेऽडएषएतस्मिन्यदभूत्ततोमार्तंडइतिव्यपदेशः हिरण्यगर्भइतियद्धिरण्यांडसमुद्भ
वः ४४ सूर्येणहिविभज्यंतेदिशःखंद्यौर्मही भिदा स्वर्गापवर्गौनरकारसौकांसिचसर्वशः ४५

रिमाणंचमेरोरेकतः सार्द्धद्वादशकोटयः ततोलोकालोकात् अलोकाद्वापरस्तात्विशुद्धांद्विजपुत्रानयनेऽर्जुनस्यश्रीकृष्णेनप्रदर्शिताम् ४२
विस्तारेणोक्तंब्रह्मांडमानम्सर्वतोऽपिनिरूपयति अंडमध्यगतः किंतन्मध्यंतदाह द्यावाभूम्योःपूर्वोत्तरकपालयोर्यदंतरंमध्यस्थानंसर्वतः
पंचविंशतिकोट्यः ४३ अंडमध्यावस्थानेकारणंतन्नामनिर्वचनेनाह मृतेअचेतनेएषःसूर्योवैराजरूपेणयस्मात्प्रविष्टः ४४ किंच
सूर्येणैवविभज्यंतेदिशः खमंतरिक्षंभिदाअन्योऽपिविभागः स्वर्गापवर्गौभोगमोक्षदेशौरसौकांसिअतलादीनि ४५ ५ ६६

उपासनाऽर्थमाह देवादीनांसूर्यआत्मादृगीश्वरःनेत्राधिष्ठानाच्च ४६ इतिपंचमेटीकायांविंशतितमोऽध्यायः २० एवमध्यायविंशत्या भूमर्यादानिरूपिता अतःपरंद्युमर्यादापालनंत्रिभिरुच्यते १ एकविंशेरवेःकालचक्रेणभ्रमतोऽन्वहम् स्वगत्याराशिसंचारैर्लोकयात्रानिरूप्यते २ एतावाननुविस्तारेणकोट्यःपंचाशत्उत्सेधेनपंचविंशतिः १ द्विदलयोर्मध्येयथैकस्यमानेनापरस्यमानमुपदिश्यते तद्वत् तेअंतरेणतयोर्मध्ये तदुभयसंधितंताभ्यामुभयतःसंलग्नम् २ उदगयनादिसंज्ञाभिर्मंदक्षिप्रसमगतिभिर्यथाकालमारोहणादिस्थानेष्वारोह-

देवतिर्यङ्मनुष्याणांसरीसृपसवीरुधाम् सर्वजीवनिकायानांसूर्यआत्मादृगीश्वरः ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभुवनकोशवर्णनेसमुद्रद्वीपवर्षसन्निवेशपरिमाणलक्षणोविंशतितमोऽध्यायः २०
श्रीशुकउवाच एतावानेवभूवलयस्यसंनिवेशःप्रमाणलक्षणतोव्याख्यातः एतेनहिदिवोमंडलमानंतद्विदउपदिशंति १ यथाद्विदलयोर्निष्पावादीनांते अंतरेणांतरिक्षंतदुभयसंधितम् २ तन्मध्यगतोभगवांस्तपतांपतिस्तपनआतपेनत्रिलोकींप्रतपत्यवभासयति आत्मभासासएषउदगयनदक्षिणायनवैषुवतसंज्ञाभिर्मांद्यशैघ्र्यसमानाभिर्गतिभिरारोहणावरोहणसमानस्थानेषुयथासवनमभिपद्यमानोमकरादिषुराशिष्वहोरात्राणि दीर्घह्रस्वसमानानिविधत्ते ३ यदामेषतुलयोर्वर्ततेतदाहोरात्राणिसमानानिभवंति यदावृषभादिषुपंचसुचराशिषुचरतितदाऽहान्येववर्द्धंतेह्रसतिचमासिमास्येकैकाघटिकारात्रिषु ४ यदावृश्चिकादिषुपंचसुवर्ततेतदाऽहोरात्राणिविपर्ययाणिभवंति ५ यावद्दक्षिणायनमहानिवर्द्धंतेयावदुदगयनंरात्रयः ६

णाद्यभिपद्यमानोमकरादिष्वहोरात्राणिदीर्घह्रस्वसमानानिविधत्ते ३ तत्प्रपंचयति यदेति अत्यंतवैषम्याभावात्समानानीत्युक्तंसर्वथासाम्यंत्वेकस्यैवाहोरात्रस्य यद्यपिवृषभमिथुनयोरेवान्हांवृद्धिः कर्कटादिषुह्रासः तथाऽपिरात्र्यपेक्षयाअधिकत्वाद्वर्द्धंतइत्युक्तम् एवंरात्रिवृद्धावपिदिनापेक्षयाह्रसंतीत्युक्तम् एकैकेतिस्थूलदृष्ट्योक्तम् वृद्धिह्रासयोःप्रतिमासंवैषम्यात् ४ विपर्ययाणीति अहानि न्यूनानिरात्रयोऽधिकाइत्यर्थः ५ तद्वृद्धिह्रासकालमाह यावदिति ६ ६ ६ ६ ६ ६

एवंमंदादिगतिभिः नवकोटयइतिमेरोरुभयतोमानसोत्तरस्यांतर्विस्तारेणपंचदशलक्षाधिककोटित्रयपरिमितेनेदंपरिमंडलमानमुन्नेयम् एवंपंचदशभिर्घटिकाभिरित्यादिष्वपित्रैराशिकगणितेनतत्तन्मानमुन्नेयम् अत्रापेक्षितोविशेषः पुराणांतरादवगंतव्यः तत्रारोहणादिस्थानानिवायुपुराणेदर्शितानि सर्वग्रहाणांत्रीण्येवस्थानानिद्विजसत्तमाः स्थानंजरद्गवंमध्यंतथैरावतमुत्तरम् वैश्वानरंदक्षिणतोनिर्दिष्टमिहतत्त्वतइति तदेवमध्यमोत्तरदक्षिणमार्गत्रयंप्रत्येकंवीथीत्रयेणत्रिधाभिधतेत्रिभिस्त्रिभिरश्विन्यादिनक्षत्रैः नागवीथीगजवीथी ऐरावतीचेत्युत्तरमार्गेवीथीत्रयम् आर्षभीगोवीथीजरद्गवीचेतिवैषुवतेमध्यमभागेवीथीत्रयम् अजवीथीमृगवीथीवैश्वानरीचेतिदक्षिणमार्गेवीथीत्रयम् तदप्युक्तंतत्रैव अश्विनीकृत्तिकायाम्यानागवीथीतिशब्दिता रोहिण्यार्द्रामृगशिरोगजवीथ्याभिधीयते पुष्याश्लेषातथादित्यावीथीचैरावतीस्मृता एतास्तुवीथयस्तिस्रउत्तरोमार्गउच्यते तथाद्वेचापिफाल्गुन्योमघाचैवार्षभीमता हस्तश्चित्रातथास्वातिर्गोवीथीतितुशब्दिता ज्येष्ठाविशाखाऽनुराधावीथीजारद्गवीमता एतास्तुवीथयस्तिस्रोमध्यमोमार्गउच्यते मूलाषाढोत्तराषाढाअजवी-

एवंनवकोटयएकपंचाशल्लक्षाणियोजनानांमानसोत्तरगिरिपरिवर्तनस्योपदिशंति तस्मिन्नैंद्रींपुरींपूर्वस्मान्मेरोर्देवधानींनामदक्षिणतोयाम्यांसंयमनींनामपश्चाद्वारुणींनिम्लोचनींनामउत्तरतःसौम्यांविभावरींनामतासूदय-
मध्याह्नास्तमयनिशीथानीतिभूतानांप्रवृत्तिनिमित्तानिसमयविशेषेणमेरोश्चतुर्दिशम् ७

थ्याभिशब्दिता श्रवणंचधनिष्ठाचमार्गीशतभिषस्तथा वैश्वानरीभाद्रपदेरेवतीचैवकीर्तिता एतास्तुवीथयस्तिस्रोदक्षिणोमार्गउच्यतइति याम्याभरणी आदित्या अदितिदेवताकापुनर्वसुः मार्गीमृगवीथी एवंस्थितेउत्तरायणेध्रुवेणयुगाक्षकोटिनिबद्धवायुपाशद्व्याकर्षणेरथस्यारोहणम् तथाभ्यंतरमंडलप्रवेशोगतिमांद्यंचेतिदिनवृद्धिः रात्रिह्रासश्च दक्षिणायनेचपाशप्रेरणादवरोहणेबहिर्मंडलप्रवेशोगतिशैघ्र्यंचेत्यहोरात्रयोर्विपर्ययः वैषुवतेतुपाशसाम्यात्समावस्थानेमध्यमंडलप्रवेशोगतिसाम्यंचेत्यहोरात्रयोःसाम्यमिति तथाचपुराणांतरम् आकृष्येतेयदातौतुध्रुवेणसमधिष्ठितौ तदाभ्यंतरतःसूर्योभ्रमतेमंडलानितु ध्रुवेणमुच्यमानेनपुनारश्मियुगेनतु तथैवबाह्यतःसूर्योभ्रमतेमंडलानिचेति तदेतदुक्तम् यदामेषतुलयोरित्यादिनाउदयास्तादिकंवक्तुमाह तस्मिन्मानसोत्तरेमेरोःपूर्वतऐंद्रींपुरीमुपदिशंतीत्यनुषंगः तासुपुरीषुउदयादीन्युपदिशंति चतुर्दिशमित्युक्तेयेमेरोर्दक्षिणेदेशेतेषामैंद्रीमारभ्यपूर्वादयः येपश्चिमेतेषांयाम्यामारभ्ययेउत्तरेतेषांवारुणीमारभ्ययेपूर्वेतेषांसौम्यामारभ्य ७

तत्रत्यानांमेरुस्थानाम् सव्येनेति नक्षत्राभिमुखतयास्वगत्यामेरुंवामतः कुर्वन्नपिप्रदक्षिणावर्तेप्रवहाख्यवायुभ्राम्यमाणज्योतिश्चक्र
वशात्सत्यहंदक्षिणतः करोति अतश्चक्रगतिवशादतिदूरतोभूसंलग्नस्येवदर्शनमुदयः आकाशमारूढस्येवदर्शनंमध्याह्नः भूमिंप्रवि
ष्टस्येवादर्शनमस्तमयः ततोऽतीवदूरगमनेनिशीथइति समुद्रतीरस्थदृष्ट्याचअद्भ्योवाएषप्रातरुदेत्यपः सायंप्रविशतीतिश्रुतिव्यवहा
रोनवस्तुतः तदुक्तंवैष्णवे उदयास्तमयेचैवसर्वकालंतुसंमुखे दिशास्वशेषासुतथामैत्रेयविदिशासुच येर्यत्रदृश्यतेभास्वान्सतेषा-
मुदयःस्मृतः तिरोभावंचयत्रैतितत्रैवास्तमनंरवेः नैवास्तमनमर्कस्यनोदयःसर्वदास्मृतः उदयास्तमनाख्यंहिदर्शनादर्शनंरवेः शक्रा
दीनांपुरेतिष्ठन्स्पृशत्येषपुरत्रयम् विकर्णोद्वौविकर्णस्थस्त्रीन्कोणान्द्वेपुरेतथेति अतएवतत्रैवोक्तम् तस्माद्दिश्युत्तरस्यांवैदिवारात्रिः

तत्रत्यानांदिवसमध्यंगतएवसदादित्यस्तपतिसव्येनाचलंदक्षिणेनकरोति ८ यत्रोदेतितस्यहसमानसू
त्रनिपातेनिम्लोचति यत्रक्वचनस्पंदेनाभितपतितस्यहैषसमानसूत्रनिपातेप्रस्वापयति तत्रगतंनपश्यं-
तियेतंसमनुपश्येरन् ९ यदाचैंद्र्याःपुर्याःप्रचलतेपंचदशघटिकाभिर्याम्यांसपादकोटिद्वयंयोजनानांसार्द्ध-
द्वादशलक्षाणिसाधिकानिचोपयाति १० एवंततोवारुणींसौम्यामैंद्रींचपुनस्तथाऽन्येचग्रहाःसोमादयोनक्ष-
त्रैःसहज्योतिश्चक्रेसमभ्युद्यंतिसहवानिम्लोचंति ११ एवंमुहूर्तेनचतुस्त्रिंशल्लक्षयोजनान्यष्टशताधिकानिसौ
रोरथस्त्रयीमयोऽसौचतसृषुपरिवर्ततेपुरीषु १२ यस्यैकंचक्रंद्वादशारंषण्नेमित्रिणाभिसंवत्सरात्मकंसमाम-
नंति तस्याक्षोमेरोर्मूर्द्धनिकृत उत्तरभागोयत्रप्रोतंरविरथचक्रंतैलयंत्रचक्रवद्भ्रमन्मानसोत्तरगिरौपरिभ्रमति १३

संदेहहि सर्वेषांद्वीपवर्षाणांमेरोरुत्तरतस्स्थितइति यतोयत्रयःपश्यति सैवतस्यप्राचीतस्यचवामतोमेरुस्तिष्ठतीति ८ यथोक्तमुदयास्त
मनाद्यनियमंदर्शयति यत्रोदेतीत्यादिना स्पंदेनस्वेदोद्गमेन प्रस्वापयतिनिशीथंकरोति येतंसमनुपश्येरन् प्रस्वापसमानसूत्रस्थाः ९ साधि-
कानिपंचविंशतिसहस्राधिकानि १० सहवासहैवयद्यपिवस्तुतः सूर्यस्यापिनक्षत्रैःसहैवोदयास्तमयौतथाऽपितत्साहित्यमुक्तम् ११ त्र
यीमयइत्याद्युपासनाऽर्थम् १२ द्वादशमासाआरायस्य षट्ऋतवोनेमयोयस्य त्रीणिचातुर्मास्यानिनाभयोयस्य कृतइतरभागोयस्य-
मानसोत्तरगिरौलक्षार्द्धादुपरिवायुबद्धभूमावितिद्रष्टव्यम् चक्रंवातावदुच्छ्रितमितिमंतव्यम् अन्यथाऽयुतमात्रोच्छ्रायत्वान्मानसो-
त्तरस्यमेरोश्चतुरशीत्युच्छ्रायत्वादक्षस्यसाम्यानुपपत्तेः १३

तस्मिन्नक्षेचक्रप्रांतेकृतमूलः निबद्धपूर्वभागः प्रथमाक्षोमेरुमानसोत्तरायतः सार्द्धसप्तलक्षाधिकसार्द्धकोटिप्रमाणः तस्यतुर्यमानेनसा
र्द्धसप्तत्रिंशत्सहस्राधिकैकोनचत्वारिंशल्लक्षमानेनध्रुवेकृतः वायुपाशेननिबद्धः उपरिभागोयस्य १४ नीडउपवेशस्थानम् गायत्र्या
दि छंदोनामानःअरुणेनयोजिताःसंतोदेवंवहंति १५ पुरस्तात्स्थितोऽपिपश्चात्प्रत्यङ्मुखआस्ते यद्वा यत्सूर्यस्यपुरस्तात्तस्यैवप
श्चिमत्वात्पश्चादित्युक्तम् अश्वस्थानंचवायुनोक्तम् सप्ताश्वरूपछंदांसिवहंतेवामतोरविम् चक्रपक्षनिबद्धानिचक्रेचाक्षःसमाहितइ

तस्मिन्नक्षेकृतमूलोद्वितीयोऽक्षस्तुर्यमानेनसंमितस्तैलयंत्राक्षवत्ध्रुवेकृतोपरिभागः १४ रथनीडस्तुषट्त्रिंश-
ल्लक्षयोजनायतस्तत्तुरीयभागविशालस्तावान्रविरथयुगोयत्रहयाश्छंदोनामानःसप्तारुणयोजितावहं
तिदेवमादित्यम् १५ पुरस्तात्सवितुररुणःपश्चाच्चनियुक्तःसौत्येकर्मणिकिलास्ते १६ तथावालखिल्याऋ-
षयोऽगुष्ठपर्वमात्राःषष्टिसहस्राणिपुरतःसूर्यंसूक्तवाकायनियुक्ताःसंस्तुवंति १७ तथाऽन्येचऋषयोगंध-
र्वाप्सरसोनागाग्रामण्योयातुधानादेवाइत्येकैकशोगणाःसप्तचतुर्दशमासिमासिभगवंतंसूर्यमात्मानंनाना-
नामानंपृथक्नानानामानःपृथक्कर्मभिर्द्वंद्वशउपासते १८ लक्षोत्तरंसार्द्धनवकोटियोजनपरिमंडलंभूवलय-
स्यक्षणेनसगव्यूत्युत्तरंद्विसहस्रयोजनानिसभुंक्ते १९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेज्योतिश्चक्रसू
र्यरथमंडलवर्णनंनामैकविंशतितमोऽध्यायः २१ राजोवाच यदेतद्भगवतआदित्यस्यमेरुंध्रुवंचप्रदक्षि
णेनपरिक्रामतोराशीनामभिमुखंचप्रचलितंचाप्रदक्षिणंभगवतोपवर्णितममुष्यवयंकथमनुमीमहीति १ सहो
वाच यथाकुलालचक्रेणभ्रमतासहभ्रमतांतदाश्रयाणांपिपीलिकादीनांगतिरन्यैवप्रदेशांतरेष्वप्युपलभ्यमा
नत्वात् एवंनक्षत्रराशिभिरुपलक्षितेनकालचक्रेणध्रुवंमेरुंचप्रदक्षिणेनपरिधावतासहपरिधावमानानांतदाश्रया-
णांसूर्यादीनांग्रहाणांगतिरन्यैवनक्षत्रांतरेराश्यंतरेचोपलभ्यमानत्वात् २ ति १६ सूक्तवाकायसूक्तभाषिताय १७ एकैक
शश्चतुर्दशद्वंद्वशःसप्तगणाःसंतोमासिमास्युपासतइत्यन्वयः १८ गव्यूतिः क्रोशद्वयम् सगव्यूत्युत्तरंयथाभवतितथा १९ इतिपंचमेटी
कायामेकविंशोऽध्यायः २१ द्वाविंशेसोमशुक्रादेःस्थानमाहोत्तरोत्तरम् तत्तद्गत्यनुसारेणइष्टानिष्टेतयानृणाम् १ राशीनामभिमुख
मप्रदक्षिणंचउपवर्णितम् सव्येनचलन्दक्षिणेनकरोतीतिवदता अमुष्यवयंकथमनुमीमहि एतत्कथंज्ञास्यामोविरुद्धत्वादित्यर्थः १
चक्रवशात्स्वतश्चगतिद्वयमविरुद्धमितिपरिहारार्थः २

तत्तत्कालनियमेनकर्मणांविशुद्ध्यैः साद्गुण्यस्यनिमित्तभूतमात्मानंविभज्यविजिज्ञास्यमानः वितर्क्यमाणः यथोपजोषंयथाकर्मभोगमृतुगु-
णान्शीतोष्णादीन् ३ वर्णाश्रमानुचारानुवर्तिनः पुरुषास्त्रय्याआम्नातैः कर्मभिरिंद्रादिरूपंयोगवितानैश्चध्यानादिभिरंतर्यामिरूपंपूजयं
तः ४ सएवस्वगत्यामासादिव्यवहारकारणमित्याह सएषलोकानामात्माद्यावापृथिव्योरंतरेणमध्येयन्नभोवलयमंतरिक्षंतस्यमध्येय-
त्कालचक्रंतद्गतः राशिभिर्मेषादिभिः संज्ञायेषाम् चैत्रादिसंज्ञास्तुचांद्रमासानाम् मासमाह पक्षद्वयंमासइतिचांद्रेणमानेनसपादंमहा-
नक्षत्रद्वयं सौरेणादिवानक्तंच अहोरात्रमितिपित्र्येणषष्ठमंशंराशिद्वयम् ५ ६ मंडलाभ्यांसहभुंजीत सहसाहिसूर्यः यदाशुक्लप्रतिपदि-

सएषभगवानादिपुरुषएवसाक्षान्नारायणोलोकानांस्वस्तयआत्मानंत्रयीमयंकर्मविशुद्धिनिमित्तंकविभिरपि
चवेदेनविजिज्ञास्यमानोद्वादशधाविभज्यषट्सुवसंतादिष्वृतुषुयथोपजोषमृतुगुणान्विदधाति ३ तमेतमि
हपुरुषास्त्रय्याविद्ययावर्णाश्रमाचारानुपथाउच्चावचैः कर्मभिराम्नातैर्योगवितानैश्चश्रद्धयायजंतोऽजसाश्रेयः सम-
धिगच्छंति ४ अथसएषआत्मालोकानांद्यावापृथिव्योरंतरेणनभोवलयस्यकालचक्रगतोद्वादशमासान्भुंक्ते
राशिसंज्ञान्संवत्सरावयवान्मासः पक्षद्वयंदिवानक्तंचेतिसपादर्क्षद्वयमुपदिशंति यावताषष्ठमंशंभुंजीतसवैऋतु
रित्युपदिश्यतेसंवत्सरावयवः ५ अथचयावताऽर्द्धेननभोवीथ्यांप्रचरतितंकालमयनमाचक्षते ६ अथचयावन्न-
भोमंडलंसहद्यावापृथिव्योर्मंडलाभ्यांकार्त्स्न्येनसहभुंजीततंकालंसंवत्सरंपरिवत्सरमिडावत्सरमनुवत्सरंवत्सरमि
तिभानोर्मांद्यशैघ्र्यसमगतिभिः समामनंति ७ एवंचंद्रमाअर्कगभस्तिभ्यउपरिष्टाल्लक्षयोजनतउपलभ्यमानोऽर्क
स्यसंवत्सरभुक्तिंपक्षाभ्यांमासभुक्तिंसपादर्क्षाभ्यांदिनेनैवपक्षभुक्तिमग्रचारीद्रुततरगमनोभुंक्ते ८ अथवापूर्य
माणाभिश्चकलाभिरमराणांक्षीयमाणाभिश्चकलाभिः पितृणामहोरात्राणिपूर्वपक्षापरपक्षाभ्यांवितन्वानः सर्वजी
वनिवहप्राणोजीवश्चएकमेकंनक्षत्रंत्रिंशतामुहूर्तेनभुंक्ते ९ संक्रांतिर्भवति तदासौरचांद्रयोर्मासयोर्युगपदुपक्रमोभवतिससंव-
त्सरः ततः सौरमानेनवर्षेषट्दिनानिवर्द्धंतेचांद्रमानेनषट्न्यूनंसंतीतिद्वादशदिनव्यवधानादुभयोरग्रपश्चाद्भावोभवति एवंपंचवर्षाणिगच्छंतितन्म
ध्येद्वौमलमासौभवतः ततः पुनः षष्ठः संवत्सरोभवति तदेवमवांतरभेदेनसंवत्सरादिपंचकंसमामनंति ७ सोमादीनामपिस्थानंकार्यंचाह ए
वंचंद्रमाइति अर्कगभस्तिभ्यः मंडलरूपेभ्यः सपादर्क्षाभ्यांसपाददिनद्वयेन ८ सर्वेषांजीवनिवहानांप्राणः अन्नमयत्वादमृतमयत्वाच्च अतएव-
जीवनहेतुत्वाज्जीवश्च ९

तदेवाह यएषइति १० दक्षिणेनैवनतुतेषांपृथगन्यागतिरस्तीत्यर्थः कालायनेकालचक्रे उत्तराषाढाश्रवणसंधावभिजिन्नक्षत्रंफलविशेषेणपृथक्कल्पितंतेनसह तथाचश्रुतिः अभिजिन्नामनक्षत्रंउपरिष्टादषाढानांअधस्ताच्छ्रोणायाइति ११ पुरतःसूर्येणभोक्ष्यमाणेनक्षत्रे पश्चाद्भुंक्ते सहैवभुज्यमानेचारेणक्रमस्थनक्षत्राद्यतिक्रमेणवृष्टेर्विष्टंभःस्तंभनंयस्मात्ग्रहात्तमुपशमयतीतितथा १२ बुधोव्याख्या

यएषषोडशकलःपुरुषोभगवान्मनोमयोऽन्नमयोऽमृतमयोदेवपितृमनुष्यभूतपशुपक्षिसरीसृपवीरुधांप्राणाप्यायनशीलत्वात्सर्वमयइतिवर्णयंति १० ततउपरिष्टात्त्रिलक्षयोजनतोनक्षत्राणिमेरुंदक्षिणेनैवकालायनईश्वरयोजितानिसहाभिजिताऽष्टाविंशतिः ११ ततउपरिष्टादुशनाद्विलक्षयोजनतउपलभ्यतेपुरतःपश्चात्सहैववाऽर्कस्यशैघ्र्यमांद्यसाम्याभिर्गतिभिरर्कवच्चरति लोकानांनित्यदाऽनुकूलएवप्रायेणवर्षयन्चारेणानुमीयतेसवृष्टिविष्टंभग्रहोपशमनः १२ उशनसाबुधोव्याख्यातःततउपरिष्टाद्विलक्षयोजनतोबुधःसोमसुतउपलभ्यमानःप्रायेणशुभकृद्यदाऽर्काद्व्यतिरिच्येततदाऽतिचरताऽभ्रप्रायानावृष्ट्यादिभयमाशंसते १३ अतऊर्ध्वमंगारकोऽपियोजनलक्षद्वितयउपलभ्यमानस्त्रिभिस्त्रिभिः पक्षैरेकैकशोराशीन्द्वादशानुभुंक्तेयदिनवक्रेणाभिवर्ततेप्रायेणाशुभग्रहोऽघशंसः १४ ततउपरिष्टात्द्विलक्षयोजनांतरगतोभगवान्बृहस्पतिरेकैकस्मिन्राशौपरिवत्सरंचरति यदिनवक्रःस्यात्प्रायेणानुकूलोब्राह्मणकुलस्य १५ ततउपरिष्टाद्योजनलक्षद्वयात्प्रतीयमानःशनैश्चरएकैकस्मिन्राशौत्रिंशन्मासान्विलंबमानःसर्वानेवानुपर्येति तावद्भिरनुवत्सरैःप्रायेणहिसर्वेषामशांतिकरः १६ ततउत्तरस्मादृषयएकादशलक्षयोजनांतरउपलक्ष्यंते यएवलोकानांशमनुभावयंतोभगवतोविष्णोर्यत्परमंपदंप्रदक्षिणंप्रक्रमंति १७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेज्योतिश्चक्रवर्णनेद्वाविंशोऽध्यायः २२

तःपुरतःपश्चात्सहैववाचरतीति किंचिद्विशेषंचाह ततइत्यादिनाआशंसते सूचयति १३ अघशंसः दुःखसूचकः यदिनवक्रेणाभिवर्तते तर्हित्रिभिस्त्रिभिःपक्षैः १४ यदिनवक्रःस्यात्तर्हिपरिवत्सरम् १५ १६ १७ इतिपंचमेटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः २२ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

त्रयोविंशेध्रुवस्थानंज्योतिश्चक्राश्रयंततः शिशुमारस्वरूपेणहरेश्वस्थितिरुच्यते १ यत्तत्प्रसिद्धंविष्णोःपदंयत्रध्रुवउपास्तेतिष्ठतीत्य-
न्वयः समकालमेवयुज्यंतइतितथातैर्नक्षत्ररूपैः १ मेढीस्तंभेबद्धाधान्याक्रमणपशवोबलीवर्दाः २ कर्मसारथिःसहायोयेषाम् ३

अ: २३

श्रीशुकउवाच अथतस्मात्परतस्त्रयोदशलक्षयोजनांतरतोयत्तद्विष्णोःपरमंपदमभिवदंति यत्रहमहा-
भागवतोध्रुवऔत्तानपादिरग्निनेंद्रेणप्रजापतिनाकश्यपेनधर्मेणचसमकालयुग्भिःसबहुमानंदक्षिणतःक्रिय
माणइदानीमपिकल्पजीविनामाजीव्यउपास्ते तस्येहानुभावउपवर्णितः १ सहिसर्वेषांज्योतिर्गणानांग्रहनक्ष
त्रादीनामनिमिषेणाव्यक्तरंहसाभगवताकालेनभ्राम्यमाणानांस्थाणुरिवावष्टंभईश्वरेणविहितःशश्वदवभास
ते यथामेढीस्तंभआक्रमणपशवःसंयोजितास्त्रिभिस्त्रिभिःसवनैर्यथास्थानंमंडलानिचरंति २ एवंभगणाग्र-
हादयएतस्मिन्नंतर्बहिर्योगेनकालचक्रआयोजिताध्रुवमेवावलंब्यवायुनोदीर्यमाणाआकल्पांतंपरिचंक्रमंति-
नभसियथामेघाःश्येनादयोवायुवशाःकर्मसारथयःपरिवर्ततेएवंज्योतिर्गणाःप्रकृतिपुरुषसंयोगानुगृहीताःक
र्मनिर्मितगतयोभुविनपतंति ३ केचनैतज्ज्योतिरनीकंशिशुमारसंस्थानेनभगवतोवासुदेवस्ययोगधारणा-
यामनुवर्णयंति ४ यस्यपुच्छाग्रेऽवाक्शिरसःकुंडलीभूतदेहस्यध्रुवउपकल्पितः तस्यलांगूलेप्रजापतिरग्नि
रिंद्रोधर्मइति पुच्छमूलेधाताविधाताचकट्यांसप्तर्षयः तस्यदक्षिणावर्तकुंडलीभूतशरीरस्ययान्युदगयनानि-
दक्षिणपार्श्वेतुनक्षत्राण्युपकल्पयंतिदक्षिणायनानितुसव्येयथाशिशुमारस्यकुंडलाभोगसंनिवेशस्यपार्श्वयो-
रुभयोरप्यवयवाःसमसंख्याभवंति पृष्ठेत्वजवीयीआकाशगंगाचोदरतः ५

ईश्वराधारत्वात्पतनशंकेवना
स्तीतिवक्तुंमतांतरमाह केचिदिति ज्योतिरनीकंज्योतिश्चक्रम् योगधारणायांस्थितमितिशेषः ४ लांगूलेअग्रादधोभागे उदगयना ४८
नि अभिजिदादीनिपुनर्वस्वंतानिचतुर्दशदक्षिणपार्श्वेदक्षिणायनानिपुष्यादीन्युत्तराषाढांतानिचतुर्दशवामपार्श्वे ५ ६२

तदेवस्थानविशेषेणविभज्यदर्शयति पुनर्वसुपुष्यावित्यादिना पुनर्वसुरुदगयनांत्यंनक्षत्रम् पुष्योदक्षिणायनस्याद्यम् आर्द्राश्लेषेत योर्निरंतरे अभिजिदुत्तराषाढे उत्तरदक्षिणायनयोराद्यंतनक्षत्रे श्रवणपूर्वाषाढेधनिष्ठामूलंचतयोरप्युत्तरपूर्वमघादीनियान्यनुराधांता नि दक्षिणायनान्यष्टतानिवामपार्श्ववंक्रिषुवामपार्श्वास्थिषु मृगशीर्षादीनिप्रातिलोम्येनपूर्वाभाद्रपदांतानियान्युदगयननक्षत्राण्यष्टता निदक्षिणपार्श्वे शतभिषक् ज्येष्ठेउत्तरदक्षिणायनयोर्येऽवशिष्टेतेस्कंधयोः ६ यमोनक्षत्ररूपः तथानारायणोऽश्विनीचककुदिगलपृष्ठ-

पुनर्वसुपुष्योदक्षिणवामयोःश्रोण्योरार्द्राश्लेषेचदक्षिणवामयोःपश्चिमयोःपादयोःअभिजिदुत्तराषाढेदक्षिण-वामयोर्नासिकयोर्यथासंख्यंश्रवणपूर्वाषाढेदक्षिणवामयोर्लोचनयोः धनिष्ठामूलंचदक्षिणवामयोः कर्णयोः मघादीन्यष्टनक्षत्राणिदक्षिणायनानिवामपार्श्ववंक्रिषुयुंजीत तथैवमृगशीर्षादीन्युदगयनानिदक्षिणपार्श्ववंक्रि षुप्रातिलोम्येनप्रयुंजीत शतभिषाज्येष्ठेस्कंधयोर्दक्षिणवामयोर्न्यसेत् ६ उत्तराहनावगस्तिरधराहनौयमःमु खेषुचांगारकः शनैश्चरउपस्थेबृहस्पतिःककुदिवक्षस्यादित्योहृदयेनारायणोमनसिचंद्रोनाभ्यामुशनाःस्त नयोरश्विनौबुधःप्राणापानयोराहुर्गलेकेतवःसर्वांगेषुरोमसुसर्वेतारागणाः ७ एतदुहैवभगवतोविष्णोःसर्वदे वतामयंरूपमहरहःसंध्यायांप्रयतोवाग्यतोनिरीक्षमाणउपतिष्ठेत नमोज्योतिर्लोकायकालायनायानिमि षांपतयेमहापुरुषायधीमहीति ग्रहर्क्षताराभयमाधिदैविकंपापापहंमंत्रकृतांत्रिकालम् नमस्यतःस्मरतो-वात्रिकालंनश्येततत्कालजमाशुपापम् ८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेशिशुमारसंस्थानं नामत्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३ श्रीशुकउवाच अधस्तात्सवितुर्योजनायुतेस्वर्भानुर्नक्षत्रवच्चर-तीत्येके योऽसावमरत्वंग्रहत्वंवाऽलभतभगवदनुकंपयास्वयमसुरापसदःसैंहिकेयोह्यतदर्हःतस्यतातजन्मक र्माणिचोपरिष्टाद्वक्ष्यामः १

शृंगे ७ ज्योतिषोलोकायाश्रयायकालायनायकालचक्ररूपायनमोऽभिधीमहीतिमंत्रेणोपतिष्ठेत-मंत्रकृतांपूर्वोक्तंमंत्रंजपताम् ८ इतिपंचमेटीकायांत्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३ एवंत्रिभिर्धुमर्यादापालनंवर्णितंतथा अधोभु-वनमर्यादापालनंत्रिभिरुच्यते १ चतुर्विंशेरवेरर्वाक्स्वर्भान्वादिस्थितिःक्रमात् अतलादिबिलस्वर्गमर्यादाःसप्तवर्णिताः २ सूर्यमार-भ्याध्रुवांतंसंनिवेशंनिरूप्येदानींसूर्यादधस्तान्निरूपयति अधस्तादितिस्वर्भानुःराहुःअलभतलेभे सिंहिकायाःपुत्रः १ ६९ ६९

ग्रहणंवक्तुमाह यददः प्रतपतस्तरणेर्मंडलम् अमृतपानेमध्यप्रवेशेनतयोर्व्यवधानंकरोतीतितथा अतएवैताभ्यांसूचितत्वाद्वैरमनुबध्नातीतित
था २ भागवतंचक्रंपरिवर्तमानंपरिभ्रमत् अभिअभिमुखंमुहूर्तमवस्थितः सन् इतिएवमंतराद्वस्थानमुपरागंवदंति तत्रचक्रऋजुवक्र–
स्थितिभ्यामर्द्धग्रासःसर्वग्रासोनतुग्रासोऽस्तिदूरांतरत्वात् ३ तावन्मात्रेयोजनायुते ४ अंतरिक्षंग्रहहीनम् तस्यावधिमाह यावद्वायुःप्र

यददस्तरणेर्मंडलंप्रतपतस्तद्विस्तरतोयोजनायुतमाचक्षतेद्वादशसहस्रंसोमस्यत्रयोदशसहस्रंराहोर्यःपर्व–
णितद्व्यवधानकृद्वैरानुबंधःसूर्यचंद्रमसावभिधावति २ तन्निशम्योभयत्रापिभगवतारक्षणायप्रयुक्तंसुद
र्शनंनामभागवतंदयितमस्त्रंतत्तेजसादुर्विषहंमुहुःपरिवर्तमानमभ्यवस्थितोमुहूर्तमुद्विजमानश्चकितहृदयआ
राद्देवनिवर्ततेतदुपरागमितिवदंतिलोकाः ३ ततोऽधस्तात्सिद्धचारणविद्याधराणांसदनानितावन्मात्रएव ४
ततोऽधस्ताद्यक्षरक्षःपिशाचप्रेतभूतगणानांविहाराजिरमंतरिक्षंयावद्वायुःप्रवातियावन्मेघाउपलभ्यंते ५
ततोऽधस्ताच्छतयोजनांतरइयंपृथिवीयावद्धंसभासश्येनसुपर्णादयःपतत्रिप्रवराउत्पतंतीति ६ उपवर्णितंभूमे
र्यथासंनिवेशावस्थानमवनेरप्यधस्तात्सप्तभूविवराःएकैकशोयोजनायुतांतरेणायामविस्तारेणोपक्लृप्ताःअत
लंवितलंसुतलंतलातलंमहातलंरसातलंपातालमिति ७ एतेषुहिबिलस्वर्गेषुस्वर्गादप्यधिककामभोगैश्वर्यानं
दविभूतिभिःसुसमृद्धभवनोद्यानाक्रीडविहारेषु दैत्यदानवकाद्रवेयानित्यप्रमुदितानुरक्तकलत्रापत्यबंधु–
सुहृदनुचरागृहपतयईश्वरादप्यप्रतिहतकामामायाविनोदानिवसंति ८

वातीतितीव्रोवाति तस्याप्यवधिमाह यावन्मेघाः ५ पृथिव्याउपरिभूर्लोकावधिमाह यावद्धंसादयःपार्थिवविकाराः ६ योजनायु–
तांतरेणप्रत्येकमुच्छ्रिताः आयामोयः कटाहस्यतावद्विस्तारेण ७ सामान्येनविवराणिवर्णयति एतेष्वित्यादिना अथातलइत्यंतः
प्राक्तनेनग्रंथेन एतेषुदैत्यादयोनिवसंतीत्यन्वयः कथंभूतेषुअधिकः कामभोगश्चऐश्वर्यानंदश्चविभूतिश्चसंपत्तिःतैःसुसमृद्धभ– ४९
नादयोयेषुकथंभूताः नित्यप्रमुदिताअनुरक्ताः कलत्रादयोयेषांनप्रतिहतः कामोयेषांमायाविनोदोयेषाम् ८ ७ ७

किंच हेमहाराजयेषुमयेननिर्मिताःपुरश्वचकासतइत्यन्वयः कथंभूताः नानायेमणिप्रवरास्तेषांप्रवेकाःमुख्याः तैर्विरचितैर्विचित्रैर्भवनादि
भिः तथाविवरेश्वराणांगृहोत्तमैश्वसमलंकृताः कीदृशैःगृहोत्तमैः नागाश्वअसुराश्वमिथुनीभूताःपारावतादयश्चतैराकीर्णाः कृत्रिमाभूम
योयेषुतैःपाठांतरेनानास्वनत्वंमिथुनविशेषणम् ९ उद्यानानिचअतितराममरलोकश्रियमतिशयितानियेषुचकासतीत्यन्वयः काभिःश्री
भिःकेषाम् कुसुमफलस्तबकाश्वसुभगकिसलयानिचतैरवनतारुचिराविटपायेषांविटपिनांलतानामंगैरालिंगितानांश्रीभिः तथासमि
थुनाश्चक्रवाकादिमिथुनसहितायेविविधाविहंगाःतद्युक्तानांजलाशयानांचश्रीभिः कीदृशानाममलैर्जलैःपूर्णानांपुनरपिकैरतिशयि-

येषुमहाराजमयेनमायाविनाविनिर्मिताःपुरोनानामणिप्रवरप्रवेकविरचितविचित्रभवनप्राकारगोपुरसभाचै-
त्यचत्वरायतनादिभिर्नागासुरमिथुनपारावतशुकसारिकाकीर्णकृत्रिमभूमिभिर्विवरेश्वरगृहोत्तमैःसमलंकृता-
श्चकासति ९ उद्यानानिचातितरांमनइंद्रियानंदिभिःकुसुमफलस्तबकसुभगकिसलयावनतरुचिरविटपवि
टपिनांलतांऽगालिंगितानांश्रीभिःसमिथुनविविधविहंगमजलाशयानाममलजलपूर्णानांझषकुलोल्लंघनक्षु-
भितनीरनीरजकुमुदकुवलयकह्लारनीलोत्पललोहितशतपत्रादिवनेषुकृतनिकेतनानामेकविहाराकुलमधुरवि-
विधस्वनादिभिरिंद्रियोत्सवैरमरलोकश्रियमतिशयितानि १० यत्रहवावनभयमहोरात्रादिभिःकालविभागैरुप
लक्ष्यते ११ यत्रहिमहाहिप्रवरशिरोमणयःसर्वंतमःप्रबाधंते १२ नवाएतेषुवसतांदिव्यौषधिरसरसायनान्नपा
नस्नानादिभिराधयोव्याधयोवलीपलितजरादयश्चदेहवैवर्ण्यदौर्गंध्यस्वेदक्लमग्लानिरितिवयोऽवस्थाश्चभवं
ति १३ नहितेषांकल्याणानांप्रभवतिकुतश्चनमृत्युर्विनाभगवत्तेजश्चक्रापदेशात् १४ यस्मिन्प्रविष्टेऽसुरवधू-
नांप्रायःपुंसवनानिभयादेवस्रवंतिपतंति १५ तानिझषकुलोल्लंघनेनक्षुभितंयज्जलाशयानांनीरंतस्मिन्यानिनीरजादीनि
तेषांवनेषुकृतंनिकेतनंयैस्तेषामर्थात्पक्षिणामेकोऽखंडोयोविहारस्तेनाकुलाश्चतेमधुराश्चविविधस्वनादयः तैर्येइंद्रियोत्सवास्तैश्चयथा
समिथुनेत्यादेरुत्तरेणैवसंबंधःमनइंद्रियानंदिभिरितिस्वनादीनांविशेषणम् तत्रनीरजंसामान्येनकमलंलोहितंशतपत्रंतद्विशेषः १०
अहोरात्रादिभिर्यद्भयंतन्नोपलक्ष्यतेसूर्याद्यभावात् ११ १२ क्लमःश्रमःग्लानिरनुत्साहः १३ कल्याणानांमंगलरूपाणाम् १४
यस्मिन्भगवत्तेजसिप्रविष्टेपुंसवनानिगर्भाः आचतुर्थाद्भवेत्स्रावःपातःपंचमषष्ठयोरितिस्रावपातौज्ञेयौ १५ ७ ७

सवर्णेरताःस्वैरिण्यः कामिन्यस्त्वसवर्णेऽपितत्राप्यतिचंचलाःपुंश्चल्यः बिलायनंबिलायतनंसाधयित्वासंभोगसमर्थंकृत्वास्वेयेअ-
साधारणाविलासाः तत्पूर्वकोऽवलोकस्तेनानुरागयुक्तंस्मितंतेनसंलापउपगूहनंचतदादिभिः यस्मिन्रसेउपयुक्तेसेविते १६ भवयो
र्भवस्यभवान्याश्च चित्रभानुरग्निस्तेनंनिष्ठ्यूतंफूत्कृत्यत्यक्तम् असुरेंद्राणामवरोधेषुअंतःपुरेषुपुरुषीभिःस्त्रीभिः १७ सुतलेबलि
रधुनाऽप्यास्तइत्यन्वयः कथंभूतः महेंद्रस्यप्रियंकर्तुमिच्छताप्रथमंपराक्षिप्तमपहृतंलोकत्रयंयस्यसः पुनर्भगवतोऽनुकंपयैवतत्रप्रवे

अथातलेमयपुत्रोऽसुरोबलोनिवसति येनहवाइहसृष्टाःषण्णवतिर्मायाः काश्चनाद्यापिमायाविनोधारयंति य
स्यचजृंभमाणस्यमुखतस्त्रयस्त्रीगणाउदपद्यंतस्वैरिण्यः कामिन्यःपुंश्चल्यइति याबैबिलायनंप्रविष्टंपुरुषंरसे
नहाटकाख्येनसाधयित्वास्वविलासावलोकनानुरागस्मितसंलापोपगूहनादिभिःस्वैरंकिलरमयंति यस्मिन्नुप
युक्तेपुरुषईश्वरोऽहंसिद्धोऽहमिति अयुतमहागजबलःआत्मानमभिमन्यमानःकत्थतेमदांधइव १६ ततोऽ
धस्तावितलेहरोभगवान्हाटकेश्वरःस्वपार्षदभूतगणावृतःप्रजापतिसर्गोपबृंहणायभवोभवान्यासहमिथुनी-
भूतआस्तेयतःप्रवृत्तासरित्प्रवराहाटकीनामभवयोर्वीर्येणयत्रचित्रभानुर्मातरिश्वनासमिध्यमानओजसापिब
ति तन्निष्ठ्यूतंहाटकाख्यंसुवर्णंभूषणेनासुरेंद्रावरोधेषुपुरुषाःसहपुरुषीभिर्धारयंति १७ ततोऽधस्तात्सुतल
उदारश्रवाःपुण्यश्लोकोविरोचनात्मजोबलिर्भगवतामहेंद्रस्यप्रियंचिकीर्षमाणेनादितेर्लब्धकायोभूत्वाबटुवाम
नरूपेणपराक्षिप्तस्वलोकत्रयोभगवदनुकंपयैवपुनःप्रवेशितइंद्रादिष्वविद्यमानयासुसमृद्धयाश्रियाऽभिजुष्टः-
स्वधर्मेणाराधयंस्तमेवभगवंतमाराधनीयमपगतसाध्वसआस्तेऽधुनाऽपि १८ नोएवैतत्साक्षात्कारोभूमिदान-
स्ययत्तद्भगवत्यशेषजीवनिकायानांजीवभूतात्मभूतेपरमात्मनिवासुदेवेतीर्थतमेसर्वजीवनियंतर्यात्मारामेपात्रउपप
न्नेपरयाश्रद्धयापरमादरसमाहितमनसासंप्रतिपादितस्यसाक्षादपवर्गद्वारस्ययद्बिलनिलयैश्वर्यम् १९ शितःसन् कीद

शेनयोःदितेःसकाशाद्भूत्वाबटुवामनरूपेणलब्धकायस्तेन १८ केचित्तस्यसुतलराज्यंभूमिदानफलंमन्यंतेतन्निराकरोति नोएवैतदिति
यद्बिलनिलयेविवरस्थानेऐश्वर्यमेतत् भूमिदानस्यसाक्षात्कारःफलंनभवत्येवकुतइत्यपेक्षायामेवंभूतस्यदानस्यसाक्षादपवर्गहेतुत्वादि-
त्याह यत्तत्प्रसिद्धंदानंतस्यतदेवाह भगवत्यशेषजीवनिकायानांजीवभूतश्चासावात्मभूतश्चसर्वजीवनियंताचासावात्मारामश्चेत्यर्थः त
स्मिन्संप्रतिपादितस्य १९

किंच यस्यनामक्षुतादिषुत्वविवशोऽपिसकृदपिगृणन्कर्मबंधंविधुनोति कथंभूतम् यस्यप्रतिबाधनंत्विहमुमुक्षवोऽन्यथैवोपलभंते यन्निवृत्त्यर्थयोगसांख्यादिक्लेशाननुभवंतीत्यर्थः तंकर्मबंधंत्यजति २० तत्तस्मिन्भगवतांभक्तानांज्ञानिनांचयथायथमात्मदज्ञानदे हरौआत्मतमेच समर्पितस्यभूमिदानस्यनतत्फलमितिपूर्वेणैवसंबंधः २१ किंच नेदंभगवदनुकंपाफलमपिकिंत्वेकांतभक्तस्यत स्यांतरायमात्रमित्याह नेति भगवान्अमुष्यअमुंनैवानुगृहीतवान् तत्रहेतुः यदुतेति आत्मनईश्वरस्यानुस्मृतिंमुष्णातीतितथा त दुक्तम् वासुदेवेमनोयस्यजपहोमार्चनादिषु तस्यांतरायोमैत्रेयदेवेंद्रत्वादिकंफलमिति २२ तस्यैकांतभक्तिसप्रपंचमाह यत्त

यस्यहवावक्षुतपतनप्रस्खलनादिषुविवशःसकृन्नामाभिगृणन्पुरुषःकर्मबंधनमंजसाविधुनोतियस्यहैवप्रतिबाधनंमुमुक्षवोऽन्यथैवोपलभंते २० तद्भगवतामात्मवतांसर्वेषामात्मन्यात्मदआत्मतमेच २१ नवैभगवान्नूनममुष्यानुजग्राह यदुतपुनरात्मानुस्मृतिमोषणंमायामयभोगैश्वर्यमेवाततनुतेति २२ यत्तद्भगवताऽनधिगतान्योपायेनयाच्ञाछलेनापहृतस्वशरीरावशेषितलोकत्रयोवरुणपाशैश्चसंप्रतिमुक्तोगिरिदर्यांचापविद्धइतिहोवाच २३ नूनंबतायंभगवानर्थेषुननिष्णातोयोऽसाविंद्रोयस्यसचिवोमंत्रायवृतएकांततोबृहस्पतिस्तमतिहायस्वयमुपेंद्रेणात्मानमयाचतआत्मनश्चाशिषोनोएवतद्दास्यमतिगंभीरवयसःकालस्यमन्वंतरपरिवृत्तंकियल्लोकत्रयमिदम् २४ यस्यानुदास्यमेवास्मत्पितामहःकिलवव्रेनतुस्वपित्र्यंयदुताकुतोभयंपदंदीयमानंभगवतःपरमितिभगवतोपरतेखलुस्वपितरि २५

दितिप्रसिद्धमितिवक्ष्यमाणमुवाचहेत्यन्वयः कथंभूतः अनधिगतः अन्यउपायोयेनतेनभगवतायाच्ञाछलेनापहृतंस्वशरीरमात्रावशेषितंलोकत्रयंयस्यसम्यक्प्रतिमुक्तोबद्धःअपविद्धःप्रक्षिप्तोऽपिसन् २३ बतेतिखेदे भगवान्विद्वानपियोऽसाविंद्रः यस्यैकांतेनबृहस्पतिःसचिवःसहायःयतोमंत्रार्थंवृतःसोऽपिपुरुषार्थेषुनूनंननिष्णातःननिपुणःयतउपेंद्रेणद्वारभूतेनतमुपेंद्रंविहायात्मानंमांलोकत्रयमयाचततंमत्रप्रदंबृहस्पतिमतिहायेतिवातस्मिन्प्रसन्नेसएववरणीयोनलोकत्रयंयतस्तदतितुच्छमित्याह अतिगंभीरमनंतंवयोयस्यतस्यकालस्य यन्मन्वंतरंतेनपरिवृत्तंविपर्यस्तंलोकत्रयमिदंकियत् २४ मत्तादस्त्वेकएवार्थेनिष्णातइत्याह यस्यानुदास्यमिति स्वपितरिउपरतेसतिस्वपित्र्यंपदंभगवतादीयमानमपिभगवतःखलुपरमन्यदितिकृत्वानतुजग्राहेत्यर्थः २५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

ननुत्वमतिवीरःकुतस्तमेवबहुमन्यसेतत्राह तस्यानुपथमनुवर्त्मअमृजिताअक्षीणाःकषायारागादयोयस्य परिहीणोभगवदनुग्रहोयस्य
सकोवाउपगंतुमिच्छतीति २६ अथशुकोक्तिः नन्वेवंभूतश्चेद्बलिस्तर्हितस्यैवचरितंविस्तरेणकथ्यतांतत्राह तस्यबलेरनुचरितमुपरि
ष्टादष्टमेविस्तरिष्यते यस्यद्वार्यवतिष्ठतेनिजजनेष्वनुकंपितंकृतानुकंपंहृदयंयस्य द्वारपालकर्मदर्शयति येनश्रीनारायणेनबलेर्द्वारिविश
नूदशकंधरउच्चाटितःकेनपदातत्राप्यंगुष्ठेनैव २७ यथाहरिणास्वभक्तोबलिःसुतलेनिहितःसुखमास्ते एवंमहादेवभक्तोऽपिमयस्त
लातलेसुखमास्तइत्याह ततइति लब्धंपदंस्थानंयेनमहीयतेपूज्यते २८ नैकशिरसामनेकफणानांगणोऽस्ति एतत्प्रपंचयति कुहके

तस्यमहानुभावस्यानुपथममृजितकषायःकोवाऽस्मद्विधःपरिहीणभगवदनुग्रहउपजिगमिषतीति २६
अथतस्यानुचरितमुत्तरस्माद्विस्तरिष्यतेयस्यभगवान्स्वयमखिलजगद्गुरुर्नारायणोद्वारिगदापाणिरवतिष्ठ
तेनिजजनानुकंपितहृदयोयेनांगुष्ठेनपदादशकंधरोयोजनायुतायुतंदिग्विजयउच्चाटितः २७ ततोऽधस्ता-
त्तलातलेमयोनामदानवेंद्रस्त्रिपुराधिपतिर्भगवतापुरारिणात्रिलोकीशंचिकीर्षुणानिर्दग्धस्वपुरत्रयस्तत्प्रसादा
ल्लब्धपदोमायाविनामाचार्योमहादेवेनपरिरक्षितोविगतसुदर्शनभयोमहीयते २८ ततोऽधस्तान्महातलेका
द्रवेयाणांसर्पाणांनैकशिरसांक्रोधवशोनामगणःकुहकतक्षककालियसुषेणादिप्रधानामहाभोगवंतःपतत्रिरा
जाधिपतेःपुरुषवाहादनवरतमुद्विजमानाःस्वकलत्रापत्यसुहृत्कुटुंबसंगेनक्वचित्प्रमत्ताविहरंति २९ ततोऽध-
स्ताद्रसातलेदैतेयादानवाःपणयोनामनिवातकवचाःकालेयाहिरण्यपुरवासिनइतिविबुधप्रत्यनीकाउत्पत्त्या
महौजसोमहासाहसिनोभगवतःसकललोकानुभावस्यहरेरेवतेजसाप्रतिहतबलावलेपाबिलेशयाइववसंति ये
वैसरमयेंद्रदूत्यावाग्भिर्मंत्रवर्णाभिरिंद्राद्बिभ्यति ३०

ति महाभोगवंतोमहाकायाःपुरुषवाहात्हरेर्वाहनात् २९ विबुधप्रत्यनी
काःदेवशत्रवःसकलेष्वपिलोकेष्वनुभावोयस्यतस्यैवतेजसासुदर्शनेनप्रतिहतोबलावलेपोवीर्यमदोयेषाम् बिलेशयाःसर्पाइव इंद्र-
दूत्याप्रयुक्ताभिर्मंत्ररूपाभिर्वाग्भिः एवंहिवैदिकमाख्यानंपणिभिरसुरैर्निगूढागा मन्वेष्टुंसरमांदेवशुनीमिंद्रेणप्रहितांसंधिमिच्छंतः
पणयःप्राहुःकिमिच्छंतीसरमेत्यादि साचसंधिमनिच्छंतींद्रस्तुतिपूर्वकंतान्प्रतिपरुषमाह हताइंद्रेणपणयःशयध्वमित्यादितेचतच्छ्रुत्वा-
बिभ्यतीति ३०

महाभोगिनः महाफणामहानमर्षः क्रोधोयेषांपंचादिसंख्यानिशीर्षाणियेषाम् शीर्ष्णामितिवक्तव्येशीर्षाणामित्यार्षः ३१ इतिपंच-
मेटीकायांचतुर्विंशोऽध्यायः २४ पंचविंशेततोऽधस्तादाहशेषस्यसंस्थितिम् संजिहीर्षोरिदंकालेयत्ररुद्रसमुद्भवः १ तस्यपाता-
लस्यकोऽसावनंतः सात्वतीयाः सात्वततंत्रनिष्ठाः चतुर्व्यूहोपासनेयंसंकर्षणमित्याचक्षते तथाख्यानेहेतुः द्रष्टृदृश्ययोःसम्यक्क

ततोऽधस्तात्पातालेनागलोकपतयोवासुकिप्रमुखाःशंखकुलिकमहाशंखश्वेतधनंजयधृतराष्ट्रशंखचूडकं
बलाश्वतरदेवदत्तादयोमहाभोगिनोमहामर्षानिवसंति तेषामुहवैपंचसप्तदशशतसहस्रशीर्षाणांफणासुविर
चितामहामणयोरोचिष्णवःपातालविवरतिमिरनिकरंस्वरोचिषाविधमंति ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेपंचमस्कंधेचतुर्विंशतितमोऽध्यायः २४ श्रीशुकउवाच तस्यमूलदेशेत्रिंशद्योजनसहस्रांतरआ-
स्तेयावैकलाभगवतस्तामसीसमाख्याताऽनंतइतिसात्वतीयाद्रष्टृदृश्ययोःसंकर्षणमहमित्यभिमानलक्षणंसं
कर्षणमित्याचक्षते १ यस्येदंक्षितिमंडलंभगवतोऽनंतमूर्तेःसहस्रशिरसएकस्मिन्नेवशीर्षणिध्रियमाणंसिद्धा
र्थइवलक्ष्यते २ यस्यहवाइदंकालेनोपसंजिहीर्षतोऽमर्षविरचितरुचिरभ्रमद्भ्रुवोरंतरेणसांकर्षणोनामरुद्र
एकादशव्यूहस्त्र्यक्षस्त्रिशिखंशूलमुत्तंभयन्नुदतिष्ठत् ३ यस्यांघ्रिकमलयुगलारुणविशदनखमणिखंडमं
डलेष्वहिपतयःसहसात्वतर्षभैःएकांतभक्तियोगेनावनमंतःस्ववदनानिपरिस्फुरत्कुंडलप्रभामंडलमंडितगंड
स्थलान्यतिमनोहराणिप्रमुदितमनसःखलुविलोकयंति ४

र्षणमेकीकरणंयेनतत् कुतः अहमित्यभिमानोलक्षणंचिन्हमधिष्ठातुर्यस्य अहंकाराधिष्ठानेनदृग्दृश्यसंकर्षणात्संकर्षणइत्यर्थः १
अनंतत्वमाह यस्येदमिति यच्छब्दानांसएषभगवाननंतइत्युत्तरेणान्वयः २ तामसत्वमाह यस्येदंविश्वमुपसंहर्तुमिच्छतःअम-
र्षेणविरचितेरुचिरीकृतेकुटिलीकृतेभ्रमंत्यौभ्रुवौतयोर्मध्यम् उत्तंभयन्नुन्नमयन् ३ सुभगत्वमाह यस्यांघ्रिकमलयुगलेऽरुणावि
शदानखाएवमणयःतेषांखंडःसमूहः तस्यमंडलेषुपरिस्फुरतांकुंडलानांप्रभयामंडितानिगंडस्थलानियेषुतानि ४ ७९ ७९

चारुणी अंगवलयेविलसिताश्चतेविशदाश्चविपुलाश्चधवलाश्चसुभगाश्चरुचिराश्चभुजाएवरजतस्तंभास्तेषुअगरुचंदनकुंकुमानांपंक अ॰ २५
एवानुलेपः तेनावलिंपमानाः तेषामभिमर्शनेनोन्मथितेहृदयेमकरध्वजस्यावेशेनरुचिरंचललितंचस्मितंयासांताः तस्यानुरागेण
मदेनचमुदितंचततमदेनविघूर्णितेप्रचलितेच आईषदरुणेकरुणाऽवलोकयुक्तेनयनेयस्मिन्तहृदनारविंदंविलोकयंति ५ अमर्षोऽ
सहनंरोषः क्रोधः उपसंहृतस्तयोर्वेगोयेन ६ उपासनार्थमाह सुरादिभिर्ध्यायमानः चिंत्यमानः अनवरतमदेनमुदितश्चासौवि-
कृतविह्वललोचनश्चसुललितेनमुखरिकाऽमृतेनवचनामृतेनस्वपार्षदान्विबुधयूथपानांपतींश्चाप्यायमानः हर्षयन् नीलेवाससी

यस्यैवहिनागराजकुमार्यआशिषआशासानाश्चांगवलयविलसितविशदविपुलधवलसुभगरुचिरभुजरजत
स्तंभेष्वगरुचंदनकुंकुमपंकानुलेपेनावलिंपमानास्तदभिमर्शनोन्मथितहृदयमकरध्वजावेशरुचिरललितस्मिता
स्तदनुरागमदमुदितमदविघूर्णितारुणकरुणाऽवलोकनयनवदनारविंदंसव्रीडंकिलविलोकयंति ५ सएवभग
वाननंतोऽनंतगुणार्णवआदिदेवउपसंहृतामर्षरोषवेगोलोकानांस्वस्तयआस्ते ६ ध्यायमानःसुरासुरोरगसिद्धगं
धर्वविद्याधरमुनिगणैरनवरतमदमुदितविकृतविह्वललोचनःसुललितमुखरिकाऽमृतेनाप्यायमानःस्वपार्षदवि
बुधयूथपतीनपरिम्लानरागनवतुलसिकामोदमध्वासवेनमाद्यन्मधुकरव्रातमधुरगीतश्रियंवैजयंतींस्वांवनमा-
लांनीलवासाएककुंडलोहलककुदिकृतसुभगसुंदरभुजोभगवान्माहेंद्रोवारणेंद्रइवकांचनींकक्षामुदारलीलोबि
भर्ति ७ यएषएवमनुश्रुतोध्यायमानोमुमुक्षूणामनादिकालकर्मवासनाग्रथितमविद्यामयंहृदयग्रंथिंसत्वरजस्त
मोमयमंतर्हृदयंगतआशुनिर्भिनत्तितस्यानुभावान्भगवान्स्वायंभुवोनारदःसहतुंबरुणासभायांब्रह्मणःसंश्लोक
यामास ८ उत्पत्तिस्थितिलयहेतवोऽस्यकल्पाःसत्वाद्याःप्रकृतिगुणायदीक्षयासन् यद्रूपंध्रुवमकृतंयदेकमात्म-
न्नानाधात्कथमुहवेदतस्यवर्त्म ९ यस्यएकमेवकुंडलंयस्यहलस्यककुदिपृष्ठेकृतः न्यस्तःसुभगश्चसुंदरश्चभुजोयेन उदारा-
लीलायस्यसः नपरिम्लानोरागःकांतिर्यस्याः तस्याः नवतुलसिकायाआमोदमध्वासवेनसुरभिमधुरसेनमाद्यतांमधुकराणांयेव्राताःतेषां
मधुरगीतेनश्रीर्यस्याः तांवनमालाम् कक्षांवरत्राम् ७ संश्लोकयामासवर्णयामास ८ अस्यजगतउत्पत्त्यादिहेतवोगुणायस्येक्षयाक- ५२
ल्पाःस्वस्वकार्यसमर्थाआसन् यस्यतुरूपंध्रुवमनंतमकृतमनादि तत्रहेतुः यदेकमेवसत् आत्मन् आत्मनिनानाकार्यप्रपंचमधात् तस्यब्र
ह्मरूपस्यवर्त्मतत्त्वंजनःकथमहवेदनवेदेवेत्यर्थः ९

तर्हिकथमसौमुमुक्षुभिः सेव्यतेतत्राह मूर्तिमिति यत्रेदंसदसद्विभातिसः नोऽस्माकंभक्तानांबहुकृपयासंशुद्धंसत्वंमूर्तिंबभार स्वजनानांमनांस्यादातुंवशीकर्तुंकृतांयस्यलीलांमृगपतिः सिंहःआददेअशिक्षत् यतः उदाराणिवीर्याणियस्य तस्मादन्यंमुमुक्षुः कमाश्रयेदित्युत्तरेणान्वयः यद्वा कृपयेत्यत्रहेतुः यद्यस्मात्स्वजनानांमनांस्यादातुंलीलामाददे मृगपतिरिवोदारवीर्यः यद्वामृग्यंतइतिमृगाः कामप्रदाः तेषांपतिर्मुख्यः १० किंच आस्तांतस्यकृपयावपुर्धारणंतद्भजनंवातन्नामोदार्यमेवातिचित्रमित्याह यस्यनामयदिपतितोमहापातक्यपिअनुकीर्तयेत् तर्हिसकृत्स्येदितिकिमुवक्तव्यंयतोऽसाविवनृणामशेषमंहः सद्योहंति कथमनुकीर्तयेत् अन्यतः श्रुतंवाअक

मूर्तिंनः पुरुकृपयाबभारसत्वंसंशुद्धंसदसदिदंविभातियत्र यल्लीलांमृगपतिराददेऽनवद्यामादातुंस्वजनमनांस्युदारवीर्यः १० यन्नामश्रुतमनुकीर्तयेदकस्मादार्तोवायदिपतितः प्रलंभनाद्वाहंत्यंहः सपदिनृणामशेषमन्यंकंशेषाद्भगवतआश्रयेन्मुमुक्षुः ११ मूर्द्धन्यर्पितमणुवत्सहस्रमूर्ध्नोभूगोलंसगिरिसरित्समुद्रसत्वम् आनंत्यादनिमितविक्रमस्यभूम्नः कोवीर्याण्यधिगणयेत्सहस्रजिह्वः १२ एवंप्रभावोभगवाननंतोदुरंतवीर्योरुगुणानुभावः मूलेरसायाःस्थितआत्मतंत्रोयोलीलयाक्ष्मांस्थितयेबिभर्ति १३ एताह्येवेहनृभिरुपगंतव्यागतयोयथाकर्मविनिर्मिताः यथोपदेशमनुवर्णिताः कामान्कामयमानैः १४ एतावतीर्हिराजन्पुंसः प्रवृत्तिलक्षणस्यधर्मस्यविपाकगतयउच्चावचाविसदृशायथाप्रश्नंव्याचख्येकिमन्यत्कथयामइति १५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभूविवरविध्युपवर्णनंनामपंचविंशतितमोऽध्यायः २५

स्माद्वाआर्तोवासन्प्रलंभनाद्वापरिहासात् तस्माच्छेषादन्यम् ११ गिर्यादिसहितंभूगोलम् सत्वानिप्राणिनः सहस्रजिह्वोऽपिकोगणयेत् १२ दुरंतवीर्यबलंयस्यउरवोगुणाः अनुभावश्चयस्यसचसचरसायाः भूमेर्मूलेस्थितः तिष्ठति आत्मतंत्रः आत्माधारः १३ उक्तस्यलोकविभागस्योपयोगंवदन्नुपसंहरति एताह्येवेहकामान्कामयमानैर्नृभिरुपगंतव्याइत्यन्वयः १४ तस्यप्रपंचः एतावत्यः विपाकगतयः फलभूतागतयः ताः व्याचख्येव्याख्यातवानस्मि १५ इतिपंचमेटीकायांपंचविंशतितमोऽध्यायः २५ षड्विंशेतुततोऽधस्तान्नरकस्थितिरुच्यते पापिनोयत्रदह्यंतेयमदूतैर्यथायथम् १

पुंसोगतयउच्चावचाविसदृशाइतिभोगवैचित्र्यमुक्तंतदेतत्कुतइतिपृच्छति महर्षइति कर्मणःसमानत्वेऽपिश्रद्धावैचित्र्यात्फलवैचित्र्यमि अ०
तिपरिहरति त्रिगुणत्वादिति सात्विक्याश्रद्धयाकर्तुःसुखित्वंराजस्यासुखित्वंदुःखित्वंचतामस्यादुःखित्वंचमूढत्वंच तत्रापितासां २६
श्रद्धानांतारतम्यात्सुखादितारतम्यंसर्वेषामित्यर्थः १ प्रतिषिद्धंप्रतिषेधः सएवलक्षणंप्रमाणंयस्यअधर्मस्यकर्तुः श्रद्धावैसादृश्यंत-

राजोवाच महर्षएतद्वैचित्र्यंलोकस्यकथमिति ऋषिरुवाच त्रिगुणत्वात्कर्तुःश्रद्धयाकर्मग-
तयःपृथग्विधाःसर्वाएवसर्वस्यतारतम्येनभवंति १ अथेदानींप्रतिषिद्धलक्षणस्याधर्मस्यतथैवकर्तुःश्रद्धया
वैसादृश्यात्कर्मफलंविसदृशंभवति यात्ह्यनाद्यविद्ययाकृतकामानांतत्परिणामलक्षणाःसृतयःसहस्रशःप्रवृत्ता
स्तासांप्राचुर्येणानुवर्णयिष्यामः २ राजोवाच नरकानामभगवन्किंदेशविशेषाअथवाबहिस्त्रिलोक्या
आहोस्विदंतरालइति ३ ऋषिरुवाच अंतरालएवत्रिजगत्यास्तुदिशिदक्षिणस्यामधस्ताद्भूमेरु-
परिष्टाच्चजलाद्यस्यामग्निष्वात्तादयःपितृगणादिशिस्वानांगोत्राणांपरमेणसमाधिना सत्याएवाशिषआशासा
नानिवसंति ४ यत्रहवावभगवान्पितृराजोवैवस्वतःस्वविषयंप्रापितेषुस्वपुरुषैर्जंतुषुसंपरेतेषुयथाकर्माव-
द्यंदोषमेवानुल्लंघितभगवच्छासनःसगणोदमंधारयति ५ तत्रहैकेनरकानेकविंशतिगणयंतिअथतांस्तेराज
न्नामरूपलक्षणतोऽनुक्रमिष्यामः तामिस्रोऽधतामिस्रोरौरवोमहारौरवःकुंभीपाकःकालसूत्रमसिपत्रवनंसूक
रमंधकूपःकृमिभोजनःसंदंशस्तप्तसूर्मिर्वज्रकंटकशाल्मलीवैतरणीपूयोदःप्राणरोधोविशसनंलालाभक्षःसार
मेयादनमवीचिरयःपानमिति किंच क्षारकर्दमोरक्षोगणभोजनःशूलप्रोतोदंदशूकःअवटनिरोधनःपर्यावर्तनः
सूचीमुखमित्यष्टाविंशतिनरकाविविधयातनाभूमयः ६

मसस्तारतम्यात्तत्रापिकारणंदर्शयन्नाह अनाद्यविद्याकृ-
तानांकामानांसृतयोनरकाःतासाम् अथेदानींताःप्राचुर्येणानुवर्णयिष्यामइत्यन्वयः २ किंभूमावेवदेशविशेषाःत्रिलोक्याःब्रह्मा
डाद्बहिर्वाआवरणेषुमध्येअंतरालेवाभूमिव्यतिरिक्ते ३ ४ कर्मदोषमनतिक्रम्यदोषमेवदमंपापफलंदंडंकरोतिनउल्लंघितंभगवच्छा ५३
सनंयेन ५ मतांतरेणाष्टाविंशतिमाह किंचेति ६ ७ ७ ७ ७ ७

पापभेदेनचतत्तन्नरकयातनाभेदंप्रपंचयति यस्त्वित्यादिनायात्यमानःपीड्यमानःएकदैवतदैव ७ पुरुषंपतिंवंचयित्वा ८ एतत्श रीरमहमितिइदंधनादिममेतिमत्वास्वयंचकुटुंबमेवपुष्णातितेनाशुभेन ९ रुरवोभूत्वेतिकर्माण्येवतथापरिणामंप्राप्येत्यर्थः अतिक्रू

तत्रयस्तुपरवित्तापत्यकलत्राण्यपहरति सहिकालपाशबद्धोयमपुरुषैरतिभयानकैस्तामिस्रेनरकेबलान्नि पात्यते अनशनानुदपानदंडताडनसंतर्जनादिभिर्यातनाभिःयात्यमानोजंतुर्यत्रकश्मलमासादितएकदैवमू र्छामुपयातितामिस्रप्राये ७ एवमेवांधतामिस्रेयस्तुवंचयित्वापुरुषंदारादीनुपयुंक्ते यत्रशरीरीनिपात्यमा- नोयातनास्थोवेदनयानष्टमतिर्नष्टदृष्टिश्चभवति यथावनस्पतिर्वृश्च्यमानमूलस्तस्मादंधतामिस्रंतमुपदिशंति ८ यस्त्विहवाएतदहमितिममेदमितिभूतद्रोहेणकेवलंस्वकुटुंबमेवानुदिनंप्रपुष्णातिसतदिहविहायस्वयमेवत दशुभेनरौरवेनिपतति ९ येत्विहयथैवामुनाविहिंसिताजंतवःपरत्रयमयातनामुपगतं तएवरुरवोभूत्वातथात मेवविहिंसंतितस्माद्रौरवमित्याहुःरुरुरितिसर्पादतिक्रूरसत्वापदेशः १० एवमेवमहारौरवोयत्रनिपतितंपुरु- षंक्रव्यादानामरुरवस्तंक्रव्येणघातयंति यःकेवलंदेहंभरः ११ यस्त्विहवाउग्रःपशून्पक्षिणोवाप्राणतउपरंध यतितमपकरुणंपुरुषादैरपिविगर्हितममुत्रयमानुचराःकुंभीपाकेतप्ततैलेउपरंधयंति १२ यस्त्विहपितृवि- प्रब्रह्मध्रुक्सकालसूत्रसंज्ञकेनरकेअयुतयोजनपरिमंडलेताम्रमयेतप्तखलेउपर्यधस्तादग्न्यर्काभ्यामतितप- प्यमानेऽभिनिवेशितःक्षुत्पिपासाभ्यांचदह्यमानांतर्बहिःशरीरआस्तेशेतेचेष्टते अवतिष्ठतिपरिधावतिच यावंतिपशुरोमाणितावद्वर्षसहस्राणि १३ यस्त्विहवैनिजवेदपथादनापद्यपगतःपाखंडंचोपगतस्तमसि पत्रवनंप्रवेश्यकशयाप्रहरंति तत्रहासावितस्ततोधावमानउभयतोधारैस्तालवनासिपत्रैःछिद्यमानसर्वा- गोहाहतोऽस्मीतिपरमयावेदनयामूर्छितःपदेपदेनिपततिस्वधर्महापाखंडानुगतंफलंभुंक्ते १४

रस्यभारभृंगारव्यस्यसत्वस्यापदेशःसंज्ञायस्य १० क्रव्येणानिमित्तेनमांसार्थमित्यर्थः ११ प्राणतःसजीवानुउपरंधयतिपचति अप करुणंनिष्कृपम १२ खलेसमदेशे १३ स्वधर्महाधर्मत्यागी १४

स्वनयन्रुदन्कश्मलंमोहमुपगतोभवति अदृष्टदोषास्तेनोपरुद्धाःसंतोयथाकश्मलमुपगताःतद्वत् १५ ईश्वरेणोपकल्पितामनुष्यरक्तपाना
दिलक्षणावृत्तिर्येषांमत्कुणादीनांनाविविक्ताविज्ञातापरव्यथायैरविवेकिभिस्तेषांपुरुषेणब्राह्मणादिभावेनविधिनिषेधपूर्वककल्पितावृत्ति
र्यस्यविविक्तापरव्यथायेनविवेकिनाअभिद्रुग्धाःहिंसिताःविहतानिद्रारूपानिर्वृत्तिर्यस्यनलब्धमवस्थानंयेनसतमसिपरिक्रामति १६ य

यस्त्विहवैराजाराजपुरुषोवाअदंड्येदंडंप्रणयतिब्राह्मणेवाशरीरदंडंसपापीयान्नरकेऽमुत्रसूकरमुखेनिपत-
ति तत्रातिबलैर्विनिष्पिष्यमाणावयवोयथैवेहेक्षुखंडआर्तस्वरेणस्वनयन्क्वचिन्मूर्छितःकश्मलमुपगतःय
थैवेहादृष्टदोषाउपरुद्धाः १५ यस्त्विहवैभूतानामीश्वरकल्पितवृत्तीनामविविक्तपरव्यथानांस्वयंपुरुषोपक-
ल्पितवृत्तिर्विविक्तपरव्यथोव्यथामाचरतिसपरत्रांधकूपेतदभिद्रोहेणनिपततितत्रहासौतैर्जंतुभिःपशुमृगपक्षि-
सरीसृपैर्मशकयूकामत्कुणमक्षिकादिभिर्येकेचाभिद्रुग्धास्तैःसर्वतोऽभिद्रुह्यमाणस्तमसिविहतनिद्रानिर्वृत्ति
रलब्धावस्थानःपरिक्रामतियथाकुशरीरेजीवः १६ यस्त्विहवाअसंविभज्याश्नातियत्किंचनोपनतमनिर्मि
तपंचयज्ञोवायससंस्तुतःसपरत्रकृमिभोजनेनरकाधमेनिपतति तत्रशतसहस्रयोजनेकृमिकुंडेकृमिभू-
तःस्वयंकृमिभिरेवभक्ष्यमाणःकृमिभोजनोयावत्तदप्रत्ताप्रहुतादोऽनिर्वेशमात्मानंयातयते १७ यस्त्वि
हवैस्तेयेनबलाद्वाहिरण्यरत्नादीनिब्राह्मणस्यवाऽपहरतिअन्यस्यवाऽनापदिपुरुषस्तममुत्रराजन्यमपुरुषाअ-
यस्मयैरग्निपिंडैःसंदंशैस्त्वचिनिष्कुषंति १८ यस्त्विहवाअगम्यांस्त्रियमगम्यंवापुरुषंयोषिदभिगच्छतिता
वमुत्रकशयाताडयंतस्तिग्मयासूर्म्यालोहमय्यापुरुषमालिंगयंतिस्त्रियंचपुरुषरूपयासूर्म्या १९ यस्त्विह
वैसर्वाभिगमस्तममुत्रनिरयेवर्तमानंवज्रकंटकशाल्मलीमारोप्यनिष्कर्षंति २०

यत्किंचनभक्ष्यादिकमुपनतंप्राप्तं-
तदसंविभज्यननिर्मिताःपंचयज्ञायेनअतएववायसैःसंस्तुतःसमत्वेनवर्णितःकृमिभोजनःकृमीनेवभुंजानःयावत्तत् यावंतियो
जनानितत्कृमिकुंडंतावंतिवर्षाणियावद्वातत्पातकमित्यर्थःअप्रत्तमसंविभक्तम् अप्रहुतंवाऽत्तीतितथासःअनिर्वेशमकृतप्रायश्चित्त- ५४
म् १७ निष्कुषंतिछिंदंति १८ तिग्मयातप्तयासूर्म्याप्रतिमया १९ सर्वाभिगमःपश्वाद्युपगंता २० ६९ ६९ ६९

अपारवंडाः सत्कुलीनाः संतः द्वितीयांतपाठे सेतुविशेषणं नदीं विशिनष्टि विण्मूत्रेति २१ पशूनचर्यां स्वेच्छाचारम् २२ अतीर्थे विहितादन्यत्र विल्यंतीति प्राणनिरोधो दर्शितः २३ निरयपतयो यमपुरुषाः २४ लालाभक्षमाह यस्त्विति रेतःपानं कारयंति २५ यम दूता ये श्वानः सरभसं ससंभ्रमं २६ द्रव्यविनिमये क्रयादौ निरवकाशे निरालंबे अवाचीशब्दार्थमाह यत्रेति वीचिस्तरंगः तद्रहितत्वाद-

येत्विह वै राजन्या राजपुरुषा वा अपारवंडाः धर्मसेतून्भिंदंति ते संपरेत्य वैतरण्यां निपतंति भिन्नमर्यादास्तस्यां निरयपरिखाभूतायां नद्यां यादोगणैरितस्ततो भक्ष्यमाणा आत्मना न वियुज्यमानाश्चासुभिरुह्यमानाः स्वाघेन कर्मपाकमनुस्मरंत उपतप्यंतो विण्मूत्रपूयशोणितकेशनखास्थिमेदोमांसवसावाहिन्यामुपतप्यंते २१ येत्विह वै वृषलीपतयो नष्टशौचाचारनियमास्त्यक्तलज्जाः पशुचर्यां चरंति ते चापि प्रेत्य पूयविण्मूत्रश्लेष्ममलापूर्णार्णवे निपतंति तदेवातिबीभत्सितमश्नंति २२ येत्विह वै श्वगर्दभपतयो ब्राह्मणादयो मृगयाविहारा अतीर्थे च मृगान्निघ्नंति तानपि संपरेतांल्लक्ष्यभूतान्यमपुरुषा इषुभिर्विध्यंति २३ येत्विह वै दांभिका दंभयज्ञेषु पशून्विशसंति तानमुष्मिंल्लोके वैशसे नरके पतितान्निरयपतयो यातयित्वा विशसंति २४ यस्त्विह वै सवर्णां भार्यां द्विजो रेतः पाययति काममोहितस्तं पापकृतममुत्र रेतःकुल्यायां पातयित्वा रेतः संपाययंति २५ येत्विह वै दस्यवोऽग्निदा गरदा ग्रामान्सार्थान्वा विलुंपति राजानो राजभटास्तांश्चापि हि परेत्य यमदूता वज्रदंष्ट्राः श्वानः सप्तशतानि विंशतिश्च सरभसं खादंति २६ यस्त्विह वा अनृतं वदति साक्ष्ये द्रव्यविनिमये दाने वा कथंचित्स वै प्रेत्य नरकेऽवीचिमत्यधःशिरा निरवकाशे योजनशतोच्छ्रायाद्गिरिमूर्ध्नः संपात्यते यत्र जलमिव स्थलमश्मपृष्ठमवभासते तदवीचिमत्तिलशो विशीर्यमाणशरीरो न म्रियमाणः पुनरारोपितो निपतति २७ यस्त्विह वै विप्रो राजन्यो वैश्यो वा सोमपीथस्तत्कलत्रं वा सुरां व्रतस्थोऽपि वा पिबति प्रमादतस्तेषां निरयं नीतानामुरसि पदाक्रम्यास्ये वह्निना द्रवमाणं कार्ष्णायसं निषिंचंति २८

वीचिः २७ यो विप्रस्तत्कलत्रं वा सुरां पिबति अन्योऽपि वा व्रतस्थः सन् राजन्यो वैश्यो वा सोमपीथः कृतसोमपानः इत्यन्वयः तयोः सोमस्थाने फलचमसविधानात् सोमपाननिषेधाच्च तथा च श्रुतिः न्यग्रोधस्तिभीराहृत्यताः संपिष्य दधन्युपमृज्य तमस्मै भक्षं संप्रयच्छेन्न सोममिति २८

सपूर्वमपिमृतकएवसन्मृत्वा २९ पुरुषस्यमेधेनहिंसयाभैरवादान्यजंते याश्चस्त्रियःकामरूपाःरक्षोगणाभूत्वायथेहतेपुरुषादाःसंतःपू र्वमनृत्यंतततद्वत् ३० वैश्रंभकैःविश्वासोपायैःउपविश्रंभय्यविश्वास्य ३१ बिलेशयान्मूषकान् ३२ सगरेणसविषेण ३३ अतिथयोऽभ्या अ· २६

अथचयस्त्विहवाआत्मसंभावनेनस्वयमधमोजन्मतपोविद्याचारवर्णाश्रमवतोवरीयसोनबहुमन्येतसमृत-
कएवमृत्वाक्षारकर्दमेनिरयेऽवाक्शिरानिपातितोदुरंतायातनाह्यश्नुते २९ येत्विहवैपुरुषाःपुरुषमेधेनयजंते-
याश्चस्त्रियोनृपशून्खादंतितांश्चतेपशवइवनिहतायमसदनेयातयंतोरक्षोगणाःसौनिकाइवस्वधितिनाऽव
दायासृक्पिबंतिनृत्यंतिचगायंतिचहृष्यमाणायथेहपुरुषादाः ३० येत्विहवाअनागसोऽरण्येग्रामेवावैश्रं-
भिकैरुपसृतानुपविश्रंभय्यजिजीविषून्शूलसूत्रादिषूपप्रोतान्क्रीडनकतयायातयंतितेऽपिचप्रेत्ययमया-
तनासुशूलादिषुप्रोतात्मानःक्षुत्तृड्भ्यांवाऽभिहताःकंकवटादिभिश्चेतस्ततस्तिग्मतुंडैराहन्यमानाआत्म-
शमलंस्मरंति ३१ येत्विहवैभूतान्युद्वेजयंतिनराउल्बणस्वभावायथादंदशूकास्तेऽपिप्रेत्यनरकेदंदशूका-
ख्येनिपतंति यत्रनृपदंदशूकाःपंचमुखाःसप्तमुखाउपसृत्यग्रसंतियथाबिलेशयान् ३२ येत्विहवाअं-
धावटकुशूलगुहादिषुभूतानिनिरुंधंति तथाऽमुत्रतेष्वेवोपवेश्यसगरेणवह्निनाधूमेननिरुंधंति ३३ य-
स्त्विहवाअतिथीनभ्यागतान्वागृहपतिरसकृदुपगतमन्युर्दिधक्षुरिवपापेनचक्षुषानिरीक्षतेतस्यचाऽपि
निरयेपापदृष्टेरक्षिणीवज्रतुंडागृध्राःकंककाकवटादयःप्रसह्योरुबलादुत्पाटयंति ३४ यस्त्विहवाआढ्याभि-
मतिरहंकृतिस्तिर्यक्प्रेक्षणःसर्वतोऽभिविशंकीअर्थव्ययनाशचिंतयापरिशुष्यमाणहृदयवदनोनिर्वृत्तिमनवग
तोग्रहइवार्थमभिरक्षतिसचापिप्रेत्यतदुत्पादनोत्कर्षणशमलग्रहःसूचीमुखेनरकेनिपतति यत्रहवित्तग्रहंपा-
पपुरुषंधर्मपुरुषावायकाइवसर्वतोऽगेषुसूत्रैःपरिवयंति ३५

तपूर्वाःतान्पापेनवक्रीकृतेन ३४ आढ्याभिमतिःधन
गर्वितःअहंकृतिःश्रेष्ठोऽहमितिमानीतिर्यक्प्रेक्षणंयस्यसर्वतःगुर्वादेरपिधनंचोरयिष्यतीतिविशंकमानःपरिशुष्यमाणंहृदयंवदनं ५५
चयस्यअनवगतःअप्राप्तःतस्यार्थस्योत्पादनादिभिःशमलंगृण्हातितथा परिवयंतिसूत्रप्रोतान्कुर्वंति ३५ ७ ७

इतरत्रस्वर्गादौ इहमर्त्यलोकेपुनर्भवेपुनर्जन्मनिमित्तम् उभयोर्धर्माधर्मयोः शेषाभ्याम् आदावेवद्वितीयस्कंधेवैश्वानरंयातीत्यादि-
नाउपगेयमुपनिषदम् श्रद्धाभक्तिभ्यांविशुद्धाबुद्धिर्यस्य ३६ यथावच्छ्रुत्वा ३७ कथंभूतासंस्थासकलानांजीवनिकायानांधाम-

एवंविधानरकायमालयेसंतिशतशःसहस्रशस्तेषुसर्वेषुचसर्वएवाधर्मवर्तिनोयेकेचिदिहोदिताअनुदिताश्चाव
निपतेपर्यायेणविशंति तथैवधर्मानुवर्तिनइतरत्र इहतुपुनर्भवेतउभयशेषाभ्यांनिविशंति निवृत्तिलक्षणमा
र्गआदावेवव्याख्यातः एतावानेवांडकोशोयश्चतुर्दशधापुराणेषुविकल्पितउपगीयते यत्तद्भगवतोनारायण
स्यसाक्षान्महापुरुषस्यस्थविष्ठरूपमात्ममायागुणमयमनुवर्णितमादृतःपठतिशृणोतिश्रावयतिसउपगेयंभ-
गवतःपरमात्मनोऽग्राह्यमपिश्रद्धाभक्तिविशुद्धबुद्धिर्वेद ३६ श्रुत्वास्थूलंतथासूक्ष्मंरूपंभगवतोयतिः स्थू
लेनिर्जितमात्मानंशनैःसूक्ष्मंधियानयेत् ३७ भूद्वीपवर्षसरिदद्रिनभःसमुद्रपातालदिङ्नरकभागणलोक-
संस्था गीतामयातवनृपाद्भुतमीश्वरस्यस्थूलंवपुःसकलजीवनिकायधाम ३८ इतिश्रीभागवते-
महापुराणेपारमहंस्यांसंहितायांपंचमस्कंधेनरकानुवर्णनोनामषड्विंशतितमोऽध्यायः २६ ७ ७

आश्रयभूतंवपुरिति ३८ पंचमस्कंधसंबंधिपदभावार्थदीपनैः प्रीयतांपरमानंदनृहरिर्बालभाषितैः १ इतिश्रीभागवतेम
हापुराणेश्रीधरस्वामिविरचितायांपंचमस्कंधेटीकायांषड्विंशतितमोऽध्यायः २६ ७ ७ ७ ७

इतिश्रीमद्भागवतपंचमस्कंधः समाप्तः

अथश्रीमद्भागवतषष्ठस्कंधप्रारभ्यते·

श्रीगणेशायनमः पुण्यारण्येनृसिंहैकनामसिंहोविराजते यन्नादतःपलायंतेमहाकल्मषकुंजराः १ विसर्गसंभवान्जीवान्स्व- अ॰
मर्यादास्कसंस्थितान् विष्णुःपात्यखिलेरूपैरित्येवंपंचमेस्थितम् २ अध्यायैकोनविंशत्याषष्ठेपोषणमुच्यते अतिलंघितम- १
र्यादभक्तरक्षणलक्षणम् ३ अजामिलोमनुष्येषुमहापापोयथावितः विश्वरूपादिघातीच्चयथादेवेषुवासवः ४ अजामि-
लस्यभक्तत्वंविष्णुदूतैर्निरूपितम् संकेतभगवन्नामपुत्रस्नेहानुषंगजम् ५ इंद्रोपिभगवद्भक्तःसख्येनोपेंद्रसेवकः तदधीनस्कै
श्वर्यशत्रुनिर्जयजीविनः ६ तत्रादौत्रिभिरध्यायैरजामिलकथोच्यते विश्वरूपकथाषड्भिरिंद्रदोषोक्तयेततः ७ इंद्रस्यैवतुदोषो
त्तेयेवृत्राख्यानंततोऽष्टभिः द्वाभ्यांचमरुदाख्यानमेवंप्रकरणक्रमः ८ तत्रादौप्रथमेविष्णोर्दूतैःपातकिमोचने तत्पापख्याप

श्रीगणेशायनमः राजोवाच निवृत्तिमार्गःकथितआदौभगवतायथा क्रमयोगोपलब्धेनब्रह्म
णायदसंसृतिः १ प्रवृत्तिलक्षणश्चैवत्रैगुण्यविषयोमुने योऽसावलीनप्रकृतेर्गुणसर्गःपुनःपुनः
२ अधर्मलक्षणानानानरकाश्चानुवर्णिताः मन्वंतरश्चव्याख्यातआद्यःस्वायंभुवोयतः ३ प्रियव्र
तोत्तानपदोर्वंशस्तच्चरितानिच द्वीपवर्षसमुद्राद्रिनद्युद्यानवनस्पतीन् ४ धरामंडलसंस्थानंभाग
लक्षणमानतः ज्योतिषांविवराणांचयथेदमसृजद्विभुः ५ अधुनेहमहाभागयथैवनरकान्नरः
नानोग्रयातनान्नेयात्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि ६

नायोक्तयाम्येर्धर्मादिलक्षणम् ९ अथषष्ठस्कंधोव्याख्यायते पूर्वोक्तानु
वादपूर्वकंनिरंतरोक्तनरकपरिहारोपायंपृच्छति निवृत्तिमार्गइतिषड्भिः आदौद्वितीयस्कंधेवैश्वानरंयातीत्यादिनाभगवतात्वयायथा-
यथावत्यत्येनमार्गेणयोगोऽर्चिरादिप्राप्तिः तेनोपलब्धोब्रह्मातेनसहासंसृतिर्मोक्षोभवति ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे परस्यांतेकृ-
तात्मानःप्रविशंतिपरंपदमितिवचनात् १ त्रैगुण्यंस्वर्गादिस्करवंतदेवविषयःप्राप्यंयस्य नलीनाप्रकृतिर्यस्यतस्यपुंसःपुनःपुनर्गुणसर्गःभो
गार्थेदेहारंभरूपोयोमार्गःसचकथितः तृतीयेदक्षिणेनपथाऽर्यम्णःपितृलोकंव्रजंतितइत्यादिना २ अनुवर्णिताःनिरंतराध्यायेव्याख्या
तश्चतुर्थस्यादौ यतःयस्मिन् ३ द्वीपादीन् भागतोलक्षणतोमानतश्च धरामंडलस्यसंस्थानंज्योतिषांविवराणांचइदंसंस्थानंविभुर्य-
थाऽसृजत्तथाव्याख्यातमित्यर्थः ४ ५ नानाउग्रायातनायेषुतान्नरकान् यथायेनोपायेननइयात्नगच्छेत्तन्मेऽधुनाव्याख्यातुमर्हसि
६

तव्रतावन्मन्वाद्युक्तंप्रायश्चित्तंविनानरकादुर्निवाराइत्याह नचेदितिद्वाभ्याम् मनउक्तिपाणिभिर्मनोवाक्कायैः कृतस्यांहसस्तैरेवइहैवा पचितंप्रायश्चित्तंनकुर्यात् चेत्तर्हिपुरुषः प्रेत्यमृत्वानरकान्ध्रुवमुपैति मेमयायेभवतः कीर्तिताः तिग्मादारुणायातनायेषुतान् ७ यस्मादे वंतस्मात्पापस्यप्रायश्चित्तेयतेतकदामृत्योः पुरैवतत्रापि अविपद्यताअम्रियमाणेनात्मनादेहेन यद्वाअविपत् विपत्तिरहितोयावत् यता त्मनासंयत्तेनममसातत्रापिआशु अन्यथा अतीवचिरकालेतुद्विगुणंव्रतमर्हतीतिद्वैगुण्यापत्तेः तत्रचपापस्यमहत्वमल्पत्वंचावेक्ष्यत दनुरूपंप्रायश्चित्तेयतेत रुजांरोगाणांनिदानविद्यथावैद्यः तदनुरूपंचिकित्सेततद्वत् ८ अत्रचोदयतिद्वाभ्याम् दृष्टंराजदंडादिश्रुतं नरकपातादिताभ्यामात्मनः पापमहितंजानन्नपिभूयः प्रायश्चित्तानंतरंकरोति अथोअतः कारणात् द्वादशाब्दादिकंप्रायश्चित्तंतेन-

श्रीशुकउवाच नचेदिहैवापचितिंयथांऽहसः कृतस्यकुर्यान्मनउक्तिपाणिभिः ध्रुवंसवैप्रेत्य नरकानुपैतियेकीर्तितामेभवतस्तिग्मयातनाः ७ तस्मात्पुरैवाश्विहपापनिष्कृतौयतेतमृत्योर- विपद्यतात्मना दोषस्यदृष्ट्वागुरुलाघवंयथाभिषक्चिकित्सेतरुजांनिदानवित् ८ राजोवाच दृष्टश्रुताभ्यांयत्पापंजानन्नप्यात्मनोऽहितम् करोतिभूयोविवशः प्रायश्चित्तमथोकथम् ९ क्वचिन्निवर्ततेऽभद्रात्क्वचिच्चरतितत्पुनः प्रायश्चित्तमतोऽपार्थंमन्येकुंजरशौचवत् १० श्रीशुकउवाच कर्मणाकर्मनिर्हारोनह्यात्यंतिकइष्यते अविद्वदधिकारित्वात्प्रायश्चित्तंविमर्शनम् ११ नाश्नतः पथ्यमेवान्नंव्याधयोऽभिभवंतिहि एवंनियमकृद्राजन्शनैः क्षेमायकल्पते १२

समूलस्यदोषस्यानिवृत्तेः निवृत्तौवापुनश्चपापप्ररोहायोगादितिभावः ९ किंच क्वचित्कदाचिदभद्रात्पापात्निवर्ततेक्वचित्तदेवपुन राचरति यथाकुंजरः स्नातोऽपिरजोभिरात्मानंमलिनीकरोति तथापापस्यपुनर्दुर्निवारत्वेननरकपातस्यावश्यंभावित्वात्प्रायश्चि त्तंव्यर्थमिति १० परिहरति कर्मणाकृच्छ्रादिप्रायश्चित्तेनकर्मणः पापस्यनिर्हारोनाशः आत्यंतिकः समूलोनहीष्यते अविद्वानधि कारीयस्मिन् तस्यभावस्तत्वंतस्मात् अतोविधायानाशाभावान्नष्टेऽपितस्मिन्पापेतत्संस्कारेणपापांतरस्यपुनः पुनः प्ररोहोभव- त्येव किंतर्हिमुख्यंप्रायश्चित्तंतदाह प्रायश्चित्तंतुविमर्शनंज्ञानम् ११ तत्तुनित्यमप्रमत्तः शनैर्लभतेनान्यइतिसदृष्टांतमाह नेति प- थ्यमेवान्नमश्नतः पुरुषान् यथाव्याधयोनबाधंतेतथानियमादिकर्ताक्षेमायतत्वज्ञानायसमर्थोभवति १२

एतदेवविशदयतिद्वाभ्याम् तपसाऐकाग्र्येणमनसश्चेंद्रियाणांचऐकाग्र्यंपरमंतपइतिस्मृतेः ब्रह्मचर्येणाष्टांगेन तदुक्तम् स्मरणंकीर्तनं केलिःप्रेक्षणंगुह्यभाषणम् संकल्पोऽध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच एतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणः विपरीतंब्रह्मचर्यमेतदेवा- ष्टलक्षणमिति शमोमनसोनियमनम् दमोबाह्येंद्रियाणाम् त्यागोदानम् यमोऽहिंसादिः नियमोजपादिः १३ १४ अस्यातिदुष्कर त्वात् मुख्यमेवान्यत्प्रायश्चित्तमाह केचिदित्यनेनैवंभूताभक्तिप्रधानाविरलाइतिदर्शयति केवलयातपआदिनिरपेक्षयावासुदेव- परायणाइति नाधिकारिविशेषणमेतत् किंत्वन्येषांअश्रद्धयातत्राप्रवृत्तेरर्थात्तेष्वेवपर्यवसानादनुवादमात्रम् १५ एतच्चज्ञानमार्गाद

तपसाब्रह्मचर्येणशमेनचदमेनच त्यागेनसत्यशौचाभ्यांयमेननियमेनच १३ देहवाग्बुद्धिजंधीरा धर्मज्ञाःश्रद्धयान्विताः क्षिपंत्यघंमहदपिवेणुगुल्ममिवानलः १४ केचित्केवलयाभक्त्यावासुदेव परायणाः अघंधुन्वंतिकार्त्स्न्येननीहारमिवभास्करः १५ नतथाह्यघवान्राजन्पूयेततपआदिभिः यथाकृष्णार्पितप्राणस्तत्पूरुषनिषेवया १६ सध्रीचीनोह्ययंलोकेपंथाःक्षेमोकुतोभयः सुशीलाःसाध- वोयत्रनारायणपरायणाः १७ प्रायश्चित्तानिचीर्णानिनारायणपराङ्मुखम् ननिःपुनंतिराजेंद्रसुराकुं भमिवापगाः १८ सकृन्मनःकृष्णपदारविंदयोर्निवेशितंतद्गुणरागियैरिह नतेयमंपाशभृतश्चतद्भटान् स्वप्नेपिपश्यंतिहिचीर्णनिष्कृताः १९ अत्रचोदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् दूतानांविष्णुयमयोःसं- वादस्तंनिबोधमे २० कान्यकुब्जेद्विजःकश्चिद्दासीपतिरजामिलः नाम्नानष्टसदाचारोदास्याः संसर्गदूषितः २१ पिश्रेष्ठमित्याह नतथापूयेतशुद्ध्येत् तत्पुरुषनिषेवयाकृष्णेऽर्पिताःप्राणायेन १६ तत्रहेतुः सध्रीची- नःसमीचीनः अयंपंथाः भक्तिमार्गःयतःक्षेमःक्षेमत्वेहेतुः नकुतश्चिद्विघ्नादेर्भयंयस्मिन् तदेवाह सुशीलाःकृपालवःसाधवो- निष्कामाः यत्रधर्मनिष्ठाअतोनज्ञानमार्गइवासहायतानिमित्तंभयं नापिकर्ममार्गवन्मत्सरादियुक्तेभ्योभयमितिभावः भक्तेरन्य- निरपेक्षत्वमुक्तम् १७ कृच्छ्रादीनितुभक्तिंविनानशोधयंतीत्याह प्रायश्चित्तानीति महतामप्यशोधकत्वेदृष्टांतमाह सुराकुंभमि वापगाइति १८ भक्तिःस्वल्पाऽपिपुनात्येवेत्याह सकृदिति तस्यगुणेष्वनुरागमात्रमस्तिनतुज्ञानंयस्यतन्मनः तावतैवचीर्णनिष्कृतं- प्रायश्चित्तंयैः १९ इममर्थमितिहासेनोपपादयति अत्रचेतिमेमत्तः २० कान्यकुब्जेपुरेदास्याःपतिःनाम्नाअजामिलः २१ ६२

३

बंदीग्रहेणअक्षैश्चद्यूतेनकैतवैर्वंचनादिभिश्चवृत्तिंजीविकांबिभ्रत्पुष्णन् यातयामासपीडयामास २२ आयुषःसंबंधीमहान्कालोऽत्यगात् सक्रियानित्यपेक्षायामाह अष्टाशीत्यासंख्ययायुक्ताःसमाःसंवत्सराः २३ प्रवयसःप्रवृद्धस्य २४ बद्धंहृदयंयेनजरठोवृद्धः २५ २६ एतच्चतदुपलालनादिर्थानारायणनाम्नोपचारमाहात्म्येनभक्तिरेवाभूदिति सिद्धांतोपयोगित्वेनापिद्रष्टव्यम् २७

बंद्यक्षकैतवैश्चौर्यैर्गर्हितांवृत्तिमास्थितः बिभ्रत्कुटुंबमशुचिर्यातयामासदेहिनः २२ एवंनिवसतस्तस्यलालयानस्यतत्सुतान् कालोऽत्यगात्महान्राजन्नष्टाशीत्यायुषःसमाः २३ तस्यप्रवयसःपुत्रादशतेषांतुयोऽवमः बालोनारायणोनाम्नापित्रोश्चदयितोभृशम् २४ सबद्धहृदयस्तस्मिन्नर्भकेकलभाषिणि निरीक्ष्यमाणस्तल्लीलांमुमुदेजरठोभृशम् २५ भुंजानःप्रपिबन्खादन्बालकस्नेहयंत्रितः भोजयन्पाययन्मूढोनवेदागतमंतकम् २६ सएवंवर्तमानोऽज्ञोमृत्युकालउपस्थिते मतिंचकारतनयेबालेनारायणाह्वये २७ सपाशहस्तांस्त्रीन्दृष्ट्वापुरुषान्भृशदारुणान् वक्रतुंडानूर्ध्वरोमानात्मानंनेतुमागतान् २८ दूरेक्रीडनकासक्तंपुत्रंनारायणाह्वयम् प्लावितेनस्वरेणोच्चैराजुहावाकुलेंद्रियः २९ निशम्यम्रियमाणस्यब्रुवतोहरिकीर्तनम् भर्तुर्नाममहाराजपार्षदाःसहसापतन् ३० विकर्षतोऽतर्हृदयाद्दासीपतिमजामिलम् यमप्रेष्यान्विष्णुदूतावारयामासुरोजसा ३१ ऊचुर्निषेधितास्तांस्तेवैवस्वतपुरःसराः केयूयंप्रतिषेद्धारोधर्मराजस्यशासनम् ३२ कस्यवाकुतआयाताःकस्मादस्यनिषेधथ किंदेवाउपदेवावायूयंकिंसिद्धसत्तमाः ३३ सर्वेपद्मपलाशाक्षाःपीतकौशेयवाससः किरीटिनःकुंडलिनोलसत्पुष्करमालिनः ३४ सर्वेचनूत्नवयसःसर्वेचारुचतुर्भुजाः धनुर्निषंगासिगदाशंखचक्रांबुजश्रियः ३५

वक्राणितुंडानिमुखानियेषाम् ऊर्ध्वाणिरोमाणियेषांतान् २८ प्लावितेनप्लुतत्वंनीतेन २९ हरिकीर्तनंनिशम्यआपतन् यतस्तद्भर्तुर्नाम ३० ३१ पुरःसराभृत्याः ३२ अस्यनयनंनिषेधथ ३३ वयंयुष्मान्नजानीमइतिनकोपःकार्यः यतोऽलौकिकाद्भुतरूपायूयमित्याहुःसर्वइतिसार्धाभ्याम् लसंत्यःपुष्करमालाःसंतियेषाम् ३४ नूत्नंनवंवयोयेषाम् निषंगइषुधिः धनुर्निषंगादिभिःश्रीःशोभायेषांते ३५

विगतंतिमिरमालोकश्चान्यस्यप्रकाशोयास्तःतथाभूतादिशःकुर्वंतः भवतामेतदनुचितमित्याहुः किमर्थमिति ३६ अहोदंड्यादंड्या अ·
दिज्ञानशून्याएते चौराएवास्मद्भियाधर्मराजस्यकिंकराइत्यनृतंवदंतीतिविस्मयेनप्रहस्यतान्प्रत्यूचुः मेघस्येवनिर्ह्रादोध्वनिर्य- १
स्यास्तया ३७ ३८ कथंस्वित्केनप्रकारेणस्थानंविषयःकारिणःकर्मिणःनृणामिति नराएवनपश्वादयःतेष्वपिकर्तिचिदेवेत्यर्थः
३९ वेदेनप्रणिहितोविहितोधर्मःवेदप्रमाणकइत्यर्थः अनेनयोवेदप्रमाणकःसधर्मःयोधर्मःसवेदप्रमाणकइतिस्वरूपंप्रमाणं-
चोक्तम् यथाहजैमिनिः चोदनालक्षणोऽर्थोधर्मइतिव्याख्यातंचभट्टैः द्वयमेकेनसूत्रेणश्रुत्यर्थाभ्यांनिरूप्यतइति अपरस्याप्य
धर्मस्यस्वरूपंलक्षणंचदंडस्थानकथनायाहुः तद्विपर्ययःयोवेदनिषिद्धःसोऽधर्मःनिषेधश्चतस्मिन्प्रमाणमित्यर्थः वेदस्यप्रामा

दिशोवितिमिरालोकाःकुर्वंतःस्वेनरोचिषा किमर्थंधर्मपालस्यकिंकरान्नोनिषेधथ ३६ श्रीशुकउवाच इत्युक्तेयमदूतैस्तेवासुदेवोक्तकारिणः तान्प्रत्यूचुःप्रहस्येदंमेघनिर्ह्रादयागिरा ३७ विष्णुदूताऊचुः यूयंवैधर्मराजस्ययदिनिर्देशकारिणः ब्रूतधर्मस्यनस्तत्त्वंयच्चाधर्मस्यलक्षणम् ३८ कथंस्विद्ध्रियतेदंडःकिंवास्यस्थानमीप्सितम् दंड्याःकिंकारिणःसर्वेआहोस्वित्कतिचिन्नृणाम् ३९ यमदूताऊचुः वेदप्रणिहितोधर्मोह्यधर्मस्तद्विपर्ययः वेदोनारायणःसाक्षात्स्वयंभूरितिशुश्रुम ४० येनस्वधाम्न्यमीभावारजःसत्वतमोमयाः गुणनामक्रियारूपैर्विभाव्यंतेयथातथम् ४१ सूर्योग्निःखंमरुद्गावःसोमःसंध्याऽहनीदिशः कंकुःकालोधर्मइतिह्येतेदैह्यस्यसाक्षिणः ४२ एतैरधर्मोविज्ञातःस्थानंदंडस्ययुज्यते सर्वेकर्मानुरोधेनदंडमर्हंतिकारिणः ४३

ण्येहेतुः वेदोनारायणादुद्भूतःसएव
साक्षादित्युपचारःस्वयंभूरितिचनिश्वासमात्रेणस्वयमेवभवतीति तथाचश्रुतिः अस्यमहतोभूतस्यनिश्वसितमेतद्यदृग्वेदइति ४०
कोसौनारायणस्तत्राहुः येनस्वधाम्निस्वस्वरूपेअमीभावाःप्राणिनःगुणाःशांतत्वादयः नामानिब्राह्मणइत्यादीनिक्रियाश्चाध्यय-
नाद्याःरूपाणिवर्णाश्रमादयः तैर्विभाव्यंतेविविच्यंतेयथातथंयथावत्सनारायणः ४१ तथाप्यधर्मोऽनेनकृतइतिकुतोज्ञायतेतत्राहुः
सूर्यइति अहनीअहश्चरात्रिश्चकंसुदकंकुःपृथ्वीदैह्यस्यजीवनस्ययथाहुः आदित्यचंद्रावनिलोऽनलश्चद्यौर्भूमिरापोहृदयंयमश्च अ ३
हश्चरात्रिश्चउभेचसंध्येधर्मश्चजानातिनरस्यवृत्तमिति ४२ स्थानमाहुः एतैर्निमित्तभूतैर्विज्ञातः दंड्यानाहुःसर्वइति ४३ ६९

विपरीतानिअभद्राण्यपिकर्मिणांसंभवंतियतस्तेषांगुणसंगोऽस्ति यदिकश्चिदकर्तास्यात्तर्हितस्याभद्राणिनस्युः नत्वेतदस्तीत्याहुः
नहिदेहवानकर्मकृदस्तीति अतःसर्वेकर्मिणः कर्मिणांचपापस्यावश्यंभावित्वात् तेसर्वेदंडमर्हंतीत्यर्थः ४४ कथंस्विद्ध्रियतेदंडइत्य
स्योत्तरम् येनेति धर्मोवेतिदृष्टांतः अधर्मानुसारेणदंडोधर्मानुसारेणसुखवदित्यर्थः ४५ नकेवलंसूर्यादयएवज्ञापकाः किंत्वर्थाप
त्तिरपीत्याहुः यथेति हेदेवप्रवराः इहजन्मनिशांतघोरमूढत्वेनवासुखदुःखमिश्रत्वेनवाधार्मिकत्वादिनात्रैविध्यंभूतेषुयथोपलभ्यते
तथाऽन्यत्रजन्मांतरेऽनुमीयतेत्रैविध्यान्यथाऽनुपपत्त्याकल्प्यते ४६ वर्तमानजन्मनापूर्वापरजन्मधर्माधर्मज्ञानंभवतीतिसदृष्टांतमा
हुः वर्तमानोवसंतादिकालः अन्ययोर्भूतभविष्ययोः वसंतयोः येगुणाःपुष्पफलादयः तेषामभिज्ञापकोयथा एवमेतज्जन्मअन्य-

संभवंतिहिभद्राणिविपरीतानिचानघाः कारिणांगुणसंगोऽस्तिदेहवान्नह्यकर्मकृत् ४४ येनयावान्-
यथाधर्मोऽधर्मोवेहसमीहितः सएवतत्फलंभुंक्तेतथातावदमुत्रवै ४५ यथेहदेवप्रवरास्त्रैविध्यमुप
लभ्यते भूतेषुगुणवैचित्र्यात्तथाऽन्यत्रानुमीयते ४६ वर्तमानोऽन्ययोःकालोगुणाभिज्ञापकोयथा
एवंजन्मान्ययोरेतद्धर्माधर्मनिदर्शनम् ४७ मनसैवपुरेदेवःपूर्वरूपंविपश्यति अनुमीमांसतेपूर्वंमनसा
भगवानजः ४८ यथाऽज्ञस्तमसायुक्तउपास्तेव्यक्तमेवहि नवेदपूर्वमपरंनष्टजन्मस्मृतिस्तथा ४९

योर्भूतभाविजन्मनोः धर्माधर्मौनिदर्शयतीतितथा ४७ अयंचधर्माधर्मज्ञानप्रकारोऽन्येषांधर्मराजस्तुमनसैवसर्वंपश्यतीत्याहुः
पुरेसंयमिन्यामस्थितएवदेवोयमः देहेस्थितोंऽतर्यामीवाजीवस्यपूर्वरूपंधर्माधर्मादियुक्तंविशेषणपश्यति अनुअनंतरमपू
र्वरूपंमीमांसतेयद्यस्यानुरूपंतत्विचारयति यतोऽसौभगवानजः ४८ जीवस्तुईश्वरेणउपस्थापितंवर्तमानंदेहंपश्यति
नतुपूर्वमपरंचेत्याहुः यथेति अज्ञःअविद्योपाधिर्जीवस्तुव्यक्तमेवप्राचीनकर्माभिव्यक्तंवर्तमानमेवदेहाद्युपास्ते अहमितिम
न्यतेपूर्वमपरंवानवेद अत्रहेतुः नष्टाजन्मनास्मृतिर्यस्य अत्रदृष्टांतः तमसानिद्रयायुक्तोयथास्वप्नेऽभिव्यक्तमेवदेहाद्यु-
पास्तेनतुजाग्रद्देहादिपूर्वस्वप्नादिगतंवातद्वदित्यर्थः ४९ ७ ७ ७ ७

एवंभूतस्यजीवस्यसंसारंप्रपंचयतिपंचभिः श्लोकैः पंचभिः कर्मेंद्रियैःस्वार्थानुपादानादीन् पंचशब्दादीन्वेदपंचभिर्ज्ञानेंद्रियैः-
षोडशेनमनसासहसप्तदशः षोडशोपाध्यंतर्गतोऽपिस्वयंत्वेकएवसर्वेंद्रियविषयप्रतिसंधानात्त्रीन्ज्ञानकर्मेंद्रियमनोविषयान्प्रा
प्नोति ५० तदेतल्लिंगशरीरंशक्तित्रयंगुणत्रयकार्यंमहदनादिपुंसिजीवेअन्वनुसंसृतिंधत्ते ५१ नेच्छन्अनिच्छन्नपिअनेनैवक
र्माणिकार्यतेकोशकारः कीटविशेषःमुह्यतिनिर्गमोपायंनजानाति ५२ कार्यतइत्यत्रानुभवंप्रमाणयति नहीति गुणैर्गुणकार्यैरागादि-
भिः स्वाभाविकैः पूर्वकर्मसंस्कारोद्भूतैः ५३ कर्मवशेनचतदनुरूपोदेहोभवतीत्याह लब्ध्वेति अव्यक्तमदृष्टंनिमित्तंलब्ध्वाव्यक्ता

पंचभिःकुरुतेस्वार्थान्पंचवेदाथपंचभिः एकस्तुषोडशेनत्रीन्स्वयंसप्तदशोऽश्नुते ५० तदेतत्षोडशक
लंलिंगंशक्तित्रयंमहत् धत्तेऽनुसंसृतिंपुंसिहर्षशोकभयार्तिदाम् ५१ देह्यज्ञोजितषड्वर्गोनेच्छन्कर्मा
णिकार्यते कोशकारइवात्मानंकर्मणाच्छाद्यमुह्यति ५२ नहिकश्चित्क्षणमपिजातुतिष्ठत्यकर्मकृत्
कार्यतेह्यवशःकर्मगुणैःस्वाभाविकैर्बलात् ५३ लब्ध्वानिमित्तमव्यक्तंव्यक्ताव्यक्तंभवत्युत यथायो-
नियथाबीजंस्वभावेनबलीयसा ५४ एषःप्रकृतिसंगेनपुरुषस्यविपर्ययः आसीत्सएवनचिरादीशसंगाद्वि
लीयते ५५ अयंहिश्रुतसंपन्नःशीलवृत्तगुणालयः धृतव्रतोमृदुर्दांतःसत्यवान्मंत्रविच्छुचिः ५६ गुर्वग्न्य-
तिथिवृद्धानांशुश्रूषुर्निरहंकृतः सर्वभूतसुहृत्साधुर्मितवागनसूयकः ५७ एकदाऽसौवनंयातःपितृसंदे-
शकृद्द्विजः आदायततआवृत्तःफलपुष्पसमित्कुशान् ५८ ददर्शकामिनंकंचिच्छूद्रंसहभुजिष्यया पी
त्वाचमधुमैरेयंमदाघूर्णितनेत्रया ५९

व्यक्तंतदनुरूपंस्थूलंसूक्ष्मंचशरीरंभवति यथायोनिमातृसदृशंयथाबीजंपितृसदृशं
स्वभावोवासनाशुक्रशोणितयोरेकत्वेऽपिकर्मवासनयामातृपितृसदृशोदेहोभवतीत्यर्थः ५४ संसारचक्रमुपसंहरंतोमुक्तिप्रकारमा
हुः एषइति ईशसंगात्परमेश्वरभजनात् ५५ तदेवंसामान्यतोधर्मादिनिर्णयमुक्त्वाप्रसक्तंतस्याजामिलस्याधर्मप्रपंचयंतोदृष्टत्वमा-
हुः अयंहीति यावदध्यायसमाप्ति तत्रद्वाभ्याम् तत्पूर्ववृत्तांतानुवादोऽन्यायातिरेकप्रदर्शनार्थः शीलंसुस्वभावः वृत्तंसदाचारःगुणाः
क्षमादयः तेषामालयः ५६ निरहंकृतःनिरहंकारः ५७ आवृत्तः वनात्परावृत्तः ५८ भुजिष्ययाभोगस्त्रियादास्यामैरेयंमधुपेष्टीसुरां
पीत्वामदेनाघूर्णितेभ्रांतेनेत्रेयस्याः ५९

विशेषेणश्लथंतीनीवीयस्याः तयासहव्यपेतंस्वाचारान्भ्रष्टम् ६० कामेनकामोद्दीपकेनतदंगरागेणहरिद्रादिनालिप्तेन ६१ सत्वंधैर्यंश्रु
तंज्ञानम् तद्बलेनस्तंभयन्नपिमदनेनकंपितंमनः समाधातुंनियमितुंशक्तोनाभूत् ६२ तद्दर्शनमेवनिमित्तंयस्य स्मरव्याजग्रहस्य-
तेनग्रस्तः विच्चेतनोगतस्मृतिः ६३ यावतासमग्रेण ६४ लंभितांपरिणीताम् ६५ ६६ अघरूपमायुर्यस्य मलमेवतदीयमन्नादिक

मत्तयाविश्लथन्नीव्याव्यपेतांनिरपत्रपम् क्रीडंतमनुगायंतंहसंतमनयांऽतिके ६० दृष्ट्वातांकामलि-
प्तेनबाहुनापरिरंभिताम् जगामहृच्छयवशंसहसैवविमोहितः ६१ स्तंभयन्नात्मनात्मानंयावत्सत्वंयथा
श्रुतम् नशशाकसमाधातुंमनोमदनवेपितम् ६२ तन्निमित्तस्मरव्याजग्रहग्रस्तोविचेतनः तामेवमन
साध्यायन्स्वधर्माद्विररामह ६३ तामेवतोषयामासपित्र्येणार्थेनयावता ग्राम्यैर्मनोरमैः कामैःप्रसीदेत
यथातथा ६४ विप्रांस्वभार्यामप्रौढांकुलेमहतिलंभिताम् विससर्जाचिरात्पापःस्वैरिण्याऽपांगविद्धधीः
६५ यतस्ततश्चोपनिन्येन्यायतोन्यायतोधनम् बभारास्याःकुटुंबिन्याःकुटुंबंमंदधीरयम् ६६ यदसौ
शास्त्रमुल्लंघ्यस्वैरचार्यार्यगर्हितः अवर्ततचिरंकालमघायुरशुचिर्मलात् ६७ ततएनंदंडपाणेःसकाशंकृ
तकिल्बिषम् नेष्यामोऽकृतनिर्वेशंयत्रदंडेनशुद्ध्यति ६८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेअ-
जामिलोपाख्यानेप्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुकउवाच एवंतेभगवद्दूतायमदूताभिभाषितम् उपा
धार्याथतान्राजन्प्रत्याहुर्नयकोविदाः १ विष्णुदूताऊचुः अहोकष्टंधर्मदृशामधर्मःस्पृशतेस-
भाम् यत्रादंड्येष्वपापेषुदंडोयैर्ध्रियतेवृथा २ प्रजानांपितरोयेचशास्तारःसाधवःसमाः यदिस्यात्ते
षुवैषम्यंकंयांतिशरणंप्रजाः ३

मत्तीतिमलात् ६७ अकृतनिर्वेशमकृतप्रायश्चित्तम् अस्यैवचहितार्थंनेष्यामइत्याहुः यत्रे
ति ६८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ द्वितीयेवैष्णवैर्याम्यान्नाममाहात्म्यमद्भुतम् श्राव-
यित्वाद्विजोविष्णोर्लोकंनीतइतीर्यते १ नयकोविदाः न्यायनिपुणाः १ धर्मदृशांसभामधर्मःस्पृशतितदाहुः यत्रसभायांयैःधर्मदृग्भिः ते
षांतांसभाम् २ पितरःपितृवत्पालकाः शास्तारःअनुशिक्षकाः वैषम्यमदंड्यदंडनम् ३ ५ ५ ५

एतत्प्रवर्तितमधर्ममन्योऽपिकरिष्यतीतिमहत्कष्टमभूदित्याहुः यद्यदिति श्रेयान्श्रेष्ठः ४ विश्वस्तघातादपीत्याहुः यस्येतिद्वाभ्याम् निर्वृतोनिश्चिंतः ५ विश्वासेननितरामर्पितआत्मायेनतम् विश्रंभणीयःविश्वसनीयःसघृणश्चेत् ६ नन्वस्यपापिनोदंडेकिमर्थमाक्रोशःक्रियतेतत्राहुः अयंहीति यद्यस्मात्विवशोऽपिहरिनामव्याजहारउच्चारितवान् नकेवलंप्रायश्चित्तमात्रंहरेर्नामअपितुस्वस्त्ययनंमोक्षसाधनमपीति सकृदुच्चरितंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम् बद्धःपरिकरस्तेनमोक्षायगमनंप्रतिइतिस्मृतेः ७ ननुकर्मसाद्गुण्यकरंहरेर्नामेतियुक्तम् यस्यस्मृत्याचनामोक्त्यातपोयज्ञक्रियादिषु न्यूनंसंपूर्णतांयातिसद्योवंदेतमच्युतमित्यादिवचनात् स्वातंत्र्येणत्वघनिवर्तकंहरेर्नामकथंस्यात्तत्राहुः एतेनैवेति अघोनःअघवतःमघवच्छब्दवत्रूपम् यत्आइतिच्छेदः आईषत्आभासमात्रंचतुरक्षरंयन्नामजगाद एतेनैवकेवलेनचतुरक्षरमित्यनेनाधिक्यंचदर्शितम् कथंजगादनारायणआयआगच्छइत्येवंविक्रोशरूपेणपु

यद्यदाचरतिश्रेयानितरस्तत्तदीहते सयत्प्रमाणंकुरुतेलोकस्तदनुवर्तते ४ यस्यांकेशिरआधायलोकःस्वपितिनिर्वृतः स्वयंधर्ममधर्मंवानहिवेदयथापशुः ५ सकथंन्यर्पितात्मानकृतमैत्रमचेतनम् विश्रंभणीयोभूतानांसघृणोद्रोग्धुमर्हति ६ अयंहिकृतनिर्वेशोजन्मकोट्यंहसामपि यद्व्याजहारविवशोनामस्वस्त्ययनंहरेः ७ एतेनैवह्यघोऽनोस्यकृतंस्यादघनिष्कृतम् यदानारायणायेतिजगादचतुरक्षरम् ८ स्तेनःसुरापोमित्रध्रुक्ब्रह्महागुरुतल्पगः स्त्रीराजपितृगोहंतायेचपातकिनोऽपरे ९

त्राह्वानेन अयंभावःकर्मांगत्वेऽपिहरिनाम्नःस्वादिरत्वादिवत्संयोगपृथक्त्वेनसर्वप्रायश्चित्तार्थत्वंयुक्तमेवतथाहिअवशेनापियन्नाम्निकीर्तितेसर्वपातकैःपुमान्विमुच्यतेसद्यःसिंहत्रस्तैर्मृगैरिवेत्यादिभिःपुराणेतावत्सहस्रशोनाम्नःस्वातंत्र्यमवगम्यते नचैतेऽर्थवादाइतिशंकनीयंविधिशेषत्वाभावात् नचविध्यश्रवणादन्यशेषताकल्पनीया यदाऽग्नेयोष्टाकपालोभवतिइत्यादिवद्प्रार्थत्वेनविधिकल्पनोपपत्तेः मंत्रेषुचमर्ता अमर्त्यस्यतेभूरिनाममनामहे विप्रासोजातवेदसः आस्यजानंतोनामचिद्विवक्तनेत्यादिषुनाम्नस्तपोदानादिसर्वधर्माधिक्यमवगम्यते उपपादितंचमंत्रार्थवादानामपिस्वार्थेप्रामाण्यंदेवताऽधिकरणेतस्मात्श्रीनारायणनामाभासमात्रेणैवसर्वाघनिष्कृतंकृतंस्यादिति ८ ननुकामकृतानांबहूनांमहापातकानांसहस्रशआवर्तितानांद्वादशाब्दकोटिभिरप्यनिवर्त्यानांकथमिदमेकमेवप्रायश्चित्तंस्यात्तत्राहुः स्तेनइतिद्वाभ्याम् ९ छ छ छ

स्क्रनिष्कृतंश्रेष्ठंप्रायश्चित्तमिदमेव तत्रहेतुः यतोनामव्याहरणात् तद्विषयानामोच्चारकपुरुषविषयामदीयोऽयंमयासर्वतोरक्षणीयइ तिविष्णोर्मतिर्भवति १० श्रेष्ठत्वमेवोपपादयतिनेतिद्वाभ्याम् ब्रह्मवादिभिर्मन्वादिभिरुक्तैर्व्रतादिभिर्निष्कृतैः तथानशुध्यति उदा हृतैरुच्चारितैर्यथानामपदैरित्यनेनननमामीत्यादिक्रियायोगोऽपिनापेक्षितइतिदर्शितम् किंच तन्नामपदोच्चारणमुत्तमश्लोकस्य गुणानांचोपलंभकंज्ञापकंभवतिनतुकृच्छ्रचांद्रायणादिवत्पापनिवृत्तिमात्रोपक्षीणमित्यर्थः ११ नैकांतिकंनात्यंतशोधकंतन्निष्कृ तम् यस्मिन्कृतेऽपिअसत्पथेपापमार्गेमनोधावतिचेत्कर्मणांपापानांनिर्हारमात्यंतिकंनाशमिच्छतांहरेर्गुणानुवादएवप्रायश्चित्तम् यतोऽसौखलुसत्वभावनःचित्तशोधकः १२ अथतस्मादेनंमाअपमार्गेणनयतकृतमशेषाणामघानांनिष्कृतंयेन यद्यस्मात्समग्र-

सर्वेषामप्यघवतामिदमेवसुनिष्कृतम् नामव्याहरणंविष्णोर्यतस्तद्विषयामतिः १० ननिष्कृतैरुदितैर्ब्रह्म- वादिभिस्तथाविशुध्यत्यघवान्व्रतादिभिः यथाहरेर्नामपदैरुदाहृतैस्तदुत्तमश्लोकगुणोपलंभकम् ११ नैकांतिकंतद्धिकृतेऽपिनिष्कृतंमनःपुनर्धावतिचेदसत्पथे तत्कर्मनिर्हारमभीप्सतांहरेर्गुणानुवादः- खलुसत्वभावनः १२ अथैनंमाऽपनयतकृताशेषाघनिष्कृतम् यदसौभगवन्नामम्रियमाणःसमग्रहीत् १३ सांकेत्यंपारिहास्यंवास्तोभंहेलनमेववा वैकुंठनामग्रहणमशेषाघहरंविदुः १४ पतितःस्खलितोभ ग्नःसंदष्टस्तप्तआहतः हरिरित्यवशेनाहपुमान्नार्हतियातनाम् १५

हीत् संपूर्णमुच्चारितवान्नामैकदेशेनाप्यलमितिभावः म्रियमाणइत्यनेनपुनःपापांतरासंभवउक्तः नतुतत्कालमेवविवक्षितंतदा नींकृच्छ्रादिविधिवन्नामोच्चारणविधेरप्यसंभवात्नचविधिंविनाकाकतालीयनामोच्चारणंपापापहमितिप्रमाणमस्ति १३ नन्वयं- पुत्रनामाग्रहीत् नतुभगवन्नामतत्राहुः सांकेत्यंपुत्रादौसंकेतितम् पारिहास्यंपरिहासेनकृतम् स्तोभंगीतालापपूरणार्थंकृतंहेलनंकिं विष्णुनाइतिसावज्ञमपिचवैकुंठनामोच्चारणम् १४ ननुनायंसंकल्पपूर्वकंवैकुंठनामाग्रहीत् किंतुपुत्रस्नेहपरवशःसन्तत्राहुः पतितइ ति अवशेनापियोहरिरित्याह सयातनांनार्हतिपुमानित्यनेननात्रवर्णाश्रमादिनियमइत्युक्तम् अवशत्वमेवाह पतितःप्रासादादिभ्यः स्खलितोमार्गेभग्नःभग्नगात्रःसंदष्टःसर्पादिभिः तप्तोज्वरादिना आहतोदंडादिना १५ ७ ७ ७

ननुमहतःपापस्यमहदेवप्रायश्चित्तंयुक्तंनत्वल्पंनामग्रहणमात्रंपापतारतम्येनकृच्छ्रादितारतम्यवत् तत्राहुर्द्वाभ्याम् गुरूणांपापानांगुरू अ० २
णिप्रायश्चित्तानिलघूनांचलघूनिचतारतम्यंज्ञात्वामन्वादिभिरुक्तानि अतस्तत्रतथैवव्यवस्थाहरिनाम्नस्तुनेयंव्यवस्थोक्ताविष्णोः
स्मरणमात्रेणमुच्यतेसर्वपातकैरितिवचनात् नचसुराबिंदुपानेमहापातकत्वस्मरणवन्नाम्नस्तत्प्रायश्चित्तत्वस्मरणस्यायमतिभा
रः १६ किंच तैस्तपोदानादिभिस्तान्यघान्येवपूयंतेनश्यंति अधर्माज्जातंमलिनंतुतस्यपापकर्तुर्हृदयम् यद्वा तेषामघानांहृदयं
सूक्ष्मरूपंसंस्काराख्यंनशुद्ध्यतितदपीशांघ्रिसेवयाकीर्तनादिनाशुद्ध्यतीत्यर्थः अयंभावः महांत्यपिपापानिसकृदुच्चारितेनैवना
म्नानश्यंति सकृत्प्रवर्तितेनदीपेनचगाढध्वांतानितदावृत्त्यातुपापांतरस्यानुत्पत्तिः दीपधारणइवतमोऽतरस्य ततश्चवासनाक्ष-
यात्हृदयशुद्धिः एतदर्थमेवतत्रतत्रावृत्तिविधानम् पापक्षयश्चभवति स्मरतांतमहर्निशमित्यादिषु तदेवात्राप्युक्तंगुणानुवादः

गुरूणांचलघूनांचगुरूणिचलघूनिच प्रायश्चित्तानिपापानांज्ञात्वोक्तानिमहर्षिभिः १६ तैस्तान्य-
घानिपूयंतेतपोदानजपादिभिः नाधर्मजंतद्धृदयंतदपीशांघ्रिसेवया १७ अज्ञानादथवाज्ञानादुत्तम
श्लोकनामयत् संकीर्तितमघंपुंसोदहेदेधोयथाऽनलः १८ यथागदंवीर्यतममुपयुक्तंयदृच्छया अ-
जानतोऽप्यात्मगुणंकुर्यान्मंत्रोऽप्युदाहृतः १९ श्रीशुकउवाच तएवंसुविनिर्णीयधर्मंभागवतं
नृप तंयाम्यपाशान्निर्मुच्यविप्रंमृत्योरमूमुचन् २० इतिप्रत्युदितायाम्यादूतायात्वायमांतिके यमराज्ञेयथा
सर्वमाचचक्षुररिंदम २१ द्विजःपाशाद्विनिर्मुक्तोगतभीःप्रकृतिंगतः ववंदेशिरसाविष्णोःकिंकरान्दर्शनो
त्सवः २२

खलुसत्वभावनः तदपीशांघ्रिसेवयेतिच अतोस्यहरिनाम्नैवसर्वपापक्षयः वासनाक्षयस्तुमहापुरुषदर्शनादिभिरिति
१७ तथाऽपिपापप्रायश्चित्तमिदमितिज्ञात्वानोच्चारितमितिचेत्तत्राहुः अज्ञानादिति बालकेनाज्ञानादपिभक्षितोऽग्निर्यथाकाष्ठराशिं-
दहतितद्वत् १८ नन्विदमपिपर्षदनुपदिष्टंश्रद्धाहीनंचकथंप्रायश्चित्तंस्यात्तत्राहुः यथेति अगदमौषधंवीर्यवत्तममितिवक्तव्येवी
र्यतममित्युक्तम् यदृच्छयाश्रद्धादिहीनमुपयुक्तंभक्षितम् पर्षन्मुखादजानतोऽपिस्वगुणमारोग्यंकुर्यात् मंत्रोऽपिनामात्मकस्त-
थास्वकार्यंकुर्यादेव नहिवस्तुशक्तिः श्रद्धादिकमपेक्षतइत्यर्थः तदुक्तंविष्णुधर्मेषु हरिर्हरतिपापानिदुष्टचित्तैरपिस्मृतः अनि ६
च्छयाऽपिसंस्पृष्टोदहत्येवहिपावकः १९ तंविप्रममूमुचन्मोचयामासुः २० प्रत्युदिताःनिराकृताःसंतःयात्वागत्वायमराजाययथा
वत्कथयामासुः २१ दर्शनेनोत्सवोयस्य २२

विवक्षुंवक्तुमिच्छंतंज्ञात्वा २३ त्रैविद्यंवेदत्रयप्रतिपाद्यम् गुणाश्रयंयमदूतानांधर्मंकृष्णदूतानांचभागवतंभगवत्प्रणीतंशुद्धंनिर्गु-
णंधर्ममाकर्ण्यइतियोज्यम् भक्तिमानासीदित्युत्तरस्यानुषंगः २४ २५ अनुतापंप्रपंचयति अहोइतिचतुर्भिः येनआत्मनामयावृष-
ल्यांपुत्रतयाजायमानेनब्रह्मब्राह्मणजातिः विप्लावितंनाशितम् २६ दुष्कृतंदोषकर्तारंकुलस्यकज्जलकलंकम् २७ नास्त्यन्योबंधुःपुत्रा
दिर्ययोः तपस्विनौसंतप्तौ अधुनातत्क्षणमेव २८ २९ इदानींतस्यविमर्शपूर्वकंमोक्षक्रममाह किमिदमित्यष्टभिः साक्षात्प्रत्यक्ष

तंविवक्षुमभिप्रेत्यमहापुरुषकिंकराः सहसापश्यतस्तस्यतत्रांतर्दधिरेऽनघ २३ अजामिलोऽप्य-
थाकर्ण्यदूतानांयमकृष्णयोः धर्मंभागवतंशुद्धंत्रैविद्यंचगुणाश्रयम् २४ भक्तिमान्भगवत्याशुमाहा
त्म्यश्रवणाद्धरेः अनुतापोमहानासीत्स्मरतोऽशुभमात्मनः २५ अहोमेपरमंकष्टमभूदविजितात्मनः
येनविप्लावितंब्रह्मवृषल्यांजायतात्मना २६ धिङ्मांविगर्हितंसद्भिर्दुष्कृतंकुलकज्जलम् हित्वाबालांस
तींयोऽहंसुरापामसतीमगाम् २७ वृद्धावनाथौपितरौनान्यबंधूतपस्विनौ अहोमयाधुनात्यक्तावकृ-
तज्ञेननीचवत् २८ सोऽहंव्यक्तंपतिष्यामिनरकेभृशदारुणे धर्मघ्नाःकामिनोयत्रविंदंतियमया-
तनाः २९ किमिदंस्वप्नआहोस्वित्साक्षाद्दृष्टमिहाद्भुतम् क्वयाताअद्यतेयेमांव्यकर्षन्पाशपाणयः ३०
अथतेक्वगताःसिद्धाश्चत्वारश्चारुदर्शनाः व्यमोचयन्नीयमानंबध्वापाशैरधोभुवः ३१ अथापिमेदुर्भ
गस्यविबुधोत्तमदर्शने भवितव्यंमंगलेनयेनात्मामेप्रसीदति ३२ अन्यथाम्रियमाणस्यनाशुचेर्वृषली-
पतेः वैकुंठनामग्रहणंजिह्वावक्तुमिहार्हति ३३ क्वचाहंकितवःपापोब्रह्मघ्नोनिरपत्रपः क्वचनारायणेत्ये
तद्भगवन्नाममंगलम् ३४ सोऽहंतथायतिष्यामियतचित्तेंद्रियानिलः यथानुभूयआत्मानमंधेतमसिम-
ज्जये ३५

मिहजाग्रतेवदृष्टम् ३० येमांव्यमोचयन्तेचक्वगताः ३१ यद्यप्यहमस्मिन्जन्मनिदुर्भगःपापीयान् अथापिजन्मां
तरेनूनंपुण्यवानित्याह विबुधोत्तमदर्शनइति निमित्तसप्तमीतेषांदर्शनार्थंपूर्वेणमंगलेनमहतापुण्येनभवितव्यम् येनदर्शनेन ३२
अन्यथापूर्वपुण्यंविना कथंभूतंवैकुंठनाम गृह्यतेवशीक्रियते अनेनेतिग्रहणम् ३३ ब्रह्मघ्नःविप्रत्वनाशकः ३४ ३५ ८५

३६ ३७ अमिथ्याभूते ऽर्थेधीर्यस्यतथाभूतः सन् देहादौममाहमितिमतिंहित्वाधास्ये ३८ मुक्तंसर्वमनुबंधनंपुत्रादिस्नेहोयेनसः अ. २
३९ प्रत्याहृतइंद्रियग्रामोयेन ४० गुणेभ्योदेहेंद्रियादिभ्यः आत्मानंवियुज्यविशोध्यआत्मसमाधिनाचित्तैकाग्र्येणभगवतो-
धाम्निस्वरूपे ४१ तस्मिन् भगवद्धाम्निउपरतानिश्चलाधीर्यस्यसः तस्मिन्कालेअद्राक्षीदितिवापुरःपुरतः ततश्चप्रागुपलब्धा-

विमुच्येतमिमंबंधमविद्याकामकर्मजम् सर्वभूतसुहृच्छांतोमैत्रःकरुणआत्मवान् ३६ मोचयेग्रस्त
मात्मानंयोषिन्मय्यात्ममायया विक्रीडितोययैवाहंक्रीडामृगइवाधमः ३७ ममाहमितिदेहादौहित्वा
ऽमिथ्याऽर्थधीर्मतिम् धास्येमनोभगवतिशुद्धंतत्कीर्तनादिभिः ३८ इतिजातसुनिर्वेदःक्षणसंगेन
साधुषु गंगाद्वारमुपेयायमुक्तसर्वानुबंधनः ३९ श्रीशुकउवाच सतस्मिन्देवसदनआसीनोयो-
गमाश्रितः प्रत्याहृतेंद्रियग्रामोयुयोजमनआत्मनि ४० ततोगुणेभ्यआत्मानंवियुज्यात्मसमाधिना यु
युजेभगवद्धाम्निब्रह्मण्यनुभवात्मनि ४१ यर्ह्युपारतधीस्तस्मिन्नद्राक्षीत्पुरुषान्पुरः उपलभ्योपलब्धान्प्रा
ग्ववंदेशिरसाद्विजः ४२ हित्वाकलेवरंतीर्थेगंगायांदर्शनादनु सद्यःस्वरूपंजगृहेभगवत्पार्श्ववर्तिनाम्
४३ साकंविहायसाविप्रोमहापुरुषकिंकरैः हैमंविमानमारुह्ययचौयत्रश्रियःपतिः ४४ एवंसविप्लावि-
तसर्वधर्मादास्याःपतिःपतितोगर्ह्यकर्मणा निपात्यमानोनिरयेहतव्रतःसद्योविमुक्तोभगवन्नामगृह्णन्
४५ नातःपरंकर्मनिबंधकृंतनंमुमुक्षतांतीर्थपदानुकीर्तनात् नयत्पुनःकर्मसुसज्जतेमनोरजस्तमोभ्यां
कलिलंततोऽन्यथा ४६ यएवंपरमंगुह्यमितिहासमघापहम् शृणुयाच्छ्रद्धयायुक्तोयश्चभक्त्याऽनुकी
र्तयेत् ४७ नवैसनरकंयातिनेक्षितोयमकिंकरैः यद्यप्यमंगलोमर्त्योविष्णुलोकेमहीयते ४८

नेवतानुपलभ्य
प्रत्यभिज्ञायववंदे ४२ ४३ ४४ उपसंहरति एवमितिद्वाभ्याम् विप्लाविताःसर्वेधर्मायेनहतंव्रतंस्वदारनियमादियस्य ४५ कर्म-
निबंधस्यपापमूलस्यकृंतनम् छेदकमतःपरन्नास्तिकस्मात्परम् तीर्थपदास्यानुकीर्तनात् यत्रहेतुः यद्यतोऽनुकीर्तनात् त ७
तोऽनुकीर्तनादन्यथाप्रायश्चित्तांतरैः रजस्तमोभ्यांकलिलंमलिनमेवतिष्ठतियत् तन्मनः कर्मसुपुनःनसज्जते ४६ ४७ नचेक्षितो
भवति ४८

म्रियमाणःअवशत्वेनश्रद्धाविहीनोऽपि ४९ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः २ तृतीयेतुयमेनापिवैष्णवोत्कर्षवर्णनैः सांत्वयित्वास्वदूतांस्तेवैष्णवेकिंकरीकृताः १ विष्णुदूतैर्निर्णीतंशास्त्रार्थंयममुखेनद्रढयितुंतृतीयाध्यायारंभः तत्रयदुक्तंयमराज्ञेतयासर्वमाचचक्षिरितिततःकिंतत्रवृत्तमितिपृच्छतिनिशम्येति मुरारेर्नैर्देशिकैःकिंकरैरेवंविहतान् अतएवहताआज्ञायस्य यस्यवशवर्तीअयंजनःसोऽपितान्प्रतिकिमाह १ अत्याश्चर्यमेतदित्याह यमस्येति हेऋषेयमस्यदंडभंगःकुतश्चनकस्माच्चिदपिश्रुतपूर्वोनासीत् एतत्एतस्मिन्नर्थेयद्वानुश्रुतपूर्वःएतत्यमदूतनिराकरणंचासीत् अतःसर्वस्यापिलोकस्यसंश

म्रियमाणोहरेर्नामगृणन्पुत्रोपचारितम् अजामिलोऽप्यगाद्धामकिंपुनःश्रद्धयागृणन् ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेअजामिलोपाख्यानेद्वितीयोऽध्यायः २ राजोवाच निशम्यदेवःस्वभटोपवर्णितंप्रत्याहकिंतान्प्रतिधर्मराजः एवंहताज्ञोविहतान्मुरारेर्नैर्देशिकैर्यस्यवशेजनोऽयम् १ यमस्यदेवस्यनदंडभंगःकुतश्चनर्षेश्रुतपूर्वआसीत् एतन्मुनेवृश्चतिलोकसंशयंनहित्वदन्यइतिमेविनिश्चितम् २ श्रीशुकउवाच भगवत्पुरुषैराजन्याम्याःप्रतिहतोद्यमाः पतिंविज्ञापयामासुर्यमंसंयमिनीपतिम् ३ यमदूताऊचुः कतिसंतीहशास्तारोजीवलोकस्यवैप्रभो त्रैविध्यंकुर्वतःकर्मफलाभिव्यक्तिहेतवः ४ यदिस्युर्बहवोलोकेशास्तारोदंडधारिणः कस्यस्यातांनवाकस्यमृत्युश्चामृतमेववा ५

योवर्ततेतंत्वत्तोऽन्योनच्छिनत्तीतिमेनिश्चितमतःकथयेतिशेषः २ भगवतःपुरुषैःप्रतिहतउद्यमोयेषांतेयाम्याःपुरुषाः ३ कतिसंतीत्याक्षेपोक्तिः त्रैविध्यंत्रिविधंस्वार्थेष्यङ् यद्वात्रैविध्यंययाभवतितयाकर्मकुर्वतः तदर्थंचकर्मफलस्याभिव्यक्तिहेतवः कतिसंतीति ४ संतुबहवः कोबाधस्तत्राहुः यदीतिमृत्युर्दुःखममृतंसुखंतेषांविप्रतिपत्तौतेउभेकस्यस्यातांनकस्यापिपरस्परविरोधेनोभयोरपिप्रतिबंधात् एकमत्येतुकस्यवानस्याताम् एकःसुखंकर्तुमिच्छतिदुःखंचान्यः ऐकमत्येचतयोःपरस्परकार्यानुमोदनेनोभयोरपिप्राप्तेकस्यवातेउभेअपिनस्यातामित्यर्थः ५

ननुबहूनांकर्मिणांव्यवस्थयाबहवः शास्तारोभवंतु तथासतिनायंदोषः स्यात्तत्राहुः बहूनांकर्मिणांव्यवस्थयाशास्तृबहुत्वेशास्तृत्वंस्यात घटेत् किंतुतदायस्सर्वशास्तारिमुख्यंशास्तृत्वंतदेकदेशेउपचारमात्रमेवस्यात् यथाचक्रवर्तिनएवमुख्यंशास्तृत्वंमंडलवर्तिनामुप चारमात्रंनिरंकुशत्वाभावात् ६ यस्मादेवंशास्तृबहुत्वंनघटते अतस्त्वमेकएवशास्ताशुभाशुभेविविनक्तीतितथा ७ विप्रलंभिता- वंचितालंघितेत्यर्थः ८ तदेवाहुः नीयमानमिति ९ तेत्वत्तः यदिनोऽस्माकंक्षमंहितंमन्यसे अन्यथाअज्ञानतस्तदवज्ञानेतवाप्यनर्थः

किंतुशास्तृबहुत्वेस्याद्बहूनामिहकर्मिणाम् शास्तृत्वमुपचारोहियथामंडलवर्तिनाम् ६ अतस्त्व- मेकोभूतानांसेश्वराणामधीश्वरः शास्तादंडधरोनृणांशुभाशुभविवेचनः ७ तस्यतेविहतोदं- डोनलोकेवर्ततेऽधुना चतुर्भिरद्भुतैःसिद्धैराज्ञातेविप्रलंभिता ८ नीयमानंतवादेशादस्माभिर्यात नागृहान् व्यमोचयन्पातकिनंछित्वापाशान्प्रसह्यते ९ तांस्तेवेदितुमिच्छामोयदिनोमन्यसेक्षमम् नारायणेत्यभिहितेमाभैरित्याययुर्द्रुतम् १० श्रीशुकउवाच इतिदेवःसआपृष्टःप्रजासंय- मनोयमः प्रीतःस्वदूतान्प्रत्याहस्मरन्पादांबुजंहरेः ११ यमउवाच परोमदन्योजगतस्त- स्थुषश्चओतंप्रोतंपटवद्यत्रविश्वम् यदंशतोऽस्यस्थितिजन्मनाशानस्योतवद्यस्यवशेचलोकः १२ यो नामभिर्वाचिजनान्निजायांबध्नातितंत्यामिवदामभिर्गाः यस्मैबलिंतइमेनामकर्मनिबंधबद्धाश्चकिताव हंति १३ अहंमहेंद्रोनिर्ऋतिःप्रचेताःसोमोऽग्निरीशःपवनोऽर्कोविरिंचः आदित्यविश्वेवसवोऽथसा ध्यामरुद्गणारुद्रगणाःससिद्धाः १४

स्यात् अतक्योर्हितेषांप्रभावः यतोनारायणायेतिकेवलमभिहितेमाभयंकुर्वितिवदं तःशीघ्रमागताः १० संयमयतीतितथा ११ मत्तोऽन्योजगतस्तस्थुषश्चपरोऽधीश्वरोऽस्तिअहंतुजंगमानामेवतत्रापिनृणामेवत- त्रापिपापिनामेवतत्किंकरःसन्ईश्वरःसतुसर्वेश्वरः कोऽसौयत्रयस्मिन् विश्वमोतंप्रोतंचऊर्ध्वंतिर्यक्तंतुषुपटवत् यस्यत्वंशेभ्यो विष्णुब्रह्मरुद्रेभ्यो अस्यास्थित्यादयोभवंति यस्यचवशेलोकोवर्ततेनसिनासिकायांप्रोतबलीवर्दवत् १२ एतत्प्रपंचयति ब्राह्मणादि नामभिर्वाचिनिजायांतंत्यांदामन्यांजनान्योबध्नाति दामभिर्गाः बलीवर्दानिवतइमेजीवाःनामकर्मभिर्निबंधैर्बद्धाः यस्मैबलिंवहंतियद- धीनाःकर्मकुर्वंतीत्यर्थः १३ यस्यचलीलाद्युर्विभाव्येत्याह अहमितिद्वाभ्याम् १४

नस्पृष्टंरजस्तमश्चयैः ईहितमभिप्रेतंचेष्टितंवानविदुः स्पृष्टमायाः माययास्पृष्टाः ततस्तेभ्योऽन्येनविदुरितिकिंपुनर्वक्तव्यम् १५ तन्मा ययाविमोहितत्वान्नजानंतीत्युक्तमविषयत्वाच्चतस्येत्याह यमिति गोभिरिंद्रियैर्हृदाचित्तेननविचक्षतेनपश्यंति यद्वाचाऽनभ्युदितंयन्मनोनमनुतइत्यादिश्रुतेः आत्मनांजीवानामात्मानंद्रष्टारमाकृतयोरूपाणिचक्षुर्यथाकर्मभूतंनजानंतितत्तः परमाकृतीनां प्रकाशकम् नहिप्रमाताप्रमाणस्यविषयइतिभावः एवंभूतः परमेश्वरोमदन्योऽस्तीतिपूर्वेणैवसंबंधः १६ भवत्वेवंभूतोऽन्यः परमेश्वरः येपुनरस्मान्निर्भर्त्स्यपापिनंरक्षितवंतः तेकेतानाह तस्येतिद्वाभ्याम् तस्यैवरूपंगुणाः प्रभावादयः स्वभावः भक्तवात्सल्या

अन्येचयैर्विश्वसृजोऽमरेशाभृग्वादयोऽस्पृष्टरजस्तमस्काः यस्येहितंनविदुः स्पृष्टमायाः सत्वप्रधाना अपिकिंततोन्ये १५ यंवैनगोभिर्मनसाऽसुभिर्वाहृदागिरावाऽसुभृतोविचक्षते आत्मानमंतर्हृदिसंतमात्मनांचक्षुर्यथैवाकृतयस्ततः परम् १६ तस्यात्मतंत्रस्यहरेरधीशितुः परस्यमायाऽधिपतेर्महात्मनः प्रायेणदूताइहवैमनोहराश्चरंतितद्रूपगुणस्वभावाः १७ भूतानिविष्णोः सुरपूजितानिदुर्दर्शलिंगानिमहाद्भुतानि रक्षंतितद्भक्तिमतः परेभ्योमत्तश्चमर्त्यानथसर्वतश्च १८ धर्मंतुसाक्षाद्भगवत्प्रणीतंनवैविदुरृषयोनापिदेवाः नसिद्धमुख्याअसुरामनुष्याः कुतश्चविद्याधरचारणादयः १९ स्वयंभूर्नारदः शंभुः कुमारः कपिलोमनुः प्रह्लादोजनकोभीष्मोबलिर्वैयासकिर्वयम् २० द्वादशैतेविजानीमोधर्मंभागवतंभटाः गुह्यंविशुद्धंदुर्बोधंयज्ज्ञात्वामृतमश्नुते २१ एतावानेवलोकेऽस्मिन्पुंसांधर्मः परः स्मृतः भक्तियोगोभगवतितन्नामग्रहणादिभिः २२ नामोच्चारणमाहात्म्यंहरेः पश्यतपुत्रकाः अजामिलोऽपियेनैव मृत्युपाशादमुच्यत २३

दियेषांते १७ विष्णोर्भूतानिभृत्याः दुर्दर्शानिद्रष्टुमप्यशक्यानिलिंगानिरूपाणियेषांतानि तद्भक्तिमतः विष्णुभक्तान् परेभ्यः शत्रुभ्यः सर्वतः अग्न्यादिभ्यश्चरक्षंति १८ ननुविष्णुभक्ताश्चेत् कथमधर्मपक्षपातंकृतवंतस्तत्राह धर्ममिति ऋषयोभृग्वादयः १९ ननुकेचिन्नजानंतितस्यसत्वेकिंप्रमाणंतत्राह स्वयंभूरिति कुमारः सनत्कुमारः वयमित्यात्मानमेवबहुमन्यमानो निर्दिशति २० हेभटाः २१ तमेवधर्ममाह एतावानिति २२ नचात्रप्रमाणंवक्तव्यंदृष्टत्वादित्याह नामोच्चारणेति येनैवकेवलेनसकृदुच्चारितेन २३

ननुनामाभासेनकथंसर्वपापक्षयः स्यात् श्रद्धाभक्त्यावृत्त्यादेरपिविधानात् तथाहिसायंप्रातर्गृणन् भक्त्यादुःखग्रामाद्विमुच्यतइति अ
नुदिनमिदमादरेणशृण्वन्निति श्रवणंकीर्तनंध्यानंहरेरद्भुतकर्मणः जन्मकर्मगुणानांचतदर्थेऽखिलचेष्टितमित्याद्यस्मिन्नेवपुराणेतत्रत
त्रपठ्यते पुराणांतरेच पापक्षयश्चभवतिस्मरतांतमहर्निशमिति अत्रैवच तस्मात्संकीर्तनंविष्णोर्जगन्मंगलमंहसाम् महतामपिकौर
व्यैकांतिकनिष्कृतमित्यादिनासम्यक् कीर्तनादेवमन्यते किंच तथासतिकिमितिमन्वादयोद्वादशाब्दादीनिस्मरेयुः तस्मादिदम
नुपपन्नमिवतत्राह एतावतेति भगवतोगुणानांकर्मणांचनाम्नांचसम्यक् कीर्तनमितियत् एतावतापुंसामघनिर्हरणायपापक्षयमात्रा
यअलमुपयोगोनास्ति अलंशब्दोऽत्रवारणेयथाहामरसिंहः अलंभूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकमिति उपयोगाभावमेवाह अजा-
मिलोमहापातक्यपिनारायणेतिविक्रुश्यनतुसम्यक् कीर्तयित्वातच्चपुत्रंविक्रुश्यनतुहरिम् अघवान् अशक्यचिरपिम्रियमाणोऽस्वस्थ

एतावताऽलमघनिर्हरणायपुंसांसंकीर्तनंभगवतोगुणकर्मनाम्नाम् विक्रुश्यपुत्रमघवान्यदजामि
लोऽपिनारायणेतिम्रियमाणइयायमुक्तिम् २४ प्रायेणवेदतदिदंनमहाजनोऽयंदेव्याविमोहित
मतिर्बतमाययाऽलम् त्रय्यांजडीकृतमतिर्मधुपुष्पितायांवैतानिकेमहतिकर्मणियुज्यमानः २५

चित्तोऽपिमुक्तिमवापनत्वघनिर्हरणमात्रमतोनामाभासेनापिसर्वपापक्षयइत्येवतत्वमावृत्तिश्रद्धादिविधयस्तुपापवासनाक्षयार्थाइ-
त्युक्तमेवहरेर्गुणानुवादः खलुसत्वभावनइत्यत्र २४ यत्तूक्तंव्यर्थंतर्हिद्वादशाब्दादिस्मरणमितितत्राह प्रायेणेति महाजनोमन्वादिः
अयंभावः यथामृतसंजीवनौषधिमजानंतोवैद्यारोगनिर्हरणायत्रिकटुकनिंबादीनिस्मरंति तथास्वयंभुशंभुप्रमुखद्वादशव्यतिरे-
केणायंमहाजनोऽतिगुह्यमिदंज्ञात्वाद्वादशाब्दादिकंस्मरतीति किंच माययादेव्याअलंविमोहितमतिरयंजनः मधुमधुरंयथाभ
वत्येवंपुष्पितायांपुष्पस्थानीयैरर्थवादैर्मनोहरायांत्रय्यांजडीकृताअभिनिविष्टामतिर्यस्य अतोमहत्येवकर्मणिश्रद्धयायुज्यमानो
नाल्पेप्रवर्तते दृश्यतेहिप्राकृतस्यलोकस्यमहतिमंत्रादौश्रद्धाअल्पेचाश्रद्धातस्मादस्यग्राहकोनास्तीतितैर्नोक्तम् यद्वा स्वाधी-
नः सिंहोऽस्त्येतावताश्वसृगालादिनिवारणायतंयथानप्रयुज्यंतेतथाऽतितुच्छत्वात्पापस्यनतन्निरसनायपरममंगलंहरेर्नामस्मरंति ९
यद्वानाममाहात्म्यज्ञानेसर्वमुक्तिप्रसंगादित्येषादिक् ग्रंथविस्तरभयात्तुनातिप्रपंच्यते २५ ५ ५ ५

भावयोगंभक्तियोगम् अमीषांपातकंनस्यादेव यदिस्यादुरुगायस्यवादः कीर्तनम् २६ तदेवंधर्मतत्वंनिर्णीयभृत्याननुशास्ति तइति येभगवंतंप्रपन्नाः तेदेवैःसिद्धैश्चपरिगीतपवित्रगाथाः वर्णितपवित्रकथाःअतस्तान्नोपसीदततत्समीपमपिनगच्छत वयः कालोऽपिनप्रभवति २७ केतर्हिदंडार्थमानेयाइत्यत्राह तानितिद्वाभ्याम् असतः दुष्टान् तानेवाह मुकुंदपादारविंदयोर्योमकरंदरूपोरसस्तस्माद्विमुखान् कथंभूतात् निष्किंचनैरजस्रंजुष्टात् तेषांज्ञापकमाह निरयवर्त्मनिस्वधर्मशून्येगृहेबद्धातृष्णायैस्तान् २८

एवंविमृश्यसुधियोभगवत्यनंतेसर्वात्मनाविदधतेखलुभावयोगम् तेमेनदंडमर्हंत्यथयद्यमीषांस्यात्पातकंतदपिहंत्युरुगायवादः २६ तेदेवसिद्धपरिगीतपवित्रगाथायेसाधवःसमदृशोभगवत्प्रपन्नाः तान्नोपसीदतहरेर्गदयाऽभिगुप्तान्नैषांवयंनचवयःप्रभवामदंडे २७ तानानयध्वमसतोविमुखान्मुकुंदपादारविंदमकरंदरसादजस्रम् निष्किंचनैःपरमहंसकुलैरसंगैर्जुष्टाद्गृहेनिरयवर्त्मनिबद्धतृष्णान् २८ जिव्हानवक्तिभगवद्गुणनामधेयंचेतश्चनस्मरतितच्चरणारविंदम् कृष्णायनोनमतियच्छिरएकदाऽपितानानयध्वमसतोऽकृतविष्णुकृत्यान् २९ तत्क्षम्यतांसभगवान्पुरुषःपुराणोनारायणःस्वपुरुषैर्यदसत्कृतंनः स्वानामहोनविदुषांरचिताञ्जलीनांक्षांतिर्गरीयसिनमःपुरुषायभूम्ने ३० तस्मात्संकीर्तनंविष्णोर्जगन्मंगलमंहसाम् महतामपिकौरव्यविद्ध्यैकांतिकंनिष्कृतम् ३१ शृण्वतांगृणतांवीर्याण्युद्दामानिहरेर्मुहुः यथासुजातयाभक्त्याशुद्ध्येन्नात्माव्रतादिभिः ३२

किंच जिव्हेत्यादि यद्येषांजिव्हेत्याद्यन्वयः नकृतंविष्णुकृत्यंभगवद्व्रतंयैः २९ भगवंतंक्षमापयति तदिति अयंभावःनःस्वपुरुषैरस्मदीयत्वेनस्थितैःस्वीयैरेवपुरुषैर्यद्यस्मादसत् अन्याय्यंकृतम् तत्तस्मात्स्वयमेवक्षम्यतांसहताम् स्वानांस्वीयानांभक्तानांनःअस्माकंनविदुषांअज्ञानामहोगरीयसितस्मिन्क्षांतिर्युक्तैव महदितिपाठेस्वीयानांमाहात्म्यमविदुषांनःक्षमांकरोत्वित्यर्थः ३० तस्मादित्यादिशुकोक्तिः जगतोऽपिमंगलरूपम् ३१ एकांतिकत्वमेवाह शृण्वतामितिव्रतादिभिस्तथानशुध्येत् ३२

एतदुपपादयति कृष्णांघ्रिपद्मयोर्मधुलेढिआस्वादयतीतितथामधुलिहतीतिमधुलिट् अतितुच्छत्वेनविसृष्टायेमायागुणाः विषयास्ते अ॰
षुपुनर्नरमते अस्तुतन्मध्वास्वादरहितःअतएवकामाभिभूतःसन्नात्मनोरजःपापंप्रमार्ष्टुमपिकर्मैवप्रायश्चित्तरूपमीहेत यतः क- ३
र्मणःपुनरपिरजःपापंस्यादेवकुंजरशौचवत् सत्वशोधकत्वाभावात् ३३ नैवविस्मितधियोबभूवुः किंतुसत्यमुक्तमित्येवमेनिरे त
तःप्रभृतिप्रतिशंकमानाः अस्मानेवैषहन्यादितिशंकावहंतः तंद्रष्टुमपिबिभ्यतिस्म पाठांतरेतुविस्मितधियोजाताः तेचततःप्रभृति-
बिभ्यतिस्मेत्यर्थः ३४ कुंभसंभवोऽगस्त्योमलयेपर्वतेआसीनोऽव्यग्रोहरिमर्चयन्पुनःपुनःविश्वासार्थंहरेःपादौस्पृशन्नित्यर्थः ३५

कृष्णांघ्रिपद्ममधुलिड्नपुनर्विसृष्टमायागुणेषुरमतेवृजिनावहेषु अन्यस्तुकामहतआत्मरजःप्रमार्ष्टु
मीहेतकर्मयतएवरजःपुनःस्यात् ३३ इत्यस्वभर्तृगदितंभगवन्महित्वंसंस्मृत्यविस्मितधियोयमकिंक
रास्ते नैवाच्युताश्रयजनंप्रतिशंकमानाद्रष्टुंचबिभ्यतिततःप्रभृतिस्मराजन् ३४ इतिहासमिमंगुह्यं-
भगवान्कुंभसंभवः कथयामासमलयआसीनोहरिमर्चयन् ३५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठ
स्कंधेतृतीयोऽध्यायः ३ राजोवाच देवासुरनृणांसर्गोनागानांमृगपक्षिणाम् सामासिकस्त्व
याप्रोक्तोयस्तुस्वायंभुवेंऽतरे १ तस्यैवव्यासमिच्छामिज्ञातुंतेभगवन्यथा अनुसर्गंययाशक्त्यास-
सर्जभगवान्परः २ सूतउवाच इतिसंप्रश्नमाकर्ण्यराजर्षेर्बादरायणिः प्रतिनंद्यमहायोगीज-
गादमुनिसत्तमाः ३ श्रीशुकउवाच यदाप्रचेतसःपुत्रादशप्राचीनबर्हिषः अंतःसमुद्रादु
न्मग्नाददृशुर्गांद्रुमैर्वृताम् ४

इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थादित्रिभिर्विश्वरूपजन्म
विवक्षया प्रचेतःसुतदक्षस्यवंशस्तावत्प्रतन्यते १ चतुर्थेतुप्रजासृष्टेदक्षेणाराधनंहरेः तपसाहंसगुह्याख्यस्तोत्रेणचनिरूप्य-
ते २ प्रसक्तानुप्रसंगेनस्वायंभुवसुतान्वये नामप्रपञ्चमाकर्ण्यवंशव्यासंबुभुत्सते ३ देवासुरेतिद्वाभ्याम् सामासिकःसंक्षिप्तो १०
यःप्रोक्तस्तृतीयस्कंधे १ व्यासंविस्तारम् तेत्वत्तः ययाशक्त्यायथाससर्जताशक्तिंतत्प्रकारंचज्ञातुमिच्छामि अनुसर्गमनुवृत्तंसर्गम्
२ ३ दक्षादिरूपेणससर्जेतिवक्तुंदक्षजन्मप्रकारमाह यदेति प्राचीनबर्हिषःपुत्रायदासमुद्रमध्यादुन्मग्नानिर्गताः तदागांपृथिवींद्रुमै
र्वृतांददृशुः ४

नारदोपदेशतः प्राचीनबर्हिषो निर्वृत्त्या अराजके सति कृष्याद्यभावात् तपसा दीपितो मन्युर्येषां ते ते तेषां द्रुमाणां दग्धुमिच्छया ५ ताभ्यां वा
य्वग्निभ्यां दह्यमानांस्तान् द्रुमान् वनस्पतीनां राजा सोम उवाच ६ मा द्रुमेभ्य इति नवभिः हे महाभागाः विवर्धयिषवः विशेषेण वर्धयि-
तुमिच्छवः ७ प्रजापतीनां तद्भक्ष्यभोज्यदाहोऽनुचित इत्याह अहो इति त्रिभिः ऊर्जं भक्ष्यम् इषम् अन्नम् ८ अचराः फलाद्याः अप-
दः तृणाद्याः अहस्ताः पश्वाद्याः चतुष्पदो मेषाद्याः ९ १० अतः आतिष्ठत आश्रयत सतां मार्गम् उपशमो पित्रादिभिर्जुष्टम् ११ प्रजा-

द्रुमेभ्यः क्रुध्यमानास्ते तपोदीपितमन्यवः मुखतो वायुमग्निं च ससृजुस्तद्दिधक्षया ५ ताभ्यां निर्द
ह्यमानांस्तानुपलभ्य कुरूद्वह राजोवाच महान् सोमो मन्युं प्रशमयन्निव ६ मा द्रुमेभ्यो महाभागा-
दीनेभ्यो द्रोग्धुमर्हथ विवर्धयिषवो यूयं प्रजानां पतयः स्मृताः ७ अहो प्रजापतिपतिर्भगवान् हरिर-
व्ययः वनस्पतीनोषधीश्च ससर्जोर्जमिषं विभुः ८ अन्नं चराणामचरा ह्यपदः पादचारिणाम् अह-
स्ता हस्तयुक्तानां द्विपदां च चतुष्पदः ९ यूयं च पित्राऽन्वादिष्टा देवदेवेन चानघाः प्रजासर्गाय हि कथं वृ
क्षान्निर्दग्धुमर्हथ १० आतिष्ठत सतां मार्गं कोपं यच्छत दीपितम् पित्रा पितामहेनापि जुष्टं वः प्रपिता
महैः ११ तोकानां पितरौ बन्धुर्दृशः पक्ष्म स्त्रियाः पतिः पतिः प्रजानां भिक्षूणां गृह्यज्ञानां बुधः सुहृत् १२
अन्तर्देहेषु भूतानामात्मास्ते हरिरीश्वरः सर्वं तद्धिष्ण्यमीक्षध्वमेवं वस्तोषितो ह्यसौ १३ यः समुत्पतितं
देह आकाशान्मन्युमुल्बणम् आत्मजिज्ञासया यच्छेत्स गुणानतिवर्तते १४ अलं दग्धैर्द्रुमैर्दी-
नैः खिलानां शिवमस्तु वः वार्क्षी ह्येषा वरा कन्या पत्नीत्वे प्रतिगृह्यताम् १५

नां प्रजापतिरेव बन्धुरतस्तज्जी
विकानाशो न कर्तव्य इति दृष्टान्तपञ्चकेनाह तोकानां बालानां मातापितरौ अज्ञानां ज्ञानदो बुध एव सुहृत् १२ ईश्वराधिष्ठानत्वाच्च
भूतदाहो न युक्त इत्याह अन्तर्देहेष्विति वो युष्माभिः १३ आकाशाद्देहे समुत्पतितम् आकस्मिकमित्यर्थः आत्मविचारेण नियच्छे
त् १४ खिलानां शेषाणां वो युष्माकं च शिवमस्तु वृक्षरक्षणार्थं तदीयां कन्यां ददाति वार्क्षी वृक्षैः पालिता १५ ६ ६

आमंत्र्यसांत्वयित्वाआप्सरसींअप्सरसः प्रम्लोचायाः सुताम् १६,१७ दुहितृवत्सलइतितस्यकन्यावंशएवेत्युक्तम् ममभक्तः १८
प्रजापतिर्दक्षः १९ अबृंहितमसंवृद्धम् विंध्यस्यपादान्सन्निहितपर्वतान् २० २१ हंसगुह्याख्येनस्तोत्रेणकस्यदक्षस्य २२ पराय-
सर्वोत्तमायनमोदधेनमनंकरोमि परत्वेहेतुः अवितथाअनुभूतिश्चिच्छक्तिर्यस्य अतोगुणत्रयाभासोजीवोनिमित्तंमायाचतयोर्ब
धवेनियंत्रे एवमपिगुणेषुतत्वबुद्धिर्येषांतैर्जीवैरदृष्टंधामस्वरूपंयस्य तत्रहेतुः निवृत्तंमानंयस्मात् पाठांतरेनिरस्तमानमवधिश्च
यस्मात् तर्हिकथंतस्यसिद्धिरतआहस्वयंभुवेस्वप्रकाशाय २३ अदृष्टधामत्वंदर्शयन्नाह नेति पुरुषसखाजीवः अस्मिन्पुरेदे

इत्यामंत्र्यवरारोहांकन्यामाप्सरसींनृप सोमोराजाययौदत्वातेधर्मेणोपयेमिरे १६ तेभ्यस्तस्यांसम-
भवद्दक्षःप्राचेतसःकिल यस्यप्रजाविसर्गेणलोकाआपूरितास्त्रयः १७ यथाससर्जभूतानिदक्षोदु
हितृवत्सलः रेतसामनसाचैवतन्ममावहितःशृणु १८ मनसैवासृजत्पूर्वंप्रजापतिरिमाःप्रजाः देवा
सुरमनुष्यादीन्नभस्थलजलौकसः १९ तमबृंहितमालोक्यप्रजासर्गंप्रजापतिः विंध्यपादानुपव्र-
ज्यसोऽचरद्दुष्करंतपः २० तत्राघमर्षणंनामतीर्थंपापहरंपरम् उपस्पृश्यानुसवनंतपसाऽतोषयद्धरि
म् २१ अस्तौषीद्धंसगुह्येनभगवंतमधोक्षजम् तुभ्यंतदभिधास्यामिकस्यातुष्यद्यतोहरिः २२
प्रजापतिरुवाच नमःपरायावितथानुभूतयेगुणत्रयाभासनिमित्तबंधवे अदृष्टधाम्नेगुणतत्वबु
द्धिभिर्निवृत्तमानायदधेस्वयंभुवे २३ नयस्यसख्यंपुरुषोऽवैतिसख्युःसखावसन्संवसतःपुरेऽस्मि-
न् गुणोयथागुणिनोव्यक्तदृष्टेस्तस्मैमहेशायनमस्करोमि २४ देहोऽसवोऽक्षामनवोभूतमात्रानात्मा
नमन्यंचविदुःपरंयत् सर्वंपुमान्वेदगुणांश्चतज्ज्ञोनवेदसर्वज्ञमनंतमीडे २५ हेवसन्नपिअत्रैवसंवसतःसख्यु
र्यस्य सख्यकरणंप्रवर्तकादिकंनावैतिनजानातितस्मै कुतः व्यक्तदृष्टेःप्रपंचद्रष्टुः नहिद्रष्टादृश्योभवतीति प्रथमांतपाठेव्यक्तेप्रपं
चएवदृष्टिर्यस्यसः गुणोविषयोगुणिनोविषयिणइंद्रियादेः सख्यंप्रकाशकत्वंयथानवेत्तितद्वत् २४ ननुगुणोजडत्वान्नजानातिजी
वस्तुचेतनः किमितिनजानातिअतआहदेहइतिदेहश्चासवश्चप्राणाअक्षाणींद्रियाणिमनवश्चअंतःकरणानिभूतानिचमात्रा-
श्चतन्मात्राणिआत्मानंस्वरूपंदृश्यमन्यमिंद्रियवर्गंतयोःपरंदेवतावर्गंचनविदुःपुमान्जीवस्तुसर्वमेतत्त्रयंवेदगुणांश्चतन्मूलभूता-
न्वेदतज्ज्ञोऽपिसन्यंसर्वज्ञंनवेदतमनंतमीडेस्तौमि २५

अदृष्टधामत्वमुक्त्वास्वप्रकाशत्वमाह यदामनसउपरामः समाधिर्नतुसुषुप्ताविवलयः नचजाग्रत्स्वप्नयोरिवविक्षेपः तदाहनामरूपे रूप्येतेयेनतत्तथा तस्यउपरामेहेतुः दृष्टंदर्शनंस्मृतिश्चतयोःसंप्रमोषान्नाशात् तदायःकेवलेनस्वरूपज्ञानेनप्रतीयते तस्मैहंसाय शुद्धायशुचिशुद्धंमनःसद्मप्रतीतिस्थानंयस्यतस्मैनमः २६ एवंभूतःकेषांप्रतीयतइत्यपेक्षायामाह मनीषिणइतिद्वाभ्याम् विवेकिनोयंनिष्कर्षतिविविच्यध्यायंति सनिर्वाणसुखानुभूतिर्ममप्रसीदतामितिद्वयोरन्वयः एवंनिष्कर्षतांप्रतीयतइतिभावःकिमितिनिष्कर्षतिस्वशक्तिभिर्गूढमप्रकाशमानम् कतिभिर्नवभिःपुनश्चत्रिवृद्भिःत्रिगुणाभिःसप्तविंशत्युपाधिभिर्गूढमष्टाविंशंनिष्कर्षतीत्यर्थः यद्वा नवभिःप्रकृतिपुरुषमहदहंकारपंचतन्मात्ररूपाभिः त्रिवृद्भिःत्रिगुणात्मिकाभिः चकारात्षोडषविकाररूपाभिश्चकथंभूतंनिष्कर्षतिमनीषयांऽतर्हृदिसंनिवेशितंनिश्चलीकृतम् पांचदश्यंपंचदशसामिधेनीमंत्रैःप्रकाश्यम् अलौकिकंवन्हि

यदोपरामोमनसोनामरूपरूपस्यदृष्टस्मृतिसंप्रमोषात् यईयतेकेवलयास्वसंस्थयाहंसायतस्मै-
शुचिसद्मनेनमः २६ मनीषिणोऽतर्हृदिसंनिवेशितंस्वशक्तिभिर्नवभिश्चत्रिवृद्भिः वन्हिंयथा
दारुणिपांचदश्यंमनीषयानिष्कर्षतिगूढम् २७ सवैममाशेषविशेषमायानिषेधनिर्वाणसुखानु
भूतिः ससर्वनामासचविश्वरूपःप्रसीदतामनिरुक्तात्मशक्तिः २८ यद्यन्निरुक्तंवचसानिरू
पितंधियाऽक्षभिर्वामनसावोतयस्य माभूत्स्वरूपंगुणरूपंहितत्सवैगुणापायविसर्गलक्षणः २९

मिवाहंकारास्पदादात्मनोऽन्यंपरमात्मानंनिष्कर्षतीत्यर्थः २७अशेषाविशेषायस्यास्तस्यामायायाःनिषेधेननिर्वाणसुखेअनुभूतिर्यस्य अप्रसक्तनिषेधासंभवात्प्रसक्तिमाह सएवसर्वनामासएवविश्वरूपइति तद्रूपत्वेऽपिवास्तवत्वाभावान्निषेधःसंभवतीत्याह अनिरुक्ताआत्मनिशक्तिर्मायायस्यसः २८ ननुयदिकेवलयास्वसंस्थयाप्रतीयतेतर्हिसर्वनामत्वंविश्वरूपत्वंचानुपपन्नंवागाद्यगोचरत्वादित्याशंक्यसर्वैर्नामभिर्वाच्यंप्रत्यक्षादिदृश्यंचतस्यस्वरूपंवस्तुतोमाभूत्तथापिमाययाघटतइतिश्लोकत्रयेणोपपादयन्नमस्करोति यद्यदिति यद्यद्वचसानिरुक्तमभिहितंधियानिरूपितंव्यवसितमक्षभिर्वाइंद्रियैर्निरूपितंगृहीतमुतअपिमनसाऽपिनिरूपितंसंकल्पितंयस्यस्वप्रकाशत्वंतस्यतत्स्वरूपंमाभूत् स्वरूपत्वाभावेहेतुःहियस्मात्तद्गुणानामेवरूपम् पाठांतरेगुणैर्वर्धितम् सतुगुणव्यतिरिक्तः यतोगुणानामपायविसर्गाभ्यांप्रलयोत्पत्तिभ्यांलक्ष्यतइतितथा चेतनाधिष्ठानंविनातयोरसंभवात् यद्वायस्यस्वरूपंमाभून्नभवतितस्मैनमइतितृतीयेनान्वयः २९

तदेवंवस्तुतोगुणस्वरूपत्वाभावमंगीकृत्यअनिरुक्तात्मशक्तिरित्यनेनद्योतितंमाययासर्ववाच्यत्वेनविश्वरूपत्वमाह यस्मिन्नधिकरणेय तोऽपादानात् येनकरणेनयस्यसंबंधि यस्मैसंप्रदानाय यदीप्सिततमंयः कर्ताकुरुतेस्वतंत्रः कार्यतेचान्येनप्रयोज्यकर्त्रातद्ब्रह्मेतिप्रत्येकंसं बंधः अत्रचसप्तभिर्यच्छब्दैः सप्तविभक्त्यर्थादर्शिताः यथेतिचक्रियाकारकसंबंधप्रकारवाचिनामव्ययानामर्थाः कुरुतेकार्यतेचेतिस्वा र्थपरार्थक्रियाऽन्वयश्चसर्वेषांदर्शितः चशब्देनभावकर्मादिविहितप्रत्ययार्थाः संगृहीताः तद्ब्रह्मैवेतिकुतस्तत्राह तद्धेतुस्तेषांकारणम् तत्कु तः सर्वेभ्यः प्राक्सिद्धम् ननुब्रह्मादयस्तद्धेतवः श्रूयंतेअवरेचदृश्यंतेतत्कथंब्रह्मैवतद्धेतुस्तत्राह परेषामवरेषांचहेतूनांपरमंकारणम् ननुस र्वकारणत्वेतस्यकिंनामसहकारिभवेत् तदानीमन्यस्याभावात् सत्यंनिरपेक्षमेवतत्कारणमित्याह अनन्यत् विजातीयशून्यम् एकंसजा तीयशून्यंचतस्मैनमइत्युत्तरेणान्वयः ३० नन्वेवंचेद्विश्वस्यहेतुस्तर्हिनकदाचिदनीदृशंजगदितिवदंतोमीमांसकाः कुतोऽत्रविवदंतेतेश्वा

यस्मिन्यतोयेनचयस्ययस्मैयद्योयथाकुरुतेकार्यतेच परावरेषांपरमंप्राक्प्रसिद्धंतद्ब्रह्मतद्धेतुरनन्यदे कम् ३० यच्छक्तयोवदतांवादिनांवैविवादसंवादभुवोभवंति कुर्वंतिचैषांमुहुरात्ममोहंतस्मैनमोऽनं तगुणायभूम्ने ३१ अस्तीतिनास्तीतिचवस्तुनिष्ठयोरेकस्थयोर्भिन्नविरुद्धधर्मयोः अवेक्षितंकिंचन योगसांख्ययोः समंपरंह्यनुकूलंबृहत्तत् ३२

न्येस्वभाववादिनः संवदंतेतेचतेचतत्वविद्भिर्बोधिताअपिकुतः पुनःपुनर्मु ह्यंतितत्राह यस्यमायाविद्याद्याः शक्तयोविवादस्यक्वचित्संवादस्यभुवः स्थानानिभवंतितस्मैनमः ३१ ननुकिंतद्ब्रह्मयस्यशक्तयोवि वादादिभुवोभवंतितत्राह अस्तीति योगउपासनाशास्त्रम् तत्रहिविराड्रूपेणोपासनायांपातालपादादिकमस्तीत्युपास्यत्वेनविधी यते नास्तीतिसांख्यंज्ञानशास्त्रम् तत्रत्यपाणिपादः अचक्षुरश्रोत्रमितिचपादादिनास्तीतिनिषिध्यते तयोर्योगसांख्ययोर्यत्किं चित्समम् अनुवर्तमानमवेक्षितंप्रतीतंतद्बृहत् ब्रह्मविवादास्पदंब्रह्मेत्यर्थः विवादंस्फुटयति भिन्नौअस्तिनास्तीत्येवंभूतौविरुद्धौधर्मौ ययोः तयोर्भिन्नविषयत्वेऽपिविरोधोनस्यादित्येकस्थयोरित्युक्तमेकविषययोः कुतः वस्तुनिष्ठयोः पादादिविधिप्रतिषेधयोरेकव स्तुनिष्ठत्वात् समत्वेहेतुः परम् हियतः विधिप्रतिषेधयोरविषयस्तयोः पादादिविषयत्वात् तथातर्हिअविषयस्यसद्भावेकिंप्रमाणंत दाह अनुकूलमधिष्ठानंविनापादादिकल्पनायोगात् अवधिंविनातन्निषेधायोगाच्च तयोरुपपादकत्वेनसिद्धमित्यर्थः तस्मैनमइतिपूर्व स्यानुषंगः ३२

ननूदासीनस्यसमस्यनमस्कारेकोलाभस्तत्राह यइति पादमूलभजतामनुग्रहार्थंप्राकृतनामरूपरहितोऽपिजन्माभिरवतारैर्विशुद्ध
र्जितसत्वानिरूपाणिकर्मभिर्नामानिचयोभेजे तत्कुतः भगवानचिंत्यैश्वर्यः समत्वंप्रसीदतु ३३ ननुत्वादृशाः सकामागणेशादीन्प्रार्थयं
तेत्वंतुतान् विहायकिमितिभगवंतमेवप्रार्थयसेतत्राह प्राकृतैरर्वाचीनैर्ज्ञानपथैरुपासनामार्गैर्यथाशयंतत्तद्वासनाऽनुसारेणयोदेहगतो
ऽतर्यामीतत्तद्देवतारूपेणविविधोभाति यथावायुः पार्थिवंचंपकादिगंधभेदमाश्रित्यनानागंधवान् विभातिरेणुगुणंधूसरत्वादिक-
माश्रित्यनानारूपवान्प्रतीयतेतद्वत्तस्यैवतत्तद्देवतारूपेणफलदातृत्वात्सईश्वरएवममनोरथंसत्यंकरोतुकिमंतर्गतद्वहुभिर्देवतांऽतरै

योऽनुग्रहार्थंभजतांपादमूलमनामरूपोभगवाननंतः नामानिरूपाणिचजन्मकर्मभिर्भेजेसमत्वंपरमःप्र
सीदतु ३३ यःप्राकृतैर्ज्ञानपथैर्जनानांयथाशयंदेहगतोविभाति यथानिलःपार्थिवमाश्रितोगुणंसई
श्वरोमेकुरुतान्मनोरथम् ३४ श्रीशुकउवाच इतिस्तुतःसंस्तुवतःसतस्मिन्नघमर्षणे
आविरासीत्कुरुश्रेष्ठभगवान्भक्तवत्सलः ३५ कृतपादःसुपर्णांसेप्रलंबाष्टमहाभुजः चक्रशंखासि
चर्मेषुधनुःपाशगदाधरः ३६ पीतवासाघनश्यामःप्रसन्नवदनेक्षणः वनमालानिवीतांगोलसच्छ्रीव
त्सकौस्तुभः ३७ महाकिरीटकटकःस्फुरन्मकरकुंडलः काञ्च्यंगुलीयवलयनूपुरांगदभूषितः ३८
त्रैलोक्यमोहनंरूपंबिभ्रत्त्रिभुवनेश्वरः वृतोनारदनंदाद्यैःपार्षदैःसुरयूथपैः ३९ स्तूयमानोऽनुगा-
यद्भिःसिद्धगंधर्वचारणैः रूपंतन्महदाश्चर्यंविचक्ष्यागतसाध्वसः ४०

रित्यर्थः तदुक्तंगीतासु योयोयांयांतनुं
भक्तःश्रद्धयाऽर्चितुमिच्छति तस्यतस्याचलांश्रद्धांतामेवविदधाम्यहम् सतयाश्रद्धयायुक्तस्तस्याराधनमीहते लभतेचततःका-
मान्मयैवविहितान्हितानिति येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहमितिचेति ३४ संस्तुवतोदक्षस्यभगवान्प्रत्यक्षोऽभूत् ३५
तंवर्णयतिसार्धैश्चतुर्भिः सुपर्णस्यांसेस्कंधेकृतौपादौयेन प्रलंबाअष्टौमहांतोभुजायस्यचक्राद्यष्टायुधधरः ३६ प्रसन्नंवदनमीक्ष
णेयस्यवनमालयानिवीतंकंठादिपादांतंव्याप्तमंगंयस्य लसंतौश्रीवत्सकौस्तुभौयस्य ३७ महांतिकिरीटकटकानियस्यस्फुरंतीमक
रकुंडलेयस्यकांच्यादिभिर्विभूषितः वलयमत्रपादभूषणंद्रष्टव्यंकटकस्योक्तत्वात् ३८ त्रैलोक्यमोहनंश्रीपुरुषोत्तमाख्यम् सुरयूथपैर्लोक
पालैः ३९ ४०

४१ आपूरितानिमनोद्वाराणिइंद्रियाणितैर्यथाह्रदिन्योनद्योनिर्झरैरापूर्यंतेतथामहानंदपूर्णत्वेनावृत्तिकत्वाद्वागादीनांनकिंचिदुक्तुंशक्तोऽभूदित्यर्थः यद्यसौनावोचत् तथाऽपिचित्तज्ञइदंवक्ष्यमाणमाह ४२ भावंभक्तिंगतःप्राप्तः ४३ यत्यतस्तेतपःअस्यविश्वस्यउद्बृंहणंवृद्धिकरमतस्तेऽहंप्रीतः मत्तपसोलोकसमृध्यर्थत्वेनत्वत्प्रतीतेःकिंकारणंतत्राह ममेति भूतानांविभूतयःसमृद्धयोभूयासुरितियत् एषएवममकामः अतोमत्कामपूरणादेवाहंप्रीतोऽस्मीत्यर्थः ४४ भूतिविस्तारप्रयत्नश्चभवतोचितएवेत्याह ब्रह्मेति भवंतःप्रजापतयःभूतेरुद्भवस्यहेतवः ४५ विश्ववृध्यर्थेनत्वत्तपसाऽहंप्रीतइत्युक्तंतदेवतपःस्तुवन्प्रसंगादन्यान्यपिलोकवृद्धिकराणिविद्यादी-

ननामदंडवद्भूमौप्रहृष्टात्माप्रजापतिः नकिंचनोच्चारयितुमशकत्तीव्रयामुदा ४१ आपूरितमनोद्वारैर्ह्रदिन्यइवनिर्झरैः तंतथाऽवनतंभक्तंप्रजाकामंप्रजापतिम् चित्तज्ञःसर्वभूतानामिदमाहजनार्दनः ४२ श्रीभगवानुवाच प्राचेतसमहाभागसंसिद्धस्तपसाभवान् यच्छ्रद्धयामत्परयामयिभावंपरंगतः ४३ प्रीतोऽहंतेप्रजानाथयत्तेऽस्योद्बृंहणंतपः ममैषकामोभूतानांयद्भूयासुर्विभूतयः ४४ ब्रह्माभवोभवंतश्चमनवोविबुधेश्वराः विभूतयोममह्येताभूतानांभूतिहेतवः ४५ तपोमेहृदयंब्रह्मंस्तनुर्विद्याक्रियाकृतिः अंगानिक्रतवोजाताधर्मआत्मासवःसुराः ४६ अहमेवासमेवाग्रेनान्यत्किंचांतरंबहिः संज्ञानमात्रमव्यक्तंप्रसुप्तमिवविश्वतः ४७ मय्यनंतगुणेऽनंतेगुणतोगुणविग्रहः यदासीत्ततएवाद्यःस्वयंभूःसमभूदजः ४८

निस्तौति तपोयमनियमादिसहितंध्यानंमेहृदयम् विद्यासांगमंत्रजपःसाध्यानंतनोतीतितनुर्देहः क्रियाध्यानादिविषयःपुंव्यापारोभावनाशब्दवाच्यस्तेनहिध्यानादिकमाक्रियतइत्याकृतिः जाताःसुनिष्पन्नाः क्रतवोंगानिशिरोवाएतद्यत्प्रवर्ग्यः ग्रीवाउपसदश्चक्षुषीआज्यभागावित्यादिश्रुतेः धर्मःक्रत्वाद्यपूर्वःआत्मामनःहृदयाश्रयत्वात् सुरायज्ञभुजस्तएवअसवः प्राणाःसंतर्पणीयत्वात् ४६ तपसःसंतानवृद्धिहेतुत्वंदर्शयितुंद्वितीयतृतीयोक्तमितिहासमाहचतुर्भिः अहमेवेतिवस्त्वंतरव्यावृत्तिः आसमेवेतिक्रियांऽतरव्यावृत्तिःआंतरंग्राहकंबहिर्ग्राह्यम् संज्ञानमात्रंचैतन्यमात्रम् अव्यक्तमिंद्रियवृत्तिभिरनभिव्यक्तम् अतएवप्रसुप्तमिवविश्वतःसर्वत्र ४७ गुणतोमायातःगुणमयोविग्रहोब्रह्मांडम् ततःतदेवअजःअयोनिजः४८

खिलमसमर्थमिव ४९ मेमयातपतपेत्यभिहितःसन् येनतपसा ५० संततिवृध्युपायमाह एषेति अंगहेदक्ष पंचजनाख्यस्यप्रजापतेः
५१ मिथुनस्ययोव्यवायोरतिःसएवधर्मोयस्यसत्वम् तथाभूतायांतस्याम् ५२ माययानिमित्तभूतयास्त्रियासहमिथुनीभूयप्रभविष्यं-
तिपुत्रादिरूपेणोत्पत्स्यंते ५३ ५४ इतिषष्ठेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमेनारदेनाथवाचःकूटैस्तनाशितान् सुतानाकर्ण्यदक्षोऽमुंशशापेतिनिरूप्यते १ १ अपृथग्धर्मशीलाएकाचारस्वभावाः २ तत्रप्रतीच्यांदिशिसिंधोर्नद्याःसमुद्रस्यचयत्रसंगमः

सर्वैयदामहादेवोममवीर्योपबृंहितः मेनेखिलमिवात्मानमुद्यतःसर्गकर्मणि ४९ अथमेऽभिहितोदेवस्तपोतप्यतदारुणम् नवविश्वसृजोयुष्मान्येनादावसृजोद्विभुः ५० एषापंचजनस्यांगदुहितावैप्रजापतेः असिक्नीनामपत्नीत्वेप्रजेशप्रतिगृह्यताम् ५१ मिथुनव्यवायधर्मस्त्वंप्रजासर्गमिमंपुनः मिथुन-व्यवायधर्मिण्यांभूरिशोभावयिष्यसि ५२ त्वत्तोऽधस्तात्प्रजाःसर्वामिथुनीभूयमायया मदीययाभविष्यंतिहरिष्यंतिचमेबलिम् ५३ श्रीशुकउवाच इत्युक्त्वामिषतस्तस्यभगवान्विश्वभावनः स्वप्नोपलब्धार्थइवतत्रैवांतर्दधेहरिः ५४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेचतुर्थोऽध्यायः ४

श्रीशुकउवाच तस्यांसपांचजन्यांवैविष्णुमायोपबृंहितः हर्यश्वसंज्ञानयुतंपुत्रानजनयद्विभुः १ अपृथक्धर्मशीलास्तेसर्वेदाक्षायणानृप पित्राप्रोक्ताःप्रजासर्गेप्रतीचींप्रययुर्दिशम् २ तत्रनारायणसरस्तीर्थंसिंधुसमुद्रयोः संगमोयत्रसुमहन्मुनिसिद्धनिषेवितम् ३ तदुपस्पर्शनादेवविनिर्धूतमलाशयाः धर्मेपारमहंस्येचप्रोत्पन्नमतयोऽप्युत ४ तेपिरेतपएवोग्रंपित्रादेशेनयंत्रिताः प्रजाविवृद्धयेयत्तान् देवर्षिस्तान्ददर्शह ५ उवाचचाथहर्यश्वाःकथंस्रक्ष्यथवैप्रजाः अदृष्ट्वांतंभुवोयूयंबालिशाबतपालकाः ६

तत्रस्थंनारायणसरोनामतीर्थंप्रययुरित्यन्वयः सुमहत्अतिविस्तीर्णम् ३ विनिर्धूतोमलोरागादिर्यस्मात्सआशयोयेषाम् ४ तान्शुद्धसत्वानपिपित्रादेशजाड्येनप्रजाविवृद्धयेयत्तान्उद्युक्तान्ददर्श ५ अहोमोक्षमार्गाधिकारिणःसंत्येतेप्रवृत्तिनिष्ठैःकर्मभिर्नश्येरन्नितिकृपयातान्निगूढार्थैर्वाक्यैरुपदिशतिस्मतदाह उवाचेतिचतुर्भिः पालकाःसंतोऽपिबालिशाअज्ञाः यूयंकथंप्रजाःस्रक्ष्यथबालकाइतिपाठेबालिशत्वेहेतुः ६

एकएवपुरुषोयस्मिन् तद्राष्ट्रमदृष्ट्वेत्यनुषंगः बलिंचेत्यादिद्वितीयांतानामविज्ञायकथंसर्गंकरिष्यथेतितृतीयेनान्वयः ७ पंचपंचानांपं-
चविंशतेरद्भुतंगृहम् क्षौरपव्यंक्षुरैःपविभिः वज्रैश्चनिर्मिततमिवातीक्ष्णंदृढंचेत्यर्थः स्वयंस्वतंत्रंभ्रामिभ्रमणस्वभावम् ८ विपश्चि
तःसर्वज्ञस्यस्वपितुरादेशमात्मनोऽरूपमविद्वांसोऽजानंतः पूर्वोक्तंचैकपुरुषंराष्ट्रमित्याद्यविज्ञाय अहोकथंसर्गंकरिष्यथेत्यन्वयः ९
वाचःकूटंपरोक्षवादेनार्थांतरमिवप्रतीयमानंवचनम् औत्पत्तिकीसहजामनीषाविचारशक्तिर्यस्यास्तयाधियास्वयमेवविममृशुःवि
चारितवंतः १० नारदोक्तदशवाक्यानांतैर्विमृश्यनिर्णीतानर्थानाहदशभिः अदृष्ट्वांतंभुवइत्यत्रभूशब्दार्थमाह भूरितिक्षेत्रंतच्चात्रजीव-
संज्ञंलिंगशरीरंयत् निजबंधनमात्मनोबंधकारणंजन्महेतुः अंतःशब्दार्थमाह तस्यजीवसंज्ञितस्यलिंगशरीरस्यनिर्वाणंनाशमदृष्ट्वा-

तथैकपुरुषंराष्ट्रंबिलंचादृष्टनिर्गमम् बहुरूपांस्त्रियंचापिपुमांसंपुंश्चलीपतिम् ७ नदीमुभयतोवाहां
पंचपंचाद्भुतगृहम् क्वचिद्धंसंचित्रकथंक्षौरपव्यंस्वयंभ्रमि ८ कथंस्वपितुरादेशमविद्वांसोविपश्चि
तः अनुरूपमविज्ञायअहोसर्गंकरिष्यथ ९ श्रीशुकउवाच तन्निशम्याथहर्यश्वाऔत्पत्ति
कमनीषया वाचःकूटंतुदेवर्षेःस्वयंविममृशुर्धिया १० भूःक्षेत्रंजीवसंज्ञंयदनादिनिजबंधनम् अ
दृष्ट्वातस्यनिर्वाणंकिमसत्कर्मभिर्भवेत् ११ एकएवेश्वरस्तुर्योभगवान्स्वाश्रयःपरः तमदृष्ट्वाभव
पुंसःकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १२ पुमान्नैवैतियद्गत्वाबिलस्वर्गंगतोयथा प्रत्यग्धामाऽविदइहकिमस-
त्कर्मभिर्भवेत् १३ नानारूपात्मनोबुद्धिःस्वैरिणीवगुणान्विता तन्निष्ठामगतस्येहकिमसत्कर्मभि
र्भवेत् १४

असद्भिर्मोक्षानुपयोगिभिः कर्मभिःकिंभवेन्नकिमपि ११ एकपुरुषमित्यस्यार्थमाह एकएवेति तुर्यःस
र्वसाक्षीस्वाश्रयः स्वाधारः अभवंनित्यमुक्तम् असद्भिरीश्वरासमर्पितैः कर्मभिः १२ बिलंचादृष्टनिर्गममित्यस्यार्थमाह पु
मान् यद्गत्वाप्राप्यबिलस्वर्गंपातालंगतइवनैवेतिनावर्तते तत् प्रत्यक्धामज्योतिरूपंब्रह्मअविदः अविदुषः असद्भिर्नश्वरस्वर्गा
दिसाधनैः कर्मभिः १३ बहुरूपांस्त्रियमित्यस्यार्थमाह नानारूपेति स्वैरिणीपुंश्चलीवद्विमोहकैः रजआदिगुणैरन्वितातन्निष्ठां
तस्याअवसानंविवेकमगतस्यअप्राप्तस्यअसद्भिरशांतैः १४ ६ ६ ६ ६

पुमांसंपुंश्चलीपतिमित्यस्यार्थमाह तस्याःसंगेन भ्रंशितमैश्वर्यंस्वातंत्र्यंयस्य कुत्सिताभार्यायस्यतद्वत् तस्यागतीःस्फरन्दुःखलक्ष
णाःसंसरंतंगच्छंतंजीवमबुधस्यअजानतःअसद्भिर्बुद्ध्याविवेकप्राप्तेः १५ नदीमुभयतोवाहामित्यस्यार्थमाह सृष्ट्यप्ययौकरो
तीत्युभयतः प्रवाहोदर्शितः वेलाकूलंप्रवाहपतितानांनिर्गमस्थानंतपोविद्यादितस्यांतेसमीपेवेगितांनिर्गमप्रतिबंधायक्रोधाहं
कारादिभिः कृतवेगाम् मत्तस्यतद्वेगेनविवशस्यअतएवतांतथाभूतामविज्ञस्यअविचारयत असद्भिर्मायिकैः यद्वा वेलाकूलं-
समुद्रस्यव्यवहारस्थानेतस्यसमीपेसमुद्रवृद्धिह्रासाभ्यांयथाउभयतोऽतर्बहिःकृतवेगानदीभवति एवंसमुद्रतुल्यस्यआत्मनोव्य
वहारस्थानेदेहेजन्ममरणादिभिः कृतवेगामित्यर्थः वेगिनीमितिपाठेवेगवतीम् १६ पंचपंचेत्यस्यार्थमाह पंचविंशतितत्वानांपु-

तत्संगभ्रंशितैश्वर्यंसंसरंतंकुभार्यवत् तद्गतीरबुधस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १५ सृष्ट्यप्ययक-
रींमायांवेलाकूलांतवेगिताम् मत्तस्यतामविज्ञस्यकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १६ पंचविंशतितत्वा-
नांपुरुषोऽद्भुतदर्पणम् अध्यात्ममबुधस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १७ ऐश्वरंशास्त्रमुत्सृज्यबं-
धमोक्षानुदर्शनम् विविक्तपदमज्ञायकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १८ कालचक्रंभ्रमिस्तीक्ष्णंसर्वंनिष्क
र्षयज्जगत् स्वतंत्रमबुधस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १९ शास्त्रस्यपितुरादेशंयोनवेदनिवर्तकम्
कथंतदनुरूपायगुणविस्रंभ्युपक्रमेत् २०

रुषोंऽतर्यामीअद्भुतदर्पणमाश्चर्यरूपआश्रयःअध्यात्मंकार्यकारणसं-
घाताधिष्ठातारंतमबुधस्य असद्भिःमिथ्यास्वातंत्र्यकृतेः १७ क्वचिद्धंसमित्यस्यार्थमाह ऐश्वरमीश्वरप्रतिपादकम् विविक्तंपदं
चिज्जडरूपंवस्तुयेनेतिहंसपदव्याख्यानम् बंधमोक्षावनुदर्शयतीतितथा अनेनचित्राःकथायस्येतिव्याख्यातम् तदुत्सृज्यअ
नभ्यस्य अज्ञायअविदुषःअसद्भिर्बहिर्मुखैः १८ क्षौरपव्यमित्यस्यार्थमाह कालचक्रमिति भ्रमिभ्रमणात्मकम् तीक्ष्णमिति
निष्कर्षयदितिचक्षौरपव्यपदंव्याख्यातम् तदबुधस्यअतएवफलस्यानित्यबुद्ध्याकाम्यकर्मानुष्ठानेवैगुण्यबाहुल्यादसद्भिः १९ स्वपि
तुरादेशमित्यस्यार्थमाह शास्त्रस्यस्वपितुर्द्वितीयजन्महेतोःतदनुरूपायनिवृत्त्यनुरूपायानिवर्तकमादेशंयोनवेदसकथंगुणविस्रंभीगु
णमयप्रवृत्तिमार्गविश्वासवान्सन्उपक्रमेत्सृष्ट्यादौप्रवर्तेत मोक्षेशब्रह्मबुद्धीनांजीवमायांऽतरात्मनाम् शास्त्रकालोपदेशानामज्ञाने
किमुकर्मभिः इतिवाचःकूटसंग्रहश्लोकः२०

इतिव्यवसिताः एवंनिश्चितवंतः एकचेतसः ऐकमत्ययुक्ताः तंनारदंप्रदक्षिणीकृत्यअपुनरावृत्तिमार्गंप्रययुः २१ निर्भातःसाक्षात्कृतोयो अ० ५
हृषीकेशस्तस्यपादांबुजेअनुचरत् अन्वचरदित्यर्थः २२ नाशमदर्शनंस्वधर्मभ्रंशंवा शीलेनशालंतेशोभंतइतितथातेषाम् कोदक्षः
सुप्रजस्त्वंसत्पुत्रवत्त्वम् शुचांशोकानांस्थानम् २३ अजेनब्रह्मणासहस्रशः सहस्रसंख्यान् २४ २५ परमंब्रह्मप्रणवंवक्ष्यमाणमं

इतिव्यवसिताराजन्हर्यश्वाएकचेतसः प्रययुस्तंपरिक्रम्यपंथानमनिवर्तनम् २१ स्वरब्रह्मणिनि
र्भातहृषीकेशपदांबुजे अखंडंचित्तमावेश्यलोकाननुचरन्मुनिः २२ नाशंनिशम्यपुत्राणांनारदा-
च्छीलशालिनाम् अन्वतप्यतकः शोचन्सुप्रजस्त्वंशुचांपदम् २३ सभूयःपांचजन्यायामजेनपरि
सांत्वितः पुत्रानजनयद्दक्षःसबलाश्वान्सहस्रशः २४ तेऽपिपित्रासमादिष्टाःप्रजासर्गेधृतव्रताः नारा-
यणसरोजग्मुर्यत्रसिद्धाःस्वपूर्वजाः २५ तदुपस्पर्शनादेवविनिर्धूतमलाशयाः जपंतोब्रह्मपरमंतेपुस्त
त्रमहत्तपः २६ अब्भक्षाःकतिचिन्मासान्कतिचिद्वायुभोजनाः आराधयन्मंत्रमिममभ्यस्यंतइडस्प
तिम् २७ ॐनमोनारायणायपुरुषायमहात्मने विशुद्धसत्वधिष्ण्यायमहाहंसायधीमहि २८ इ
तितानपिराजेंद्रप्रतिसर्गधियोमुनिः उपेत्यनारदःप्राहवाचःकूटानिपूर्ववत् २९ दाक्षायणाःसंशृणु
तगदतोनिगमंमम अन्विच्छतानुपदवींभ्रातॄणांभ्रातृवत्सलाः ३० भ्रातॄणांप्रायणंभ्रातायोऽनुतिष्ठ
तिधर्मवित् सपुण्यबंधुःपुरुषोमरुद्भिःसहमोदते ३१ एतावदुक्त्वाप्रययौनारदोऽमोघदर्शनः
तेऽपिचान्वगमन्मार्गंभ्रातॄणामेवमारिष ३२

त्रंवा २६ इडस्पतिंवाचांमंत्राणांपतिंविष्णुमाराधयामासुः २७
विशुद्धसत्वाश्रयायपरमहंसायनमोधीमहि २८ प्रतिसर्गेधीर्येषांतान् वाचःकूटानिअदृष्ट्वांऽतंभुवइत्यादीनिपूर्वोक्तानिप्राह २९
हेदाक्षायणाःसंशृणुतेत्यादिपुनरन्यदपिप्राह निगमसुपदेशम् अन्विच्छतअवलोकयत ३० प्रायणंप्रकृष्टमयनम् पुण्यमेव १५
बंधुर्यस्य मरुद्भिर्भ्रातृवत्सलैर्देवैः ३१ अमोघदर्शनंयस्यहेमारिषआर्य ३२ छ छ छ छ

सध्रीचीनंसमीचीनंप्रतीचीनंप्रत्यग्वृत्तिलभ्यम् अनुपथंअनुगुणंपंथानम् पश्चिमायामिनीर्गतारात्रयइव ३३ ३४ पुत्राणांपारमहं-
स्यनिष्ठामुपश्रुत्यदक्षोऽपिप्रायशोविरक्तःस्यादितितदनुग्रहार्थंदेवर्षिस्तत्पार्श्वंगतस्तदातमुपलभ्यदक्षआह ३५ साधोरिवलिंगंवेषो
यस्यतेनत्वयानोऽस्मदीयानामर्भकाणामसाधुअकारिकृतम् तदेवाह साधूनांस्वधर्मेप्रवृत्तानांभिक्षोर्योमार्गःसप्रदर्शितः ३६ ननुसं-
न्यासिनोमार्गःसाधुरेवमोक्षहेतुत्वात्सत्यंऋणत्रयापाकरणंविनातुमहाननर्थएवेत्याह ऋणैरिति जायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणैर्ऋ-
णवान् जायतेब्रह्मचर्येणऋषिभ्योयज्ञेनदेवेभ्यःप्रजयापितृभ्यःएषवाअनृणोयःपुत्रीयज्वाब्रह्मचारीवासीदितिश्रुतेःऋणैरमुक्ता-

सध्रीचीनंप्रतीचीनंपरस्यानुपथंगताः नाद्यापितेनिवर्तंतेपश्चिमायामिनीरिव ३३ एतस्मिन्काल-
उत्पातान्बहून्पश्यन्प्रजापतिः पूर्ववन्नारदकृतंपुत्रनाशमुपाशृणोत् ३४ चुक्रोधनारदायासौपुत्र
शोकविमूर्छितः देवर्षिमुपलभ्याहरोषाद्विस्फुरिताधरः ३५ दक्षउवाच अहोअसा-
धोसाधूनांसाधुलिंगेननस्त्वया असाध्वकार्यर्भकाणांभिक्षोर्मार्गःप्रदर्शितः ३६ ऋणैस्त्रिभिरमुक्ता-
नाममीमांसितकर्मणाम् विघातःश्रेयसःपापलोकयोरुभयोःकृतः ३७ एवंत्वंनिरनुक्रोशोबालानांम
तिभिद्धरेः पार्षदमध्येचरसियशोहानिरपत्रपः ३८ ननुभागवतानित्यंभूतानुग्रहकातराः ऋतेत्वांसौ
हृदघ्नंवैवैरंकरमवैरिणाम् ३९

नाम् नमीमांसितानिविचारितानिकर्माणियैःतेषांतावदृणविमोकोनास्तितदुत्तरकाल
भावित्वाच्चपुत्रोत्पादनयज्ञानुष्ठानयोरभावेनपितृदेवर्षिऋणात्विमुक्तिश्चनास्तिअतःहेपापविषयभोगत्यागात्इहलोकेश्रेयसो
विघातःकृतःमोक्षानधिकारित्वाच्चपरलोकेऽपिश्रेयसोविघातःकृतइत्यर्थः तथाचमनुः ऋणानित्रीण्यपाकृत्यमनोमोक्षेनिवे-
शयेत्अनपाकृत्यमोक्षंतुसेवमानोव्रजत्यधइति ३७ बालानांमतिंपुत्रादिविषयांभिनत्तीतितथा एवंनिरनुक्रोशोनिर्घृणःहरेर्य
शोनाशकःसन्तत्पार्षदानांमध्येकथंचरसि ३८ निर्लज्जत्वमेवाह नन्विति त्वामृतेभागवताःसर्वेभूतानुग्रहपरवशाःत्वंतुभू-
तविप्रियंकुर्वन्कथंनलज्जसइतिभावः ३९ छ छ छ छ छ छ

ननुवैराग्यादुपशमः उपशमाच्चभूतस्नेहपाशच्छेदनंभवति नचविरक्तस्यऋणत्रयापाकरणमावश्यकम् यदहरेवविरज्येत्तदहरेवप्रव्रजेत् यदिवेतरथाब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेदित्यादिश्रुतेः अतोवैराग्योपदेशेनतेषांमयाऽनुग्रहएवकृतइतिचेत्तत्राह नेति यद्यपित्वमेवंमन्यसेतथाऽपिमृषाकेवलिनाज्ञानंविनाऽवधूतवेषेणत्वयाइत्थंमतिचालनेकृतेऽपिपुंसांविरागोनैवस्यात् नचविरागंविनोपशमः नच तेनविनास्नेहपाशनिकृंतनमित्यर्थः ४० इत्थंविरागोनस्यादित्यत्रहेतुमाह नानुभूयअननुभूयविषयाणांतीक्ष्णतांदुःखहेतुत्वंनजानाति तस्माद्विषयानुभवेनतीक्ष्णत्वज्ञानात् ४१ अतस्त्वयाऽस्माकमप्रियमेवकृतंतथाऽपिवयंनकुर्मइत्याह यदिति कर्मसंधानांकर्ममर्यादानाम् कर्तुमंधानामितिपाठेविप्रियंकर्तुमजानतामित्यर्थः दुःसहंयत्त्वंकृतवानसितन्मर्षितंसोढम् ४२ तथाऽपितवा

नेत्थंपुंसांविरागःस्यात्त्वयाकेवलिनामृषा मन्यसेयद्युपशमंस्नेहपाशनिकृंतनम् ४० नानुभूयनजानातिपुमान्विषयतीक्ष्णताम् निर्विद्यतेस्वयंतस्मान्नतथाभिन्नधीःपरैः ४१ यन्नस्त्वंकर्मसंधानांसाधूनांगृहमेधिनाम् कृतवानसिदुर्मर्षंविप्रियंतवमर्षितम् ४२ तंतुकृंतनयन्नस्त्वमभद्रमचरःपुनः तस्माल्लोकेषुतेमूढनभवेद्भ्रमतःपदम् ४३ श्रीशुकउवाच प्रतिजग्राहतद्बाढंनारदःसाधुसंमतः एतावान्साधुवादोहितितिक्षेतेश्वरःस्वयम् ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेदक्षनारदशापःपंचमोऽध्यायः ५ श्रीशुकउवाच ततःप्राचेतसोऽसिक्न्यामनुनीतःस्वयंभुवा षष्टिंसंजनयामासदुहितॄःपितृवत्सलाः १ दशधर्मायकायेंदोर्द्विषट्त्रिणवदत्तवान् भूतांगिरःकृशाश्वेभ्योद्वेद्वेतार्क्ष्यायचापराः २

भद्रंभविष्यत्येवेत्याह तंतुकृंतनसंतानच्छेदक यद्यस्मात् अभद्रंपुत्राणांस्थानभ्रंशम् आचरः तत्तस्मात्तवलोकेषुभ्रमतःपदंस्थानंनभवेदितिमृदुच्छलेनशापः ४३ बाढंतथेतिस्वीकृतवान् ईश्वरोऽपिप्रतिशप्तुंसमर्थोऽपितितिक्षेतसहेतेतियत्एतावानेव ४४

इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठेदक्षेणसृष्टायांकन्याषष्ट्यांप्रकीर्तिताः पृथक्वंशायतोजातोविश्वरूपोदितेःसुतात् १ नारदात्पुत्राणांनाशमाशंकमानोदुहितॄर्जनयामास १ कायकश्यपायद्विषट्द्विगुणाःषट्द्वादशयासुताःत्रयोदशेत्यर्थः इंदोःसोमायत्रिणवसप्तविंशतिम् तार्क्ष्यायनामांतरंप्राप्तायकश्यपायैव अपराःअवशिष्टाश्चतस्रः२

सापत्यानामपत्यसहितानाम् मेमत्तः शृणु प्रसूतिप्रसवैः पुत्रपौत्रादिभिः ३ ४ ततोदेवऋषभात् ५ यतः कीकटात् भुवोदुर्गाणि दुर्गाभिमानिनोदेवाः जामेयः जाम्याः पुत्रः स्वर्गः ततः स्वर्गात् नंदिः पुत्रोऽभवदिति ६ तत्सुतः साध्यानांसुतः ७ ८ ९ वसोर्वंशस्यभूयस्त्वादंतेनिर्देशः मेमत्तः १० अभिमतिर्नामपत्नीतस्याहर्षादयः पुत्राः ११ सहश्चआयुश्चपुरोजवश्चपुत्राः पुरः पुराणि १२

नामधेयान्यमूषांत्वंसापत्यानांचमेशृणु यासांप्रसूतिप्रसवैर्लोकाआपूरितास्त्रयः ३ भानुर्लंबाककुब्जामिर्विश्वासाध्यामरुत्वती वसुर्मुहूर्तासंकल्पाधर्मपत्न्यः सुतांच्छृणु ४ भानोस्तुदेवऋषभइंद्रसेनस्ततोनृप विद्योतआसील्लंबायास्ततश्चस्तनयित्नवः ५ ककुभः संकटस्तस्यकीटकस्तनयोयतः भुवोदुर्गाणिजामेयः स्वर्गोनंदिस्ततोऽभवत् ६ विश्वेदेवास्तुविश्वायाअप्रजास्तान्प्रचक्षते साध्योगणस्तुसाध्यायाअर्थसिद्धिस्तुतत्सुतः ७ मरुत्वांश्चजयतश्चमरुत्वत्याबभूवतुः जयंतोवासुदेवांशउपेंद्रइतियंविदुः ८ मौहूर्तिकादेवगणामुहूर्तायाश्चजज्ञिरे येवैफलंप्रयच्छंतिभूतानांस्वस्वकालजम् ९ संकल्पायाश्चसंकल्पः कामः संकल्पजः स्मृतः वसवोष्टौवसोः पुत्रास्तेषांनामानिमेशृणु १० द्रोणः प्राणोध्रुवोर्कोऽग्निर्दोषोवसुर्विभावसुः द्रोणस्याभिमतेः पत्न्याहर्षशोकभयादयः ११ प्राणस्योर्जस्वतीभार्यासहआयुः पुरोजवः ध्रुवस्यभार्याधरणिरसूतविविधाः पुरः १२ अर्कस्यवासनाभार्यापुत्रास्तर्षादयः स्मृताः अग्नेर्भार्यावसोर्धारापुत्राद्रविणकादयः १३ स्कंदश्चकृत्तिकापुत्रोयेविशाखादयस्ततः दोषस्यशर्वरीपुत्रः शिशुमारोहरेः कला १४ वसोरांगिरसीपुत्रोविश्वकर्माकृतीपतिः ततोमनुश्चाक्षुषोभूद्विश्वेसाध्यामनोः सुताः १५ विभावसोरसूतोषाव्युष्टंरोचिषमातपम् पंचयामोऽथभूतानियेनजाग्रतिकर्मसु १६

१३ स्कंदश्चकृत्तिकासुतोऽग्नेः पुत्रः षाण्मातुरइति अग्निभूरितिचप्रसिद्धेः ततः स्कंदात् १४ आकृतीपतिः शिल्पाचार्यः ततोविश्वकर्मणः चाक्षुषोमनुरासीत् १५ विभावसोः उषानामभार्याअथआतपात् पंचयामोदिवसोजातः अतएवरात्रिस्त्रियामाप्रदोषप्रत्यूषयोर्दिवसस्यावयवत्वात् १६ ६ ६

भूतस्यद्वेभार्येतयोर्वंशमाह सरूपेति १७ महानित्येवमेकादशरूपस्यरुद्रस्यपार्षदाःप्रेतादयःअन्येअन्यस्यांजाताः १८ अंगिर-
सःस्वधासतीचेतिद्वेभार्येतयोर्वंशमाह प्रजापतेरिति स्वधानामपत्नीपितृन्पुत्रत्वेऽकरोत् अथसतीचअथर्वांगिरसंनामवेद-
म् १९ कृशाश्वस्यअर्चिर्धिषणेतिद्वेभार्येतयोर्वंशमाह कृशाश्वइति २० २१ सुपर्णाविनताअनूरुमरुणम् २२ रोहिण्यामेव-

सरूपासूतभूतस्यभार्यारुद्रांश्चकोटिशः रैवतोऽजोभवोभीमोवामउग्रोवृषाकपिः १७ अजेकपा
दहिर्बुध्न्योबहुरूपोमहानिति रुद्रस्यपार्षदाश्चान्येघोराभूतविनायकाः १८ प्रजापतेरंगिरसःस्व
धापत्नीपितृनथ अथर्वांगिरसंवेदंपुत्रत्वेचाकरोत्सती १९ कृशाश्वोऽर्चिषिभार्यायांधूम्रकेश-
मजीजनत् धिषणायांवेदशिरोदेवलंवयुनंमनुम् २० तार्क्ष्यस्यविनताकद्रूःपतंगीयामिनीइति
पतंग्यसूतपतगान्यामिनीशलभानथ २१ सुपर्णासूतगरुडंसाक्षाद्यज्ञेशवाहनम् सूर्यसूतमनूरुंच
कद्रूर्नागाननेकशः २२ कृत्तिकादीनिनक्षत्राणींदोःपत्न्यस्तुभारत दक्षशापात्सोनपत्यस्तासुयक्ष्म
ग्रहार्दितः पुनःप्रसाद्यतंसोमःकलालेभेक्षयेदिताः २३ शृणुनामानिलोकानांमातॄणांशंकराणिच
अथकश्यपपत्नीनांयत्प्रसूतमिदंजगत् २४ अदितिर्दितिर्दनुःकाष्ठाअरिष्टासुरसाइला मुनिःक्रोधव-
शाताम्रासुरभिःसरमातिमिः २५ तिमेर्यादोगणाआसन्श्वापदाःसरमासुताः सुरभेर्महिषागावो
येचान्येद्विशफानृप २६ ताम्रायाःश्येनगृध्राद्यामुनेरप्सरसांगणाः दंदशूकादयःसर्पाराजन्क्रोधवशा
त्मजाः २७ इलायाभूरुहाःसर्वेयातुधानाश्चसौरसाः अरिष्टायाश्चगंधर्वाःकाष्ठायाद्विशफेतराः २८
सुतादनोरेकषष्टिस्तेषांप्राधानिकाञ्छृणु द्विमूर्धाशंबरोऽरिष्टोहयग्रीवोविभावसुः २९

प्रेमातिशयेनान्यासामुपे-
क्षणात्कुपितस्यदक्षस्यशापात् यक्ष्मग्रहार्दितःक्षयरोगपीडितःसन् तास्वनपत्योऽभूत् तंदक्षंप्रसाद्यकलाएवलेभेनत्वपत्यानिक-
थंभूताःक्षयेकृष्णपक्षेदिताःखंडिताःसतीःपाठांतरेक्षयेसतिपुनरेधितास्तेनैववर्धिताःसतीः २३ २४ २५ अल्पत्वेनसुगमत्वा-
द्यथायथंव्युत्क्रमेणतासांवंशानाह तिमिरित्यादिना २६ २७ सौरसाःसुरसायाःपुत्राःप्राधानिकान् मुख्यानष्टादशशृणु २८ २९

३० ३१ वैश्वानरः दनोःपुत्रःतस्यसुताः ३२ कःप्रजापतिः कश्यपउपयेमेदानवीपरिणयनेहेतुः ब्रह्मणाचोदितइति ३३ तयोःषष्टि
सहस्राणिनिवातकवचाःपुत्राजाताः तांश्चस्वर्गतःसन् तेपितामहोऽर्जुनोजघान ३४ राहुर्ज्येष्ठोयस्य ३५ ३६ ३७ असूयतअज

अयोमुखःशंकुशिराःस्वर्भानुःकपिलोऽरुणः पुलोमावृषपर्वाचएकचक्रोऽनुतापनः ३० धूमकेशो-
विरूपाक्षोविप्रचित्तिश्चदुर्जयः स्वर्भानोःसुप्रभाकन्यामुवाहनमुचिःकिल वृषपर्वणस्तुशर्मिष्ठां
ययातिर्नाहुषोबली ३१ वैश्वानरसुतायाश्चचतस्रःचारुदर्शनाः उपदानवीहयशिरापुलोमाकाल-
कातथा ३२ उपदानवींहिरण्याक्षःक्रतुर्हयशिरांनृप पुलोमांकालकांचद्वेवैश्वानरसुतेतुकः उपये-
मेथभगवान्कश्यपोब्रह्मचोदितः ३३ पौलोमाःकालकेयाश्चदानवायुद्धशालिनः तयोःषष्टिसहस्रा
णियज्ञघ्नांस्तेपितुःपिता जघानस्वर्गतोराजन्नेकइंद्रप्रियंकरः ३४ विप्रचित्तिःसिंहिकायांशतंचैक
मजीजनत् राहुज्येष्ठंकेतुशतंग्रहत्वंयउपागताः ३५ अथातःश्रूयतांवंशोयोऽदितेरनुपूर्वशः यत्रना-
रायणोदेवःस्वांशेनावतरद्विभुः ३६ विवस्वानर्यमापूषात्वष्टाऽथसविताभगः धाताविधातावरुणो
मित्रःशक्रउरुक्रमः ३७ विवस्वतःश्राद्धदेवंसंज्ञासूयतवैमनुम् मिथुनंचमहाभागायमंदेवंयमीं
तथा सैवभूत्वाथवडवानासत्यौसुषुवेभुवि ३८ छायाशनैश्चरंलेभेसावर्णिंचमनुंततः कन्यांचत
पतींयावव्रेसंवरणंपतिम् ३९ अर्यम्णोमातृकापत्नीतयोश्चर्षणयःसुताः यत्रवैमानुषीजाति
र्ब्रह्मणाचोपकल्पिता ४० पूषाऽनपत्यःपिष्टादोभग्नदंतोऽभवत्पुरा योऽसौदक्षायकुपितंजहा-
सविवृतद्विजः ४१ त्वष्टुर्दैत्यानुजाभार्यारचनानामकन्यका संनिवेशस्तयोर्जज्ञेविश्वरूपश्च
वीर्यवान् ४२

नयत् भुविवर्तमाना ३८ ततोविवस्वतः ३९ चर्षणयः कृताकृतज्ञानवंतःपश्यंतिकर्मत्वेननि
र्घंटावृत्तेः यत्रयेषुआत्मानुध्यानविशेषेणमानुषीजातिश्चोपकल्पिता तथाचश्रुतिःपुरुषत्वेचाविस्तरामात्माइति ४० कुपि
तंहरंमतिशेषः विवृतद्विजःप्रकटितदंतःसन् ४१ ४२ छ छ छ छ छ

यद्यदाविमतेनअवज्ञातेनबृहस्पतिनापरित्यक्ताः तदाद्विषतांशत्रूणांभागिनेयमपिविश्वरूपंपौरोहित्येवृतवंतः ४३ इतिषष्ठेटी
कायांषष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमेविश्वरूपोऽसौपौरोहित्येवृतः सुरैः गुरुणासंपरित्यक्तैः पौरोहित्यमथाकरोत् १ कस्यहेतोःकस्मा
द्धेतोःआत्मनःशिष्याःसुराःपरित्यक्ताःअत्रममापराधम् १ सइंद्रोयदासंप्राप्तंवाचस्पतिंनाभ्यनंदत नादृतवान् तदासआंगिर-
सस्ततोनिर्गत्यतूष्णींस्वगृहमाययावित्यष्टानामन्वयः अनादरेहेतुमदंदर्शयितुंतंविशिनष्टि त्रिभुवनैश्वर्यमदेनोल्लंघितः सत्तांपं-

तंवव्रिरेसुरगणादौहित्रंद्विषतामपि विमतेनपरित्यक्तागुरुणांगिरसेनयत् ४३ इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेषष्ठस्कंधेषष्ठोऽध्यायः ६ राजोवाच कस्यहेतोःपरित्यक्ताआचार्येणात्मनः
सुराः एतदाचक्ष्वभगवन्शिष्याणामक्रमंगुरौ १ श्रीशुकउवाच इंद्रस्त्रिभुवनैश्वर्यमदो-
ल्लंघितसत्पथः मरुद्भिर्वसुभीरुद्रैरादित्यैरृभुभिर्नृप २ विश्वेदेवैश्चसाध्यैश्चनासत्याभ्यांपरि
श्रितः सिद्धचारणगंधर्वैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ३ विद्याधराप्सरोभिश्चकिन्नरैःपतगोरगैः निषे-
व्यमाणोमघवास्तूयमानश्चभारत ४ उपगीयमानोललितमास्थानाध्यासनाश्रितः पांडुरेणातपत्रे
णचंद्रमंडलचारुणा ५ युक्तश्चान्यैःपारमेष्ठ्यैश्चामरव्यजनादिभिः विराजमानःपौलोम्यासहार्धा
सनयाभृशम् ६ सयदापरमाचार्यंदेवानामात्मनश्चह नाभ्यनंदतसंप्राप्तंप्रत्युत्थानासनादिभिः ७
वाचस्पतिंमुनिवरंसुरासुरनमस्कृतम् नोच्चचालासनादिंद्रःपश्यन्नपिसभागतम् ८ ततोनिर्ग-
त्यसहसाकविरांगिरसःप्रभुः आययौस्वगृहंतूष्णींविद्वाञ्छ्रीमदविक्रियाम् ९ तर्ह्येवप्रतिबुध्यें-
द्रोगुरुहेलनमात्मनः गर्हयामाससदसिस्वयमात्मानमात्मना १० अहोबतमयासाधुकृतंवैदभ्रबु
द्धिना यन्मयैश्वर्यमत्तेनगुरुःसदसिकात्कृतः ११ थायेनसः २ परिश्रितःपरिवृतः ३ ४ आस्थानंसभातस्मिन्न

ध्यासनंसिंहासनंतदास्थितः ५ पारमेष्ठ्यैर्महाराजचिन्हैःआसनस्यार्धेस्थितयापौलोम्यासहविराजमानःसन् ६ उत्थाना
दिनानाभ्यनंदत ७ नचोच्चचालआसनएवस्थितोऽपिकिंचिन्नचलितवान् ८ श्रीमदेनयाविक्रियातांविद्वान्जानन् ९
प्रतिबुध्यअनुस्मृत्य १० ममकृतंकर्मअहोअसाधुयद्यस्मात् दभ्रबुद्धिनाअल्पमतिनामयाकात्कृतःतिरस्कृतः ११ ॰ छ

विबुधानांसात्विकानांदेवानामीश्वरोप्यहम् १२ ननुसिंहासनस्थोराजाऽभ्युत्थानंनकुर्यादितिस्ट्ढावदंतितत्राह यइतिद्वाभ्याम् धिषणमासनम् १३ कुपथंदिशंतिउपदिशंतीतिकुपथदेष्टारस्तेषांवचः अश्ममयः प्लवोयेषांतेयथामज्जंतंप्लवमनुमज्जंतितद्वत् १४ अगाधागंभीराधिषणायस्यतम् निःशठःशाठ्यहीनःसन् १५ अधिकयाआत्ममायया १६ गुरोःसंज्ञांज्ञानोपायंपरीक्षमाणोऽपिनाधिगतःअप्राप्तःसन् १७ आततायिनःउद्यतास्त्राः १८ निर्भिन्नान्यंगानिउत्तमांगानिशिरांसिउरवोबाहव

कोगृध्येत्पंडितोलक्ष्मींत्रिविष्टपपतेरपि ययाऽहमासुरंभावंनीतोऽद्यविबुधेश्वरः १२ येपारमेष्ठ्यंधिषणमधितिष्ठन्नकंचन प्रत्युत्तिष्ठेदितिब्रूयुर्धर्मंतेनपरंविदुः १३ तेषांकुपथदेष्टृणांपततांतमसिह्यधः येश्रद्दध्युर्वचस्तेवैमज्जंत्यश्मप्लवाइव १४ अथाहममराचार्यमगाधधिषणंद्विजम् प्रसादयिष्येनिशठःशीर्ष्णातच्चरणंस्पृशन् १५ एवंचिंतयतस्तस्यमघोनोभगवान्गृहात् बृहस्पतिर्गतोऽदृष्टांगतिमध्यात्ममायया १६ गुरोर्नाधिगतःसंज्ञांपरीक्षन्भगवान्स्वराट् ध्यायन्धियासुरैर्युक्तःशर्मनालभतात्मनः १७ तच्छ्रुत्वैवासुराःसर्वेआश्रित्यौशनसंमतम् देवान्प्रत्युद्यमंचक्रुर्दुर्मदाआततायिनः १८ तैर्विसृष्टेषुभिस्तीक्ष्णैर्निर्भिन्नांगोरुबाहवः ब्रह्माणंशरणंजग्मुःसहेंद्रानतकंधराः १९ तांस्तथाऽभ्यर्दितान्वीक्ष्यभगवानात्मभूरजः कृपयापरयादेवउवाचपरिसांत्वयन् २० ब्रह्मोवाच अहोबतसुरश्रेष्ठाह्यभद्रंवःकृतमहत् ब्रह्मिष्ठंब्राह्मणंदांतमैश्वर्यान्नाभ्यनंदत २१ तस्यायमनयस्यासीत्परेभ्योवःपराभवः प्रक्षीणेभ्यःस्ववैरिभ्यःसमृद्धानांचयत्सुराः २२ मघवन्द्विषतःपश्यप्रक्षीणान्गुर्वतिक्रमात् संप्रत्युपचितान्भूयःकाव्यमाराध्यभक्तितः आददीरन्निलयनंममापिभृगुदेवताः २३

श्चयेषाम् १९ २० वोयुष्माकंकृतंकरणंमहदभद्रम् तदाह ब्रह्मिष्ठमिति नाभ्यनंदतनाभिनंदितवंतः २१ परेभ्यःशत्रुभ्योवःपराभवइतियत् अयंतस्यअनयस्यअन्याय्यस्यसंबंधीफलरूपआसीत् उक्तंच ब्राह्मणंकुलसंपन्नंभक्तंविष्णोर्महात्मनः-आयांतंवीक्ष्यनोत्तिष्ठेत्सदुःखैःपरिभूयतइति स्वयमेववैरिणोहंतारोयेषांतेभ्यः २२ गुरुतिरस्कारसत्कारावेवापचयोपचयकारणमित्यसुरदृष्टांतेनाह मघवन्निति द्विषतःशत्रून् काव्यंभार्गवंगुरुमेववासेव्योपचितान् उपचितत्वमेवाह आददीरन्गृह्णीयुः

२३

अभेद्योमंत्रोयेषाम् अनुशिक्षितार्थाःशिष्याः यतः विप्रागोविंदोगावश्चेश्वराः अनुग्राहकायेषांतेषामेवअभद्राणिनभवंति अ न्येषांतुभवंति २४ ततस्तस्मात् अथअनंतरमेवभजत अस्यकर्मअसुरपक्षपातम् २५ उदिताउक्ताः २६ २७ २८ अ तिथीनांपितॄणांचप्रशंसार्थमाहुः आचार्यउपनीयवेदाध्यापकः ब्रह्मणोवेदस्यमूर्तिः २९ धर्मस्यात्मामूर्तिरतिथिः स्वयं- साक्षात् आत्मनः श्रीविष्णोः यद्वा आत्मनःस्वस्यसर्वभूतेष्वात्मदृष्टिःकर्तव्येत्यर्थः ३० परेभ्यः पराभवएवार्तिस्ताम् ३१

त्रिविष्टपंकिंगणयंत्यभेद्यमंत्राभृगूणामनुशिक्षितार्थाः नविप्रगोविंदगवीश्वराणांभवंत्यभद्राणि नरेश्वराणाम् २४ तद्विश्वरूपंभजताशुविप्रंतपस्विनंत्वाष्ट्रमथात्मवंतम् सभाजितोऽर्थान्सवि धास्यतेवोयदिक्षमिष्यध्वमुतास्यकर्म २५ श्रीशुकउवाच तएवमुदितारराजन्ब्रह्म णाविगतज्वराः ऋषिंत्वाष्ट्रमुपव्रज्यपरिष्वज्येदमब्रुवन् २६ देवाऊचुः वयंतेतिथयः प्राप्ताआश्रमंभद्रमस्तुते कामःसंपाद्यतांतातपितॄणांसमयोचितः २७ पुत्राणांहिपरोधर्मःपितृ- शुश्रूषणंसताम् अपिपुत्रवतांब्रह्मन्किमुतब्रह्मचारिणाम् २८ आचार्योब्रह्मणोमूर्तिःपिता मूर्तिःप्रजापतेः भ्रातामरुत्पतेर्मूर्तिर्मातासाक्षात्क्षितेस्तनुः २९ दयायाभगिनीमूर्तिर्धर्मस्यात्मा- तिथिःस्वयम् अग्नेरभ्यागतोमूर्तिःसर्वभूतानिचात्मनः ३० तस्मात्पितॄणामार्तानामार्तिपरपराभ वम् तपसापनयंस्तातसंदेशंकर्तुमर्हसि ३१ वृणीमहेत्वोपाध्यायंब्रह्मिष्ठंब्राह्मणंगुरुम् यथाऽञ्ज साविजेष्यामःसपत्नांस्तवतेजसा ३२ नगर्हयंतित्यर्थेषुयविष्ठाङ्घ्र्यभिवादनम् छंदोभ्योऽन्यत्र नब्रह्मन्वयोज्यैष्ठ्यस्यकारणम् ३३ ऋषिरुवाच अभ्यर्थितःसुरगणैःपौरोहित्ये- महातपाः सविश्वरूपस्तानाहप्रसन्नःश्लक्ष्णयागिरा ३४ संदेशमाहुः वृणीमहइति ३२ ननूपाध्यायत्वेक निष्ठस्यममाभिवंदनंकरिष्यथ तच्चगर्हितंतत्राहुः नेति अर्थेषुप्रयोजननिमित्तंयविष्ठानामभिवादनंनिंदंति किंच छंदोभ्यः मं त्रेभ्योऽन्यत्रवयोज्यैष्ठ्यस्यकारणंनतुमंत्रेषु अतोऽस्मभ्यंमंत्रदातृत्वेनत्वमेवज्येष्ठोभविष्यसि यद्वा छंदोभ्योऽन्यत्रवेदानुवि हायवयएवज्यैष्ठ्यकारणंनभवति किंतुवेदाएवमुख्यंकारणंतत्साम्येतुवयः वेदज्ञत्वाच्चत्वमेवज्येष्ठइत्यर्थः ३३ ३४ ६८

निंदितमपीदंयुष्मदाज्ञाभंगभयेनकरिष्यामीत्याह साधेनाविगर्हितंपौरोहित्यंधर्मशीलैः अधर्महेतुत्वात् किंच ब्रह्मवर्चउपव्ययं पूर्वसिद्धस्यब्रह्मवर्चसःव्ययकरम् प्रत्याख्यातुंचमादृशोनार्हतीत्याह कथन्विति तेषांशिष्यः शिक्षणार्हः सएवमप्रत्याख्याना-भावएवहिशिष्यस्यस्वार्थउच्यते ३५ ननुपौरोहित्येनधनलाभाद्धर्मःसिध्येत् अन्यथानिर्धनस्यकुतोधर्मः अतएवतेनलोको हृष्यतितत्राह अकिंचनानांशिलोंछनंहिधनम् क्षेत्रस्वाम्युपेक्षितकणशोपादानंशिलम् हट्टादौपतितव्रीह्यादेरुपादानमुंछनम्

विश्वरूपउवाच विगर्हितंधर्मशीलैर्ब्रह्मवर्चउपव्ययम् कथंनुमाद्दृशोनाथालोकेशैरभियाचितम् प्रत्याख्यास्यतितच्छिष्यःसएवस्वार्थउच्यते ३५ अकिंचनानांहिधनंशिलोंछनंतेनेहनिर्वर्तितसाधु सत्क्रियः कथंविगर्ह्यंनुकरोम्यधीश्वराःपौरोधसंहृष्यतियेनदुर्मतिः ३६ तथाऽपिनप्रतिब्रूयांगुरुभिः प्रार्थितंकियत् भवतांप्रार्थितंसर्वंप्राणैरर्थैश्चसाधये ३७ श्रीशुकउवाच तेभ्यएवंप्रतिश्रुत्य विश्वरूपोमहातपाः पौरोहित्यंवृतश्चक्रेपरमेणसमाधिना ३८ सुरद्विषांश्रियंगुप्तामौशनस्यापिविद्यया आच्छिद्यादान्महेंद्रायवैष्णव्याविद्ययाविभुः ३९ ययागुप्तःसहस्राक्षोजिग्येऽसुरचमूर्विभुः तां प्राहसमहेंद्रायविश्वरूपउदारधीः ४० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेसप्तमोऽध्यायः ७
राजोवाच ययागुप्तःसहस्राक्षःसवाहान्रिपुसैनिकान् क्रीडन्निवविनिर्जित्यत्रिलोक्याबुभुजे-श्रियम् १ भगवंस्तन्ममाख्याहिवर्मनारायणात्मकम् यथाततायिनःशत्रून्येनगुप्तोऽजयन्मृधे २ श्रीशुकउवाच वृतःपुरोहितस्त्वाष्ट्रोमहेंद्रायानुपृच्छते नारायणाख्यंवर्माहतदिहैकमनाःशृणु ३

इहगृहाश्रमेतेनैवनिर्वर्तितासाधूनांसत्क्रियायेन ३६ कियदेतत्प्रार्थितमल्पमेवअभ्यअधिकमपिकरिष्यामीत्याह भवतामिति ३७ समाधिनापरमोधर्मेन ३८ वैष्णव्याश्रीनारायणकवचात्मिकया ३९ असुरचमूर्दैत्यसेनाः ४० इतिषष्ठस्कंधेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमेविश्वरूपस्तुवर्मनारायणात्मकम् इंद्रायप्राहयेनेंद्रो-गुप्तोदैत्यानथाजयत् १ त्रिलोक्याःसंबंधिनींश्रियम् १ २ ३ ७ ७ ७ ७

मंत्राभ्यामष्टाक्षरद्वादशाक्षराभ्याम् कृतःस्वांगेषुकरयोश्चन्यासोयेननारायणमयंवर्मसंनह्येत् बध्नीयात् ४ तत्राष्टाक्षरेणपादाद्यष्टांगेषुन्यासमाह पादयोरितिसार्धेनप्रणवसंपुटितमोंकाराद्येकैकमक्षरंविन्यसेत् विपर्ययंयथाभवत्येवंशिरआदिपादांतंवा विन्यसेत् उत्पत्तिन्याससंसंहारन्यासंवाकुर्यात्इत्यर्थः ५ द्वादशाक्षरस्योद्धारःप्रणवादियकारांतमिति प्रणवसंपुटितमेकैकमक्षरंदक्षिणतर्जनीमारभ्यवामतर्जनीपर्यंतमंगुलिषु परिशिष्टमक्षरचतुष्टयमंगुष्ठयोराद्यंतपर्वसुन्यसेत् ६ मंत्रांतरन्यासमाह अ० ८

विश्वरूपउवाच धौतांघ्रिपाणिराचम्यसपवित्रउदङ्मुखः कृतस्वांगकरन्यासोमंत्राभ्यांवाग्यतःशुचिः नारायणमयंवर्मसन्नह्येद्भयआगते ४ पादयोर्जानुनोरूर्वोरुदरेहृद्यथोरसि मुखेशिरस्यानुपूर्व्यादोंकारादीनिविन्यसेत् ॐनमोनारायणायेतिविपर्ययमथापिवा ५ करन्यासंततःकुर्याद्द्वादशाक्षरविद्यया प्रणवादियकारांतमंगुल्यंगुष्ठपर्वसु ६ न्यसेत्हृदयमोंकारंविकारमनुमूर्धनि षकारंतुभ्रुवोर्मध्येणकारंशिखयादिशेत् वेकारंनेत्रयोर्युंज्यान्नकारंसर्वसंधिषु ७ मकारमस्त्रमुद्दिश्यमंत्रमूर्तिर्भवेत्बुधः सविसर्गंफडंतंतत्सर्वदिक्षुविनिर्दिशेत् ओंविष्णवेनमइति ८ आत्मानंपरमंध्यायेद्ध्येयंषट्शक्तिभिर्युतम् विद्यातेजस्तपोमूर्तिमिमंमंत्रमुदाहरेत् ९ ओंहरिर्विदध्यान्ममसर्वरक्षांन्यस्तांघ्रिपद्मःपतगेंद्रपृष्ठे दरारिचर्मासिगदेषुचापपाशान्दधानोऽष्टगुणोऽष्टबाहुः १० जलेषुमांरक्षतुमत्स्यमूर्तिर्यादोगणेभ्योवरुणस्यपाशात् स्थलेषुमायाबटुवामनोऽव्यात्त्रिविक्रमःखेऽवतुविश्वरूपः ११ दुर्गेष्वटव्याजिमुखादिषुप्रभुःपायान्नृसिंहोऽसुरयूथपारिः विमुंचतोयस्यमहाट्टहासंदिशोविनेदुर्न्यपतंश्चगर्भाः १२

न्यसेदिति षकारणकारयोर्विश्लेषेणषडक्षराणिहृदयादिषुन्यसेत् ७ मकारमस्त्रमुद्दिश्यध्यात्वातन्मकारास्त्रंमः अस्त्रायफडित्येवंदिग्बंधेविनिर्दिशेत् ८ ध्येयमीश्वररूपमात्मानंध्यायेत् षड्शक्तिभिः ऐश्वर्यादिभिर्भगशब्दवाच्याभिः विद्याचतेजश्चतपश्चमूर्तिर्यस्यतम् इमंवक्ष्यमाणंश्रीमन्नारायणकवचाख्यम् ९ अष्टगुणःअणिमाद्यष्टैश्वर्ययुक्तः १० यादसांगणाएववरुणस्यपाशस्तस्मात् ११ अटवीआजिमुखंसंग्रामोपग्रहश्च आदिर्येषांतेषुसंकटस्थानेषु १२ २०

असौप्रसिद्धोवराहोमामध्वनिरक्षतु यज्ञैरवयवरूपैः कल्प्यतेनिरूप्यतइतितथाउन्नीताउद्धृताधरायेनसः अद्रिकूटेषुगिरिशिखरे
षुरामोजामदग्न्यः १३ उग्रधर्मादभिचारादिलक्षणात् हासात् गर्वात् नरःअवतु दत्तोदत्तात्रेयः अयोगात् योगभ्रंशात् १४ पथि-
यद्देवहेलनंनमस्कारमकृत्वागमनंतस्मात् पुरुषार्चनस्यांतरात् देवपूजाच्छिद्रात् द्वात्रिंशदपराधरूपान्नारदः १५ लोकाज्जनाप-
वादाधज्ञः जननिमित्तोयोंतउपघातः तस्माद्बलभद्रअवतात् कृतांतादितिपाठेकृतांतान्कालाद्रक्षतु क्रोधवशात् सर्पाणांगणा

रक्षत्वसौमाऽध्वनियज्ञकल्पःस्वदंष्ट्रयोन्नीतधरोवराहः रामोऽद्रिकूटेष्वथविप्रवासेसलक्ष्मणोऽव्याद्भर-
ताऽग्रजोऽस्मान् १३ मामुग्रधर्मादखिलात्प्रमादान्नारायणःपातुनरश्चहासात् दत्तस्त्वयोगादथयोगना-
थःपायाद्गुणेशःकपिलःकर्मबंधात् १४ सनत्कुमारोऽवतुकामदेवाद्धयशीर्षामांपथिदेवहेलनात् देवर्षि
वर्यःपुरुषार्चनांतरात्कूर्मोहरिर्मांनिरयादशेषात् १५ धन्वंतरिर्भगवान्पात्वपथ्याद्द्वंद्वाद्भयादृषभो-
निर्जितात्मा यज्ञश्चलोकादवताज्जनांताद्बलोगणात्क्रोधवशादहींद्रः १६ द्वैपायनोभगवानप्रबो-
धाद्बुद्धस्तुपाखंडगणात्प्रमादात् कल्किःकलेःकालमलात्प्रपातुधर्मावनायोरुकृतावतारः १७ मांके-
शवोगदयाप्रातरव्याद्गोविंदआसंगवमात्तवेणुः नारायणःप्राह्णउदात्तशक्तिर्मध्यंदिनेविष्णुररींद्रपा-
णिः १८ देवोऽपराह्णेमधुहोग्रधन्वासायंत्रिधामाऽवतुमाधवोमाम् दोषेहृषीकेशउतार्धरात्रेनिशीथएकोऽव
तुपद्मनाभः १९ श्रीवत्सधामाऽपररात्रईशःप्रत्यूषईशोऽसिधरोजनार्दनः दामोदरोऽव्यादनुसं-
ध्यंप्रभातेविश्वेश्वरोभगवान्कालमूर्तिः २०

त् अहींद्रःशेषः १६ कालमलभूतात्कलेः कल्किः धर्मावनायधर्मरक्षणार्थमधिकस्वीकृतावतारः १७ दिनस्यषट्सुभागे
षुक्रमेणप्रातरादिसंज्ञेषुरात्रेश्चप्रदोषादिसंज्ञेषुरक्षाप्रार्थनम् मांकेशवइतित्रिभिः आसंगवंसंगवमभिव्याप्य १८ त्रिधा-
माब्रह्मादित्रिमूर्तिः श्रीमाधवः दोषेप्रदोषे अर्धरात्रे अर्धरात्रिपर्यंतेकालेनिशीथेचएकएवपद्मनाभोऽवतु १९ अपररात्रेई
शः श्रीवत्सधामोवतु प्रत्यूषईशः श्रीजनार्दनः श्रीदामोदरः प्रभातेश्रीविश्वेश्वरोऽनुसंध्यम् २० ७ ७ ७

युगांतानलवत् तिग्मातीक्ष्णानेमिर्यस्यतच्चक्रंभगवताप्रयुक्तंसत् अरिसैन्यंदंदग्धिअतिशयेनदहति तस्यायंस्वभावएवनतुतस्मात्प्रा
र्थनीयमित्यर्थः यद्वादंदग्धीतिलोट्मध्यमपुरुषः अत्रत्वमेवंभूतंचक्रमितिस्वरूपमुक्त्वासंबोध्यप्रार्थ्यतेअतिशयेनदहेति कक्षंशुष्क
तृणम् २१ अशनिवत्स्पर्शोयेषांतेविस्फुलिंगायस्यास्तस्याः संबोधनंहेगदे त्वमजितस्यप्रिया ऽसि अहमच्युतस्यदासः अतःकू
ष्मांडादीन्निष्पिंढिनिष्पिंढिसंचूर्णयसंचूर्णयअरींश्चचूर्णयचूर्णयसर्वत्रवीप्साअतिशीघ्रत्वाय २२ हेदरेंद्रपांचजन्यत्वंयातुधा
नादीन्विद्रावयविप्रग्रहाःब्रह्मराक्षसाः येऽन्येचघोरदृष्टयस्तान् २३ तिग्माधारायस्यहेतिग्मधार असिवरखड्गश्रेष्ठत्वंममारिसै

चक्रंयुगांतानलतिग्मनेमिभ्रमत्समंताद्भगवत्प्रयुक्तम् दंदग्धिदंदग्ध्यरिसैन्यमाशुकक्षंयथावातसखो-
हुताशः २१ गदेऽशनिस्पर्शनविस्फुलिंगेनिष्पिंढिनिष्पिंढ्यजितप्रियाऽसि कूष्मांडवैनायकयक्षरक्षोभू
तग्रहांश्चूर्णयचूर्णयारीन् २२ त्वंयातुधानप्रमथप्रेतमातृपिशाचविप्रग्रहघोरदृष्टीन् दरेंद्रविद्रावय-
कृष्णपूरितोभीमस्वनोऽरेर्हृदयानिकंपयन् २३ त्वंतिग्मधाराऽसिवरारिसैन्यमीशप्रयुक्तोममछिं-
धिछिंधि चक्षूंषिचर्मन्शतचंद्रछादयद्विषामघोनांहरपापचक्षुषाम् २४ यन्नोभयंग्रहेभ्योऽभूत्
केतुभ्योनृभ्यएवच सरीसृपेभ्योदंष्ट्रिभ्यस्तथाअंहोभ्यएववा २५ सर्वाण्येतानिभगवन्नामरूपा
स्त्रकीर्तनात् प्रयांतुसंक्षयंसद्योयेनःश्रेयःप्रतीपकाः २६ गरुडोभगवान्स्तोत्रस्तोभश्छंदोमयःप्र-
भुः रक्षत्वशेषकृच्छ्रेभ्योविष्वक्सेनःस्वनामभिः २७ सर्वापद्भ्योहरेर्नामरूपयानायुधानिनः बुद्धींद्रि
यमनःप्राणान्पांतुपार्षदभूषणाः २८ यथाहिभगवानेववस्तुतःसदसच्चयत् सत्येनानेननःसर्वे-
यांतुनाशमुपद्रवाः २९ न्यंछिंधिछिंधिशतंचंद्राकाराणिमंडलानियस्मिन् हेशतचंद्रचर्मन् अघोनामघवतांद्विषांचक्षूंषि
छादय पापचक्षुषांचउग्रदृष्टीनांचक्षूंषिहर २४ यत्येभ्योभयम् अंहोभ्यःपापेभ्यः २५ श्रेयःप्रतीपकाः इष्टव्याघातकाः२६
स्तोत्राणिबृहद्रथंतरादिसामानितैःस्तोभ्यतेसंस्तूयतइतिस्तोत्रस्तोभः छंदोमयोवेदमूर्तिः सुपर्णोऽसिगरुत्मानित्यादिश्रुतेः
ऐकपद्यपाठेस्तोभाःगीतिपूरकाक्षराणि स्तोत्रस्तोमेतिपाठेसामाधरभूतऋक्स्तोमः २७ नामानिचरूपाणियानानिचवाह-
नानिआयुधानिचनोबुद्ध्यादीन् पांतुपार्षदभूषणाःपार्षदमुख्याश्चपांतु २८ सच्चअसच्चमूर्तामूर्तंयत्ततसर्वंजगत् २९ ६९

ऐकात्म्यस्यानुभावोऽनुध्यानंयेषांतेषांविकल्पोभेदस्तद्रहितोऽपि ३० सत्यमानेनसत्यभूतेनप्रमाणेन ३१ पुनरपिश्रीनृसिंहएवप्रा
र्थ्यते विदिक्ष्विति पात्वित्यनुषंगः यद्वानारसिंहः मह्नादः स्वनेनश्रीनृसिंहनामगर्जनेन स्वतेजसास्वप्रभावेण ग्रस्तानिसम-
स्तानि दिग्गजविषशस्त्रजलवाय्वग्न्यादीनांतेजांसिप्रभावायेनसः ३२ दंशितः कवचितः ३३ सोऽपिसाध्वसाद्भयात् विमु

यथैकात्म्यानुभावानांविकल्परहितःस्वयम् भूषणायुधलिंगाख्याधत्तेशक्तीःस्वमायया ३० तेनैव-
सत्यमानेनसर्वज्ञोभगवान्हरिः पातुसर्वैःस्वरूपैर्नःसदासर्वत्रसर्वगः ३१ विदिक्षुदिक्षूर्ध्वमधःसमंता
दंतर्बहिर्भगवान्नारसिंहः प्रहापयँल्लोकभयंस्वनेनस्वतेजसाग्रस्तसमस्ततेजाः ३२ मघवन्निदमाख्या
तंवर्मनारायणात्मकम् विजेष्यस्यंजसायेनदंशितोऽसुरयूथपान् ३३ एतद्धारयमाणस्तुयंयंपश्यति-
चक्षुषा पदावासंस्पृशेत्सद्यःसाध्वसात्सविमुच्यते ३४ नकुतश्चिद्भयंतस्यविद्यांधारयतोभवेत्
राजदस्युग्रहादिभ्योव्याघ्रादिभ्यश्चकर्हिचित् ३५ इमांविद्यांपुराकश्चित्कौशिकोधारयन्द्विजः योग-
धारणयास्वांगंजहौसमरुधन्वनि ३६ तस्योपरिविमानेनगंधर्वपतिरेकदा ययौचित्ररथःस्त्रीभिर्वृ-
तोयत्रद्विजक्षयः ३७ गगनान्न्यपतत्सद्यः सविमानोह्यवाक्शिराः सवालखिल्यवचनादस्थीन्यादा
यविस्मितः प्रास्यप्राचीसरस्वत्यांस्नात्वाधाम स्वमन्वगात् ३८ श्रीशुकउवाच य इ
दंशृणुयात्कालेयोधारयतिचादृतः तं नमस्यंतिभूतानिमुच्यतेसर्वतोभयात् ३९ एतांविद्यामधि
गतोविश्वरूपाच्छतक्रतुः त्रैलोक्यलक्ष्मींबुभुजेविनिर्जित्यमृधेऽसुरान् ४० इतिश्री-
भागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेनारायणवर्मनामअष्टमोऽध्यायः ८

च्यते ३४ एतद्विद्याप्रभावमिति द्वा
सेनाह इमामितिसार्धैस्त्रिभिः मरुधन्वनिनिरुदकेदेशे अनेनविद्यायाःक्षेत्रतीर्थानपेक्षत्वंदर्शितम् ३६ यत्रद्विजस्यक्षयो-
देहत्यागस्तस्योपरि ३७ सद्यस्तत्क्षणादेवगगनात्न्यपतत् पाठांतरेअंगनाभिःसह वालखिल्योपदेशात्तस्यास्थीनिप्रा
स्यप्रक्षिप्यविस्मितःसन्स्वंधामगंधर्वलोकंजगाम ३८ ३९ अधिगतःप्राप्तःसन् ४० इतिषष्ठेटीकायामष्टमोऽध्यायः८

नवमेविश्वरूपेतुहतेशक्रेणकोपतः त्वष्ट्राचोत्पादितेवृत्रेभीतैर्देवैर्हरेस्तुतिः १ सोमस्यपीथंपानंयस्मिन् एवंसुरापीथम् अन्नमत्ती अ·
त्यन्नादम् अत्रविश्वरूपोवैत्वाष्ट्रःपुरोहितोदेवानामासीदित्यादिश्रुतिरनुसंधेया १ तस्यासुरपक्षपातमाह सवाइतिद्वाभ्याम् प्र ९
त्यक्षंप्रकटंयथाभवतितथासविनयंदेवेभ्योहविर्भागंइंद्रायेदमग्नयइदमित्युच्चैरवदत् अत्रहेतुः यस्यपितरोदेवाःसः २ असुरे
भ्यस्तुपरोऽक्षंगुप्तंभागंददौ तदेवाह देवान्यजमानोऽसावसुरान्प्रतिभागमवहत् ३ ४ ५ तांवारयितुसमर्थः तथाऽपि

श्रीशुकउवाच तस्यासन्विश्वरूपस्यशिरांसित्रीणिभारत सोमपीथंसुरापीथमन्नादमिति
शुश्रुम १ सवैबर्हिषिदेवेभ्योभागंप्रत्यक्षमुच्चकैः अवदद्यस्यपितरोदेवाःसप्रश्रयंनृप २ सएवहि
ददौभागंपरोऽक्षमसुरान्प्रति यजमानोऽवहद्भागंमातृस्नेहवशानुगः ३ तद्देवहेलनंतस्यधर्माली
कंसुरेश्वरः आलक्ष्यतरसाभीतस्तच्छीर्षाण्यच्छिनद्रुषा ४ सोमपीथंतुयत्तस्यशिरआसीत्कपिंजलः
कलविंकःसुरापीथमन्नादंयत्सतित्तिरिः ५ ब्रह्महत्यामंजलिनाजग्राहयदपीश्वरः संवत्सरांतेतदघंभूतानां
सविशुद्धये भूम्यंबुद्रुमयोषिद्भ्यश्चतुर्धाव्यभजद्धरिः ६ भूमिस्तुरीयंजग्राहखातपूरवरेणवै ईरिणंब्रह्मह-
त्यायारूपंभूमौप्रदृश्यते ७ तुर्यंछेदविरोहेणवरेणजगृहुर्द्रुमाः तेषांनिर्यासरूपेणब्रह्महत्याप्रदृश्यते ८ श
श्वत्कामवरेणांहस्तुरीयंजगृहुःस्त्रियः रजोरूपेणतास्वंहोमासिमासिप्रदृश्यते ९

जग्राह संवत्सरम् तथैवस्थित्वा
संवत्सरांतेभूताक्रोशभीतःसन् भूतानांमध्येविशुद्धयेलोकापवादपरिहारायसहरिरिंद्रोभूम्यादिभ्यस्तदघंविभज्यददौ ६ तुरीयंचतुर्थंभा
गंखातस्यगर्तस्यपूरःपूरणंतेनवरेणयदिखातपूरणंस्वतएवभविष्यति तर्हिगृहीष्यामीत्येवंभाषाबंधेनजग्राहेत्यर्थः ईरिणमूषर
म् अतएवोषरेऽध्ययनादिनिषिध्यते ७ छेदेसतिपुनर्विरोहःप्ररोहोभवत्वितिवरेणनिर्यासरूपेणब्रह्महत्यायादृष्टत्वात् निर्या ३२
सोनभक्ष्यः ८ शश्वत्कामवरेणयावत्प्रसवंगर्भानुपघातेनैवसंभोगवरेण अतएवरजोदर्शनेतत्संगादिनकार्यम् ९ ७

द्रव्यभूयोवरेणयस्मिन्द्रव्येक्षीरादावापोमिश्राभवेयुः तस्यभूयस्त्वमाधिक्यंस्यादितिवरेण यद्वास्वस्यैवनिर्झरोद्गमादिनाभूयस्त्ववरेण द्रवभूयइतिपाठेऽप्ययमेवार्थः यद्वा द्रवभूयस्त्वंसांसिद्धिकद्रवत्वंतेनवरेण अस्यविभागस्यविश्वरूपोवैत्वाष्ट्रइत्यस्यांश्रुतावुक्तेः तद्विभागफलमाह तत्पापंहरतिनिराकरोति कः क्षिपन्बुद्बुदादिजलाद्बहिःप्रक्षिपन्नित्यर्थः यद्वाक्षिपन्जलंपापंहरति आहरतिगृण्हातीत्यर्थः अयंचतस्मादापोनपरिचक्ष्याइत्यादिश्रुत्यर्थउक्तः पाठांतरेहारिकिल्बिषमिंद्रपापम् १० इंद्रायइंद्रंहंतुम् शत्रवेशत्रूत्पत्त्यैतदाह इंद्रशत्रोविवर्धस्वेति अत्रचेंद्रशत्रुपादस्याद्युदात्तत्वात् बहुव्रीहौप्रकृत्यापूर्वपदमितिस्मृतेर्बहुव्रीहिलक्षणापत्त्याइंद्रएवतस्यशत्रुरभूत् तदुक्तंश्रुत्यायदब्रवीत्स्वाहेंद्रशत्रुर्वर्धस्वेतितस्मादस्येंद्रः शत्रुरभवदिति तथाचशिक्षा-

द्रव्यभूयोवरेणापस्तुरीयंजगृहुर्मलम् तासुबुद्बुदफेनाभ्यांदृष्टंतद्धरतिक्षिपन् १० हतपुत्रस्ततस्त्वष्टाजुहावेंद्रायशत्रवे इंद्रशत्रोविवर्धस्वमाचिरंजहिविद्विषम् ११ अथान्वाहार्यपचनादुत्थितोघोरदर्शनः कृतांतइवलोकानांयुगांतसमयेयथा १२ विष्वकुग्विवर्धमानंतमिषुमात्रंदिनेदिने दग्धशैलप्रतीकाशंसंध्याऽभ्रानीकवर्चसम् १३ तप्तताम्रशिखाश्मश्रुंमध्यान्हार्कोग्रलोचनम् १४ देदीप्यमानेत्रिशिखेशूलआरोप्यरोदसी नृत्यंतमुन्नदंतंचचालयंतंपदामहीम् १५ दरीगंभीरवक्त्रेणपिबंतंचनभस्तलम् लिहताजिह्वयार्क्षाणिग्रसताभुवनत्रयम् १६ महतारौद्रदंष्ट्रेणजृंभमाणंमुहुर्मुहुः वित्रस्ताद्दुद्रुवुर्लोकावीक्ष्यसर्वेदिशोदश १७ येनावृताइमेलोकास्तमसात्वाष्ट्रमूर्तिना सवैवृत्रइतिप्रोक्तःपापैःपरमदारुणः १८ याम् मंत्रोहीनःस्वरतोवर्णतोवामिथ्याप्रयुक्तोनतमर्थमाह सवाग्वज्रोयजमानंहिनस्तियथेंद्रशत्रुःस्वरतोपराधादिति ११ अन्वाहार्यपचनाद्दक्षिणाग्नेः १२ तंवीक्ष्यवित्रस्तालोकादशदिशोविदुद्रुवुरितिपंचमेनान्वयः कथंभूतम् विष्वक्समंततः इषुविक्षेपमात्रंप्रतिदिनंवर्धमानम् दग्धशैलप्रतीकाशंकृष्णवर्णम् संध्याऽभ्रानीकवद्वर्चोदीप्तिर्यस्यतम् १३ तप्तताम्रवच्छिखाःश्मश्रूणिचयस्य मध्यान्हार्कवदुग्रेलोचनेयस्य १४ रोदसीआरोप्यैवेत्यर्थः १५ दरीवद्गंभीरेणवक्त्रेणमुहुर्मुहुर्जृंभमाणमित्यन्वयः कथंभूतेननभस्तलंपिबताऋक्षाणिजिह्वयालिहता भुवनत्रयंग्रसता १६ महताविस्तीर्णेन रौद्रादंष्ट्रायस्मिन् १७ वृत्रनामनिर्वक्ति येनावृताइति त्वाष्ट्रीमूर्तिर्यस्यतमसस्तेन तथाचश्रुतिः सइमाँल्लोकानावृणोत्तद्वृत्रस्यवृत्रत्वमिति

१८

अग्रसत्भक्षितवान् १९ ग्रस्तंतेजोयेषाम् प्रत्यंचमंतर्यामिणम् त्रिभुवनस्यतेनव्याप्तत्वात् क्वापिगमनासंभवात् तत्रैवस्थित्वातुष्टुवुरित्यर्थः महाभयेपरित्राणमन्यतोनभवेदिति हरिमेवप्रपद्यंतेसुराःशरणमातुराः २० वाय्वादीनिपंचमहाभूतानितैर्निर्मितास्त्रयोलोकास्तेषामधिपतयोब्रह्मादयश्चततोऽर्वाचीनावयंचसर्वेयस्मै अंतकायकालायउद्विजंतः संतोबलिंहराम असावपियस्माद्बिभेतिततःपरमेश्वरादेवनोऽस्माकमरणंशरणंरक्षणमस्तु २१ ततएवेत्यवधारणेहेतुमाहुः अविस्मितंनिरहंकारम् कुतूहलशून्यंवाकुतःप्रशांतंरागादिशून्यम् तच्चकुतःस्वेनैवलाभेनपरिपूर्णकामम् तच्चकुतःसमम्उपाधिपरिच्छेदशून्यम् एवंभूतंपरमेश्वरंविना अपरंयःशरणार्थमुपसर्पतिसबालिशोऽज्ञःयतोऽसौश्वनोलांगूलेनपुच्छेनसमुद्रमतितर्तिअतितर्तुमिच्छतीत्यर्थः यथातेनसमुद्रतरणंनभवतितथानिरीश्वराश्रयणेन

तंनिजघ्नुरभिद्रुत्यसगणाविबुधर्षभाः स्वैःस्वैर्दिव्यास्त्रशस्त्रौघैःसोऽग्रसत्तानिकृत्स्नशः १९ ततस्तेविस्मिताःसर्वेविषण्णाग्रस्ततेजसः प्रत्यंचमादिपुरुषमुपतस्थुःसमाहिताः २० देवाऊचुः वाय्वम्बराग्न्यप्क्षितयस्त्रिलोकाब्रह्मादयोयेवयमुद्विजंतः हरामयस्मैबलिमंतकोऽसौबिभेतियस्मादरणंततोऽस्तुनः २१ अविस्मितंतंपरिपूर्णकामंस्वेनैवलाभेनसमंप्रशांतम् विनोपसर्पत्यपरंहिबालिशःश्वलांगुलेनातितितर्तिसिंधुम् २२ यस्योरुशृंगेजगतींस्वनावंमनुर्यथाबध्यततारदुर्गम् सएवनस्त्वाष्ट्रभयाद्दुरंतात्त्राताश्रितान्वारिचरोऽपिनूनम् २३ पुरास्वयंभूरपिसंयमांभस्युदीर्णवातोर्मिरवैःकराले एकोरविंदात्पतितस्ततारतस्माद्भयाद्येनसनोऽस्तुपारः २४ यएकईशोनिजमाययानःससर्जयेनानुसृजामविश्वम् वयंनयस्यापिपुरःसमीहतःपश्यामलिंगंपृथगीशमानिनः २५ व्यसनार्णवतरणंनभवतीतिभावः २२ महाभयेसएवरक्षकइतिदृष्टमित्याहुः यस्येतिद्वाभ्याम् यस्यमहाशृंगेजगतींपृथ्वीमेवस्वनावंबध्वामनुः सत्यव्रतोयथावत् दुर्गंसंकटंततार सएववारिचरोमत्स्यमूर्तिर्नोऽस्मानप्याश्रितान्सतःनूनंत्राताऽरक्षिष्यति २३ संयमांभसिप्रलयोदके उदीर्णैरुद्धतैः वातैर्येऊर्मयस्तेषांरवैःकरालेभयंकरे अरविंदान्नाभिकमलात् पतितप्रायःएकअसहायएवतस्मात्भयाद्येनततारसएवनःपारस्तारकोऽस्तु २४ किंचवयंभगवतैवसृष्टाःपालिताश्चबहुशःअतस्तमेवशरणंव्रजामेत्याहुःयएकइतित्रिभिः येनानुगृहीताःसंतोविश्वंसृजामनन्वयमेवस्रष्टारोनान्योऽस्माकमनुग्राहकोऽस्तितस्यादर्शनात्तत्राहुःअस्मत्तःपुरःपूर्वमेवांतर्यामितयासमीहमानस्यापियस्यलिंगंरूपंनपश्यामः तत्रहेतुः पृथकृपृथगीशाइत्यभिमानिनः २५ २३

देवादिषुउपेंद्रपरशुराममत्स्यरामादितनुभिः कृतावतारः सन् आत्मसात्कृत्वापातिच २६ आत्मभूतदैवतम् कुतःविश्वात्मकम् त
थाऽपिविकारंवारयंति अन्यम् विश्वात्मत्वेहेतुः परंकारणम् ननुप्रधानंपुरुषश्चविश्वस्यकारणंतत्राहुः प्रधानंपुरुषंचतदात्म-
कोऽपिसएवेत्यर्थः सएवनःशंविधास्यति २७ प्रतीच्यांदिशितेषांपुरःप्रथममाविरभूत् २८ पुनश्चतंपुरोदृष्ट्वाईक्षणाल्हादेनवि
वशाअवनौदंडवत्पतिताः संतःशनैरुत्थायतुष्टुवुरित्यन्वयः कथंभूतं श्रीवत्सकौस्तुभौविनास्वतुल्यैःषोडशभिःसुनंदादिभिः

योनःसपत्नैर्भृशमर्द्यमानान्देवर्षितिर्यङ्नृषुनित्यएव कृतावतारस्तनुभिःस्वमायया कृत्वात्मसात्पा-
तियुगेयुगेच २६ तमेवदेवंवयमात्मदैवतंपरंप्रधानंपुरुषंविश्वमन्यम् व्रजामसर्वेशरणंशरण्यंस्वा-
नांसनोधास्यतिशंमहात्मा २७ श्रीशुकउवाच इतितेषांमहाराजसुराणामुपतिष्ठताम्
प्रतीच्यांदिश्यभूदाविःशंखचक्रगदाधरः २८ आत्मतुल्यैःषोडशभिर्विनाश्रीवत्सकौस्तुभौ पर्युपा-
सितमुन्निद्रशरदंबुरुहेक्षणम् २९ दृष्ट्वातमवनौसर्वईक्षणाल्हादविक्लवाः दंडवत्पतिताराजञ्शनैरु
त्थायतुष्टुवुः ३० देवाऊचुः नमस्तेयज्ञवीर्यायवयसेउततेनमः नमस्तेह्यस्तचक्रायनमःसुपुरुहूत
ये ३१ यत्तेगतीनांतिसृणामीशितुःपरमंपदम् नार्वाचीनोविसर्गस्यधातर्वेदितुमर्हति ३२

परितःसेवितम् उन्निद्र-
शरदंबुरुहवदीक्षणेयस्यतम् २९ ३० यज्ञोवीर्यंस्वर्गादिफलजननायसामर्थ्यंयस्यतस्मैनमः वयसेउततत्फलपरिच्छेदककालात्मनेऽपि तद्विघा
तकेषुदैत्येषुअस्तंप्रक्षिप्तंचक्रंयेनएवंभूतैःप्रभावैः सुपुरुहूतयेशोभनबहुनाम्ने ३१ ननुममगुणातीतंरूपंविहायगुणोपाधिकंयज्ञवीर्यत्वा-
दिकिमितिवर्ण्यतेतत्राहुः यत्तवगुणत्रयस्येशितुर्नियंतुस्त्रिगुणात्मकानांतिसृणांगतीनांपरमंपदंनिर्गुणस्वरूपंतद्विसर्गस्यार्वाचीनः इदानी
तनःहेधातःवेदितुंनार्हतिअतःकेवलंतस्मैनमोऽस्तु ३२

मिताक्षराणिपद्यानिनमीयंतेहरेर्गुणाः इतिपद्यैरतुष्यंतःसद्योग धैनतुष्टुवुः भक्त्युद्रेकेणबहुधासंबोधयंतोदुर्ज्ञेयत्वंप्रपंचयंतिभगव न्नित्यादिपरमंमंगलंशुद्धोधर्मोयस्मिन् आत्मयोगेनाष्टांगेनयः समाधिश्चित्तैकाग्र्यंतेनपरिभावितः सुशीलितः परिस्फुटोयःपार महंस्यधर्मोभगवद्भजनंतेनउद्घाटितंतमोरूपंकपाटंयस्मिन् तद्द्वारभूतेचित्तेअपावृतेकपाटे आत्मलोकेप्रत्यग्रूपेस्वयमेवोपल ब्धमभिव्यक्तंयन्निजसुखंतदनुभवरूपोभवान् ३३ १ ननुकेवलानुभवरूपत्वेममसृष्ट्यादिकर्तृत्वंकथंतत्राहुः दुरवबोधइवत-

ओंनमस्ते ऽस्तुभगवन्नारायणवासुदेवादिपुरुषमहापुरुषमहानुभावपरममंगलपरमकल्याणपरमका रुणिककेवलजगदाधारलोकैकनाथसर्वेश्वरलक्ष्मीनाथपरमहंसपरिव्राजकैः परमेणात्मयोगसमाधि नापरिभावितपरिस्फुटपारमहंस्यधर्मेणोद्घाटिततमःकपाटद्वारेचित्ते ऽपावृतआत्मलोकेस्वयमुपलब्ध निजसुखानुभवोभवान् ३३ १ दुरवबोधइवतवायंविहारयोगोयदशरणो ऽशरीरइदमनवेक्षितास्मत्स मवाय आत्मनैवाविक्रियमाणेनसगुणमगुणः सृजसिपासिहरसि ३४ २ अथतत्रभवान्किंदेवदत्तव दिहगुणविसर्गपतितः पारतन्त्र्येणस्वकृतकुशलाकुशलफलमुपाददातिअहोस्विदात्मारामउपशमशीलः समंजसदर्शनउदास्तइतिहवावनविदामः ३५ ३

वायंविहारयोगः यद्यस्मात् अशरणोनिराश्रयः इदंविश्वम् अ नवेक्षितो ऽस्माकंसमवायोमेलनंसहाय्यंयेनसः ३४ २ दुर्ज्ञेयांतरमाहुः अथतत्रेति यथेहदेवदत्तोगृहादिनिर्मायतत्रस्वकृत शुभाशुभयोः फलमुपादत्ते एवंभवान् ब्रह्मस्वरूपोजीवरूपेणगुणविसर्गपतितः सन्नुपाददाति यद्वासमंजसमप्रच्युतंदर्शनंचि- च्छक्तिर्यस्यसभवानुदास्ते उदासीनः साक्षितयावर्ततइति ३५ ३

तदेवंविरोधेनदुर्ज्ञेयत्वमुक्त्वातत्परिहारेणज्ञानप्रकारमाहुः नहीति विरुध्यतइतिविरोधउभयंनविरुद्धमित्यर्थः नह्यन्यदृष्टांतेनत्वाय
विकल्पोयुज्यते अतर्क्यैश्वर्यत्वादित्याहुः भगवतीति अपरिमितागुणगणायस्यतस्मिन्नीश्वरेस्वतंत्रेऽनवगाह्यमतर्क्यमाहात्म्यं-
यस्यतस्मिन् विकल्पएवंवाएवंवेति वितर्कः किमत्रयुक्तमितिविचारइत्थमेवेति तत्रप्रमाणाभासास्तदनुग्राहकाः कुतर्काश्चार्वा-
चीनावस्तुस्वरूपासंस्पर्शिनोयेविकल्पादयस्तेयेषुशास्त्रेषुतैः कलिलंव्याकुलमंतःकरणमाश्रयोयस्यदुरवग्रहस्यतेनवादिनांवि
वादस्यानवसरेअगोचरे ननुश्रद्धामात्रमेतत् युक्तिरुच्यतांतत्राहुः उपरतोमायामयः संसारोयस्मिन् तस्मिन् केवलेऽध्यात्मम
यांमध्येनिधायकोन्वर्थः कर्तृत्वादिर्नसंभवतियदिवस्तुतः कर्तृत्वादिर्भवेत्तर्हिविरोधःस्यात् नतुतदस्तीत्याहुः स्वरूपद्वयाभा

नहिविरोधउभयंभगवत्यपरिगणितगुणगणईश्वरेअनवगाह्यमाहात्म्येअर्वाचीनविकल्पवितर्कविचारप्र
माणाभासकुतर्कशास्त्रकलिलांतःकरणाश्रयदुरवग्रहवादिनांविवादानवसरेउपरतसमस्तमायामयेके
वलएवात्ममायामंतर्धायकोनुअर्थोदुर्घटइवभवतिस्वरूपद्वयाभावात् ३६ ४ समविषममतीनांमत
मनुसरसियथारज्जुखंडःसर्पादिधियाम् ३७ ५ सएवहिपुनःसर्ववस्तुस्वरूपः सर्वेश्वरः सकलजगत्का
रणकारणभूतःसर्वप्रत्यगात्मत्वात्सर्वगुणाभासोपलक्षितएकएवपर्यवशेषितः ३८ ६

वादिति ३६ ४ अनुग्रहनिग्रहादिकंतुतन्मतिभेदेनत्वन्मायया त्वयिस्फुरतीत्याहुः समाविषमाचमतिर्येषांतेषांमतमभिप्रायम् स
र्पादिविषयाधीर्येषाम् यथारज्जुखंडस्तथातथाभवति यद्वा तमेवाविरोधंपुरुषमतिभेदेनदर्शयति समविषमेति ३७ ५ तदेवंवि
रोधंपरिहृत्यनिश्चितंपरमार्थमाहुः सएवहिनानारूपेणप्रतीतः वस्तुस्वरूपः सद्रूपः सर्वेषांगुणानांविषयाणामाभासैः प्रकाशरूप-
लक्षितः ननुतैर्जीवएवोपलक्ष्यतेनसर्वप्रत्यगात्मत्वात्सर्वजीवांतर्यामित्वाज्जडतादात्म्याध्यासेनजीवस्यापिजडप्रायत्वात् नतेनेश्वि
नाप्रकाशइतिभावः पर्यवशेषितः नेतिनेतीत्यादिश्रुतिभिः ३८ ६ छ छ छ छ

अतस्त्वद्भक्तिरेवपरमपुरुषार्थइत्याहुः अथहेति पर्यावर्तइत्यंतेनयस्मादेवंभूतस्त्वंपरमेश्वरः अथहनाव अतएवहिहेमधुमथनप
रमभागवताएतेत्वत्प दांभोजानुसेवांकथंमुहुर्मुहुर्विसृजंतीत्यन्वयः हियस्मात्स्वार्थेपुरुषार्थेकुशलाः निपुणाः अतएवआत्मात्वमेव
प्रियः सुहृच्चयेषांतेसाधवोरागादिशून्याः तत्रहेतुः तवमहिमैवामृतरससमुद्रस्तस्यविप्रुषाबिंदुमात्रेणसकृदपिलीढयाआस्वादित-
यास्वमनसिनिष्यंदमानमतिशयेनस्रवत् यन्निरंतरंसुखंतेनविस्मारितादृष्टश्रुतविषयाः सुखलेशाभासायेषांते अतएवभगवति-
त्वयिनितरांनिरंतरंनिर्वृतंच्चमनोयेषांते यत्रयस्यामनुसेवायांसत्याम् ३९ ७ प्रस्तुतंविज्ञापयंति त्रिभुवनेत्यादिनायावत्समाप्ति त्रिभुव

अथहवावतवमहिमामृतरससमुद्रविप्रुषासकृदवलीढयास्वमनसिनिष्यंदमानानवरतसुखेनविस्मारि
तदृष्टश्रुतविषयसुखलेशाभासाः परमभागवताएकांतिनोभगवतिसर्वभूतप्रियसुहृदिसर्वात्मनिनितरां-
निरंतरंनिर्वृतमनसः कथमुहवाएतेमधुमथनपुनः स्वार्थकुशलाः स्वात्मप्रियसुहृदः साधवस्त्वच्चरणांबुजा-
नुसेवांविसृजंतिनयत्रपुनरयंसंसारपर्यावर्तः ३९ ७ त्रिभुवनात्मभवनत्रिविक्रमत्रिनयनत्रिलोकमनोहरा
नुभावतवैवविभूतयोदितिजदनुजादयश्चापितेषामनुपक्रमसमयोऽयमितिस्वात्ममाययासुरनरमृगमि-
श्रितजलचराकृतिभिर्यथापराधंदंडंदंडधरदधर्थएवमेनमपिभगवन्जहित्वाष्ट्रमुतयदिमन्यसे ४० ८
अस्माकंतावकानांतवनतानांततततामहतवच्चरणनलिनयुगलध्यानानुबद्धहृदयनिगडानांस्वलिंगविवर
णेनात्मसात्कृतानामनुकंपाऽनुरंजितविशदरुचिरशिशिरस्मितावलोकेनविगलितमधुरमुखरसामृतकल-
याचांतस्तापमनघार्हसिशमयितुम् ४१ ९ नमात्मास्वरूपंभवनंच्चयस्यत्रिभुवनस्यात्माभवनंचेतिवात्रयोविक्रमाय-
स्यत्रीनूलोकान्नयतीतितथा त्रयाणांलोकानांमनोहरोऽनुभावोयस्यएवंचतुर्धासंबोध्याहुः तेषामनुपक्रमसमयः उद्यमकालोन
भवतीतिमत्वाहेदंडधरपूर्वंयथादंडंदधर्थधृतवानसि एवमेवत्वाष्ट्रमपिजहियदिमन्यसेहंतुंयदीच्छसि ४० ८ प्रथमंतावत् त्वदी
यानामस्माकमंतस्तापंशमयितुमर्हसि तावकानामित्यत्रहेतुः हेपितः हेपितामह तवच्चरणनलिनयुगलध्यानेनैवानुबद्धोहृदयेनि
गडः शृंखलायेषाम् स्वलिंगविवरणेननिजमूर्तिप्रकटनेनस्वीकृतानाम् केनअनुकंपयाऽनुरंजितंसानुरागंच्चतदनुविशदरुचिरंच्च
स्मितंतत्सहितेनावलोकेन तयाऽनुकंपयैवविगलितोमधुरोमुखरसः प्रियवाक्सैवामृतकलातयाच ४१ ९ ७. ७.

किंच अस्मदभिप्रायस्त्वयाज्ञायतएवकिमत्रास्माभिर्विज्ञापनीयमित्याहुः अथहेभगवन्तवास्माभिरिहकियान्वाऽर्थविशेषोविज्ञापनीयःस्यादित्यन्वयः यथाहिरण्यरेतसोऽग्नेस्तदंशभूतैर्विस्फुलिंगादिभिःप्रकाशोनक्रियते तथातवास्माभिःकार्यार्थप्रकाशनंनकार्यमित्यर्थः अत्रहेतुगर्भाणिविशेषणानि अखिलजगतामुत्पत्त्यादिषुनिमित्तायमानयादिव्यमाययाविनोदोयस्य अतएवसर्वजीवनिकायानामंतर्हृदयेषुब्रह्मस्वरूपेणप्रत्यगात्मांतर्यामीतद्रूपेणचबहिरपिप्रधानरूपेणदेशकालदेहावस्थानविशेषाननुल्लंघ्यानुभवतः कथंतेषामुपादानतयाउपलंभकतयाच उपादानस्योपलंभकतयेतिवा अतएवसर्वेषांप्रत्ययानांबुद्ध्यादीनामपि-

अथहभगवंस्तवास्माभिरखिलजगदुत्पत्तिस्थितिलयनिमित्तायमानदिव्यमायाविनोदस्यसकलजीवनिकायानामंतर्हृदयेषुबहिरपिचब्रह्मप्रत्यगात्मस्वरूपेणप्रधानरूपेणचयथादेशकालदेहावस्थानविशेषंतदुपादानोपलंभकतयाऽनुभवतःसर्वप्रत्ययसाक्षिणआकाशशरीरस्यसाक्षात्परब्रह्मणःपरमात्मनःकियानिहवाअर्थविशेषोविज्ञापनीयःस्याद्विस्फुलिंगादिभिरिवहिरण्यरेतसः ४२ १० अतएवस्वयंतदुपकल्पयास्माकंभगवतःपरमगुरोस्तवचरणशतपलाशच्छायांविविधवृजिनसंसारपरिश्रमोपशमनीमुपसृतानांवयंयत्कामेनोपसादिताः ४३ ११ अथोईशजहित्वाष्ट्रंग्रसंतंभुवनत्रयम् ग्रस्तानियेननःकृष्णतेजांस्यस्त्रायुधानिच ४४

साक्षिणःसाक्षित्वेहेतुः आकाशवत् अलिप्तंशरीरंस्वरूपंयस्य अलिप्तत्वेहेतुद्वयम् साक्षात्परब्रह्मणोनिरुपाधेःपरमात्मनःशुद्धसत्वमूर्तेश्च ४२ १० अतएवसर्वज्ञत्वादेववयंयत्कामेनयस्यकार्यस्यकामेनोपसादिताःप्रापितास्तदस्माकंकार्यंस्वयमेवोपकल्पयसंपादयेति चरणमेवशतपलाशंकमलंतस्यच्छायांविविधैर्वृजिनैर्यःसंसारपरिश्रमस्तस्योपशमकरीमुपसृतानांप्राप्तानाम् ४३ ११ पूर्वभक्तेरुत्कर्षोक्तेस्तत्कामशंकामाभूदितिस्वकामंकथयंति अथोऽनंतरमेव ४४ ६ ६ ६ ६ ६ ६

शीघ्रंतद्धायपुनःप्रणमंति हंसायशुद्धायहरयेआर्तिहरायतेनमः शुद्धत्वेहेतवः दह्रनिलयायहृदयाकाशनिकेतायनिरीक्षकायबुध्या
दिसाक्षिणे कृष्णायसदानंदरूपाय कृषिर्भूवाचकः शब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः तयोरैक्यंपरंब्रह्मकृष्णइत्यभिधीयतेइतिनिरुक्तेः
आर्तिहरत्वेहेतवः मृष्टंरुचिकरंयशोयस्य निरुपक्रमाय आदिशून्यायसद्भिः संगृह्यतइतितथातस्मैभवपांथः भवरूपेपथिवर्तमानः
तस्यजनस्यनिजाश्रमाप्तौस्वशरणप्राप्तौसत्यांसंसारस्यांतेपरीष्टासर्वतः पूजिताउत्तमगतिः फलंयस्तस्मै ४५ अभिनंदितः संतो
षितः ४६ मदीयमुपस्थानंस्तोत्रंतत्सहितयाविद्ययाज्ञानेनआत्मनऐश्वर्यमसंसारित्वंतस्यस्मृतिर्यया नहिविरोधउभयमित्यादि

हंसायदह्रनिलयायनिरीक्षकायकृष्णायमृष्टयशसेनिरुपक्रमाय सत्संग्रहायभवपांथनिजाश्रमाप्तावंते
परीष्टगतयेहरयेनमस्ते ४५ श्रीशुकउवाच अथैवमीडितोराजन्सादरंत्रिदशैर्हरिः स्वमुपस्था
नमाकर्ण्यप्राहतानभिनंदितः ४६ श्रीभगवानुवाच प्रीतोहंवःसुरश्रेष्ठामदुपस्थानविद्यया आ
त्मैश्वर्यस्मृतिःपुंसांभक्तिश्चैवयययामयि ४७ किंदुरापंमयिप्रीतेतथापिविबुधर्षभाः मय्येकांतमतिर्ना-
न्यन्मत्तोवांछतितत्त्ववित् ४८ नवेदकृपणःश्रेयआत्मनोगुणवस्तुदृक् तस्यतानिच्छतोयच्छेद्यदिसोऽपित-
थाविधः ४९ स्वयंनिःश्रेयसंविद्वान्नवक्त्यज्ञायकर्महि नरातिरोगिणोऽपथ्यंवांछतोहिभिषक्तमः ५० म
घवन्यातभद्रंवोदध्यंचमृषिसत्तमम् विद्याव्रततपःसारंगात्रंयाचतमाचिरम् ५१

नाकर्तृत्वभोक्तृत्वादेर्मायिकत्वोक्तेः भक्तिश्चयययाभवति ४७ अथाहभगवन्नित्यादिनाभक्तेःसर्वोत्कर्षोक्तेर्भक्तमभिनंदति किमि-
ति ४८ यदुक्तंदेवैःस्वयंतदुपकल्पयास्माकमित्यादितत्संपादनंकृपालोर्ममानुचितमित्याशयेनाह नवेदेतिद्वाभ्याम् गुणेषुतत्त्वदर्शी-
तान्विषयान्तथाविधोऽज्ञएव ४९ कर्मनवक्तिप्रवृत्तिमार्गंनवक्तिहि अपथ्यंययानरातिनददातिभिषक्तमः सद्वैद्यः ५० एवंतत्वक
थनेनानौचित्यंपरिहृत्यतदभिप्रायमनुसरन्नाह मघवन्निति विद्ययाव्रतैस्तपसाचसारंदृढंगात्रंशरीरंयाचतयाचध्वम् ५१ छ

तत्रतदीयंविद्याऽतिशयमाह सवाइतिद्वाभ्याम् एवंह्यत्रप्रसिद्धाकथानिशम्याथर्वणंदक्षंप्रवर्ग्यब्रह्मविद्ययोः दध्यंचंसमुपागम्यतमू
चतुरथाश्विनौ भगवन्देहिनोविद्यामितिश्रुत्वासचाब्रवीत् कर्मण्यवस्थितोऽद्याहंपश्चाद्वक्ष्यामिगच्छतम् तयोर्निर्गतयोरेवशक्र-
आगत्यतंमुनिम् उवाचभिषजोर्विद्यांमाऽवदीरश्विनोर्मुने यदिमद्वाक्यमुल्लंघ्यब्रवीषिसहसैवते शिरश्छेद्यानसंदेहइत्युक्त्वासय-
योहरिः इंद्रेगतेतथाऽभ्येत्यनासत्यावूचतुर्द्विजम् तन्मुखादिंद्रगदितंश्रुत्वातावूचतुःपुनः आवांतवशिरश्छित्वापूर्वमश्वस्यमस्त
कम् संधास्यावस्ततोब्रूहितेनविद्यांचनौद्विज तस्मिन्निंद्रेणसंछिन्नेपुनःसंधायमस्तकम् निजंतेदक्षिणांदत्वागमिष्यावोयथाग-
तम् एतत्श्रुत्वातथोवाचदध्यङाथर्वणस्तयोः प्रवर्ग्यब्रह्मविद्यांचसत्कृतोसत्यशंकितइति ततश्चायमर्थः दध्यङ्निष्कलंशु-
द्धंनिर्विकारंब्रह्मअधिगतः ज्ञातवान् पाठांतरेतुनिष्कृतंनितरांकृतंभवतितंप्रवर्ग्यंचाधिगतःज्ञातवान्ततोऽश्विभ्यांप्रादात्इत्यु-

सवाअधिगतोदध्यङ्अश्विभ्यांब्रह्मनिष्कलम् यद्वाअश्वशिरोनामतयोरमरतांव्यधात् ५२ दध्यङा-
थर्वणस्त्वष्ट्रेवर्माभेद्यंमदात्मकम् विश्वरूपाययत्प्रादात्त्वष्टायत्त्वमधास्ततः ५३ युष्मभ्यंयाचितोश्वि
भ्यांधर्मज्ञोऽंगानिदास्यति ततस्तैरायुधश्रेष्ठोविश्वकर्मविनिर्मितः ५४ येनवृत्रशिरोहर्तामत्तेजउपबृं
हितः तस्मिन्विनिहतेयूयंतेजोऽस्त्रायुधसंपदः भूयःप्राप्स्यथभद्रंवोनहिंसंतिचमत्परान् ५५
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेनवमोऽध्यायः ९

तरस्यानुषंगः उपदिदेशेत्यर्थः कथंभूतंब्रह्मयद्वैअश्व-
शिरसाप्रोक्तत्वादश्वशिरोनामप्रसिद्धम् तयोरमतांजीवन्मुक्तत्वंव्यधात् तथाचश्रुतिः अश्वस्यशीर्ष्णाप्रयदीमुवाचेति ५२ मदा
त्मकंवर्मश्रीनारायणकवचमधिगतइतिपूर्वस्यानुषंगः तत्रहेतुः यद्यस्मात्त्वष्ट्रेप्रादात्किंतत्यत्त्वष्टाविश्वरूपायपुत्रायप्रादात् -
कीदृशम् यत्त्वंततोविश्वरूपात् अधाःधृतवानसि तदेवंविद्ययासारंगात्रंयाचध्वमित्यर्थः ५३ ननुप्रेष्ठंदेहंकथंदास्यतितत्राह यु
ष्मभ्यमंगानिअस्थीनियाचितःसन्दास्यति यतोधर्मज्ञः विशेषतोऽश्विभ्यांशिष्यप्रीत्यादास्यति अस्थीनीत्यनेनहेयत्वंदर्शितंतैर
स्थिभिर्विश्वकर्मणाविनिर्मितआयुधश्रेष्ठोवज्रोभविष्यतीतिशेषः ५४ येनभवान्वृत्रशिरोहर्ताहरिष्यति ममतेजसाउपबृंहितः-
सन् तेजश्चअस्त्राणिचसंपदश्चभूयःप्राप्स्यथ महाकायस्त्रिभुवनग्रासीसएवास्मान्हन्यादितिशंकाकुलचित्तान्प्रत्याह मत्पराश्च
केऽपिनहिंसंति अतोयुष्माकंभद्रमेवेति ५५ इतिषष्ठस्कंधेटीकायांनवमोऽध्यायः ९ ७ ७ ७

दशमेकेशवादिष्टदध्यङ्कुःस्थिजवज्रधृक् इंद्रोयुध्यतवृत्रेणसासुरेणसनिर्जरः १ १ मोदमानएवतन्मुखात्धर्मंश्रोतुकामः प्रत्याच-
क्षाणइवोवाच २ अपीतिद्वाभ्याम् हेवृंदारकाः अपिकिंसंस्थायांमृत्यौयोऽभिद्रोहोदुःखंतंनजानीथ ३ आत्मादेहः वयंजा
नीमएवकिंतुश्रीविष्णुरस्मन्मुखेनयाचतइतिचेत्तत्राह याचतेविष्णवेऽपिदातुंकउत्सहेत ४ पुण्यश्लोकैरीड्यानिकर्मा-
णियेषाम् ५ याचकोयदिवेदतर्हिनयाचेत् यदीश्वरः दानसमर्थश्चेत्तर्हिसोऽपिनेतिनाह अतोयथातवसंकटंस्वार्थपरान-

श्रीशुकउवाच इंद्रमेवंसमादिश्यभगवान्विश्वभावनः पश्यतामनिमेषाणांतत्रैवांतर्दधेहरिः १
तथाऽभियाचितोदेवैरृषिराथर्वणोमहान् मोदमानउवाचेदंप्रहसन्निवभारत २ अपिवृंदारकायूयंनजा
नीथशरीरिणाम् संस्थायांयस्त्वभिद्रोहोदुःसहश्चेतनापहः ३ जिजीविषूणांजीवानामात्माप्रेष्ठईप्सि
तः कउत्सहेततंदातुंभिक्षमाणायविष्णवे ४ देवाऊचुः किंनुतद्दुस्त्यजंब्रह्मन्पुंसांभूतानुकंपिना
म् भवद्विधानामहतांपुण्यश्लोकेड्यकर्मणाम् ५ ननुस्वार्थपरोलोकोनवेदपरसंकटम् यदिवेदनया
चेतनेतिनाहयदीश्वरः ६ ऋषिरुवाच धर्मंवःश्रोतुकामेनयूयंमेप्रत्युदाहृताः एषवःप्रिय-
मात्मानंत्यजंतंसंत्यजाम्यहम् ७ योऽध्रुवेणात्मनानाथानधर्मंनयशःपुमान् ईहेतभूतदययासशोच्यः
स्थावरैरपि ८ एतावानव्ययोधर्मःपुण्यश्लोकैरुपासितः योभूतशोकहर्षाभ्यामात्माशोचतिहृष्यति
९ अहोदैन्यमहोकष्टंपारक्यैःक्षणभंगुरैः यन्नोपकुर्यादस्वार्थैर्मर्त्यःस्वज्ञातिविग्रहैः १० श्रीशुकउ
वाच एवंकृतव्यवसितोदध्यङ्ङाथर्वणस्तनुम् परेभगवतिब्रह्मण्यात्मानंसंनयन्जहौ ११

जानीमः एवंप्रत्याचक्षमाणः त्वंमत्संकटंनजानासीतिभावः ६ मेमयाप्रत्युदाहृताः प्रत्युक्ताः मांत्यजंतंत्यक्तारंतमात्मानं
देहम् ७ अध्रुवेणात्मनादेहेनहेनाथाः ८ भूतानांशोकेनशोचतिहर्षेणप्रहृष्यतियआत्मास्वयंतस्ययोधर्मः एतावानेवा-
वाव्ययइत्यर्थः ९ पारक्यैःश्वसृगालादिभक्ष्यैः अस्वार्थैःआत्मोपयोगशून्यैःस्वंवित्तंज्ञातयःपुत्रादयःविग्रहोदेहः तैर्नो
पकुर्यादितियत् १० कृतंव्यवसितंनिश्चयोयेन आत्मानंक्षेत्रज्ञंसन्नयन्नेकीकुर्वन्तनुंजहौ ११ ७ ७ ७

यताअक्षादयोयेनतत्वंपश्यतीतितथाध्वस्तानिबंधनानियस्य १२ अथेंद्रः अशोभतेत्युत्तरेणान्वयः मुनेःशक्तिभिः अस्थिभिर्निर्मितम् उत्सिक्तः ऊर्जितः मुनेःशक्तिभिरितिवापाठः १३ १४ असुरानीकानांयूथपैःपर्यस्तंपरिवृतम् १५ रणःसंग्रामः प्रथमेंचतुर्युगे-त्रेतायुगस्यमुखेआरंभे १६ १७ नामृष्यन्नासहंत १८ १९ २० २१ २२ शतघ्नीचचतुर्हस्तालोहकंटकसंचिता भुशुंडीसर्वतोलो-

यताक्षासुमनोबुद्धिस्तत्वदृक्ध्वस्तबंधनः आस्थितःपरमंयोगंनदेहंबुबुधेगतम् १२ अथेंद्रोवज्रमुद्य-म्यनिर्मितंविश्वकर्मणा मुनेःशक्तिभिरुत्सिक्तोभगवत्तेजसाऽन्वितः १३ वृतोदेवगणैःसर्वैर्गजेंद्रोपर्यशोभत स्तूयमानोमुनिगणैस्त्रैलोक्यंहर्षयन्निव १४ वृत्रमभ्यद्रवच्छेत्तुमसुरानीकयूथपैः पर्यस्तमोजसाराजन्क्रुद्धोरुद्रइवांतकम् १५ ततःसुराणामसुरैरणःपरमदारुणः त्रेतामुखेनर्मदायामभवत्प्रथमेयुगे १६ रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्यांपितृवन्हिभिः मरुद्भिर्ऋभुभिःसाध्यैर्विश्वेदेवैर्मरुत्पतिम् १७ दृष्ट्वावज्रधरंशक्रंरोचमानंस्वमायया नामृष्यन्नसुराराजन्मृधेवृत्रपुरःसराः १८ नमुचिःशंबरोनर्वाद्विमूर्धाऋषभोंबरः हयग्रीवःशंकुशिराविप्रचित्तिरयोमुखः १९ पुलोमावृषपर्वाचप्रहेतिर्हेतिरुत्कलः दैतेयादानवायक्षारक्षांसिचसहस्रशः २० सुमालिमालिप्रमुखाःकार्तस्वरपरिच्छदाः प्रतिषिध्येंद्रसेनाग्रंमृत्योरपिदुरासदम् २१ अभ्यर्दयन्नसंभ्रांताःसिंहनादेनदुर्मदाः गदाभिःपरिघैर्बाणैःप्रासमुद्गरतोमरैः २२ शूलैःपरश्वधैःखड्गैःशतघ्नीभिर्भुशुंडिभिः सर्वतोऽवाकिरञ्छस्त्रैरस्त्रैश्चविबुधर्षभान् २३ नतेऽदृश्यंतसंच्छन्नाःशरजालैःसमंततः पुंखानुपुंखपतितैर्ज्योतींषीवनभोघनैः २४ नतेशस्त्रास्त्रवर्षौघाह्यासेदुःसुरसैनिकान् छिन्नाःसिद्धपथेदेवैर्लघुहस्तैःसहस्रधा २५ अथक्षीणास्त्रशस्त्रौघा-गिरिशृंगद्रुमोपलैः अभ्यवर्षन्सुरबलंचिच्छिदुस्तांश्चपूर्ववत् २६

हकंटकानुक्रमोन्नतेत्यभिधानम् २३ पुंखोमूलदेशः एकस्यमूलदेशमनुतत्संलग्नोऽपरस्यपुंखोयथाभवतितथा नभस्थैर्घनै-र्ज्योतींषीवेत्यनेनतेषांतदप्राप्तिःसूचिता २४ तामेवाह नतइति शस्त्राणामस्त्राणांचयानिवर्षाणितेषामोघाः नासेदुः नप्रा-पुः सिद्धपथेआकाशे २५ क्षीणाअस्त्राणांच शस्त्राणांचओघायेषाम् गिरिशृंगैर्द्रुमैरुपलैश्च २६ ६ ६

तानिंद्रसैनिकान् शस्त्राणामस्त्राणांच पूगैः समूहैरक्षतान् क्षतशून्यान् स्वस्तिमतः सुखिनः द्रुमादिभिश्च अविक्षतान्निशम्य दृष्ट्वा
वृत्रोनाथोयेषांते तत्रस्तः भीताः २७ कृताः कृताः पुनः पुनः कृताः कृष्णोऽनुकूलोयेषांतेषु देवगणेषु रुशतीः रुशत्यः अकल्याण्यः
रूक्षाः परुषावाचोयथा महत्सु क्षोभकर्त्र्यो न भवंति तद्वत् २८ हतोयुद्धदर्पोयेषां आत्तः परैर्गृहीतः सारोधैर्यंयेषांते अतिप्रसिद्धा
अपितेदैत्याएवते इत्यस्यापौनरुक्त्यं आजिमुखेयुद्धारंभे पतिंविसृज्य पलायनायमनोदधुः यतो[illegible]भक्ताः २९ प्रधावतः पला
यमानान् प्रेक्ष्य आदावेवतीव्रेणभयेन पलायितं भग्नंचतद्बलंसैन्यंतच्चप्रेक्ष्य एतद्वक्ष्यमाणंबभाषे ३० तदेवविशिनष्टि कालोपप-

तानक्षतान्स्वस्तिमतोनिशम्यशस्त्रास्त्रपूगैरथवृत्रनाथाः द्रुमैर्दृषद्भिर्विविधाद्रिशृंगैरविक्षतांस्तत्रसु
रिंद्रसैनिकान् २७ सर्वेप्रयासाअभवन्विमोघाः कृताः कृतादेवगणेषुदैत्यैः कृष्णाऽनुकूलेषुयथामह-
त्सुक्षुद्रैः प्रयुक्ताुशतीरूक्षवाचः २८ तेस्वप्रयासंवितथंनिरीक्ष्यहरावभक्ताहतयुद्धदर्पाः पलायना
याजिमुखेविसृज्यपतिंमनस्तेदधुरात्तसाराः २९ वृत्रोऽसुरांस्ताननुगान्मनस्वीप्रधावतःप्रेक्ष्यबभाषए-
तत् पलायितंप्रेक्ष्यबलंचभग्नंभयेनतीव्रेणविहस्यवीरः ३० कालोपपन्नांरुचिरांमनस्विनामुवाचवाचं
पुरुषप्रवीरः हेविप्रचित्तेनमुचेपुलोमन्मयानर्वन्शंबरमेशृणुध्वम् ३१ जातस्यमृत्युर्ध्रुवएषसर्वतः प्र
तिक्रियायस्यनचेहक्लृप्ता लोकोयशश्चाथततोयदिह्यमुंमृत्युंवरंकोनवृणीतयुक्तम् ३२ द्वौसंमतावि
हमृत्यूदुरापौयद्ब्रह्मसंधारणयाजितासुः कलेवरंयोगरतोविजह्याद्यदग्रणीर्वीरशयेऽनिवृत्तः ३३
इतिश्रीभाग॰ षष्ठस्कंधेदशमोऽध्यायः १० श्रीशुकउवाच तएवंशंसतोधर्मंवचःपत्युरचेतसः
नैवागृण्हन्भयत्रस्ताः पलायनपरान्नृप १ न्नामवसरोचिताम् मनस्विनांरुचिराम् हेमय हेअनर्वन् मेवाचंशृणुत-
३१ ततोमृत्योरिहयशः लोकः स्वर्गश्चयदिस्यात् अथतर्हि अमुंमृत्युंयुक्तंसमीचीनंप्राप्तम् ३२ ब्रह्मसंधारणयाकलेवरंजह्यादितिय
त् सएकोमृत्युः वीरशयेरणभूमौअनिवृत्तःअपराङ्मुखःसन्जह्यादितियत् सएवैकः तौद्वाविहशास्त्रेसंमतौमृत्यू तथाचस्मृतिः
द्वाविमौपुरुषौलोकेसूर्यमंडलभेदिनौ परिव्राड्योगयुक्तश्चरणेचाभिमुखोहतइति ३३ इतिटीकायांदशमोऽध्यायः १० २८
एकादशेतुवृत्रस्ययुध्यमानस्यवज्रिणा भक्तिज्ञानबलोदर्काश्चित्रावाचोऽनुवर्णिताः १ शंसतः कथयतः पत्युर्वचः १ छ

कालानुकूलैः कालानुवर्तिभिः काल्यमानांविद्राव्यमाणाम् २ अमर्षितः असहमानः तांस्त्रिदशान्निवार्यनिर्भर्त्स्यचेदंवक्ष्यमाणमुवा
च ३ तदेवाहद्वाभ्याम् मातुरुच्चरितैः पुरीषप्रायैः प्रथमांतपाठेदेवानांसंबोधनम् पृष्ठतोहतैर्दैत्यैः किंनाकिंचित् नयशोनापिध-
र्मः तदेवाह नहीति ४ प्रधनेसंग्रामे सारंधैर्यंयद्हृदि चेत्तर्हिहेक्षुल्लकाः क्षुद्राः मांक्षणमात्रमग्रेतिष्ठत नचेदिहलोकभोगेस्पृ
हाऽस्ति ५ सुरगणान्रिपून्सुमहान् प्राणोबलंयस्य येनविचेतसोबभूवुः ६ वृत्रस्यविस्फोटनेननादेन ७ उद्यतंशूलंयेन

विशीर्यमाणांपृतनामासुरीमसुरर्षभः कालानुकूलैस्त्रिदशैः काल्यमानामनाथवत् २ दृष्ट्वाऽतप्यतसंक्रु
द्धइंद्रशत्रुरमर्षितः तान्निवार्यौजसाराजन्निर्भर्त्स्येदमुवाचह ३ किंवउच्चरितैर्मातुर्धावद्भिः पृष्ठतोह-
तैः नहिभीतवधः श्लाघ्योनस्वर्ग्यः शूरमानिनाम् ४ यदिवःप्रधनेश्रद्धासारंवाक्षुल्लकाहृदि अग्रेति-
ष्ठतमात्रंमेनचेद्ग्राम्यसुखेस्पृहा ५ एवंसुरगणान्क्रुद्धोभीषयन्वपुषारिपून् व्यनदत्सुमहाप्राणो-
येनलोकाविचेतसः ६ तेनदेवगणाः सर्वेवृत्रविस्फोटनेनवै निपेतुर्मूर्छिताभूमौयथैवाशनिनाहताः ७
ममर्दपद्भ्यांसुरसैन्यमातुरंनिमीलिताक्षंरणरंगदुर्मदः गांकंपयन्नुद्यतशूलओजसानालंवनंयूथपतिर्यथो
न्मदः ८ विलोक्यतंवज्रधरोऽत्यमर्षितः स्वशत्रवेऽभिद्रवतेमहागदाम् चिक्षेपतामापततींसुदुःसहां-
जग्राहवामेनकरेणलीलया ९ सइंद्रशत्रुः कुपितोभृशंतयामहेंद्रवाहंगदयोरुविक्रमः जघानकुंभस्थल
उन्नदन्मृधेतत्कर्मसर्वेसमपूजयन्नृप १० ऐरावतोवृत्रगदाऽभिमृष्टोविघूर्णितोऽद्रिः कुलिशाहतोयथा
अपासरद्भिन्नमुखः सहेंद्रोवमन्नसृक्सप्तधनुर्भृशार्तः ११ नसन्नवाहायविषण्णचेतसेप्रायुंक्तभूयः सगदां
महात्मा इंद्रोऽमृतस्पंदिकराभिमर्शवीतव्यथः क्षतवाहोऽवतस्थे १२ सतंनृपेंद्राहवकाम्ययारिपुंवज्रायु
धंभ्रातृहणंविलोक्य स्मरंश्चतत्कर्मनृशंसमंहः शोकेनमोहेनहसन्जगाद १३ नालंवनंनलानांवनंउद्धतोमदो-
यस्यसयूथपतिः गजोयथामर्दयति ८ ९ १० सप्तधनुःप्रमाणंदेशम् ११ सन्नोऽवसन्नोवाहोयस्यतस्मैनप्रायुंक्त अमृतस्पंदीअमृ
तस्रावीयः स्वकरः तेनाभिमर्शः स्पर्शः तेनवीतव्यथोगतदुःखः क्षतोवाहोयस्येंद्रस्यसतथाभूतोऽवतस्थे १२ सवृत्रः हेनृपेंद्र आ
हवकाम्ययायुद्धेच्छयाऽवस्थितम् भ्रातृहणंभ्रातरंविश्वरूपंतस्यहतारम् नृशंसंक्रूरंतदेवांहः पापंतस्यकर्मस्मरन् १३ ७

योब्रह्महाब्राह्मणंहतवान् विशेषतःस्वगुरुंममचभ्रातरम् सभवानग्रतःसमवस्थितः एतद्दिष्ट्याभद्रंजातम् दिष्ट्येत्यव्ययम्हेअसत्तम
ममशूलेननिर्भिन्नंदृषत्तुल्यंहृत्हृदयंयस्यतेनत्वयानिमित्तभूतेन अद्यअचिरादेवभ्रातुरनृणोऽहंस्यांएतच्चादिष्ट्या १४ स्वर्गकामो-
योभवान् अवृश्चत् स्वर्गकामोयाज्ञिकःपशोरिवेतिवा १५ तंत्वामस्पृष्टवन्हिमदग्धदेहंसमदंतिवर्तमानसामीप्येवर्तमानवन्नि
र्देशः १६ अन्येऽपिअज्ञाइहत्वात्वांनृशंसमनुमत्यमुद्यतास्त्राः संतोयदिप्रहरंतितैर्भूतनाथान् भैरवादीन्यक्ष्यामि कथंभूतैः नि-

वृत्रउवाच दिष्ट्याभवान्मेसमवस्थितोरिपुर्योब्रह्महागुरुहाभ्रातृहाच दिष्ट्यानृणोऽद्याहमसत्तम-
त्वयामच्छूलनिर्भिन्नदृषद्धृदाचिरात् १४ योनोऽग्रजस्यात्मविदोद्विजातेर्गुरोरपापस्यचदीक्षितस्य वि
श्रभ्यखड्गेनशिरांस्यवृश्चत्पशोरिवाऽकरुणःस्वर्गकामः १५ ह्रीश्रीदयाकीर्तिभिरुज्झितंत्वांस्वकर्मणापु
रुषादैश्चगर्ह्यम् कृच्छ्रेणमच्छूलविभिन्नदेहमस्पृष्टवन्हिंसमदंतिगृध्राः १६ अन्येऽनुयेत्वेहनृशंसम-
ज्ञायेह्युद्यतास्त्राःप्रहरंतिमह्यम् तैर्भूतनाथान्सगणान्निशातत्रिशूलनिर्भिन्नगलैर्यजामि १७ अथो-
हरेमेकुलिशेनवीरहर्ताप्रमथ्यैवशिरोयदीह तत्रानृणोभूतबलिंविधायमनस्विनांपादरजःप्रपत्स्ये १८
सुरेशकस्मान्नहिनोषिवज्रंपुरःस्थितेवैरिणिमय्यमोघम् मासंशयिष्ठानगदेववज्रस्यान्निष्फलंकृप
णार्थेवयाच्ञा १९ नन्वेषवज्रस्तवशक्रतेजसाहरेर्दधीचेस्तपसाचतेजितः तेनैवशत्रुंजहिविष्णुय
न्त्रितोयतोहरिर्विजयःश्रीर्गुणास्ततः २०

शातंतीक्ष्णीकृतंयन्ममत्रिशूलंतेननिर्भिन्नोगलोयेषांतैः १७ अथोअथ
वाहरेभोइंद्रयदिभवानेवममाशिरोहर्ताहरिष्यति तत्रतथासति अनृणोविमुक्तकर्मबंधःसन् तेभ्योबलिंदेहेनविधायमनस्विनांपा
दरजः प्रपत्स्येधीराणांपदंप्राप्स्यामि १८ जीवितादपिमृत्युरेवममाभिमतइत्याशयेनाह सुरेशेति नहिनोषिनहिक्षिपसि ग-
देवविफलोयास्यतीतिसंशयंकामार्षीः कृपणादर्थःप्रयोजनंयस्याःसायाच्ञायथातथानस्यात् १९ अमोघत्वेहेतुंवदन्तंप्रो-
त्साहयति नन्विति तेजितस्तीक्ष्णीकृतः शत्रुंमांजहि विष्णुनायंत्रितःप्रेरितः २० ६ ६ ६

हननेनममपीडास्यादित्यपिमांसंशयिष्ठाइत्याह अहमिति संकर्षणोमत्पतिर्यथाहतथातदीयच्चरणारविंदेमनःसमाधायमुने योगिनोगतिमहंयास्यामि तववज्रस्यरंहसालुलितः छिन्नोग्राम्यपाशोविषयभोगलक्षणोयस्य अपविद्धलोकःत्यक्तदेहः २१ तर्हि- भगवान्संकर्षणःस्वभृत्यायमह्यमेवस्वर्गादिसंपदोदास्यतीत्यपिमासंशयिष्ठाइत्याह पुंसामिति स्वर्गेभूमौरसातलेच्चयाःसंप- दस्ताःकिलनिश्चितंनरातिनददाति तत्रहेतुः यत्याभ्यः द्वेषादयोभवंति २२ तर्हिस्वभक्तस्यकिंविधत्तेतत्राह त्रैवर्गिकोधर्मार्थ- कामविषयोयआयासस्तस्यविघातंविधत्ते ततआयासोपरमादनुमेयः नत्वैश्वर्यादिनाअतःसम्यक्भगवत्प्रसादाभावात् तवसंप

अहंसमाधायमनोयथाहसंकर्षणस्तच्चरणारविंदे त्वद्वज्ररंहोलुलितग्राम्यपाशोगतिंमुनेर्याम्यपविद्धलो- कः २१ पुंसांकिलैकांतधियांस्वकानांयाःसंपदोदिविभूमौरसायाम् नरातियद्द्वेषउद्वेगआधिर्मदःकलि- र्व्यसनंसंप्रयासः २२ त्रैवर्गिकायासविघातमस्मत्पतिर्विधत्तेपुरुषस्यशक्र ततोऽनुमेयोभगवत्प्रसा- दोयोदुर्लभोऽकिंचनगोचरोऽन्यैः २३ अहंहरेतवपादैकमूलदासानुदासोभवितास्मिभूयः मनःस्मर- रेतासुपतेर्गुणांस्तेगृणीतवाक्कर्मकरोतुकायः २४ ननाकपृष्ठंनचपारमेष्ठ्यंनसार्वभौमंनरसाऽधिपत्य म् नयोगसिद्धीरपुनर्भवंवासमंजसत्वाविरहय्यकांक्षे २५ अजातपक्षाइवमातरंखगाःस्तन्यंयथावत्सतराःक्षुधार्ताः प्रियंप्रियेवव्युषितंविषण्णामनोऽरविंदाक्षदिदृक्षतेत्वाम् २६

दोभविष्यंतीतिभावः २३ एव मिंद्रायस्वाभिप्रायंनिवेद्यभगवंतंप्रार्थयते अहमिति तवपादावेवएकंमूलमाश्रयोयेषांतेषांदासानामनुदासः भूयोभविताऽस्मि भविष्यामिभवेयम् असुपतेःप्राणनाथस्यतवगुणान्ममनःस्मरतुवागपितानेवकीर्तयतुकायस्तवैवकर्मकरोतु २४ ननुकिंदा स्येनतुभ्यंमहाफलानिदास्यामितत्राह नाकपृष्ठंध्रुवपदंब्रह्मलोकादिकिंचन हेसमंजससनिखिलसौभाग्यनिधेत्वात्वांविरहय्यपृथक्कृ त्यनकांक्षेनेच्छामि २५ तर्हिकिमिच्छसितदाह अजातपक्षाःखगाः घूकादिभिःपीडितायथामातरंयथाचदाम्नाबद्धाःबालवत्साःस्त न्यंयथाचव्युषितंदूरदेशगतंप्रियंकामिनविषण्णाप्रिया तथामेमनस्तापत्रयपीडितंकर्मभिर्बद्धंचकामादिभिर्विषण्णंचत्वांदिदृक्षते द्रष्टुमिच्छतीत्यर्थः २६

उत्तमश्लोकस्यतवजनेषुभक्तेष्वेवसख्यंभूयात् त्वन्माययादेहादिष्वासक्तचित्तस्यभूयोऽपितेष्वासक्तिर्नभूयात् २७ इतिषष्ठस्कंधेटी
कायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेऽतिविषण्णेनस्वयमुत्साहितेनतु महेंद्रेणमहायुद्धेवृत्रस्यवधईर्यते १ महापुरुषंश्रीविष्णुम् -
अप्सुप्रलयोदके १ युगांताग्निवत् कठोराजिह्वाशिखायस्यतत् आविध्यभ्रामयित्वा २ तत्रैवआपतत् आगच्छत् विचलत्परि-
भ्रमत्ग्रहश्चउल्काचग्रहोल्कंतद्वत्दुष्प्रेक्ष्यम् शतंपर्वाणियस्यतेनउरगराजोवासुकिः तस्यभोगोदेहस्तदाकारम् ३ हनौकपोलभागे

ममोत्तमश्लोकजनेषुसख्यंसंसारचक्रेभ्रमतःस्वकर्मभिः त्वन्माययात्मात्मजदारगेहेष्वासक्तचित्तस्यन
नाथभूयात् २७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेएकादशोऽध्यायः ११ ऋषिरुवाच
एवंजिहासुर्नृपदेहमाजौमृत्युंवरंविजयान्मन्यमानः शूलंप्रगृह्याभ्यपतत्सुरेंद्रंयथामहापुरुषंकैटभोप्सु
१ ततोयुगांताग्निकठोरजिह्वमाविध्यशूलंतरसासुरेंद्रः क्षिप्त्वामहेंद्रायविनद्यवीरोहतोऽसिपापेतिरु-
षाजगाद २ खआपतत्तद्विचलद्ग्रहोल्कवन्निरीक्ष्यदुःप्रेक्ष्यमजातविक्लवः वज्रेणवज्रीशतपर्वणाच्छि
नद्भुजंचतस्योरगराजभोगम् ३ छिन्नैकबाहुःपरिघेणवृत्रःसंरब्धआसाद्यगृहीतवज्रम् हनौततांडेंद्र-
मथामरेभंवज्रंचहस्तान्न्यपतन्मघोनः ४ वृत्रस्यकर्मातिमहाद्भुतंतत्सुरासुराश्चारणसिद्धसंघाः अ
पूजयंस्तत्पुरुहूतसंकटंनिरीक्ष्यहाहेतिविचुक्रुशुर्भृशम् ५ इंद्रोनवज्रंजगृहेविलज्जितश्च्युतंस्वहस्तादरि
सन्निधौपुनः तमाहवृत्रोहरआत्तवज्रोजहिस्वशत्रुंनविषादकालः ६ युयुत्सतांकुत्रचिदाततायिनांजयः
सदैकत्रनवैपरात्मनाम् विनैकमुत्पत्तिलयस्थितीश्वरंसर्वज्ञमाद्यंपुरुषंसनातनम् ७ लोकाःसपालायस्यैमेश्वसंतिविवशावशे द्विजाइवशिचाबद्धाःसकालइहकारणम् ८

अमरेभमैरावतंच ४ ५ पुनश्चतमाहवृ
त्रः हेहरेइंद्र ६ सदाजयोनैवकिंतुकुत्रचिज्जयः एकत्रकुत्रचित्नैव यद्वाकुत्रचिदपियुयुत्सतांसदाजयोनैवकिंतु एकत्रैवकदाचिदेवेत्य
र्थः परोदेहआत्मायेषांपराधीनात्मनामितिवा आद्यमनादिंसनातनंनित्यम् ७ पराधीनतामेवाह लोकाइतिसप्तभिः यस्यवशेऽस्थि ३०
ताःस्वयंविवशाःसंतः श्वसंतिचेष्टंते द्विजाःपक्षिणः शिचाजालेनकालः कलयतीति भगवानिहजयादौकारणम् ८ ६.

ओजआदिरूपंकालंतंहेतुमज्ञायअविज्ञायजडंसंतमात्मानंदेहंहेतुंमन्यते ९ १० ननुस्वारंभकप्रधानपुरुषादितंत्राणीतियुक्तंतत्राह पुरुषइति व्यक्तंमहत्तत्वमात्माअहंकारः ११ ननुस्वकर्मद्वाराजीवएवसृष्ट्यादिहेतुरितिमीमांसकामन्यंतेतत्राह एवमविद्वान् अनीशमेवात्मानंईश्वरंस्वतंत्रंमन्यते ननुपित्रादयः स्रष्टारोदृश्यंते व्याघ्रादयस्तुहंतारस्तत्राह भूतैरिति स्वयमीश्वरः १२ ननुत्वयापराजितस्यममजयादिशंकैवनास्तिकिमितिमाबलात् युद्धेप्रवर्तयसितत्राह आयुरिति तत्कालेजयादिकालेविपर्ययाः अकीर्त्या-

ओजःसहोबलंप्राणममृतंमृत्युमेवच तमज्ञायजनोहेतुमात्मानंमन्यतेजडम् ९ यथादारुमयीनारी-
यथायंत्रमयोमृगः एवंभूतानिमघवन्नीशतंत्राणिविद्धिभोः १० पुरुषःप्रकृतिर्व्यक्तमात्माभूतेंद्रियाश
याः शक्नुवंत्यस्यसर्गादौनविनायदनुग्रहात् ११ अविद्वानेवमात्मानंमन्यतेऽनीशमीश्वरम् भूतैःसृज
तिभूतानिग्रसतेतानितैःस्वयम् १२ आयुःश्रीःकीर्तिरैश्वर्यमाशिषःपुरुषस्ययाः भवंत्येवहितत्कालेय
थानिच्छोविपर्ययाः १३ तस्मादकीर्तियशसोजयापजययोरपि समःस्यात्सुखदुःखाभ्यांमृत्युजीवित
योस्तथा १४ सत्वंरजस्तमइतिप्रकृतेर्नात्मनोगुणाः तत्रसाक्षिणमात्मानंयोवेदनसबध्यते १५ पश्य-
मांनिर्जितंशत्रुवृक्णायुधभुजंमृधे घटमानंयथाशक्तितवप्राणजिहीर्षया १६ प्राणग्लहोऽयंसमरइ-
ष्वक्षोवाहनासनः अत्रनज्ञायतेऽमुष्यजयोऽमुष्यपराजयः १७ श्रीशुकउवाच इंद्रोवृत्रवचः
श्रुत्वागतालीकमपूजयत् गृहीतवज्रःप्रहसंस्तमाहगतविस्मयः १८ अहोदानवसिद्धोऽसियस्यते
मतिरीदृशी भक्तःसर्वात्मनात्मानंसुहृदंजगदीश्वरम् १९ भवानतार्षीन्मायांवैवैष्णवींजनमोहिनी-
म् यद्विहायासुरंभावंमहापुरुषतांगतः २० खल्विदंमहदाश्चर्यंयद्रजःप्रकृतेस्तव वासुदेवेभगवति
सत्वात्मनिदृढामतिः २१

दयः १३ यस्मादेवंसर्वमीश्वराधीनंतस्मात्समःस्याद्धर्षविषादहीनोभवेत् १४ समदृष्टावुपायमाह सत्वमिति हर्षादिभिर्नबध्यते १५ हर्षविषादनिवृत्त्यैतवाहमेवगुरुरित्याह पश्येति वृक्णमायुधंभुजश्चयस्य १६ अनियतत्वंघूतकरूपेणोपसंहरति प्राणएवग्लहःपणोयस्मिन् इषवएवाक्षाः यस्यवाहनान्येवेतस्ततश्चाल्यमानानिआसनानिफलकायस्मिन् १७ गतोलीकं-
निष्कपटम् १८ भक्तःसेवितवानसि १९२०२१

तस्यतवखातकोदकैः गर्तादिजलोपमैः स्वर्गादिभिः किम् २२ युद्धानांसंग्रामाणांपतीसुरव्यौ २३ हेमारिषश्रेष्ठराजन् २४ २५ उत्कृत्तमूलंययोस्ताभ्याम् रक्तंस्रवतीतितथागोत्रःपर्वतः २६ कृत्वाऽधरामित्यादेर्जग्रासेतितृतीयेनान्वयः नभोवद्गंभीरेणवक्त्रेणलेलिह्यःसर्पः तद्वत्उल्बणयाजिह्वया २७ कालकल्पाभिःग्रसन्चालयन् २८ निर्जरयन्चूर्णयन् २९ महाप्राणोमहाबलःमहावीर्यो

यस्यभक्तिर्भगवतिहरौनिःश्रेयसेश्वरे विक्रीडतोऽमृतांभोधौकिंक्षुद्रैःखातकोदकैः २२ श्रीशुकउवाच इतिब्रुवाणावन्योऽन्यंधर्मजिज्ञासयानृप युयुधातेमहावीर्याविंद्रवृत्रौयुधांपती २३ आविध्यपरिघंवृत्रःकार्ष्णायसमरिंदमः इंद्रायप्राहिणोत्घोरंवामहस्तेनमारिष २४ सतुवृत्रस्यपरिघंकरंचकरभोपमम् चिच्छेदयुगपद्देवोवज्रेणशतपर्वणा २५ दोर्भ्यामुत्कृत्तमूलाभ्यांबभौरक्तस्रवोऽसुरः छिन्नपक्षोयथागोत्रःखात्भ्रष्टोवज्रिणाहतः २६ कृत्वाऽधरांहनुंभूमौदैत्योदिव्युत्तरांहनुम् नभोगंभीरवक्त्रेणलेलिहोल्बणजिह्वया २७ दंष्ट्राभिःकालकल्पाभिर्ग्रसन्निवजगत्त्रयम् अतिमात्रमहाकायआक्षिपन्तरसागिरीन् २८ गिरिराट्पादचारीवपद्भ्यांनिर्जरयन्महीम् जग्रासससमासाद्यवज्रिणंसहवाहनम् २९ महाप्राणोमहावीर्योमहासर्पइवद्विपम् वृत्रग्रस्तंतमालक्ष्यसप्रजापतयःसुराः ३० हाकष्टमितिनिर्विण्णाश्चुक्रुशुःसमहर्षयः निगीर्णोऽप्यसुरेंद्रेणनममारोदरंगतः महापुरुषसन्नद्धोयोगमायाबलेनच ३१ भित्वावज्रेणतत्कुक्षिंनिष्क्रम्यबलभित्विभुः उच्चकर्तशिरःशत्रोर्गिरिशृंगमिवौजसा ३२ वज्रस्तुतत्कंधरमाशुवेगःकृंतन्समंतात्परिवर्तमानः न्यपातयत्तावदहर्गणेनयोज्योतिषामयनेवार्त्रहत्ये ३३

महाप्रभावः ३० महापुरुषेणकवचरूपेणश्रीनारायणेनसन्नद्धोदंशितः योगबलेनमायाबलेनच ३१ बलभित्इंद्रःउच्चकर्तच्चिच्छेद ३२ तस्यकंधरंकंधराम् आशुवेगःअतिवेगवान् ज्योतिषांसूर्यादीनाम् अयनेदक्षिणोत्तरगतिरूपेसंवत्सरेयोऽहर्गणःषष्ठ्युत्तरशतत्रयात्मकः तावताऽहर्गणेन वार्त्रहत्येवृत्रहत्यायोग्येकालेन्यपातयत् यद्वा स्वार्थेतद्धितः वृत्रहत्यायांवृत्रहननार्थंपरिवर्तमानइत्यर्थः ३३ ७ ७ ७ ७ ७ ७

वार्त्रघ्नलिंगैः वृत्रहंतुः वीर्यप्रकाशकैः वार्त्रहत्याशवसेपृतनाषाढायचेत्यादिभिस्तमिंद्रमभिष्टुवानाः अभिष्टुवंतः ३४ अलोकंलोका
तीतंभगवंतम् ३५ इतिषष्ठस्कंधेटीकायांद्वादशोऽध्यायः १२ त्रयोदशेतुवृत्रस्यब्रह्महत्यामहाभयात् चिरंनष्टोऽ
वितःशक्रोविष्णुनेतिनिरूप्यते १ अनिर्वृतंशक्रमदृष्ट्वास्वयमेवप्रतिजग्मुः १ वार्त्रहत्यायइंद्रएतत्सर्वमपश्यदितिश्रुतेः प्रथमे

तदाचरवेदुंदुभयोविनेदुर्गंधर्वसिद्धाःसमहर्षिसंघाः वार्त्रघ्नलिंगैस्तमभिष्टुवानामंत्रैर्मुदाकुसुमैरभ्यवर्ष
न् ३४ वृत्रस्यदेहान्निष्क्रांतमात्मज्योतिररिंदम पश्यतांसर्वलोकानामलोकंसमपद्यत ३५
इतिश्रीभागवते० षष्ठस्कंधेवृत्रवधोनामद्वादशोऽध्यायः १२ श्रीशुकउवाच वृत्रेहतेत्रयो-
लोकाविनाशक्रेणभूरिद सपालाह्यभवन्सद्योविज्वरानिर्वृतेंद्रियाः १ देवर्षिपितृभूतानिदैत्यादेवा
नुगाःस्वयम् प्रतिजग्मुःस्वधिष्ण्यानिब्रह्मेशेंद्रादयस्ततः २ राजोवाच इंद्रस्यानिर्वृतेर्हेतुं-
श्रोतुमिच्छामिभोमुने येनासन्सुखिनोदेवाहरेर्दुःखंकुतोऽभवत् ३ श्रीशुकउवाच वृत्रविक्र
मसंविग्नाःसर्वेदेवाःसहर्षिभिः तद्वधायार्थयन्निंद्रंनैच्छद्भीतोबृहद्वधात् ४ इंद्रउवाच स्त्रीभू
जलद्रुमैरेनोविश्वरूपवधोद्भवम् विभक्तमनुगृह्णद्भिर्वृत्रहत्यांक्वमाज्म्यहम् ५ श्रीशुकउवाच
ऋषयस्तदुपाकर्ण्यमहेंद्रमिदमब्रुवन् याजयिष्यामभद्रंतेहयमेधेनमास्मभैः ६ हयमेधेनपुरुषप
रमात्मानमीश्वरम् इष्ट्वानारायणंदेवमोक्ष्यसेपिजगद्वधात् ७ ब्रह्महापितृहागोघ्नोमातृहाचार्यहाऽ
घवान् श्वादःपुल्कसकोवाऽपिशुध्येरन्यस्यकीर्तनात् ८ तमश्वमेधेनमहामखेनश्रद्धाऽन्वितोऽ-
स्माभिरनुष्ठितेन हत्वाऽपिसब्रह्मचराचरंत्वंनलिप्यसेकिंखलनिग्रहेण ९

गायत्रीत्रिष्टुभौइंद्रोवृत्रहादेवता वा-
र्त्रहत्यायवृत्रोयेनशवसाबलेनहन्यतेतद्वार्त्रहत्यंशवस्तस्मै वार्त्रहत्यायशवसेपृतनाषाढायचपृतनाःसंग्रामाः येनशवसा अभिभू
यंतेतत्पृतनासहंबलंतस्मैपृतनासहायसहितारभिभवार्थः हेइंद्रत्वामावर्तयामःसदा २ ३ अशांतस्यहरेरिंद्रस्यदुःखहेतुंवक्तुंप्रस्ताव
कथामाह वृत्रविक्रमेत्यादिना अर्थयन् मार्थयन् बृहद्वधात्ब्राह्मणवधाद्भीतःसन् ४ एनःपापंविभक्तंविभज्यगृहीतम् माज्मिशोधया-
मि ५ ६ ७ ८ ९

वृषाकपिमिंद्रम् १० तयादेवादिभिः कारितयास्मेत्यवधारणे इंद्रएवतापमसहत् नान्यः अमुमिंद्रंनिर्वृतिर्नाविशत् ननुधैर्यादिगुण युक्तस्यकुतोनिर्वृतिस्तत्राह ह्रीमंतंलज्जावंतम् वाच्यतांनिंद्यताम् ११ यक्ष्मग्रस्तांक्षयरोगव्याप्ताम् १२ मीनस्येवगंधोयस्यसः मीनगंधिःसचासावसृक्श्वश्वासवायुस्तस्यगंधेन १३ प्रागुदीचींदिशंगतःसन् तूर्णमानसंसरः १४ सइंद्रःसहस्रवर्षाणिपुष्करनाल स्यतंतूनावसत् कथंभूतः नलब्धोभोगोयेनसः कुतः यत् यस्मात् इह जलेवसतःअग्निदूतश्चस्वयमग्नेश्चस्वदूतस्यहविर्भागान्ने तुर्जलेप्रवेशासंभवादलब्धभोगइत्यर्थः अलब्धभागपाठांतरेनलब्धोयज्ञभागोयेनसः १५ त्रिणाकंनअकंदुःखंयस्मिन्नितिना

श्रीशुकउवाच एवंसंचोदितोविप्रैर्मरुत्वानहनद्रिपुम् ब्रह्महत्याहतेतस्मिन्नाससादवृषाकपिम् १०
तयेंद्रःस्मासहत्तापंनिर्वृतिर्नामुमाविशत् ह्रीमंतंवाच्यतांप्राप्तंसुखयंत्यपिनोगुणाः ११ तांददर्शानुधा
वंतींचांडालीमिवरूपिणीम् जरयावेपमानांगींयक्ष्मग्रस्तामसृक्पटाम् १२ विकीर्यपलितान्केशान्
तिष्ठतिष्ठेतिभाषिणीम् मीनगंध्यसुगंधेनकुर्वतीमार्गदूषणम् १३ नभोगतोदिशःसर्वाःसहस्राक्षोवि-
शांपते प्रागुदीचींदिशंतूर्णंप्रविष्टोनृपमानसम् १४ सआवसत्पुष्करनालतंतूनलब्धभोगोयदिहा-
ग्निदूतः वर्षाणिसाहस्रमलक्षितोंऽतःसचिंतयन्ब्रह्मवधाद्विमोक्षम् १५ तावत्त्रिणाकंनहुषःशशा
सविद्यातपोयोगबलानुभावः ससंपदैश्वर्यमदांधबुद्धिर्नीतस्तिरश्चांगतिमिंद्रपत्न्या १६

कःपुण्यलोकः तृती यंनाकंस्वर्गम् ननुमनुष्यस्यकुतःस्वर्गराज्यंतत्राह विद्यादिभिः अनुभावःस्वर्गपालनसामर्थ्यंयस्यसः तर्हितस्मिन्सतिकथमिंद्र स्यपुनःस्वर्गप्राप्तिस्तत्राह सनहुषः संपदैश्वर्याभ्यांयोमदस्तेनांधाबुद्धिर्यस्यसः इंद्रपत्न्याशच्यातिरश्चांगतिंसर्पयोनिंनीतः उपाये नशापितः एवंह्याख्यायतेनहुषः किलकदाचिदिंद्राणीमुवाच इंद्रस्तावदहमतस्त्वंमांभजेति तयाचावेदितवृत्तांतोबृहस्पतिस्तामुवाच ब्राह्मणवाह्यशिबिकायामारुह्यागतंत्वांभजिष्यामीतिब्रूहिततोऽसौब्रह्मशापात्पतिष्यतीति तयाचतथोक्तोनहुषोऽगस्त्यादीन् शिबिकांवाहयामास तदाशीघ्रंसर्पसर्पेत्यगस्त्यंपदापस्पर्शतेनकुपितेनसर्पोभवेतिशप्तोमहासर्पः अजगरःअभूदिति १६

ततः इंद्रः स्वर्गगतः प्राप्तः कथंभूतः ब्रह्मगिराब्राह्मणवाक्येनोपहूतः सन् ऋतंभरः सत्यपालकोहरिः तस्यध्यानेननिवारितमघंयेनप्राक् अपितुपापोब्रह्मवधस्तमिंद्रंनाभ्यभूत् तस्याभिभवंनाकरोत् कुतः दिग्देवतयाप्रागुदीच्यांदिशिस्थितयाश्रीरुद्रेण अवितंरक्षितंसंतम् १७ पुरुषस्यहरेराराधनंयस्मिंस्तेन १८ सर्ववेदमयात्मनीतिपाठः ब्रह्मवादिभिर्वितते ऽनुष्ठिते अश्वमेधेमहेंद्रेणेज्यमानेपुरुषे सति १९ तेनैवपुरुषेणैवशून्यायनीतः नाशितइत्यर्थः २० अधिकृतायज्ञायेनतम् २१ पाठादिविधातुमाख्यानंस्तौति इदमिति

ततोगतोब्रह्मगिरोपहूतऋतंभरध्याननिवारिताघः पापस्तुदिग्देवतयाहतौजास्तं नाभ्यभूदवितंविष्णुपत्न्या १७ तंचब्रह्मर्षयोऽभ्येत्यहयमेधेनभारत यथावद्दीक्षयाचक्रुः पुरुषाराधनेनह १८ अथेज्यमानेपुरुषेसर्वदेवमयात्मनि अश्वमेधेमहेंद्रेणवितते ब्रह्मवादिभिः १९ सवैत्वाष्ट्रवधोभूयानपिपापचयोनृप नीतस्तेनैवशून्यायनीहारइवभानुना २० सवाजिमेधेनयथोदितेनवितायमानेनमरीचिमिश्रैः इष्ट्वाधियज्ञंपुरुषंपुराणमिंद्रोमहानासविधूतपापः २१ इदंमहाख्यानमशेषपाप्मनांप्रक्षालनंतीर्थपदानुकीर्तनम् भक्त्युच्छ्रयंभक्तजनानुवर्णनंमहेंद्रमोक्षंविजयंमरुत्वतः २२ पठेयुराख्यानमिदंसदाबुधाः शृण्वंत्यथोपर्वणिपर्वणींद्रियम् धन्यंयशस्यंनिखिलाघमोचनंरिपुंजयंस्वस्त्ययनंतथायुषम् २३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेइंद्रविजयोनामत्रयोदशोऽध्यायः १३ परीक्षिदुवाच रजस्तमः स्वभावस्यब्रह्मन्वृत्रस्यपाप्मनः नारायणेभगवतिकथमासीद्दृढामतिः १ देवानांशुद्धसत्वानामृषीणांचामलात्मनाम् भक्तिर्मुकुंदचरणेनप्रायेणोपजायते २

प्रक्षाल्यतेऽनेनेतिप्रक्षालनम् तीर्थपदस्यानुकीर्तनंयस्मिन् भक्तेरुच्छ्रयोयस्मिन् भक्तजनानामनुवर्णनंयस्मिन् महेंद्रस्यमोक्षोयस्मिन् मरुत्वतोविशेषेणजयोयस्मिन् २२ इंद्रियंतत्पाटवकरम् इंद्रसंबंधीतिवा आयुषमायुष्यम् २३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशेतुसहस्राकृच्छ्रलब्धेसुतेमृते चित्रकेतोरतिस्नेहादतिशोकोनिरूप्यते १ वृत्रस्यज्ञानभक्त्यादिश्रुत्वापृष्टः परीक्षिता हेतुमाहचतुर्भिस्तत्प्राग्जन्मचरितोक्तिभिः २ रजश्चतमश्चस्वभावोयस्य १ २ ६९ ६९

भक्तेर्दुर्लभत्वंप्रपंचयतित्रिभिः पार्थिवैरजोभिः परमाणुभिः समाः संख्याताः अनंताइत्यर्थः जंतवोजीवाः तेषांमध्येयेकेचनकतिपये-
श्रेयोधर्ममीहंतेकुर्वंति ३ मुच्येतगृहादिसंगाद्विमुच्यते सिध्यति तत्त्वंजानाति ४ ५ ६ नचेंद्रभियाकृष्णंशरणंगतइत्याह यःपौरु

रजोभिःसमसंख्याताःपार्थिवैरिहजंतवः तेषांयेकेचनेहंतेश्रेयोवैमनुजादयः ३ प्रायोमुमुक्षवस्ते-
षांकेचनैवद्विजोत्तमाः मुमुक्षूणांसहस्रेषुकश्चिन्मुच्येतसिध्यति ४ मुक्तानामपिसिद्धानांनारायण
परायणः सुदुर्लभःप्रशांतात्माकोटिष्वपिमहामुने ५ वृत्रस्तुसकथंपापः सर्वलोकोपताप
नः इत्थंदृढमतिःकृष्णआसीत्संग्रामउल्बणे ६ अत्रनःसंशयोभूयान्श्रोतुंकौतूहलंप्रभो यःपौरुषे-
णसमरेसहस्राक्षमतोषयत् ७ सूतउवाच परीक्षितोऽथसंप्रश्नंभगवान्बादरायणिः निश-
म्यश्रद्दधानस्यप्रतिनंद्यवचोऽब्रवीत् ८ श्रीशुकउवाच शृणुष्वावहितोराजन्नितिहासमिमं
यथा श्रुतंद्वैपायनमुखान्नारदाद्देवलादपि ९ आसीद्राजासार्वभौमःशूरसेनेषुवैनृप चित्रकेतु-
रितिख्यातोयस्यासीत्कामधुङ्मही १० तस्यभार्यासहस्राणांसहस्राणिदशाभवन् सांतानिकश्चा
पिनृपोनलेभेतासुसंततिम् ११ रूपौदार्यवयोजन्मविद्यैश्वर्यश्रियादिभिः संपन्नस्यगुणैःसर्वैश्चिं
ताबंध्यापतेरभूत् १२ नतस्यसंपदःसर्वामहिष्योवामलोचनाः सार्वभौमस्यभूश्चेयमभवन्प्रीति
हेतवः १३ तस्यैकदातुभवनमंगिराभगवानृषिः लोकाननुचरन्नेतानुपागच्छद्यदृच्छया १४ तं
पूजयित्वाविधिवत्प्रत्युत्थानार्हणादिभिः कृतातिथ्यमुपासीदत्सुखासीनंसमाहितः १५ महर्षिस्तमु-
पासीनंप्रश्रयावनतंक्षितौ प्रतिपूज्यमहाराजसमाभाष्येदमब्रवीत् १६

षेणेति ७ ८ यथायथावत्शृणु ९
१० भार्यासहस्राणांदशसहस्राणिकोटिरित्यर्थः सांतानिकः स्वयंसंतानार्होऽपिपुत्रोत्पादनसमर्थोऽपितासुसंततिंनलेभे सर्वास्तावंध्या
एवदैवयोगेनमिलिताइतिभावः ११ तदेवाहबंध्यापतेरिति १२ १३ १४ उपासीदत् तत्समीपमुपविवेशसमाहितः संयतः १५ १६

अपिकिंअनामयमारोग्यम् स्वस्तिक्षेमम् प्रकृत्यधीनमेवहिराज्यमितिसदृष्टांतमाह यथामहदाद्याभिः सप्तभिःप्रकृतिभिःपुमान्जीवो-
नित्यंगुप्तोभवतिनतुतद्यतिरेकेणक्षणमपितिष्ठतितथाराजाऽपिसप्तप्रकृतिभिः स्वाम्यमात्यौजनपदादुर्गद्राविणसंचयाः दंडोमित्रंच-
तस्यैताःसप्तप्रकृतयोमताइत्युक्तलक्षणाभिर्नित्यंगुप्तःसन् १७ आत्मानंप्रकृतिषुअद्धासाक्षान्निधायतदनुवर्तिनंकृत्वाश्रेयोराज्य-
सुखंप्राप्नुयादित्यर्थः स्वामीगुरुःस्वयंवामंत्रसहायोमित्रंकर्मसहायोमात्यइतिभेदः प्रकृतीनांचसुखंराजाधीनमेवेत्याह हेनरदेव
तथाप्रकृतयोऽपिराज्ञाआहिताधयः नहितनिक्षेपाः धनैःसमृद्धाभवंति पाठांतरेआसमंततोहृताधयोनिरस्तमनोदुःखाभवंतीत्य

अंगिराउवाच अपितेनामयंस्वस्तिप्रकृतीनांतथात्मनः यथाप्रकृतिभिर्गुप्तःपुमान्राजाऽपिसप्त-
भिः १७ आत्मानंप्रकृतिष्वद्धानिधायश्रेयआप्नुयात् राज्ञातथाप्रकृतयोनरदेवाहिताधयः १८ अपिदा
राःप्रजामत्याभृत्याःश्रेण्योथमंत्रिणः पौराजानपदाभूपाआत्मजावशवर्तिनः १९ यस्यात्माऽनुवशश्चे-
त्स्यात्सर्वेतद्वशगाइमे लोकाःसपालायच्छंतिसर्वेबलिमतंद्रिताः २० आत्मनःप्रीयतेनात्मापरतःस्व-
तएववा लक्षयेलब्धकामंत्वांचिंतयाशबलंमुखम् २१ एवंविकल्पितोराजन्विदुषामुनिनाऽपिसः प्रश्र
यावनतोऽभ्याहप्रजाकामस्ततोमुनिम् २२ चित्रकेतुरुवाच भगवन्किंनविदितंतपोज्ञानस
माधिभिः योगिनांध्वस्तपापानांबहिरंतःशरीरिषु २३ अथाऽपिपृच्छतोब्रूयांब्रह्मन्नात्मनिचिंतितम्
भवतोविदुषश्चापिचोदितस्त्वदनुज्ञया २४ लोकपालैरपिप्रार्थ्याःसाम्राज्यैश्वर्यसंपदः ननंदयंत्यप्र-
जंमांक्षुत्तृट्कामभिवापरे २५

र्थः १८ प्रजाश्चअमात्याश्चश्रेण्यश्चसमयविशेषेणसंघशोवर्तमानावणिक्प्रभृतयः
पौराःपुरवासिनःजानपदास्तत्तद्देशाधिकारिणः १९ तवमनःस्ववशेवानवेत्यर्थात्पृच्छति यस्यात्मामनःअनुवशःअनुवर्ती-
अधीनःस्यात्तस्यवशगाइमेसर्वेभवंति किंच लोकाश्चतस्यबलिंयच्छंति २० आत्माभवान् आत्मनोनप्रीयतेनतुष्यति तत्किं
परतोवास्वतोवाअलब्धकामंत्वांलक्षये २१ विदुषासर्वज्ञेनापि २२ अलब्धकामत्वंकथयन्पुत्रंयाचतेभगवन्नितिचतुर्भिः २३
२४ अप्रजमपुत्रम् क्षुत्तृड्भ्यामन्नपानकाममपरेस्रक्चंदनादयोयथानसुखयंति २५ ७ ७ ७

पूर्वैः पित्रादिभिः सहगतंप्राप्तंतमोनरकंप्रजयायथातरेमतत्तथाविधेहि २६ २७ यज्ञोच्छिष्टंयज्ञशेषम् २८ जन्मनाहर्षम् मरणेनच
शोकंप्रददातीतितथाइत्येवमुक्त्वाययौ २९ ३० शूरसेनानामीशस्यतेजसावीर्येणयोगर्भःसववृधे ३१ ३२ जातकंजातकर्म ३३

ततःपाहिमहाभागपूर्वैःसहगतंतमः यथातरेमदुस्तारंप्रजयातद्विधेहिनः २६ श्रीशुकउवाच
इत्यर्थितःसभगवान्कृपालुर्ब्रह्मणःसुतः श्रपयित्वाचरुंत्वाष्ट्रंत्वष्टारमयजद्विजः २७ ज्येष्ठाश्रेष्ठाचयाराज्ञोमहिषीणांचभारत नाम्नाकृतद्युतिस्तस्यैयज्ञोच्छिष्टमदाद्विजः २८ अथाहनृपतिंराजन्भवितैकस्तवात्मजः हर्षशोकप्रदस्तस्यमितिब्रह्मसुतोययौ २९ साऽपितत्प्राशनादेवचित्रकेतोरधारयत् गर्भंकृतद्युतिर्देवीकृत्तिकाऽग्नेरिवात्मजम् ३० तस्याअनुदिनंगर्भःशुक्लपक्षइवोडुपः ववृधेशूरसेनेशतेजसाशनकैर्नृप ३१ अथकालउपावृत्तेकुमारःसमजायत जनयन्शूरसेनानांशृण्वतांपरमांमुदम् ३२ हृष्टोराजाकुमारस्यस्नातःशुचिरलंकृतः वाचयित्वाशिषोविप्रैःकारयामासजातकम् ३३ तेभ्योहिरण्यंरजतंवासांस्याभरणानिच ग्रामान्हयान्गजान्प्रादाद्धेनूनामर्बुदानिषट् ३४ ववर्षकामानन्येषांपर्जन्यइवदेहिनाम् धन्यंयशस्यमायुष्यंकुमारस्यमहामनाः ३५ कृच्छ्रलब्धेऽथराजर्षेस्तनयेऽनुदिनंपितुः यथानिःस्वस्यकृच्छ्राप्तेधनेस्नेहोऽन्ववर्धत ३६ मातुस्त्वतितरांपुत्रेस्नेहोमोहसमुद्भवः कृतद्युतेःसपत्नीनांप्रजाकामज्वरोऽभवत् ३७ चित्रकेतोरतिप्रीतिर्यथादारेप्रजावति नतथाऽन्येषुसंजज्ञेबालंलालयतोऽन्वहम् ३८ ताःपर्यतप्यन्नात्मानंगर्हयन्त्योऽभ्यसूयया आनपत्येनदुःखेनराज्ञोऽनादरणेनच ३९ धिगप्रजांस्त्रियंपापांपत्युश्चागृहसंमताम् सुप्रजाभिःसपत्नीभिर्दासीमिवतिरस्कृताम् ४०

अर्बुदंदशकोटयः वेदेतुकोटिरेवार्बुदम् नियुतंचप्रयुतंचार्बुदंचेतिप्रयुतानंतरंनिर्देशात् ३४ धन्यंधनकरम् आयुष्यमायुःकरम् ३५ ३६ मोहस्यसमुद्भवोयस्मिन् प्रजाकामरूपज्वरस्तापः ३७ दारइत्येकवचनमार्षम् ३८
[illegible] ३९ नगृहेसंमतांनबहुमताम् यद्वा गृहिण्येवगृहंनभार्येतिसंमतामित्यर्थः ४० ६९ ६९

दास्यादासीयथातथावयंदुर्भगाः ४१ नसंमतावृत्तिर्जीवनंयासाम् ४२ विद्वेषेणनष्टामतिर्यासांताः गरंविषम् दुर्मर्षाः असहमानाः ४३
४४ धात्रींस्तनदायिनीम् ४५ उद्गतेतारकेकनीनिकेययोस्तेलोचनेयस्यतम् ४६ ४७ विभ्रष्टाः शिरोरुहाः अंबरेचयस्याः सा ४८
ताश्चसपत्न्योऽपि ४९ अलक्षितः अंतकः मृत्युहेतुर्यस्यतम् अनुगताः प्रकृतयोऽमात्यादयोयस्यसोऽनुप्रकृतिः ५० बाष्पकलाभिः

दासीनांकोनुसंतापःस्वामिनःपरिचर्यया अभीक्ष्णंलब्धमानानांदास्यादासीवदुर्भगाः ४१ एवंसंदह्यमानानांसपत्न्याःपुत्रसंपदा राज्ञोऽसंमतवृत्तीनांविद्वेषोबलवानभूत् ४२ विद्वेषनष्टमतयस्त्रियोदारुणचेतसः गरंददुःकुमारायदुर्मर्षानृपतिंप्रति ४३ कृतद्युतिरजानंतीसपत्नीनामघंमहत् सुप्तएवेतिसंचिंत्यनिरीक्ष्यव्यचरद्गृहे ४४ शयानंसुचिरंबालमुपधार्यमनीषिणी पुत्रमानयमेभद्रेइतिधात्रीमचोदयत् ४५ साशयानमुपव्रज्यदृष्ट्वाचोत्तारलोचनम् प्राणेंद्रियात्मभिस्त्यक्तंहताऽस्मीत्यपतद्भुवि ४६ तस्यास्तदाकर्ण्यभृशातुरंस्वरं घ्नंत्याःकराभ्यामुरउच्चकैरपि प्रविश्यराज्ञीत्वरयात्मजांतिकंददर्शबालंसहसामृतंसुतम् ४७ पपातभूमौपरिवृद्धयाशुचामुमोहविभ्रष्टशिरोरुहांबरा ४८ ततोनृपांतःपुरवर्तिनोजनानराश्चनार्यश्चनिशम्यरोदनम् आगत्यतुल्यव्यसनाःसुदुःखितास्ताश्चव्यलीकंरुरुदुःकृतागसः ४९ श्रुत्वामृतंपुत्रमलक्षितांतकं विनष्टदृष्टिःप्रपतन्स्खलन्पथि स्नेहानुबंधैधितयाशुचाभृशंविमूर्छितोऽनुप्रकृतिर्द्विजैर्वृतः ५० पपातबालस्यसपादमूलेमृतस्यविस्रस्तशिरोरुहांबरः दीर्घंश्वसन्बाष्पकलोपरोधतोनिरुद्धकंठोनशशाकभाषितुम् ५१ पतिंनिरीक्ष्योरुशुचाऽर्पितंतदामृतंचबालंसुतमेकसंततिम् जनस्यराज्ञीप्रकृतेश्चहृद्रुजंसतीदधाना-विललापचित्रधा ५२ स्तनद्वयंकुंकुमगंधमंडितंनिषिंचतीसांजनबाष्पबिंदुभिः विकीर्यकेशान्विगलत्स्रजःसुतंशुशोचचित्रंकुररीवसुस्वरम् ५३ अहोविधातस्त्वमतीवबालिशोयस्त्वात्मसृष्ट्यप्रतिरूपमीहसे परेनुजीवत्यपरस्ययामृतिर्विपर्ययश्चेत्त्वमसिध्रुवःपरः ५४

अश्रुबिंदुभिरुपरोधतःसंवृतत्वेननिरुद्धःकंठोयस्य ५१ उरुशुचाऽर्पितंबहुशोकेनव्याप्तम् एकमेवसंततिरूपम् ५२ विगलंत्यःस्रजोयेभ्यस्तान्केशान् ५३ आत्मसृष्टेरप्रतिरूपमननुरूपंचेष्टसे तदेवाह नुअहोपरेवृद्धेजीवति अपरस्यबालस्ययामृतिस्तत् नदाहिवृद्धस्यसृष्टिसामर्थ्याभावेबालेचमृतेसतितवसृष्टिर्नष्टास्यादित्यर्थः ननुसांप्रतंस्वसृष्टेर्विपरीतोऽस्मीतिचेत्तत्राह विपर्ययःविपरीतोऽसिचेत्तर्हित्वंप्राणिनामतिदुःखकारित्वात् ध्रुवःनित्यःपरःशत्रुरसिनतुकृपालुरित्यर्थः ५४

ननुजीवकर्मानुसारेणजन्मादिकुर्वतोममकोपराधस्तत्राह नह्यीति पुत्रेजीवत्येवपिताम्रियतेपितरिजीवत्येवपुत्रोजायतइतिक्रमोनास्ति
कर्माधीनत्वादितिचेत्तर्ह्यात्मकर्मभिरेवतज्जन्मादिकमस्तु.किंत्वयाकृत्यम् ननुमयाईश्वरेणविनाजडैः कर्मभिरिदंकथंसिध्येत् भ
वतुनामतथाऽपिनिजसर्गवृद्धयेतेत्वयायःस्नेहपाशः कृतस्तमिमंस्वयमेवविवृश्चसिछिनत्सीत्यादिक्रोशतिनह्येवंविधंदुःखंदृष्ट्वा
कश्चिदपिपुत्रादिषुस्नेहंकरिष्यतीतिभावः ५५ अप्रजदुस्तरमप्रजानांदुस्तरम् अकरुणेनसह ५६ अशनयाक्षुधा ५७ तनू

नहिक्रमश्चेदिहमृत्युजन्मनोःशरीरिणामस्तुतदात्मकर्मभिः यःस्नेहपाशोनिजसर्गवृद्धयेस्वयंकृतस्ते
तमिमंविवृश्चसि ५५ त्वंतातनार्हसिचमांकृपणामनाथांत्यक्तुंविचक्ष्वपितरंतवशोकतप्तम् अंजस्तरे
मप्रवताऽप्रजदुस्तरंयस्त्वंतनयात्यकरुणेनयमेनदूरम् ५६ उत्तिष्ठताततइमेशिशवोवयस्यास्त्वामाह्व
यंतिनृपनंदनसंविहर्तुम् सुप्तश्चिरंह्यशनयाचभवान्परीतोभुंक्ष्वस्तनंपिबशुचोहरनःस्वकानाम् ५७
नाहंतनूजददृशेहतमंगलातेमुग्धस्मितंमुदितवीक्षणमाननाब्जम् किंवागतोऽस्यपुनरन्वयमन्यलोकं-
नीतोघृणेननश्रृणोमिकलागिरस्ते ५८ श्रीशुकउवाच विलपत्यामृतंपुत्रमितिचित्रविला
पनैः चित्रकेतुर्भृशंतप्तोमुक्तकंठोरुरोदह ५९ तयोर्विलपतोःसर्वेदंपत्योस्तदनुव्रताः रुरुदुःस्मन
रानार्यःसर्वमासीदचेतनम् ६० एवंकश्मलमापन्नंनष्टसंज्ञमनायकम् ज्ञात्वांऽगिरानाममुनिराजगा
मसनारदः ६१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेचतुर्दशोऽध्यायः १४ श्रीशुकउवाच
ऊचतुर्मृतकोपांतेपतितंमृतकोपमम् शोकाभिभूतंराजानंबोधयंतौसदुक्तिभिः १

जहेपुत्र नाहंप्रथमंत्वत्पार्श्वमागतासती तवमुग्धस्मितंवक्त्रंददृशेनदृष्टवत्यस्मि इदानीमपिगिरोनशृणोमितर्हिकिमपुनरन्वयंपु
नरागमनंयथानभविष्यतितथागतोऽसि ५८ ५९ ६० ६१ इतिषष्ठस्कंधेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४
ततःपंचदशेचित्रकेतोःशोकापनोदनम् कृतंतत्त्वोपदेशेननारदेनांगिरोयुजा १ मृतकोपांतेशवसमीपे १ ७. ७.

त्वंचास्यवधूनाकतमः सृष्टेप्रजारूपायाम् अयंपुत्रः अहंचास्यपितेतिचेत्तत्राहुः पुरेति येपूर्वजन्मनिपित्रादिरूपेणसंयुक्ताआसन् त एवमरणेनवियुक्ताः संतोवर्तमानजन्मनिकदाचित्तस्यैवान्यस्यवापुत्रादयोभवंति तेजन्मांतरेतस्यैवान्यस्यवाकलत्रादयः शत्रुमित्रा दयोवाभवंति अतोनायंनियमइतिभावः २ तमेवाभिप्रायंप्रकटयति यथेति स्रोतसः प्रवाहस्यवेगेनयथाप्रयांतिवियुज्यंतेसंयाति संयुज्यंते तथाकालवेगेनदेहिनोजीवाअपि ३ तथाप्येतावंतंकालंममपुत्रोनाभूद्वार्धकेजातोमृतइतिदुःखमितिचेत्तत्राहतुः यथा- धानासुबीजेषुधानाः बीजांतराणिभवंति कासुचित्कदाचिन्नभवंतिनोत्पद्यंतेनश्यंतिच नतुभवंत्येवतिष्ठंत्येवेतिवानियमः एवमेव भूतानिपुत्रादिरूपाणिभूतेषुपित्रादिषु अतोधानानांजन्यजनकत्वेऽपियथापितृपुत्रादिभावोनास्ति एवमत्रापीतिनशोकः कार्यइ

कोऽयंस्यात्तवराजेंद्रभवान्यमनुशोचति त्वंचास्यकतमः सृष्टेपुरेदानीमतः परम् २ यथाप्रयांतिसं- यांतिस्रोतोवेगेनवालुकाः संयुज्यंतेवियुज्यंतेतथाकालेनदेहिनः ३ यथाधानासुवैधानाभवंतिनभवं तिच एवंभूतेषुभूतानिचोदितानीशमायया ४ वयंचत्वंचयेचेमेतुल्यकालाश्चराचराः जन्ममृत्योर्य थापश्चात्प्राङ्नैवमधुनाऽपिभो ५ भूतैर्भूतानिभूतेशः सृजत्यवतिहंत्यजः आत्मसृष्टैरस्वतंत्रैरनपेक्षो ऽपिबालवत् ६ देहेनदेहिनोराजन्देहाद्देहोऽभिजायते बीजादेवयथाबीजंदेह्यर्थइवशाश्वतः ७

तिभावः ईशमायाप्रेरितानामेवभवनमभवनंनवस्तुतः ४ तस्यचसर्वसाधारणत्वान्नपुत्रएवशोचनीयइत्याहतुः वयंचेति तुल्य- कालावर्तमानकालीनाः जन्मनः प्राक्मृत्योः पश्चाच्चयथानसंति एवमधुनाऽपिनसंति भोराजन् आद्यंतयोरसत्वात्स्वप्नवदि- त्यर्थः ५ असत्वेकथंप्रतीतिः कथंवाहंऽमस्यजनकइत्याद्यभिमानस्तत्राहतुः भूतैरिति ईश्वरेणमाययासृष्टत्वात् प्रतीतिनिमि त्तमात्रत्वेनैवभूतानामयमभिमानइतिभावः नन्वीश्वरस्यसृष्ट्यादिभिः साध्यमस्तिचेत् तर्हिअपूर्णकामताप्राप्तानास्तिचेत्कुतः प्रवृत्तिस्तत्राहतुः अनपेक्षोऽपिबालवल्लीलयाकरोतीतिइति ६ अयंचजन्मादिव्यवहारोदेहानामेवनत्वात्मनइत्याहतुः देहिनः पितु- र्देहेनदेहिनः पुत्रस्यदेहोमातुर्देहिनोदेहादभिजायते यथाबीजादेवबीजंजायतेदेहीतुशाश्वतएव अर्थोभूम्यादिर्यथातद्वत् ७

ननुनश्वरदेहप्रतियोगित्वात् देह्यपिनशाश्वतः स्यात्तत्राहतुः देहदेहिनोरयंपरस्परप्रतियोगिविभागःपुराअनादिरविवेककृतःअ-
ज्ञानकल्पितः जातिःसामान्यंव्यक्तिर्विशेषः तयोर्विभागोयथावस्तुनिसन्मात्रेकल्पितः परस्परापेक्षासिद्धत्वेनानिरूपणात् तद्व

देहदेहीविभागोऽयमविवेककृतःपुरा जातिव्यक्तिविभागोऽयंयथावस्तुनिकल्पितः ८ श्रीशुक
उवाच एवमाश्वासितोराजाचित्रकेतुर्द्विजोक्तिभिः प्रमृज्यपाणिनावक्त्रमाधिम्लानमभाष-
त ९ राजोवाच कौयुवांज्ञानसंपन्नौमहिष्ठौचमहीयसाम् अवधूतेनवेषेणगूढाविहसमा
गतौ १० चरंतिह्यवनौकामंब्राह्मणाभगवत्प्रियाः मादृशांग्राम्यबुद्धीनांबोधायोन्मत्तलिंगिनः ११
कुमारोनारदऋभुरंगिरादेवलोऽसितः अपांतरतमोव्यासोमार्कंडेयोऽथगौतमः १२ वसिष्ठोभग-
वान्रामःकपिलोबादरायणिः दुर्वासायाज्ञवल्क्यश्चजातूकर्ण्यस्तथाऽरुणिः १३ रोमशश्च्यवनो
दत्तआसुरिःसपतंजलिः ऋषिर्वेदशिराबोध्योमुनिःपंचशिरास्तथा १४ हिरण्यनाभःकौशल्यः
श्रुतदेवऋतध्वजः एतेपरेचसिद्धेशाश्चरंतिज्ञानहेतवः १५ तस्माद्युवांग्राम्यपशोर्ममभूढधियःप्रभू
अंधेतमसिमग्नस्यज्ञानदीपउदीर्यताम् १६ अंगिराउवाच अहंतेपुत्रकामस्यपुत्रदोऽ
स्म्यंगिरानृप एषब्रह्मसुतःसाक्षान्नारदोभगवानृषिः १७ इत्थंत्वांपुत्रशोकेनमग्नंतमसिदुस्तरे अ
तदर्हमनुस्मृत्यमहापुरुषगोचरम् १८ अनुग्रहायभवतःप्राप्तावावामिहप्रभो ब्रह्मण्योभगवद्भक्तो
नावसीदितुमर्हति १९ तदैवतेपरंज्ञानंददामिगृहमागतः ज्ञात्वाऽन्याभिनिवेशंतेपुत्रमेवाददावहम्
२० अधुनापुत्रिणातापोभवतैवानुभूयते एवंदारागृहारायोविविधैश्वर्यसंपदः २१ शब्दादयश्च-
विषयाश्चलाराजविभूतयः महीराज्यंबलंकोशाभृत्यामात्याःसुहृज्जनाः २२

द्विति ८ आधिम्लानंव-
क्त्रम् ९ १० उन्मत्तस्येवलिंगंयेषांते ११ १२ १३ १४ १५ ममप्रभूरस्तंकोबोधेसमर्थावितिवा अतोवांयुवाभ्यांज्ञानदीपःप्रवर्त्यताम्
१६ १७ महापुरुषगोचरम् हरिभक्तंत्वाम् १८ १९ तदैवयदापूर्वमागतोऽस्मि २० रायःअर्थाः २१ यदाचलाःअनित्याःकिंच महीति २२

हेशूरसेन इमेसर्वेऽपिशोकादिप्रदाः किंच आगमापायित्वेनगंधर्वनगरतुल्याः गंधर्वनगरंह्यकस्मादेवक्वचिदायाति अपयातिचे-
तिप्रसिद्धं तदेवमनित्यत्वंशोकादिहेतुत्वंचागमापायित्वंचोक्तंमिथ्यात्वमप्याह स्वप्नश्चमायाचमनोरथश्चयथातद्वत् २३ एतेमनो
भवाः मनोमात्रविजृंभिताः अत्रहेतुः अर्थेनतात्विकस्वरूपेणविनैवदृश्यमानाः तत्कुतः यस्मात्क्षणांतरेनदृश्यंते तात्विकत्वेहि
क्षणांतरेबाधोनस्यात् अतोमनोमात्रविजृंभितत्वेनस्वप्नादिवन्मिथ्याभूताइत्यर्थः नन्वेतेपुण्यापुण्यकृताइतिमीमांसकाः प्राहुः
तत्कुतोमनोभवत्वंतत्राह कर्मभिः कर्मवासनाभिः अर्थान्ध्यायतः पुंसोमनसएवनिमित्तात्कर्माण्यभवन् पाठांतरेकर्मईप्सिततत
ममभिध्यायतइत्यर्थः कर्मणोऽपिमनोभवत्वात्तत्साध्याअर्थाअपिमनोभवाएवेतिभावः २४ तदेवंममतास्पदानांदुःखादिहेतु-

सर्वेऽपिशूरसेनेमेशोकमोहभयार्तिदाः गंधर्वनगरप्रख्याः स्वप्नमायामनोरथाः २३ दृश्यमानाविनाऽर्थेन
नदृश्यंतेमनोभवाः कर्मभिर्ध्यायतोनानाकर्माणिमनसोऽभवन् २४ अयंहिदेहिनोदेहोद्रव्यज्ञानक्रिया-
त्मकः देहिनोविविधक्लेशसंतापकृदुदाहृतः २५ तस्मात्स्वस्थेनमनसाविमृश्यगतिमात्मनः द्वैतेध्रुवार्थ-
विश्रंभंत्यजोपशममाविश २६ नारदउवाच एतांमंत्रोपनिषदंप्रतीच्छप्रयतोमम यांधारयन्
सप्तरात्राद्द्रष्टासंकर्षणंप्रभुम् २७ यत्पादमूलमुपसृत्यनरेंद्रपूर्वेशर्वादयोभ्रममिमंद्वितयंविसृज्य सद्य
स्तदीयमतुलानधिकंमहित्वंप्रापुर्भवानपिपरंनचिरादुपैति २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कं
धेपञ्चदशोऽध्यायः १५

त्वमुक्तम् तत्रदेहसंबंधोमूलमित्याह अयंहीति हीत्यवधारणे अयंद्रव्यज्ञानक्रियात्म-
कः अधिभूताधिदेवाध्यात्मरूपोदेहएवदेहिनः देहोऽहमितिमन्यमानस्य देहिनोजीवस्यविविधान्क्लेशान्संतापांश्चकरोतीतित
था २५ स्वस्थेनाव्यग्रेण गतिंतत्वम् ध्रुवोऽयमर्थइतिविश्रंभंविश्वासंप्रणयंवात्यज ततश्चउपशममाविशआश्रय २६ अंगिरसोप
दिष्टंतत्वंपरमेश्वरप्रसादंविनानप्राप्यतइति तत्प्रसादायमंत्रविद्यांनारदउपदिशति एतामिति उपनिषदंपरंश्रेयोऽस्यामित्युपनिषद्
मंत्रएवोपनिषत् तांप्रतीच्छगृहाण द्रष्टाद्रक्ष्यतिभवान् २७ अतुलंचतदनधिकंचसमानाधिकशून्यंपरंमहिमानंप्रापुः उपैतिउपैष्यति
२८ इतिषष्ठेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५ षोडशेतत्कृतोक्त्यैवविशोकीकृत्यतंनृपम् आदिदेशमहाविद्यांनारदःशेषतोषणीम् १

आदौतावत्तत्पुत्रमुखेनैव पितृपुत्रादिसंबंधोमिथ्येतिदर्शयितुंयोगबलेनतमेवज्ञातीनांदर्शयित्वाजीवात्मन्नित्याद्युवाच १ २ शेषम
वशिष्टमायुरस्ति अपमृत्युनामृतत्वादित्यर्थः तदेवकलेवरंप्रविश्योत्थितोजीवउवाच यद्वा अंतरालेप्रेतशरीरेस्थित्वेतिज्ञेयम् ३
४ मयिमृतेपुत्रदृष्ट्याशोकश्चेत् शत्रुदृष्ट्याहर्षः किंनक्रियतइत्याशयेनसंबंधस्यानियतत्वमाह बंधवोविवाहादिभिःसंबंधिनः ज्ञा
तयःसपिंडाः अरयोघातकाः मित्राणिरक्षकाः मध्यस्थाउभयव्यतिरिक्ताः साधारणाः विद्विषोद्रव्यादिनिमित्तेन द्वेषिणः उदा-
सीनास्तद्व्यतिरिक्ताइतिभेदः ५ कर्मभिर्भ्राम्यमाणत्वेदृष्टांतः यथापण्यानिक्रयविक्रयाद्यर्हाणिकर्तृषुव्यवहर्तृषुपरिभ्रमंति एवं-

श्रीशुकउवाच अथदेवऋषीराजन्संपरेतंनृपात्मजम् दर्शयित्वेतिहोवाचज्ञातीनामनुशोचताम्
१ नारदउवाच जीवात्मन्पश्यभद्रंतेमातरंपितरंचते सुहृदोबांधवास्तप्तास्त्वच्छुचात्वत्कृतया
भृशम् २ कलेवरंस्वमाविश्यशेषमायुःसुहृद्वृतः भुंक्ष्वभोगान्पितृप्रत्तान्अधितिष्ठनृपासनम् ३
जीवउवाच कस्मिन्जन्मन्यमीमह्यंपितरोमातरोऽभवन् कर्मभिर्भ्राम्यमाणस्यदेवतिर्यङ्नृयोनिषु
४ बंधुज्ञात्यरिमध्यस्थमित्रोदासीनविद्विषः सर्वएवहिसर्वेषांभवंतिक्रमशोमिथः ५ यथावस्तूनिपण्यानि
हेमादीनिततस्ततः पर्यटंतिनरेष्वेवंजीवोयोनिषुकर्तृषु ६ नित्यस्यार्थस्यसंबंधोह्यनित्योदृश्यतेनृषु याव
द्यस्यहिसंबंधोममत्वंतावदेवहि ७ एवंयोनिगतोजीवःसनित्योनिरहंकृतः यावद्यत्रोपलभ्येततावत्स्व-
त्वंहितस्यतत् ८

जीवोऽपियोनिषुजनकेषु ६ एकस्मिन्नपिजन्मनिसंबंधस्यानियतत्वंसदृष्टांतमाह द्वाभ्याम् नित्यस्य-
जीवतोऽपिअर्थस्यपश्वादेःअनित्यःअनियतः विक्रयादिनासंबंधनिवृत्तेः ७ एवंयोनिगतःपित्रादिसंबंधंप्राप्तोऽपिसजीवोनित्यः
देहजन्मादिनातस्यजन्माद्यभावात् अतएववस्तुतोनिरहंकृतः अहमस्यपुत्रइत्यभिमानशून्यः यत्रपित्रादौसंबंधिनियावदुप
लभ्येत कर्मवशेनवर्तेत तावदेवतस्यपित्रादेः तत्तस्मिन्स्वत्वंनतुविक्रयादुत्तरकालमपि अथवैवंसंबंधः यदुक्तंकलेवरंसमावि-
श्येति तत्रतस्मिन्कलेवरेममेदानींस्वत्वंनिवृत्तमितिसदृष्टांतमाह नित्यस्याचिरकालावस्थायिनःसुवर्णादेः योनिगतोदेहंप्रवि
ष्टः यत्रदेहेतस्यजीवस्यतत्तस्मिन्देहेस्वत्वंनतुमरणोत्तरकालमपीत्यर्थः शेषंसमानम् ८ ७ ७ ७

जीवस्यनित्यत्वंसाधयति एषनित्यः तत्रहेतुः अव्ययः अपक्षयशून्यः तत्कुतः सूक्ष्मः जन्मादिशून्यः तच्चकुतः सर्वाश्रयः जन्मादिमतोदेहा-
देराश्रयः नतुदेहादिरूपः यतः स्वदृक् स्वप्रकाशः सर्वाश्रयत्वमुपपादयति आत्मनः मायायागुणैरात्मानमेवविश्वंविश्वात्मकंसृजति
तदात्मानंस्वयमकुरुतेतिश्रुतेः उपादानकारणत्वात्सर्वाश्रयइत्यर्थः जीवस्यवस्तुतोब्रह्मत्वात् ब्रह्मणएवचिच्छक्तिविशिष्टस्येश्वर-
त्वेनस्रष्टृत्वाज्जीवः सृजतीतिवाचोयुक्तिः यद्वा स्वकर्मद्वारासृष्टिनिमित्तत्वेनस्रष्टृत्वंभोग्यस्यचसर्वभोक्त्राश्रयत्वात्सर्वाश्रयत्वंचोक्त-
मितिद्रष्टव्यम् ९ तदुक्तंसुहृद्दृतइतिसुहृदोबांधवास्तप्तानितिचतदप्याह नह्यस्येति तत्रहेतुः एकः सुहृदादिसंगरहितः तत्कुतः गुण

एषनित्योऽव्ययःसूक्ष्मएषसर्वाश्रयःस्वदृक् आत्ममायागुणैर्विश्वमात्मानंसृजतेप्रभुः ९ नह्यस्यातिप्रियः कश्चिन्नाप्रियःस्वःपरोऽपिवा एकःसर्वधियांद्रष्टाकर्तॄणांगुणदोषयोः १० नादत्तआत्माहिगुणंनदोषंन-क्रियाफलम् उदासीनवदासीनःपरावरदृगीश्वरः ११ श्रीशुकउवाच इत्युदीर्यगतोजीवोज्ञातय स्तस्यतेतदा विस्मितामुमुचुःशोकंछित्वात्मस्नेहशृंखलाम् १२ निर्हृत्यज्ञातयोदेहंतथाकृत्वोचिताः क्रियाः तत्यजुर्दुस्त्यजंस्नेहंशोकमोहभयार्तिदम् १३ बालघ्न्योव्रीडितास्तत्रबालहत्याहतप्रभाः बालहत्याव्रतंचेरुर्ब्राह्मणैर्यन्निरूपितम् यमुनायांमहाराजेस्मरंत्योद्विजभाषितम् १४ सइत्थंप्रतिबुद्धात्माचित्रकेतुर्द्वि-जोक्तिभिः गृहांधकूपान्निष्क्रांतःसरःपंकादिवद्विपः १५ कालिंद्यांविधिवत्स्नात्वाकृतपुण्यजलक्रियः मौनेनसंयतप्राणोब्रह्मपुत्रावववदत १६ अथतस्मैप्रपन्नायभक्तायप्रयतात्मने भगवान्नारदःप्रीतोविद्यामेता-मुवाचह १७

दोषयोर्हिताहितयोः कर्तॄणांमित्रादीनांयाः सर्वाधियः विचित्राबुद्धयः तासांद्रष्टासाक्षी १० यच्चोक्तंभुंक्ष्वभोगानि
त्यादितत्राप्याह नादत्तइति गुणंसुखंदोषंदुःखंक्रियाफलंचराज्यादिकम् उदासीनत्वेहेतुः परावरदृक्कारणस्यकार्यस्यचसाक्षीनतु
भोक्तायतःईश्वरः देहादिपारतंत्र्यशून्यः अतएवंभूतस्यममचयुष्माकंचसंबंधाभावाच्छोकंमाकुरुतेतिवाक्यार्थः ११ १२ १३ द्विजभा-
षितमंगिरसाप्रोक्तंपुत्रादीनांदुःखहेतुत्वंस्मरंत्यःपुत्रकामनाशून्यानिर्मत्सराः सत्यइतिभावः १४ निबिडपंकतुल्यंगृहंविहायनिष्क्रमण
मतिधीरस्यतस्यैवयोग्यंनान्यस्येति दृष्टांतमाह सरसःपंकाद्विपोगजइव १५ कृताःपुण्यजलक्रियाःपितृतर्पणाद्यायेन संयतप्राणोनियतें
द्रियः १६ १७

नमोधीमहि ध्यायेम मनसानमस्यामइत्यर्थः १८ निवृत्तोद्वैतदृष्टिर्यस्मात् १९ न्यस्तानिरस्ताःशक्त्यूर्मयः मायानिमित्तारागद्वेषादयोयेन २०
मनसासहवचसिअप्राप्योपरतेसतियएकएवप्रकाशते वचसीति सर्वेंद्रियोपलक्षणम् सोऽस्मानव्यात्सदसत्परः कार्यकारणयोः कार-
णम् २१ तदेवाह यस्मिन्निति इदंकार्यकारणंतिष्ठति अप्येतिचयतश्चजायते मृन्मयेषुघटादिषुमृज्जातिर्मृन्मात्रमिवसर्वानुस्यूतंयत् त-
स्मै २२ ननुसर्वानुस्यूतंचेत् मृज्जातिवत्प्रतीयेत कथंमनोवचसोरप्राप्तिस्तत्राह यद्ब्रह्मव्योमवद्विततमपि असवःप्राणाःक्रियाशक्त्या-
नस्पृशंति मनआदीनिचज्ञानशक्त्यानविदुः तद्ब्रह्मनतोऽस्मि २३ तेषांतदज्ञानेहेतुमाह देहेंद्रियादयोऽमीयदंशाश्चिद्राभासचैतन्यांशेनावि

नमस्तुभ्यंभगवतेवासुदेवायधीमहि प्रद्युम्नायानिरुद्धायनमःसंकर्षणायच १८ नमोविज्ञानमात्रायपर-
मानंदमूर्तये आत्मारामायशांतायनिवृत्तद्वैतदृष्टये १९ आत्मानंदानुभूत्यैवन्यस्तशक्त्यूर्मयेनमः हृषी-
केशायमहतेनमस्तेविश्वमूर्तये २० वचस्युपरतेप्राप्ययएकोमनसासह अनामरूपश्चिन्मात्रःसोऽव्या-
न्नःसदसत्परः २१ यस्मिन्निदंयतश्चेदंतिष्ठत्यप्येतिजायते मृन्मयेष्विवमृज्जातिस्तस्मैतेब्रह्मणेनमः २२
यं नस्पृशंतिनविदुर्मनोबुद्धींद्रियासवः अंतर्बहिश्चविततंव्योमवत्तंनतोऽस्म्यहम् २३ देहेंद्रियप्राणम-
नोधियोऽमीयदंशविद्धाःप्रचरंतिकर्मसु नैवान्यदालोहमिवाप्रतप्तंस्थानेषुतद्द्रष्टृपदेशमेति २४ ओं
नमोभगवतेमहापुरुषायमहानुभावायमहाविभूतिपतयेसकलसात्वतपरिवृढनिकरकरकमलकुड्मलो-
पलालितचरणारविंदयुगुलपरमपरमेष्ठिन्नमस्ते २५

ष्टाःसंतःकर्मसुस्वस्वविषयेषुप्रचरंति जाग्रत्स्वप्नयोःअन्य-
दासुषुप्तिमूर्छादौनैवप्रचरंति यथाअप्रतप्तंलोहंनदहति अतोयथालोहमग्निशक्त्यैवदाहकंसदग्निंविनानदहति एवंब्रह्मगतज्ञान
क्रियाशक्तिभ्यांप्रवर्तमानादेहादयस्तन्नस्पृशंतिनविदुश्चेतिभावः जीवस्तर्हिद्रष्टृत्वाज्जानातुनेत्याह स्थानेषुजाग्रदादिषुद्रष्टृपदेशंद्र
ष्टृसंज्ञांतदेवैतिप्राप्नोति नान्योजीवोनामास्ति नान्योऽतोऽस्तिद्रष्टेत्यादिश्रुतेः यद्वा द्रष्टृपदेशंद्रष्टृसंज्ञंजीवमपितदेवएतिजानाति
नतुजीवस्तत्जानातीत्यर्थः तदुक्तंहंसगुह्यस्तोत्रेदेहोऽसवोऽक्षाइत्यादि २४ सकलायेसात्वतपरिवृढाः तेषांनिकरःसमूहस्तस्य
करकमलानांकुड्मलैर्मुकुलैरुपलालितंचरणारविंदयुगुलंयस्यतस्यसंबोधनम् परमउत्कृष्टपरमेष्ठिन्सर्वेश्वर २५ ७ ७

पूर्वसनारदोंऽगिराआजगामेत्यंगिराःप्रधानोक्तः चित्रकेतोः पुत्रप्रदत्वेनतस्यपृथगुक्तत्वात् इहतुनारदोंऽगिरसासाकंययाविति
नारदस्यप्राधान्यनिर्देशः तदुपदेशेनतस्यवैराग्योत्पत्तेःप्रभोहेसमर्थ २६ ययाययावद्धारयामास २७ विद्याधराधिपत्यंचावांतरफ
लंलेभे अप्रतिहतमस्खलितम् २८ कतिपयैरहोभिः विद्ययाइद्धेनदीप्तेनमनसागतिर्यस्य २९ मृणालवत् गौरंशितिवाससंनी-
लांबरम् स्फुरंतिकिरीटादीनियस्य कटित्रंकटिसूत्रम्प्रसन्नानिवक्त्राणियस्य अरुणानिलोचनानियस्यतंचतंच ३० दृष्ट्वाचतमादि
पुरुषमभ्ययाच्छरणंगतःअनमन्ननाम कथंभूतः तस्यदर्शनेनध्वस्तंसमस्तंकिल्बिषंयस्य स्वच्छममलंचांतःकरणंयस्य प्रणयेना-

श्रीशुकउवाच भक्तायैतांप्रपन्नायविद्यामादिश्यनारदः ययावंगिरसासाकंधामस्वायंभुवंप्रभो २६
चित्रकेतुस्तांविद्यांतांयथानारदभाषिताम् धारयामाससप्ताहमब्भक्षःसुसमाहितः २७ ततश्चसप्तरात्रां-
तेविद्ययाधार्यमाणया विद्याधराधिपत्यंसलेभेऽप्रतिहतंनृप २८ ततःकतिपयाहोभिर्विद्ययेद्धमनोगतिः
जगामदेवदेवस्यशेषस्यचरणांतिकम् २९ मृणालगौरंशितिवाससंस्फुरत्किरीटकेयूरकटित्रकंकणम् प्रस
न्नवक्त्रारुणलोचनंवृतंददर्शसिद्धेश्वरमंडलैःप्रभुम् ३० तद्दर्शनध्वस्तसमस्तकिल्बिषःस्वच्छामलांतःकर-
णोऽभ्ययान्मुनिः प्रवृद्धभक्त्याप्रणयाश्रुलोचनःप्रहृष्टरोमाऽनमदादिपूरुषम् ३१ सउत्तमश्लोकपदाब्ज-
विष्टरंप्रेमाश्रुलेशैरुपमेहयन्मुहुः प्रेमोपरुद्धाखिलवर्णनिर्गमोनैवाशकत्तंप्रसमीडितुंचिरम् ३२ ततःसमा
धायमनोमनीषयाबभाषएतत्प्रतिलब्धवागसौ नियम्यसर्वेंद्रियबाह्यवर्तनंजगद्गुरुंसात्वतशास्त्रविग्रहम्
३३ चित्रकेतुरुवाच अजितजितःसममतिभिर्भवान्जितात्मभिर्भवता विजितास्तेऽपिचभज-
तामकामात्मनांयआत्मदोऽतिकरुणः ३४

श्रुयुक्तेलोचनेयस्यप्रहृष्टानिरोमाणियस्यसः ३१ तंप्रसमीडितुंस्तोतुंचिरं-
नैवाशकत् नशशाक तत्रहेतुः उत्तमश्लोकस्यपादाब्जयोर्विष्टरमासनम् उपमेहयन् अभिषिंचन् प्रेम्णाउपरुद्धःअखिलानांवर्णा-
नांनिर्गमउच्चारणंयस्यसः ३२ मनीषयाबुद्ध्यामनःसमाधायैतद्वक्ष्यमाणंबभाषे प्रतिलब्धावाग्येन सात्वतशास्त्रोक्तोविग्रहोयस्यतम्
३३ अन्योऽन्यप्रेमजानंदनिभृतान्स्वामिसेवकान् अभिनंदन्मुदास्तौतिदशभिःपंचभिर्विभुम् हेअजितअन्यैरजितोऽपिभवान् साधु
भिर्भक्तैर्जितःस्वाधीनएवकृतः यतोभवानतिकरुणः तेऽपिचनिष्कामाअपिभवताविजिताःयोभवान्अकामात्मनामात्मानमेवददाति

ननुभक्तैरेवजितइतिकथंस्पर्धमानैरपिसृष्ट्यादिकर्तृभिरन्यैरीश्वरैर्जयसंभवात्तत्राह तवेति जगतउदयादीनितवैवविभवः विभवनं-महिमालीलेतियावत् आदिशब्देनप्रवेशनियमनादीनि विश्वसृजस्तुब्रह्मादयोनेश्वराः किंतुतेतवांशोयः पुरुषः तस्यांशाः तत्र एवंस्थितेऽपिपृथक्पृथगीश्वरावयमित्यभिमानेनवृथैवस्पर्धंते ३५ त्वमेवसृष्ट्यादिकर्तेत्येतदुपपादयति परमाणुः सूक्ष्ममूल-कारणंपरममहदितिमंकार्यंतयोस्त्वमेवाद्यंतांतरवर्ति आदावंतेच अंतरेमध्येचवर्तितुंशीलंयस्यसः अतएवत्रयविधुरः आद्यंतमध्यशून्योऽध्रुवः तेचत्वयासृज्यंतेनतुध्रुवाः कुतइत्यतआह सत्वानांसत्वेनप्रतीतानांकार्याणामादावंतेऽपिअंतरालेऽपिचतदेवध्रुवंस्रुवर्णादिवत् ३६ ध्रुवंध्रुवत्वेनकालतः परिच्छेदोनास्तीत्युक्तंदेशतोऽप्यपरिच्छेदमाह क्षित्यादिभिरिति पूर्वस्मात् पू

तवविभवःखलुभगवन्जगदुदयस्थितिलयादीनि विश्वसृजस्तेंऽशांशास्तत्रमृषास्पर्धंतिपृथगभिमत्या ३५ परमाणुपरममहतोस्त्वमाद्यंतांतरवर्तित्रयविधुरः आदावंतेऽपिचसत्वानांयद्ध्रुवंतदेवांतरालेऽपि ३६ क्षित्यादिभिरेषकिलावृतःसप्तभिर्दशगुणोत्तरैरंडकोशः यत्रपतत्यणुकल्पः सहांडकोटिकोटिभिस्तदनंतः ३७ विषयतृषोनरपशवोयउपासतेविभूतिर्नपरंत्वाम् तेषामाशिषईशतदनुविनश्यंतियथाराजकुलम् ३८ कामधियस्त्वयिरचितानपरमरोहंतियथाकरंभबीजानि ज्ञानात्मन्यगुणमयेगुणगणतोऽस्यद्वंद्वजालानि ३९

र्वस्मात् दशगुणमुत्तरोत्तरैरधिकैरावृतः यत्रत्वयिअणुकल्पः पततिपरिभ्रमति तत्तस्मादनंतस्त्वम् ३७ यस्मादेवंपरमेश्वरस्त्वमेव अन्येदेवास्तवविभूतयः अतस्त्वांविहायविषयकामनयाऽन्योपासकाअतिमंदाइत्याह विषयेषुतृट्तृष्णायेषांतेनराकाराः पशवः कुतः येविभूतीरिंद्राद्याउपासतेनतुपरंत्वाम् ततः किंतत्राह तेषामिति तदनु उपास्यनाशानंतरंयथाराजकुलमनुराजकुलनाशानंतरंयथातत्सेवकानामाशिषोनश्यंतितद्वत् अयंचपरमोऽवधिः मध्येऽपिनश्यंत्येव ३८ विषयकामेनापिकृतात्वत्सेवामोक्षफलैवेत्याह कामधियः विषयकामनाअपिहिपरमत्वयिरचिताः कृताश्चेत् नरोहंतिदेहांतरोत्पत्तयेनभवंति करंभबीजानिभर्जितबीजानियथा यतोऽस्यजीवस्यगुणगणादेवद्वंद्वसमूहाभवंति अतः कामेनापिनिर्गुणस्यतवभजनाच्छनैर्नैर्गुण्यंभवतीत्यर्थः ३९

फलकामनयाऽपित्वदाराधनंयदामोक्षहेतुः तदाकिंवक्तव्यंभगवद्धर्ममाहात्म्यमितिवक्तुंतत्संप्रदायप्रवर्तकत्वेनभगवंतंस्तौति जितमि-
ति यदाभवान् भागवतंधर्ममाह तदाहेभगवन्त्वयाजितंसर्वोत्कर्षेणास्थितम् तत्रहेतुः येनिष्किंचनाः सनत्कुमारादयोमुनयस्तेयंभ
गवंतमपवर्गायसेवंतेतेनभवताजितम् यंधर्ममितिवा ४० अनवद्यतामेवाह विषममतिः यत्रयस्मिन् भागवतेधर्मेनास्तियदन्य
त्रयथान्यस्मिन्काम्येधर्मे ननुसोऽपिवेदोक्तत्वादनवद्यएवतत्राह विषमधियाशत्रुमरणादिकामनयारचितोयः सत्वविशुद्धः राग
द्वेषादिमत्वात् क्षयिष्णुश्चनश्वरफलत्वात् अधर्मबहुश्चहिंसादिबाहुल्यात् तदुक्तंशबरस्वामिभिः उभयमिहचोदनायालक्ष्यते
अर्थोऽनर्थश्चेत्यादि ४१ एतत्प्रपंचयति कः क्षेमः कुशलंनकिंचित् निजपरयोः स्वस्यपरस्यचस्वपरद्रुहास्वस्मैपरस्मैचद्रुह्यतीति-

जितमजिततदाभवतायदाहभागवतंधर्ममनवद्यम् निष्किंचनायेमुनयआत्मारामायमुपासतेऽपवर्गाय
४० विषममतिर्नयत्रनृणांत्वमहमितिममतवेतिचयदन्यत्र विषमधियारचितोयः सत्वविशुद्धः क्षयिष्णु
रधर्मबहुलः ४१ कः क्षेमोनिजपरयोः कियानर्थः स्वपरद्रुहाधर्मेण स्वद्रोहात्तवकोपः परसंपीडयाचतथा-
धर्मः ४२ नव्यभिचरतितवेक्षायययाह्यभिहितोभागवतोधर्मः स्थिरचरसत्वकदंबेष्वपृथग्धियोयमुपास
तेत्वार्याः ४३ नहिभगवन्नघटितमिदंत्वद्दर्शनान्नृणामखिलपापक्षयः यन्नामसकृच्छ्रवणात्पुल्कसकोऽ
पिविमुच्यतेसंसारात् ४४ अथभगवन्वयमधुनात्वदवलोकपरिमृष्टाशयमलाः सुरर्षिणायदुदितंता
वकेनकथमन्यथाभवति ४५

स्वपरध्रुक्तेनयतः स्वद्रोहात् अत्यंतकायक्लेशात् तवकोपः पीडासंभवति तदुक्तंगी-
तासु कर्षयंतः शरीरस्थंभूतग्राममचेतसः मांचैवांतः शरीरस्थंतान्विद्ध्यासुरनिश्चयानिति तथापरसंपीडयाधर्मः चशब्दात्तव-
कोपश्चअतस्त्वयारागांधमपिकथंचिद्वेदमार्गेप्रवर्तयितुंकाम्यधर्मोऽभिहितोनतत्वदृष्ट्या ४२ भागवतधर्मेणनतुद्रोहइत्याह
नेति नव्यभिचरतिनपरमार्थंजहाति तवईक्षादृष्टिः अव्यभिचारेहेतुः स्थिरेति स्थावरजंगमप्राणिसमूहेषुसमबुद्ध्योभागवतायं
धर्मंसेवंते ४३ एवंभूतस्यभागवतधर्मप्रवर्तकस्यतवदर्शनात्सर्वपापक्षयोभवतीतिकिंचित्रमित्याह नहीति ४४ अतोऽहंकृता-
र्थोऽस्मीत्याह अथेति अतोहेतोः तवावलोकनेनपरिमृष्टानिरस्ताआशयेचित्तेमलायेषांते त्वद्दर्शनंचममनारदोपदेशेनजातमित्या
ह सुरर्षिणेति ४५

यथाचाहंपूर्वमतिमूढआसंयथाचनारदेनानुगृहीतोऽस्मितत्सर्वंतर्यामिणस्तवमयाकिंप्रकाशनीयमित्याह विदितमिति विशेषेण ज्ञाप्यंप्रकाशनीयंकियदिवनकिमपीत्यर्थः सवितुर्यथारवद्योतैः प्रकाशनीयंनास्तितद्वत् ४६ उक्तलक्षणंभगवंतंप्रणमति नम इतिद्वाभ्याम् सकलस्यजगतः स्थित्यादीनामीशायसमर्थायदुरवसिताअविज्ञाताआत्मगतिर्निजंतत्वंयस्यतस्मै केषांकुयोगिनाम् केनभिदाभेददृष्ट्या ४७ श्वसंतिचेष्टंतेचेकितानंपश्यंतमनुचित्तयः ज्ञानेंद्रियाणिउच्चकंतिस्वारूढंपश्यंति ४८ ४९ मेऽनुशासनंमद्विषयउपदेशः तेनतयाचविद्यया अस्माच्चदर्शनात्संसिद्धोऽसि ५० तद्बोधदार्ढ्यायस्वयमप्युपदिशति अह-

विदितमनंतसमस्तंतवजगदात्मनोजनैरिहाचरितम् विज्ञाप्यंपरमगुरोः कियदिवसवितुरिवरवद्योतैः ४६ नमस्तुभ्यंभगवतेसकलजगत्स्थितिलयोदयेशाय दुरवसितात्मगतयेकुयोगिनांभिदापरमहंसाय ४७ यंवैश्वसंतमनुविश्वसृजः श्वसंतियंचेकितानमनुचित्तयउच्चकंति भूमंडलंसर्षपायतियस्यमूर्ध्नितस्मैनमोभगवतेऽस्तुसहस्रमूर्ध्ने ४८ श्रीशुकउवाच संस्तुतोभगवानेवमनंतस्तमभाषत विद्याधरपतिंप्रीतश्चित्रकेतुंकुरूद्वह ४९ श्रीभगवानुवाच यन्नारदांगिरोभ्यांतेव्याहृतमेनुशासनम् संसिद्धोसितयाराजन्विद्ययादर्शनाच्चमे ५० अहंवैसर्वभूतानिभूतात्माभूतभावनः शब्दब्रह्मपरंब्रह्मममोभेशाश्वतीतनू ५१ लोकेविततमात्मानंलोकंचात्मनिसंततम् उभयंचमयाव्याप्तंमयिचैवोभयंकृतम् ५२

मित्यादिनासर्वभूतान्यहमेवभूतानामात्माभोक्ताऽप्यहमेव भोक्तृभोग्यात्मकंविश्वंमद्व्यतिरिक्तंनास्तीत्यर्थः यतोऽहंभूतभावनः भूतानांप्रकाशकः कारणंच ननुशब्दब्रह्मप्रकाशकंपरंब्रह्मकारणंचप्रकाशकंच सत्यंतेउभेममैवरूपेइत्याह शब्दब्रह्मेति शाश्वतीशाश्वत्यौ ५१ अतस्त्वमेवंपश्येत्याह लोकेभोग्यप्रपंचेभोक्तृत्वेनविततमनुगतमात्मानंलोकंचात्मनिभोग्यत्वेनसंततंव्याप्तम् तदुभयंचमयाकारणात्मनाव्याप्तम् मयिचैवोभयंकृतंप्रकल्पितंस्मरेदितितृतीयेनान्वयः पश्येदित्यध्याहारोवा ५२ ७ ७ ७ ७ ७

ननुजाग्रदाद्यवस्थाभेदेनभोक्तृभोग्यात्मकंविश्वंस्फुटंप्रतीयमानंकथंकल्पितंस्यादित्याशंक्यस्वप्नगतजाग्रदादिदृष्टांतेनसं-
भावयन्नाह यथेतिद्वाभ्याम् यथास्वप्नेसुप्तोविश्वंगिरिवनादिरूपंदेशांतरस्थमात्मन्येवपश्यति स्वप्नमध्येषुसुप्तिंस्वप्नंचप-
श्यतीत्यर्थः तथास्वप्नएवोत्थितःसन् आत्मानमेकदेशस्थंशयनदेशेस्थितंमन्यतेजाग्रदवस्थामनुभवति ५३ एवंप्रसिद्धान्य
पिजागरादीनिजीवस्थानानिजीवोपाधेर्बुद्धेरवस्थाभूतानिआत्मनोमायामात्राणिइत्येवंविज्ञायतेषांद्रष्टारमतएवपरंतदवस्थारहि
तमात्मानंस्मरेत् ५४ ननुतेषांद्रष्टारमितिकथमुच्यते स्वापेदृश्याभावेनद्रष्टृत्वाभावात्तत्राह येनेति प्रसुप्तःपुरुषोजीवोयेनरूपे
णतदास्वापकालेआत्मनःस्वापंनिर्गुणमतींद्रियंसुखंचवेदतमात्मानंब्रह्ममामवेहि तदास्वापसुखयोरसंवेदनेसुखमहमस्वाप्स
मितिस्मृतेरसंभवात् ५५ ननुस्वापसाक्षिणादृष्टंकथंजाग्रदवस्थःस्मरेत् नह्यन्येनदृष्टमन्यःस्मरतितत्राह उभयंप्रस्वापप्रतिबो

यथासुषुप्तःपुरुषोविश्वंपश्यतिचात्मनि आत्मानमेकदेशस्थंमन्यतेस्वप्नउत्थितः ५३ एवंजागरणादी-
निजीवस्थानानिचात्मनः मायामात्राणिविज्ञायतद्द्रष्टारंपरंस्मरेत् ५४ येनप्रसुप्तःपुरुषःस्वापंवेदात्म
नस्तदा सुखंचनिर्गुणंब्रह्मतमात्मानमवेहिमाम् ५५ उभयंस्मरतःपुंसःप्रस्वापप्रतिबोधयोः अन्वे-
तिव्यतिरिच्येततज्ज्ञानंब्रह्मतत्परम् ५६ यदेतद्विस्मृतंपुंसोमद्भावंभिन्नमात्मनः ततःसंसारएतस्यदे-
हाद्देहोमृतेर्मृतिः ५७ लब्ध्वेहमानुषींयोनिंज्ञानविज्ञानसंभवाम् आत्मानंयोनबुद्ध्येतनक्वचिच्छममा
प्नुयात् ५८ स्मृत्वेहायांपरिक्लेशंततःफलविपर्ययम् अभयंचाप्यनीहायांसंकल्पाद्विरमेत्कविः ५९

धंचस्मरतःअनुसंदधतः तयोःप्रस्वापप्रतिबोधयोःप्रकाशकत्वेनयदन्वेति ताभ्यांव्यतिरिच्येतयत् एकैकापायेऽप्यनपायात् तत्
ज्ञानंपरंब्रह्मतदेवनतुभिन्नमित्यर्थः अतोबाल्येदृष्टस्ययौवनेस्मृतिवदवस्थांतरत्वेऽपिस्वापानंदयोः स्मरणंघटतइतिभावः तदेवं-
भूतंब्रह्मात्मानमवेहीत्यनुषंगः ५६ विपक्षेदोषमाह यत् यदिएतन्मयिभावंमत्स्वरूपंब्रह्मविस्मितंतदात्मनःसकाशाद्भिन्नंभवति त
तएतस्यपुंसःसंसारोभवति संसारस्वरूपमाह देहाद्देहोजन्मानंतरंपुनर्जन्ममृतेरनंतरंमृतिश्चेति ५७ योन्यंतरेऽपिभोगादिसंपादनं
शक्यंज्ञानार्थंत्वत्रैवयतितव्यमित्याह लब्ध्वेति ज्ञानंशास्त्रोक्तंविज्ञानमपरोक्षंतयोःसंभवोयस्यांताम् ५८ वैराग्यार्थमाह ईहा-
यांप्रवृत्तिमार्गेतनईहातःअनीहायांनिवृत्तिमार्गेतुअभयंमोक्षोभवतीतिचस्मृत्वाफलसंकल्पाद्विरमेत् पाठांतरेनोभयंपरिक्लेशःफ-
लविपर्ययश्चनास्तीत्येवंस्मृत्वा ५९

एतद्विवृणोति सुखायेतित्रिभिः दुःखस्यानिवृत्तिः सुखस्याप्राप्तिः ६० विज्ञाःउद्यमेप्रवीणावयमित्यभिमानवताम् स्थानत्रय-
विलक्षणांतुरीयांबुध्वा ६१ दृष्टश्रुताभिर्मात्राभिरैहिकामुष्मिकैर्विषयैः स्वेनतेजसाविवेकबलेन ६२ नन्वातःपरःपुरुषार्थोऽ
स्तीत्याह एतावानिति योगेनैपुण्यंयस्याःसाबुद्धिर्येषाम् परस्यात्मनएकंदर्शनमितियत् एतावानेव ६३ ६४ ६५ इति
षष्ठेटीकायांषोडशोऽध्यायः १६ ततःसप्तदशेऽमोघमहर्धिंप्राप्यखेचरन् विहस्यगिरिशंशापादुमायावृत्रतांगतः १ यतो

सुखायदुःखमोक्षायकुर्वतोदंपतीक्रियाः ततोनिवृत्तिरप्राप्तिर्दुःखस्यचसुखस्यच ६० एवंविप-
र्ययंबुध्वानृणांविज्ञाभिमानिनाम् आत्मनश्चगतिंसूक्ष्मांस्थानत्रयविलक्षणाम् ६१ दृष्टश्रु-
ताभिर्मात्राभिर्निर्मुक्तःस्वेनतेजसा ज्ञानविज्ञानसंतृप्तोमद्भक्तःपुरुषोभवेत् ६२ एतावानेवमनु
जैर्योगनैपुण्यबुद्धिभिः स्वार्थःसर्वात्मनाज्ञेयोयत्परात्मैकदर्शनम् ६३ त्वमेतच्छ्रद्धयाराजन्नप्रम-
त्तोवचोमम ज्ञानविज्ञानसंपन्नोधारयन्नाशुसिध्यसि ६४ श्रीशुकउवाच आश्वास्यभ
गवानित्थंचित्रकेतुंजगद्गुरुः पश्यतस्तस्यविश्वात्माततश्चांतर्दधेहरिः ६५ इतिश्रीभागवतेम-
हापुराणेषष्ठस्कंधेषोडशोऽध्यायः १६ श्रीशुकउवाच यतश्चांतर्हितोऽनंतस्तस्यैकृत्वादिशे
नमः विद्याधरश्चित्रकेतुश्चचारगगनेचरः १ सलक्षंवर्षलक्षाणामाव्याहतबलेंद्रियः स्तूयमानोम
हायोगीमुनिभिःसिद्धचारणैः २ कुलाचलेंद्रद्रोणीषुनानासंकल्पसिद्धिषु रेमेविद्याधरस्त्रीभिर्गा-
ययन्हरिमीश्वरम् ३ एकदासविमानेनविष्णुदत्तेनभास्वता गिरिशंददृशेगच्छन्परीतंसिद्धचार-
णैः ४ आलिंग्यांकीकृतांदेवींबाहुनामुनिसंसदि उवाचदेव्याःशृण्वत्याजहासोच्चैस्तदंतिके ५

यस्याम् तस्यैदिशेनमः नमनंकृत्वा १ सचित्रकेतुःविद्याधरस्त्रीभिर्हरिंगाययन्रेमइतिद्वयोरन्वयः अव्याहतंबलमिंद्रियपाटवंयस्य
२ नानाविधाःसंकल्पेनैवसिद्धयोयासुतासु ३ अकस्माद्भुतैश्वर्यगर्वात्प्राचीनकर्मतःआसुरींयोनिमापन्नोभवानीशापतःसतु ४१
तदाह एकदेत्यादिना ४ अंकीकृतामुत्संगेनेकीकृत्यदेवींबाहुनाआलिंग्यस्थितंउवाच जहासचतस्यांतिकेस्थितःसन् ५

धर्मवक्तावदतिशरीरिणांमध्येमुख्यश्चभार्ययामिथुनीभूयचास्ते ६ ७ ८ अगाधागंभीराधीर्यस्यसः ९ नतस्यवीर्यप्रभावंविद्वान् अतद्वीर्यविद्वान्तस्मिन् निर्जितात्माभिमानिनेजितेंद्रियोऽहमित्यभिमानवतेइतिरुषाक्रोधेनाह १० विरुद्धंप्रकर्षेणकरोतीतिविप्रकृत् ११ अतिवर्तिनंशास्त्रमतिक्रम्यवर्तमानशीलंयेनोनिषेधंतिननिवारयंति १२ एषांब्रह्मादीनामनुध्येयंपदाब्जयुग्मंयस्यतम्

चित्रकेतुरुवाच एषलोकगुरुःसाक्षाद्धर्मंवक्ताशरीरिणाम् आस्तेमुख्यःसभायांवैमिथुनीभूयभार्यया ६ जटाधरस्तीव्रतपाब्रह्मवादीसभापतिः अंकीकृत्यस्त्रियंचास्तेगतन्हीःप्राकृतोयथा ७ प्रायशःप्राकृताश्चापिस्त्रियंरहसिबिभ्रति अयंमहाव्रतधरोबिभर्तिसदसिस्त्रियम् ८ भगवानपितच्छ्रुत्वाप्रहस्यागाधधीर्नृप तूष्णींबभूवसदसिसभ्याश्चतदनुव्रताः ९ श्रीशुकउ० इत्यतद्वीर्यविदुषिब्रुवाणेबह्वशोभनम् रुषाहदेवीधृष्टायनिर्जितात्माभिमानिने १० पार्वत्युवाच अयंकिमधुनालोकेशास्तादंडधरःप्रभुः अस्मद्विधानांदुष्टानानिर्लज्जानांचविप्रकृत् ११ नवेदधर्मंकिलपद्मयोनिर्नब्रह्मपुत्रानतुनारदाद्याः नवैकुमारःकपिलोमनुश्चयेनोनिषेधंत्यतिवर्तिनंहरम् १२ एषामनुध्येयपदाब्जयुग्मंजगद्गुरुंमंगलमंगलंस्वयम् यःक्षत्रबंधुःपरिभूयसूरीन्प्रशास्तिधृष्टस्तदयंहिदंड्यः १३ नायमर्हतिवैकुंठपादमूलोपसर्पणम् संभावितमतिःस्तब्धःसाधुभिःपर्युपासितम् १४ अतःपापीयसींयोनिमासुरींयाहिदुर्मते यथेहभूयोमहतांनकर्तापुत्रकिल्बिषम् १५ श्रीशुकउवाच एवंशप्तश्चित्रकेतुर्विमानादवरुह्यसः प्रसादयामाससतींमूर्ध्नानम्रेणभारत १६ चित्रकेतुरुवाच प्रतिगृण्हामितेशापमात्मनोंऽजलिनांऽबिके देवैर्मर्त्याययत्प्रोक्तंपूर्वदिष्टंहितस्यतत् १७

मंगलमंगलंपरमधर्ममूर्तिम् सूरीन् परिभूय अज्ञान्कृत्वाजगद्गुरुंयःप्रशास्तितत्तस्मात् १३ ननुहरिभक्तोऽयंनदंडार्हइतिचेत्तत्राह नायंसाधुभिःपरिसेवितंवैकुंठस्यपादमूलोपसर्पणमर्हति यतःसंभाविताअहमधिकइतिकृतामतिर्येन अतएवस्तब्धोऽनम्रः १४ तदेवंस्वयंदंड्यत्वंनिश्चित्यतंप्राह अतइति हेपुत्रयथाभूयोमहतांकिल्बिषमपराधंनकर्ताकरिष्यतितथायाहीत्यर्थः १५ पूर्वदिष्टंप्राचीनकर्मप्राप्तमेव १६ १७

अयंचसंसारचक्रस्वभावएवनचित्रमित्याह संसारचक्रइति १८ अतएवात्रममचतवचनकोऽपिदोषइत्याह नैवेति १९ एवंतावत्
सुखदुःखादिकमंगीकृत्योक्तमिदानींतदपिवस्तुतोनास्तीत्याह गुणानांमायामयानांप्रवाहेसंसारे २० ननुमायागुणानांचेदयंप्रवा
हस्तर्हितेषांजडत्वाद्बंधमोक्षाद्यनुभवोनस्यात्तत्राह एकःपरमेश्वरोमाययानिमित्तभूतयाभूतानिप्राणिनःसृजति एषांबंधादिकं
चसृजति निष्कलःस्वयंबंधादिशून्यः २१ नन्वेवंभूतविषमसृष्टेस्तस्यकिंकारणंप्रियादिवैषम्याभावादित्याशंक्ययद्यपिप्रियादयोन
संति तथाऽपितत्तत्कर्मवशात्सर्वंघटतइत्याह नतस्येतिद्वाभ्याम् प्रतीपःअप्रियः नज्ञातिर्बंधुश्चेत्यर्थः सर्वत्रसमस्यतत्कुतः निरं-

संसारचक्रएतस्मिन्जंतुरज्ञानमोहितः भ्राम्यन्सुखंचदुःखंचभुंक्तेसर्वत्रसर्वदा १८ नैवात्मानपर-
श्चापिकर्तास्यात्सुखदुःखयोः कर्तारंमन्यतेप्राज्ञआत्मानंपरमेवच १९ गुणप्रवाहएतस्मिन्कःशापः
कोन्वनुग्रहः कःस्वर्गोनरकःकोवाकिंसुखंदुःखमेववा २० एकःसृजतिभूतानिभगवानात्ममायया ए
षांबंधंचमोक्षंचसुखंदुःखंचनिष्कलः २१ नतस्यकश्चिद्दयितःप्रतीपोनज्ञातिर्बंधुर्नपरोनचस्वः समस्य
सर्वत्रनिरंजनस्यसुखेनरागःकुतएवरोषः २२ तथाऽपितच्छक्तिविसर्गएषांसुखायदुःखायहिताहिता
यच बंधायमोक्षायचमृत्युजन्मनोःशरीरिणांसंसृतयेवकल्पते २३ अथप्रसादयेनत्वांशापमोक्षायभा-
मिनि यन्मन्यसेअसाधूक्तंममतत्क्षम्यतांसति २४ श्रीशुकउवाच इतिप्रसाद्यगिरिशौचित्र
केतुररिंदम जगामस्वविमानेनपश्यतोःस्मयतोस्तयोः २५ ततस्तुभगवान्रुद्रोरुद्राणीमिदमब्रवीत् दे
वर्षिदैत्यसिद्धानांपार्षदानांचशृण्वताम् २६ श्रीरुद्रउ० दृष्टवत्यसिसुश्रोणिहरेरद्भुतकर्मणः मा-
हात्म्यंभृत्यभृत्यानांनिस्पृहाणांमहात्मनाम् २७

जनस्यनिःसंगस्यअतएवतन्निमित्तेसुखेरागोनास्तिरागानुबंधी-
रोषःकुतःस्यात् २२ यद्यप्येवंतथाऽपितस्यशक्त्यामाययायोविसर्गःपुण्यपापादिलक्षणंकर्मएषांशरीरिणांसुखाद्यर्थमवकल्पतेस
मर्थोभवति यथोक्तंगीतासु भूतभावोद्भवकरोविसर्गःकर्मसंज्ञितइति २३ अथतस्मात् भामिनिहेकोपने त्वांकेवलंप्रसादयामि न-
तुशापमोक्षाय तर्हिकिंप्रसादनेनअतआह ममोक्तमुक्तिंसाधुअपिअसाधुवन्मन्यसेततत्त्वयाक्षम्यताम् २४ गिरिशौभवानीशंकरौ-
प्रसाद्यस्मयतोःविस्मयंकुर्वतोःसतोः२५।२६

स्वर्गादावेवतुल्योऽर्थः प्रयोजनमितिद्रष्टुंशीलंयेषांतेतथा २८ तत्रतदुक्तमेवहेतुमाहद्वाभ्याम् देहिनांसुखदुःखमित्यादिद्वंद्वानिई श्वरस्यलीलयामाययाभवंति २९ तेषुचगुणदोषविकल्पइत्येवेत्यन्वयः इष्टानिष्टभेदइवयःस्फुरति आत्मन्यर्थभेदः पुंसःस्वप्नेयथा- अविवेककृतोभवति स्रजिवत्सर्पमालादिभिर्यथातथैवकृतइत्यर्थः स्रग्वदितिवक्तव्येस्रजिवदित्यार्षम् पाठांतरेतुसुगमम् ३० अतोभागवतानांनिस्पृहत्वमुचितमेवेत्याह वासुदेवइति ज्ञानवैराग्ययोर्वीर्यंबलंयेषांतेषांव्यपाश्रयः विशिष्टबुद्ध्याआश्रयणीयोऽ

नारायणपराःसर्वेनकुतश्चनबिभ्यति स्वर्गापवर्गनरकेष्वपितुल्यार्थदर्शिनः २८ देहिनांदेहसंयोगाद्द्वंद्वा- नीश्वरलीलया सुखंदुःखंमृतिर्जन्मशापोनुग्रहएवच २९ अविवेककृतःपुंसोह्यर्थभेदइवात्मनि गु णदोषविकल्पश्चभिदेवस्रजिवत्कृतः ३० वासुदेवेभगवतिभक्तिमुद्वहतांनृणाम् ज्ञानवैराग्यवीर्याणांनेह कश्चिद्व्यपाश्रयः ३१ नाहंविरिंच्योनकुमारनारदौनब्रह्मपुत्रामुनयःसुरेशाः विदामयस्येहितमंशकांशका- नतत्स्वरूपंपृथगीशमानिनः ३२ नह्यस्यास्तिप्रियःकश्चिन्नाप्रियःस्वःपरोऽपिवा आत्मत्वात्सर्वभूतानां सर्वभूतप्रियोहरिः ३३ तस्यचायंमहाभागश्चित्रकेतुःप्रियोऽनुगः सर्वत्रसमदृक्शांतोह्यहंचैवाच्युतप्रियः ३४ तस्मान्नविस्मयःकार्यःपुरुषेषुमहात्मसु महापुरुषभक्तेषुशांतेषुसमदर्शिषु ३५ श्रीशुकउ० इतिश्रुत्वाभगवतःशिवस्योमाऽभिभाषितम् बभूवशांतधीराजन्देवीविगतविस्मया ३६ इतिभागवतोदे व्याःप्रतिशप्तुमलंतमः मूर्ध्नासजगृहेशापमेतावत्साधुलक्षणम् ३७ जज्ञेत्वष्टुर्दक्षिणाग्नौदानवींयोनिमाश्रि तः वृत्रइत्यभिविख्यातोज्ञानविज्ञानसंयुतः ३८ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि वृत्रस्यासुरजातेश्च- कारणंभगवन्मतेः ३९ इतिहासमिमंपुण्यंचित्रकेतोर्महात्मनः माहात्म्यंविष्णुभक्तानांश्रुत्वाबंधाद्विमुच्यते ४०

र्थोनास्ति ३१ अस्यचहरिदासत्वेनतत्स्वभावत्वान्नैतच्चित्रमितिवक्तुंहरेर्माहात्म्यमाह नाहमितिद्वाभ्याम् ईहितमभिप्रायंलीलांवा- यदावयंनविद्मस्तदातस्यस्वरूपमंशकांशकाअपिसंतःपृथगीशमानिनोनविदुरेव ३२ अतएवहरिरपिसर्वेषांभूतानांप्रियः ३३ अहंचैवाच्युतस्यप्रियः तस्मान्ममास्मिन्क्रोधोनाभूदितिभावः ३४ ३५ ३६ प्रतिशापंदातुमलंतमःसमर्थतमोऽपि ३७ ३८ असुरजा तेःअसुरभावेनोत्पत्तेःभगवतिमतेश्च ३९ ४०

एतव् एतम् ४१ इतिषष्ठेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः १७ आदित्यानांचतुर्थस्यत्वष्टुर्वंशप्रसंगतः प्रोक्तमिंद्रकृतंविश्वरूपवृत्रव
धादिकम् १ अदितेःपंचमादीनांपुत्राणामन्वयोक्तिभिः अष्टादशेदितेर्गर्भेशक्रेणमरुतांभिदा २ त्वष्टुर्वंशमनुक्रम्यसप्रसंगंयथाक्र
मम् आदित्यानामथान्येषांवंशानाहमुनीश्वरः ३ दक्षकन्यान्वयानुकथने अदित्याः द्वादशपुत्राःप्रोक्ताः विवस्वानर्यमापूषात्वष्टाथ-
सविताभगः धाताविधातावरुणोमित्रःशक्रउरुक्रमइति तत्रअष्टाध्यायांतमारभ्याविश्वरूपवृत्रचित्रकेतूपाख्यानैस्त्वष्टुर्वंशमनुव
र्ण्यइदानींसवितुर्वंशमाह पृश्निस्त्विति सावित्रीमित्यादिषुप्रासूतेत्युत्तरस्यानुषंगः पशुःपशुयागम् महामखान्पंचयज्ञान् १ २

यएतत्प्रातरुत्थायश्रद्धयावाग्यतःपठेत् इतिहासंहरिंस्मृत्वासयातिपरमांगतिम् ४१ इतिश्रीभागवते
म०षष्ठस्कंधेसप्तदशोऽध्यायः १७ श्रीशुकउवाच पृश्निस्तुपत्नीसवितुःसावित्रींव्याहृतींत्रयीम्
अग्निहोत्रंपशुंसोमंचातुर्मास्यंमहामखान् १ सिद्धिर्भगस्यभार्यांगमहिमानंविभुंप्रभुम् आशिषंचवरा
रोहांकन्यांप्रासूतसुव्रताम् २ धातुःकुहूःसिनीवालीराकाचानुमतिस्तथा सायंदर्शमथप्रातःपूर्णमासमनुक्र
मात् अग्नीन्पुरीष्यानाधत्तक्रियायांसमनंतरः ३ चर्षणीवरुणस्यासीद्यस्यांजातोभृगुःपुनः वाल्मीकिश्च-
महायोगीवल्मीकादभवत्किल ४ अगस्त्यश्चवसिष्ठश्चमित्रावरुणयोर्ऋषी रेतःसिषिचतुःकुंभेउर्वश्याःसं
निधौद्रुतम् ५ रेवत्यांमित्रउत्सर्गमरिष्टंपिप्पलंव्यधात् ६ पौलोम्यामिंद्रआधत्तत्रीन्पुत्रानितिनःश्रुतम् ज
यंतमृषभंतोततृतीयंमीढुषंप्रभुः ७ उरुक्रमस्यदेवस्यमायावामनरूपिणः कीर्तौपत्न्यांबृहत्श्लोकस्तस्या
सन्सौभगादयः ८

धातुर्भार्याकुहूःसायंपुत्रंप्रासूत एवंसिनीवालीदर्शमित्यनुक्रमात् समनंतरोविधाताक्रियायांपुरीष्या
नग्नीन्पंचचितान् पुरीष्यासोअग्नयइतिपंचवाएतेऽग्नयोयच्चित्तयइतिश्रुतेः ३ चर्षणीवरुणस्यभार्यासीत् पूर्वंब्रह्मणःपुत्रोभृगु
र्यस्यांपुनर्जातः वाल्मीकिर्वरुणस्यैवपुत्रोऽभवत् एतौवरुणस्यासाधारणौपुत्रौ ४ तयोत्सर्गादयोमित्रस्यसाधारणाः तयोरेवसा-
धारणौद्वौपुत्रौचाह अगस्त्यश्चवसिष्ठश्चऋषीमित्रावरुणयोरभवताम् यतउभावपिकुंभेरेतःसिषिचतुः सत्रेहजातावषितान
मोभिःकुंभेरेतःसिषिचतुःसमानमितिश्रुतेः द्रुतंस्कन्नम् ५ ६ ७ ८ छ छ छ छ

पश्चात् अष्टमस्कंधे ९ अथेतिकश्यपस्यादितेःपुत्राणांद्वादशादित्यानांसंततिमुक्त्वादितेःपुत्रान्कथयामीत्यर्थः १० हिरण्यकशिपुर्हिर-
ण्याक्षश्चेतिप्रथमंद्वावेवतौचकीर्तितौतृतीयस्कंधे ११ १२ विप्रचितोदानवाद्भर्तुःसकाशात्राहुंपुत्रमग्रहीत् १३ ततःसंह्रादादसूत
१४ येमिषरूपंवातापिंपेचेतमिल्वलम् यंपेचेतंचवातापिंचासूतेत्यन्वयः १५ १६ ततोबलेःसकाशादभवत् तस्यबलेरनुभावःसुश्लो

तत्कर्मगुणवीर्याणिकश्यपस्यमहात्मनः पश्चाद्वक्ष्यामहेदित्यांयथैवावततारह ९ अथकश्यपदायादान्
दैतेयान्कीर्तयामिते यत्रभागवतःश्रीमान्प्रह्रादोबलिरेवच १० दितेर्द्वावेवदायादौदैत्यदानववंदितौ
हिरण्यकशिपुर्नामहिरण्याक्षश्चकीर्तितौ ११ हिरण्यकशिपोर्भार्याकयाधुर्नामदानवी जंभस्यतनयादत्ता
सुषुवेचतुरःसुतान् १२ संह्रादंप्रागनुह्रादंह्रादंप्रह्रादमेवच तत्स्वसासिंहिकानामराहुंविप्रचितोऽग्रहीत्
१३ शिरोऽहरद्यस्यहरिश्चक्रेणपिबतोऽमृतम् संह्रादस्यकृतिर्भार्याऽसूतपंचजनंततः १४ ह्रादस्यधमनिर्भा
र्याऽसूतवातापिमिल्वलम् योगस्त्यायत्वतिथयेपेचेवातापिमिल्वलम् १५ अनुह्रादस्यसूर्म्यायांबाष्कलोम
हिषस्तथा विरोचनस्तुप्रह्रादिर्देव्यास्तस्याभवद्बलिः १६ बाणज्येष्ठंपुत्रशतमशनायांततोऽभवत् त-
स्यानुभावःसुश्लोक्यःपश्चादेवाभिधास्यते १७ बाणआराध्यगिरिशंलेभेतद्गणमुख्यताम् यत्पार्श्वे
भगवानास्तेत्यद्यापिपुरपालकः १८ मरुतश्चदितेःपुत्राश्चत्वारिंशन्नवाधिकाः तआसन्नप्रजाःसर्वे
नीताइंद्रेणसात्मताम् १९ राजोवाच कथंतआसुरंभावमपोह्यौत्पत्तिकंगुरो इंद्रेणप्रापिताः
सात्म्यंकिंतत्साधुकृतंहिते २० इमेश्रद्दधतेब्रह्मन्नृषयोहिमयासह परिज्ञानायभगवंस्तन्नोव्याख्या
तुमर्हसि २१ सूतउवाच तद्विष्णुरातस्यसबादरायणिर्वचोनिशम्याहृतमल्पमर्थवत् सभा
जयन्संनिभृतेनचेतसाजगादसत्रायणसर्वदर्शनः २२

क्यःपुण्यकीर्त्यर्हः यद्वा अनुभाव्यतेसद्भिस्तूयतइत्यनु-
भावंसुश्लोक्यंयशइतिशेषः १७ तस्यगणेषुमुख्यतांप्राधान्यम् १८ सात्मतांसमानरूपताम् १९ सात्म्यंदेवत्वंप्रापिताः २० २१
आहृतंसादरम् अल्पंमिताक्षरम् अर्थवत्बह्वर्थयुक्तम् सत्रमयनमाश्रयोयस्यहेसत्रायणशौनक २२ ७ ७.

पार्ष्णिग्राहेण एष्ठतःसहायेन २३ भ्रातृहंतारमिंद्रंमारयित्वा सुखिनीस्यामितिचिंतयामासदितिः उल्बणंक्रूरम् अक्लिन्नहृदयंकठिन-
चित्तम् २४ ननुराजास्वदेहरक्षाऽर्थमन्येषांघातंकरोत्येवकिमत्रचित्रंतत्राह कृमीति ईशःप्रभुरित्यभिहितस्यापियस्यपूर्वेषांराज्ञां-
देहस्यमरणानंतरंद्वित्रिदिनावस्थितस्यकृमयइतिश्वादिभिर्भक्षितस्यतुविष्ठेतिदग्धस्यभस्मेतिसंज्ञाआसीत्तत्कृतेतस्यदेहस्यार्थे-
योभूतेभ्योद्रुह्यतिसकिंस्वार्थंवेदनवेदैव तत्रहेतुः यतोभूतद्रोहान्निरयोभवति २५ इदंदेहादिकंध्रुवंनित्यमाशासानस्यमन्यमानस्य

श्रीशुकउवाच हतपुत्रादितिःशक्रपार्ष्णिग्राहेणविष्णुना मन्युनाशोकदीप्तेनज्वलंतीपर्यचिंतयत्
२३ कदानुभ्रातृहंतारमिंद्रियाराममुल्बणम् अक्लिन्नहृदयंपापंघातयित्वाशयेसुखम् २४ कृमिवि
ड्भस्मसंज्ञासीद्यस्येशाभिहितस्यच भूतध्रुक्तत्कृतेस्वार्थंकिंवेदनिरयोयतः २५ आशासानस्यतस्ये
दंध्रुवमुन्नद्धचेतसः मदशोषकइंद्रस्यभूयाद्येनसुतोहिमे २६ इतिभावेनसाभर्तुराचचाराऽसकृत्प्रि-
यम् शुश्रूषयाऽनुरागेणप्रश्रयेणदमेनच २७ भक्त्यापरमयाराजन्मनोज्ञैर्वल्गुभाषितैः मनोजग्रा-
हभावज्ञासुस्मितापांगवीक्षणैः २८ एवंस्त्रियाजडीभूतोविद्वानपिविदग्धया बाढमित्याहविवशोनत
च्चित्रंहियोषिति २९ विलोक्यैकांतभूतानिभूतान्यादौप्रजापतिः स्त्रियंचक्रेस्वदेहार्धंययापुंसांमतिर्हृता
३० एवंशुश्रूषितस्तातभगवान्कश्यपःस्त्रिया प्रहस्यपरमप्रीतोदितिमाहाभिनंद्यच ३१ कश्यपउ-
वाच वरंवरयवामोरुप्रीतस्तेहमनिंदिते स्त्रियाभर्तरिसुप्रीतेकःकामइहचागमः ३२ पतिरेव-
हिनारीणांदैवतंपरमंस्मृतम् मानसःसर्वभूतानांवासुदेवःश्रियःपतिः ३३

अतउन्नद्धमुच्छृंखलंचेतोयस्य तस्येंद्रस्ययोमदस्तस्यशोषकःपुत्रोयोमेयेनहेतुनाभूयात्भवेत् २६ भर्तुःप्रियाचरणमेवेतिभावेनसा
भर्तुःप्रियमसकृदाचचार २८ विवशःस्त्रीपरतंत्रःसन् बाढंतवमनोरथंपूरयिष्यामीतियदाहतन्नचित्रम् २९ तत्रहेतुमाह विलोक्ये
ति एकांतभूतानिनिःसंगानिमैथुनेनसृष्टिवृद्ध्यर्थंस्वदेहार्धमेवस्त्रियंचक्रे ३० एवंस्त्रियाशुश्रूषितःसन् ३१ इहचकारात्परत्रच-
अगमःअप्राप्यः ३२ ननुपरमेश्वरेसुप्रीतेसर्वकामप्राप्तिरितिप्रसिद्धंतत्राह पतिरेवेति ३३ छ छ

ननुमनसिस्थितः श्रीवासुदेवएवलक्ष्मीपतिः परंदैवतमितिप्रसिद्धम् सत्यम् सएवस्वाधिकारेणरूपभेदैः पूज्यतइत्याह मानसइतिसार्धेन देवतालिंगैः मूर्तिभिरुपलक्षितः तान्येवाह नामइंद्रादिरूपंवज्रहस्तत्वादि ताभ्यांविविधंकल्पितैः ३४ ३५ ३६ इंद्रहणंइंद्रहंतारम् अमृत्युंमृत्युशून्यम् येनइंद्रेणविष्णुनासहायेनघातितौ ३७ ३८ ३९ स्वभावमनुवर्तमानायायोषितः कोऽतिक्रमोऽपराधः ४० स्वभाव-

सएवदेवतालिंगैर्नामरूपविकल्पितैः इज्यतेभगवान्पुंभिः स्त्रीभिश्चपतिरूपधृक् ३४ तस्मात्पतिव्रता-नार्यःश्रेयस्कामाःसुमध्यमे यजंतेऽनन्यभावेनपतिमात्मानमीश्वरम् ३५ सोऽहंत्वयाऽर्चितोभद्रेईदृग्भावेनभक्तितः तत्तेसंपादयेकाममसतीनांसुदुर्लभम् ३६ दितिरुवाच वरदोयदिमेब्रह्मन्पुत्रमिंद्रहणंवृणे अमृत्युंमृतपुत्राऽहंयेनमेघातितौसुतौ ३७ निशम्यतद्वचोविप्रोविमनाःपर्यतप्यत अहो अधर्मःसुमहानद्यमेसमुपस्थितः ३८ अहोअर्थेंद्रियारामोयोषिन्मय्येहमायया गृहीतचेताःकृपणःपतिष्येनरकेध्रुवम् ३९ कोऽतिक्रमोऽनुवर्तंत्याःस्वभावमिहयोषितः धिङ्मांबताबुधंस्वार्थेयदहंत्वजितेंद्रियः ४० शरत्पद्मोत्सवंवक्त्रंवचश्चश्रवणामृतम् हृदयंक्षुरधाराभंस्त्रीणांकोवेदचेष्टितम् ४१ नहिकश्चित्प्रियःस्त्रीणामंजसास्वाशिषात्मनाम् पतिंपुत्रंभ्रातरंवाघ्नंत्यर्थेघातयंतिच ४२ प्रतिश्रुतंददामीति वचस्तन्नमृषाभवेत् वधंनार्हतिचेंद्रोऽपितत्रेदमुपकल्पते ४३ इतिसंचिंत्यभगवान्मारीचःकुरुनंदन उवाचकिंचित्कुपितआत्मानंचविगर्हयन् ४४

मेवाहद्वाभ्याम् शरत्पद्मस्येवोत्सवोविकाशोयस्मिन् श्रवणेश्रुतीतयोरमृतम् क्षुरधारोपमंचित्तम् ४१ स्वाशिषात्मनांस्वार्थकामनयात्मवत्प्रेष्ठत्वेनप्रतीयमानानाम् ४२ तत्रेदमुपकल्पतेयोग्यंभवति अयंभावः वैष्णवंव्रतंतावदुपदेक्ष्यामितेनैवास्याःशुद्धचित्तायाः इंद्रंप्रतिक्रोधोनिवर्तिष्यतेपुत्रस्त्वमर्त्योभविष्यति दीर्घकालत्वेनव्रतस्यकथंचिद्वैगुण्येसतींद्रस्यवधोऽपिनभविष्यतीति ४३ ४४ ७ ७ ७ ७

हे भद्रे अंजः यथावद्यदि धारयिष्यसि तर्हींद्रहा भविष्यति वैगुण्येतु देवबांधवो भविष्यति वैष्णवत्वाद्व्रतस्य कथंचिद्वैगुण्येऽपि सर्वातिसर्वथा वैफल्याभावात् ४५ कार्याण्यावश्यकानि व्रतं यानि नघ्नंति आवश्यकानि नच निषिद्धानि किंतु अभ्यनुज्ञातानि तानि सर्वाण्यपि ब्रूहि ४६ तत्रैकत्रिंशन्निषेधानाह नहिंस्यादितिपंचभिः नशपेन्नाक्रोशेत् यदमंगलं कपालास्थ्यादि कं तन्नस्पृशेत् ४७ नाप्सु प्रविश्य स्नायात् पूर्वं विधृतां स्रजं पुनर्नधारयेत् ४८ भोजने पंच निषेधानाह नोच्छिष्टमिति चंडिकान्नं भद्रकाल्यै निवेदितम्

कश्यप उवाच पुत्रस्ते भविता भद्रे इंद्रहा देवबांधवः संवत्सरं व्रतमिदं यद्यंजो धारयिष्यसि ४५
दितिरुवाच धारयिष्ये व्रतं ब्रह्मन् ब्रूहि कार्याणि यानि मे यानि चेह निषिद्धानि न व्रतं घ्नंति यानि तु ४६
कश्यप उवाच नहिंस्याद्भूतजातानि नशपेन्नानृतं वदेत् नच्छिंद्यान्नखरोमाणि नस्पृशेद्यदमंगलम् ४७ नाप्सु स्नायान्नकुप्येत नसंभाषेत दुर्जनैः नवसीताधौतवासः स्रजंच विधृतां क्वचित् ४८ नोच्छिष्टं चंडिकान्नंच सामिषं वृषलाहृतम् भुंजीतोदक्यया दृष्टं पिबेदंजलिनात्वपः ४९ नोच्छिष्टाऽस्पृष्टसलिला संध्यायां मुक्तमूर्धजा अनर्चिताऽसंयतवागसंवीता बहिश्चरेत् ५० नाधौतपादाप्रयता नार्द्रपान्नो उदक्शिराः शयीत नापराङ्नान्यैर्ननग्ना नच संध्ययोः ५१ धौतवासाः शुचिर्नित्यं सर्वमंगलसंयुता पूजयेत्प्रातराशात्प्राग्गोविप्रान् श्रियमच्युतम् ५२ स्त्रियो वीरवतीश्चार्चेत्स्रग्गंधबलिमंडनैः पतिंचार्च्योपतिष्ठेत ध्यायेत्कोष्ठगतंच तम् ५३ संवत्सरं पुंसवनं व्रतमेतदविप्लुतम् धारयिष्यसि चेत्तुभ्यं शक्रहा भविता सुत ५४ बाढमित्यभिप्रेत्याथ दिती राजन्महामनाः काश्यपं गर्भमाधत्त व्रतंचांजो दधार सा ५५

पिपीलिकादिदूषितं वा अंजलिना त्वपो न पिबेत् ४९ गृहाद्बहिर्निर्गमे सप्त निषेधानाह नोच्छिष्टेति अनर्चिता मंडनहीना असंवीता अप्रावृता ५० शयने षण्णिषेधानाह नाधौतपादेति नापरा क् पश्चिमशिराः ५१ कार्याण्याह धौतवासा इति द्वाभ्याम् प्रातराशात् प्रथमभोजनात् ५२ वीरवतीर्जीवद्भर्तृकाः आर्च्य संपूज्य कोष्ठगतं कुक्ष्यंतरगतम् ५३ पुंसवनं पुत्रोत्पत्तिकरं तुभ्यं तव ५४ ५५ ६८ ६८

५६ ५७ हरिरिंद्रोव्रतस्यच्छिद्रंप्रेप्सुः प्राप्तुमिच्छुः जिह्मः कुटिलः साधुवेषः मृगहालुब्धकोयथामृगवंचनायमृगवेषोभवति ५८ केनमे-
शिवंस्यादितिचिंतांप्राप्तः ५९ अस्पृष्टवारिश्चासावधौतांघ्रिश्च ६० निद्रयाऽपहृतंचेतोयस्याः ६१ मारोदीरित्युपलालयन्निवता-

मातृष्वसुरभिप्रायमिंद्रआज्ञायमानद शुश्रूषणेनाश्रमस्थांदितिंपर्यचरत्कविः ५६ नित्यंवनात्सुम
नसःफलमूलसमित्कुशान् पत्रांकुरमृदोपश्चकालेकालेउपाहरत् ५७ एवंतस्याव्रतस्थायाव्रतच्छिद्रंहरि-
र्नृप प्रेप्सुःपर्यचरज्जिह्मोमृगहेवमृगाकृतिः ५८ नाध्यगच्छद्व्रतच्छिद्रंतत्परोऽथमहीपते चिंतांतीव्रांग-
तःशक्रः केनमेस्याच्छिवंत्विह ५९ एकदासातुसंध्यायामुच्छिष्टाव्रतकर्शिता अस्पृष्टवार्यधौतांघ्रिःसुष्वा
पविधिमोहिता ६० लब्ध्वातदंतरंशक्रोनिद्राऽपहृतचेतसः दितेःप्रविष्टउदरंयोगेशोयोगमायया ६१
चकर्तसप्तधागर्भंवज्रेणकनकप्रभम् रुदंतंसप्तधैकैकंमारोदीरितितान्पुनः ६२ तेतमूचुःपाट्यमानाःसर्वे-
प्रांजलयोनृप नोजिघांससिकिंइंद्रभ्रातरोमरुतस्तव ६३ माभैष्टभ्रातरोमह्यंयूयमित्याहकौशिकः अ
नन्यभावान्पार्षदानात्मनोमरुतांगणान् ६४ नममारदितेर्गर्भःश्रीनिवासानुकंपया बहुधाकुलिशक्षु-
ण्णोद्रौण्यस्त्रेणयथाभवान् ६५ सकृदिष्ट्वादिपुरुषंपुरुषोयातिसाम्यताम् संवत्सरंकिंचिदूनंदित्याय-
द्धरिरर्चितः ६६ सजूरिंद्रेणपंचाशद्देवास्तेमरुतोभवन् व्यपोह्यमातृदोषंतेहरिणासोमपाःकृताः ६७
दितिरुत्थायददृशेकुमाराननलप्रभान् इंद्रेणसहितान्देवीपर्यतुष्यदनिंदिता ६८ अथेंद्रमाहताताह
मादित्यानांभयावहम् अपत्यमिच्छंत्यचरंव्रतमेतत्सुदुष्करम् ६९ एकःसंकल्पितःपुत्रःसप्तसप्ताभव
न्कथम् यदितेविदितंपुत्रसत्यंकथयमामृषा ७०

न्पुनःसप्तधाचकर्तचिच्छेद ६२ ६३ कौशिकःइंद्रःगणान्सप्त
सप्तगणावैमरुतइतिश्रुतेः ६४ ६५ ६६ सजूःसह ६७ ६८ ६९ ७० छ छ छ छ

दित्यानिष्कपटमुक्तेसतिइंद्रोऽपिनिष्कपटमेवाह अंबेति लब्धमंतरंयेन अर्थेएवबुद्धिर्यस्य ७१ ७२ ७३ ७४ गुणस्पर्शविषयभो गंबुधः कोवृणीतेयधस्मान्नरकेऽपिविषयभोगःस्यात् ७५ महीयसिमहत्तमेमृतःसन्नुत्थितः ७६ ७७ ७८ इतिषष्ठस्कंधे

इंद्रउवाच अंबतेऽहंव्यवसितमुपधार्यागतोंऽतिक्रम् लब्धांतरोऽच्छिदंगर्भमर्थबुद्धिर्नधर्मवित् ७१ कृत्तोमेसप्तधागर्भआसन्सप्तकुमारकाः तेऽपिचैकैकशोवृक्णाःसप्तधानापिमम्रिरे ७२ ततस्तत्परमा श्चर्यंवीक्ष्याध्यवसितंमया महापुरुषपूजायाःसिद्धिःकाप्यानुषंगिणी ७३ आराधनंभगवतईहमा- नानिराशिषः येतुनेच्छंत्यपिपरंतेस्वार्थकुशलाःस्मृताः ७४ आराध्यात्मप्रदंदेवंस्वात्मानंजगदीश्वर- म् कोवृणीतेगुणस्पर्शंबुधःस्यान्नरकेऽपियत् ७५ तदिदंममदौर्जन्यंबालिशस्यमहीयसि क्षंतुमर्ह- सिमातस्त्वंदिष्ट्यागर्भोमृतोत्थितः ७६ श्रीशुकउवाच इंद्रस्तयाऽभ्यनुज्ञातःशुद्धभावेनतु ष्टया मरुद्भिःसहतांनत्वाजगामत्रिदिवंप्रभुः ७७ एवंतेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वपरिपृच्छसि मंगलंमरु- तांजन्मकिंभूयःकथयामिते ७८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेअष्टादशोऽध्यायः१८
राजोवाच व्रतंपुंसवनंब्रह्मन्भवतायदुदीरितम् तस्यवेदितुमिच्छामियेनविष्णुःप्रसीदति १
श्रीशुकउवाच शुक्लेमार्गशिरेपक्षेयोषिद्भर्तुरनुज्ञया आरभेतव्रतमिदंसार्वकामिकमादितः २
निशम्यमरुतांजन्मब्राह्मणाननुमंत्र्यच स्नात्वाशुक्लदतीशुक्लेवसीतालंकृतांबरे पूजयेत्प्रातराशात्प्रा क्भगवंतंश्रियासह ३

टीकायांअष्टादशोऽध्यायः १८ उनविंशेतुयत्प्रोक्तंकश्यपेनदितेर्व्रतम् तदेवविवृतंलो केहितायहरितोषणम् १ तस्यप्रकारमितिशेषः १ मार्गशिरेमासेशुक्लपक्षेआदितःप्रतिपदि २ अनुमंत्र्यपृष्ट्वा शुक्लादंताय- स्याःसाशुक्लदतीधौतदंता अलंकृतासतीपूजयेत् ३ ५ ५ ५ ५ ५

आदौतावन्नमस्कारमंत्रानाहत्रिभिः तेतुभ्यमलंपर्याप्तमेवसर्वंनकिंचिदन्यैःकृत्यमस्ति अतःकेवलंतेतुभ्यंनमोऽस्तुपर्याप्तोहितवः निरपेक्षाय हेपूर्णकाम महाविभूतिपतयेलक्ष्मीपतये सकलाःसिद्धयोऽणिमाद्यायस्मिन्तस्मै ४ योईशयथायथावत् त्वंरूपादिभिःजुष्टः अन्यैश्च सत्यसंकल्पत्वादिभिः सर्वगुणैःततस्तस्मात् ५ महापुरुषस्यपरमेश्वरस्येवलक्षणानिनिरपेक्षत्वादीनियस्यास्तस्याःसंबोधनम् ६ पूजा

अलंतेनिरपेक्षायपूर्णकामनमोस्तुते महाविभूतिपतयेनमःसकलसिद्धये ४ यथात्वंकृपयाभूत्यातेजसा महिनौजसा जुष्टईशगुणैःसर्वैस्ततोसिभगवान्प्रभुः ५ विष्णुपत्निमहामायेमहापुरुषलक्षणे प्रीयेतां मेमहाभागेलोकमातर्नमोऽस्तुते ६ ॐनमोभगवतेमहापुरुषायमहाऽनुभावायमहाविभूतिपतयेसह महाविभूतिभिर्बलिमुपाहराणीतिअनेनाहरहर्मंत्रेणाविष्णोरावाहनार्घ्यपाद्योपस्पर्शनस्नानवासउपवीतवि- भूषणगंधपुष्पधूपदीपोपहाराद्युपचारांश्चसमाहिताउपाहरेत्हविःशेषंतुजुहुयादनलेद्वादशाहुतीः ७ ॐन मोभगवतेमहापुरुषायमहाविभूतिपतयेस्वाहेति श्रियंविष्णुंचवरदावाशिषांप्रभवावुभौ भक्त्यासंपूज- येन्नित्यंयदीच्छेत्सर्वसंपदः ८ प्रणमेद्दंडवद्भूमौभक्तिप्रह्वेणचेतसा दशवारंजपेन्मंत्रंततस्तोत्रमुदीरये त् ९ युवांतुविश्वस्यविभूजगतःकारणंपरम् इयंहिप्रकृतिःसूक्ष्मामायाशक्तिर्दुरत्यया १० तस्या- अधीश्वरःसाक्षात्त्वमेवपुरुषःपरः त्वंसर्वयज्ञइज्येयंक्रियेयंफलभुग्भवान् ११ गुणव्यक्तिरियंदेवी- व्यंजकोगुणभुग्भवान् त्वंहिसर्वशरीर्यात्माश्रीःशरीरेंद्रियाशया नामरूपेभगवतिप्रत्ययस्त्वमपाश्र यः १२

मंत्रमाह ओंनमइतिहविःशेषमुपाहारावशिष्टम् ७ होममंत्रस्योदाहरणंदर्शयति ओमिति प्रकर्षेणभवंत्याभ्या मितिप्रभवौ ८ ९ १० इज्यायज्ञाभिनिवर्तकः पुरुषव्यापारोभावनाख्यः क्रियालौकिकी ११ प्रत्ययोनामरूपयोः प्रका- शःअपाश्रयःतयोराधारः १२ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

१३ १४ १५ महापुरुषचेतसाईश्वरबुध्याउपनमेत् भजेत् पतिश्चस्वयंप्रेमशीलः सन् पत्न्याः कर्माणिबिभृयात् तदनुकूलोभवेदित्य- अ·
र्थः १६ यतोदंपत्योर्मध्येएकतरेणकृतमुभयोरपिभवति १७ नविहन्यात् नविच्छिंद्यात् १८ १९ द्वादशमासानित्युक्तेकदाचित्त- १९

यथासुवांत्रिलोकस्यवरदौपरमेष्ठिनौ तथामउत्तमश्लोकसंतुसत्यामहाशिषः १३ इत्यभिष्टूयवरदंश्रीनि वासंश्रियासह तन्निःसार्योपहरणंदत्वाचमनमर्चयेत् १४ ततस्तुवीतस्तोत्रेणभक्तिप्रह्वेणचेतसा य- ज्ञोच्छिष्टमवघ्रायपुनरभ्यर्चयेद्धरिम् १५ पतिंचपरयाभक्त्यामहापुरुषचेतसा प्रियैस्तैस्तैरुपनमेत्प्रेम- शीलः स्वयंपतिः बिभृयात्सर्वकर्माणिपत्न्याउच्चावचानिच १६ कृतमेकतरेणापिदंपत्योरुभयोरपि पत्न्यां कुर्यादनर्हायांपतिरेतत्समाहितः १७ विष्णोर्व्रतमिदंबिभ्रन्नविहन्यात्कथंचन विप्रान्स्त्रियोवीरवतीःस्र ग्गंधबलिमंडनैः अर्चेदहरहर्भक्त्यादेवंनियममास्थितः १८ उद्वास्यदेवंस्वेधाम्नितन्निवेदितमग्रतः अद्या- दात्मविशुध्यर्थंसर्वकामर्द्धयेतथा १९ एतेनपूजाविधिनामासान्द्वादशहायनम् नीत्वाऽथोपचरेत्साध्वी- कार्तिकेचरमेऽहनि २० श्वोभूतेऽपउपस्पृश्यकृष्णमभ्यर्च्यपूर्ववत् पयःशृतेनजुहुयाच्चरुणासहसर्पिषा पाकयज्ञविधानेनद्वादशैवाहुतीःपतिः २१ आशिषःशिरसादायद्विजैःप्रीतैःसमीरिताः प्रणम्यशिरसा भक्त्याभुंजीततदनुज्ञया २२ आचार्यमग्रतःकृत्वावाग्यतःसहबंधुभिः दद्यात्पत्न्यैचरोःशेषंसुप्रजा- स्त्वंसुसौभगम् २३

न्मध्येमलमासेसतितेनसहद्वादशसंख्यायांसत्यांशुद्धस्यैकस्यत्यागःस्यात् हायनमित्युक्तेतन्मध्यपति
तस्तस्यापिप्रसंगःस्यात् तदुभयंवारयितुमुभयमुक्तम् उपचरेत् उपवसेत् २० श्वोभूतेप्रभातेसति पयसिशृतेनपक्वेनपाकयज्ञवि ४७
धानेनपार्वणस्थालीपाकविधानेन २१ २२ सुप्रजास्त्वंसत्पुत्रकरमित्यर्थः वाग्यतःसन् शेषम् २३ ७ ७ ७

२४ अवीराविधवा धनेश्वरीसत्यपियास्रुदुर्भगासास्रुभगाभवति २५ यआमयावीरोगीसाविरूजाविशिष्टयारूजाविमुच्यते इंद्रियैःस
हितंकल्पंदेहंचविंदेदितिशेषः पठन्योवर्ततेतस्यपितृणांदेवतानांचानंततृप्तिर्भवतीत्यर्थः २६ उपसंहरति राजन्निति महत्पुण्यंजन्म

एतच्चरित्वाविधिवद्व्रतंविभोरभीप्सितार्थंलभतेपुमानिह स्त्रीत्वेतदास्थायलभेतसौभगंश्रियंप्रजांजीवप-
तियशोगृहम् २४ कन्याचविंदेतसमग्रलक्षणंवरंत्ववीराहतकिल्बिषागतिम् मृतप्रजाजीवस्रुताधनेश्व
रीस्रुदुर्भगास्रुभगारूपमग्र्यम् २५ विंदेद्विरूपाविरुजाविमुच्यतेयआमयावींद्रियकल्पदेहम् एतत्प-
ठन्नाभ्युदयेचकर्मण्यनंततृप्तिःपितृदेवतानाम् २६ तुष्टाःप्रयच्छंतिसमस्तकामान्होमावसानेहुतभुक्
श्रीहरिश्च राजन्महन्मरुतांजन्मपुण्यंदितेर्व्रतंचाभिहितंमहत्ते २७ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेषष्ठस्कंधेपुंसवनव्रतकथनंनामएकोनविंशोऽध्यायः १९ छ छ छ

महद्व्रतंच २७ षष्ठस्कंधनिगूढार्थपदभावार्थदीपिका सद्भिरासेव्यतामेषायतिश्रीधरनिर्मिता १ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेषष्ठस्कंधेश्रीधरस्वामिविरचितायामेकोनविंशोऽध्यायः १९ छ छ छ छ

इतिश्रीमद्भागवतषष्ठस्कंधः समाप्तः ॥